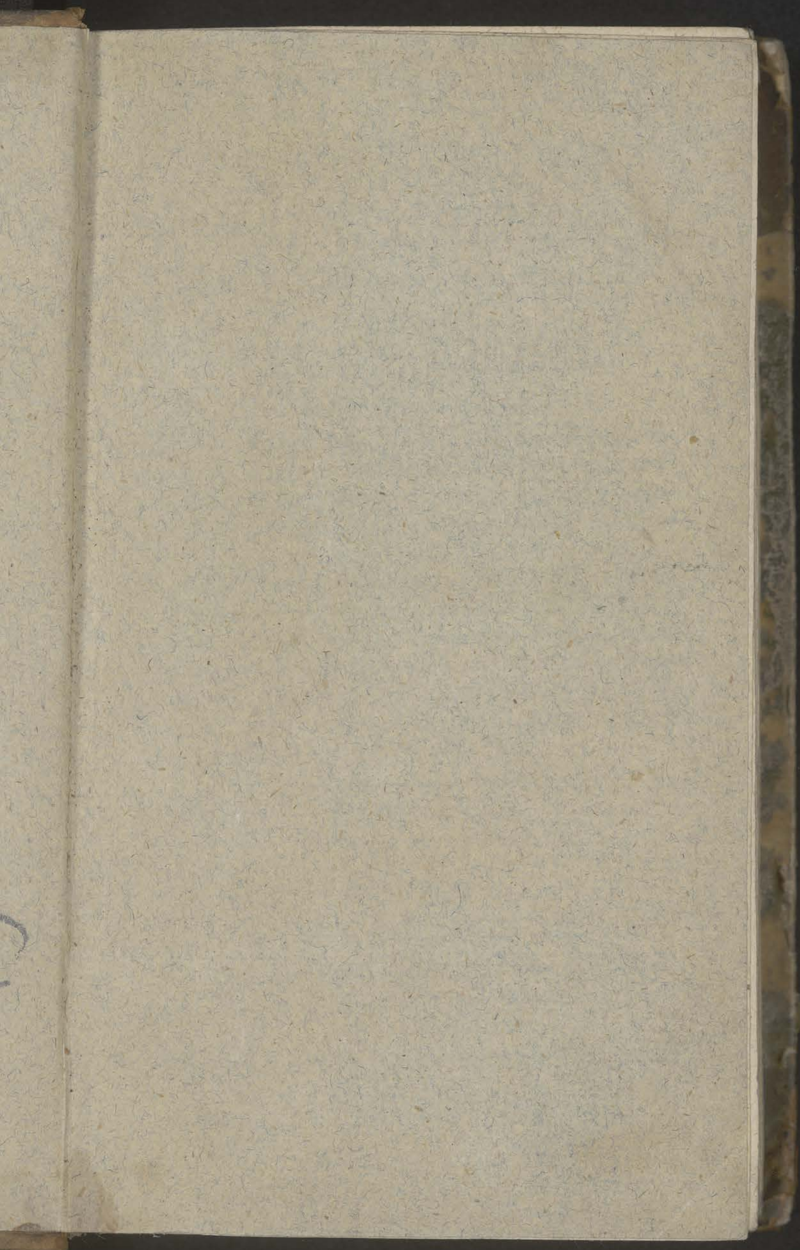

V
B
J
C

DYKCYONARZ
POWSZECHNY
MEDYKI, CHIRURGII
I SZTUKI HODOWANIA BYDLĄT
Czyli
LEKARZ WIEYSKI.

ZAWIERAIĄCY

Rozciągłe wiadomości wszystkich części sztuki Lekarskiey, dokładne i nayszczególnieysze opisy zażywanych roślin, sposoby ratowania zdrowia ludzkiego, i leczenia chorob bydlęcych;

DZIEŁO pożyteczne wszystkim klassom Obywatelow i do ich poiętności przystosowane, przez Towarzystwo Lekarzow Francuzkich.

Na ięzyk Polski przetłomaczone i wielu ważnemi dodatkami powiększone, przez W. K.*** dawnego w Akademii Krakowskiey Filozofii Doktora i Professora.

TOM VII.

W WARSZAWIE.
u P. DUFOUR, Konsyliarza Nadwor: J. K. Mci, Dyrektora Drukarni Prześwietney Szkoły Rycerskiey.

M. DCC. XCII.

DYKCYONARZ
POWSZECHNY
MEDYKI, CHIRURGII,
i Sztuki Hodowania BYDLĄT
Czyli
LEKARZ WIEYSKI.

SOL

SOLE, (Chym:) *Salia.* Sole naturalne ſą to ciała ſtałe maiące właſność roztwarzania ſię w więkſzey, lub mnieyſzey ilości wody, i topienia ſię w ogniu. Niektore z nich ſą niewzruſzonemi na ogniu, inne zaś gdy będą nań wyſtawione ulatuią pod poſtacią waporu niezapalnego. Chimicy dzielą poſpolicie ſole na *kwaśne*, *ługowe* czyli *alkaliczne* i *oboſpolne.*

Pierwſzemi ſą te, ktore za zmięſzaniem ſię z ſolami alkalicznemi albo z ziemiami wapiennemi, albo nakoniec z ciałami z wydziału zwierząt temi, z ktorych można otrzymać wapno, iakiemi ſą ſkorupy z iay, oſtrzyg, perły, korale &c. burzą ſię. Sole ieſzcze te kwaśne maią własność przemieniania koloru fiałkowego z roślin w czerwony.

Sole alkaliczne też ſame ſprawuią ſkutki gdy będą przymięſzane do kwaſow, i przemieniaią w kolor zielony tynktury te, ktore kwaſy przemieniaią w czerwony.

Sole alkaliczne dzielą ſię na ſtałe czyli niewzruſzone (*fixa*) i na lotne (*volatilia.*)

Stałe na miernym ogniu topią ſię nie ulatuiąc, i w wodzie ſię roztwarzaią. Te, ktore ſię otrzymuią z wydziału rzeczy kopalnych, mało co albo cale ſię nie rozpływaią, i mniey maią kauſtyczności niż te, krore ſię otrzymuią z wydziału roślin.

Sole alkaliczne lotne, podnoſzą ſię i ulatuią, gdy będą wyſtawione choć na mierny ſtopien ciepła. Oſtatni ten gatunek rzadki ieſt pomiędzy ſolami mineralnemi, lecz doſyć poſpolity pomiędzy roślinami, a nayobficiey w klaſſie ſoli zwierzęcych.

Solami oboſpolnemi nazywaią ſię te, ktore ſię formuią z pomięſzania i połączenia doſkonałego dwoch tych poprzedzaiących gatunkow; nie maią one ani własności kwaſow, ani ſoli alkalicznemi właściwie zwanych. Przez rozmaite umiarkowanie tych dwoch gatunkow ſztuka rownie iak i natura, formuią wielką liczbę ſoli oboſpolnych. *Obacz la Chymie de Mr. Maguer, P. Malo-*

uin. My tu tylko mowić będziemy o tych ktore maią iakie własności lekarſkie.

Sole oboſpolne podobnie iak żywice, rzadko ſię znayduią czyſte w wnętrznościach ziemi; poſpolicie bywaią zmięſzane z ciałami rożnorodnemi, ktore pſuią i niſzczą ich własności.

SOL AMMONIACKA. *Sal ammoniacum.* Jeſt to pewien gatunek ſoli ktora ſię formuię z połączenia ſoli urynney z ſolą morſką. Przywożą ią do nas z Egiptu, i tamecznych okolic, gdzie ią wydobywaią z popiołu otrzymanego z ſpalonych wyrzutow niektorych zwierząt, a nadewſzyſtko wielbłądow, ktoremi tam z niedoſtatku drzewa palą. Przed używaniem iey wewnętrznie czyści ſię wprzod, roztwarzaiąc ią w wodzie letniey, po wyparowaniu ktorey otrzymuie ſię ſol ta w bardzo pięknych krzyſztałach. Sol ta ieſt doświadczona w febrach; naybardziey zaś pomaga w febrach kwartannach. Jeſt ona ieſzcze wybornym rozwalniaiącym, diaforetycznym. Przepiſuią iey w dozie od dwunaſtu do trzydzieſtu gran. Używa ſię iey ieſzcze zewnętrznie roztworzoney w urynie lub w wodzie ranney, albo innym iakim rozcieku. I w tym ſtanie ieſt wybornym rozwalniaiącym, i pomocnym przeciwko zgniliznie. Wiadomo, iż ſol ta ma własności oziębiania wody, aż do zamrożenia iey.

SOL ANGIELSKA albo EPSOMSKA. (Mat. Szt. Lek:) *Sal Anglicum vel Epſonicum.* Jeſt to ſol oboſpolna złożona z ſoli alkaliczney mineralney, i kwaſu koperwaſowego. A tym ſamym ieſt to ſol oboſpol-

na Glaubera, zmięſzana z ſolą oboſpolną wapienną.

Strzedz ſię bardzo należy, ażeby ſoli tey nie brać za inną, ktorą pod tymże nazwiſkiem przedaią po Aptekach; pierwſza otrzymuie ſię z źrzodeł Epſomſkich w Anglii, o piętnaście mil od Londynu, druga zaś ieſt robiona przez ſztukę. Na zrobienie tey oſtatniey biorą wodę gęſtą ſoli morſkiey; i potym zwyczaynym ſpoſobem poſtępuią z nią od roztworzenia do przecedzania, i ewaporacyi. Z pierwſzey kryſtallizacyi wybieraią krzyſztały naypięknieyſze, i przedaią ią za ſol Glaubera. Inne zowią ſię ſolą *Epſomſką*, ſolami *d'Egra*, &c.

Sol Angielſka ieſt wybornym katarktykiem, roztwarza ſię z łatwością w wodzie, przepiſuią ią ſamą przez ſię w dozie od ſześciu drachm do połtory uncyi. Przymięſzuią ią także do inſzych katarktykow dla nadania im więkſzey dzielności; ſol ta zmięſzana z żywicami poprawia ich przymioty ſzkodliwe. Przepiſuią ią w enemach od dwoch aż do trzech uncyi.

Wyſtrzegać ſię atoli należy dawania tey ſoli hydropikom, phtyzykom, i paralitykom.

SOL BURSZTYNOWA LOTNA. (Mat. Szt. Lek:) *Sal volatile Succini.* Jeſt to ſol, ktora ſię podnoſi pod recypienſem po ſpiryttuſie i oleiu burſztynowym pod czas dyſtyllacyi burſztynu.

Policzona ieſt w liczbę przeciwmacicznych, i epileptycznych nayſkutecznieyſzych; procz tego, uśmierza ona obłąkanie, ulżywa dychawicznym, wzbudza uryny, i leczy ob-

ſtrukcye wnętrzności. Przepiſuią iey od trzech aż do piętnaſtu gran. Wiedzieć tu należy iż ſol ta często bywa fałſzowana po Aptekach.

SOL DE DUOBUS. (Mat. Szt. Lek:) Gatunek ten ſoli zdaie ſię bydź złożony z ſoli alkaliczney, i z kwaſu koperwaſowego. Robi ſię ona z całkowitego zwapnienia ſaletry, i koperwaſu zielonego; na ten koniec rzucaią ſię te ciała w doſtateczną ilość wody i pod czas roztwarzania wpuſzcza ſię kilka kropel oleyku *tartari per deliquium*, ażeby cząſtki metalliczne znayduiące ſię przy koperwaſie opadły na dno, ktoreby ſię mogły opierać zwapnieniu. Po wyparowaniu tey ſolucyi znayduiemy na dnie naczynia ſol tę, ktorą z tey przyczyny nazwano ſolą *de duobus*, doſyć niewłaściwie, gdyż niektorzy Chymicy utrzymuią iż ſol ta nie może bydź doſkonałą, poki ſię tylko przy niey choć naymnieyſza cząſtka koperwaſu znayduie.

Sol ta ieſt temperuiąca, dyaforetyczna, diuretyczna i laxuiąca; pomaga kachektykom, i hydropikom; bardzo także ieſt pomocna dla niewiaſt choruiących na rozcieczenie pokarmu. Przepiſuią ią w ulepkach, i apozemach, w dozie iednego ſzkrupułu aż do iedney drachmy: w dozie wyżſzey zażyta purguie. Wiedzieć należy iż ſol ta z trudnością ſię roztwarza, przeto niebeſpieczna ieſt używać iey, chyba iż będzie przyprawna od iakiego doſkonałego Artyſty; ponieważ ieżeli cząſtki metalliczne znayduiące ſię przy koperwaſie nie opadły doſkonale

na dno, ſprawić mogą ckliwości, womity i inne okropne przypadki.

SOL GLAUBERA. (Ma.. Szt. Lek:) *Sal Glauberianum*. Jeſt to gatunek ſoli obo- ſpolney złożoney z kwaſu koperwaſowego, i z ziemi alkaliczney ſoli morſkiey.

Sol tę robią naſtępuiącym ſpoſobem. Otrzymawſzy za pomocą dyſtyllacyi, ſpirytus formuiący ſię z pomięſzania kwaſu koperwaſowego z ſolą morſką: kalcynuią reſztę ktora ſię w retorcie pozoſtaie, potym dopiero tę materyą zwapnioną roztwarzaią w wodzie ciepłey, i tę potym paruią aż do ſuchości; i na ow czas otrzymuią ſol tę w kryſztałach. Sol ta purguie bez rznięcia; i w tym ſię rożni od ſoli Epſomſkiey, chociaż ſię w teyże ſamey dozie co tamtą zwykła używać. Częściey atoli używa ſię iey iako temperuiącey, pędzącey, rozwalniaiącey, w affekcyach macicznych, i melancholicznych, od pół aż do iedney drachmy w bulionie albo apozemie. Przyprawuią ią ieſzcze z manną i innemi purgaſami łagodnemi dla powiękſzenia ich mocy.

SOL JASZCZURCZA. (Mat. Szt. Lek:) Jeſt to gatunek ſoli, ktora ſię otrzymuie z iaſzczurek, dyſtyluiąc ie w retorcie na ogniu rewerbera. To co ſię nayprzod podnoſi ieſt wilgocią nieużyteczną; po tey dopiero podnoſi ſię oley zmięſzany z ſolą. Do tego, przydaią ſpirytuſu winnego, i w tym ſtanie zachowuią ią do użycia, albo też co lepiey ieſt, wyſtawiaią ten oley na powtorną dyſtyllacyą, dla odłączenia ſoli od oleiu. Jeſt to alexiter i kordyał razem bardzo ſzacowny.

Przepiſuią iey używanie w oſpie, odrze, gorączkach ziadliwych, i innych chorobach zarazliwych exantematycznych. Zalecaią ią bardzo w ukąſzeniach od iaſzczurki, i innych zwierząt iadowitych. Chorzy dobrze ſię także po niey miewaią w apoplexyi. i innych affekcyach komatycżnych. Używa ſię iey od czterech gran aż do piętnaſtu, bądź to w rozcieku iakim przyzwoitym bądź w kąſku zmięſzawſzy ią z iakim ſyropem.

SOL ISTOTNA czyli TRESCNA ROSLINNA (Mat. Szt. Lek:) *Sal eſsentiale plantarum.* Jeſt to gatunek ſoli, ktora ſię otrzymuie z roślin, trzymanych wprzod przez długi czas w wodzie i wyſtawionych na digeſtyą na wolny ogień; wyciſka ſię potym z nich ſok w praſſie, wilgoć ſię odłącza przez parowanie, i reſzta zoſtawia ſię przez kilka dni na mieyſcu zimnym w ſpoczynku, ażeby ciała obce, i każące iey czyſtość opadły nadno, i na ow czas otrzymuią ſię krzyſztały całkowicie uformowane.

Sol ta otrzymuie ſię z rozmaitych roślin; piołun, krzęcinka, tamaryſzek, &c. doſtarczaią iey obficie. Waynſztyn i cukier iako każdemu wiadomo, ſą ſolami iſtotnemi.

Sole iſtotne wiele utrzymuią własności roślin tych, z ktorych ſię otrzymuią; przepiſuią ie w tychże ſamych przypadkach; lecz ponieważ ię trudno ieſt i tylko przez długie działanie otrzymać, przeto rzadko ſię ich używa, i ſą doſyć koſztowne. I dla tego to, gdy można mieć rośliny ſame przez

ſię, przekładać ie należy tym bardziey iż ſą zawſze ſkutecznieyſze nad właſne ſole.

SOL LOTNA z JELENIEGO ROGU. (Mat. Szt. Ley:) *Sal volatile cornu cervi.* Sol ta podnoſi ſię po ſpirytuſie lotnym pod czas dygeſtyi rogu ieleniowego. Wſzyſtkie ſole lotne, ktore ſię otrzymuią z części zwierzęcych maią podług *Boerhave* iednakie własności; ſą one cefaliczne, antiſpazmodyczne, kardyaczne &c. Ta iednakże o ktorey tu mowiemy częſtſze ma użycie w apoplexyach i affekcyach komatycznych. Ona pokrzepia ſiły oſobom omdlałym, przepiſuią ią wewnętrznie wdozie od dwunaſtu gran, w rozcieku przyſtoſowanym: albo też daie ſię wciągać iey zapach.

Oſtrożnym atoli bydź należy w używaniu wewnętrznie tego gatunku ſoli; gdyż niewątpliwa ieſt, że ſą zrzące, ponieważ one nie tylko z żeraią brodawki; ale nawet można ich używać do otwierania apertur.

SOL ŁUGOWA ROSLINNA. (Mat. Szt. Lek:) Jeſt to gatunek ſoli ktora ſię otrzymuie z popiołow ſpalonych roślin, gotuiąc ie w wodzie i tę potym przecedzaiąc aż do otrzymania ſoli w ſtanie ſtałym i ſuchym.

Sole te mało utrzymuią właſności roślin; i ſole iſtotne o ktorych mowiliśmy wyżey więcey maią właſności. Lecz iakośmy już w tymże ſamym mieyſcu wſpomnieli, lepiey ieſt używać roślin ſamych przez ſię.

SOL MARTIS RIVERIS. (Mat. Szt. Lek:) Jeſt to ſol koperwaſowa, zmięſzana

z cząſtkami żelaznemi. Otrzymuie ſię ona ſpoſobem bardzo proſtym. Trzyma ſię przez kilka dni oley koperwaſowy wraz z ſpirytuſem winnym żelaznym poki ſię aż ſol nie uformuie. Używa ſię iey iako dobrego wzmacniaiącago, ſtężaiącego i pędzącego. I dlatych to własności przepiſuią ią w gonorreach i upławach białych. Przynoſi także nieiaką ulgę wpłynieniu nieumiarkowanym mieſiączek. Daią iey wdozie od iednego do czterech gran, rzadko kiedy w większey, gdyżby ſprawić mogła odbiiania ſię, i wzbudziłaby womit. Daie ſię zaś w ulepkach, albo innych trunkach przyſtoſowanych.

SOL MORSKA albo POSPOLITA. (Mat. Szt. Lek;) Każdemu znany ieſt ten gatunek ſoli, otrzymuie ſię ona z wody morſkiey albo źrzodeł ſłonych przez ewaporacyą iuż naturalnie przez ſamo ciepło ſłoneczne, iuż ſztucznie za pomocą ognia. Sol ta bardziey ieſt używana w kuchniach niż w Medycynie, używaią iey tym ſamym ſpoſobem iak Rumowey.

SOL PIOŁUNOWA *Sal abſinthii.* Dwoiakego gatunku znayduie ſię ſol piołunowa, iedna ktorą otrzymuią przez wyługowanie popiołu tey rośliny ſpaloney, i druga zwana ſolą iſtotną ktorą otrzymuią ſpoſobem wyżey opiſanym. Pierwſza nie ma żadney goryczy, lecz druga ieſt bardzo gorżka, i poſiada wiele własności ſłużących ſamemu piołunowi. Oba te gatunki ſą rozwalniaiące, lecz oſtatnia ieſt ieſzcze przeciw-robaczna, i żołądowka. Tak iedney iak i dru-

giey przepiſuie ſię w dozie od ſześciu aż do dwudzieſtu gran.

SOL POLICHRESTA. (Mat. Szt. Lek.) Jeſt to gatunek ſoli oboſpolney ktora ſię otrzymuie topiąc ſaletrę w tyglu, do ktorego potroſze przyſypuie ſię kwiatow ſiarki, ażeby przez materyą palną zniſzczyć oſtrość ſaletry, ktoraby mogła ſzkodzić pierſiom.

Sol ta ieſt dzielnym draſtykiem i pomaga w hidropizyach nawet pierſiowych. Daie ſię iey zażywać z rana w trunku purguiącym, od dwoch do ſześciu drachm. albo też po iedney drachmie co godzina, poki nie naſtąpią ſtolce. Jeſt ona ieſzcze rozwalniaiącą, i pędzącą, ieżeli ſię iey zażyie w mnieyſzey dozie.

SOL ROSŁINNA. *Sal vegetabile, ſive tartarus ſolubilis.* (Mat. Szt. Lek;) Jeſt to ſol oboſpolna złożona z ſoli tartarowey alkaliczney czyſtey, i iey ſmietany, w ktorey cząſtki kwaśne przemagaią. Ma ona też ſame właſności; a nawet w wyżſzym ſtopniu iak ſol Seignetta. Jeſt wyborną rozwalniaiącą, a przeto pomaga w kachexyach, hidropizyi, i obſtrukcyach wnętrzności. ſześć drachm tey ſoli zażyte w ſzklance wody czyſtey purguią doſyć dobrze; mieſzaią ią atoli raczey tylko do innych katarktykow, ktorych ona zaoſtrza właſności; i dożą iey na ow czas ieſt od trzydzieſtu gran do iedney drachmy.

SOL RUMOWA (Mat. Szt. Lek:) Jeſt to ziemia z ktorey roztworzony w wodzie otrzy-

muią się krzyształy sześcienne. Nie rożni się ona całe od soli morskiey, czyli pospolitey; i można iey używać w tychże samych przypadkach co tamtey. Nie bardzo atoli ona iest używana w sztuce Lekarskiey, i to tylko do enem. Nasypawszy tey soli w woreczek i przyłożywszy na ciało przynosi ulgę cefalalgii. Roztworzona w urynie leczy kontuzye piersi niewiast; i dla teyci to samey przyczyny woda słona pomaga na wszystkie stłuczenia, osobliwie dla dzieci.

SOL SATURNA. (Mat. Szt. Lek:) *Sal saturni*. Gatunek ten soli otrzymuie się roztwarzaiąc ceruzę w occie, i odłączaiąc potym rozciek przez parowanie, w tym działaniu sol ta osiada na dnie naczynia.

Jest to iedno z lekarstw ulżywaiących, i łagodzących zewnętrznych, iest ona ieszcze osuszaiącą, i z tey przyczyny używana bywa do płokań gardła w czasie iego inflammacyi. Wchodzi ona także do kollyrow, na leczenie inflammacyi, i bolu oczow; mięszaią ią także do pomad na świerzbienie skory. Pomocna iest w hemoroidach. Maiąc iey używać biorą iey w dozie piętnastu gran do iednego funta gorzałki, albo innego iakiego rozcieku.

Bardzo należy bydź ostrożnym w używaniu wewnętrznie tey soli, ponieważ *Boerhaave*, *Triller* i *Hoffmann* poczytuią ią za truciznę.

SOL USKRAMIAIĄCA *Sal sedativum* (Mat. Szt. Lek:) Wyrabia się sol ta dwoiakim sposobem, przez sublimacyą, i przez krzystallizacyą; w działaniu przez sublimacyą postępuie się

następuiącym sposobem. Wystawia się na dystyllacyą kolkotar, ktory się otrzymuie z roztworzenia koperwasu z boraxem; roztworzywszy ie w wodzie ciepłey, powiększa się ogień, i na ow czas się sol ta zwyczaynym sposobem sublimuie. Reszta pozostała po operacyi roztwarza się na nowo, i wystawia na powtorną dystyllacyą, i ztąd się znowu otrzymuie ta sol; roztwarzanie to i przepędzanie powtarza się poty, poki aż nie zostanie to co pospolicie zowią *caput mortuum.*

Sposob drugi otrzymania tey soli iest ten: roztwarza się oley koperwasowy, i borax w wodzie ciepłey. i przepędza się ta solucya, powtarza się ta operacya, nakoniec reszta się przecedza w wodzie ciepłey. ktora się potym paruie aż do otrzymania krzyształow suchych. Zarowno używa się obydwoch sposobow sol, atoli otrzymana przez sublimacyą przekładana iest nad tę, ktora się ostatnim tym sposobem otrzymuie.

Niektorzy sławni Chimicy utrzymuią iż sol Seigneta iest produktem samego Boraxu, i że koperwas cale w iey skład nie wchodzi. Co do nas zostawiamy rozwiązanie tego zadania biegłym w tey sztuce, idąc do opisania własności lekarskich tey soli.

Jest ona bardzo skuteczna na umiarkowanie biegu zbytecznego duchow żywotnych, na ukoienie gorącości humorow w gorączkach pieczących, a naybardziey obłąkania. Daie się ona w konwulsyach; pomaga hypokondrykom, i histerykom. Przepisuie się w dozie od dwnastu gran do iedney drachmy.

SOL SEDLITSKA. (Mat. Szt. Lek:) *Sal ſedlicenſe.* Jeſt to ſol, ktora ſię otrzymuie z wod Sedlitſkich w Czechach. Ma ona też ſame własności co ſol Epſomſka; przepiſuie ſię zatym w tychże ſamych przypadkach, i w iedneyże dozie.

SOL SEIGNETTA. (Mat. Szt. Lek:) *Sal Rupelladium.* Jeſt to gatunek ſoli oboſpolney złożoney z kremortartary, ktora ſię z łatwością roztwarza przymięſzawſzy do niey krzyſztałow ſoli alikantſkiey. Jeſt to purgans przyiemny, bez żadnego przykrego ſmaku; przepiſuią go od pół uncyi aż do całey, w trunku przyſtoſowanym; używaią iey ieſzcze na wydobycie tynktury z innych purganſow, i na ow czas biorą iey iednę drachmę do iednego funta likworu.

SOL TAMARYSZKOWA. (Mat. Szt. Lek:) *Sal Tamariſci.* Jeſt to ſol ługowa ktora ſię otrzymuie z popiołu drzewa tamaryſzkowego, ſpoſobem opiſanym pod artykułem o ſolach *ługowych.* Ma ona też ſame przymioty co ſam tamaryſzek, przepiſuie ſię w kachexyi i hidropizyi; dożą iey ieſt dzieſięć gran, do iednego ſzkrupułu, w bullionach, albo apozemach.

SOL TARNOSLIWEK. (Mat. Szt. Lek:) *Sal prunellæ.* Jeſt to prawie iedno co ſol Polychreſta; też ſame ma własności; przepiſuie ſię w teyże ſamey dozie i w tych ſamych przypadkach, i może bydź brana iedna za drugą.

SOL WAYNSZTYNOWA, (Mat. Szt. Lek:) *Sal tartari.* Jeſt to ſol ługowa ktora ſię otrzymuie z popiołu waynſztynu zwa-

pnionego. Ma właſność chłoniącą, ſkuteczna ieſt na trucizny zrzące. Jeſt ieſzcze rozwalniaiącą. Mięſzaią ią do apozemow, do bulionow, ulepkow, i innych napoiow; dozą iey ieſt od ſześciu do dwudzieſtu gran.

SOL DANELLA. (Bot.) *Sal danella maritima minor.* C. B. P. Jeſt to gatunek roślin z rodzaiu powoiu, kwiaty iey ſą kſztałtem podobne do dzwonkow, z brzegami wywijanemi, dosyc wielkie koloru purpurowego; z tych kwiatow formuią ſię potym owoce okrągławe, w ktorych zawarte ſą naſionka graniaſte koloru poſpolicie czarnego.

Liſtki iey ſą małe, okrągłe, gładkie i lśniące ſię; podobne do liści małey roſtopaści, ale ſą nieco grubſze, pełne ſoku mlecznego wyraſtaiące na ogonkach długich. Korzeń iey ieſt cienki i nitkowaty, puſzcza on wiele odnog drzewiſtych i ſzerzących ſię po ziemi.

Roślina ta przychodzi do nas całkowicie z ſwemi korzeniami. Ma ona ſmak oſtry, gorżki, i nieco ſłonawy. Uchodzi za dzielny hidragog, ktory przepiſuią w hidropizyach, paraliżach, i rumatyzmach długo trwałych. Mało atoli używana ieſt od dziſieyſzych Lekarzy. Dozą iey w proſzku ieſt od iednego do dwoch ſzkrupułow. Przepiſuią ſię także i liście iey świeże w bulionach, w dozie iedney uncyi.

SOLNIK. (Bot:) *Cali majus cochleato ſemine.* C. B. P. Rodzay rośliny ktorey kwiaty złożone ſą z wielkiey liczby liſtkow żołtych. Z tych poźniey formuią ſię owoce okrągławe, błoniaſte z ktorych każdy zawiera iedno naſienie czarniawe, lśniące ſię, podobne maleń-

do maleńkiego węża zwinionego w linią ſpiralną.

Liście iego ſą długie wązkie, mięſiſte, oſtro zakonczone, i pełne ſoku. Łodyga ma bliſko trzech ſtop wyſokości, gdy ſię około niey przykłada ſtarania, a na iednę tylko, gdy rośnie przez ſię. Rośnie ſzeroko bez kolcow wypuſzczaiących gałęzie długie, proſte, doſyć grube, i czerwone. Korzeń iey ieſt tęgi, nitkowaty, i rocznotrwały.

Jeſt ieſzcze drugi gatunek ſolnika ktory Francuzi zowią *Soude ſallicotte* albo *Marie epineuſe*. Lecz obydwa te gatunki iednakie maią właſności to ieſt: rozwalniaiącą, i roztwarzaiącą, lecz ſię nieprzepiſuie nigdy w ſubſtancyi. Niekiedy używaią ſoli z niego otrzymaney.

SOSNA. *Pinus ſeu peuce; pinus ſativa C. B. Tourneſ.* Jeſt to drzewo wielkie zawſze zielone, ktore rośnie w Europie, i Ameryce połnocney. Kwiat iey ieſt kſztałtu kotki złożony z wielu prącikow. Kwiat ten nie wydaie żadnego płodu, oddzielnie od kwiatu formuie ſię zaroda, ktora z czaſem przemienia ſię w owoc złożony z liści nakſztałt łuſki, pomiędzy ktoremi znayduią ſię dwa orzełzki bardzo częſto ſkrzydlaſte ktore w ſobie zawieraią iądro obdłużne. Liście iey wyraſtaią po parze; ſą zaś długie i wązkie nakſztałt ſzpilek, twarde, kolące końcem wyżſzym, i zawſze zielone, od dołu otoczone powłoką błoniaſtą. Naygrubſze gałęzie tego drzewa wydaią kwiaty grube żołtawe, ktore widzieć można na

wiosnę, z ktorych się potym formuią ostrosłupy obdłużne, twarde, ciężkie złożone z wielu łusek szarych i twardych, pomiędzy ktoremi znayduią się iądra obdłużne białawe, smaku przyiemnego, zawarte w powłoce pestkowey, i okryte skorką cienką koloru szarego. Pien drzewa tego iest gruby, wysoki, prosty, gładki, pokryty korą twardą czerwonawego koloru. Samo drzewo iest twarde, maiące swoy właściwy zapach gałęzie iego rozpościeraią się do koła.

Naturaliści naznaczaią więcey niż dwadzieścia gatunkow sosny, nad ktorych opisywaniem nie iest rzeczą naszą zastanawiać się w tym mieyscu.

Kora i liście wszelkiego gatunku sosny są chłodzące i stężaiące, a tym samym bardzo skuteczne w dyssenteryi, i płynieniu nieumiarkowanym miesiączek. Wygotowanie, albo wymoczenie wierzchołkow sosny w piwie, albo innym iakim podobnym rozcieku, miane iest za szacowne na kamień nerkowy, albo pęcherzowy, na szkorbut, i inne affekcye piersiowe. *Hoffmann* pisze iż więcey niż tysiąc osob zostało uleczonych z szkorbutu za pomocą gałązek młodych, i świeżych sosny. Z sosny leśney otrzymuie się Terpentyna pospolita. *Obacz* TERPENTYNA. Znaydzie Czytelnik pod artykułem JĄDRO Z SZYSZKI SOSNOWEY wiadomość o własnościach owocu tego drzewa.

SPA (Wody z) *Aquæ Spadanæ.* Są to wody z pewnego źrzodła znayduiącego się w Niemczech o trzy mile od Limburga. Wody te są zimne, nieco kwaskowate, i żelazne. Woda ta gdy przez nieia-

ki czas poſtoi w butelce oſadza na dnie tey butelki materyą doſyć podobną do ochry żelazney. Wody te podług zdania wſzyſtkich Lekarzy ſą oczyſzczaiące, toniczne, żołądkowe, rozwolniaiące, i pędzące. Pomocne także ſą na przywrocenie upławow peryodycznych niewiaſt, gdy ſię te zatrzymaią. I oraz powściągaią ten upław ieżeli ieſt zbyteczny. Hypokondrycy i ſzkorbutycy dobrze ſię po nich miewaią, nie mniey także pomagaią one dychawicznym i hydropikom; wracaią żołądkowi ſiłę trawienia; uwalniaią nerki od obſtrukcyi albo zatkania, i pędzą urynę. Są także bardzo ſkuteczne na zatrzymanie gonorei zaſtarzałey, i uporczywey, rownie iak i na uleczenie upławow białych. Piją ſię wody te przez dziewięć dni co rano, od iednego funta do czterech.

SPADEK (Chir:) Pod tym artykułem umieściemy nie tylko to co należy wiedzieć wprzypadkach ſpadnienia z iakiey wyſokości, ale ieſzcze o rozwolnieniu niektorych części, iako to ięzyczka, pachwy, pośladku, i macicy.

Przypadki ktore ſię poſpolicie łączą z ſpadkiem ſą ech m ſis, ſiniaki, i złamania, plucie krwią, i inne ſymptomata mniey lub więcey okropne, podług gwałtowności ſpadku, i ſtłuczenią ſię. We wſzelkich ſpadkach, chociażby te nie zbyt były ciężkie, roſtropność radzi puścić choremu krew, i dać mu potym pić wymoczenie z rojownika ſzwedzkiego, a w iego niedoſtatku z bluſzczu ziemnego, ktorego chory pić powinien po ſzklance co godzina, ażeby tym

ſpoſobem roztworzyć krew rozlaną w pierſiach, albo inney iakiey części.

Lecz ieżeli chory ma gorączkę, trzeba mu dać napoy mniey rozgrzewaiący zrobiony naprzykład ztrzech uncyi wody przepędzaney z maku białego, iedney uncyi ſyropu rożowego, i iedney drachmy ſoli roślinney. Wygotowanie zbetoniki ieſt także bardzo zalecone wprzypadkach ſpadnienia, gdy chory nie ma gorączki. Dozą iey ieſt ieden ſzkrupuł do kwarty wody.

Wymoczenie paięcznika miane ieſt za ſzczególne lekarſtwo w przypadkach ſpadku. Doczytać ſię w tey mierze obſzernie można wdziele *Collections Académiques* tom III. o ſześciu oſobach które były uleczone z ſtłúczenia ſię przez ſpadek wygotowaniem paięcznika; bierze ſię go na ten koniec w dozie iedney lub dwoch ſzczypt do wygotowania lub wymoczenia w winie dla oſob otyłych.

Jeżeli ciało ieſt ſtłuczone, należy niebawnie puścić choremu krew, podług iego wieku, temperamentu, i ſił; a potym ſię zedrze ſkora z barana i w tę ſkorę ciepłą ieſzcze zawiną ſię części ſtłuczone; należy chorego trzymać ciepło na łożku, i nie potrzeba wprzod przyſtępować do rozpoznania co ſię choremu przez ſpadek ſtało, aż gdy on iuż przyydzie do ſiebie: na ow czas lepiey bowiem rozezna ſwoy bol, i łatwiey go potrafi opiſać Chirurgowi. Zapobiegać ſię potym będzie przypadkom w miarę iak one ſię zaczną pokazywać. *Obacz* WYWICHNIENIE, ZŁAMANIE, STŁUCZENIE.

W niektorych xążkach znayduią się pewne lekarstwa na stłuczenie, całe nie maiące żadnego fundamentu; a zwyczaynym sposobem zażywane od wielu niewiast. Sposob postępowania ktoryśmy opisali iest lepszy, i tego tylko Chirurdzy roztropni używać zwykli. *Obacz przydatek na końcu tego artykułu.*

Spadek ięzyczka podniebieniowego.

Języczek podniebieniowy podlega inflammacyi, wrzodowaceniu, i paraliżowi: Niekiedy nabrzmiewa aż do tego punktu, iż opada na krtań, albo arteryą krtaniową, co sprawuie trudność w odychaniu, i połykaniu, kaszel, ślinienie obfite, i niepozwala całe mowić. Gdy się w ięzyczek wda inflammacya wielka, Chirurg starać się natychmiast powinien uśmierzyć ią za pomocą płokań zrobionych z wody, i kilku kropel spirytusu winnego albo octu; wygotowania z kwiatow bzowych, ptasiego zobu, malwy, albo ięczmienia; puści się choremu krew podług potrzeby; dadzą się mu enemy; i nakoniec zaradzi się wszelkiemi sposobami, iakich tylko sztuka dostarczyć może koncem zapobieżenia wszystkim przypadkom wypadaiącym z tego spadku. *Patrz* INFLAMMACYA. P. *Heister* radzi, ażeby zrobić nacinania na części, i zapewnia, że to iest dobry śrzodek na uprzedzenie, i wyprowadzenie inflammacyi.

Niekiedy spadek ięzyczka pochodzi z flegmy kleiowatey ktora część tę zalewa. Na ow czas ięzyczek traci swoy naturalny kolor, staie się blady, białawy, zimny, i nabrzmiały. Szrodkami w tym przypadku są,

płokania ſtężaiące, i ſpirytuſowe. Naprzykład wino ciepłe czyſte, albo zmięſane z wodą, wygotowania ſtężaiące zrobione z róż, ſkorek granatowych &c. do których ſię przydaie kilka kropel ſpirytuſu z ſoli ammoniackiey. Jeżeli to złe na używanię tych śrzodkow nie uſtępuie cale, zaſypie ſię ięzyczek proſzkiem zrobionym z imbieru, albo pieprzu, i ſkórek granatowych z trochą miodu.

Gdy chory ieſt w niebeſpieczeńſtwie zaduſzenia, i gdy wſzyſtkie ſpoſoby ſą bezſkuteczne, nie pozoſtaie iak tylko ieden śrzodek w odcięciu części zbytniey ięzyczka. Operacya ta wykonywa ſię dwoiakim ſpoſobem, albo przez zawiązanie, albo zapomocą nożyka cyrulickiego. Oſtatni ten ieſt lepſzy, gdyż ieſt prędſzy, i nie tak trudny tak dla chorego iako i dla Chirurga. Maiąc ią wykonać przycisnąć potrzeba choremu ięzyk, i ſtrzedz ſię ażeby tylko odciąć część zbyteczną, uważaiąc znowu ażeby z przyczyny niedoſtatku nie wpaść w potrzebę powtarzania drugi raz tey operacyi; albo żeby nie uſzkodzić co choremu przez odcięcie go zbytecznie. P. *Heiſter* dał ryſunek narzędzia które przyciſka ięzyk i odcina za razem ięzyczek. *Obacz Chirurg. d'Heiſter planche XXI. fig. VIII.*

Po ſkończoney operacyi potrzeba dozwolić płynąć krwi przez nieiaki czas, trzymaiąc choremu głowę ſchyloną ku ziemi, ażeby krew nie ſpływała do gardła, albo krtani. Da ſię mu potym płokanie z wina czerwonego ciepłego, albo też z oxykratu;

i ieżeli krew nie przeſtaie płynąć, użyie ſię na tę część hałunu w proſzku; ſtarożytni Chirurdzy zatrzymywali tę hemoragią za pomocą żelaza rozgrzanego ale nie do czerwoności.

Spadek albo połknięcie ięzyka.

Dzieci niekiedy połykaią ſwoy ięzyk, bądź iż im źle odcięto ſznurek bądź iż ta operacya nie dorzecznie była wykonana. Gdy dzieci podlegaią temu przypadkowi, poſtrzega ſię nayprzod, iż one ruſzaią wargami właśnie iak gdyby miały ſſać; potym ſię daie ſłyſzeć głos podobny do tego iaki ſię ſłyſzy pod czas połykania: i ten głos ieſt znakiem zapadnienia ięzyka w gardziel. Zapobiega ſię na ow czas śmierci dziecięcia przez włożenie natychmiaſt palca do uſt, i cofnienie go nazad na ſwoie mieyſce Lecz niebeſpieczeńſtwo te ktorego ſię tym ſpoſobem uchraniamy w krotce ſię znowu zwykło wracać; i nie maſz iak ten iedyny ſpoſob zapobieżenia temu, ażeby zamknąć dziecku ięzyk w woreczek wynaleziony od P. *Petit* Chirurga, i tak zamknięty trzymać poty poki aż to dziecko nie odwyknie i nie zaprzeſtanie połykać go: wielkiey w tey mierze potrzeba cierpliwości, i pilności.

Spadek albo rozwolnienie powieki wyżſzey.

Spadek powieki wyżſzey ieſt przypadkiem ktoremu nie łatwo ieſt zapobiedź. Przytrafić ſię on może *1mo.* z rany zrobioney w muſzkule czolnym, albo w ściągaczu powieki *2do.* z naroſtka *3tio.* z fluxyi inflammatyczney, albo flegmiſtey ktora powiękſza obiętość powieki. *4to.* z rozwolnienia muſzkułu

podnoſzącego, albo ſkory, 5to. nakoniec z dotknięcia powieki paraliżem.

Zapobiega ſię temu przypadkowi ſpoſobami przyſtoſowanemi do przyczyny od ktorey on pochodzi. Jeżeli to pochodzi z rany należy ią zagoić plaſtrami ſpaiaiącemi i środkami opiſanemi pod artykułem Rana. Jezeli z naroſtka, należy go otworzyć, ieżeli ſię w nim znaydzie materya płynna; albo wykorzenić ieżeli ieſt ſtały i twardy; a ieżeli ſię on opiera na użyte środki końcem rozpędzenia go, przyłożą ſię nań fomentacye, z ſpirytuſu winnego ciepłego ſamego przez ſię albo też zmieſzanego kamforą, albo też z wody wapienney; podadzą ſię także choremu wraz iakie purganſe, i lekarſtwa potne, albo roztwarzaiące. Jeżeli to pochodzi z fluxyi inflamatyczney, poſtępować z nią należy lekarſtwami antiflogiſtycznemi iak ieſt puſzczenie krwi, napoie roztwarzaiące, &c. Jeżeli fluxya ieſt flegmiſta odwilżać ią należy fomentacyami umacniaiącemi i ſpirytuſami; można ieżeli ſię podoba użyć plaſtru zrobionego z oleiu tartarowego czarnego, i woſku. Woda krolowy Węgierſkiey, balſam Peruwiańſki, i oleiek z gliſt, mogą także bydź ſkutecznie na ten ſam koniec użyte, i rownie pomagaią na rozwolnienie muſzkułu podnoſzącego powieki.

Co do paraliżu powieki wyżſzey, ten prawie zawſze złączony ieſt z paraliżem twarzy z teyże ſamey ſtrony, z rozwolnieniem ſzczęki, ięzyka, oka, i innych części. Doczytuiemy ſię w Tranzakcyach Filozoficz-

nych na rok 1738. Nro. 449, o iedney tego gatunku chorobie ktora się wracała peryodycznie co noc, i ktora była uleczona przez łaźnie z wod Balaruckich. Można w tym przypadku używać środkow przeciwparaliżowych, tak zewnętrznych, iak i wewnętrznych, i zapewne wstrząsania elektryczne nie byłyby w tey mierze bezskuteczne.

Gdy wszystkie te sposoby ktoreśmy dopiero wyliczyli są bezskuteczne, udać się potrzeba do operacyi, i odiąć zbytek powieki dotkniętey paraliżem, albo rozwolnioney. Starożytni Chirurdzy przekłuwali powiekę igłą maiącą zawleczoną nić w dwoch mieyscach niżey i wyżey. i potym nić tę zawięzywali mocno, czekaiąc aż skora zaięta tą nicią odpadła; nie kiedy też poprostu odcinali kray powieki, i potym ściągali obydwa brzegi rany za pomocą zawiązań.

Bartisch Chirurg Niemiecki wynalazł do tey operacyi narzędzie, w ktore za pomocą śruby wkręcano zbyteczną część powieki, ktora powoli przez ściśnienie schła i odpadała. Narzędzie to zrobione było z dwoch deszczułek z drzewa. *Verduin* Chirurg Amszterdamski wydoskonalił to narzędzie. Przydał on ieszcze do niego maleńkie dziureczki za pomocą ktorych przeciąga się nić przez powiekę dla złączenia rany, gdy ciało zachwycone narzędziem zostało odcięte nożykiem. Po tey operacyi nie pozostaie iak tylko oczyscić ranę sposobem zwyczaynym, a potym ią zagoić. Oba te narzędzia ktore podali *Bartysch* i *Verduin*, są wysztychowane w dziele wyżey

wſpomnionym P. *Heiſter* planche XV. figure. XIX.

Spadek poſladku

Przez *ſpadek poſladku* rozumie ſię rozwolnienie albo przewrocenie zwieracza poſladkowego, i wychodzenie kiſzki nakſztałt worka ktory niekiedy wiſi długo na ſtopę mniey lub więcey. Przyczyny zwyczayne tey choroby ſą rozwolnienie. albo ſłabość zwieracza poſladkowego. Lecz przyczyny te mogą wziąść początek w wieku dziecinnym z krzyku i z tego uſiłowania ktore często łożą na uwolnienie ſię od tych więzow w ktore ie zwyczaynym i ſzkodliwym ſpoſobem krępuią. Słabość ta trafić ſię także może i w ludziach doyzrzałych z ſkakania lub ſpadku gwałtownego, tudzież z tenezmy, z bolu ktory ſprawnią hemoroidy, z dyſſenteryi, z kamienia pęcherzowego, z kolek nefretycznych, z połogow trudnych, z ſilenia ſię na ſtolcu, z paraliżu dotykaiącego zwieracz poſladkowy, i z odcięcia muſzkułow podnoſzących w poſladku.

Poki ieſzcze choroba ta ieſt w ſwych początkach, i bez inflammacyi, nie potrzeba iak tylko część tę wepchnąć na ſwoie mieyſce. Maiąc to wykonać każe ſię choremu leżeć na grzbiecie, przyłożą ſię fomentacye na kiſzkę z mleka ciepłego, albo też tylko z wody ciepłey, i wepchnie ſię kiſzka iak tylko można naypowolniey, i nayoſtrożniey, popychaiąc ią dwoma palcami obwiązanemi w przod w chuſteczkę delikatną.

Lecz gdy ſię iuż wdała inflammacya, i gdy kiſzka zbytecznie nabrzmiała, należy

puśćić krew mniey lub więcey razy, podług okoliczności i przyłożyć fomentacye z roślin rozwalniaiących, i miękczących: przyłożą ſię oraz kataplazmy ſkuteczne na uśmierzenie inflammacyi. Weźmie ſię naprzykład w rownych cześciach mąki zbożu, i korzeni wielkiey konſolidy, to ſię przyprawi winem, i zrobi ſię z tego kataplazm. Gdyby ſię w część iaką kiſzki wdała gangrena, i gdy iuż niemaſz żadney nadziei uchronienia ſię iey, przyſtąpić potrzeba do operacyi odcięcia.

Gdy ſię iuż wprowadziło kiſzkę na ſwoie mieyſce nie należy przeſtawać natym, potrzeba dać tym częściom czas do uſtalenia ſię, i bronić przez ten cały czas ażeby ſię choroba niewrociła powtornie. Na ten koniec przyłoży ſię na otwor kilka płatkow zwinionych ſpoſobem używanym do ran, zmaczawſzy ie w wygotowaniu korzeni wężownika i kurzego ziela, ſkórek granatowych, liści i kory dębowey. Przytwierdzą ſię te płatki za pomocą zawiązki wkſztałt litery T; te należy odwięzywać za każdą razą gdy ſię poydzie na ſtolec, wpychaiąc zawſze kiſzkę ieżeliby ieſzcze wychodziła.

Jeżeli ſię przykrość ta nie goi, i gdy części te zawſze w iednakim ſtanie zoſtaią, dadzą ſię choremu enemy ſtężaiące, i umacniaiące, zrobione z wina czerwonego, w ktorym ſię wprzod przegotuią rośliny aromatyczne. Przepiſze ſię mu oraz tryb życia ſuchy, to ieſt żeby chory raczey używał mięſa pieczonego niż gotowanego; może on brać pokarmy nieco rozgrzewaiące, i pić po troſze wina

dobrego. Wraz także zakażą się mu wszelkie wzruszenia i prace gwałtowne: i oddali się od niego to wszystko coby go tylko mogło pobudzić do gniewu.

Niektorzy Autorowie, pomiędzy ktoremi znayduie się także i *Dionis* radzą, ażeby się uchronić powtornego opadnienia kiszki, żeby chory w ten czas gdy ma iść z potrzebą naturalną siadał na stołku w ktorymby takie tylko było wyrznięcie, iżby się tylko sam odchod stolcowy mogł przecisnąć, i ażeby mieysca przyległe były uciśnione. Inni radzą ażeby w kiszkę prostą wkładać rurkę ołowianą otoczoną obrączką ktoraby się zewnątrz otworem zostawała.

Gdy choroba ta dotyka starcow, na ow czas iest nieuleczoną z przyczyny rozwolnienia części. Ci powinni mieć tę ostrozność, ażeby za każdym wychodzeniem nastolec wsuwali ią sobie na mieysce przyzwoite. *Obacz przydatek na końcu tego artykułu umieszczony.*

Spadek albo przewrocenie się pęcherza urynnego.

Choroba ta iest właściwa niewiastom. Cechą iey iest wyiście błony okrywaiącey szyię maciczną przez pochwę. Wielkie wargi pachwy maią na owczas ksztalt pęcherza okrągłego, są przezroczyste, i napełnione uryną; niekiedy także widzieć można zamiast tego cośmy dopiero opisali worek wiszący z pachwy; choroba ta zawsze bywa złączona z zatrzymaniem się uryny. *Sollingen*, w iednym takim przypadku, używszy fomentacyi rozwalniaiących na tę

część naprowadził ią na odchod urynny za pomocą narzędzia cyrulickiego używanego do ran głębokich, obwinąwſzy ie wprzod ſkorką miękką, do ktorey była przyprawiona gębka zmaczana w likworze ſtężaiącym. Chirurg ten utrzymywał wſzyſtko zawiązaniem przyzwoicie zrobionym, aż do zupełnego uleczenia.

Spadek, przewrocenie ſię albo opadnienie Macicy.

Lubo choroba ta znana była od *Hipokrateſa*, i innych wielu ſtarożytnych Lekarzy, w wieku atoli oſtatnim zaprzeczano, ażeby kiedy przytrafić ſię mogła. Kweſtya ta ieſt iuż dziſiay rozwiązana, i niemaſz nikogo ktoryby miał wtey mierze wątpliwość, po tylu piſmach znanych z ſwey nauki Lekarzy, i chirurgow. Takiemi ſą *Aetius*, *Paweł d'Egine*, *Roſset*, *Fabrycy d'Aquapendente*, *Berenger*, *Carpi*, *Felix Plater*, *Paré*, *Plempius*, *Langius*, *Fabrycy de Hildan*, *Bartholin*, *Stalpat*, *Vanderwiel*, *Heiſter*, *Arnaud*, *Puzos*, o chorobach macicy; *Sabatier*, w Pamiętnikach Akademii Chirurgiczney w Paryżu &c. &c.

Dzielą opadnienie macicy na całkowite czyli zupełne i niezupełne; zupełne ieſt w ten czas, gdy macicę widzieć można zewnątrz warg wielkich, w kſztałcie walca ſzerokiego u gory, a ſzczupłego u dołu; tak iż otwor maciczny ieſt wewnątrz, ponieważ mowi *Ambroży Paré* nie może ſię ſama ſzyia przewrocić tylko gdy całe ciało macicy przewroci ſię iak worek. Stan ten ieſt przewroceniem doſkonałym macicy.

Nie zupełne zaś iest w ten czas gdy możemy postrzedz otwor macicy, i gdy w niego można łatwo bez szukania go włożyć palec.

Bardzo iest trudno rozroźnić opadnienie lub przewrocenie się macicy od spadku pochwy: sam tylko otwor tey wnętrzności może o tym uwiadomić Chirurga. *Widmar* wspomina iż miał wielką trudność w podobnym przypadku; i że nieprędzey został rozwiązanym w swey niepewności, aż za włożeniem szukadła długiego w pierwszy otwor, ktory postrzegł: a zagłębiwszy ie blisko na poł stopy, pewnym był iż chora cierpiała spadek pochwy, gdyż macica nie ma takiey głębokości.

Niekiedy także poczytywano za Hermafrodytow niewiasty, ktore miały opadnienie macicy. Parlament Tolozański przykazał niegdyś pannie trzydziestoletniey, ktora cierpiała tę chorobę, o ktorey tu mowiemy, od swoiego urodzenia, ażeby odmieniła ubior właściwy swey płci, i przybrała się w suknie męskie. *Saviard* sławny Chirurg Paryski, uznał iako człowiek oświecony, iż tym mniemanym hermafrodytem była panna. Wepchnął na mieysce przyzwoite macicę, i po tey operacyi Krol nakazał, ażeby niewiasta ta powrociła nazad do właściwego sobie ubioru, i zabaw.

Można także niekiedy poczytać za spadek macicy polypy formuiące się w tey części albo w pachwie; lecz baczyć potrzeba *zmo.* iż narostka polipowego nie można tak popychać iak w opadnieniu macicy, i że

one nie dolegaią tylko wten czas gdy ie usiłuiemy wepchnąć. 2do. Ze kształt naro. stka uformowanego od polipu, nie ma kształtu worka wywroconego ale gruszki; tak iż iest cienki u gory, a obszerny u dołu; co w przeciwnym porządku postrzegamy w opadnieniu macicy.

Przyczynami pospolitemi spadku macicy są rozwolnienie, albo zerwanie ścięgaczy utrzymuiących tę wnętrzność w mieyscu przyzwoitym; takie się przytrafiaią w połogach trudnych przez niebiegłość położnego lub położney. Obacz *Les Ephem. des Cur. de la Nat. Decad.* 11. *ann.* 1682. *Obs.* 139. Pochodzić, ieszcze ta choroba może gdy niewiasta pod czas swey ciężarności bawi się robotą ciężką lub dzwiganiem ciężarow, tudzież z spadku i z stłuczenia się gwałtownego, z skakania, kaszlu zbyt mocnego, długiego i uporczywego; z zatrzymania uryny, i upławow białych nieumiarkowanych.

Leczenie spadku macicznego iest albo radykalne albo powierzchowne. Gdy się choroba ta przydarzy po połogu trudnym, można mieć nadzieię uleczenia iey całkowicie. Chirurg powinien natychmiast część tę wsunąć na swoie mieysce, albo ią też przynaymniey przytrzymać zawiązaniem, ieżeliby wepchnięcie iey w początkach było trudne do wykonania, i probować tey operacyi wten czas, gdy niewiasta będzie w stanie wytrzymania iey.

Na ten koniec posadzi się niewiastą tak ażeby miała pośladek nieco wzniesiony a

nogi na krzyż założone; każe się iey wypuszczać urynę z boiaźni ażeby napełnienie się nią pęcherza nie stało się zawadą do wykonania operacyi. Chirurg wezmie narostek w palce ktore sobie wprzod należycie wysmaruie tłustością; i posunie go powoli w pachwę, w ktorą potym całą rękę włoży dla dokończenia operacyi. Gdy się iuż macica naprawi na mieysce przyzwoite, przystąpi się do wstrzykań stężaiących w pachwę, zrobionych z wina czerwonego w ktorym się wprzod przegotuią iakie rośliny aromatyczne. *Ambroży Paré* radzi stawianie baniek na pępku.

Gdy spadek macicy ma za przyczynę, polypy, albo upław zbyteczny miesiączek, albo upławow białych: nie można się spodziewać uleczenia ich iak tylko niszcząc przyczynę choroby. Jeżeli otyłość, i obiętość części są zrzodłem tego złego, potrzeba ażeby się chora skłoniła do noszenia podwiązań.

Gdy macica przez długi czas zostawała wystawioną na powietrze, trzeba ią naparzyć fomentacyami zrobionemi z iakiey dekokcyi uśmierzaiącey wiatry, iako to naprzykład z liści malwy, szałwii, lawandy, rozmarynu, i bylicy, kwiatow rumieniowych, i melilotowych, biorąc każdego po iedney garści; nasion anyżu, i kopru, każdych po dwie uncyi, to wszystko gotować potrzeba w wodzie zmięszaney z winem, i w tym wygotowaniu maczać płatki i przykładać ie na brzuch.

Nie-

Niekiedy macica tym sposobem wystawiona na powietrze wrzodowacieie, zapala się, gniie, i zaraża gangreną; i w tym przypadku nie ma innego ratunku, iak tylko w wykorzenieniu. Widziano niewiasty ktore ieszcze długo żyły po tey okrutney operacyi. *Avicenna* i *Awenzoar* zapewniaią iż niewiasta może żyć bez macicy. *Paweł d'Egina*, *Benivenius*. *Langius*, i *Koslet*, przytaczaią doświadczenia na stwierdzenie mniemania Lekarzy Arabskich. Znayduiemy iedno bardzo ciekawę w dziele *A. Paré.* Niewiasta ktora iest przedmiotem tego doświadczenia była doskonale wyleczona z tey choroby, i długo dosyć po swym wyprowadzeniu żyiąc, umarła potym z pleury. Nie znaleziono w niey na mieyscu macicy mowi *Paré* iak tylko zsiadłość twardą, ktorą natura zapełniła mieysce brakuiącego w niey członka.

Lecz ieżeliby macica oblazła tylko z wierzchniey skorki, nabyła koloru sinego, lub czarniawego, bez gangreny, na ten czas radzi *Heister* ponacinać tę wnętrzność, ażeby wypuścić krew zebraną w iey naczyniach: przydaie ten Autor iż w tak przykrey okoliczności lepiey iest doświadczać sposobow chociaż wątpliwych, niżeli nie robić żadnych; i że lepiey iest wprzod przeyść przez wszystkie sposoby, ktorych sztuka dostarczyć może, nim się przystąpi do wystawienia chorey na operacyą niebespieczną, i okrutną.

Dla powiększenia wiadomości o chorobach tak częstych i przykrych przyłączamy

tu ieſzcze dodatek z dykcyonarza zdrowia.

" SPADEK (mowi autor Dykcyonarza zdrowia) ieſt to przypadek przez ktory oſoby doſtaią ſtłuczenia iakiey części ciała.

"Gdy ſpadek ten złączony ieſt z nabrzmiałością, naroſtkiem, boleścią i czerwonością, nazywamy to kontuzyą albo ſtłuczeniem.

" Jeżeli ſię kiedy w mieyſcu ſtłuczonym przydarza fluxya, to pochodzi z rozwolnienia lub zerwania naczyń krwiſtych, ktore pochodzić może iuż z ſamego uderzenia o ciało twarde, lub też z wywichnienia iakiey kości.

" Choroba ta ieſt mniey lub więcey mocna, podług ſtopnia uderzenia ſię, i gatunku części ſtłuczoney.

" Dobrze ieſt we wſzelkich ſtłuczeniach bądź lekkich bądź też złączonych z iakiemi ſymptomatami ciężkiemi, iako to zerwaniem iakiey żyły lub ſtrzaſkaniem kości puścić choremu krew, i to powtorzyć dwa lub więcey razy podług okoliczności, i wieku chorego. Bezſrzednie potym przepiſze ſię do używania choremu napoy naſtępuiący.

Weź. *Roiowniku Szwedzkiego* ſzczypty 3.

" Naley na to kwartę wody wrzącey, i niech to wſzyſtko moknie w naczyniu zamkniętym przez poł godziny, oſtodź to potym.

" *Syropu wielkiey konſolidy* uncyą 1.

" Napoiu tego używać będzie chory ciepło po ſzklance co trzy godziny ; tyzanna ta ieſt ſkuteczna na roztworzenie krwi rozlaney w częściach głowy, pierſi i wſzelkich innych pochodzącey z ſtłuczenia lub ſpadku.

" Tu należy mieć wzgląd ażeby chory nie miał znaczney przynaymniey gorączki, gdyż napoy ten będąc rozgrzewaiącym powiękſzyłby bardziey ieſzcze bieg krwi.

" Mimo tę tyzannę ieżeli ſtłuczenie ieſt znaczne udać ſię potrzeba do naſtępuiącego trunku.

" Weź *Wody przepędzoney z maku czerwonego* uncyi 4.
Octu drachm 6.
Oczu raczych preparowanych ſzkrupuły 2.
Syropu z roż ſuchych uncyą 1.

" Zmięſzay to wſzyſtko na dwie dozy do zażycia iednę zrana na czczo, drugą około godziny piątey w wieczor.

" Smarować ſię także będzie mieyſce ſtłuczone linimentem naſtępuiącym

" Weź *Oleyku rożanego*
Bobkowego każdego po uncyi 1.

" Zmięſzay ie razem i przyday do tego doſtateczną ilość ſpirytuſu winnego, ażeby ſię z tego zrobił liniment czyſty, ktorym ſmarować będzieſz trzy razy nadzień część ſtłuczoną okrywaiąc ią papierem bibułaſtym, i płatkami we czworo zwinionemi

" Owoż ieſt trunek ktorego ſkutki prawie ſą cudowne w ſpadkach złączonych z ſtłuczeniem. byle tylko niebyło gorączki.

" Weź *Wina Hiszpańskiego* uncyi 3.
Spirytusu Terpentynowego krople 4.
Ziemi pieczętowaney
Krwi smoczey każdego po gran 24.
Cukru lodowatego białego drachmy 2.
" Niech to chory zażyie na raz ieden.

" Gdy niemasz sposobności zrobienia wszystkich lekarstw, można zrobić tyzannę z wygotowania bluszczu ziemnego, ktorey chory niech wypiie pięć lub sześć szklanek, przyłoży się mu także plaster na część stłuczoną.

" Zalecaią także w podobnych okolicznościach tyzannę zrobioną z maleńkiey szczypty liści ziela zwanego arnica, ktore pospolicie zowią betoniką gorzystą w kwarcie wody, ażeby tey chory pił pięć, lub sześć szklanek na dzień.

" Wiedzieć tu należy że roślina ta wiele w sobie zawiera soli i oleiu właściwego; a tym samym że iest bardzo zapalaiąca, i przeto powinna bydź w bardzo miłey dozie używana: bierze się iey pospolicie dwanaście gran do wymoczenia w kwarcie wody.

" Gdy się zdarzy przypadek ten o ktorym tu mowiemy, pryncypalnie pamiętać należy na następuiące ostrożności. *1mo* Jeżeli się zrobi rana żeby pozwolić płynąć krwi przez czas nieiaki. *2do*. Zeby przyłożyć na mieysce stłuczone co twardego iak iest naprzykład taler, ażeby tym sposobem zwrocić spływ humorow w tę część, i zapobiedz inflammacyi. *3tio*. Wypić natychmiast szklankę lub dwie wody zimney a

potym przyſtąpić do ſrzodków ktoreśmy przepiſali. *Dict. de ſanté.*

"SPADEK KIZKI POSLADKOWEY (Dict. de ſanté) Jeżeli choroba ta nie ieſt nałogowa, i gdy nie pochodzi z żadney przyczyny niepodobney do uleczenia na ow czas, użyć można kataplazmu naſtępuiącego.

" Weź *Korzeni wielkiey konſolidy oſkrobanych i dobrze pokraianych.*

Mąki bobowey w częściach rownych.

" Zrob z tego kataplazm za pomocą doſtateczney ilości wina.

" Można niekiedy przeſtać na ſamym przytkaniu otworu pośladkowego materacykiem zrobionym z bawełny, napoionym winem czerwonym lub octem zmięſzanym w częściach rownych z wodą, w ktorey wprzod przegotowane były roże czerwone.

" Owoż ieſzcze opiat ktorego w podobnym razie używać także można

" Weź *Konſerwy głogowey*

Skorek cytrynowych w konfiturze, po uncyi 1.

Oczu raczych.

Koralu preparowanego po drachmie 1.

Kóż czerwonych w proſzku,

Rubarbarum prażonego po gran 40.

Żołędzi dębowych ſtartych na proſzek drachmę 1.

Antihecticum Porteriuſa drachmy 1½

" Zmięſzay to wſzyſtko i zrob z tego opiat za pomocą doſtateczney ilości ſyropu piołunowego. Chory używać go powinien na raz w wielkości orzecha włoſkiego, przez dni piętnaście, zachowuiąc tryb życia przy-

zwoity, i leżąc przez cały ten czas na łożku dla ustalenia części rozwolnioney. Obacz *Pośladek. Dict. de santé.*

SPARZELIZNA (Chir:) Jest to uszkodzenie części zdrowych przez ogień. Stan ten zawsze bywa złączony z inflammacyą, rwaniem, i boleścią mniey lub więcey żywą. Ogień sprawuie sparzeliznę dwoma sposobami rożnemi między sobą: to iest raz gdy się on dotyka bezśrzednie ciała zdrowego, a drugi raz gdy się to przytrafia posrzednie zapomocą rozcieku iakiego gorącego, albo innego iakiego ciała: taka bydź można sparzelizna od oleiu wrzącego, i od kamienia używanego do apertur; tym samym sposobem żelazo rozpalone w ogniu do czerwoności, ciała zapalne, pieczenie słońca, i wszystkie ciała kaustyczne mogą sprawić sparzeliznę, podług rozmaitego stopnia gorącości, tudzież podług iey trwałości i delikatności części dotkniętey.

Cztery ogolnie uznaią stopnie sparzelizny podług czterech rożnych stopni iey natężenia. W pierwszym, część sparzona czerwienieie i dolega; i po nieiakim czasie występuią małe pęcherzyki. W drugim pęcherzyki występuią natychmiast, i sprawuią większą boleść. W trzecim skora i tkanka komorkowa są całkiem spalone, kurczą się i schną; i formuie się strup spieczony na mieyscu oparzonym. Taki skutek robi żelazo rozpalone do czerwoności, i stan ten ma podobieństwo do gangreny. Czwarty na koniec gatunek sparzelizny iest gdy skora, tłustość, muszkuły, i wszystkie naczy-

nia ſą zepſute, i ſtrawione; i na ow czas ieſt to ſphacelus doſkonały.

Prognoſtyk ſparzelizny ieſt odmienny podług iey ſtopnia, i ważności części nią dotkniętey, iako to oczu, części błoniaſtych, i nerwowych ktore zawſze ſą bardzo boleſne, i okropne. Te ktore doſzły do iakiey wklęſłości wewnętrzney zawſze ſą śmiertelne, rzadko kiedy wyiść można z ſparzelizny pochodzącey od uderzenia piorunu; cząſtki tego ſtraſznego meteoru tak ſą ſubtelne, i przenikaiące, iż ciała ktorych dotknie w iednym momencie obraca w wapno. Sparzelizny od prochu ſtrzelniczego bywaią także długo trwałe, i bardzo boleſne, chorzy z tey boleści nie mogą ſypiać we dnie ani w nocy, i wreſzcie giną nędznie z gorączki.

Leczenie także ſparzelizny odmienne ieſt podług iey natężenia, niepodobna ieſt przepiſać lekarſtwa takie ktoreby w ogolności na wſzyſtkie takie przypadki ſłużyć mogły. Gdy ſparzelizna będzie lekka, gdy chorzy nieczuli tylko świerzbienie, i bardzo małą boleść, doſyć ieſt włożyć część ſparzoną w wodę zimną, ażeby ułagodzić inflammacyą, potym przyłożyć na tę część płatki zmaczane w ſpirytuſie winnym, lub w gorzałce, lub w wodzie Krolowy Węgierſkiey; woda wapienna, ſok cybulowy, inkauſt, lub oliwa, ubita z wodą też ſamę ſprawuią ſkutki: radzą także ażeby część tę zbliżyć do ognia i trzymać ią przy nim poty dopoki wytrzymać tylko można: ſpoſob ten zapobiega częſtokroć wyſtępowaniu

krostcczek. Ciała miękczące czynią także skutki pomyślne w podobnym razie; woda ciepła miękczy fibry i żyły ktore ogień zatwardził; i czyni ie bardziey przemikliwemi dla płynow ktore ogień zatrzymał. Wrefzcie nie sprzeciwiamy się w tym pierwszym stopniu sparzelizny używaniu sposobow wiadomych niewiastom leczącym.

W drugim stopniu sparzelizny, strzedz się bardzo potrzeba otworzenia pęcherzykow uformowanych: gdyż na ow czas chory wystawiałby się na bole nieznośne, tym bowiem sposobem odsłoniłyby się delikatne nerwowe błoneczki, w ktorych samo dotknięcie się powietrza sprawiałoby rażenie nieznośne: obmyie się zatym natychmiast część sparzona wodą ciepłą, lub winem przegotowanym, lub gorzałką. I jeżeli mimo tego obmycia boleść się nie zmnieyszą, udać się potrzeba do ciał miękczących, iakim iest białek z iaia ubity z oliwą, oleiem lnianym, oleykiem z migdałow słodkich, albo oliwą w ktorey się wprzod przegotowały liście bzu pospolitego albo poziomego.

Jeżeli symptomata inflammacyi nie zmnieyszaią się bynaymniey, i gdy chory iest temperamentu pletorycznego, puści się mu raz lub dwa krew podług potrzeby: przepisze się mu także tryb życia odwilżaiący, i przyłoży się mu na ranę plaster następuiący wyięty z zbioru Paryskiego lekarstw.

Weź Kurzego łayna poł funta
Kwiatow szałwii, i bzowych po

uneyi 2.

Kory bzowey, uncyi 2.
Wina białego funty 2.
Tłustości wieprzowey funty 3.

Gotuy to wszystko przy miernym ogniu mięszaiąc często tę mięszaninę, wreszcie ią przecedz i wyciśniy.

Można ieszcze użyć i maści następuiącey służącey nadewszystko na sparzelizny powszechne, iak iest sparzelizna pochodząca od prochu strzelniczego.

Weź *Mydła płynnego* poł funta.
Cebuli surowey uncye 2.
Soli pospolitey uncyi 1½.
Oleyku rożanego
Z migdałow słodkich każdego po uncye 4.
Oleyku otrzymanego z żołtka z iay uncyą 1.
Kleiu z nasion pigwowych uncye 2.

Zmięszay i zrob z tego maść.

Gdy sparzelizna dotknie oczy, używać tylko potrzeba kollyrow ulżywaiących, miękczących, i chłodzących iakiemi są mleko niewiast, woda z żabiego skrzeku, woda rożana, babczana, eufrazyi, zmięszana z kleiem płeszczu albo pigwow, Zalecaią także kataplazm następuiący

Weź *Dwa iabłka słodkie.*

Gotuy ie w wodzie eufrazyi, i rożaney, poty poki niezmiękną. Przecedź potym mięsistość tych iabłek przez sitko i przyday,
Cukru lodowatego w proszku drachm 2.
Kamfory gran 15.
Szafranu startego na proszek gran 6.

Kataplazm ten powinien bydź przykładany ciepło, i odmieniany dwa lub trzy razy na dzień.

Nie należy także zaniedbywać przyzwoitego trybu życia. W tym rownie iak i w podobnych przypadkach przepiſzą ſię choremu tyzanny chłodzące, enemy miękczące, i ulżywaiące: puści ſię mu krew ieżeli ieſt otyły i mocny, i ieżeli inflammacya nie uſtaie.

W przypadku ſparzelizny wewnętrzney pochodzącey z iakiego napoiu zrzącego, albo trucizny iakiey toczącey ktorą chory połknął, każe ſię mu w obfitości pić oliwę, mleko, buliony tłuſte, maſło świeże roztopione, tyzannę ryżową, ięczmienną, z wielkiey konſolidy, albo też emulſye kleiowate dla obwiedzenia części zrzących żołądek i wnętrzności.

W trzecim ſtopniu ſparzelizny uſzkodzenie ieſt zawſze znaczne; ona oaradza ſię bardzo częſto w gangrenę, gdy ſię z nią nieumieiętnie obchodziemy. Ponieważ w tym przypadku zawſze ſię robi zatkanie inflammatyczne w częściach przyległych ranie, i ponieważ ſoki tam ſię ściągaiące wkrotce ſię pſuią, radzą przeto ażeby przykładać na ſtrup płatki zmaczane w wodzie gorącey; ażeby go tym ſpoſobem zmiękczyć, i żeby okryć części zatkane i dotknięte inflammacyą, kataplazmami rozwalniaiącemi. Jeżeli ſię zatkanie nie zmnieyſza cale, zrobią ſię ponacinania mniey lub więcey głębokie, i odwilży ſię część ta ſpirytuſem wina kamforowym, albo innym iakim li-

kworem ſpirytyſowym, i antiſeptycznym. Mieć należy za ſzkodliwe we wſzyſtkich tych przypadkach, i wewſzyſtkich zatkaniach inflammatycznych pryzkładanie topikow tłuſtych, i oleiſtych, ktore bardziey ieſzcze przyſpieſzaią zgniliznę.

Odwilży ſię tylko ſtrup maſłem, oleykiem rożanym, rumieniowym, albo też hypericum ciepłym, i to ſię będzie kontynuować przez kilka dni. Gdy ſię ſparzelizna zacznie kruſzyć, potrzeba ią zdeymować ſzczypczykami ale nie gwałtownie, a dla dokonania wykruſzenia ſię iey, przyłoży ſię nań lekkie digeſtivum zmiodku rożanego. Gdy ſię iuż rana oczyści, można na nię przyłożyć plaſter z tucyi białey, ſrebrney piany, albo inny iaki tego gatunku.

Ogień piorunowy ſprawuie ſkutki nayokropnieyſze, i ieżeli chory nieutraci życia od iego gwałtowności, tedy ocalenie iego prawie ieſt tylko przyczyną bolow nieporownanych z żadnemi innemi. Dotknięci piorunem poſpolicie znaydywani bywaią w ſtanie omdlałym, ſkora ich ieſt koloru czarnego, pomarſzczona, i wyſchła i ieſt właśnie ſtrupem powſzechnym. Starać ſię zatym potrzeba dać im zażyć iakiego kordyału, ażeby ich ocucić z tego letargu. Potym ſię ich ſkłaniać będzie do gadania i wypyta ſię ich w iakim ſię ſtanie bydż czuią. Ponieważ ieżeliby ſię ſkarżyli na palenie wewnętrzne, wnieść zatym oczywiście należy, że kordyały byłyby dla nich ſzkodliwe, i że przeciwnie dawać im potrzeba pić limoniadę, orżadę, tyzanny chłodzące,

sokulimoniowy i. t. d. Postępować należy z sparzelizną tego gatunku tak iak z sparzelizną drugiego i trzeciego gatunku, pamiętaiąc tylko przydać do kataplazmow ktorych się będzie używać antiseptykow, w celu ażeby zapobiedz gangrenie ktora w podobnym razie grozi.

Czwarty i naywyższy gatunek sparzelizny nie zostawia żadney nadziei utrzymania się przy życiu, z przyczyny części tych ktore dotyka, zrywa albowiem w nich tkankę komorkowatą i niemasz innego srzodku nad odcięcie tych części. *Obacz* Odcięcie.

SPAZM (Szt. Lek.) *Spasmus* Jest to ściąganie ciągłe gwałtowne, i mimowolne muszkułow służących do ruchu mieyscowego starożytni lekarze, a między niemi i *Boerhave* nazywali ie właściwie konwulsyami, Grecy zas spazmami od wyrazu greckiego *Spao* znaczącego *ciągnę*; gdyż zapewne nie znaiąc ściągaczy nerwowych mniemali że ten ruch pochodzi z ściągania się nerwow ku swoiemu początkowi.

P. de *Sauvages* w swoiey *Nosologii metodyczney* dzieli spazmy na dwa gatunki to iest na toniczne, i kloniczne, tonicznemi podług niego są te w ktorych muszkuły są iednostaynie nie wzruszone i ściągnione; klonicznemi zaś te w ktorych część cierpiąca konwulsye rusza się.

Nieskończona znayduie się liczba chorob należących tak do iednego iak i do drugiego z tych gatunkow. I ponieważ wielka ich część znayduie się wyłożona pod szczegolnemi artykułami, przeto nie będziemy tu

tego powtarzać co się iuż powiedziało. *Obacz* KONWULSYE.

" Autor Dykcyonarza zdrowia w nnieyszym sposobie artykuł ten wykłada.

" Spazm (mowi on) albo iest powszechny to iest w całey machinie ciała; albo członkowy ktory pewne tylko części ciała dotyka. Do pierwszego gatunku należą tetanos, emprosthotonos, opisthotonos i katalepsya; do drugiego kurcz, śmiech fałszywy, roziątrzenie maciczne, niektore kolki wietrzne, pryapizm, satyriazm i tenesma.

" Dzieli się ieszcze spazm przez wzgląd na części muszkułowe, ścięgacze &c.

" Rożni się zaś spazm od ruchu spazmodycznego w tym, że spazm bywa trwały, ruchy zaś spazmodyczne wracaią się kiedy niekiedy.

" Znakami spazmy są ściągania gwałtowne, i mimowolne części nerwowych, błoniastych, i muszkułow przydarzaiące się w iednym lub więcey członkach iakeśmy iuż wyżey powiedzieli; rzadko atoli przytrafia się ażeby się znaki te okazywały w iednakim stanie w rożnych zwłaszcza temperamentach; w niektorych one okazuią się nagle, tak iż ich żaden znak nie poprzedza, w innych zaś przeciwnie. Nayważnieyszym z tych poprzedniczych znakow iest oziębienie części końcowych, zwłaszcza nog, czucie podobne do przechodzenia mrowek w kości kuprzastey, i czucie iakiegoś waporu gorącego, ktory zdaie się rozchodzić wzdłuż kości pacierzowey, hypokondra le-

wa bywa także dotknięta cięgotką i wiatrami; konſtypacya bywa tak znaczna iż chory nie puſzcza ani ſtolca ani nawet wiatrow; pęcherz bywa ściśniony, albo całe nic albo mało co płynie uryny. W niektorych oſobach ſpazmy bywaią poprzedzane od poziewania, drżenia całego ciała, uciśnienia w częściach przyległych ſercu, nieregularności, twardości, i ściągania pulſu, od kardyalgii, ckliwości, womit, palpitacyi ſerca, bolu głowy, dzwonienia w uſzach &c.

„ W ogolności znakiem ſpazmy we wſzyſtkich temperamentach ieſt puls twardy, ściśniony i żywy, ciągnienie nadzwyczayne w iakim członku albo w całym ciele, zatrzymanie prawie całkowite odchodow naturalnych, ściśnienie, i duſzność znaczna, a nadewſzyſtko ruchy gwałtowne, i mimowolne w członkach.

„ Podczas przyſtępu tey choroby członki zoſtaią miotane ſpoſobem nadzwyczaynym; ſą ściągnione w rozmaitych kierunkach, ręce bywaią niekiedy wykrzywione ku grzbietowi; niekiedy kość pacierzowa zagina ſię, i kurczy tak iż formuie łuk lubo pierſi ſą wznieſione: przytrafia ſię także niekiedy iż całe ciało ſię wytęża, i ſtaie ſię niewzruſzonym tak iak kamień, niektorzy tłuką głowę o ziemię, inni ſię biorą za gardło i duſzą ſię, inni zgrzytaią zębami, płaczą, śmieią ſię, i zoſtaią w ruchu bezuſtannym. Przyſtęp ten bywa mniey lub więcey długi i odpowiada zawſze przeſtankom w ktorych napada.

„ Po przyſtępie wielu bardzo chorych doświadcza omdlałości w całym ciele a naybardziey w nogach; wpadaią w głęboki ſen; niekiedy także przyſtępy te kończą ſię na odbiia-

niu ſię, wyprożnieniu wiatrow, na womitach i obfitym wypłynieniu śliny. Spazm ciągnie także niekiedy za ſobą płynienie krwi noſem, macicą, albo żyłami hemoroidalnemi, i naſienia przez członek męſki; w niektorych oſobach kończy ſię krzykiem. Oſoby temperamentu ſłabego, iak ſą niewiaſty, tudzież ludzie z długich chorob powracaiący do zdrowia, ludzie temperamentu krwiſtego, ci ktorzy ſkłonność zaciągnęli od rodzicow, bardziey chorobie tey podlegaią niż inni; dzieci zas prawie powſzechnie iey podlegaią. Choroba ta bardziey dotyka ludzi doyrzałych niż młodych, tych ktorzy ponieśli rany znaczne, albo ktorzy ſą dręczeni od gwałtownych paſſyi duſzy.

„ Przyczyny bliſkie ſpazmy zależą na ściągnieniu mocnym i gwałtownym części nerwowych; przyczynami bezſrzedniemi ſkłaniaiącemi do tego ścągnienia ſą paſſye gwałtowne, iako to zbyteczne używanie kobiet, zepſucie ſokow, ktore nabieraiąc oſtrości ſprawuią irrytacyą; popędzenie iakiego humoru liſzaiowego albo świerzbowego do krwi, zatrzymanie przedechu, ſkłonność dziedziczna, nałog wpadania w gniew, i zaſpokaiania ſwey paſſyi, nadużywanie wina, likworow ſpirytuſowych, aromatow, lekarſtw gorących, i lotnych, womitowych, purganſow, trucizna iaka, robaki, zatrzymanie upławow &c. *Patrz* KONWULSYE.

„ Potrzeba mieć wzgląd na dwa peryody w leczeniu ſpazmy, to ieſt na iey przyſtęp, i koniec.

„ Gdy przyſtęp iuż przeſzedł, zapobiega ſię powrotowi iego, puſzczeniem raz lub więcey krwi, podług ſił chorego, przepiſaniem mu kąpieli, przyſtawieniem piiawek do poſladku,

purgowaniem go często za pomocą oleyku z migdałow słodkich, i syropu cykoryi, przepisuiąc mu z rana i wieczor enemy z trzecią części oliwy, i zachowanie trybu zycia odwilżaiącego.

„ Podczas przystępu używać należy pusczenia krwi; napoiow oleynych, enem miękczących, i oleynych, i napoiu następuiącego po łyżeczce.

Weź *wody przepędzaney z czereśni czarnych*
Z pierwiosnki po uncyi ℥!
Likworu mineralnego ulżywaiącego Hofmana drachmę 1.
Proszku de gouttete drachmy ½.
Oleyku zwierzęcego Dipelliusa krop: 20.
Syropu diacodium uncyą 1.

„ Zmięszay to na napoy, ktorego dawać będziesz po łyżeczce co kwadrans, aż poki się spazm nie wstrzyma.

„ Jeżeli napoy ten nie przynosi żadnego skutku, trzeba powtorzyć pusczenie krwi, ieżeli stan chorego tego dozwala.

„ Ważną atoli iest rzeczą, ażeby wprzod nim się rozpocznie leczenie spazmy, wiedzieć z iakiey przyczyny ona pochodzi. Jeżeli te konwulsye maią za przyczynę passyą iaką gwałtowną duszy, rozwolnienie weneryczne nie pomiarkowane, gniew albo inne iakie wzruszenia, strzedz się potrzeba pusczania krwi; przepisze się choremu używanie serwatki, kąpiele i ty-

i tyzanny ięczmienne; za pokarmy galarety mięśne, i buliony pożywne, za napoy zaś lekką czokolatę, i w wieczor każe ſię mu zażyć piętnaście kropel ulżywaiących Angielſkich w iedney uncyi wody pędzoney z maku polnego, z dwiema drachmami wody z kwiatow pomarańczowych.

„ Gdy konwulſye pochodzą z robakow, co ſię poznaie ze znakow właściwych tey chorobie, użyie ſię ſrzodkow ſkutecznych na ich wypędzenie. *Patr* ROBAKI

„ Jeżeli trucizna, purganſe oſtre, i iſtoty kauſtyczne i iadowite ſą przyczynami konwulſyi, każe ſię zażywać w znaczney ilości iſtot tłuſtych, iak ieſt oleiek z migdałow ſłodkich, wygotowań kleiſtych, i mleka; *Obacz* TRUCIZNA.

„ Gdy konwulſye pochodzą z zatrzymania iakich wyprożnień, na ow czas ſtarać ſię potrzeba przywrocić ie ſrzodkami przyzwoitemi. *Obacz* SUPPRESSYA.

„ Jeżeli one pochodzą z zatrzymania potow' iakowego wrzodu, świerzbu, podagry, na ow czas poprawią ſię humory nieczyſte zawarte w pierwſzych naczyniach, i temperuią ſię ſpazmy za pomocą oczu raczych, i magnezyi, ktorey używanie przepiſze ſię w dozie dwunaſtu gran na raz, albo raczey przepiſze ſię proſzek temperuiący ktory naſtępuie.

„ Weź *Tartari vitriolati.*
Saletry oczyſzczoney każdego po drachm 2.

Cynobru kunsztownego preparo-
nego szkrupuły 2.

„ Zmięszay to wszystko i utrzyi na proszek bardzo miałki, ktorego dawać będziesz choremu po dwadzieścia cztery gran co cztery godziny.

„ Ponieważ konwulsye nie zawsze same tylko przez się dręczą chorego, i ponieważ one łączą się częstokroć do innych chorob, przeto znaydzie czytelnik w osobnych artykułach sposoby leczenia tych szczegolnych gatunkow konwulsyy.

„ Nie należy zapomnieć ostrzedz chorego, ażeby się on oddalił z mieysc wilgotnych zimnych, i bagnistych, z tych w ktorych powietrze ieft grube, i żeby raczey obrał sobie mieysce gorzyste, suche i wesołe, ażeby nigdy nie sypiał ani się kładł na ziemi wilgotney, ażeby się chronił waporow wieczornych napełniaiących atmosferę, żeby się nie przechadzał po słońcu podczas wielkich upałow, żeby nie używał pokarmow tylko tych, ktore są łatwe do strawienia, i żeby za napoy ordynaryiny pił wodę czystą albo też przyprawną, ażeby się starał rozweselać, żeby unikał spraw wenerycznych, używał agitacyi, spał długo, utrzymywał żołądek w rozwolnieniu, i żeby kiedy niekiedy odnawiał puszczenia krwi i skaryfikacye dla zapobieżenia zbyteczney obfitości krwi. (*Diction: de Santé.*)

SPĘDZAIĄCE (Mat. Szt. Lek) pod nazwiskiem *lekarstw spędzaiących*. zawieraią się wszystkie istoty, maiące własność czyszczenia

rany, i wrzodow, lub też poprawienia złych ich przymiotow.

Gdy ropa ktora się sączy z rany albo z wrzodu iest zbyt kleiowata, i gęsta, na ow czas się klei na powierzchni naczyń, i przeszkadza narastaniu nowego ciała. Jeżeli iest znowu zbyt wodnista i płynna, na ow czas rozwalnia, miękczy, i przenika naczynia, i niszczy w nich oscyllacyą; wrzod zatym staie się smrodliwym i narastaiącym dziwym mięsem. Jeżeli ropa ta iest ostra, tedy irrytuie fibry nerwowe; wzbudza ściągania spazmodyczne, bole żywe, i wrzod bywa czerwony i zapalony.

Te troiakie przymioty ropy wymagaią troiak'ego gatunku lekarstw spędzaiących całkiem między sobą rożnych. W pierwszym przypadku to iest gdy ropa iest zbyt gęsta, potrzeba użyć dekokcyi z roślin roztwarzaiących, i rozwalniaiących iakiemi są naprzykład dziurawiec, piołun, rzepak, mała centurzya, scordium, aaronowa brodka, łopian, betonika, wino, balsam Peruwiański, Tolozański, de copahu, wody z Bareges, z Bonnes, z Tarbes, z Mont d'or, Saint-Pierre, z Bagnols, i. t. d.

W drugim przypadku udać się potrzeba do chłonących, ktoreby wyciągaiąc zbyteczną wilgoć, przez ściskanie fiber, i żył zwrociły spływ tych sokow szkodliwych. Fleytuchy zatym suche, aloes, piana srebrna, mastyk, kolofonia &c. w proszku, dopełnią tego zamiaru.

Nakoniec ieżeliby irrytacya była gwałtowna, i kraie wrzodu zapalone przez zepsucie się sokow, udać się potrzeba do topikow ulżywaiących z mięszanych z osuszaiącemi lekkiemi, na ukoienie zbyt żywey oscyllacyi naczyń, roztwo-

rzenie, i rozrzedzenie humorow, i poprawienie lipkości ropy.

Dekokcya ſpędzaiąca do używania w ten czas gdy ropa ieſt zbyt gęſta i obfita.

Weź	*korzeni kokoryczy okrągłey*	uncyą 1.
	Liści gęſiego poleiu, i piołunowych po	garść 1.
	Róż czerwonych	grarści ½.

Gotuy to w doſtateczney ilości wina białego tak ażebyś po wygotowaniu otrzymał dwa funty rozcieku. Roztworz w tym wygotowaniu iednę uncyą miodku rożanego, a potym przyday do tego iednę uncyą wody wapienney.

SPĘDZAIĄCE ULZYWAIĄCE.

Weź	*Oleyku z dziurawca*	uncyą 1.
	Galbanu	drachm 2.

Utrzyć to razem w moździerzu z doſtateczną ilością wody wapienney.

DRUGA SPĘDZAIĄCA UŁZYWAIĄCA PRZYPRAWA.

Weź	*Woſku żołtego*	uncyi 4.
	Oliwy	funt 1.

Rozpuść to wraz, na ogniu wolnym, a gdy ta mięſzanina oſtygnie, przyday.

Octu ſaturna P. Golard de Montpellier (*Obacz Ocet*) uncyi 2.

Mięſzay to wſzyſtko kopyſtką i doleway po troſze wody do ſześciu uncyi. Nie potrzeba przeſtawać mięſzać tey przyprawy poki aż całkowicie woda nie wſiąknie. Przyprawa ta bardzo ieſt zalecona na rany, i wrzody.

KOLLYR SPĘDZAIĄCY.

Weź *Wody babczaney*
Z kopru, każdey po uncyi 2.
Tucyi preparowaney, drachmy ½.
Koperwaſu białego,
Hałunu po gran 6.

KOLLIR SPĘDZAIĄCY DLA KONI, WOŁOW. itd.

Weź *Liśti ruty i kopru po* garści ½.

Gotuy to w dwoch funtach wody poſpolitey; przecedź potym przez płotno i przyday do wygotowania.
Soli Saturna drachmę, 1.
Koperwaſu białego drachmy ½.
Soli amoniackiey, gran 20.

Zrob z tego kollyr ktorego wpuſzczać będzieſz po kilka kropel w oko chore.

Tenże ſam kollir ſłużyć może dla koz, i owiec zmnieyſzywſzy przez połowę dozę ſoli ſaturna, amoniackiey i koperwaſu.

SPHACELUS (Chir.) Jeſt to uſchnięcie doſkonałe iakiey części. Sphacelus bywa wewnętrzny i zewnętrzny, podług położenia części nim dotkniętych. Nie rożni ſie on od gangreny, tylko całkowitym ogołoceniem części z biegu ciał płynnych, ktory to bieg ieſt tylko oſłabiony w gangrenie.

Bardzo ieſt trudno rozpoznać sfacel wewnętrzny. Częſtokroć tylko trafem można go zgadnąć. Bywa on poſpolicie ſkutkiem inflammacyi odrodzoney w gangrenę. Nie należy atoli wątpić żeby on nie mogł pochodzić z innych iakich przyczyn. Słabość, i przerwanie pulſu, nieſpokoyność, opadnienie z ſił, poty zimne nie zawſze ſą znakami pewnemi. Z większą pewnością można wnioſkować o tey chorobie, ieżeli członki zewnętrzne odpowiadaiące wnętrznościom dotkniętym okazuią iakie znaki gangreny początkowey, deiekcye czarne, ſmrodliwe, poſokowe, zwłaſzcza ieżeli te były poprzedzane znakami iakiemi gangreny, i ieżeli boleść ktorą chory czuie w dolnym brzuchu uſtaie nagle, ſą znakami doſyć pewnemi apoplexyi albo sfacelu wewnętrznego, ktorych ſkutkiem ieſt womit okrutny dla ktorego chory nic wewnątrz zatrzymać nie może, i ktory ſię nie kończy iak tylko wraz z życiem chorego.

Mimo to, iż trudno ieſt poznać sfacel wewnętrzny, znaiomość ta na mało ieſt przydatna dla chorego. Jeſt to ſtan całkowicie nie uleczony; i ſama tylko natura może niekiedy ocalić życie tym ktorzy maią nieſzczęście bydź nim dotkniętemi: lecz bardzo rzadko ſię przytrafiaią te cuda.

Sfacel zewnętrzny doſyć łatwo poznać można; część nim dotknięta bywa ſina, a niekie-

dy czarna, bez ognia, i czucia; ſkora ſię pada i obłazi ſama przez ſię. Z tych ran płynie poſoka lipka, i ſmrodliwa. Stan ten nie mniey ieſt nie uleczony iak pierwſzy. Odcięcie tey częsci, ieżeli ieſt podobne do wykonania, ieſt częſtokroć iedynym ſrzodkiem za pomocą ktorego ocalić można życie choremu. Natura niekiedy ſama przez ſię wykonywa tę operacyą. Częsci dotknięte ſfacelem odpadaią razem ſame przez ſię, bez płynienia krwi, i bez boleści. Lecz obawiać ſię potrzeba ażeby ſię to złe powtornie nie ſzerzyło mimo odpadnienia członka zarażonego, zawſze zatym bezpieczniey ieſt ſtarać ſię ie uprzedzić. *Obacz* GANGRENA.

SPIKANARD (Mat. Szt. Lek.) *Nardus indica, vel ſpicanardi.* Jeſt to iſtota włoſowata, czyli zbior fiber poprzeplatanych, ktore iak mniemaią wyraſtaią od korzenia pewnego gatunku pſiey paſzy *gramen cyperoides* o ktorey wſpomina *Bryen*; ſmak iey ieſt nieco gorżkawy i zapach nie przyiemny. P. *Geoffroi* mniema że ſpikanard ieſt potny, i rozdzielaiący; *Müller* utrzymuie, że ieſt alexipharmakiem, pomocny w chorobach zaraźliwych, i w obſtrukcyach macicy; *Lemery* w ſwym traktacie powſzechnym lekarſtw, dowodzi że ieſt dobry do podzielenia, i roztworzenia kamienia nerkowego, i pęcherzowego, na umocnienie mozgu, i żołądka, na wzbudzenie tranſpiracyi, popędzenie uryny i mieſiączek: wchodzi on wſkład m tridatu i dryakwi Londyńſkiey: apteki Paryſkie mieſzaią go ieſzcze do *ſyropu bylicy* do *philomyum romanum*, do *laxativa benedicta*, i oleyku ſkładanego ſkorpiona, &c. Spikanard niema dziſiay użycia w ſztuce Lekarſkiey tylko do przypraw

aptekarſkich. Przepiſuią go poł drachmy w ſubſtancyi, a w dwa razy większey dozie do infuzyi.

SPIRYTUS KOPERWASOWY. (*Aether vitriolique*) (*Chym:*) Jeſt to płyn bardzo przenikliwy, zimny na dotknięcie, zapalny, i palący ſię nawet w wodzie iak kamfora. Otrzymuie ſię on przez dyſtyllacyą mięſzaniny z ſpirytuſu winnego z kwaſem koperwaſowym złożoney. *Frobenius* ieſt iego wynalazcą, a *Fryderyk Hoffman* pierwſzy go do użycia przyſtoſował.

Płyn ten może bydź używany zewnętrznie, i wewnętrznie. Jeſt on przeciwſpazmodyczny, i ulżywaiący. Uśmierza ſzczkawki i konwulſye w małych dzieciach, ſprawuie ulgę dla niewiaſt macicznych, można go także przepiſywać w kardyalgiach, czyli bolach żołądka, i w kolkach. Dozą tego lekarſtwa, ieſt ſześć do ośmiu kropel. Używa ſię na cukrze, można go także używać i w winie, albo w wodzie, albo w innym iakim rozcieku przyzwoitym.

Spoſob używania go zewnętrznie ieſt ażeby wpuścić piętnaście do dwudzieſtu kropel tego ſpirituſu na bawełnę, albo płotno, i to przykładać na czoło w bolach głowy gwałtownych. Używać go atoli należy oſtrożnie, doświadczenie bowiem kilkokrotne uczy, iż ſzkodliwe ieſt używanie lekarſtw zapalaiących w konwulſyach, ſpazmach, kolkach, i innych tego gatunku chorobach.

SPŁAWY POŁOZNE (Szt. Lek.) Jeſt to odchod częściami przyrodzonemi w czaſie połogu: płynienie to ieſt niezmiernie krwiſte przez ie-

den lub dwa dni ; w dalſzym potym czaſie ſtaie ſię czyſtſzym , i bierze na ſiebie poſtać wodniſtości zafarbowaney , ktora nieznacznie bieleie, gęſtnieie nakſztałt mleka ſkłoconego , zmnieyſzaiąc ſię co raz bardziey. Spławy te płyną obficie przez ośm lub piętnaście dni ; iednakże przytrafia ſię , iż to płynienie uſtaie w dwoch lub trzech dniach , niekiedy także trwaią nad dwadzieścia , trzydzieści i czterdzieści dni ; ilość ich ieſt nie oznaczona ; widzieć można niekiedy położnice , ktore ich wcale nie maią , to ſię nayczęściey przydarza niewiaſtom tym , ktore nigdy nie miały mieſiączki ; widzieć znowu można inne ktore miały w wielkiey obfitości , co częſtokroć może bydź uważane za ſymptoma bardzo niebezpieczne , zwłaſzcza ieżeli poſtrzeżemy ciągnienie brzucha ; gdy napadaią konwulſye , nabrzmiałość edematyczna goleni &c. Doświadczenie kilkokrotne przekonało że to płynienie zbyteczne ſpławow nie pochodzi iak tylko z iakiey cząſtki błony powłączącey płod , albo innego iakiego ciała zatrzymanego w macicy. W tym przypadku ręka położnego może uśmierzyć natychmiaſt wſzyſtkie te zdarzenia ktoreśmy dopiero opiſali , lecz gdy ieſteśmy przekonani , że ten nadzwyczayny ſpław pochodzi z inney iakiey przyczyny , przepiſze ſię chorey tryb życia ściſły : chronić ſię ona powinna zimna , zakaże ſię iey wſzelkiey pracy , przepiſzą ſię zaś iey lekarſtwa temperuiące i łagodzące , iak ieſt cykorya , biedrzeniec , borak , emulſye , kleiek ięczmienny , i ryżowy ; można iey także zalecić używanie lekarſtw koiących , i macicznych : niebezpieczneby było udawać ſię do ſtężaiących , chyba iżby ie prze-

piſywał człowiek roztropny i oświecony doświadczeniem.

Jeżeli płynienie zbyteczne ſpławow może ſię ſtać przyczyną przypadkow ciężkich, tedy one ſprawić mogą daleko okropnieyſze ieſzcze, gdy ſą małe, albo całkiem zatrzymane. Czytamy w efemerydach ciekawości natury iż pewna niewiaſta maiąca lat trzydzieści cztery, miawſzy po ſwym oſtatnim połogu bardzo małe ſpławy, gdy ſobie nieprzyzwoicie co do trybu poſtępowała, była dotknięta bolem głowy, utratą apetytu i mdłościami częſtemi: rozumiała iż przez chodowanie ſwego dziecka upławy iey mieſięczne wrocą ſię ſame przez ſię, lecz zoſtała oſzukana; gdyż te w bardzo małey ilości pokazywały ſię, i to tylko kiedy niekiedy; na ow czas doświadczała ona bicia częſtego w ſkroniach, płynienia krwi noſem, ktore iey prawie codziennie przytrafiało, przez kilka mieſięcy; po zatrzymaniu ſię tey hemorragii w nocy otworzyła ſię iey żyła w przegurbiu ręki lewey, bliſko wielkiego palca, i tym otworem wypłynęło bardzo wiele krwi; niewiaſta ta przebudziwſzy ſię zaczęła wołać o ratunek; zatrzymano krew materacykiem; lecz chora ta czuła ſię bardzo oſłabioną, doświadczała drzenia nieregularnego w rożnych częściach ciała, ſymptomata żołtaczki pokazały ſię na iey twarzy i w oczach, apetyt ſię iey nie przywrocił, brzuch ſię wzniosł, była dręczona od borborygmow, nogi iey ſpuchły, czuła w lędźwiach bole przenikaiące, doświadczała drżączki febralney, złączoney z ruchami ſpazmodycznemi doſyć częſtemi w członkach; po maleńkim puſzczeniu krwi z koſtki u nogi prawey, i po użyciu niektorych lekarſtw przyzwoitych, chora zaczęła

mieć lepſzy apetyt przechadzała ſię, i wykonywała niektore drobnieyſze roboty; nogi iey i brzuch nieco ſklęſły; lecz to ulżenie nie długo trwało, gdyż wkrotce napadł ią upław wodniſty żołtawy wpoczątkach, a wkrotce potym czarniawy złączony z tenezmą uſtawiczną nakoniec womit krwiſty złączony z ruchem konwulſynym przyprawił ią o śmierć.

Zatrzymanie ſpławow położnych ieſt ze wſzyſtkich ſuppreſſyi nayokropnieyſze; częſtokroć ono przyprawia chore o śmierć przed dniem czternaſtym, przyczynami ktore do tego nayczęściey daią okazyą ſą inne wyproznienia, iako to pot obfity i dyarrya, zimno, gniew, przeſtrach, inne paſſye żywe, przyſtępy maciczne, zapachy, i nie porządny tryb życia rodzą ie bardzo częſto: przypadki ktore za ſobą ciągnie zatrzymanie ſpławow położnych, ſą ciągnienie, wznieſienie brzucha, inflammacya w łonie, bole w lędzwiach, i w pośladku, rownie iak i około macicy, gdzie chore czuią pulſacyą; kolki, zatwardzenie, drżączki i gorączki iuż inflammatyczne, iuż proſowe albo petociowe, przyſtępy maciczne iak naygwałtownieyſze, obłąkanie, konwulſye, apoplexya, ciężkość, poty zimne omdlewania &c.

Gdy niewiaſta doświadcza zatrzymania ſpławow położnych, trzeba ſię natychmiaſt udać do puſzczenia krwi; wſzyſcy prawie praktycy utrzymuią iż puſzczenie krwi z nogi ieſt nieuchronne, gdy ieſt gorączka inflammatyczna. P. *Lieutaud* ieſt tego zdania ażeby go nie używać iak tylko w przypadkach nieuchronnych; puſzczenie krwi, mowi on, zdaie ſię bydź w ten czas potrzebne, iednakże w tey mierze doświadczenie niezgadza ſię z rozumowaniem, i czę-

ſto puſzczenie krwi bądź z ręki bądź z nogi ieſt śmiertelne. W tym przypadku ſtarać ſię należy przywrocić ſpławy za pomocą emmenagogow; łopian, pokorycz, ſzafran, cytwar, bobrowy ſtroy, borax, i elixir proprietatis, ſą lekarſtwami ktorych naypomyślniey używaią; iednakże ieżeli ieſt gorączka oſtra, i inflammatyczna należy ſię od nich wſtrzymać; udać ſię na ow czas raczey potrzeba do łagodzących, temperuiących, i lekkich roztwarzaiących; iak ieſt woda z kurczęcia, i ſerwatka za napoy, oleiek z migdałow ſłodkich. olbrot, pſia paſza, cykorya. ſzparagi, korzeń trzcinny, przyprawy ſaletrzane &c Używaią także ieżeli gorączka pozwala, kermeſu mineralnego, antimonium diaphoreticum, i innych lekarſtw ktore popędzaią tranſpiracyą. P. *Lieutuad* wſpomina iż używał pomyślnie laudanum i innych hypnotykow, enem z mleka, i cukru, ſerwatki, lekarſtw rozwalniaiących. i przeciw macicznych; radzi on także fomentacye, i kataplazmy rozwalniaiące, ktore każe przykładać około macicy, plaſtry hyſteryczne na pępek, i bańki na udy; zaleca tarcia części końcowych dolnych, i wſtrzykania w macicę wygotowań rozwalniaiących. *Obacz* POŁOG.

SPODE (Mat. Szt. Lek.) Ciało te niczym innym ieſt tylko kość ſłoniowa zwapniona na ogniu rewerbera, i urobiona w trociczki podług prawideł ſztuki. Jeſt to ciało chłonące, i ściągaiące, mięſzaią go niekiedy do mleka dla zapobieżenia ażeby nie kwaśniało w żołądku.

Błąd to ieſt gruby podług zdania P. *Venel* profeſſora Sztuki Lekarſkiey w ſzkole głowney Montpellierſkiey mniemać, iż ſię zapobiega zſiadnie-

niu fię mleka w żołądku, ponieważ mleko nie ieft pokarmem dobrym, ani nawet lekarftwem pożytecznym, tylko tyle ile ieft ogołocone z fwych cząftek maślnych, i ferných przez zfiadnienie fię; i że te cząftki będąc natury oleiftey, i maiąc przeyść do krwi, mufzą koniecznie zgorfzknąc, z przyczyny działania ciał ftałych, i gorących płoow. Że tym famym części te tak przemienione, nie tylko fię nie mogą przemienić w pokarm zbawienny, ale nawet mufzą koniecznie zarażać maffę humorow udzielaiąc im fwey zgorfzkniałości. Wfperał on fwoie rozumowanie na poftrzeżeniu. Czyliż natura nie fprawuie zfiadania fię mleka w żołądkach wfzyftkich młodziuchnych zwierzątek ktore fię nim żywią; i czyliż nie znayduiemy tego mleką zfiadłego w żołądkach cieląt i iagniąt zabitych podczas fsania. Na iakiż więc koniec naturaby oddzielała części maślne, i ferne od ferwatki, ieżeliby tak iedne iak i drugie fłużyły za żywioł, i tuczenie zwierzęcia? Lecz z drugiey ftrony czyliż nie doświadczamy tego codziennie robiąc ferwatkę? Nie oddzielamyż tam cząftek maślnych? A to co my w tey okoliczności robiemy, natura fama czyni w nafzym żołądku. Nie ieftże zatym rzeczą prożną chcieć wftrzymać to działanie? Przez fkutek ci to tęgo przełądu przepifuią używanie ciał chłoniących i zabraniaią owocow i fałaty w ten czas kiedy fię używa mleka.

Przydadź można do rozumować P. *Vénel* to iż Tatary maią zwyczay używać mleka kwaśnego klacz za napoy.

SPOIENIE STAWOW. (Anat.) Jeft ziednoczenie kilka kości. Spoienie to ieft albo ruchome, albo nie ruchome. Sta-

rożytni ſpoienie pierwſzego gatunku nazywali wyrazem greckim *arthron*, drugie zaś znaiome u nich było pod nazwiſkiem *Symphiſes*.

Dzielili oni ſpoienie pierwſzego gatunku na ſpoienie wolne *diarthroſis* i na ſpoienie trudne do wzruſzania, *Synarthroſis*. Poddzielali ieſzcze pierwſze na trzy inne to ieſt *enarthrodis*, i *gynglimes*. *Obacz* te artykuły.

Dziſieyſi Lekarze uprościli te przykre podziały i podzielili ſpoienie ſtawow na trzy gatunki. *1mo*. Na ſpoienie kościane, gdy ſame kości wzajemnie na ſiebie zachodzą, i wiążą ſię. Gatunek ten ſpoienia ieſt nie ruchomy, i ieſt zrobiony albo przez zachaczenie ząbkowate iak w czaſzce, albo przez zachodzenie zawieraiące nakſztałt ſłoika iak ſą zęby w dziąſłach

2do. Na ſpoienie chrząſtkowe w ktorym kości ſpoione ſą z ſobą przez pośrzedniſtwo chrząſtki.

3tio. Na ſpoienie żyłowate w ktorym członki ſpoione ſą pomiędzy ſobą żyłami, ktore im dozwalaią ruſzać ſię wolno.

4to. Spoienie złożone, w ktorym tak chrząſtki iako i żyły należą do ſpoyności tych członkow. Starożytni ten oſtatni gatunek ſpoienia nazywali *amphiartroſis*.

Stawy podlegaią rozmaitym chorobom iak ieſt ankiloſis, po wywichnieniu albo zranieniu, nie kiedy także formuie ſię naroſtek ktory ſprawuie ich wywichnienie. *Obacz* ANKILOSIS, WYWICHNIENIE.

SPRUCHNIAŁOSC (Cir:) Spruchniałość dla kości ieſt tym czym ſą wrzody gangrenowe dla ciała; w iednym i wdrugim przypadku część zdrowa oddziela ſię od obumarłey, i to przez wzgląd na ciało, zowie ſię odpadaniem ſtrupa, a w kości pruchnieniem. Dzielą ſpruchniałość na ſuchą, i wilgotną, i ſymptomatyczną. Spruchnaiłość ſucha nie wydaie żadnego płynienia humoru poſokowego; przeciwnie ſię zaś dzieie w ſpruchniałości wilgotney.

W ſpruchniałości proſtey kilka znayduie ſię ſtopni. Powierzchnia nayprzód kości pokazuie ſię pokryta błoną zwyczayną (*periosteum:*) kolor iey ieſt biały, nie co żołtości przebiiaiący. Nieznacznie kolor ten ciemnieie, a w reſzcie czarnieie. Potym powierzchnia kości ſtaie ſię chropowatą, oſtrą; i widzieć można w iey nieſkończoną liczbę dziureczek. Woſtatnim ſtopniu część ſpruchniała odpada od zdrowey.

Przyczyny ſpruchniałości ſą wewnętrzne, i zewnetrzne. Przyczynami zewnętrznemi ſą ſtłuczenie, uderzenie, ſciśnienie mocne, otoki albo ropa przez zbyt długi czas zatrzymania, i złamania zle leczone.

Przyczyny wewnętrzne ſpruchniałości ſą, wada iaka w maſſie humorow, bądź to ſzkorbutyczna, wolowata, francowata, rakowa, albo rachityczna.

W tych przypadkach nie podobna ieſt uleczyć ſamą chorobę bez wyleczenia wprzod iey przyczyn. Na prożno doświadczać będziemy wſzyſtkich śrzodkow chirurgicznych na uleczenie ſpruchniałości, i zagoienie

rany; ſpruchniałość ta codziennie ſię bardziey będzie wzmagać, i na ow czas kości miękczcią, albo ſię też w proch rozſypuią.

Poznaie ſię ſpruchniałość z złych przymiotow ciała, okrywaiącego kość uſzkodzoną. Ciało te bywa gębczaſte, żółte, ſine, albo czarniawe, narzędzie cyrulickie do ran głębokich z łatwością ie przenika. Płynie z łatwością z rany krew, przez co chory mało co cierpi. Procz tych znakow widzieć ieſzcze można na plaſtrach wodniſtość czarniawą pokrywaiącą mieyſce te ktore przypada nad wrzodem; z tego wychodzi ſmrod nie znośny; ciało w mieyſcach przyległyyh ma kolor ołowiu, czuć można w końcu ſzukadła coś podobnego do drzewa ſpruchniałego, przez co narzędzie te z łatwością przenika.

Leczenie ſpruchniałości proſtey zależy na wzbudzeniu odpadnienia części zepſutey, na ztarzymaniu wzmagania ſię tey choroby, na oczyſzczeniu i zagoieniu wrzodu. Chirurgja używa poſpolicie na dopełnienie tych zamiarow likworow ſpirytuſowych, żelaza, ognia, albo kauſtykow. Za pomocą żelaza ſkrobie ſię, i wierci, i piłuie kość, i przerywa ſię wſzelka kommunikacya części chorey z zdrowemi. Gdy ſię już ſpruchniałość oſuſzy odpadanie dzieie ſię niebawnie, ſok pożywny oddziela blaſzki kościanne ktorych organizacya już ieſt zniſzczona, i oddziela ie od iey ciała.

Starożytni Chirurdzy używali ognia na wſzyſtkie ſpruchniałości początkowe, albo zaſtarzałe; lecz dziſieyſi nie używaią tego

śrzo-

środka zewnętrznego iak tylko w ten czas gdy są dostatecznie przekonani, że nie są w stanie użyć innego łagodnieyszego. Zaczyna się od przykładania na część spruchniałą fleytuchow zmaczanych w spirytusie winnym, w wodce krolowey Węgierskiey, albo w essencyi kokoryczowey. zasypuie się ią także proszkiem mlecznikowym, iridą Florencką, mirrą albo aloesem; używaią ieszcze oleyku gwaiakowego, bukszpanowego, i goździkowego, balsamu Peruwiańskiego, albo de Copahu, oleyku terpentynowego, essencyi bursztynowey, mirrowey, aloesowey i innych balsamicznych z tego samego gatunku.

Okryie się także wraz wrzod fleytuchem suchym, przyłoży się plaster zmiękczaiący, i ściągnie się to wszystko zawiązaniem zrobionym przyzwoicie podług kształtu części dotkniętey spruchniałością.

Lecz ieżeli te nie przynoszą odpadnienia listeczkow spruchniałych, przystąpić należy do dzielnieyszych. Można na ten koniec użyć kwasu koperwasowego, albo siarczystego; a nadewszystko solucyi merkuryusza in aqua forti, albo w kwasie saletrzanym. W dni przykładania tych kaustykow osuszać należy wrzod fleytuchami suchemi, a innych dni maczać fleytuchy w spirytusie winnym.

Gdy spruchniałość iest głęboka i dotyka części wewnętrzne kości, dobrze się udaie porobienie rozmaitych dziurek świderkiem w mieyscu tym w ktorym chory czuie boleść, z boiaźni ażeby posoka ropia-

ſta ktora ieſt ſkutkiem ſpruchniałości, znalazłſzy wolne wyiście zewnątrz nie padała na ſzpik, i nie zaraziła go. Po tey operacyi ſdziureczki napełniaią ſię kroſteczkami mięſiſtemi które formuią ranę, po ſkończoney exfoliacyi.

Gdy ſpruchniałość dotyka exoſtozę znaczną, przyłożywſzy trepan można ią odiąć nożykiem; albo ią też zpiłować pilnikiem bardzo delikatnym i oſtrym.

Lecz ieżeli kość ſpruchniała ieſt przeznaczona na dzwiganie ciężaru ciała, na ow czas choroba ta trudnieyſza ieſt do uleczenia. Przytrafia ſię częſtokroć iż ściągnienie ſię muſzkułow ſprawuie ſtrzaſkanie członka. Dla zapobieżenia temu przypadkowi weſprzeć potrzeba część tę zawiązkami, i innemi narzędziami ktorych ſztuka doſtarcza; poczym zrobi ſię apertura rzeczywiſta w tey części.

Chirurg zatym opatrzy ſię w rozmaite kauterya żelazne iedneyże wielkości, i te rozgrzeie na faierce ktorą mieć powinien na doręczu. Okryie po tym kraie rany płatkami zmaczanemi, ażeby ie tym ſpoſobem uzbroił przeciwko impreſſyi tych narzędzi aperturowych. Pierwſzy guzik żelazny przyłożyć ſię powinien w środek ſpruchniałości, drugi koło kraia, wczym wiedzieć należy, że ie potrzeba natychmiaſt odeymować iak ſkoro tylko utracą czerwoność.

Jedno przyłożenie kauteryi rzeczywiſtey nie wyſtarcza częſtokroć zwłaſzcza gdy ſpruchniałość ieſt zbyt głęboka, albo gdy zaięga znaczną część kości. Trzeba ie kil-

kakrotnie powtorzyć, i palić aż do części zdrowych Jest to iedyny śrzodek zagubienia źrzodła wodnistości ktora część tę dotkiętą zalewa

Istotną uwagą, na ktorą we wszystkich przypadkach spruchniałości należy mieć baczność; iest ażeby odsłonić doskonale całą część spruchniałą, i ażeby spalić za pomocą kauteryum wszystko to, co iest stoczone lub spruchniałe. Gdybyśmy przestali na spaleniu tylko części pewney spruchniałości, zostawiwszy iey zarodę w obwodzie wrzodu, bylibyśmy przymuszeni przystąpić do powtorney operacyi, coby nie zawodnie przynosiło hańbę Chirurgowi, i powiększyłoby boleści dla chorego.

Spaliwszy iuż część spruchniałą oczyści się wrzod sleytuchami suchemi; można ie maczać w spirytusie winnym ieżeli się chory skarży na pieczenie nieznośne; co się przytrafia w ten czas, gdy kości palone maią w sobie szpik.

Czyszczenie dalsze wrzodu wykonywać się będzie sposobem zwyczaynym. *Obacz* Wrzod, i ieżeli po exfoliacyi zostaie ieszcze iaka część spruchniałości; na ow czas na nowo znowu użyć potrzeba żelaz aperturowych, tak iak się wyżey opisało.

Starożytni Lekarze zwykli byli także skrobać kości spruchniałe narzędziami ostremi, albo ie też piłowali, aż do części zdrowey. *Cels* zaleca ten sposob, i radzi ażeby Chirurg wykonywał go z śmiałością, przyciskaiąc mocno do kości narzędzie. O-

gień iednakże ieſt środkiem prędſzym, i pewnieyſzym.

SPRUCHNIAŁOSC. (Szt. Kon:) Gdy pozwolemy bawić przez długi czas ropie w otoku uformowanym z przyczyny uderzenia ktore odebrał koń, lub inne zwierzę z rodzaiu oślego, albo ieżeli otok będzie ſkutkiem i końcem choroby iakiey iak ieſt gorączka, noſacizna &c. na ow czas ropa rozlewa ſię po ciele, zżera to wſzyſtko czegokolwiek ſię dotknie, i ſprawuie pruchnienie kości.

Spruchniałość ta pokazuie ſię przez znaki maiące wielkie podobieńſtwo do znakow okazuiących ſpruchnienie kości w człowieku. Kość nią dotknięta ieſt, nayprzod biaława, powoli potym nabiera koloru żołtawego, i wdalſzym czaſie czarnego. Lecz ſtopnie wzmagania ſię tey choroby daleko ſą powolnieyſze w koniach niż w ludziach, ponieważ w nich kości ſą twardſze. Rzadko ſię przytrafi mowi P. *Garſaut*, ażeby koniowi zęby pruchniały, i ieżeli ſię to przytrafi, ſpruchniałość ta może zarazić kość ſzczękową ieżeli nie wyrwiemy zęba.

Jeżeli ſpruchniałość ieſt powierzchowna, i możemy ſię iey z łatwością dotknąć, należy kość zeſkrobać pilnikiem, aż do zdrowego, poki ſię iuż nic cale ſpruchniałości nie znayduie. Potym ſię wrzod okryie ſleytuchami napoionemi wodą ranną, ſpirytuſem winnym, tynkturą mirry, albo aloeſu; albo też zaſypie ſię mieyſce zeſkrobane proſzkiem mlecznikowym.

Lecz gdy ſpruchniałość ieſt głęboka środkiem nayſkutecznieyſzym ieſt kauterya rzeczywiſta, albo żelazo rozpalone. Palić należy kość aż do zdrowego pamiętaiąc ażeby wprzod kość ta była odſłoniona, i żeby żelazo było zawſze należycie rozpalone. Okryią ſię także kraie wrzodu płatkami zwilżonemi, ażeby ie tym ſpoſobem zaſłonić od impreſſyi ognia. W koniach oddzielanie ſię liſtkow kościanych trwa około przez czterdzieści dni, przez cały ten czas należy ranę odwilżać digeſtywami; i gubić mięſo dziwe oſadem czerwonym zmięſzanym z z baſilicon, po odpadnieniu ſtrupa, wrzod nie będzie iuż tylko proſtą raną ktora ſię w krotce zagoi.

SREBRNIK. (Bot.) *Argentina* Dodon. *Pentaphylloides, ſeu potentilla argentum alatum.* Jeſt to roślina wydaiąca kwiaty ktorych kielichy z iedney ſię tylko ſzutki ſkładaią; kwiaty te ſą żołte ułożone wkſzatłt róży. Maią pięć pręcikow okrągławych, wyſtaiących z kielicha i wyraſtaiących od dna kielichowego; ſłupkow także ma kilka. Po opadnieniu kwiatu kielich ſię przemienia w powłokę naſienną. Liſtki tey rośliny wyraſtaią po parze rzędem poiedynczym, z każdey ſtrony łodygi zaś ſą poſtrzyżone na rozmaite ſkrzydła rozwarte, z wierzchu zielone, ze ſpodu zaś pokryte mchem ſrebrnym. Maią ſmak nieco ściągaiący, ſok z nich papier błękitny farbuie czerwono.

Powſzechnie ſię zgadzaią iż wſzyſtkie prawie części ſrebrnika policzone bydź mogą w rzędzie łekarſtw przeciw gorączkowych;

lecz ponieważ mamy wielką liczbę innych daleko dzielnieyſzych lekarſtw tego gatunku, przeto nie bardzo iey używaią na leczenie gorączek, ale ią raczey daią iako ſtężaiącą, i oſuſzaiącą. Z tego przymiotu bardzo ona ieſt pożyteczna w dyſſenteryach długich, i uporczywych, w zbytecznych upławach niewiaſt, tak mieſięcznych, iak i białych, w pluciach krwią, hemoroidach, i płynieniach krwi. Przepiſuie ſię do zażywania ſok tey rośliny w dozie od czterech do ſześciu uncyy; używa ſię także i dekokcyi z niey w bulionach ſtężaiących i rannych.

Można także używać ſrebrnika, i zewnętrznie; obmywaiąc rany dekokcyą z niego. Dekkocya ta goi rany i oczyſzcza wrzody. Sama zaś utarta z ſolą i octem i przykładana na puls lub pod podeſzwy, zmnieyſza natężenie febry, a niekiedy ią całkiem leczy. Woda z niey przepędzana zalecona ieſt na lipkopłyn, i plamki czyli piegi na twarzy. Gotowana w occie umacnia zęby ruſzaiące ſię, ściſkaiąc dziąſła.

Srebrnik mało wyraſta nad powierzchnią ziemi; rośnie na mieyſcach wilgotnych, wzdłuż ſtrumieniow, kwitnie w czerwcu, i lipcu.

STADNIK (Szt. kon:) Jeſt to nazwiſko nadane koniom całkim, przeznaczonym na rozmnażanie ſwego rodzaiu: dwa ich ſą gatunki; to ieſt ſtadniki właściwe zwane, i bachmaty (rouſſin.) Pierwſze ſą końmi ſubtelnemi, przeznaczonemi do ſpładzania koni takichże: bachmaty ſą to znowu konie gru-

be ktore tylko płodzą konie do ciągu. Dwa te gatunki ſtadnikow ſą modelem płodu ktorego z nich oczekiwamy. Stadnik ktorego ſię przypuſzcza do klacz powinien bydź mocny, i czerſtwy, w wieku śrzednim, kſztałtny, i ſzerści piękney. Nienależy go przypuſzczać aż po roku ſzoſtym, można atoli czaſem uwolnić ſię od zachowania tego prawidła przez wzgląd na konie do ſprzęgu: mogą one w roku czwartym bydź wypuſzczone do ſtada.

Stadniki ktore płodzą naypięknieyſze konie ſą Arabſkie, Tureckie, i Andaluzyiſkie. Przypuściwſzy ſtadnika włoſkiego do klaczy piękney, płodzą ſię z tąd bardzo piękne zrzebięta, konie Angielſkie, Duńſkie, i Holſztyńſkie, naylepſze ſą pod ſiodło.

Czas w ktorym ſię klacze zaczynaią grzać ieſt w kwietniu; czas ten trwa aż do końca Czerwca. Potym czaſie można iuż odprowadzić ze ſtada ogiery, gdyż iuż przeſzedł czas przeznaczony od natury. Prawda iż ſą klacze ktore ſię ieſzcze w innych czaſach grzeią, lecz tego nie używa ſię cale na żaden pożytek, dla tego, ażeby ſię nierodziły zrzebięta w lecie, częścią iż pora ta ieſt dla nich przykra z przyczyny wielkich upałow, częścią, że im ieſzcze przykrość tę muchy i inne owady bardziey powiękſzaią. Gdybyśmy do klaczy przypuſzczali ſtadnika przed kwietniem, tedyby ozrzebienie ſię iey przypadało w czaſie naytężſzey zimy; a zatym ozrzebienie ſię to byłoby niewygodne, iuż to z przyczyny zi-

mna, iuż z przyczyny iż nie można mieć dla klacz roślin świeżych.

Stadnik maiący się przypuszczać do klaczy powinien bydź napaszony; klacza ochędożona, i bez podkowu zadnich nog, gdyż niektore z nich biią nogami za zbliżeniem się stadnika, i mogłyby go skaleczyć. Wiadome także są sposoby rozporządzania tą operacyą, iuż to dla umiarkowania zbytniey gorącością zwierzęcia, lub też dla zaostrzenia w iey niedostatku, bądź dla rozpoznania momentu upładzania ktory się poznaie z ruchu pośladkowego, i z krotkiego uposienia z ktorym moment ten zawsze bywa złączony. Jeżeli postrzeżemy iż koń niedopiął swego celu należy go odwieść na moment, i potym go znowu odprowadzić do potyczki. Obszerniey się o tym można doczytać w dziełach osobnych. *Obacz* APTECZKA KOŃSKA *u P. Dufour w Warszawie.*

STAGNACYA. (Szt. Lek:) Jest to zebranie się iakiego humoru w iakie wydrążenie znayduiące się w ciele. Stagnacya bywa krwista i ropiasta; może się zaś zrobić w głowie, w piersiach, albo w dolnym brzuchu. Trudno iest poznać stagnacyę bądź ropy bądź krwi, iak tylko przez otworzenie ciał, można ieszcze policzyć w rzędzie stagnacyi rozmaite gatunki hidropizyi; lecz o tym mowiliśmy iuż gdzie indziey. Nie będziemy tu mowić tylko o dwoch pierwszych gatunkach stagnacyi Można w ogulności powiedzieć iż one są nie uleczonemi, zwłaszcza gdy się uformuią w głowie, albo w worku sercowym, albo też w wydrą-

żeniu pierſiowym ; i ieżeli rozłanie ſię krwi ieſt ſkutkiem puchliny, albo zerwania iakiego z naczyń wielkich. Małą można mieć nadzieię uleczenia ieżeli rozlanie zapełnia wydrążenie pierſiowe, ieżeli czuiemy w nich fluktuacyą, (*Obacz* PUCHLINA PIERSIOWA.) albo ieżeli ona pochodzi z ſączenia albo zerwania iakich naczyń włoſowych ; w tym przypadku zbiera ſię ona powoli i potroſze, i daie czas do czynienia śrzodkow zapobiegaiących, za poſtrzeżeniem znaku tey choroby ukrytey, i gdy mieyſce iey czyni iaką nadzieię uleczenia.

Procz ſtagnacyi w wydrążeniach znayduiemy ią ieſzcze w wſtawach kości czaſzkowey, wewnątrz uſzu, w komorkach ſerca, w kiſzkach, w pęcherzu, w macicy, w naroſtkach, a nadewſzyſtko w hydroceli. Znayduiemy ie także niekiedy w tkance komorkowatey, i pomiędzy muſzkułami dolnego brzucha. Nakoniec nie maſz żadnego członka w ciele ludzkim, w ktorymby po zranieniu i ſtłuczeniu, albo ſpadku, nie mogła ſię uformować ſtagnacya krwiſta.

Stagnacye ropy formuią ſię także dwoiakim ſpoſobem, to ieſt albo przez zerwanie otokow. i ta poznana bydź może przez inflammacyą, i zbierania ſię ktore poprzedziło; albo przez ſączenie ſię iey z iakiey wnętrzności bez żadnego poprzedniczego bolu, i bez żadnego znaku inflammacyi, i ropienia ; gatunek ten nie tak ieſt łatwy do poznania, i o nim tylko przez otworzenie ciał zapewnić. ſię można

Niemasz innych sposobow na uleczenie stagnacyi iak tylko ażeby wyproznić rozciek rozlany. Natura sama niekiedy to wykonywa, bez pomocy sztuki; gdy te płyny zawarte są na przykład w uchu, wstawie czolney, w płucach, komorkach serca, kiszkach, macicy lub w pęcherzu. Lecz gdy rozlanie zrobi się w ktorych z wielkich wydrążeń w ciele, iak iest czaszka, piersi lub brzuch dolny; na owczas nie masz innego ratunku nad operacye chirurgiczne, ieżeli te są podobne do wykonania.

STAL. Jest to żelazo napoione flogistykiem czyli początkiem palnym ktory się nie znayduie w żelazie właściwie zwanym. *Obacz* Żelazo.

STONOG. (Maz. Szt. Lek:) *Asellus millepes*, *oniscus*. Jest to owad szarawy, nie maiący skrzydeł, ktory ma wiele nog, ciało kształtu iaykowatego długości na poł cala, okryte łuską. Na głowie tego owadu postrzedz można dwa rożki czyli antenny, ktore mu służą do macania i dotykania się ziemi po ktorey chodzi. Ogon ma rozdwoiony nakształt wideł, zakończony, i obdłużny: zakrzywia się on gdy się go dotykamy, i nie powraca do swego stanu iak tylko w ten czas, gdy zwierzę to sądzi iż się iuż niema czego obawiać.

Naturaliści kilka naznaczaią gatunkow stonogow. Jedne z nich są domowe i te się chowaią po naszych mieszkaniach, rozpadlinach w murach, albo po piwnicach, inne się chowaią pod korą drzew, w wodach słodkich i bagnach. Niezgadzaią się ciż na-

turaliści w tłomaczeniu sposobu ich rozmnażania się, to iest czy się, one wylęgaią żywo, czyli też z iay, gdyż postrzeżenia dowodzą rownie iednego iak i drugiego. Jedni utrzymuią iż widzieli ich iaia ktore samice noszą pod brzuchem, tak iak raki noszą także swoie iaia; inni znowu świadczą iż widzieli trzydzieści siedm małych stonogow ktore wyszły z brzucha matki. Wszyscy ci przytaczaiący te postrzeżenia mogą rownie obstawać przy prawdzie, gdyż bydź może mowi Autor Dykcyonarza Historyi naturalney, piszą o rożnych gatunkach stonogow, iż iedne z nich rodzą się żywo, a inne się wylęgaią z iay.

W sztuce Lekarskiey używaią stonogow domowych z przyczyny soli saletrzaney, ktorą one są napoione i przeięte, i od ktorey posiadaią swe przymioty. Przepisuią ie w tych przypadkach w ktorych zalecone są lekarstwa roztwarzaiące, i pędzące. Sol lotna ktorą one wsobie zamykaią, przenika z łatwością wszystkie ramifikacye naczyń. Ona ogałaca nerwy z lipkości ktora przeszkadza odbywaniu się ich funkcyi. Stonogi przynoszą skutki pomyślne w kachexyi, żołtaczce, hydropizyi: leczą obstrukcye i zatkania wnętrzności: czynią wszystkie naczynia giętkiemi, rozpędzaią narostki wołowate, i niszczą zarodę wrzodow zastarzałych. W raku, przemieniaią kolor ciała; w dychawicy wilgotney przynoszą ulgę, oczyszczaią naczynia urynne z piasku i kamieni, ktoreby się stać mogły przyczyną kolki nefretyczney, i popędzaią obficie urynę.

Sposob naypospolitszy używania stonogow, iest żeby ie rozetrzeć w winie białym, w ktorym wprzod przez nieiaki czas mokły. Przecedza się potym ten rozciek i wyciska przez płotno, i daie się go zażyć natychmiast po zrobieniu, ażeby sol nie opadła na dno. Przepisuią także i stonogi suche w proszku; nie ktorzy ie całkiem połykaią albo też swieżo roztarte. Dozą zwyczayną stanogow roztartych iest od dwunastu do dwudziestu, w bulionach roztwarzaiących, albo przeciw szkorbutycznych. Proszku z nich używa się wdozie od iednego szkrupułu aż do drachmy całey; na raka połyka się insektow tych w całości dwanaście. W Anglii daią infuzyą z stonogow w piwie, za prezerwatywę od kamienia.

Stonogi wchodzą także do przypraw lekarskich zewnętrznych: rozcieraią ie i przykładaią na gardło w skwinancyi, na wrzody ziadliwe, uporczywe. Można ie moczyć w oliwie na zrobienie linimentu służącego za prezerwatywę od hemoroid.

STONOGOWIEC. (Bot.) *Ceterach officinarum asplenium*, *scolopend ium*. Jest to gatunek kapillaryi. Korzeń ma czarniawy, i włoknisty. Od tego puszczaią się w znaczney liczbie liście długie na trzy cale, lśniące się, gładkie, i zielone z wierzchu, ze spodu zaś okryte drobnemi łuszczkami, pomiędzy ktoremi znayduie się wielka liczba pęcherzykow okrągłych, w ktorych zawarte iest nasienie tak iak w paproci, i we wszystkich gatunkach kapilorka. Stonogowiec rośnie po starych pustkach, i skałach.

Roślina ta ma własność łagodzącą, ściągaiącą, i umacniaiącą razem. Wzbudza ona plwanie, umacnia wnętrzności, i przywraca im dzielność, ktorą po długich chorobach utraciły. Daią infuzyą z niey w winie, albo w wodzie w przypadku nabrzmienia śledziony, wdychawicy kataralney, i konwulsyiney, w pluciach krwią, w obstrukcyi wątroby, i zatrzymaniu uryny. Liście stonogowca uchodzą za ranne; używaią ich na oczyszczenie, i zagoienie wrzodow.

STAPHILOMA. (Chir:) Jest to mały narostek phlegmonowy, bolący, koloru żywego czerwonego, wyrastaiący ostro. *Obacz* SZYSZKA.

STAPHILOMEA (Chir.) Jest to choroba oczu, w ktorey błonka iagodowa (*uvea:*) przechodzi przez rogową (*corne:*) rozciągnioną przez inflammacyą, albo rozwartą iakim przypadkiem, i robi narostek podobny do iąderka rozenkowego. Wzniesienie się błonki rogowey przezroczystey, i iey nabrzmiałość stanowią drugi gatunek staphilomy. W chorobie tey wzrok całkiem się traci, i nie podobna iest żadnym sposobem przywrocić go; nie można za tym poprawić tylko nie kształtność; i to się wykonywa dwoiakim sposobem, to iest albo przez rozpędzenie staphilomy ieżeli ieszcze nie iest zastarzała, albo przez wyrwanie. Rozeyście się staphilomy następuie za użyciem kataplazmow lipkich, i rozwalniaiących iak iest nasienie thymowe, i smrodzieńca z trochą miodu; ieżeli się materya się

rozchodzi na ten czas przyſpieſza ſię iey wypłynienie za pomocą małego ukłocia lancetem.

W wyrwaniu poſtępuie ſię zawiązaniem, ieżeli ſtaphilom nie ieſt szkodliwy, i ieżeli iego podſtawa ieſt ſzczupła. Na ten koniec chory powinien weſprzeć głowę na kolanach Chirurga ſiedzącego. Zawiązać ſię powinien węzeł mogący ſię podług potrzeby z łatwością ściągnąć, i dla tym większey łatwości wyſmaruie ſię go czym ślizkim. Tym ſpoſobem zawiązawſzy ſtaphilomę należy węzeł codziennie bardziey ściągać poki nie odpadnie.

Albo też przewłoczy ſię igła maiąca zawleczone dwie nici koloru rożnego między ſobą przez śrzodek korzonka naroſtkowego, zwłoczy ſię potym igła, i biorą ſię dwa końce nici iednego koloru i zawiezuią ſię z iedney ſtrony, toż ſamo ſię robi i z drugiemi; zawiązanie to codziennie ſię potym bardziey przyciąga, poki naroſtek nie odpadnie; gdy iuż do tego przyydzie, zagoi ſię rana zwyczaynym ſpoſobem oczyściwſzy ią wprzod doſkonale, co iednak nie zawſze ieſt doſyć łatwo uſkutecznić.

STARZEC czyli PRZYMIOTOWE ZIELE. (Bot.) *Senecio minor vulgaris.* C. B. P. Jeſt to rodzay roślin maiących kwiatki żołte ułożone w gwiazdki. Z tych kwiatow formuią ſię w znaczney liczbie naſionka jaykowate, uzbroione do koła kolczykami długiemi, ktorę wraz formuią głowki białawe.

Roślina ta pufzcza iednę lub więcey łodyg wyfokich na ftopę, ktore fą cęte, gałęzifte, nie co kofmate otoczone liśćiami zielonemi, obdłużnemi ząbkowatemi, i naprzemianległemi. korzeń ma mały, włoknifty, i białawy.

Własności tey rośliny nadały iey mieyfce naypierwfze, po między lekarftwami, miękczącemi, i rozwalniaiącemi. Używana także bywa w kataplazmach. Pożyteczna ieft na świerzb; uśmierza bole hemoroidalne, i inflammacyą w iądrach.

STAW. (Anat.) Jeft to część ciała ludzkiego uformowana z połączenia wzaiemnego dwoch kości, taki fię znayduie w kolanie, ramieniu, w łokciu u ręki &c.

STĘPIENIE ROZUMU. (Szt. Lek:) Stępienie ma za cechę doleganie iakieś nieprzyiemne złączone z ofłabieniem zmyflu dotykania. Choroba ta rożni fię od ociężałołości, i nieczułości w tym, że ta oftatnia pochodzi tylko z ofłabionego dotykania, i ruchu; i że tamta złączona ieft z czuciem iakimfiś właściwym, ktorego fię doświadcza ścifnąwfzy mocno wypukłość kości łokciowey, albo inny iaki nerw znaczny.

Stępiałość może pochodzić z zimna, z mocnego ufzczypnienia, i z wielkiey liczby innych przyczyn ktorych wyliczanie byłoby nadto długie. Niekiedy także bywa ona fkutkiem affekcyi fennych, ktore fą blifkie do wyiawienia fie. Niemafz człowieka ktoryby niedoświadczył ftępiałości ktorą fprawuie zimno w końcach palcow; rodzay

ten ſtępiałości łatwo uleczony bydź może ſpoſobem ktory nie ieſt tayny nikomu.

P. *de Sauvages* wylicza wiele gatunkow ſtępiałości, ktore ſą albo ſymptomatami, albo znakami poprzedzaiącemi rozmaitych chorob. Jakiemi ſą ſtępiałość rachialgiczna, ktora poprzedza paraliż w przypadkach kolki Malarſkiey, albo Piktawſkiey. *Patrz* Kolka. Ci ktorzy ſą w oſtatnim peryodzie dotknięcia guzow kolankowatych (*ergot*) doświadczaią także ſtępiałość w nogach, rękach, a nawet i umyſłu. *Patrz* Guzy olankowate.

" Pewna Zakonnica (ſłowa ſą P. *de Sauvages:*) maiąca lat pięćdzieſiąt, ſkarzyła ſię przez cały mieſiąc na iakiś bol podobny do przechodzenia mrowek w rękach, i nogach, wraz z ſtępiałością tych części. Chora ta dotknięta była potym cefalalgią okrutną, złączoną z ochrażką lecz bez gorączki. Puſzczono iey krew, a potym dano na womit, w ktorym chora zrzuciła wiele żołci, i wſzyſtkie ſymptomata zniknęły. Naſtępuiącego dnia choroba ta znowu ſię wrociła lecz nie była iuż tak gwałtowna iak pierwey, przepiſano iey powtorny purgans, ktory z niey znowu wiele żołci wyprowadził, to ią przywiodło do ſtanu doſkonałego zdrowia " *Noſonog Tom 2 pag. 421.*

STĘŻAIĄCE (Mat Szt. Lek:) Nazwiſko to nadane ieſt wſzyſtkim tym lekarſtwom, ktore maią właſność ściągaiącą, zatrzymuiącą upławy zbyteczne, i nadprzyrodzone; ktore leczą atonią, i rozwolnienie rozmaitych części z ktorych ciało ludzkie ieſt złożone.

Wo-

W ogolności bywaią one używane we wszystkich tych przypadkach, w ktorych mamy w celu zapobieżenie atonii (*Obacz* Atonia) w iakiey części, umocnienie iey, i nadanie większey tęgości. Jak naprzykład w kachexyi, puchlinie białey, w kiłach, albo spadkach, w ranach, płynieniach krwistych, hemorragiach. Można lekarstw tych używać wewnętrznie albo ie też przykładać zewnętrznie.

Trzy wydziały natury dostarczaią nam lekarstw stężaiących. Pomiędzy roślinami znayduiemy akacyą prawdziwą, granat, i iego korę, korzenie wężownika, kurzego ziela, pięciornika, krwawnika, czerwieńca, rapontyka, wielkiey konsolidy, poziomkowe, kozicy brodki i pokrzywy. Korę i owoc olszy, drzewo i owoc głogu, kora iabłoni leśney, i dębowa w ten czas gdy iest napełniona sokiem, sumak, liści babczane, topołkow, szkrzypu, biedrzeńca, barwinka, przywrotu, srebrnika, pięciornika, eufrazyi, krwawnika, żelaznika, zanikielu, pieniężnika, rzepikowe, rdestu słodkiego, *sophia Chirurgicorum*, płucnik dębowy, róże czerwone, kwiat granatu dzikiego, pożyczki, kinkinna, ocet, krew smocza &c.

Z wydziału rzeczy kopalnych mamy hałun, żelazo, krwawnik, kredę, kamien zwany *calaminaris*, kąsek Ormiański, ziemię pieczętowaną, bursztyn &c. wszystkie wody mineralne żelazne, iak są wody z Bareges, Cauteretz, Aix la Chapelle &c.

W wydziale zwierzęcym znayduiemy rog ieleni zwapniony, kości wyſzuſzone, kamienie rakow rzecznych, kość ſłoniową, ſkorupy z iay zwapnione &c.

Sztuka Aptekarſka doſtarcza nam rozmaitych wod przepędzanych z różnego gatunku roślin ſtężaiących, ſyropy rożane, pigwowe, pożyczkowe, granatowe, konſolidowe, ſyrop magiſtralny ſtężaiący, kule marſa, konſerwę z róży polney, trociczki de karabé, kwas koperwaſowy, i ſaletrzany oſłodzony ſiarczyſtym, wodę de rabel, ſol marſa *de reviere*, ſzafran marſa ſtężaiący &c.

TYZANNA STĘZAIĄCA.

Weź *Korzeni wężownika, i pokrzywy* po uncyi 1
Skórek granatowych,
Naſion de ſumach po pół uncyi

Gotuy to wdoſtateczney ilości wody tak ażeby po wygotowaniu zoſtało ſię ſześć funtow, przyday potym.

Lukrecyi pół uncyi

Ktorą wrzuciſz w krotce przed odſtawieniem tyzanny od ognia.

DEKOKCYA BIAŁA STĘZAIĄCA.

Weź *Rogu ieleniego ſkalcynowanego do białości, i ſtartego na proſzek miałki* pół uncyi
Oſzrodki z chleba białego uncyi 2

Gotuy to wſzyſtko aż do zawrzenia przy lekkim ogniu w ſześciu funtach wody, przecedz potym, i przyday do wygotowania

Cukru uncye 2

Wody z kwiatow pomarańczowych drachmy 2

LOOCH STĘZAIĄCY.

Weź *Syropu pigwowego, i Syropu z róż ſuchych* każdego po uncyi 2

Ziemi pieczętowaney drachmę 1

Zrob z tego Looch.

PŁOKANIE STĘZAIĄCE.

Weź *Liści babki, krwawnika, róż czerwonych, każdych* po uncyi 2

Naſion berberyſowych drachmy 2

Gotuy to w półtorey kwarcie wina czerwonego aż do wygotowania ſię trzeciey części przyday potym do tego wygotowania.

Soli ſaturna drachmę 1

Miodu rożanego uncyą 1

Płokanie to ieſt bardzo ſkuteczne na inflammacyą gardła; i rozwolnienie ięzyka.

TRUNEK STĘZAIĄCY.

Weź *Wody rzepikowey i krwawnikowey* po uncyi 6

Krwawniku kamienia.

Soku babczanego doſkonale wyklarowanego uncye 2

Zmięſzay to wſzyſtko na trunek ktorego chory używać będzie po łyżeczce w inflammacyi gardła, i kakochymii.

OPIIAT STĘZAIĄCY.

Weź *Konſerwy z róż czerwonych.* pół uncyi
Kwiatow granatu dzikiego, drachmy 3
Ziemi de lemnos, i krwi ſmoczey po drachm 2
Soku akacyi, i Porostu po drachmie 1
Hałunu dwa ſzkrupuły.

Zmięſzay wraz i zrob z tego opiat za pomocą ſyropu z róż ſuchych; dawać ſię go będzie w dozie iedney drachmy co cztery godziny, w płuciach krwią ktore ſię każą obawiać niebeſpieczeńſtwa utraty życia chorego. Stężaiące atoli nie zawſze pomagaią w wtych przypadkach, ktorych używanie ich ieſt zalecone, nie należy ich nigdy używać iak niekiedy tylko z wielką oſtrożnością, gdyż traſiaią ſię hemoragie, womity, dyarye &c. ktorych zatrzymanie nagłe ſtaćby ſię mogło niebezpiecznym, i ktore ſą iedyną drogą ktorą natura ſobie znalazła dla pozbycia ſię lub uchronienia przypadku okropnieyſzego. *Obacz* Womit, Płynienie Żołądka, Dyssenterya, Hemorragia, Rana.

STIPTICA. (Mat. Szt. Lek.) Są to lekarſtwa ſkuteczne na zatrzymanie hemoragii przez ſwą właſność ſtężaiącą. Jedne z nich

są wewnętrzne, inne zewnętrzne. Stiptica wewnętrzne nie rożnią się cale od ſtężaiących właściwycch, iak tylko przez ſwą większą dzielność.

Spoſob działania lekarſtw tego gatunku tłomaczy się doſyć iaśnie przez ściągnienie ktore one ſpawuią w naczyniach krwiſtych, ktorych cząſteczki oſtre irrytuią fibry. Każda fibra zoſtaiąc w irrytacyi uſiłuie się kurczyć i ściągnąć, ściągnienie zatym to muſi koniecznie zamykać otwor naczynia przez ktory krew wypływa. a tak wargi otworu tym ſpoſobem złączone w krotce ſię iednoczą i zaraſtaią.

Stiptica zewnętrzne działaią podług tegoż ſamego mechanizmu. Nie rożnią ſię one od wewnętrznych tylko przez ſwą większą oſtrość. Styptykami wewnętrznemi naybardziey ſzacowanemi ſą: wielka konſolida, dziurawieć, tobołki, wielka pokrzywa, ſumak ogrodowy, akacya, ſyrop pigwowy, i granatowy, krew ſmocza, trociczki de karabé; eſſencya de rabel, ſol martis *riveris* &c.

Stiptykami zewnętrznemi procz przypraw ktoreśmy dopiero wyliczyli ſą ieſzcze hałun, albo woda hałunowa, koperwas zielony, ziemia pieczętowana. i woda ſtyptyczna de *Matte* Nie można tu ieſzcze opuſzczać gębki dębowey (*agaric de chêne:*) i hupki, ktore bardzo prędko zatrzymuią hemoragie zewnetrzne nayokropnieyſze Prawda, iż ciała te nie ſą przez to ſtyptykami właściwie, gdyż działanie to niedzieie ſię przez irrytacyą naczyń, i ſkłanianie ich do ściągnienia ſię; ale raczey działanie ich

ſkutkuie przez mocne uciśnienie części dotkiętey. Można w tey mierze udać ſię po większe obiaśnienie do artykułow ſzczegolnych. *Obacz* DĘBOWA i MOZDRZEWOWA GĄBKA.

STOKFISZ. (Diet. i Nat. Szt. Lek:) Jeſt to ryba morſka bardzo poſpolita. Mięſo iey ieſt pokarmem dobrym i tuczącym gdy ieſt świeże. Solone, i dawne nie ieſt ani tak ſmaczne ani tak łatwe do ſtrawienia. Stokfiſz ſłuży za pokarm w każdym czaſie dla ludzi w iakimkowiek bądź wieku i temperamencie. Mało ięſt używany w ſztuce Lekarſkiey; utrzymuią iednakże iż zęby tey ryby maią własność chłoniącą, i ſkuteczną na zatrzymanie płynienia żołądkowego, i plwań krwiſtych, utarſzy ie wprzod miałko na kamieniu. Dozą ich ieſt od dzieſięciu gran do pół drachmy. Kamienie ktore w iego głowie znayduią, mowi P. *Arnaud de Nobleville*, maią też ſame przymioty i użycie, gdyż one ſą właściwą ziemią gdy ſą ſtarte na proſzek. Wygotowanie z ſtokfiſzu ieſt rozwalniaiące i ofuſzaiące przykładaiąc ie zewnętrznie; mieſzaią ie do enem, i w tych pomaga do laxowania.

Stokfiſz ſuſzony, ieſt pokarmem niedobrym, gdyż ieſt zbyt twardy, i trudny do ſtrawienia: rzadko kiedy używany bywa na ſtołach pańſkich, znayduią ſię atoli oſoby ktore go iedzą ſmaczno; ci iednakże ktorzy ſą żołądka ſłabego, i mało używaią agitacyi powinni ſię od niego wſtrzymać: może on bydź poczytany za pokarm iakoż-

kolwiek przynaymniey nie szkodliwy dla ludzi zostaiących w pracach wielkich i trudnych.

STOPA. (Anat.) Znaczy część dolną nogi. Kość stopowa zowie się *os calcaneum*. W Zimie dzieci osobliwie doświadczaią odmrożenia stop ktore iest bardzo niebezpieczne i przykre. *Obacz* ODMROŻENIE.

STORAX. (Mat. Szt. Lek:) Jest to gumma żywiczna tłusta, lśniąca się, szarawa, wzębach się daiąca gnieść, złożoną z ziarek, albo okruszyn białych, podobnych do okruszyn migdałow posiekanych i utartych spoionych między sobą żywicą gruzłowatą nieco ostrą, maiącą zapach podobny do balsamu Peruwiańskiego bardzo przenikliwy i przyiemny. Gdy ta żywica będzie swieżo utłuczona, wrzucona na węgle totopi się natychmiast na ogniu; za zbliżeniem iey do świecy zapaloney zapala się płomieniem bardzo iasnym.

Storax mirowy (*stacte:*) iest gęsty, i nie maiący wsobie gruczołkow białych iakie w tym soku żywicznym upatruiemy.

Po sklepach kupieckich znayduie się storax w woreczkach, zmieszany z trochą storaxu płynnego, i storaxu mirrowego, lecz nad ten przekładaią storax czysty w sztuce lekarskiey. Utrzymuią niektorzy, że to iest prawdziwym kadzidłem ktore Magowie palą na ofiarę Stworcy świata.

Storax w kroplach daleko iest przenikliwszy niż bendzwin, policzony iest w rzędzie bechicznych rozrzedzaiących: nie mniey iednakże używany bydź może iako

roztwarzaiący, i toniczny. Używa dychawicznym, leczy kafzle długo trwałe i uporczywe, pomaga ieszcze na obstrukcye zadawnione wnętrzności.

Przepisuią go w substancyi w dozie od czterech do piętnastu gran; robią z storaxu tak iak i z bendzwinu perfumy bardzo skuteczne w zawrotach, affekcyach kataralnych, i paraliżu.

Drzewo z ktorego żywicę tę otrzymuią rośnie w Syryi i Cylicyi. Dosyć ono iest także pospolite w Prowancyi lecz nie wydaie z siebie tego soku żywicznego.

STORAX PŁYNNY. (Mat. Szt. Lek:) Jest to żywica płynna, lipka, mało co albo wcale nie przezroczysta, koloru ciemnoszarego, smaku ostrego, izapachu mocnego, podobnego nieco do zapachu storaxu stałego, ale prawie nie przyiemnego; rzadko kiedy do nas przychodzi czysty. Naturaliści nie zgadzaią się w wywodzeniu początku tey żywicy, niektorzy utrzymuią, że to iest terpentyna gotowana z oliwą, winem &c; inni zaś, że to iest wyciąg otrzymany z wygotowania ocolcoi (*liquidambar:*) Pewien uczony naturalista Aptekarz Londyński, pisze w tranzakcyach filozoficznych, Nro. 313, że to iest sok pewnego drzewa zwanego *roja mallos*, ktore rośnie na wyspie *Cobras* na morzu czerwonym, oddalonym od wyspy *de Suës* na trzy dni drogi. Zdzieraią, pisze ten Autor, corocznie korę z tego drzewa, tę siekaią drobno i warzą w wodzie morskiey, aż do gęstości kleiu; potym zbieraią tłustość żywi-

cyną unoszącą się na powierzchni, i dla oczyszczenia roztwarzaią ią powtornie w wodzie morskiey, nakoniec ią przecedzaią, czystą zlewaią osobno a męty także osobno. Oba te gatunki storaxu zwożą do Moka, mieysca nay sławnieyszych targow w Arabii.

Jest to persum bardzo szacowany od narodow oryentalnych ktore go bardzo używaią: storax ten pomaga w kontuzyach, ranach i wrzodach zwłaszcza dla szkorbutykow. Niektorzy go przepisuią wewnętrznie, lecz można się bez niego obeyść: tym bardziey iż niezbywa nam na innych balsamach, o ktorych skuteczności nie wątpliwie przekonani iesteśmy, i ktore nie są cale niebezpiecznemi.

Bardziey iest używana maść storaxowa, niż sama ta żywica płynna. Maść storaxowa robi się za pomocą oleiu orzechowego, kalafonii, i gummy elemi, ktore roztwarzaią na ogniu, i do ktorych potym rzucaią storax, mięszaiąc wraz wszystkie te przyprawy, i z tego się dopiero robi maść podług prawideł sztuki. Maść ta uchodzi za wyborną przeciw zgniliznie, za roztwarzaiącą i ścieraiącą; używaią iey we wszystkich wrzodach ktore grożą gangreną. Używaią iey także niekiedy na narostki skirowate. Lecz ona szczegolniey pomaga na wrzody skorbutykom.

STOUGTHON (Elixir de) (Szt. Lek.) Elixir ten nie czym innym iest iak tylko tynkturą piolunową spirytusową, gentiany, chamoedris, camepitis, małey centurzyi, skorek pomarańczy gorzkich, rubarbarum, i aloesu. Jest to lekarstwo żołądkowe gorzkie nayskutecznieysze. Używią go w słabościach żołądka, w nie-

ſtrawności. Lecz oſoby ſkłonne do hemorragii, albo ktore maią inflammacyą w iakiey części, ſtrzedz ſię go powinny. Zażywa ſię go w wodzie od dwunaſtu do dwudzieſtu kropel, a nawet i w większey.

STRANGURYA (Szt. Lek.) Tak nazywaią trudność puſzczania uryny, w ktorey uryna idzie kropla za kroplą z żywemi bolami złączonemi z chęcią uſtawiczną do moczenia, chociaż pęcherz ieſt prożny. Choroba ta rożni ſię od dyzuryi ktora także zależy na trudnym i boleſnym puſzczaniu uryny; w tym, że ſtrangurya bywa poſpolicie złączona z inflammacyą, wrzodowatością pęcherza lub uretry, z kamieniem, i pluciem krwi; mięſiſtość uretry bywa także niekiedy przyczyną tey choroby. Może ona także pochodzić z używania bądź wewnętrznego bądź zewnętrznego kantaryd i nadużycia piwa niewyrobionego. Zatrzymanie ſię iakich wyprożnień peryodycznych, albo upławow może także zrodzić tę chorobę. Wiemy także że ona bywa często ſymptomatem gonorrei ziadliwey i ſrancy.

Starcy podlegaią ſtranguryi bardzo uporczywey. Hypokondrycy, i ſkorbutycy doświadczaią iey także czaſami.

Z tego co ſię powiedziało widziemy, że ta choroba częſtó bywa niepodobną do uleczenia, i że w niektorych przypadkach niedozwala używać ſrzodkow iak tylko powierzchownych; wielka część chorych miewa ſię lepiey po puſzczeniu krwi. Srżodek ten ſzczegolniey ieſt zalecony w ten czas gdy choroba ta pochodzi z zatrzymania mieſiączki, albo upławu hemoroidalnego. Po puſzczeniu krwi zwykły ſię bardzo

pomyślnie używać lekarstwa rozwalniaiące i łagodzące. Rosoł kurzy, albo cielęcy, i serwatka bardzo w tym razie pomagaią. Tyzanny zrobione z nasion lnianych, maku, z korzeniami ślazu, kwiatami malwy, i siałkow są bardzo łagodzące. Przepisuią ieszcze lipkości, oleiek z migdałow słodkich, a nawet mleko. Wody mineralne zimne, bądź kwaskowate bądź żelazne, dobrze skutkowały w podobnych przypadkach. niekiedy potrzeba udać się do ciał osadowych, dla uśmierzenia bolow. Saletra, kamfora, likwor uśmierzaiący mineralny Hoffmana przynoszą ten skutek. Można nawet w niektorych okolicznościach użyć narkotykow; w używaniu atoli ich trzeba bydź bardzo ostrożnym. Pod czas tego leczenia należy utrzymywać żołądek w rozwolnieniu, za pomocą laxatyw nayłagodnieyszych iak iest kassya, manna, i tamaryndy; lekarstwa ranne i balsamiczne są ieszcze bardzo pomocne. Używaią na ten koniec terpentyny, balsamu Peruwiańskiego, albo de Copahu, albo innego iakiego tego samego rodzaiu. Nie należy także zaniedbywać wstrzykań łagodzących zrobionych z mleka, serwatki, oleyku z migdałow słodkich &c. dekokcye z roślin rannych i ścieraiących iak iest rzepnik, dziurawiec, kokorycz &c. czyto w mleku czy w wodzie bardzo skutecznie użyte bydź mogą do wstrzykań. Nakoniec bardzo są szacowane enemy laxuiace, łagodzące, i oleyne. Fomentacye rozwalniaiące, i łagodzące, kąpiele i pulkąpiele używaią także chorym.

Nie będziemy tu przytaczać używania rozmaitych gatunkow świeczek, ani opisywać operacyi wyrzynania kamienia, czytelnik uda się do artykułow osobnych.

STRAWA (Szt. Lek.) Strawą nazywamy tu wſzelkie iſtoty z wydziału roślin i zwierząt ktore nam ſłużą do pożywienia, i nadgrodzenia tych ſtrat ktore ciało ludzkie bezuſtannie ponoſi.

Powietrze nayprzod ieſt naypierwſzym i nayſubtelnieyſzym ze wſzyſtkich pokarmow. Przechodzi ono do naſzych płuc, przenika w nayſubtelnieyſze naczyńka przez pory, ktoremi powierzchnia ciała naſzego ieſt napełniona, i wnoſi z ſobą do naſzych humorow żywioł, ktorego codziennie odbieramy ſkutki pomyślne mimo wiedzy naſzey.

Iſtoty ktorych używamy codziennie doſtarczaią nam żywności więcey maiącey ſtałości, i ſkutecznieyſzey na utrzymanie ciała w ſtanie zdrowia. One ſą początkiem chylu, krwi, i wſzyſtkich rozciekow ktore krążą w naſzey machini.

Ze trzech wydziałow natury wydział rzeczy kopalnych tylko, niedoſtarcza nam żadnego pokarmu; twardość ciał do tego wydziału należących nie ieſt uproporcyonowana do delikatności naſzych organow. Potrzeby naſze maią tyle rozmaitych zrzodeł zaſpokoienia ſwego ile znayduią ciał w wydziale roślin i zwierząt.

Z drugiey ſtrony podług dociekania iednego z ſławnych Chimikow, ciała nie ſą pożywnemi tylko tyle ile maią przy ſobie cząſtek lipkich, i ſpoſobnych do fermentacyi, iakich pomiędzy ciałami kopalnemi nie upatruiemy.

Lecz też ſame pokarmy ktore ſą przeznaczone na utrzymanie życia ludzkiego, ſtaią ſię często przez ſwe nadużycie początkiem śmierci. Ludzie nie radzący ſię tylko ſwego obżarſtwa, karmią ſię tym tylko co ich ſmak łechce. Zby-

tek wprowadził do kuchni tyfiączne rodzaie przypraw branych bezwzględnie i bez umiarkowania, ktore przynoszą tyfiączne szkody w ekonoi mii zwierzęcey. Nie iemy prawie iak tylko przez nałog; nie radziemy się cale potrzeb; prożność i niewstrzemięźliwość zastąpiły mieysce tych potrzeb, ktore oycow naszych skłaniały do pokarmow owocowych.

Nikt nie wątpi, iż soki ciała naszego uczęstniczą z natury pokarmow ktoremi się żywiemy. Te same zatym soki zostaną uszkodzone gdy używac będziemy rzeczy niezdrowych; gdy pokarmy te nie przeszły w żołądku przez wyrobienie istotnie potrzebne na uformowanie chylu doskonałego, albo gdy istoty ostre, kwasne, aromatyczne, i gorące odmienią iego naturę.

Gdy żołądek iest zbyt pełny, i nadto rozparty zbyteczną ilością pokarmow, traci swą dzielność; ciało pokarmowe nie może bydź w nim wyrobione dostatecznie tak iakby bydź powinno; przechodzi więc do kiszek nie zostawszy przeięte sokiem gastrycznym. *Obacz* NIESTRAWNOSC, skąd się formuie chil niezdrowy, i skąd pochodzą wszystkie te choroby ktore rodzi niestrawność.

Naylepszemi pokarmami są te, ktore się nay- bardziey zbliżaią do naszey natury, ktore nie maią żadney ostrości, iak naymniey przypraw, i naywiększą łatwość do strawienia. Takiemi są pokarmy mączne, iarzyny, mięsa ze zwierząt gotowane, pieczone, lub przyprawne bez tych korzeni ktorych z wielkim dla nas nieszczęściem kuchnie tak hoynie używaią.

Mięsa z zwierząt i rośliny przyprawione po prostu dostarczaią chylu łagodnego, białego, bez

żadney oſtrości, i ſpoſobnego do przeyścia do kanałow cyrkulacyi bez zatykania onych.

Przeciwnie pokarmy oſtre, korzenne i ſłone, zgęſzczaią naſze ſoki, z żeraią części ſtałe i przenoſzą do krwi zarodę tyſiącznych chorob. Zkąd ſię rodzą choroby oſtre, kakochymie, puchliny &c. *Patrz* NIESTRAWNOSC.

Widziemy zatym iak ważną ieſt rzeczą zachować umiarkowanie w pokarmach, i czynić doſkonały pomiędzy niemi wybor. Nayleprzym prawidłem iakie tylko w tey mierze uſtanowić można, ieſt ażeby miarkować pokarmy do ſwey pracy i do ſwoich ſił.

Niewiaſty w ogulności, mianowicie te ktore żyią w bezczynności, powinnyby mniey iadać niż męſzczyzni, ktorzy zaięci obowiązkami ſwego powołania więcey utracaią drogami naturalnemi, i z drugiey ſtrony, mocnieyſze maią narzędzia ſłużące do ſtrawienia.

Ludzie przychodzący do ſił oſobliwie ci ktorzy byli długą chorobą dręczeni, powinni bardzo mało iadać w początkach zwłaſzcza, ieżeli niechcą popaśdź w recydywy niebezpieczne. Organy ich ſłabe ieſzcze nie mogłyby ſtrawić wielkiey ilości pokarmow razem. *Patrz* WZMAGANIE SIĘ.

Literaci, i ci wſzyſcy ktorzy prowadzą życie bez ruchu, mniey powinni iadać niżeli ludzie ci, ktorzy zoſtaią w uſtawiczney agitacyi i ruchach ktore bardzo do ſtrawności pomagaią.

Lecz nie doſyć ieſt mieć wzgląd na właſne ſiły i prace w używaniu i wyborze pokarmow, niekiedy wzgląd także mieć należy na porę czaſu, i klimat mieyſcowy. Więcey ſię iada w zimie niż w lecie; ale ſię mniey pie. Czas wilgotny, i dżdżyſty rozwalnia organy ciała;

i na ow czas funkcye żywotne wykonywaią się powolniey, można zatem na ow czas zachowywać się w trybie suchym. Na ow czas to praca i agitacya są nieuchronnie potrzebne ażeby utrzymywać przedech w stanie wolnym, i wesprzeć dzielność organow.

Podczas upałow letnich tryb życia powinien bydź wilgotny, i napoie obfitsze, ażeby temperować gorącość ktorą powietrze zewnętrzne wzbudza, przeto mięso iagnięce, cielęce, ryby, i owoce są w tey porze roku pokarmami nayprzyzwoitszemi.

Ażeby się utrzymywać przy zdrowiu, nie należy nigdy zapominać, że pokarmy służą tylko na nadgrodzenie tych strat ktore ponosiemy drogą uryny, stolcow, i przedechu; i na utrzymanie przyzwoitey rownowagi między częściami stałemi, i płynnemi w ciele naszym.

Nie wszystkie cząstki naszych pokarmow służą na tuczenie. Jedna tylko ktora podług woli Autora natury zamiaru tego dopełnia iest część lipka. Jest to istota zawarta w pokarmach, i ktora się z nich wyciąga podczas dygestyi: wszystkie inne części wychodzą stolcem albo uryną.

Część ta lipkowata znayduie się we wszystkich roślinach, i zwierzętach. Im lepiey część ta iest wyrobiona w ciele, ktorego iest cząstką, tym łatwiey ią iest strawić.

Lipkowatość ta grubsza iest w roślinach niż w zwierzętach, w pierwszych bowiem znayduie się tylko prosto iako wyciągniona z iem, gdy ta ktora się znayduie w zwierzętach przeszła iuż przez rozmaite odmiany.

Wyrobienie materyi pożywney czyli tuczącey nie zawsze iest iednakie w zwierzętach.

Dzieie ſię ono w ſtoſunku do ich wieku, ſił, i pracy. Zwierzęta młode maią mięſo łykowate ktore ſię długo opiera działaniom żołądka; i dla tegoć to zawſze ono bywa nieſtrawne. W ſr. ednim wieku zwierząt naylepiey ieſt wyrobiona część ta lipka, wyrobienie atoli te dzieie ſię ieſzcze w miarę pracy i agitacyi tychże ſamych zwierząt.

Wieprz i ordyniec chociaż ſą iedneyże natury i gatunku, lipkowatość atoli ktorey one doſtarczaią nie ieſt iednaka, pierwſzy uciśniony ciężarem ſwoiego ſadła, nie wſtaie z leżyſką tylko dla nakarmienia ſię, przeto fibry iego ſą miękkie, ſiły wyniſzczone, i ſoki wſzyſtkie nieſtrawne. Ordyniec przeciwnie przymuſzonym będąc ſzukać dla ſiebie żywności po laſach, zoſtaie w ruchu prawie uſtawicznym. Lipkość iego więcey ma oſtrości, bardziey irrytuie, ale ieſt lepiey wyrobiona. Krolik domowy, albo kuropatwa chowana niemaią nigdy tego ſmaku iaki maią zwierzęta te chowane w polach. A nawet nie rownie ſą łatwieyſze do ſtrawienia, o czym liczne doświadczenia wątpić nie pozwalaią.

Jeſt ieſzcze rożnica w tym ſoku lipkim zwierząt pochodząca z ſtrony ich płci. Samice w ogolności maią fibry miękſze, żołądek ſłabſzy, i ich humory mniey ſą wyrobione niż ſamcow, przeto też i mięſo ich mniey ieſt delikatne.

Naylepſzą więc lipkością ieſt ta, ktora przechodząc z iednego ciała w drugie w gradacyi tey naywięcey odmian doznaie. Przeto mięſo zwierząt ktore innemi znowu żyią ieſt naydelikatnieyſze, i nigdy nie ſprawuie nieſtrawności byle było używane z umiarkowaniem. I takie ieſt mięſo niektorych ptakow wodnych, i niektorych ryb.

Ryby

Ryby miane ſą za naylepſzy pokarm dla przychodzących do zdrowia; lecz przekładać w tym względzie należy ryby morſkie, ktore zoſtaią w uſtawicznym ruchu na wyſzukanie ſobie zdobyczy; albo im też nie dawać iak tylko ſame ſzczupaki, gdyż ryby te iedyne ze wſzyſtkich gatunkow chowaiących ſię w wodach ſłodkich, żywią ſię zwierzętami ſwego rodzaiu. Węgorz, piſkorz, barwanna i karp daleko ſą trudnieyſze do ſtrawienia, gdyż te nie żyią iak tylko mułem albo ſzlamem roślinnym.

Mleko ieſt żywiołem ktorego, używanie bardzo ieſt zalecone w ſztuce Lekarſkiey. Jeſt to pokarm bardzo przyiemny i doſkonale wyrobiony, ktory ſię z łatwością przeiſtacza w naſze humory. *Obacz* Mleko. Po mleku naywięcey maią przymiotow podobnych iaia, i drob.

Białek z iaia nie czym innym ieſt iak tylko częścią lipkowatą iaia złączoną z iego wodniſtością; białek ten wyſtawiony na iednakie doświadczenia z limfą iednakie z nią początki przez rozbior okaże. *Obacz* Limfa, Jaie.

Roſoł nie czym innym ieſt iak tylko wyciągiem części lipkowatey z mięs zwierzęcych. Gdy te ſą zbyt tłuſte ſtaią ſię ſkłonnemi do zgorzknienia, czego ſię wyſtrzegać należy.

Można uſpoſobić do przerobienia pokarmy ktore nie przeſzły przez żadne przygotowania, przyprawiwſzy ie ſolami, i aromatami. Czego codzienny mamy dowod na ſałacie przyprawney ſolą pieprzem, octem.

Obaczmy teraz iak ninieyſzy artykuł wykłada Autor Dykcyonarza zdrowia.

" Przez ſtrawę, ſłowa ſą iego, rozumie ſię to wſzyſtko co tylko ſię może ſtrawić w żołądku, przemienić w chil, i krew, i ſłużyć na powiękſzenie ciała albo nadgrodzenie ſtrat iego.

" Wątpić nie trzeba ażeby uwaga nad pokarmami nie była iſtotnie potrzebna, gdyż one ſtać ſię mogą nie zawodnemi przyczynami chorob, lub zdrowia naſzego. Szkody ktore w nas pokarmy ſprawuią, dziać ſię mogą dwoiakim ſpoſobem, to ieſt albo przez nadużywanie ich, albo przez zły wybor pomiędzy niemi.

" Zbyt wielka ilość pokarmow wyniſzcza ſiły żołądka, i ſtaie ſię przyczyną ſtrawności trudney i powolney, zkąd pochodzą odbiiania ſię, wiatry, bole żołądka, kolki &c.

" Złe przymioty pokarmow nie mniey także ſą ſzkodliwemi: chyl ktory ſię od nich odłączył nie ieſt dobry i doſkonale wyrobiony, a zatym procz tych wſzyſtkich przykrości ktoreśmy dopiero opiſali, przechodzi do krwi, zaraża wſzyſtkie humory, i przemienia ie w humory oſtre wſzelkiego rodzaiu.

" Ludzie obżarci, rownie iak i ci ktorzy ſię tylko radzą ięzyka, ſamochcąc ſkracaią ſobie życie: pierwſi obciążaiąc żołądek i całą machinę zbyt wielkim ciężarem, drudzy irrytuiąc krew i humory, i daiąc przyczynę pomieſzania, i pożaru w całym ciele.

" Prawidłem ogolnym, ktorego ſię trzymać należy, chcąc bydź zdrowym ieſt, aże-

by miarkować zawſze ſwoie pokarmy do pracy i ſił właſnych.

" Kobiety w ogólności mniey powinny iadać niż męſzczyzni, gdyż one maią naczynia ſłabſze, i organy należące do dygeſtyi delikatnieyſze.

" Dzieci potrzebuią iadać więcey i częściey niż ludzie w wieku doyrzałym zoſtaiący, w wieku bowiem dziecinnym i młodzieńſkim, więcey ſię traci czaſtek pożywnych na wzroſt ciała, i przez przedech, a przeto też większa ieſt potrzeba cząſtek ktoreby mieyſce tych ſtrat zaſtępowały. I ponieważ wzroſt ciała nayznacznieyſzy ieſt od urodzenia do pięciu lub ſześciu lat, a potym od dwunaſtu aż do piętnaſtu, przeto przyzwoita ieſt powiękſzyć ilość pokarmow w tych latach.

" Co tu mowiemy o niewiaſtach, i dzieciach, toż ſamo rozumieć ſię powinno o wſzyſtkich rodzaiach temperamentow i gatunkow zabaw, rownie iak i o porach roku.

" Ludzie przychodzący do zdrowia po długich chorobach iadać powinni mniey, ludzie temperamentu ſuchego poſpolicie więcey iadaią.

" W lecie pokarmy bydź powinny oſzczędniey używane niż w zimie, i obficiey w kraiach zimnych niż w gorących. Ludzie przyzwyczaieni do ſpoſobu życia twardego, do prac wielkich, potrzebuią pokarmow poſilnieyſzych i obfitſzych. Wſzyſtkie te względy ieżeli nie będą uważane i zachowywane z pilnością, ſtaną ſię tyląż przyczynami rozmaitych chorob; lub przeciwnie

ftać fię mogą tyląż środkami utrzymuiącemi w całości zdrowie nafze. Jakoż gdy pokarmy używane będą roftropnie ftaną fię prawdziwemi lekarftwami. *Obacz* Tryb.

" Żaden człowiek zdrowy, i dorofły nie powinien gubić z pamięci tego, że pokarmy tyle tylko fą potrzebne, ile maią nadgrodzić ftraty dzienne odbywaiące fię przez ftolce, uryny, i przedech; i ile potrzeba na utrzymanie w humorach łagodności, i iednoftayności ktora fama tylko utrzymać nas może przy zdrowiu: inaczey pfuie fię rownowaga, i humory albo fię zbytnie zgromadzaią przez nadużywanie pokarmow, albo podpadaią inflammacyi przez ich niedoftatek.

" Przeto fkończywfzy iuż wiek wzroftu ciała, należy bydź wftrzemięzliwfzym, umiarkować fwoy apetyt, i ftofować zawfze fwoie żądze i fprawy, do potrzeb rzeczywiftych. A ieżeli w ftanie zdrowia powinniśmy zachować umiarkowanie w pokarmach, iakżeśmy go tym bardziey winni przeftrzegać w chorobach, zwłafzcza tych ktore fą złączone z gorączką. Gdyż gorączka nie czym innym ieft iak tylko fileniem fię natury na ftarcie materyi obcey znayduiącey fię we krwi, ieżeli zatym zbytecznie używamy pokarmow dzielemy fiły natury; tak iż część ich obracać fię mufi na ftrawienie pokarmow, a druga na wyprowadzenie rozczynu fprawuiącego gorączkę. Ztąd pochodzi iż działania iey mufzą bydź niedofkonałe, i przerywane; i ztąd fię rodzą wzmagania fię i częftfze przyftępy gorączki.

" Z tego co się powiedziało wypada, iż im gorączka iest żywsza, tym natura więcey łożyć musi sił na zniszczenie tego co iey przynosi szkodę, a tym samym mniey ią należy zwracać w iey działaniach.

" Taka iest natura pierwszych przystępow gorączek ciągłych w temperamentach mocnych: przeto nie można się ich pozbyć iak tylko za pomocą ściśley dyety. Pilnuiący zatym chorych ściśle tego przestrzegać powinni, lubo nieszczęściem nayczęściey sami przez się tego zaniedbuią: gdyż codziennie napatrzyć się można iż leżących w gorączkach gwałtownych poią bulionami i przez to albo przedłużaią chorobę, albo zbliżaią chorych do grobu. Indyanie bardzo dobrze znaią ten przepis, gdyż oni przez trzy pierwsze dni choroby żyią tylko samą wodą ciepłą i dla tego też rzadko u nich widzieć można gorączki tak mocne i tak uporczywe iak u nas.

" Powiedzieliśmy wyżey iż to wszystko co tylko się w żołądku roztworzyć może, tuczy nas; należy iednakże rozróżnić w pokarmach część tę ktora iest istotnie potrzebna we wszystkich pokarmach, i ktora sama tylko iest częścią tuczącą. Istotą tą iest część lipka, gummowa, i kleiowata, wszystkie zaś inne części są wyrzucone z żołądka.

" Woda i sole pomagaią bardzo do wygotowania się pokarmow.

" Materya ta lipka znayduie się we wszystkich pokarmach, ktoremi my zaspokaiamy nasze potrzeby, od naymnieyszey rośliny aż do zwierza nayogromnieyszego. Im lepiey

ta materya wyrobiona ieſt w ciele, ktorego my za pokarm używamy, tym mniey potrzebuiemy ruchow na ſtrawienie.

„ W roślinach materya ta proſto wyprowadzona z ziemi ieſt gruba, i ledwo co tylko uformowana, przeto też pokarmy roślinne ſą nieſtrawne, i potrzebuią przypraw kuchennych, to ieſt gotowania i zapraw.

„ Niektore części roślinne iako to korzenie, rzepy, ſzparagi ſą iſtotami naygrubſzemi, i w nich ſok ten o ktorym mowiliśmy naymniey ieſt wyrobiony, gdyż on nie przechodzi tylko z ziemi proſto do nich.

„ Liście prawie także też ſame maią przymioty, one iednakże wiecey maią maſſy. I dla tego to ſzpinaki łatwieyſze ſą do ſtrawienia, niż ſzparagi.

„ Lecz częścią nayłatwieyſzą do ſtrawienia w roślinach ſą owoce, potrzeba atoli żeby były doyrzałe, gdyż wcześniey użyte nadto maiąc kwaſow i ziemi, ſą ſzkodliwe.

„ Ze wſzyſtkich owocow nayſtoſownieyſzemi do naſzey natury zdaią ſię bydź iarzyny; iako to groch, i bob. Te gdy ſą świeże łatwe ſą do ſtrawienia, lecz gdy ſą dawne, wiele mnożą wiatrow, i exkrementow.

„ Nie tak zaś ieſt z pokarmami z wydziału zwierząt, ſok pożywny lepiey iuż ieſt w nich wyrobiony, i żołądek niepotrzebuie tak wielkiey ſiły na wyciągnienie go z nich.

„ Gdyż zwierzęta w ogolności żywią ſię roślinami, ſok zatym roślinny na nowo ſię

w ich naczyniach wyrabia, i nabywa większego ſtopnia doſkonałości. Zdaie ſię zatym iż Autor natury przeznaczył wnętrzności iſtot żywych na wyrabianie dla nas żywności, i dla tegoć to przepiſuią ſię buliony mięſne w chorobach, gdyż naczynia naſze mnieyſze na ow czas maią ſiły, a na wyrobienie tego gatunku pokarmow mniey ich też potrzebuie natura.

" Z pomiędzy zwierząt te ktore ſię żywią innemi zwierzętami daią ſok lepſzy. Ryby naprzykład morſkie ſą naywybornieyſzym pokarmem dla ludzi. Gdyż zwierzęta te zoſtaiąc w bezuſtannym ruchu coraz bardziey doſkonalą ſoki, iuż nieco udoſkonalone w zwierzętach tych, za ktoremi ſię one ubiegaią. Dla tegoć też to zalecone ieſt mięſo ryb morſkich iako to płaſzczek, ſtokfiſzu świeżego i t. d. dla przychodzących do zdrowia.

" Nie tak zaś ieſt co do ryb chowaiących ſię w wodach ſłodkich, te żyią roślinami, i mułem ziemnym, wyiąwſzy iednego ſzczupaka, ktory podobnie iak ryby morſkie żywi ſię rybkami mnieyſzemi.

" Z tego cośmy tu powiedzieli wypada, iż należałoby dawać chorym buliony rybne, lecz ponieważ trudno ieſt mieć ie w każdym czaſie świeże, przeto z tego względu przekładane ſą mięſne, zwłaſzcza wołowe i ſkopowe nad tamte. W niektorych narodach ludzie ſamemi bulionami z ryb leczą ſię w chorobach, i przychodzą do doſkonałego zdrowia. Co do nas doſyć ieſt radzić ich używanie przychodzącym do zdro-

wia, i w tych przypadkach gdzie oszczędzać potrzeba sił żołądka.

" Procz bulionow ktorych używaią w chorobach robią ieszcze z mięs galerety. Ta nieco innego iest iak tylko sok mięsny bardzo pożywny, zgęstniały przez gotowanie, i zimno. W niektorych przypadkach zastąpić one mogą buliony. Gdy naprzykład chorzy zprzykrzą sobie napoie, gdy żołądek ich iest rozwolniony, galereta iest śrzodkiem bardzo przyiemnym i pożytecznym. Robią ie z mięsa wołowego, skopowego, z drobiu, kuropatw podług rozmaitego stanu choroby. *Patrz* Tryb. *Diction de Santé*

STRUP. (Chir.) Nazwisko te nadane iest krostom czarniawym formuiącym się na skorze po przyłożeniu kauteryi rzeczywistey, albo też dzielney (potentiel: krostki te odpadaią po kilku dniach *Patrz* Palące, Apertura.

STRUPIASTY. (Chir.) Wszystkie ciała mogące się stać przyczyną uformowania strupa, zowią się strupiastemi. Inaczey ciała te nazywaią palącemi, albo kauteryami. Obacz *te artykuły.*

STULISZ (Bot.) *Thalictrum majus vulgare.* Park; *Ruta pratensis herbariorum, Sophia Chirurgorum.* Iest to roślina puszczaiąca łodygi na wzrost człowieka, łodygi te są twarde, dęte gałęziste, koloru pospolicie czerwonego zbliżaiącego się nieco do szkarłatowego, a niekiedy zielonego. Liście ma obszerne, podzielone na kilka części obdłużnych, dosyć szerokie, zielone,

i lśniące się: kwiaty iey wyrastaią na samych wierzchołkach, te zaś są małe, złożone z pięciu listkow ułożonych w kształt róży, do koła krzaczka pręcikowego maiącego kolor zielony. Po opadnieniu kwiatow formuią się orzeszki troygraniaste, w ktorych zawarte iest nasionko obdłużne żołtawe, dęte, bardzo szczupłe, i maiące smak ostry. Korzeń iey iest żołtawy, czyli raczey koloru bukszpanowego, nitkowaty, czołgaiący się, smaku nieco gorżkiego, i nieprzyiemnego. Roślina ta rośnie po łąkach, mieyscach wilgotnych, bagnistych, i po nad strumykami, kwitnie w lecie.

Stulisz iest ranny, i roztwarzaiący; używaią go wewnętrznie, i zewnętrznie. Dekokcya z iego liści w wodzie rozwalnia łagodnie żołądek, przeto używaią ich do bulionow laxuiących, i miękczących w dozie iedney garści. Korzeń iego purguie nakształt rubarbarum; i dla tego w Niemczech zowią go rubarbarum ubogich. Farbuie on ślinę i uryny kolorem żoltym, sprawuie spłynienie żołci, i umacnia żołądek i kiszki tak iak rubarbarum. Lecz należy go dawać w trzy razy większey dozie, ieżeli chcemy ażeby skutkował. Można go zatym używać pomyślnie w żołtaczce, kachexyi, obstrukcyach wątroby. Sok z liści i kwiatow iego ktorego się przepisuie od iedney do dwoch uncyi, pomaga w plućiach krwią, w upławach białych, miesiączkach nieumiarkowanych, i hemoroidach. Nasienie iego zażyte w dozie iedney drachmy z trzema lub cztetema uncyami babki też same sprawuie skutki. Nazwisko *Sophia Chirurgorum* nadane mu iest ztąd, iż dawniey używano go

dosyć często w leczeniu zewnętrzym ran i wrzodow, przepisuiąc mu własność kieruiącą i poczytuiąc go za goiący niewątpliwy.

SUBLIMOWANY (Mat. Szt. Lek.) Nazwisko te nadane iest pewney przyprawie merkuryuszowey. Przyprawy tey dwa są znane gatunki to iest sublimat słodki, i zrzący. Pierwszy robi się z merkuryuszu surowego i sublimatu zrzącego, wystawuiąc to na kilkokrotne sublimacye. Przyprawa ta bardzo iest używana w sztuce Lekarskiey. Uchodzi ona nie tylko za rozrzedzaiącą i oczyszczaiącą, ale ieszcze iest katartkykiem, i lekarstwem przeciwrobacznym. Częściey zatym używana bywa dla dzieci niż dla dorosłych. Używaią iey w niektorych przypadkach na choroby weneryczne; pomaga w żołtaczce, i dychawicy. Leczy febry kwartanny, zatrzymanie upławow białych &c. Dozą iego iest od czterech gran do dwudziestu pięciu, w kąsku nakształt elektuaru, albo też w iakim syropie przyzwoitym. Mięszaią go także do trunkow purguiących. Należy atoli bardzo bydź ostrożnym w używaniu tego lekarstwa, z przyczyny sublimatu zrzącego, ktory w skład iego wchodzi.

Drugi gatunek sublimatu iest ten ktory zowią żrzącym. Ten robi się z koperwału, soli morskiey, z solucyi merkuryuszu w kwasie saletrzanym doskonale osuszoney, pomięszanych wraz z sobą sposobem pospolicie znanym w Chymii. Jest to sol bardzo ostra i zrząca. Używaią iey nie tylko w wrzodach na z rżeranie dziwego mięsa, ale ieszcze na zżeranie brodawek ktore się na używanie innych srzodkow, statecznie opieraią. Jest to także ciało dzielne na wzbu-

dzenie kichania i z tego względu używaią go także w przypadkach nataretzywych. Za pomocą tego ſublimatu zrzącego robią ſię woda de Fernel, i woda *phogedenica*, nie wſpominamy tu nic o iego właſności przeciw weneryczney, odſyłamy w tey mierze czytelnika do artykułu FRANCA.

SUCHE WANNY. (Mat. Szt. Lek.) Jeſt to gatunek kąpieli waporowey, ktora ſię bierze w izbie dobrze opatrzoney i zamkniętey napełnioney wyziewami z wod gorących. Tym ſpoſobem wzbudzaią ſię poty bardzo dzielne i obfite. Suche wanny ſzkodzą często płucom i głowie. Trudnoby ie nawet było wytrzymać nie opatrzywſzy ſobie wprzod głowy i uſt od działania tych waporow. Ludzie młodzi i podeſzli, pletorycy, kachektycy, i płucnicy powinni ſię wyſtrzegać ſuchych wann: dla nieſkończenie zas mocnieyſzych przyczyn należy ich całkiem zabraniać niewiaſtom ciężarnym; oſobom podległym żywym paſſyom duſzy, tudzież hemorragiom, płynieniom żołądka &c. Nie atoli niemaſz ſkutecznieyſzego na wzbudzenie tranſpiracyi zatrzymaney, i niemaſz kąpieli ktoraby ſię ſtała miękczącym, ścieraiącym, i rozwalniaiącym, dzielnieyſzym i łagodnieyſzym razem nad ſuchę wanny. Przeſtrog na ktore pamiętać należy przed wzięciem ſuchych wann też ſame ſą iakie zachować należy w używaniu kąpieli.

SUCHOTA SCHNIENIE STARYCH *Obacz* MARAZM.

SUCHOTY *Obacz* PHTISIS.

SUCHOTY DZIECINNE (Szt. Lek.) Tak nazywaią ſtan dzieci wychudłych i ſłabych, ktorego nie można inney przyczynie przypiſać iak tylko rachitis, albo inney iakiey ſzczegolney wadzie ktorey niepodobna ieſt poznać iak tylko przez wyſchłość członkow, lub przez rozwolnienie i ſkrzywienie kości *Patrz* RACHITIS, MARAZM.

SUFFOKACYE *Obacz* PARCIE.

SUMAK (Bot.) *Rhus virginianum* C. B. P. Jeſt to krzew ktorego kwiaty formuią piękne kłoſy czerwone, i z ktorych potym kſztałcą ſię owoce koloru wyſokiego czerwonego, okrągłe, i nieco ſpłaſzczone; w każdym z nich zawarte ieſt naſionko ſpłaſzczone nakſztałt ſoczewicy, ſmaku kwaskowatego.

Liście iego ſą obdłużne, z kraiami ząbkowatemi, koſmate i doſyć podobne do liści iarzębiny.

Kłoſy tey rośliny maią właſność dzielną ſtężaiącą, miane ſą za bardzo ſzacowne w rozmaitych gatunkach dyarryi, po użyciu wprzod wſzyſtkich ſrzodkow przyzwoitych; niemniey także pożyteczne ſą w mieſiączkach, i upławach hemoroidalnych zbytecznych: przepiſuią ie w ſubſtancyi od poł aż do iedney drachmy. Do dekoktu zaś bierze ſię ich w dozie dwa razy więkſzey.

Liście ſumaku utarte, i przykładane na zanokcicę wſtrzymuią zgniliznę i zapobiegaią gangrenie.

SUPERPURGATIO (Szt. Lek.) *Supercatarſis.* Jeſt to rozcieczenie ſprawione od gwał-

łownych purganſow. Poſtępuie ſię w tym przypadku tym ſamym właśnie ſpoſobem iak w innych gatunkach dyarryi; z tą tylko rożnicą, iż potrzeba mieć wzgląd na naturę tych purganſow ktore ią zrodziły. Lekarſtwa łagodzące i temperuiące, iak ieſt roſoł kuręcy, albo cielęcy bardzo ſą pomocne w podobnym przypadku, ieżeli purganſe wzięte były z rodzaiu ſolnych, albo iſtot oſtrych iak ieſt ſocznica, dyagryd, albo ſalapa, ciała oleyne iak ieſt oleiek migdałowy, lniany, a nawet oliwa, pomyślny przynoſzą ſkutek. Limonada także bardzo ieſt pożyteczna w niektorych przypadkach; narkotyka, i ſtężaiące ſą ſzczegolnemi lekarſtwami na zatrzymanie tych wyprożnień. Lecz nie zawſze rownie ieſt bezpieczno używać ich, i owſzem w ten czas ſię tylko należy udawać do nich, gdy iuż wſzyſtkie inne ſrzodki okazały ſię bezſkutecznemi, i to w małey dozie. Widziano ſuperpurgacye prawie cudownym ſpoſobem wſtrzymane przez ſamo tylko puſzczenie krwi.

Pewna panna maiąca lat dwadzieścia ktorey całe ciało okryte było kroſtami petociowemi, koloru blado czerwonego, wielkości ſoczewicy, bardzo mało co nadpowierzchnią ciała wyſtaiącemi, przybyła ſzukać ratunku w ſzpitalu de Province. Puls iey doſyć był pełny, i regularny; zeznała ona iż od nieiakiego czaſu nie doświadczała upławow mieſięcznych, że odtąd traſiało ſię iey częſto płynienie krwi noſem, ale ta hemorragia nie w każdym mieſiącu ſię iey przytraſiała, tudzież że doświadczała nieznośnych bolow głowy. Lekarz przepiſał iey puſzczenie krwi z ręki, przedſięwziąwſzy u ſiebie powtorzyć ie ieſzcze raz z nogi, ieżeliby tego po-

trzeba wymagała. Lecz krosty całkiem zniknęły, bol głowy ustał, słowem iuż iey w cale nie dostawało; tylko że ponieważ ona miała zawsze ięzyk nie czysty, oddech smrodliwy, i usta pełne kleiu, i ponieważ z drugiey strony była konstytucyi mocney i otyłey; przepisał iey wymoczenie z trzech drachm senesu, w dekokcie rozchodnikowym, w ktorym roztworzono iednę drachmę soli roślinney, i trzy uncye manny: purgans ten sprawił skutki nayokropnieysze, gdyż procz dyarryi okropney, złączony z wymiotem bardzo obfitym chora traciła ieszcze wiele krwi tak stolcem iako i przez womit. Na te okropne symptomata przyzwano lekarza, chora pod ow czas zostawała w niezmierney słabości wyrzucaiąc z siebie bezustannie krew. Oleiek migdałowy, i tyzanna kurczęca ktorych iey dawano w obfitości nie przyniosły żadnego znacznego skutku. Nakoniec gdy wszystkie przyprawy aptekarskie żadney dla tey chorey nie przynosiły ulgi, mimo iey niezmierną słabość przedsięwzięto otworzyć iey żyłę.

Jakoż ledwo co zaczęła krew płynąć natychmiast womit, i dyarrya zniknęły. Co ieszcze dziwnieysza że dziewczyna ta zostawała w ciężarności od trzech miesięcy, taiąc się z tym przed wszystkiemi, i że w sześć miesięcy potym powiła syna zdrowego i mocnego. Bez wątpienia do zastanowienia to iest, że to gwałtowne silenie się na stolcu i w womitach nie sprawiły poronienia.

Autor Dykcyonarza zdrowia pisze: ponieważ przytrafić się może iż lekarstwo iakie zbyt mocne sprawi stolce nadto obfite, można ie więc wstrzymać kilką łyżeczkami trunku następuiącego.

„ *Weź wody pędzoney z babki,*
Z krwawniku każdey po uncyi 2.
Kąfku Armeńfkiego drachmę 1.
Diafcordium, drachmy ½.
Syropu pigwowego, uncyą 1.

„ Zmięfzay to wizyftko na trunek ktorego dafz choremu zażywać po łyżeczce co poł godziny. *Obacz* ieízcze PURGANS. *Dict. de Santé.*

SUPPOSITORIUM *Obacz* CZOPEK:

SUPPRESSYA. (Szt. Lek.) *Supressio.* Wízyltkie wyprożnienia ciała ludzkiego mogą bydź zatrzymane. Rownie także i wyprożnienia nałogowe, i krytyczne. Nie podobna tu ieft opifać wízyftkich chorob ktore rodzi fuppreffya. Wyliczemy tu tylko niektore z nich w krotkości, odfyłaiąc czytelnika po obiaśnienie do tych artykułow, w ktorych choroby te w fzczegulności wyłożyliśmy.

Nayprzod wyprożnienia naturalne podlegaią fuppreffyom, iako to przedech, uryny, i mieśiączki; powtore wyprożnienia przypadkowe, iako to poty, hemoroidy, albo hemorragie nałogowe z iakich części, upławy białe, krachania w niektorych chorobach oftrych giną także niekiedy nagle.

Gorączki ziadliwe wyrzucaiące, albo zaraźliwe, puchliny, dychawiczność, phityfis, kachexya, erezypela, dyarrye gwałtowne, zatkania płucne, zaduízenia, i śmierć, bywaią często okropnemi ſkutkami tych fuppreffyi.

Jedynym ſpoſobem ktorego użyć należy na zapobieżenie albo uleczenie tych chorob, ieſt przywrocenie nazad tych ſamych wyprożnień; albo też wzbudzenie innych na ich mieyſcu. Jeżeli wyprożnienie zatrzymane ieſt natury krwiſtey, iako to zatrzymanie mieſiączek, upławu hemoroidalnego, albo inney iakiey hemorragii nałogowey, na ów czas puſzczenie krwi, lekarſtwa roztwarzaiące, i rozwalniaiące wielką przynoſzą ulgę; moczenia nog, i piiawki poſtawione w pachwie lub poſladku, ſą także ieſzcze bardzo użyteczne. Jeżeli chcemy przywrocić przedech albo pot, rozwalniaiące, lekkie dyaforetyka, kąpiele, tarcia, łaźnie i agitacya umiarkowana udaią ſię doſyć dobrze. Puſzczenie krwi zwłaſzcza z nogi, przywraca częſtokroć upławy zatrzymane; napoie maciczne ſą także lekarſtwami przyzwoitemi w podobnym przypadku; diuretica, i przyprawy ſaletrzane ſą lekarſtwami właściwemi na ſuppreſſyą uryny.

Nie zawſze można rownie ſzczęśliwie przywrocić expektoracyą materyi zatrzymaney w chorobach inflammatycznych pierſi; lochi bechiczne, oxymel z cybuli morſkiey, a nadewſzyſtko kermes mineralny przepiſane w małych dozach, przynoſzą także niekiedy tenże ſam ſkutek. Nakoniec tyzanny łagodzące, i puſzczenie krwi, przywracaią poſpolicie płynienie gonnorei zatrzymaney.

Kładziemy tu ieſzcze wypis ſtoſowny z Dykcyonarza zdrowia.

„Rożnić należy (ſłowa ſą tego dzieła) ſuppreſſyą, od zatrzymania, i uſtania. Suppreſſya rozumie ſię ſzczegolniey o mieſiączkach, ktore płynąc rzeczywiście nagle ſię zatrzymały,

przez

przez zatrzymanie zaś rozumie się ten stan, w ktorym one nie pokazuią się cale choćby powinny; przez ustanie zaś rozumie się w ten czas w ktorym całkiem iuż upław ten ustaie.

SUPPRESSYA MIESIĄCZEK.

„ Suppressya miesiączek poznaie się nayprzod, gdy te nie tak długo płyną iak zwykły były, i gdy zamiast trwania naprzykład przez ośm dni trwaią tylko przez dwa lub trzy; na ow czas niewiasty doświadczaią bolow niestałych w żołądku i nerkach, ciężkości w członkach, trudności w oddychaniu, niesmaku, i utraty apetytu; uryna bywa blada, albo mętna i gęsta; sen niespokoyny i miotany; napada smutek; twarz blednieie, wargi sinieią, i doświadcza się bolow w rozmaitych członkach ciała.

„ Przyczyna suppressyi zależy albo od części stałych, albo od płynnych; od stałych, gdy te zbyt są rozwolnione lub ściągnione; od płynnych, gdy te są w zbyt wielkiey lub w zbyt małey obiętości, albo też gdy są zbyt gęste.

„ Przyczynami dalszemi są powietrze ciężkie i grube, nieumiarkowane używanie likworow spirytusowych, albo też napoiow wodnistych, niedosypianie wymuszone, niedostatek agitacyi, passye duszy, gniew, smutek, nadużywanie kwasow, i soli, poty obfite, i puszczania krwi nałogowe.

„ Gdy suppressya miesiączek pochodzi z zbyt wielkiey obfitości krwi, co poznać można z pulsu pełnego, z temperamentu krwistego, i mocnego, z twarzy na ktorey się pokazuią kolory zbyt żywe, z życia ociężałego niewiasty, z pokarmow delikatnych i obfitych, i z wypro-

żnień znacznych ktorym ona podlega, trzeba na ow czas użyć ſrzodkow tych ktoreśmy opisali pod artykułem Pleura. *Patrz* PLEURA PRAWDZIWA.

„ Gdy przeciwnie ſuppreſſya pochodzi z wielkiego niedoſtatku krwi, co ſię poznaie po znakach przeciwnych pełności, iak ieſt puls mały, temperament miękki, twarz blada, agitacya wymuſzona &c. nie należy na ow czas używać żadnych ſrzodkow gdyż ta ſuppreſſya nie z czego innego pochodzi, iak tylko iż niemaſz krwi do wyprożnienia.

„ Gdy ſupreſſya pochodzi z złych przymiotow humorow, ktore ſą albo zbyt gęſte, albo oſtre, poznać to można ze znakow okazujących zſiądnienie ſię i oſtrość, i znaydą ſię lekarſtwa ſkuteczne pod artykułem. KACHEXYA i UPŁAWY BIAŁE, *Obacz* UPŁAWY MIESIĘCZNE.

ZATRZYMANIE SIĘ MIESIĄCZEK.

„ Znaydzie czytelnik pod artykułem *Upławy Mieſięczne* ſpoſob poſtępowania w tey chorobie.

USTANIE MIESIĄCZEK.

„ Gdy niewiaſty doydą do pewnego wieku na ow czas utracaią całkiem upławy mieſięczne, gdyż kanał maciczny ściągnąwſzy ſię tamuie wolny wypływ krwi, ktora zatym nie mogąc już wypływać zewnątrz rozchodzić ſię muſi po żyłach w całym ciele, i ſtaie ſię przyczyną niezliczonych przykrości i chorob, iako to bolu głowy, duſzności, upału wewnętrznego ktory biie do głowy, głuchoty, ciężkości omdla-

łości, zgarbicnia, bolow ferca, i ſłabości uſtawicznych; niektore niewiaſty całe ſymptomatow tych nie doświadczaią; w tych natura nieznacznie ſpływ ſwoy w inną drogę przeznacza, i nadgradza niedoſtatek tego upławu urynami obſitemi, potami, tranſpiracyą, śliną, a nawet płynieniem obſitſzym krwi przez hemoroidy, albo upławy białe. Widzieć nawet można niewiaſty takie ktore żadney z tych przykrości nie doświadczaią, i tylko nabywaią więkſzey otyłości.

„ Zdaie ſię iż ponieważ niedoſtatek upławu krwiſtego ieſt przyczyną tych wſzyſtkich przypadkow iakich w podobnych okolicznościach doświadczaią niewiaſty, należałoby ſię udać do częſtſzego puſzczania krwi na zapobieżenie ſłabościom tego gatunku; doświadczenie atoli inaczey w tey mierze przekonywa, gdy ſię iuż raz przedſieweźmie puſzczanie krwi należy ie nieprzerwanie wykonywać, gdyż inaczey wyſtawilibyśmy niewiaſtę na niebezpieczeńſtwo okropne; z drugiey ſtrony puſzczania krwi wykonywane w tym wieku, rozwalniaią zbytecznie tkankę komorkowatą, ktora ſprawuie nadzwyczayną otyłość niewiaſty, tak dalece iż ta odbiera iey całkowicie prawie ſpoſobność ruſzania ſię, i że rozwalniaiąc fibry, pſuie przez to wſzyſtkie funkcye żywotne.

„ Roſtropnieyſząby zatym rzeczą było ażeby gdy niewiaſta ieſt w czaſie krytycznym, zapobiedz przypadkom naygwałtownieyſzym, a potym czekać przez trzy lub cztery mieſiące ażby natura wikazała, iaką drogę przedſiębierze, i czy ſię ona nieſkłania na drogę uryny, ſtolcow, albo ieżeli ona niechce zrodzić iakiego wyproźnienia zbawiennego.

„ Przestrogi te nie małey są wagi, i gdy ich zaniedbujem, i spodziewamy ulżyć za puszczeniem krwi, osłabiamy prawie zawsze temperament niewiasty, nabawiamy ią kakochymią, albo co ieszcze okropnieysza daiemy sami przez się okazyą przypadkow śmiertelnych.

Dość est przepisać dla niewiasty zostaiącey w czasie krytycznym ażeby się starała oddychać powietrzem czystym i suchym, żeby nie używała tylko pokarmy zdrowe, żeby nigdy nie iadała cielęciny, baraniny, wieprzowiny, sałaty, ciast, nabiału, nie piiała kawy, i napoiow spirytusowych, żeby zawsze roztwarzała wino wodą, żeby iadała mało osobliwie na wieczor, żeby sypiała mało, chodziła wiele i używała ustawicznego ruchu.

„ Mogłaby także używać na wiosnę i w iesieni wod z Passy, i na każdą odmianę pory roku na purgans; oprocz tego ieżeli ona doświadcza iakich słabości iak są, bole serca, upławy białe &c. postępować sobie należy tak iakieśmy w osobnych artykułach przepisali.

SUPPRESSYA HEMOROID.

Upław ten podlega także suppressyi, albo też stać się może nadto obsitym, w tym ostatnim razie zapobiega się, temi samemi srzodkami iakieśmy przepisali pod artykułem HEMORRAGIA.

„ Suppressyą hemoroid poznać można po następuiących znakach, nayprzod z zmnieyszonego albo całkiem utraconego spływu krwi, z ciężkości w całym dolnym brzuchu, z nabrzmiałości w hypokondrach, z bolu około lędzwi, po ktorym w krotce następuią bole niestałe w ca-

łym ciele, podagra nefretyczna a nadewszystko duszność wielka.

„ Przyczynami suppressyi hemoroid są passye duszy, iako to boiaźń, smutek, zsiadnienie się krwi, niestrawność; przyczynami zaś zewnętrznemi są zbyteczne używanie herbaty, kawy, wody zimney, likworow spirytusowych, pokarmow gęstych, i grubych &c.

„ Zapobiega się temu przypadkowi pusczeniem krwi z nogi, postawieniem piiawek, enemami zrobionemi z roślin miękczących, i aromatycznych niektorych, iak iest rumień i komonica swoyska; potym starać się należy poprawić zły przymiot krwi przepisuiąc choremu purganse regularne, i zaleciwszy mu, ażeby przywykł do używania przed braniem pokarmow wina kinkinowego, albo piołunkowego, a ieżeliby mimo te srzodki upław hemoroidalny nie został przywrocony, da się mu zażyć opiat następuiący.

„ Weź *Wyciągu omanowego*,
Małey centurzyi każdego po dra: 2.
Szafranu,
Mirry w proszku po drachmy ½.
Kokoryczy długiey w proszku skrup: 2.
Cynamonu w proszku drachmy ½.

„ Zmięszay to wszystko razem na opiat ktorego chory używać będzie po poł drachmy przed braniem pokarmow, popiiaiąc wymoczeniem weroniki i bylicy. Co do innych gatunkow suppressyi czytelnik uda się do osobnych artykułow.

SUROWIZNA (Szt. Lek.) W języku lekarskim przez ten wyraz *surowizna* ro. umieią się materye złych przymiotow, ktore się zsiadaią w pierwszych naczyniach nie zostawszy doskonale wyrobione, i sprawuią pomięszanie funkcyi żywotnych. Toż samo nazwisko nadaią także humorom, ktore nie były doskonale podług praw natury wyrobione; w tym mieyscu nie będziemy tu mowić iak tylko o surowiźnie w żoładku i kiszkach.

Znaki ktore okazuią iż żołądek napełniony iest surowizną są, wytężenie momentalne spraw żywotnych i ich zmnieyszenie nagłe; omdlałość w sprawach zwierzęcych, i niezdatność chorego do ich wykonania, opadnienie z sił, i pomięszanie sekrec i i exkrecyi. Po tych znakach wkrotce napada słabość, twardość, i nierowność pulsu. Ruch muszkułowy opaznia się, i chory nie może utrzymać swey głowy sposobem naturalnym, wkrotce napadaią konwulsye, i omdlałość zmysłow zewnętrznych, obłąkanie, bezsenność, albo ospałość; chory doświadcza pragnienia nieugaszonego; traci apetyt; napadaią go ckliwości, odbiiania podobne do iay zgniłych, womity żołciowe, i zgniłe. Stolce iego bywaą zbyt obfite i smrodliwe; uryny bardzo małą miewaią zsiadłość; kolor ich bywa czerwony, wkrotce po wypuszczeniu mącą się, i osadzaią na dnie wiele mętow; poty bywaią obfite, i kleiowate, albo też przeciwnie skora bywa wyschła i spieczona.

Takie to są pryncypalne symptomata surowizny, przyczyny ich nieminiey także są liczne. Pryncypalnemi i naypospolitszemi są zbytki w stołach, słabość żołądka, pokarmy złych przymiotow; słowem złe wyrobienie chilu, albo iego zbyte-

czna gęstość. Umartwienia, prace i silenia się umysłu, wyniszczenie &c. są przyczynami dalszemi surowizny, gdyż one dążą do osłabienia żołądka, i zniszczenia sił w iego fibrach, zkąd się nie zawodnie rodzą częste niestrawności, kakochymie i wszystkie choroby tey natury.

Lekarstwami przynoszącemi ulgę dla chorego dotkniętego surowizną są w ogulności te wszystkie, ktore są zalecone w słabości żołądka. Pod artykułem *Niestrawność* znaydzie czytelnik to co czynić potrzeba, przeciwko surowiznom, ktorych przyczyną iest piiaństwo. Nie należy nigdy w surowiznie przepisywać choremu na purgans, lub na womit nagle. Wprzod starać się należy nadać materyi tey większą stałość przez iaki napoy wodny, iak iest tyzanna z pszeny pa(szy, liści cykoryi, i lukrecyi. Potym dopiero można choremu przepisać purgans lub womit ieżeli tego potrzeba; i ieżeli chory iest w stanie wytrzymania tych operacyi. Z resztą postąpić sobie należy tak iakośmy powiedzieli pod artykułem *Niestrawność* Obacz NIESTRAWNOSC, OSTROSC HUMOROW, KOKCYA.

SWIECZKI (Mat. Szt. Lek.) Nazwisko te nadano małym pręcikom używanym w Chirurgii dla rozciągnienia kanału skurczonego uretwy; albo też dla przesłania tam lekarstw skutecznych na zniszczenie tey zawady ktorą niekiedy uryna znayduie w swym biegu.

Z tego opisu widziemy oczywiście iż dwa bydź muszą gatunki świeczek; iedne proste, zrobione z płotna woskowego i skręconego. drugie zaś złożone z rozmaitych przypraw lekarskich, podług potrzeby w iakiey ich używamy.

Wielkość świeczek ſtoſowana bydź powinna do wieku, i wielkości przedmiotu, dla ktorego ſię ich używa. Dziecko naprzykład potrzebuie świeczek krotſzych i delikatnnieyſzych niż człowiek doroſły; dla niewiaſt w ogolności powinny bydź grubſze lecz krotſze, gdyż w płci żeńſkiey kanał uretry mnieyſzą ma długość, a większą ſrzednicę n'ż w męſkiey.

Chcąc wykonać operacyą wſadzenia świeczki w uretrę wziąść należy prącie pomiędzy dwa palce to ieſt ſrzedni i pierścieniowy, przeſtrzegaiąc tego z pilnością ażeby nie wpychać świeczki gwałtownie lecz powoli, obracaiąc ią oſtrożnie palcem wielkim i ſkazuiącym u ręki prawey. Niektorzy radzą i wykonywaia tę operacyę tak iż zaczynaią naſamprzod wkładać maleńkie knotki, a potym co raz większe w miarę rozſzerzania ſię kanału uretry. Jeżelibyśmy kiedy uſiłowali znieść zawadę na ktorąby natrafiła świeczka, ſkaleczylibyśmy niezawodnie chorego, za zranieniem naſtąpiłoby pływnienie krwi, ſkąd mogłyby ſię zrodzić wrzody okropne.

SWIECZKI ŁAGODZĄCE.

Weź *woſku żołtego*		uncyi 10.
	Diachilon proſtego,	uncyi 4.
	Oleyku rożanego,	
	Olbrotu po	uncyi 2.

Rozpuść te przyprawy na miſie, maczay potym w tym ięzyczki poſtrzyżone z płotna, i rob świeczki na deſzczce z drzewa gładkiego i rownego.

SWIECZKI BARDZIEY ZŁOZONE.

Weź *Smoły Burgońſkiey* uncyi 4
Plaſtru de vigo z merkuryuſzem uncyi 2
Maści ſzarey, uncyi 2
Rozpuść to, i zrob świeczki.

Ponieważ w tym Dykcyonarzu umieſzczamy wſzyſtko to co tylko ſądziemy bydź pożytecznym, podamy przeto przepis pewnego gatunku świeczek ktorych częſto używaią w Chirurgii. Są to świeczki wydrążone ktorych używaią na uchronienie kanału uretry od działania świeczek katerety-cznych, ktore chcemy przyłożyć na mięſiſtość, albo wrzody zadawnione, mogące niekiedy zatrzymać urynę. Pożytek tych świeczek tym ieſt większy, iż one cały kanał uretry ochraniaią od działania kauſtyku, tak iż te niedotykaią ſię tylko zawady.

PRZEPIS SWIECZEK WYDRĄZONYCH.

Są one dwoiakiego gatunku. *1mo*. Przyſpoſobić ſobie należy walczyk z kości ſłoniowey albo ze ſtali doſkonale wypolerowaney, ten po tym zmaczać w oliwie, na co dopiero zwiia ſię płotno zmaczane w przyprawie świeczek proſtych, albo łagodzących, przydawſzy do niey iednę uncyą antimonium ſurowego w proſzku: gdy to oſtygnie wyciąga ſię walec ze śrzodka, i tym ſpoſobem otrzymuie ſię świeczka wydrążona.

2do. Dla nadania większey stałości tym świeczkom można nayprzod obwinąć walec drotem bardzo cienkim, tak gęsto iaktylko będzie można, a na to się po tym dopiero zwiia płotno. Z tego wnieść sobie można iż świeczki te większą mieć bedą obiętość niż inne, i że ie przeto potrzeba zwiiać na walcu cieńszym; lecz zawsze mieć należy wzgląd na śrzednicę kanału uretry.

W te świeczki wydrążone wsadzić potrzeba inne świeczki kateretyczne ktore się robią tak.

Weź *Diachilon* uncyi 2
Plastru de vigo cum mercurio uncyą 1
Antimonium surowego w proszku uncyą iednę 1
Precipitati rubri drachmę 1

SWIERZB. (Szt. Lek.) Jest to choroba skorna, ktorey pryncypalnym symptomatem iest wyrzucanie krosteczek, ktore się przerywaią w drapaniu, skąd się po tym rodzą strupy; krosty te złączone bywaią z swierzbieniem nieznośnym, nayliczniey się one pokazuią po między palcami, we wszystkich stawach, i po całym ciele wyiąwszy twarz.

Dwa w ogólności naznaczaią gatunki świerzbu, ieden ktory zowią pospolicie świerzbem psim, i suchym (*gale de chien:*) drugi wilgotny albo wielki (*la grosse gale*)

Swierzb suchy ma za cechę krosteczki, prosowe gęste, ragady, i krosty suche.

Swierzb wielki wydaie krosty wyraźne na rękach i między palcàmi; krosty te bywaią częstokroć wielkości ziarna żytnego i białe; drapiąc zdzieraią się i wypływa z nich wilgoć tak zrząca i ostra, iż niekiedy zżera skorę ktorey się dotknie.

Wszystkie gatunki świerzbów, bądź krytyczne, bądź liszaiowe albo szkorbutyczne przywodzą się do tych dwoch gatunkow: chociaż one są znakiem niezawodnym humorów zepsutych, siedliskiem atoli ich pryncypalnym iest skora, do ktorey się materya choroby ściąga, i formuie krostki dla tego, iż nie może się rozeyść przez pory wyziewne.

Przyczyną naypospolitszą świerzbu iest wniyście iadu ostrego, i kaustycznego przez pory skorne, sprawione bądź przez dotknięcie się zarażonego świerzbem, bądź przez włożenie na siebie bielizny, ktorey on wprzod używał; tudzież piiąc z iedney z nim szklanki, albo leżąc na iednym łozku. Nieochędostwo, i powietrze nieczyste mogą także zrodzić świerzb.

Jak kolwiek bądź niewygodna iest ta choroba, nie iest ona atoli niebezpieczna dla życia, byle nie była attakowana nierostropnie i śrzodkami nieprzyzwoitemi, i niewczesnemi; bywaią nawet niekiedy świerzby zbawienne, ktore daią koniec chorobom ciężkim; w Indyach prezerwuie on od wielu nieszczęść; leczą nawet za pomocą niego choroby inne, byle tylko trafić na moment szczęśliwy do wykonania inokulizacyi.

Swierzb wilgotny bywa bardzo częſto ſamowolny, to ieſt pochodzący z nieochędoſtwa, albo z zarazy. Wyziewy z mieyſc bagniſtych i wilgotnych, nieczyſtość wody używaney za napoy, nieczęſte odmienianie bielizny, pokarmy grube, bezczynność, zgryzoty, zatrzymanie mieſiączek, albo hemoroid, ſłowem wſzyſtkie przyczyny rodzące kakochymią mogą zrodzić świerzb ſamowolny.

Im świeżſzy ieſt i łagodnieyſzy świerzb i im ciało nim dotknięte ieſt czerſtwieyſze, i zdrowſze, tym ieſt łatwieyſzy do uleczenia: gdy choroba ta ieſt zadawniona, gdy ludzie nim dotknięci ſą podeſzli, i kakochimicy, i gdy wyrzut ten ieſt tego gatunku, ktoryśmy nazwali pſim, bardzo go ieſt trudno wykorzenić. Jeżeli ludzie młodzi złatwością zaciągaią tę zarazę, tedy ich też ieſt nierownie łatwiey wyprowadzić z niey; świerzb wilgotny, gdy nim zarażone ſą oſoby temperamentu wolnego i wilgotnego, z mnieyſzą ſię ſiłą opiera, niż świerzb ſuchy i dotykaiący oſoby temperamentu ſuchego, i twardego: ſtarcy zarażeni świerzbem ſuchym wpadaią w phtyzyą, i ſuchoty.

Wyſtrzegać ſię potrzeba tych lekarſtw ktoremi poſpolicie częſtuią niewiaſty bawiące ſię leczeniem; choroba ta gdy ſię z nią zle obeydziemy, zrodzić może konwulſye, epilepſyą, paraliż, katar zaduſzaiący, dychawiczność, hemophtyzyą, gorączki petociowe ziadliwe, puchlinę, ślepotę, i tyſiąc innych chorob cięższych iedne nad drugie.

Dla uleczenia świerzbu wilgotnego, ſamowolnego należy zacząć od przepiſania choremu, trybu życia ſpoſobnego do przywrocenia iego humorom płynności ktorą utraciły, i zniſzczenie oſtrości ktorą ſą zarażone; powinni oni oddychać powietrzem otwartym i czyſtym ieżeli chorobę te zaciągnęli w mieyſcu wilgotnem; nie powinni używać iak tylko pokarmy łatwe do ſtrawienia; napoiem ich bydz powinna dekokcya ięczmienna; używać powinni agitacyi, utrzymywać ſię w ochędoſtwie, przytym wziąść powinni kilka kąpieli rzecznych; nakoniec przepiſze ſię im na purgans (ieżeli ſą temperamentu kakochymicznego) kąſek naſtępuiący, co drugi dzień.

Weź *Wyciągu Rutki ptaſzey*,
Gummy Ammoniackiey czyſtey,
po puł ſkrupułu każdego,
Salapy pięć do ſześciu gran.

Urob to wſzyſtko z doſtateczną ilością ſyropu *proprietatis*, przydawſzy ieſzcze proſzku z mchu ziemnego, i zrob z tego dziesięć pigułek. Chory brać także powinien buliony ſkopowe przyprawne korzeniami bałdryanu, rzerzuchą wodną, rutką ptaſią, i trzebulą. Jeżeli oſoba tą chorobą dotknięta ieſt konſtytucyi ſuchey przypiſać iey potrzeba ſerwatkę, albo też mleko oślicze; zalecaią także niektorzy w tym przypadku, buliony iaſzczurcze.

Po tych przygotowaniach przyſtąpić należy do ſmarowania maścią naſtępuiącą.

Weź *Siarki czyſtey*; uncyi 3
Oliwy połtrzecia funta

Gotuy to wraz aż poki ſię niewygotuie czwarta część, i przyday potym.

Saletry drachm 4

Soku cytrynowego uncye 2

Pod czas tych ſmarowań wyſtrzegać ſie bardzo należy zimna. Spoſob ten ieſt niezawodny i niemaſz w nim nic przykrego procz odoru ſiarki. Można ſię takze ſmarować maścią merkuryuſzową, lecz w tym obawiać ſię należy przypadkow ſaliwacyi.

Jeżeliby świerzb uporczywie trwał mimo te wſzyſtkie śrzodki, i ieżeli pewni iſteśmy iż ſię iuż humory oczyściły, można użyć topikow dzielnieyſzych, iak ieſt naprzykład w świerzbie wilgotnym, woda wapienna pierwſza, zmięſzana z wodą roślinną mineralną P. Golard. *Obacz* Woda Roślinno-mineralna. *Ludwic* radzi, ażeby użyć nawet ſkaryfikacyi, a potym rany obmywać tą wodą.

Jeżelibyśmy kiedy nieſzczęściem wſtrzymali lub popędzili świerzb wewnątrz, i poſtrzegli wynikłe ztąd złe ſkutki, należy go natychmiaſt znowu ściągać do ſkory, przepiſuiąc wewnątrz napoie potne, trąc zewnątrz ſkorę na ſucho, lub też wdziewaiąc koſzulę zarażonego świerzbem, albo ieżeli to wſzyſtko nie pomaga, zaſzczepiaiąc świerzb.

Swierzb bywa niekiedy dziełem natury, ktory zatym niebezpieczno byłoby leczyć, taki bywa ten ktory ſię przydarza po chorobach oſtrych albo chronicznych, niekiedy nawet tego gatunku świerzb opiera ſie na

wſzelkie lekarſtwa. W roku 1766, pewien lekarz miał świerzb wilgotny ktory był kryzą żołtaczki uporczywey ktorą zafarbowana była ſkora iego przez cztery miąſiące; kroſtki miały wielkość bardzo znaczną, i wypływała z nich obficie wodniſtość; gdy świerzb ten opierał ſię na wſzyſtkie nayroztądniey przepiſywane lekarſtwa, przedſięwzięto nie używać więcey żadnych, w nadziei iż natura ſama dokończy tego dzieła ktore zaczęła, to ieſt iż wyprowadzi materyą chorowitą przeſtrzegano tylko ażeby chory często odmieniał bieliznę: świerzb ten trwał trzy mieſiące, i zakończył ſię na dyarryi bardzo obfitey, ktora ſię ſtała epoką całkowitego uleczenia owego Lekarza: zważyć tu ieſzcze należy, iż chory ten od pięciu mieſięcy zoſtawał w ſtanie mdłym, ktory mu życie iego czynił ciężkim i nieznośnym.

W Efemerydach Niemieckich czytamy o iedney panience, ktora gdy ſię iey upławy mieſięczne zatrzymały, doſtała naroſtkow na pierſiach, ktore powoli ſtały ſię inflammatycznemi: w krotce potym panienka ta doſtała świerzbu, ktory ſię iey właśnie był okazał w czaſie mieſiączki, a po tym zniknął. Przyzwano P. *Fribe*, ten iey przepiſał nayprzod puſzczenie krwi z żyły po między palcem małym i ſerdecznym, po tym z iedney i z drugiey żyły goleniowey (*Saphene*:) nakoniec iey przepiſano emmenagoga ktore iey przywrociły upławy, i świerzb ſię iuż więcey niepokazywał. Swierzb przytrafia ſię także niekiedy w francy, i ſzkorbucie, albo liſzaiach; w tym

przypadku leczyć potrzeba te choroby, ktore ſą pierwſzym początkiem tey oſtatniey, lekarſtwami przyzwoitemi.

Zobaczmyż teraz iak ten artykuł wykłada Autor Dykcyonarza zdrowia.

" Swierzb (ſłowa ſą iego:) ieſt to choroba ſkorna zależąca na wyrzucaniu kroſt pomiędzy palcami u rąk, pod pachą, po udach, a częſtokroć po całym ciele wyiąwſzy twarz. Kroſtki te poprzedzane bywaią, i oraz złączone z świerzbieniem nieznośnym.

" Dwa naznaczaią gatunki świerzbiu: pierwſzy ktory zowią *pſim*, dla tego iż mu także pſy podlegaią, albo *ſuchym* dla tego iż kroſtki te bardzo mało zbieraią; drugi zwany *świerzbem wilgotnym* czyli *wielkim* dla tego, iż ten gatunek kroſt więcey zbiera i ieſt większy od pierwſzego.

" Przyczyną bezśrzednią świerzbu ieſt przeyście humoru oſtrego, i żrzącego pomiędzy gruczołki ſkorne, humor ten rodzi świerzbiączkę, i pieczenie ktorego tą zarazą dotknięci doświadczaią.

" Przyczyny zaś dalſze mogą bydź albo zewnętrzne, albo wewnętrzne. Pomiędzy pierwſzemi policzone ſą dotknięcie ſię bezśrzednie zarażonego świerzbem, odzianie ſię iego bielizną, dla tego to codziennie prawie patrzemy na zarażonych tą chorobą przez ſamo dotknięcie ſię koſzuli zarażonego wprzod. Strzedz ſię zatym tym bardziey należy ſypiać z takowemi zarażonemi, i mieſzkać wraz z niemi, gdyż rozczyn ten bardzo ieſt zarazliwy. Powietrze grube i nieochędoſtwo, mogą także zrodzić świerzb,

iako

iako tego mamy dowody na więźniach, i ludziach ubogich.

" Co do przyczyn dalſzych wewnętrznych, te zależyć mogą od oſtrości krwi, i limfy, ktora pochodzi z pokarmow rozgrzewaiących i zgryzot; niekiedy także zaſiąga ią ſyn po oycu, i na ow czas ieſt dziedziczną.

" Swierzb wilgotny poznaie ſię z małych kroſteczek inflammatycznych, ktore wyſtępuią pomiędzy palcami u rąk i u nog, kroſty te złączone ſą z świerzbiączką. i pieczeniem, i drapiąc zdieraią ſię i wydaią ſok poſokowy, albo ropiaſty.

" Swierzb ſuchy bardziey ieſt uporczywy, i trudnieyſzy do uleczenia niż wilgotny; ten poſpoliciey dotyka tylko ludzi w pewnym iuż wieku będących, rzadko młodych.

" Pryncypalnym przedmiotem w leczeniu tego gatunku świerzbu, bydź powinno ułagodzenie, roztworzenie i wypędzenie ſoli oſtrych znayduiących ſię we krwi, i rozwolnienie tkanki ſkorney.

" Nayprzod zatym należy oſobę zarażoną odłączyć od tych wſzyſtkich, z ktoremi wraz żyie, ażeby tym ſpoſobem przerwać kommunikacyą: potym ſię iey przepiſze tyzanna naſtępuiąca:

" Weź *Korzeni kobylego ſzczawiu, oczyſzczonych, i pokraianych w drobne kawałki* - uncyi 1 ½

" Gotuy ie w półtory kwarty wody, poki ſię trzecia część nie wygotuie.

" Dozą tey tyzanny ſą trzy albo cztery ſzklanki na dzień ciepło, i to ſię kontynuować powinno przez dni ośm ; potym dopiero puści ſię choremu krew z ręki , raz lub dwa podług potrzeby, i iego ſił; znowu ſię na nowo zacznie używanie teyże ſamey tyzanny na trzy dni ; po ktorych przepiſze ſię mu purgans naſtępuiący.

" Weź *Salapy w proſzku*
pół drachmy
Kremortartary dachmę 1

" Gotuy to w pół kwarcie wody poki do połowy nie wywre, i przyday:

Konfektu Hamec pół uncyi

" Nazaiutrz chory przyſtąpi do bulionu naſtępuiącego.

" Weź *Korzeni kobylego ſzczawiu*
Łopianu wielkiego, obmytych i pokraianych w talerzyki każdego
po uncyi 1

" Gotuy to wraz z iednym funtem cielęciny w czterech kwartach wody, na pół godziny przed odſtawieniem tego bulionu od ognia przyday :

Trzebuli garść 1

" A gdy odſtawiſz iuż od ognia wrzuciſz do niego.

Rzerzuchy źrzodlaney
Ruty ptaſiey po pół garści

" Przecedź nakoniec to wſzyſtko przez płotno wyżymaiąc lekko, i podziel na dwa buliony, z ktorych ieden chory wypiie z rana na czczo, a drugi około piątey w wieczor, roztworzywſzy ieſzcze w przod w każdym z nich po iedney drachmie ſoli Glaubera.

" Po pięciu dniach używania tego lekarstwa, wezmie się powtorny purgans tak iak wyżey, potym się przystąpi do następuiącego proszku.

" Weź *Antimonii crudi* pół uncyi
Murzyna mineralnego drachmy 2

" Utrzyi to wraz na proszek miałki i umięszay dobrze: proszku tego używać się ma po pół drachmy dwa razy na dzień w opłatku, popiiaiąc tyzanną z kobylego szczawiu, ktora przez cały ciąg tego leczenia służyć ma za napoy ordynaryiny.

" W tymże samym czasie smarować się ieszcze będzie chory dwa razy na dzień maścią następuiącą:

" Weź *Starego sadła* funty 2
Masła pół funta
Żywego srebra pół uncyi

" Trzyi to wszystko w mozdzierzu marmurowym poki żywe srebro nie zniknie, a potym przyday:
Ciemierzycy w proszku,
Mlecznika także w proszku uncyi ½
Kamienia łupnego (ardosiae) *miałko utłoczonego* uncyi 2
Oleiu konopnego drachmę 1

" Zmięszay to wszystko na maść.

" Wiedzieć tu należy, iż przed użyciem tey maści należy wprzod ogolić część zarażoną.

" Można także zamiast pierwszey użyć maści następuiącey.

" Weź *Maści Rożaney* uncyą 1
Osadu białego (praecipitatum album.) drachmę 1

" Zmięſzay obie te przyprawy, i tym ſmaruy członki zarażone świerzbem przez trzy lub cztery dni, można także ieſzcze używać i naſtępuiącey przyprawy:

" Weź *Tabaki bardzo miałkiey* uncyą 1

" Mocz to w kwarcie wina białego przez dzień; i tym potym nacieray ciało z rana i w wieczor.

" Nie należy do żadnego z tych ſmarowań przyſtępować wprzod, aż po przeyściu przez te wſzyſtkie śrzodki poprzednicze, ktoreśmy wyżey opiſali; a gdy poſtrzeżemy iż ſię iuż świerzb zmnieyſza, należy także na ow czas zmnieyſzyć i używanie maści, zwłaſzcza wymoczenia tabaki, ktore wzbudzićby mogło bolenie ſerca, i drzenie w żyłach.

" Co piętnaście dni należy wziąść na purgans, tak iakeśmy wyżey powiedzieli, przeſtrzegaiąc, ażeby w ten dzień w ktory zażyty był purgans, przerwać używanie wſzyſtkich innych lekarſtw.

" Spoſob poſtępowania z świerzbem wilgotnym bardzo ſię mało rożni od tego ktoryśmy przepiſali na świerzb ſuchy; zacząć należy tak iakeśmy przepiſali wyżey od teyże ſamey tyzanny, puſzczenia krwi, i purganſow, a potym ſię przyſtąpi do kąſkow naſtępuiących.

" Weź *Kwiatow ſiarki*, gran 12
Merkuryuſzu ſublimowanego ſłodkiego gran 6
Konſektu Hamec drachmy 2

" Urob to z doftateczną ilością profzku z drzew potnych, i niech tego używa chory dwa razy na dzień to ieft zrana na czczo, i około fzoftey w wieczor, w wielkości małego orzecha na raz.

" W tymże famym czafie używać należy fmarowania naftępuiącego.

" Weź *Mafta, albo fadła wieprzowego świeżego* funt 1
Bleywafu, pół funta
Merkuryufzu fublimowanego zrzącego pół uncyi

" Wypłókać nayprzod należy dobrze fadło w wodzie, odmieniaiąc ią kilka razy; potym ie rozpuścić na ogniu wolnym w naczyniu glinianym polewanym; dopiero powoli przymięfzać do tego bleywas z merkuryufzem utarłfzy ie wprzod na bardzo miałki profzek, mięfzaiąc poty poki fię wfzyftko dofkonale z fobą nie połączy.

" Baczyć tu należy, ażeby używaiąc tey maści przygotować ią wcześniey, i żeby fię fublimat żrzący dofkonale wyrobił, gdyż on ieft iedną z nayokropnieyfzych trucizn, a zatym by mogł fprawić wielkie przypadki.

" Ci ktorzyby fię niechcieli fmarować, mogą na mieyfcu tego używać przepafki merkuryufzowey, ktora fię robi naftępuiącym fpofobem.

" Weź *Merkuryufzu furowego* (crud:) uncyi 2
Sześć białkow iaia.

" Ubiy to wraz w moździerzu marmurowym, poki fię nie fpieni i merkuryufz nie podzieli dofkonale, weź potym pas baweł-

niany i zmccz go w tey pianie, potym wysusz; i to chory powinien nosić około nerek aż do uzdrowienia.

" Wreszcie lepiey iest używać smarowań ktore podług potrzeby stosownie do części mniey lub więcey zarażonych lepiey miarkować można, gdyż przepaski te nie zawsze rownie dobrze skutkuią, zwłaszcza w zimie gdy zimno tamuie transpiracyą i ściąga tak merkuryusz iako i humor świerzbowy do rozmaitych części ciała.

" Niekiedy bywa świerzb tak świeży, i tak się nieznacznie wzmaga, iż prawie iest rzeczą prożną używać środkow tak długich i ciągłych iak są te ktoreśmy dopiero przepisali; dosyć iest w takowych przypadkach puścić krew, i zażyć na purgans, potym pić tyzannę z kobylego szczawiu, i smarować się maścią następuiącą.

" Weź *Sadła wieprzowego świeżego* uncyi 6

" Wypłocz ie dobrze w soku dryakwi polney potym przyday:

Korzeni kobylego szczawiu wygotowanych i przecedzonych przez płotno
Kwiatow siarki, każdego po pół uncyi
Maści topolowey pół uncyi

" Utrzyi w mozdzierzu siarkę wraz z wygotowaniem kobylego szczawiu; po tym wrzuć maść topolową, i sadło, i tym kilką razy na dzień smaruy ciało; nie zaniedbuiąc wziąść na purgans po tych lekarstwach. *Dictionaire de Santé* "

SWIERZB. (Szt. kon:) Konie podlegaią dwom gatunkom świerzbu; ieden z nich ma za cechę krofty mączne złączone, z ociekłością nagłą i obłażeniem śierści na części dotkniętey, i ten zowią świerzbem mącznym. Drugi gatunek świerzbu końskiego ma za cechę krofty ktore w krotkim czaśie ftaią śię tyląż wrzodami, i zowie śię świerzbem wrzodowatym: ten nayłatwiey zaraża grzywę i ogon końſki; świerzb zaś mączny rownie zarazić może każdą część, i przydarza śię nadewſzyſtko po znacznych utrudzeniach konia, i po wytrzymaniu od niego głodu, i pragnienia:od świerzbow tych ſkora znacznie grubieie, i grubość ta w miarę zmnieyſzania śię humoru iadowitego ftaie śię cieńſzą i delikatnieyſzą.

Ponieważ świerzb ieſt chorobą zaraźliwą, odłączyć zatym potrzeba konie chore od zdrowych; i wſzyſtkie narzędzia ktorych śię na ich uleczenie używać będzie, nie powinny bydź używane dla innych, gdyż tym ſpoſobem mogłaby śię zaraza ta ſzerzyć.

Leczenie świerzbu końſkiego zacząć należy od puſzczenia krwi, a nazaiutrz po puſzczeniu krwi da śię im purgans w trunku naftępuiącym:

Weź *Aloeſu*
Starey dryakwi każdego
po uncyi $1\frac{1}{2}$
Korzeni ſalapy,
Sublimatu ſłodkiego po ſzkrupule 1

Utrzyć potrzeba iſtoty kruche w tę mieſzaninę wchodzące każdą oſobno; ſalapa z aloeſem i dryakwią roztworzy śię w winie,

i to razem ſię da połnąć koniowi choremu, purgans ten można powtorzyć ieżeli tego potrzeba.

Po tym purganſie udać ſię należy do iſtot roztwarzaiących, rozwalniaiących, i chłodzących, końcem zniſzczenia przyczyny tego. Można naprzykład codziennie dawać zwierzęciu trunek naſtępuiący:

Weź *Korzeni kobylego ſzczawiu*,
Kopru po uncyi 1,
Roślin rannych ſzwaycarſkich garść 1.

Gotuy nayprzod kobyli ſzczaw, i kopra, gdy iuż woda przeſtanie wrzeć, wrzuć do niey rośliny ranne; gdy to oſtygnie daſz koniowi wypić wygotowanie na dwa razy.

Co do lekarſtw zewnętrznych, użyć należy maści naſtępuiącey:

Weź *Siarki miałko ſtartey* pół funta,
Maſła świeżego,
Starego ſadła wieprzowego, po funty 2,
Kamienia łupnego, (ardoſią:) *utłuczonego* garści 2.

Roſtop w iednym naczyniu ſadło, a potym wrzuć ſiarkę, gdy iuż poſtrzeżeſz iż rozciek ten wre, mięſzać to wſzyſtko potrzeba pilnie kopyſtką, a potym wſypać kamień łupny mieſzaiąc na nowo. Maścią tą, ſmarować należy konia ciepło.

Gdy świerzb ieſt zadawniony, i uporczywy na wſzyſtkie śrzodki iakie tylko ſztuka doſtarcza, należy z nim poſtępować tak iak z bolączką, *Obacz* APTECZKA KONSKA *u P.*

Dufoura w Warſzawie. Obacz ieſzcze wyżey artykuł *Bolączka bydlęca.*

SWIERZB (Szt. Hod. Byd:) Owce, barany, i kozy podlegaią także zarazie świerzbowey; choroba ta okazuie ſię z maleńkich guzikow wyſtępuiących na ſkorę zwierzęcia; wilgoć oſtra ktora ſię z nich ſączy zżera wełnę tak, że zwierzę to ma na ſobie plecy gołe. Nieochędoſtwo w owczarniach, ukłocia, ſkaleczenia, i zaraza, mogą bydź tyląż odmiennemi przyczynami tey choroby, i tyląż ſpoſobami utrzymuiącemi iey zarodę pomiędzy trzodą; i dla tego to wzgląd mieć należy na uſunienie tych wſzyſtkich przyczyn, chcąc uchronić te zwierzęta od świerzbu.

Swierzb w zwierzętach albo pochodzi z iakiey przyczyny zewnętrzney, albo wewnętrzney; w pierwſzym przypadku doſyć ieſt obmyć część zarażoną mocną dekokcyą tabaki, do ktorey ſię wrzuci garść ſoli morſkiey; lekarſtwo to będzie ieſzcze pewnieyſze w ſkutku, ieżeli ſię ieſzcze wrzuci do niego iednę uncyą ſiarki; trzy lub cztery obmycia wyſtarczą do ſpędzenia całkowitego świerzbu takowego. Niekiedy także leczą go żuiąc tabakę i pocieraiąc nią, w ten czas gdy będzie dobrze napoiona śliną, ſkorę zwierzęcia. Gdy świerzb pochodzi z przyczyny iakiey wewnętrzney, dać potrzeba zwierzętom iednę uncyą ſoli lub ſaletry w wodzie; karmić ie należy paſzą zdrową i chłodzącą iak ieſt na przykład trawa świeża; i codziennie mięſzać ſię im będzie łyżka ſiarki do każdego garca otrąb albo owſa.

Swierzb zadawniony przemienia się w parchy. W tym przypadku poprawić potrzeba ostrość krwi za pomocą murzyna mineralnego, w dozie iedney łyżki dla każdego zwierzęcia chorego. Pigułki następuiące są także rownie zalecone: dawać ich zwierzętom należy dwa lub trzy razy na tydzień. Robią się tak:

Weź *Merkuryuszu słodkiego*
pół drachmy

Urob go z trochą miodu prasnego. Albo też:

Weź *Merkuryuszu surowego* (crud.)
drachmy 2

Wrzuć ten merkuryusz do iedney uncyi terpentyny, przydav do tego miodu prząsnego ażeby się zrobiło ciasto, ktore podzielisz na pigułki wielkości laskowego orzecha, albo ważące po pół drachmy. W kilka dni po używaniu tego lekarstwa obmyią się wrzody dekokcyą tabaczną, wraz pomięszaną z wymoczeniem tabaki w urynie albo w rosole z mięsa solonego.

Jest iesżcze gatunek świerzbu ktory zaraża czoło zwierząt noszących wełnę, zowią go bukietem, a ten niekiedy szerzy się i całą głowę zaraża, gdy ta choroba postrzeże się wcześnie gdy ieszcze iest świeżą, dosyć iest raz na dzień wysmarować zwierzęciu część zarażoną maścią zrobioną z siarki, i z oliwy; lecz ieżeli się świerzb ten głęboko iuż w korzenił, należy część tę smarować mięszaniną z rożnych części oleiu konopnego, siarki, ciemięrzycy czarney, i mlecznika.

SWIERZB, BOLĄCZKA BYDLĘCA *Obacz* Bolączka (Szt. Hod. Byd:).

SWIERZBIENIE (Szt. Lek:) Jeſt to czucie przykre ktore ſkłania do drapania ſię. Ten bol ſzczegolny ktory ſię uśmierza z niejakim gatunkiem ukontentowania przez drapanie, bywa niekiedy tak uporczywy, iż ledwo go można uśmierzyć pokaliczywſzy ſię.

Rozmaite naznaczaią gatunki świerzbienia przez wzgląd na rozmaite przyczyny ktore ie ſprawować mogą. Niektorzy Teoretycy utrzymywali: iż świerzbienie pochodzi z oſtrości humoru lipkiego, ktory ſię odłącza w gruczołkach właściwych, ktory irrytuie nerwy; lecz to nie zawſze ieſt rzeczą prawdziwą, gdyż ſą niektore gatunki świerzbienia pochodzące z przyczyn zewnętrznych. Puſzczenie krwi, purgans, diaforetica, dyeta i t. d. ſą lekarſtwami wewnętrznemi ogolnemi pomagaiącemi w świerzbiączkach; kąpiele, fomentacye, wapory z wody ciepłey, ſą lekarſtwami zewnętrznemi, ktorych używać można w podobnych przypadkach. Lipkość kory śrzedniey lipowey, wyciągniona przez wodę rożaną, uśmierza świerzbienia ſuche; maść bleywaſową zmięſzana z kwiatem ſiarki, bardzo wielką przynoſi ulgę w świerzbieniach wilgotnych.

Przyſtąpmy iuż do niektorych doſtrzeżeń tyczących ſię rozmaitych gatunkow świerzbiączki.

Swierzbieniem exantematycznym nazywa ſię to, ktore ſię przydarza w rozmaitych cho-

robach ſkornych, iak ieſt odra, oſpa, w ten czas gdy kroſty te ſchną; w gorączce ſzkarłatowey, w świerzbie, parchach, liſzaiach, wyrzutach &c. *Obacz* SPOSOB LECZENIA TYCH CHOROB.

Swierzbieniem wſzawym ieſt to, ktorego przyczyną ſą wſzy albo inne tego gatunku inſekty. Choroba ta łatwo bydź może uleczoną, poſypuiąc części dotknięte proſzkiem lub naſieniem gnidoſzowym, albo ięczmieniem kauſtycznym zwanym *civadi le*, albo też używaiąc frykcyi merkuryuſzowych.

Swierzbieniem ikterycznym zowie ſię to, ktorego doświadczaią ludzie będący w żołtaczce. Gatunek ten świerzbienia złączony bywa z znakami tey choroby ktorey ieſt ſymptomatem, i zdaie ſię okazywać iż ſię żołć zmieſzała ze krwią. Leczenie tey świerzbiączki ieſt takie ſame iak żołtaczki.

Swierzbienie podagrowe ieſt przykrością dotykaiącą tych, ktorzy cierpią podagrę po iey przyſtępie, na grzbiecie, w nogach i innych członkach.

Swierzbienie przemiiaiące ieſt to ktore pochodzi z przyczyn zewnętrznych, i ktore z łatwością można rozpędzić.

Swierzbienie dziecinne, ieſt to, ktorego doświadczaią dzieci nowo narodzone, i ktore im nie pozwala ſpać; trąc ie kawałkiem ſukna z łatwością im można przywrocić ſpokoyność i ſen.

Części w ktorych ſię przytrafia wywichnienie, bywaią także dotknięte niekiedy świerzbieniem przykrym, gdy ſię zawiąza-

nia nie odmieniaią częſto. Swierzbienie to po obmyciu tey części wodą ciepłą, całkiem uſtaie.

Ci ktorzy noſzą koſzule albo pończochy wełniane doświadzaią częſtego świerzbienia na grzbiecie i udach; na uwolnienie ſię od tey przykrości doſyć ieſt noſić koſzule płocienne albo iedwabne.

Obrzeżek także bywa bardzo częſto, dotknięty świerzbem, z przyczyny oſtrości materyi przedechowey, ktorey nie ſtaramy ſię wymywać. Ciarlatani, i Chirurdzy oſzuſty, ktorych iedynym przedmiotem ieſt oſzukańſtwo, nie omieſzkuią ſtraſzyć oſob takowych, zmyślaiąc iż ta lekka i cale nie niebezpieczna przykrość, pochodzi z iadu wenerycznego. Tym czaſem z wielką łatwością świerzbienie to poſkromić można obmywaiąc obrzeżek uryną, co nawet dla zapobieżenia tey przykrości w puſzczeniu uryny czynić częſto można Jądrownik także podlega świerzbieniu z przyczyny pewnego puchu ktorym ſię okrywa, i ktory gdy wyſchnie odpada łuſzczkami. Woda ciepła leczy całkowicie tę przykrość.

Gdy czuiemy świerzbienie w pośladku, uważać potrzeba czy w exkremencie nie maſz aſkarydow. *Obacz* Jenksmias. Ascarides. Gdy ſię go doświadcza w pachwie, zważyć należy, czy to nie pochodzi z niechędoſtwa, z kroſtek wenerycznych, z roziątrzenia macicznego.

Częſtokroć około śrzodkowego czaſu cieżarności, niewiaſty brzemienne dręczone bywaią świerzbieniem bardzo uporczywym nie-

ſtałym, albo też nieodmiennym w częściach rodzaynych; przykrość ta pochodzi z zatrzymania, albo z oſtrości materyi przedechowey. Niewiaſty w tym ſtanie będące drapią ſię bez uſtannie we dnie i w nocy niekiedy aż do krwi, ſkąd ſię rodzą boleści kolące i przykre; na ow czas z przyczyny bezſenności napada ie gorączka, i częſtokroć ſprawuie poronienia.

Ten gatunek świerzbienia uśmierza ſię częſtemi puſzczaniami krwi, emulſyami, mlekiem, ſerwatką, enemami ryżowemi &c. ieżeli świerbienie to tak ieſt uporczywe, iż śrzodkami temi nie można go uśmierzyć, należy chorey przepiſać kąpiele, wyſtawić części dotknięte na wapor wody ciepłey; przyłożyć na nie fomentacye miękczące, i przepiſać lekkie purganſe. Jeżeli ieſzcze te śrzodki, ktore iednak zawſze ſą dzielnieyſzemi nad pierwſze, nie ſą doſtatecznemi, rzeczą ieſt nie zawodną, iż tylko ſam połog może ie uleczyć.

Swierzbienie wewnętrzne, ktore nayczęściey dotyka pośladek może bydź oddalone puſzczeniem krwi, poſtawieniem piiawek albo plaſtrem zrobionym z kamfory i cukru ſaturna, gdzie rozumiemy iż wraz z tym używaią ſię lekaſtwa przeciw weneryczne.

SWIERZBIENIE (Szt. koń:) Konie doświadczaią niekiedy świerzbienia w rozmaitych członkach, iako to w zębach, goleniach, karku, głowie, a niekiedy w ogonie; częſto nawet po całym ciele. Konie tą przykrością rażone drapią ſię nieuſtannie, mieyſce to w ktorym cierpią świerzbie-

nie obłazi z sierci, i postrzegamy na tym mączystość białą okrywaiącą część tę. Nie iest rzeczą rzadką widzieć w tym drapaniu się pozdzieraną skorę zwierzęcia. Im świerzbienie te iest żywsze, tym się koń bardziey dręczy i grzeie; co aż do tego punktu natęża to złe, iż go w krotce napada gorączka i rodzi kaszel.

Ze wszystkich członkow końskich nayczęściey podlegaią takowey świerzbiączce uda; konie w tym stanie zostaiące tak się mocno tarzaią, że z nich aż sierść obłazi. Konie stare bardziey tey przykrości podpadaią niż młode. Na zapobieżenie iey

Weź dwie uncye mlecznika na miałki proszek startego, wsyp to do kwarty iak naymocnieyszego winnego octa, i mocz to tak na popiele gorącym przez sześć godzin potym ochędożywszy dobrze konia nacieray mu nogi tą mieszaniną, dobrze iest potym przydaie P. *Soleysel* puścić koniowi krew.

Można ieszcze w podobnym razie użyć następuiącego lekarstwa.

Weś *Koperwasu zielonego*	uncyi 4
Hałunu palonego tyleż	
Rdestu białego	garście 2

Mocz to w dwoch kwartach octu winnego, potym gotuy, poki do połowy nie wywre, a potym ochędożywszy koniowi nogi, wysmaruy ie dwa razy tylko.

Utrzyć potrzeba cztery uncyi szlakow siarczystych (*scoria:*) ktore się otrzymuią robiąc wątrobę antimonii; to się kładzie do dwoch kwart dobrego winnego octu, i to wszystko warzy się długo, a potym się tym

naciera mieyſce dotknięte świerzbiączką, z ktorego poſpolicie ſierść lenieie, a ktora po użyciu tego śrzodka odraſta na nowo.

Toż ſamo lekarſtwo uśmierza ieſzcze świerzbienie przydarzaiące ſię w innych częściach, nacieraiąc ie nim często: a gdyby nawet świerzbienie to było powſzechne po całym ciele, mogłoby ie lekarſtwo to uleczyć, byle tylko wprzody był koń ochłodzony za pomocą wątroby antimonii przymieſzaney do otrąb zwilżonych, albo za pomocą kryſztału mineralnego, i byle było poprzedzone puſzczenie krwi.

Gdy poſtrzeżemy iż ogon końſki ieſt podobnym świerzbieniem dotknięty, należy przed doświadczaniem wſzelkich śrzodkow zapewnić ſię, czy one pochodzi z fałſzywey ſierści, ktora niekiedy poraſta na końcu ogona, tam ſię zwiia i ſprawuie świerzbienie; gdyż w tym przypadku nie potrzeba iak tylko ſzukać podobnych włoſow i one powyrywać, a świerzbienie uſtanie.

P. *de Garſaut* utrzymuie, iż wſzyſtkie gatunki świerzbienia pochodzą z przyczyny humoru liſzaiowego, ktory ſię rozchodzi po rozmaitych częściach ciała. Owoż ieſt przepis iakiego tenże ſam Lekarz w podobnym razie trzymać ſię radzi.

Zacząć mowi on należy od puſzczenia krwi, ktore podług potrzeby można powtorzyć; potym ſię dadzą koniowi lekarſtwa rozwalniaiące, temperuiące, chłodzące to ieſt ſtal, wątroba antimonii, ſrmodzieniec &c. zewnętrznie zaś, kąpiele doſyć bywaią ſkuteczne; ieżeli czas ieſt letni można konia

nia trzymać przez godzinę w wodzie, oprocz tego co dziennie należy go smarować gorzałką, i maścią następuiącą.

Weź *Kwiatow siarki*,
Oleiu orzechowego każdego po funcie 1
Mięsistości z korzenia kobylego szczawiu funtow 3

Utrzyi kwiaty siarki z oleiem orzechowym, przyday potym korzenie, i będziesz miał maść gotową.

Za paszę dawać należy koniowi wodę białą i otręby, albo też słomę lub mąkę ięczmienną.

SWINIA *Sus* (Szt. Hod. Byd.) Jest to zwierzę domowe, tyle znane przez swoie zewnętrzne nieochędostwo, żarłoczność, i smak dziki, iak i z użycia powszechnego iego mięsa. Błoto i kanały są pokarmem za ktorym się zwierzę to przed wszystkiemi innemi naybardziey ubiega; lecz chociaż nie żyie tylko rzeczami smrodliwemi, i brzydkiemi, nie mniey iednak dostarcza dla człowieka pokarmu posilnego i delikatnego. Gatunek świni, mowi ieden uczony Naturalista iest właśnie odosobniony na ziemi; niema żadnego podobieństwa do innych zwierząt. Niemasz na ziemi żadnego zwierzęcia ktoreby się tak mnożyło iak te; i płodność ta zdaie się zbliżać gatunek ten zwierząt czworo-nożnych do tych ktore się wylęgaią z iay: skład iaieczników maciory dosyć zdaie się potwierdzać opinią niektorych iż zwierzęta te czynią przechod natu-

ry od zwierząt wylęgaiących się z iay, do tych ktore się żywo rodzą.

Swinia rożni się od wszystkich czworonożnych zwierząt przez naturę i położenie iey tłustości ktorą zowią pospolicie *sloniną*. Zwierzę to, to ma spolnego z wielorybem, i rybami gatunku wielorybiego, że iego tłustość nie znayduie się zebrana w komorkach rozrzuconych po mięsistości, iak postrzegamy we wszystkich innych gatunkach zwierząt ziemnych: lecz, że ta tłustość formuie pokład gruby oddzielny od mięsa bezśrzednie zaraz pod skorą, Stałość i kolor tey tłustości odmienne są w świni niż w koniach, skopach &c. podobna ona iest do wielorybiey, lecz od tey mniey iest oleyna. Pierwsze zęby świńskie nie padaią nigdy: ale owszem rosną przez cały przeciąg życia tych zwierząt. Zęby psie u świni są zbyt długie, i zakrzywiaią się w pół kole, płaskie, i ostre. Niemasz w naturze tylko słonie, i cielęta morskie ktore podobne zęby maią: ale to tylko w szczęce wyższey, gdy tym czasem świnie maią obydwie szczęki temi zębami uzbroione: i te to zęby zowią *kłami*.

Swinie właściwie mowiąc, nie maią iak tylko dwa zmysły, widzenie, i słyszenie. Inne w nich bardzo są słabe i stępiałe: bądź to, że twardość sierści, i grubość skory: bądź, że miękkość sadła, tamuią moc i czucie uderzenia, ktorych zwierzęta te, cale zdaią się nie cierpieć. Widziano, mowi sławny P. *de Buffon* myszy kryiące się na grzbiecie świńskim, i wygryzaiące

im tłustość do żywego, czego iednak zwierzęta te cale nie zdawały się czuć. Powonienie i smak zdaią się bydź także przytępione w tych zwierzętach; bydź może, że go nawet cale nie maią: można to wnosić z złych przymiotow tych rzeczy, ktoremi się one żywią, można nawet ztąd domyślić się iż potrzeba zastępuie w nich mieysce smaku i zapachu. Ordyniec iednakże ma węch, i o tym wątpić niepodobna. Myśliwi znaią dostatecznie iak iest trudno ukryć przed temi okrutnemi zwierzętami wyziewy płynące z ciał strzelcow albo psow gończych. Wielkie nieochędostwo w ktorym żyią nasze domowe świnie, czyż nie może im z czasem zatrzeć zupełnie smaku i węchu?

Swinia samiec, zwany iest *Kiernozem* samica zaś *maciorą*. Zwierzęta te sposobne są do łączenia się w dziewięciu miesiącach, albo w roku. Czyszczą się pospolicie kiernozy w szostym miesiącu: poczym się sadzaią do karmnikow. Trzebienie tych zwierząt odbywa się tak iakieśmy pod artykułem Trzebienie wyłożyli. Nikomu nie iest tayny sposob tuczenia tych zwierząt po ich otrzebieniu; ięczmień, żołądź, kapusta, leguminy gotowane, i woda z otrąb składaią zwyczaynie paszę świń zamkniętych w karmnikach: można ie nawet w tymże samym celu pędzić do lasu, w ktorym iest podostatek żołędzi, i kasztanow, a po przypędzeniu ich z lasu dawać im wodę z otrąb, do ktorey się przymiesza nieco mąki kąkolowey. W dwoch lub trzech miesiącach świnia młoda może się utuczyć.

Lecz nie tak ieſt gdy ieſt ſtara, potrzeba na ow czas czaſu długiego, i zwierzę to nigdy nie będzie tak tłuſte.

Dobry wybor na kiernoza, nie ieſt rzeczą oboiętną w rozpłodzeniu tego rodzaiu zwierząt. Zwierzę to mieć powinno przymioty zewnętrzne ciała, ktoreby okazywały dzielność, trzeba żeby miał głowę wielką, ryiak krotki, i wklęſły, uſzy wielkie, oczy żywe, kark zſiadły i gruby, połcie ſzerokie i okrągłe, nogi krotkie, i mocne: ſierć twardą i zieżoną na grzbiecie. Kiernozy czarne zawſze bydź powinny przekładane nad inne.

Maciory także powinny bydź kſztałtne, brzucha ſzerokiego, i cycow wiſzących. Należy ie odłączyć od ſamcow iak ſkoro tylko zoſtaną upłodnione; i powiękſzać im paſzy w miarę przybliżania ſię czaſu oproſienia. Czuwać należy pilnie nad tą matką żarłoczną, ażeby niepożarła ktorego z ſwoiego płodu iak ſkoro zlęże: ſamca także należy oſobno zamknąć, ieżeli niechcemy dać okazyi ſprzeczki między nim i maciorą w okrutnym ukontentowaniu pożarcia ſwego płodu.

Maciora grzeie ſię prawie przez całe lato, ona to ſama z pomiędzy wſzyſtkich gatunkow zwierząt, ubiega ſię za ſamcem pod czas ſwey ciężarności. Mowię z pomiędzy *zwierząt*, w tym rozumieniu, iż tu nie mieſzamy rodzaiu ludzkiego. Maciora noſi w ſobie płod przez pięć mieſięcy, i może ſię oproſić dwa razy na rok. Należy ią ſtanowić w Liſtopadzie chcąc mieć proſięta w Mar-

cu, i na początku Maia chcąc ie mieć przed zimą. Odſadzać potrzeba od maciory proſięta te, ktore ſię przeznaczaią na przedaż po ſzeſnaſtu lub ośmnaſtu dniach; i ponieważ płod ten bywa bardzo liczny nie zoſtawuią ſię więc u cycka tylko te ktore ſię maią chować, reſztę wyprzedaiąc. Te pozoſtałe ſſać powinny przez dwa mieſiące, po upłynionym tym czaſie należy ie chować; daiąc im co rano wodę ciepłą, w ktorey ſię wprzod przegotowały iarzyny, i ſerwatkę zmieſzaną z otrębami.

Swinie podlegaią bardzo licznym chorobom z ktorych niektore pochodzą niezawodnie z ſpoſobu życia tych zwierząt. Taka ieſt choroba wſzawa, parchy, i płynienie brzucha, Procz tych chorob świnie miewaią niekiedy ſkwinancyą i kaſzel: rzadko kiedy zwierzęta te miewaią choroby powſzechne czyli epidemiczne, ktore puſtoſzą inne ſtada.

Choroba świńſka poznaie ſię z tych znakow; gdy świnia ieſt ociężała, i leniwſza niż innych czaſow, gdy niechce ieść, gdy ma uſzy opuſzczone, i gdy poſtrzegamy, że chudnieie; goſpodarze maią ieſzcze zwyczay w tych przypadkach, dla zapewnienia ſię gruntowniey o ſtanie zwierzęcia, iż biorą garść ſierści i tę pod włos targaią. Jeżeli ſierść ta ieſt ieſzcze przyczepiona do korzonkow białych, ieſt to znakiem dobrym, lecz ieżeli na mieyſcu tego poſtrzeżemy poſokę krwawą i czarniawą: ieſt to znakiem pathognomonicznym o ſtanie

chorowitego zwierzęcia; oftatnie to fymptoma ieft fzczegolniey cechą parchow.

Naypewnieyfzym śrzodkiem uwolnienia świni od wfzy ktore ie niekiedy dręczą, ieft, ażeby ie częfto obmywać dekokcyą gnidofzową, i nacierać ie fokiem cykuty. Maść fzara ieft ieſzcze fkuteczniey fzą niż wfzyftkie inne śrzodki. Jeżeliby fkora była zdraśnięta, należy nalać na ranę foku płodzifzkowego, albo też dekoktu z roślin tabacznych.

Gdy świnia ma parchy, ięzyk, cały gardziel, miewa okryty krofteczkami czarniawemi; głowa i całe ciało tego zwierzęcia; obfypane ieft podobnemi kroftami, naywcześniey iednak pokazuią fię one pod ięzykiem: i dla tego część tę zwyczaynie examinuią; procz tego świnie dotknięte parchami nie mogą fię utrzymać na zadnich nogach; taczaią fię, i chudną widocznie.

Chorobę tę wyftawialiśmy dotąd iako fzczegolną świniom, nie ochędoftwo tych zwierząt ieft iey początkiem i paftwą: one zdaie fię bydź w tym rodzaiu zwierząt tym, czym ieft fzkorbut w ludziach; to ieft roztworzeniem całkowitem humorow. Srzodkami leczącemi fą oddalenie przyczyn tey choroby; ażeby zwierzę trzymać ochędożniey niż ieft zwyczaynie; częfto odmieniać leżyfko, żeby ie myć w wodzie bieżącey, i czyftey; żeby im dawać ieść wytłoczyny z winogran ieżeli ie mieć można pomięfzane z otrębami, a w ich niedoftaku można im dać owoce kwafkowate, i wodę z otręb zapra-

wioną kwaſkowato octem. Gdyby ſię choroba wzmogła użyć należy naſtępuiącego lekarſtwa:

Weź *Antimonii crudi w proſzku* drachm 2

Mocz to w ługu z popiołów winney macicy białey· przyday do tey mięſzaniny:

Soli ſaturna ſzczyptę 1

I tego likworu daway świni po ſzklance co dziennie z rana przez ośm lub dzieſięć dni. Niekiedy dobrze ieſt puścić zwierzęciu krew z pod ogona. Radzą także trzyć na proſzek Antimonium crudum, i to zmięſzać z trochą mąki ięczmienney, i tym ſmarować ięzyk świni zarażoney: lecz nie należy zaniedbywać lekarſtw wewnętrznych, i trybu życia; gdyż lekarſtwo to ieſt tylko prezerwatywą, i nie uleczyłoby choroby, chociażby mogło bydź ſkuteczne na zapobieżenie iey. Ponieważ parchy ſą chorobą zarazliwą, pamiętać zatym potrzeba odłączyć świnie chore od zdrowych. Niekiedy zwierzęta te w czaſie owocow doſtaią nabrzmiałości; niekiedy także cierpią nabrzmiałość ſzyi. *Obacz* Wzdęcie· Bywaią także niekiedy dotknięte gorączką. *Obacz* Gorączka.

Inną chorobą ſzczegolną świniom ieſt boleść śledziony, w tym ſtanie zwierzęta te robią bokami, i zadyſzaią ſię: oczy ich bywaią niekiedy czerwone i zapalone, indziey znowu poſępne, i omdlałe. Radzą [na owczas ażeby zwierzęciu dać wodę w ktorey ugaſzone były węgle Tamaryſzkowe. Puści ſię krew ieżeli inflamacya ieſt znaczna,

i za paſzą dawać ſię im będzie woda z otrąb zmieſzana z tamaryſzkową, przez ieden, lub dwa dni. Przeciąg ten czaſu wyſtarc za poſpolicie do uleczenia tey choroby śledzienney, lecz nie należy zaniedbywać pilności co do trybu przyzwoitego, i odmiany leżyſka. Gdy świnia z zbytniego obżarſtwa zdaie ſię bydź chorą, należy iey dać na womit, i przepiſać purgans z wody w ktorey wprzod przewarzono korzenie ogorkow dzikich; rzucaią także do ich koryta, korzenie złobigłowiu

Mięſo świnie ieſt poſilne i delikatne, lecz nieſtrawne, i ciężkie. Zołądki ſłabe nie mogą go wyrobić; iedzą ie tylko pieczone gdy ieſt świeże; mięſem tym ſolonym naywięcey żyią ludzie żeglugą morſką bawiący ſię. Hiſtorya Rzymſka zoſtawiła nam wiadomość iż ſzermierze nie żyli tylo mięſem tym ażeby nabrali więkſzych ſił i otyłości. Szkoła Salerna radzi pić dobre wino, po mięſie wieprzowym bądź świeżym bądź ſolonym; i żeby ie przyprawiać cybulą.

Eſt caro porcina ſine vino, peior ovinâ;
Si vinum tribuis, tunc eſt cibus & medicina.
Carnes porcinæ, cum cæpis ſunt medicinæ;

Sztuka Lekarſka znayduie także w tym rodzaiu zwierząt niektore lekarſtwa. Sadło ich ieſt ulżywaiące, i miękczące; wchodzi ono do pomad, maści chłodzących, i do kataplazmow odmiękczaiących, ktore przykładaią na naroſtki inflammatyczne. Nacieraią dziąſła dziecinne ſkorką ſłoniny pod

czas puszczania się im zębow; stara słonina iest lekarstwem ścieraiąćem dobrém; przykładaią ią na rany zastarzałe; zapobiega ona także, ażeby krosty w ospie nie zostawiały dołkow.

Zołć świnska pomocna iest w chorobach oczu, i powiek: wyrzut iey także zalecony iest na odmiękczenie narostkow byle był zaraz świeżo przyłożony; sam iego odor podług niektorych ma zatrzymać płynienia krwi nosem, i macicą: woda w ktorey wprod roztworzony był ten wyrzut, ma także ten sam skutek przynosić. Infuzya tego gnoiu w winie białym, zatrzymuie gorączki przestankowe, wzbudzaiąc poty obfite. Efemerydy ciekawości natury zalecaią to lekarstwo iako specificum.

SWINIA WESZ OPICH (Bot.) *Cicuta major.* C. B. P. Jest to roślina powszechnie znana z złych i dobrych skutkow ktore iey we wszystkich czasach przypisywano, iż własności ktore w niey P. *Stork* Lekarz Wiedeński odkrył. Trzy iey naznaczaią gatunki, wielka, mała, i wodna. Opich wielki *cicuta vera Gesneri*, znayduie się bardzo pospolicie w całey Europie. Rośnie on w cieniu po mieyscach wilgotnych, po nad strumykami i kanałami: kwiaty ma białe ułożone w daszek, i te wyrastaią na wierzchołkach łodyg, w miesiącach Maiu i Czerwcu. Z tych poźniey formuią się małe ziarka zielonawe, i pomarszczone: łodygi wyrastaią na cztery, sześć, a niekiedy na ośm, stop wysoko. Są zaś dęte, kolankowate, koloru iasno zielonego, lecz gdzie niegdzie upstrzone plam-

kami czerwonawemi, pufzczuią one wiele odnog, ktore fię rodzą z liści pobocznych, wyraftaiących od kolanek: liście iego poftrzyżone fą na rozmaite fkrzydełka gładkie, i lśniące fię, zapach maią nie przyiemny, kolor ciemno zielony. Korzeń opichu ieft krążkowaty, pufzczaiący gdzie niegdzie fibry, długość iego wynofi pofpolicie od ośmiu do dwunaftu calów. Pokryty on ieft błoną białą, ktora z czafem nabiera koloru żołtego; gdy fię iuż łodyga ukfztałci, korzeń ten bywa w części wyżfzey wydrążony; zapach iego ieft obrzydliwy, fmak oftry. i gorżki; oftrość iego zapachu naylepiey fię czuć daie gniotąc go i rozcieraiąc po między palcami, w ktorych nawet daie fię czuć nieiakieś kłocie. Sok z tego korzenia wzięty na ięzyk, fprawuie na nim nabrzmiałość bolefną.

*S*winia wefz miana w Atenach za truciznę, ktorą karano tych ktorych Rzeczpofpolita ofądziła wartemi śmierci, poczytana była od Rzymian za źrzodło dla fztuki leczenia.

P. *Stork* Lekarz Wideńfki wynioft ią nad wfzyftkie lekarftwa: co ieft pewnego, i co było ftwierdzone wielką liczbą doświadczeń czynionych na zwierzętach, ieft to, iż roślina ta zamyka w fobie fole oftre i palące; iż wzbudza natychmiaft przez nieiakąś ftępiałość, fymptomata upoienia; iż fprawuie drzenie członkow, womity, ciężkość około epigaftry, konwulfye w dyafragmie, flowem wielką irrytacyą w nerwach. Obacz *Les Ephem. des Cur. de la Nat. Kircher, Traité de la Peste.*

Doczytuiemy ſię po wielu Autorach, że świnia weſz nie zawſze przynoſi ſkutki ſzkodliwe. Własności tey rośliny zależą bez wątpienia od ziemi, i klimatu mieyſcowego; bydź nawet może iż niektore części tey rośliny maią także własności iakich nie maią inne. Lecz zawſze zapewniać można; że opich nie ieſt lekarſtwem tak zimnym iakby kto mogł rozumieć, i że ſą gruntowne przyczyny dla ktorych ſię ſkutkow iego obawiać należy. Widziano iż dwadzieścia gran proſzku z korzeni cykuty okazały ſkutek dzielnego dyaforetyku w gorączkach kwartannach; iż rozpędzały naroſtki ſkirowałe, i uporczywe na wątrobie, poduſzeczce żołądkowey, i w mezenterze: lecz wſzyſtkie te ſkutki nie dowodzą bynaymniey żeby ta roślina zgęſzczała rozcieki.

Swinia weſz podobna ieſt doſyć do pietruſzki poſpolitey: często nawet rośliny te biorą iednę za drugą, i iedzą zamiaſt ſałaty: błąd ktory może za ſobą pociągnąć ſkutki okropne. *Miller* Botanik ſławny radzi, ażeby chcąc ſię uchronić tey omyłki nie ſiać po ogrodach tylko pietruſzkę zmarſzczoną.

Powiedzieliśmy pod artykułem Rak, że P. *Stork* bardzo zalecał opich, iako iedyne lekarſtwo na tę okrutną chorobę. Odſyłamy tych ktorzyby chcieli poznać rozciąglëyſze wiadomości przypadkow przywodzonych z iedney i drugiey ſtrony, o uleczeniach czy to prawdziwych czy fałſzywych ſprawionych przez cykutę do dzieł P. *Stork* ktore iuż ſą przełożone na ięzyk francuſki.

Więceybyśmy mieli fundamentow poczytuiąc świnią wefz za topik raczey, a nie za lekarftwo wewnętrzne. Policzona ona ieft w liczbie dobrych fedatywow, rozwalniaiących, i łagodzących; liście tey rośliny utłoczone w mozdzierzu wraz ze ślimakami, i urobione ze czterema gatunkami mąk rozwalniaiących, robią kataplazm zalecony na bole podagryczne, i fcyatyki. Liście fame przez fię fą miękczące. Przykładaią ie pomyślnie na naroftki śledzienne wątrobne, i innych częśći. Przykładaią ie iefzcze utłuczone i urobione z mlekiem na uśmierzenie bolow artrytycznych, i rumatycznych.

Plafter opichowy bardzo ieft zalecony na rozpędzenie naroftkow fkirowatych, i wolowatych; używaią go na rozpędzenie naroftkow fkirowatych wątroby, fzyi, i piersi. Przyprawiaią go niekiedy oleykiem burfztynowym.

PLASTER OPICHOWY.

Weź *Zywicy fofnowey* . funt 1 i uncyi 14
Wofku żółtego . funt 1 i ćwierć;
Smoły białey uncyi 14
Oleyku opichowego otrzymanego przez infuzyą i kokcyą uncyi 4
Liści opichu utartych funty 4

Gotuy tę miefzaninę poki nie nabędzie ftałości plaftru, przecedz potym przez płotno, i wyciśniy refztę, przyday potym do tego rozcieku:

Gummy ammoniackiey roztworzoney w octcie cybuli morſkiey ;
funt 1
Soku opichowego zgęszczonego nakſztałt ciaſta

Zrob z tego krążki podług prawideł ſztuki.

Chcąc zrobić oley opichowy, bierze ſię funt ieden liści, te ſię tłuką w mozdzierzu, potym ſię na to nalewa oliwy funtow dwa i trzyma ſię ta mięſzanina na gorącym popiele przez dwadzieścia cztery godzin; potym ſię oley przecedza, dopiero ieſzcze powtornie kładzie ſię drugie tyle liści co wprzod, wyſtawia ſię znowu na gorący popioł, nakoniec ſię mocno wyciſka, i to ieſt oley opichowy. Codex Paryſki przepiſuie ieſzcze ſok opichowy do oleyku Mardragorſkiego. Korzeń, liście, i ſok wchodzą do plaſtru diabotanum.

Niektorzy Autorowie utrzymuią: iż zwierzęta przeżuwaiące znaią tak dobrze przymioty ſzkodliwe świni wſzy, iż niechcą ieść gdy ſię ta znayduie po miedzy ſianem. Inni (iak Lukrecyuſz) mniemaią iż ta roślina tuczy Zwierzeta.

.... Videre licet, pingueſcere ſæpe cicutâ,
Barbigeras pecudes, homini quæ eſt acre venenum. Lib. 5, v. 897.

Poſtrzeżono iednakże pokilkakrotnie iż gdy koń, woł, lub owca ziadły cykutę, głowa im ociężała, taczaią ſię i upadaią w iedną i drugą ſtronę. Niemaſz na ow czas innego śrzodka do przedſięwzięcia, iak pu-

ścić im krew, i trzezwić ie często winem starym.

Cykuta mała. *Cicuta minor petrosilino similis* C. B. P. *Cicutaria fatua* Job. Icon. ma przymioty w stopniu słabszym od większey, kwitnie w Lipcu, i Sierpniu: używaią iey zamiast tamtey w iey niedostatku

Jest iescze inny gatunek świni wszy ktorą zowią *wodną*, *Cicuta aquatica*, *cicutaria palustris Phellandrium* Bardzo ią iest trudno rozpoznać od tasznika. *Wepfer* Lekarz Szwedzki, napisał o tym bardzo szacowny traktat: pisze on iż sok czyli substancya tey rośliny zażyta wewnętrznie sprawuie konwulsye, i womity gwałtowne, przypadki epilepsyi, affekcye, i wiele innych symptomatow okropnych. Porownywa on własności iey z arszenikiem &c. Mleko, bulinony mięsne; i wszystkie rozcieki tłuste są antydotami tego gatunku cykuty. *Wepfer de cicuta aquatica*

SWINIAK, SWINI CHLEB. (Bot.) *Panis porcinus*, *ciclamen orbiculato folio*, *interne purpurascente*, C B. P. *Arthanita Lobel*. Jest to roślina tak nazwana z przyczyny swego korzenia, ktory iest obszerny i okrągły nakształt koła, maiący kształt nieiakiś bułki chleba, ktory świnie bardzo lubią. Rośnie on po lasach, gaiach, i mieyscach cienistych, pod dzrzewami. Korzeń ten zbiera się w iesieni; rzadko go kiedy używaią wewnętrznie; iest to purgans bardzo dzielny, purguie nawet dosyć często, gdy tylko zewnętrznie przyłożony będzie na brzuch. Aptekarze w prowadzili

używanie iego do pewney maści ktorą od iego nazwiska zowią maścią świniakową, albo maścią *de Arthanita*. W tey maści, przyprawa ta pomięszana iest z wielą innemi istotami, z ktorych pryncypalnieysze są ogorek dziki; kolokwintyda, turbit, soczniczа, aloes, ciemięrzyca, mirra, zołć wołowa, imbier, pieprz &c. Smaruią tą maścią brzuch, dzieciom i dorosłym końcem rozwalniania onegoż. Lubo maść ta zewnętrznie przykładana wzbudzi womity, a nawet niekiedy inne przypadki ieszcze daleko okropnieysze. Należy zatym bydź bardzo ostrożnym w używaniu tego topiku. Swiniak iest iednym z naywybornieyszych rozwalniaiących; niekiedy przykładaią go pomyślnie na narostki wolowate. Jest on także dzielnym roztwarzaiącym, i ścieraiącym; bardzo iest pożyteczny pomięszany z maściami, i kataplazmami, ktore przepisuią, na stwardniałość i narostki wątroby i śledziony Kilka kropel infuzyi z niego w spirytusie winnym w strzyknione do ucha maią bardzo pomagać w tępości słuchu; liczą go ieszcze po między dobremi kichaiącemi.

SYMPATYA (Fizyol.) Przez sympatyą powszechnie w Fizyologii rozumieią pewny stosunek zachodzący z rozmaitemi częściami ciała ludzkiego; ten stosunek sympatyczny stwierdzony iest niezawodnie doświadczeniem, moglibyśmy tu tysiąc takowych przypadkow przytoczyć. Lecz ponieważ niemasz nikogo, ktoryby sam przez się takowych postrzeżeń nie uczynił, przestanie-

my za tym na przytoczeniu tu niektorych tylko z naypoſpolitſzych. Poſtrzegamy powſzechnie iż gdy mozg ieſt uſzkodzony wſzyſtkie inne części choć nayodległeyſze od niego, cierpią. Naprzykład widziano otoki uformowane na wątrobie po zranieniu głowy; w innych znowu przypadkach widziano zdrętwiałość w iednym udzie, a nawet gangrenę w iednym palcu wielkim u nogi zdarzone po podobnych zranieniach: bole nerek, iak wſzyſcy Lekarze poſtrzegali, bywały złączone z womitem, Dyarrye leczyły ophtalmie &c.

Nie tak łatwo ieſt wytłomaczyć, iey przykłady. Fizyologowie w tey mierze wiele natworzyli przypuſzczeń względnych do rozmaitych ſyſtematow ogólnych. Zamiar tego dzieła nie pozwala nam ich tu roztrząſać. Przeſtaniemy zatym na przytoczeniu tego tylko, ktory nam ſię zdaie bydź naydowodliwſzym, z ſpoſobu tłomaczenia łatwego, i doſyć dowodliwego, lubo mupewności nie zawodney przypiſać nie śmiemy.

Anatomia nas uczy iż wſzyſtkie części ſtałe ciała ludzkiego bądź miękkie, bądź twarde, maią właściwe nerwy ktore ſię po tych rozchodzą, i do nich przeſyłaią czucie, ruch, i życie. Anatomiści dzielą wielkie amifikacye nerwow, na czterdzieści par z ktorych dzieſięć wychodzi z ſzpiku podłużnego, a trzydzieści z ſzpiku pacierzowego.

Użycie tych dzieſięciu par pięknie ieſt opiſane w pięciu łacińſkich wierſzach, ktore tu przytaczamy.

Hæc

Hæc olet, illa videt, movet, altera lumina, quarta
Prodit amatores, malam pervadit utramque
Quinta, oculos abducit ſexta, & ſeptima voces.
Proſpicit internis membris octava, movetque
Lingvam nona, ciet tandem colli ultima motus.

Trzydzieści par nerwow ktore wychodzą od pacierza zowią Anatomicy pacierzowemi. Jedne i drugie pary tych nerwow, dzielą ſię na nieſkończoną liczbę odnog rozchodzących ſię po całym ciele ludzkim, i ktore doſyć gęſtą maią kommunikacyą po między ſobą za pomocą małeńkich żyłek w rożnych odległościach rozpoſtartych w całey tey ramifikacyi.

Poſtrzeżenie nas nauczyło, iż przedmioty zewnętrzne nie inaczey wrażenia ſwoie przeſyłaią do duſzy naſzey, iak tylko za pomocą zmyſłów. Za pomocą ich ſamych doświadczamy ukontentowania, lub boleści. Wſzyſtkie ſenſacye zależą od rozmaitych ſpoſobow podług ktorych włokna nerwowe bywaią poruſzone.

To przypuściwſzy, łatwo iuż ieſt poiąć ſympatyą iaka zachodzi między iedną częścią ciała, a między drugą acz naybardziey od niey oddaloną.

Lecz może ſię nas kto zapyta, iakim ſpoſobem nerwy działania ſwoie przeſyłać mogą do duſzy, i na czym to zależy ten ſpoſob odebrania wrażeń od przedmiotow ze-

wnętrznych? wyznać zaiste musiemy, iż w tey mierze brakuie nam pochodni doświadczenia, i że przymuszeni iesteśmy przestać na tym co iest dowodliwym, nie mogąc dosięgnąć prawdy. Powymyślano rozmaite hipotezy końcem odpowiedzenia na te dwa zapytania; naygruntownieyszą podług nas iest ta, ktora przypuszcza iż nerwy są maleńkiemi rureczkami czyli kanalikami ktoremi płynie likwor niezmiernie subtelny, ktory się wyrabia i doskonali w mozgu. Likwor ten cyrkuluie po wszystkich częściach ciała, i tym nadaie ruch i czucie; że nakonieć płyn ten powrociwszy do mozgu, udziela mu tych wrażeń ktore w tey lub owey części odebrał. Z tąd ci to mozg był uważany iako siedlisko pryncypalne wszystkich naszych sensacyi, *sensorium commune.*

Powiedzieliśmy, iż podług tego przypuszczenia nayiaśniey wytłumaczyć można wielką część skutkow zależących od sympatyi; niektore przykłady stwierdzą bez wątpienia to nasze mniemanie. I tak:

W zranieniu głowy przytrafiaią się otoki na wątrobie, i zrzuca się przez womit żołć; ten skutek tłomaczy sie sposobem następuiącym. Wprzypadkach zranienia głowy, mozg zostaiąc gwałtownie wzruszony musi oddzielać większą ilość soku nerwowego, ktory zatym w większey obfitości płynie po nerwach ciała, a tym samym i przez nerw wątrobny. Ramifikacye tego ostatniego ktore się rozpierzchaią po wątrobie, zostawszy niezmiernie wyprężone przez ten likwor uciskać koniecznie muszą maleńkie naczyńka

krwifte, cyrkulacya zatém krwi mufi bydź w nich koniecznie ftrudniona; mufi fię tam zatym z czafem wdać inflammacya, ktora ieżeli nie będzie wcześnie pofkromiona, zakończy fię na ropieniu tey części: oprocz tego naczynia krwifte będąc zatkane, iakośmy iuż powiedzieli uciſkać będą naczynia odchodowe żołci, mufi zatym naftąpić obfitfzy odchod żołci, ktora fpływać mufi do żołądka, a tę potym chory przez womit zrzucać będzie. Lecz wypada z pierwfzego założonego początku, że ten nieporządek powinienby fię we wfzyftkich częściach okazywać, gdyż płyn nerwowy z rowną obfitością rozlewać fię mufi po wfzyftkich nerwach, dla tego też to poftrzegamy niekiedy inflammacye, a nawet gangreny w częściach dolnych.

Nerwy ferdeczne kommunikuią z nerwami tylu innych członkow, a zatym nie należy fię dziwić nad okropnemi ſkutkami, ktore w innych częściach ciała rodzi ufzkodzenie tey wnętrzności.

Za pomocąc to tego famego fpofobu tłomaczy fię bol głowy, zawroty, obłąkania, i affekcye fenne ktore fie przydarzaią w flabościach i chorobach żołądka Gdy iego nerwy fą wzrufzone, mufzą bydź także wzrufzone wraz zniemi nerwy nerek, śledziony i menfenterii; ktore ściſkać będą naczynia krwifte, i popędzą krew do głowy; ſkąd zrodzić fię mufzą te wfzyftkie affekcye ktoreśmy dopiero wyliczyli. Nerwy idące do komorki ferca rozciągaią fwoie odnogi do krtani, gardziela, i mufzkułu

L ij

kości potroyney przy krtani (*hyoides:*). Przeto wzruſzenie tego nerwu udzielone iego odnogom ſprawi uciśnienie części przyległych. Zkąd też poſtrzegamy iż pływienie śliny zawſze poprzedza womit: i że ſkwinancye leczone bywaią purganſami.

Oſma para ktora rozciąga ſwoie odnogi do arteryi zwaney aſpera, formuiąc tkankę płucną ktora ſię rozciąga ku gardzielowi; obiaśnia nam iż dychawiczność może także zależyć od wady iakiey w żołądku.

Toż ſamo powiedziećby można o kiſzkach: ponieważ te odbieraią ſwoie nerwy z pomiędzy żeber, ktore formuią kardyakę, nie ieſt zatym rzeczą dziwną, że gwałtowne zatwardzenie ſprawuie ſynkopy; i ponieważ tkanka błony kiſzkowey kommunikuie z żołądkową, widziemy zatym przyczynę dla ktorey w podobnym przypadku napadaią womity.

Nic zaś nieokazuie nam częſtſzych poſtrzeżeń tyczących ſię ſympatyi iak roziątrzenie maciczne. W tey chorobie niewiaſty ſkarzą ſię na zimno nieznośne w tylney części głowy, na zawroty i bole iey. Symptomata te należy przypiſać wzruſzeniu nerwow macicznych ktore w większey ilości popędzaią likwor nerwowy do głowy, a ktory ſpawuiąc nabrzmiałość nerwow tego członka, ieſt razem przyczyną uciśnienia części bliſkich, zatrzymania biegu krwi, i dalſzych z tąd ſkutkow. Można odnieść do tey ſamey przyczyny womity, dzwonienia w uſzach, ściśnienia krtani, wzdęcia żołądka, i inne ſymptomata tych chorob.

Procz tego gatunku ſympatyi o ktorey mowiliśmy, ieſt ieſzcze inna wzaiemna między duſzą, i ciałem; tak dalece iż duſza zoſtawſzy pewnym ſpoſobem w ſwym początku poruſzona, ſprawuie pewne ſzczegolne i ſymptomatyczne wzruſzenia w pewnych członkach ciała. Tymci to ſpoſobem wyſtawienie i przypomnienie ſobie rzeczy iakiey obrzydliwey wzbudza ckliwość, a niekiedy i womit; tudzież pewna affekcya ciała wzbudza pewne wyobrażenia. Tym to nakoniec ſpoſobem widok iaki piękny wzbudza roſzkoſz i ukontentowanie.

Jeſt ieſzcze i inny gatunek ſympatyi iuż to po między ludzmi ſamemi, iuż po między niemi, a ciałami obcemi iakiegokolwiek gatunku. Ktoż nie zna ile ma mocy muzyka nad niektoremi ludzmi, a zwłaſzcza nad oſobami ukąſzonemi od tarantuli. Znana także ieſt z poſtrzeżenia zdatność niezawodna umyſłu do pewnych rzeczy; ſmak przyrodzony do tych lub owych nauk, co wſzyſtko okazuie dowody tey ſympatyi.

SYMPATYCZNY (Proſzek.) Jeſt to proſzek ktorego zaſadą ieſt koperwas ſkalcynowany, za pomocą ktorego niektorzy Empyrycy utrzymuią, iż potrafią uleczyć wſzelkiego gatunku rany, byleby mogli wſypać ſzczyptę tego proſzku na kilka kropel krwi z tey rany wypłynioney, i zebraney na chuſteczkę. Ciałka ktore wypływaią z proſzku podług tych Ciarlatanow, leczą ranę oſoby ſkaleczoney, chociażby ta o kilka mil była oddaloną. Lecz ſamo przytocze-

nie tak śmiesznego mniemania, nie iest że dosyć mocną onegoż refutacyą?

SYNCOPE (Szt. Lek:) Tak nazywa ą utracenie przytomności, złączone z nagłym osłabieniem sił żywotnych, naprzykład z omdleniem pulsu, albo ruchu muszkułowego, i naturalnego ciepła.

Wielka liczba Lekarzy nie czyni żadney różnicy między synkopą, a lipotymią, utrzymuiąc, że obie te affekcye nie rożnią, się między sobą iak tylko większym lub mnieyszym natężeniem; iednakże P. *de Sauvages* w swey *Nosologie Methodique Tome II.* pisze bardzo rozsądnie, że te dwie choroby maią pomiędzy sobą rożnicę istotną z wielu względow. W rzeczy samey synkopa poczyna się w mieyscach przyległych sercu; a w lipotymii głowa naypierwey bywa rażona. W pierwszey chory całkiem utraca przytomność, puls miewa bardzo mały, i oddech bardzo słaby; co się cale nie przydarza w drugiey, w ktorey puls nie bywa cale zmieniony; chorzy czuią opadnienie z sił i daią nawet znać iż wpadaią w mdłości; gdy w synkopie wszystko to dzieie się nagle. Prawda iż lipotymia odradza się bardzo często w synkopę.

Rożnią iesczce synkopy od kardyaki w tym, iż ta ostatnia choroba złączona bywa z boleniem żołądka, a nawet zwykły po niey następować womity; co się nie przydarza w synkopie, byle ta niebyła skomplikowana z kardyalgią.

Nienależy za iedno brać synkopy z Asfixyą albo apoplexyą mozgową. Błąd ten

mogłby za ſobą pociągnąć ſkutki okropne; procz znakow okazuiących asfixyą, i za pomocą ktorych możnaby chorobę tę rozpoznać od ſynkopy, należy uważać iż chorzy dotknięci asfixyą, zoſtaią przez nieiakiś czas zimni, nie wzruſzeni, bez oddechu, pulſu i czucia tak dalece, iż niekiedy możnaby ich poczytać za umarłych; gdy zamiaſt tego w ſynkopie puls nie znaczny, ciepło doſyć wyraźne, pot i oddech ſpokoyny, okazuią wyraźnie iż życie ieſt tylko przerwane, i to powraca nazad po kilku minutach.

Synkopa może pochodzić z nieſkończoney liczby przyczyn ktorych wyliczanie nadtoby było rozciągłe. Przeſtaniemy tu na naypoſpolitſzych. Z tych liczby ieſt ſłabość pochodząca z iakowych zbytecznych wyproźnień bądź krwi, bądź innego iakiegokolwiek humoru; gwałtowne bole, gorączki. puſzczenie krwi w oſobach, ktore ſię go obawiaią, pleura, wapory macicine, i hipokondryczne; polipy bądź to ſercą, bądź iakich wielkich naczyń; rozmaite antypatye, trucizny, wyziewy zgniłe, otworzenie iakiego otoku wewnętrznego, puchlina worka ſercowego, inflammacya, albo inna iaka affekcya żołądka, robaki &c.

Niebędziemy tu wchodzić, iakim ſpoſobem rozmaite te przyczyny ſprawić mogą zatrzymanie krwi w iey biegu, a ztąd zrodzić ſynkopę; zamiar naſz nie pozwala nam ſię wdawać w dyſſertacye właściwie teoretyczne. Przyſtępuiemy zatym do tych

pomocy i ratunkow ktorych po nas wymaga synkopa.

Te zaiste odmieniać się powinny podług rozmaitości przyczyn od ktorych ona zależy. Tak naprzykład, ieżeli synkopa napada po iakim wyproźnieniu zbytecznym; przywracaią się duchy żywotne choremu, daiąc mu wdychać iaki likwor spirytusowy i mocny, iak iest wodka Krolowey Węgierskiey, &c. starać się należy dać mu połknąć kilka kropel elixyru serdecznego; woda de *Carmes* iest bardzo dobra w podobnych przypadkach, tryb umacniaiący, i pożywny iest tym wszystkim, czego potrzeba na zapobieżenie powrotom synkopy.

Zapobiega się synpopie przydarzaiącey się po wytoczeniu wody z człowieka (*paracentesis:*) ściągaiąc mu powoli brzuch serwetą w miarę wyproźniania się onegoż. Tę ktora pochodzi z boleści zbytecznych, a zwłaszcza z kolek, kończą pospolicie, kilka kropel wody zimney na one na twarz chorego, zapach octu, albo wodki Kolowey Węgierskiey, ktore się mu dać powinny wciągać, wystarczaią na przywrocenie go do zmysłów.

Wyciągaią się rozmaite prognostyki z synkopy, ktora się przydarza w gorączkach ostrych, albo przestankowych; ta ktora bywa w początkach pleury, każe się obawiać ażeby choroba nie była śmiertelną; ktora się trafia w gorączkach zgniłych właszcza ieżeli się żołądek i wątroba skłaniaią do inflammacyi, iest znakiem nie zawodnym śmierci,

Ta ktora napada osoby obawiaiące się pusczenia krwi nie ma nic niebezpiecznego; nie należy na iey uśmierzenie; iak tylko położyć chorego, i przytkać otwor żyły wpuściwszy mu kilka kropel wody do ust.

Należy się bardziey obawiać synkopy pochodzącey z pleuryi: gdyż ieżeli iey nie zabieżemy natychmiast, może się ona odrodzić na apoplexyą; że ona pochodzi z tey przyczyny poznaiemy z odmienności pulsu, ktory iest iuż pełny, iuż słaby; z czerwoności albo koloru siniego twarzy, ktore poprzedzaią synkopę. Nakoniec będziemy mieli o niey pewność nie zawodną, ieżeli po małym pusczeniu krwi, puls staie się nieznacznie żywszym, i mocnieyszym, i ieżeli po nim chory czuie ulgę. Pusczenie krwi iest iedynym śrzodkiem ktorego ten gatunek synkopy wymaga, połączyć wraz z nim należy dyetę lekką, ażeby zapobiedz powrotowi iey.

Zapachy śmrodliwe: iak iest smrodzieńca, pior i skory paloney, i ciała przeciwmaciczne uśmierzaią synkopę ktora pochodzi z waporow.

Nie tak zaś łatwo iest uśmierzyć tę ktora pochodzi z polypu bądź uformowanego w sercu, bądź w iakim naczyniu wielkim. Ratunki zwyczayne mogą niekiedy bydź skuteczne na przywrocenie chorego do zmysłow, lecz na końcu on się staie ofiarą tego okrutnego nieprzyiaciela, ktorego w swych wnętrznościach chowa.

P. *Audon* Lekarz Montpellierſki opiſuie przypadek naſtępuiący:

Przyzwany on był, lat temu kilka, do dania ratunku pewnemu choremu; i znalazł go przy warſztacie robiącego tak iakby był doſkonale zdrowym Człowiek ten ſkarżył ſię przed tym Lekarzem na palpitacyą ſerca bardzo przykrą, ktora go wprawiała w częſte mdłości, puls iego bardzo był nierowny, i odmieniał ſię częſto Wſzyſcy tamteczni Lekarze naſtępnie mieli o nim ſtaranie. P. *Audon* poznał polypa, iednakże nie chcąc wprawić chorego w rozpacz, przepiſał mu tyzannę z kurczęcia.

Tegoż ſamego dnia około dzieſiątey w wieczor, był znowu z wielką ſkwapliwością proſzony od żony tego chorego ażeby go odwiedził, znalazł on go w ſynkopie ktorą w krotce poſkromił; lecz oſądziwſzy z pulſu, iż za tą wkrotce ma naſtąpić inna daleko okropnieyſza, radził ażeby ſię udać do ratunkow duchownych Uſłuchano go, i przypadek naſtępny okazał iż Lekarz poznał ſtan chorego, gdyż około połnocy powtorna ſynkopa napadła chorego, ktory w rękach Lekarza duſzę wyzionął. Lekarz ten proſił o pozwolenie otworzenia ciała tego, lecz krewni żadną miarą na to zezwolić nie chcieli.

Puchlina worka ſercowego rodzi także niekiedy też ſame ſkutki, tak iak i otworzenie ſię iakiego wewnętrznego otoku. Nie nadto ieſt łatwo rozpoznać te trzy gatunki przyczyn, nie mniey iako i zapobiedz onymże.

Można iednakże probować lekarstw pomagaiących puchlinie w ogolności, ieżeli, mamy znaki iakie, iż ona iest przyczyną synkopy; przepisuią się w podobnych przypadkach dyuretyka, roztwarzaiące, i hidragogiczne; borax, owoce paliurowe, i pierniowe, mogą także bydź użyte w podobnych okolicznościach.

Wiemy iż wapory wychodzące z niektorych mieysc smrodliwych, iak są groby, albo iamy mogą bydź przyczyną synkopy; zapobiega się przez wystawienie chorego na powietrze otwarte, przydawszy ieszcze do tego ratunki powszechne.

Zapobiega się powrotowi synkopy pochodzącey z robakow, za pomocą lekarstw przeciw-robacznych, i purgansow gorzkich i merkuryuszowych

Antypatya może także zrodzić synkopę, wiadomo iż niektorzy ludzie, a bardziey ieszcze niewiasty, czuią się słabemi na widok pewnych zwierząt iako to szczurow i t. d; zostawiemy do wytłomaczenia Fizykom iakim sposobem spoyrzenie samo na pewne zwierzęta, lub ciała sprawić może podobne skutki; powiemy tu tylko iż dosyć iest oddalić te ciała ktore sprawiły synkopę na iey uśmierzenie. Nakoniec we wszystkich przypadkach potrzeba pilnie roztrząsać iaka iest przyczyna synkopy, ieżeli chcemy przynieść choremu ratunek skuteczny.

Rozumiemy iż nam tu należy ostrzedz, że powinnością iest Proboszczow i Magistratow doglądać tego, ażeby nie chowano

natychmiaſt oſob ktore nagle utraciły życie. P. *Bruhier*, P. *Louis*, i inne uczeni dowiedli tak mocno niebezpieczeńſtw pochodzących z tego zwyczaiu, ktorego wielka liczba ludzi ſtała ſię ſmutną ofiarą, iż mamy za rzecz zbyteczną mówić tu o tym więcey.

SYROP. (Farm:) Jeſt to likwor złożony z ſoku, tynktury, albo wygotowania iakiey rośliny, albo owocu iakiego, ktory ſię gotuie z przyzwoitą ilością cukru, albo miodu aż do gęſtości żądaney.

Że ſyrop ieſt iuż doſtatecznie wygotowany poznaie ſię ztąd, gdy puściwſzy go kroplę na płaſzczyznę gładką, kropla ta nie rozlewa ſię ale ſię trzyma w perełce okrągłey.

Syropy wielkiego ſą użycia w Sztuce Lekarſkiey używaią ich we wſzelkich gatunkach chorob Znayduią ſię ich niezliczone gatunki po Aptekach; i ponieważ ich przepiſy znaleśdź można we wſzyſtkich Aptekarſkich xiążkach, zatym niektóre tylko tu przytoczemy; to ieſt te ktore ſą rzadſze; oſtrzegaiąc razem czytelnikow, iż nie maſz żadney takiey rośliny, z ktoreyby nie można zrobić ſyropu, i że likwor ten podſiada zawſze mniey lub więcey właſności tey iſtoty, ktora ſtanowi iego zaſadę.

SYROP PRZECIW-DYCHAWICZNY P. d'AQUIN.

Weź *Jęczmienia oczyſzczonego*, uncyi 2 *Korzeni Lepieżniku*, *omanu*, *potocznika*, *kopru*, *lukrecyi*, *iagod*

de Damas oczyfzczonych, każdego uncyi 1 ½

Daktylow bez peftek Nr. 12

Juiuby i Sebeften Nr. 30

Liści podbiału, płucnika, wierzchołkow izopowych, fzanty białey, i kapilorków Montpellierfkich każdego po garści 1

Nafion anyżowych, i bawełnianych po pół uncyi

Kwiatow podbiału, i koteczkow każdego po pół garści

Gotuy to wfzyftko wraz w dziewięciu funtach wody zdroiowey, zley i wyciśniy mocno to wygotowanie, potym ie wyklaruy za pomocą białka od iaja; przyday potym pięć funtow cukru, i gotuy na nowo poki nie nabędzie zfiadłości fyropu; dla zapachu przydafz ieszcze do tego fyropu fześć kropel effencyi anyżowey, i tyleż effencyi cynamonowey przyprawney z trochą cukru w pofzku.

Syrop ten ieft roztwarzaiący, powiękfza tranfpiracyą, i ułatwia plwanie; przepifuią go we wfzyftkich kafzlach zadawnionych, w dychawicy, i fluxyach piersiowych, w dozie od pół uncyi aż do całey, w loochu albo w innym iakim rozczynie przyzwoitym.

SYROP ANTI-EPILEPTYCZNY. P. D'AQUIN.

Weź *Jemioły dębowey* (du gui de chêne.) *korzeni piwonii famca, i iey nafion*, każdego po uncyi 1

Korzeni wielkiego bałdryanu, dzięgglu, mistrzownika, irydy illirydckiey, dyptanu białego,
po uncyi 1

Liści betoniki, ruty, kwiatow konwalii, lipowych, i lawandowych
po garści 1

Wayſztynu białego Montpelliersſkiego w proſzku uncyi 1 ½

Pokray drobno wſzyſtkie te rośliny i włoż ie razem do bani ſzklanney używaney do dyſtyllowania, naley na to wody z wiſień czarnych, i kwiątow lipowych biorąc każdey funtow trzy, zatkay dobrze tę banię i niech ſię to tak trawi przez dwadzieścia cztery godzin, w wodzie letniey, potym należy tę banię wſtawic do wody wrzącey i trzymać ią w niey przez trzy lub cztery godziny; wreſzcie zlać to wymoczenie, wyciſkaiąc mocno, potym wyklarować i warzyć przydawſzy cztery funty cukru aż do zſiadłości ſyropu, ktory ieſzcze można zaprawić dla zapachu kilką kroplami eſſencyi lawandowey i tyląż cynamonowey.

Syrop ten ieſt właściwym przeciw konwulſyom, apoplexyi, paraliżom, epilepſyi, i innym chorobom mozgu, przepiſuią go od poł do połtory uncyi w trunku przyzwoitym.

SYROP KALABRYISKI, albo DŁUGIEGO ZYCIA.

Weź *Soku ziela ſzczyru oczyſzczonego*
funt 1

Burakowego, i wołowego języka
każdego po uncyi 8

Korzeni Irydy pospolitey uncyi 4
Gencyany uncyi 2
Cukru białego funtow 4

Gotuy to wszystko aż do zsiadłości syropu.

Syrop ten uchodzi za purguiący emmenagogiczny i piersiowy; przepisuią go na popędzenie miesiączek, na ułatwienie porodzenia, na wyprowadzenie błony powłoczącey płod, albo płodu zmarłego.

Utrzymuią iż używaiąc go ciągle przez miesiąc, co rano, ma bardzo pomagać dychawicznym. Dozą iego iest od iedney do trzech uncyi.

SYROP STALOWY, ROZTWARZAIĄCY, i KATARKTYCZNY P. D'AQUIN.

Weź *Opiłkow stalowych zawiązanych w worku* uncyi 6
Korzeni kopru, cykoryi, rety, każdych po uncyi 3
Waynsztynu białego utłoczonego uncyi 2

Włoż to wszystko w naczynie gliniane polewane, naley na to połpiętey kwarty wody stalowey wrzącey, i mocz to tak na gorącym popiele przez dwanaście godzin, a potym gotuy tę mieszaninę przez godzinę, i przyday ieszcze:

Liści ruty, chmielu, kobylego szczawiu, kapillarku Montpellierskiego, i rzepikowych każdego po garści 3

Gotuy powtornie na nowo poki się trzecia część nie wygotuie, zley, i przecedź to wygotowanie.

Mocz znowu osobno przez dwanaście godzin na gorącym popiele w dwoch kwartach takieyże wody stalowey:

Liści senesu czystych funt 1
Nasion krokoszowych utłuczonych uncyi 4
Tartari vitriolati uncyą 1

Gotuy lekko tę infuzyą, zley i wytłocz ią potym, i wyklaruy zapomocą białka z iaia, i pół funta cukru.

A wyklarowawszy także i pierwszą dekokcyą, i wrzuciwszy do niey pięć funtow cukru, gotuy ią aż do gęstości żądaney, przylewaiąc do niey potrosze dekokcyi drugiey. Po zrobieniu i ochłodzeniu tego syropu przydasz ieszcze dla nadania mu przyiemnego zapachu sześć kropel essencyi cynamonowey, sposobem zwyczaynym.

Syrop ten skuteczny iest na uleczenie obstrukcyi wnętrzności; i sprawienie purgansu lekkiego. Przepisuią go w kachexyi, puchlinie, i białych upławach, w dozie od pół uncyi aż do dwoch, w apozemach przyzwoitych.

SYROP KROLEWSKI, albo ULEPEK ALEXANDRYISKI.

Weź *Wody przepędzaney z roż* funtow 3
Cukru białego funtow 2

Zrob Syrop podług prawideł sztuki.

Syrop ten iest żołądkowy, kordyalny, i nie co stężaiący; przepisuią go w płynieniach żołądka, i hemorragiach, w dozie od pół, do dwoch uncyi.

SYROP

SYROP Z KINKINY.

Weź *Kory kinkiny grubo pokraianey*; funta ½.

Mocz to przez trzy dni w winie białym, a potym gotuy aż do wygotowania czwartey części, nakoniec zley, i wyklarowawszy to wygotowanie za pomocą białka z iaia, i trzech funtow cukru, gotuy ie aż do zsiadłości syropu.

Syrop ten iestprzeciwko febrze, daią go dzieciom, osobom tym ktore nie mogą znieść kinkiny samey przez się, doza iego iest od poł do połtory uncyi. Należy go zażywać kilka razy na dzień a to po używanych wprzod lekarstwach powszechnych.

Co do sposobu postępowania sobie w robieniu syropow przydadź tu musiemy, iż należy zawsze pamiętać warzyć wprzod korzenie roślin tych, ktore do przyprawy wchodzą, a potym dopiero po nieiakim czasie rzucać liście, a na końcu samym kwiaty. Soki roślin gdy się ich używą powinny się gotować powoli i przy małym ogniu.

Nie należy ostrzegać iż korzenie powinny bydź pokraiane i opłukane; ktoby chciał zasięgnąć w tym rozciągleyszey wiadomości, może się udadź do dzieł Aptekarskich *Lemerego*, *Charras* i. t. d. Można tam znaleśdź wszystkie gatunki syropow używanych w Sztuce Lekarskiey, i wiele nawet bardzo mało używanych.

Zdaie się atoli, iż wyiąwszy syropy katarktyczne, i wymiotowe, i syrop makowy; wielka liczba innych bardzo mało ma przymio-

tow, i to tylko raczey od tych frzodkow i lekarftw z ktoremi ie wraz łączą: owfzem famo uzywanie fyropow wymiotowych nie zawfze ieft pewne, gdyż nie zawfze fię można fpuścić na dozę antimonii ktore fię tym fpofobem przepifuie. Przeto gdy można. lepiey zawfze ieft używać tartari ftibiati, albo hipekakuana niż tych fyropow, nawet i dla dzieci. I na ow czas pewniey fię fpodziewać można doyścia do zamierzonego celu, ktorego nie zawfze dopiąć możemy przez używanie fyropow.

SZALENSTWO (Szt. Lek.) Jeft to obłąkanie umyflu pochodzące z choroby. Odmiana w układzie mozgowym bywa zawfze przyczyną bezfrzednią fzaleńftwa; prawie zawfze bywa ono złączone z gorączką; lecz dotykać może nawet bez gorączki. *Olaus Borichius* pifze iż ie postrzegał w proftych tylko bolach gardła, chociaż w nich nie było żadnych znakow gorączki, ile razy choroba była mocnieyfza, i gdy fię ta kończyła ropieniem; ponieważ bezwątpienia materya ropiafta zmięfzawfzy fię ze krwią i wraz z nią cyrkuluiąc irrytować mufi części nerwowe mozgu, i ftąd ftawać fię przyczyną pomięfzania wyobrażeń. Szaleńftwo bywa złączone z wielką liczbą chorob innych. Każdemu wiadomo iż choroba ta nie ieft rzadką w gorączkach ziadl wych zwłafzcza w dniach krytyczrych. Widziałem, mowi ielzcze *Borichius*, ktoregośmy tu dopiero wfpomnieli, ofoby rażone fzaleńftwem w przyftępach kolki nefretyczney; i ci w kilka minut po opadnieniu kamienia do pęcherza przychodzili nazad do przytomności, zapomniawfzy to wfzyftko co mowili w boleści; alem zawfze poftrzegał, mowi

daley tenże sam, po wyiściu urynę tego kamienia, że przyczyną tego momentalnego szaleństwa, był kształt kamienia. Gdyż wszyscy ci ktorzy wyrzucili z siebie kamień okrągły, albo przynaymniey maiący rogi przytarte, niemiewali nigdy szaleństwa, ale tylko ci ktorych kamień był chropowaty, i ostry, ktory irrytuiąc błonę nerwową i bardzo czułą urety, przez skutek sympatyi osłabił początki nerwowe w mozgu. Widziano w Paryżu złoczyńcę wyprowadzonego na plac, ktory wpadł w szaleństwo wprzod niż odebrał uderzenie kołem w piersi, człowiek ten nie dorzeczy i bez związku gadał do swoiego spowiednika ktory go na śmierć dysponował. Rzecz iest podobna do prawdy iż trzaski rąk i nog, ktore mu zgruchotano, były tyląż punktami ktore wzbudzały przez sympatyą na mozgu też same skutki o ktorych dopiero mowiliśmy, przez wzgląd na tych ktorzy mieli kamień ostry uretrze. Dzieci choruiące na robaki, podlegaią także szaleństwu dla teyże bezwątpienia przyczyny, iako tego pokilkakrotoie dostrzeżono. Czytamy w Aktach Kopenhadzkich, iż dziecko iedne, ktore przez całe trzy dni zostawało w szaleństwie i konwulsyach bez żadney gorączki, zostało uleczone lekarstwami przeciw robacznemi w znaczney dozie używanemi, ktore z niego wyprowadziły dziewiętnaście robakow żywych, i bardzo wielkich.

Jan Acoluth umieścił w Efemerydach ciekawosci natury iedno postrzeżenie bardzo ciekawe, względem szaleństwa, i niesposobności iednego młodego nowożeńca ktorego przypisywano iakiemuś mniemanemu czarodzieystwu. Owoż

ieſt cały ten przypadek iak ieſt opiſany w tem dziele.

Pewien młody męſzczyzna maiący lat dwadzieścia ośm, człowiek talii mężney, i konſtytucyi mocney doświadczył w dniu iednym po ożenieniu ſię tak wielką odmianę w ſamym ſobie, iż nie mogł używać ſłodyczy małżeńſkich. Przepędził noc całą w wielkiey nieſpokoyności, nazaiutrz nie miał żadnego apetytu, wpadł w głęboki ſmutek, uczuł ſtrudzenie we wſzyſtkich członkach. Byłem wezwany tego ſamego dnia mowi naſz doſtrzegacz; znalazłem chorego maiącego oddech bardzo trudny, oczy obłąkane, i iaſkrawe, twarz nabrzmiałą, części końcowe zimne i z ſiniałe, puls mały, i niekiedy przerywany, i tak oſłabionego, iż nie mogł o ſwey mocy ſiedzieć nawet na łożku. Podczas gdym ſię nad ſtanem iego zaſtanawiał, podnioſł ſię z oznaką iakieyś zapalczywości, biegł do drzwi, i wybieg by był bez wątpienia na ulicę, gdyby go nie zatrzymano, na co wielkiey potrzeba było ſiły. Na ow czas pilnować go muſiało kilku ludzi ſilnych ktorzyby go utrzymać mogli w iego ſzalonych zapędach, ktore go po dwakroć w mey przytomności napadły. Nie mogąc mu puścić krwi z przyczyny uſtawicznych miotań ſię iego, przepiſałem mu do zażywania co dwie godziny po ſześćdzieſiąt kropel ſpirytuſu z ieleniego rogu, w mixturze krzepiącey. Po pierwſzym zażyciu przyſtępy te mniey iuż były gwałtowne, i tegoż ſamego dnia po kilku dozach tego ſamego lekarſtwa oddech ſię okazał bydź łatwieyſzym, twarz ſklęſła, części końcowe odzyſkały ſwoie naturalne ciepła, i kolor, i przyſzedł do zmyſłow; lecz pilnuiący go uſpokoiwſzy ſię nieco o iego ſtanie, nie dali

mu iuż i iedney kropli tego trunku przez całą noc następuiącą, co było przyczyną iż nazaiutrz wszystkie znowu przypadki ktore go dnia poprzedzaiącego napadały wrociły się; potrzeba zatym było przystąpić znowu do używania ieleniego rogu; w dziesięć dni chory miał się iuż dosyć dobrze; a wreszcie zupełnie zdrowie odzyskał. Czytamy w Effemerydach ciekawości natury iż cykuta ziemna sprawić może szaleństwo.

Passye żywe, zmartwienia, smutek, zbytek krwi, i humorow w mozgu, mogą ieszcze zrodzić szaleństwo; może ono ieszcze pochodzić z zatrzymania się materyi ostrey, i zrzącey irrytuiącey błonę mozgową, i wzbudzaiącey tamże nowy gatunek sensacyi.

Gdy iesteśmy pewni że szaleństwo pochodzi z inflammacyi mozgu co się okazuie z gorączki gwałtowney, z pulsu twardego, i pełnego, z hemorragii, i zapalenia oczu: należy z tą chorobą postępować tak, iak z prawdziwą inflammacyą. Otworzenie arteryi skroniowey, bywa dosyć pomyślne w tey okoliczności; nie należy także zaniedbywać puszczenia krwi z nogi albo z karku. Jeżeliby pierwszy ten srzodek ulżenia mozgowi zdawał się bydź zbyt śmiałym, poledz należy na używaniu enem, napoiow obfitych, i chłodzących; piiawki postawione pod nosem albo około arteryi skroniowey mogą ieszcze przynieść zwrot pomyślny. Chory zachować powinien dyetę ścisłą.

Można choremu trzymać nogi w wodzie ciepley, i przykładać mu fomentacye miękczące na głowę; srzodki te miewaią prawie zawsze dosyć pomyślne skutki. Należy także z drugiey

ſtrony ſtarać ſię utrzymywać chorego ile bydź może w iak naywiękſzey ſpokoyności.

Gdy ſzaleńſtwo pochodzi z materyi oſtrey, uderzaiącey do mozgu, mowi Autor artykułow należących do Sztuki Lekarſkiey umieſzczonych w wielkim ſłowniku (*Vocabulaire*) francuſkim, tak iak codziennie poſtrzegamy w gorączkach ziadliwych, i zgniłych, po powtorzonym kilkokrotnie Puſzczeniu krwi, ſtredz ſię bardzo należy zwracać ſię na nowo do tegoż puſzczania, ktore nie mogłoby iak tylko powiękſzyć zatkanie mozgowe, ściągaiąc tamże obſiciey materyą z pierwſzych naczyń, i wyniſzczaiąc ſiły chorego; należy raczey w tym przypadku udać ſię do purganſow, złączonych z lekkiemi kordyałami, z enemami, z plaſtrami wezykatoryinemi ktore ſię przyłożą na karku, i łytkach i ktorym pozwolić należy ropieć przez kilką dni. Gdy wyniſzczenie ieſt zbyt znaczne, może chory moczyć nogi w wodzie ciepłey, a na wierzch głowy przykładać ſerwety zmoczone w wodzie zimney; ſrzodek ten nadewſzyſtko bywa ſkuteczny w ten czas, gdy ſzaleńſtwo pochodzi z materyi oſtrey zatrzymaney w tych częściach, ktora nabawia nerwy irrytacyą i pieczeniem znacznem.

Naymniey ile możności używać ſię powinno ſrzodkow, gdy ſzaleńſtwo naſtępuie po iakim gwałtownym ſtrapieniu, albo po iakiey nagłey rewolucyi w umyśle, lub po pracach. Puſzczenia krwi ſą w owym razie bardzo nieużyteczne, należy na ow czas przeſtać na przepiſaniu regularnych małych purganſow, i trybu życia bardzo ſpokoynego; należy uſunąć z pod oczu chorego wſzyſtkie przedmioty, o ktorych mieć możemy podeyrzenie, że były przyczyną tego

ſzaleńſtwa. Taniec i muzyka czyniły prawie cuda w podobnych okolicznościach. Widzieć można pod artykułem *Muzyka*, ile ta ſkutkować może w tey mierze. *Obacz* KOIĄCE. Szaleńſtwa ktore nie ſą złączone z żadnym znakiem okropnym, ktore nie długo trwaią, i daią nieiaki ſpoczynek ſą naymniey niebezpieczne. Gdy ſen łagodzi ſzaleńſtwo ieſt to znak dobry, byle ſen ten był ſpokoyny, gdyż ieżeli on ieſt miotaiącym, znakiem to ieſt śmiertelnym. Szaleńſtwo złączone z utratą pamięci, z oſłabieniem, z głupowatością ieſt znakiem orzywiſtym śmierci, gdyż on okazuie rozwolnienie powſzechne wſzyſtkich fiber mozgowych ktore utraciły ſwą naturalną ſprężyſtość; ſkutek zawſze okropny po pieczeniu nie naturalnym, ktore zrodziło to ſzaleńſtwo; ieżeli zimno albo tężenie członkow łączą ſię wraz do tego, ſtrata chorego ieſt nieuchronną, rownie iak i wten czas gdy maiąc oczy otwarte nie widzi nic: gdy oczy iego zamykaią ſię na światło, ronią łzy mimowolnie i ſą bezporządnie otwarte, zaczerwieniałe, albo żaſzłe krwią.

Przydaiemy tu ieſzcze artykuł o innym gatuuku ſzaleńſtwa wyięty z dzieła zaleconego.

„ SZALENSTWO (*Folie*) Jeſt to gatunek obłąkania umyſłu w ktorym chorzy tracą rozum.

„ Choroba ta w tym ſię rożni od tey, o ktorey w poprzedzaiącym artykule mowiliśmy, iż tamta ieſt tylko początkiem tey o ktorey rzecz w tym artykule, lubo wyraz ten ſzaleńſtwo używa ſię częſto na oznaczenie rozmaitych gatunkow obłąkania złączonych z gorączką, i zapalczywością.

„ Wielorakie ſą przyczyny ktore pomięſzać mogą mozg, i ſprawuią ſzaleńſtwo, takiemi ſą gwałtowne paſſye duſzy, ſmutek, radość nagła, złość, zemſta &c zbyt wielka ilość krwi, humory oſtre, i zrzące, zbyteczne gorąco, i naturalna ſkłonność do tey choroby.

„ Gdy ſzaleńſtwo pochodzi albo z zbyt wielkiey obfitości krwi, co ſię poznaie z zatrzymania ſię iakowych wyprożnień, iako to mieſiączek, hemoroid, z czerwoności oczu, z ſiły, i wielkości pulſu, i bolow częſtych głowy, zaradza ſię mu kilkokrotnemi puſzczeniami krwi z nogi, lekarſtwami wymiotowemi, kąpielami, enemami, napoiami, i purganſami, tudzież ſrzodkami ſkutecznemi na przywrocenie upławow zatrzymanych.

„ Jeżeli ſzaleńſtwo ma za przyczynę zbyteczny upał klimatu, albo pory czaſu, należy choremu puścić krew raz z ręki; i raz z nogi, w dzień iedno po drugim, przepiſać mu używanie limonady ktorą pić powinien obficie, enemy, lodow, kąpieli zimnych, i w ogolności tego wſzyſtkiego co tylko ſłużyć może na utemperowanie gorącości w ciele.

„ Szaleńſtwo zależące od wady iakiey przyrodzoney w układzie mozgu albo też narzędzi związkowych z nim, bardzo ieſt trudne do uleczenia.

„ Te ktore pochodzi z paſſyi żywych duſzy, albo iakich wzruſzeń gwałtownych, ginie z czaſem przez oddalenie tych przedmiotow ktore ie zrodziły; doſyć ieſt przeſtać na trybie życia umiarkowanym i zdrowym » wiedzieć tu tylko należy. iż ani puſzczenie krwi, ani lekarſtwa nie przynoſzą żadney ulgi w tego gatunku ſzaleńſtwie; ieden lub dwa kiliſzki wina

czyſtego na dzień, napoy cienki zrobiony z iedney części piwa a z drugiey wody, i kilka enem ſą naylepſzemi ſrzodkami do ktorych udać ſię można.

Gdy ſzaleńſtwo ma za przyczynę iakie humory oſtre ktore tamuią bieg i krążenie krwi w mozgu, użyć należy ſrzodkow ktoreśmy zalecili pod artykułem *Oſtrość*; można tylko w takowym przypadku puśc'ć naſamprzod krew z nogi, przepiſać enemy kąpiele i lekarſtwa womitowe, a potym ſię ſtarać utemperować oſtrość humorow; ſrzodkiem nayſkutecznieyſzym ieſt użycie wezykatoryi.

„ Owoż ieſt ſpoſob podług ktorego poſtępować ſobie można gdy kto dotknięty ieſt ſzaleńſtwem pochodzącym z zatrzymania iakowych wyprożnień, iako hemoroid, i mieſiączek.

„ Zacznie ſię od puſzczenia krwi z ręki, i da ſię mu enema naſtępuiąca:

„ Weź *Liści malwy*,
Slazu,
Pomornika, każdych po garści 1.

„ Gotuy to wſzyſtko w trzech kwaterkach wody poki po wygotowaniu nie zoſtanie tylko pułkwarty przyday potym:

Lenitiv: w proszku uncyą 1.

„ Nazaiutrz zacznie ſię znowu od puſzczenia powtornie krwi z ręki, i enemy, tak iak wyżey; przyſtąpi ſię potym do puſzczenia krwi z nogi, i do kąpiel, ktore chory brać będzie przez ſiedm albo ośm dni; każe ſię mu także obficie

pić ſerwatkę, do ktorey do każdey kwarty przyda ſię iedna uncya ſyropu nenufar; poczym ſię go przepurguie lekarſtwem naſtępuiącem.

„ Weź *Liści ſenesowych* drachmę 1.
Salapy w proſzku drachmy ½.
Kremortartary drachmę 1.

„ Mocz to wſzyſtko na ciepło przez poł godziny w kwaterce wody, przecedź potym likwor, i przyday:

Syropu iabłkowego uncyą 1.

Do zażycia na ieden raz.

„ Powtarzać ſię to lekarſtwo będzie przez dni piętnaście co trzeci dzień, nieprzerywaiąc w dni wolne używania kąpieli letnich, a w każdy dzień purganſu, zażyie ieſzcze w wieczor ulepek naſtępu ący.

„ Weź *Sokow, burakowego*
Wołowego ięzyka każdego po unc: 2.
Tynktury bobrowego ſtroiu krop: 20.
Sal: ſedativ: drachmy ½.
Syropu kocenkow Arabſkich (ſtæchas) uncyą 1.

„ Zmięſzay to wſzyſtko razem do zażycia w iedney dozie na wieczor kładąc ſię ſpać.

„ Gdy humory będą iuż doſtatecznie wyprożnione, i fibry rozwolnione; można, ieżeli ſzaleńſtwo trwa ieſzcze przyłożyć piiawki do po-

śladku lub pachwy, albo też przyłożyć wezykatorye na kark, ażeby zwrocić humor uderzający do mozgu; w tymże samym czasie przepisze się ieszcze opiat następuiący.

„ Weź *Konserwy rożowey*,
Fiałkowey, każdey po uncyi ½.
Konfektu Alkermesowego drach: 1.
Koralu czerwonego, drachm 3.
Mirry,
Bursztynu
Gummy Amoniackiey, każdego po drachm 2.
Szafranu oryentalnego drachmę 1.

„ Zmięszay to z dostateczną ilością skorek cytrynowych, ażebyś zrobił opiat, ktorego chory w wielkości małego orzecha używać będzie przed braniem pokarmow popiiaiąc to szklanką wymoczenia zaprzałkowego.

„ Gdy szaleństwo nie utraca bynaymniey swey siły, i gdy żadnego skutku nie przyniosły puszczenia krwi, lekarstwa roztwarzaiące, kąpiele można się udać do następuiących fomentacyi:

„ Weź *Liści Maioranu*
Rozmarynu
Melissy każdych po szczypcie 1.

„ Mocz to wszystko ciepło przez poł godziny w kwaterce wina czerwonogo, a potym przydasz:

Mirry,
Szafranu każdego po drachmie 1.

,, Będzieſz znowu to razem powtornie moczył przez poł dnia na popiele gorącym, nakoniec zley rozciek, ktorym nacierać będzieſz głowę dwa razy na dzień ogoliwſzy ią wprzod.

,, Pamiętać potrzeba iż nie należy używać tey ſomentacyi poki nie będą poprzedzone puſzczenia krwi, roztwarzacze, napoie, i kąpiele; gdyż inaczey ſrzodek ten bardzieyby ieſzcze natężył chorobę. *Diction: de Santé.*

SZAŁWIA (Bot.) *Salvia minor aurita.* C. B. P. Jeſt to roślina maiąca kwiaty wargate, i pachnące, warga wyżſza ieſt wielka i zwiniona w trąbkę; niżſza podzielona ieſt na trzy. Wewnątrz tych kwiatkow znayduią ſię dwa ſłupki całkowite, i dwa inne niedoſzłe; ſłupki te ſą między ſobą połączone ſpoſobem ſzczegolnieyſzym za pomocą ſznurka widełkowatego ktory rozrożnia ten rodzay roślin od innych. Z kwiatkow tych formuią ſię naſionka okrągławe.

Liście ſzałwii ſą owalne, z pod ſpodu maią żyłki doſyć wydatne, z wierzchu zaś ryſy odpowiadaiące doſyć głębokie; wyraſtaią po parze na gałązkach tey rośliny.

Szałwia uchodzi za ceſaliczną, kordyalną alexyteryczną; Chińczykowie tak ią lubią iż ſię dziwią, że Europeyczykowie maiąc iey u ſiebie tak wele, ſprowadzaią do ſiebie z tak daleka herbatę.

Używaią ſzałwii zamiaſt tytuniu na oczyſzczenie mozgu. Wygotowanie liści, i kwia-

tow tey rośliny iest bardzo skuteczne na umocnienie nerwow. Przepisuią ie zatym w zawrotach, w apoplexyach, i innych affekcyach komatycznych. Pomaga ona także bardzo w paraliżu, w drżączkach, w dychawicy w chlorozie, i waporach. Zatrzymuie plwanie krwią niewiast, byleby to nie było skutkiem kamienia pęcherzowego. Rzadko ią kiedy przepisuią w substancyi, iednakże można ią używać w proszku w dozie poł drachmy. Naypospoliciey używaią iey tak iak herbaty. Znayduie się po Aptekach woda, i oleiek pędzony z szałwii. Robią z iey liści ocet; oleiek szałwiiowy pomaga w rumatyzmie; liście utarte wzbudzaią kichanie, gdy będą zażyte iak tabaka. Używane w kataplazmach są rozpędzaiące.

SZAKŁAK (Bot.) *Rhammus catharticus* C.B.P.J.P. *rhamnus solutivus*. Offic. Jest to krzew ktory często rośnie po bagniskach, lasach, i innych mieyscach nieuprawnych; lubi dolmy, strumyki, i mieysca wilgotne; rośnie niekiedy na wysokość drzewa, kwiatki iego są małe, kolor maią zielony, lub żołtawy wyrastaią nakształt pakiecikow, wzdłuż gałęzi' na podobieństwo dzwonkow, postrzyżone na cztery części, z zawiianemi częstokroć kraiami i tyląż pręcikami. Po opadnieniu kwiatow, formuią się iagody miękkie, i wielkości iałowcu, zielone w początkach; lecz te czernieią w miarę iak doyrzewaią, i staią się lśniącemi napełnione sokiem czarnym nieco zielonawym, i gorżkawym, z kilką nasionkami wraz połączonemi, zaokrąglonemi od grzbietu, z skorką chrząstkowatą. Liścia iego dosyć są szerokie, zielone, mnieysze nieco od iabłczanych, maią-

ce po kraiach ząbki bardzo drobne, i smak szczypiący; pień iego iest grubości średniey, pokryty korą szarą zewnątrz, wewnątrz zaś żołtą, podobną nieco do wiśniowey; gałęzie iego otoczone są kilką kolcami ostremi dosyć długiemi; korzeń szakłakowy iest długi, twardy, i drzewisty,, zbieraią do używania owoc szakłakowy w ten czas gdy iest doyrzały, i to bywa pospolicie w iesieni około winobrania; wielkie iest użycie tego owocu do farbowania i Sztuki lekarskiey; lecz wybierać należy ziarna wielkie, mięsiste, czarne, wpiiące się, lipkie, i soczyste.

Jagody szakłakowe ktore są częścią krzewu maiącego swoie użycie w sztuce Lekarskiey iakieśmy iuż o tym wyżey namienili są purguiące, i bardzo pomocne w chorobach długotrwałych, w ktorych idzie o wyprowadzenie zastarzałego rozczynu zalewaiącego krew wodnistością zbyteczną; przepisuią ie zatym pomyślnie w puchlinach, dychawicy, paraliżu, rumatyzmie i podagrze. W tych przypadkach przepisuią iednę, lub połtory drachmy iagod szakłakowych, doyrzałych, i ususzonych w proszku, zmięszawszy go z trochą kwiatow pomarańczowych, albo z trochą mydła Genueńskiego, tak ażeby z tego zrobić kąsek. Można także gotować piętnaście, lub dwadzieścia iagod ususzonych w bulionie zwyczaynym, przydawszy ieszcze poł lub całą drachmę kremortartary, potym bulion przecedzić przez płotno i kazać to pić choremu; niektorzy radzą także ten bulion na białe kolory; w tym przypadku roztworzyć należy w bulionie dwie drachmy tynktury Marsa; albo też w iey niedostatku gotować należy te iagody z pół uncyą

opiłkow żelaznych zawiązawszy ie w woreczku.

Naypospoliciey używaią się iagody szakłakowe tak iż zrobią z nich wyciąg, ktorego daią zażywać w dozie od puł uncyi aż do sześciu drachm, w opiatach roztwarzaiących; albo też z nich robią syrop i tego się daie chorym od iedney do dwoch uncyi albo samego przez się, albo zmięszanego z iakim trunkiem purguiącym. Temperameta delikatne, i podległe irrytacyi przekładać powinny syrop. P. *Chomel* pisze w swoim traktacie o roślinach używalnych, że go przepisywał chorym niezmiernie wzdętym, ktorych on niem uleczył; wielu nawet ktorzy doświadczali rozcieczenia wodnistego w dolnym brzuchu odzyskali doskonałe zdrowie, kazał on go im używac do trzech razy co drugi dzień, w dozie iedney uncyi na raz, z tyląż manny roztworzoney w rozcieku przyzwoitym. *Sydenham* dostrzegł nie bez przyczyny, że syrop szakłakowy wzbudzał w chorych pragnienie znaczne, zwłaszcza gdy go przepisywano samego przez się; dla uchronienia się tey przykrości należy bezśrzednie potym ieść rosoł.

Szczepiąc wiśnie lub śliwy na szakłaku, mowi *P. Arnaud de Nobleville*, otrzymuią się wiśnie, i śliwy purguiące. Wielu Autorow nayszczegolniey *Mizauld* zalecaią bardzo owoce tego gatunku na purgans; nie są one atoli bez nieprzyzwoitości. P. *Garidel* świadczy, iż pewien właściciel ktory miał śliwę szczepioną na szakłaku był przymuszony ściąć ią, gdyż owoce ktore śliwa ta rodziła sprawowały zbyteczne laxowanie i womity znaczne tym ktorzy ie ziedli. Liście szakłakowe są ścieraiące, i ranne, ecz ich rzadko używaią w Sztuce Lekarskiey.

Sławny *Sydenham* piſze, iż będąc wezwanym w ten czas ieſzcze gdy dopiero zaczynał praktykować Sztukę Lekarſką; na danie ratunku pewney damie dotknętey puchliną, przepiſał iey iednę uncyą ſyropu ſzakłakowego, co powtorzywſzy kilka razy, tak iednak iż zoſtawiał zawſze dwa lub trzy dni wolne, przywrocił ią do doſkonałego zdrowia. To ſzczęśliwe zdarzenie, zyſkało iego zaufanie na ſtronę ſyropu ſzlakłakowego w puchlinie, przepiſał go zatym znowu inney niewieście dotknętey tąż ſamą chorobą, po gorączce kwartannie; lecz z zadziwieniem poſtrzegł iż nie tylko ſrzodek ten nie po: lepſzał ſtanu tey kobiety, ale go ieſzcze widocznie pogorſzał, w dalſzym więc ciągu ſwey praktyki nieśmiał nigdy ſyropu tego przepiſywać ſamego przez ſię, chyba tylko oſobom łatwym do wzruſzenia, ale go zawſze mięſzał do innych kataraktykow; przepiſywał on ſześć drachm tamarynd, i dwie drachmy liści ſeneſowych, z ktorych robił dekokt w doſtateczney ilości wody zdroiowey; do wygotowania przydawał iednę uncyą manny, poł uncyi ſyropu ſzakłakowego, i dwie drachmy elektuaru z ſoku rożowego, na zrobienie trunku purguiącego do zażycia zrana. Przepiſuią także wyciąg ſzakłakowy zwierzętom w dozie iedney uncyi, albo też iego iagody w dozie iedney garści.

SYROP SZAKŁAKOWY PRZECIW PUCHLINIE.

Weź *Soku wyciśnionego z iagod ſzakłakowych* funtow 3.

Ten

Ten niech poſtoi w ſpokoyności ażeby męty opadły na dno potym przyday:

Cukru białego	funtow 2.

Gotuy to dopiero aż do ſſiadłości ſyropu. Dozą ieſt iego iedna lub dwie uncye, w czterech uncyach wody pietruſzczaney, albo pomurnikowey, popiiaiąc lekkim roſołem.

Weź *Wina białego*	uncyi 4.
Salapy w proſzku miałkim	drach: ½.
Imbieru w proſzku	gran 12.
Syropu ſzakłakowego	uncyą 1.

Zmięſzay to wſzyſtko na napoy ktorego chory z rana codziennie, albo co drugi dzień używać będzie podług ſwych ſił, poki iego członki nie ſklęſną, i nie powrocą do ſtanu naturalnego.

SZANKIER (Chir:) Tym nazwiſkiem zowią w ogolności małe wrzody, ziadliwe, i ſtrupiaſte z ktorych ſię ſączy ropa wodniſta, zielonawa albo żołtawa, tocząca, i zrząca ciało. Dzielą ſzankry na proſte, ſzkorbutyczne i weneryczne. Szankry proſte formuią ſię w uſtach, i naybardziey dotykaią dziąſła: ſą one ſkutkiem nieochędoſtwa, albo też rozgrzania ſię. Mowiliśmy iuż o tym gatunku pod artyłem OSYPANIE WARG.

Szankry ſzkorbutyczne zdaią ſię także właściwe mieć mieyſce w uſtach, te ſię leczą lekarſtwa.

mi przeciw ſzkorbutycznemi. *Partr.* SZKORBUT.

Sankry weneryczne dotykaią części rodzayne, gardziel, korzeń ięzykowy, dziąſła, albo podniebienie. Wzmaganie ſię ich bywa raptowne: nie ieſt rzeczą rzadką widzieć kość podniebieniową ſpruchniałą, i nos ſtoczony w bardzo w krotkim czaſie od ſzankrow.

Przyczyną ſzankrow wenerycznych ieſt to wſzyſtko co tylko zarazić może francą; ſpołkowanie z oſobami zarażonemi, mleko mamki zarażoney tym iadem może zarazić dziecko, rownie iak i dziecko zarażone może nawzaiem zarazić mamkę. Można ie także zarwać piiąc po ludziach niemi dotkniętych.

Lubo ſzankry francowate mogą bydź mieyſcowe, to ieſt że iad ten zaraża iednę tylko część, poſtąpi ſię atoli bardzo roſtropnie, używaiąc dla chorego ſrzodkow merkuryuſzowych; lecz można bydź doſkonale zapewnionym iż pacyent ma rzeczywiſtą francę, gdy ſzankry dopiero ſię po nieiakim czaſie po ſpołkowaniu pokazuią, albo gdy ſą złączone z bubonami albo rznięciem w kroku, lub gonorreą. *Obacz* FRANCA.

Gdy ſzankry tylko ſą mieyſcowe, i gdy po wypytaniu ſię chorego przekonamy ſię iż ſą świeże, i że ſię wkrotce po ſpołkowaniu pokazały, przepiſze ſię choremu trunek chłodzący zrobiony z

Korzeni grzybieńca,
Pſiey pajzy,
Poziomkow biorąc każdego po unc: 1.

Gotować należy te korzenie w połtory kwarty wody poki po wygotowaniu nie zostanie się tylko kwarta, i w ten czas się przyda:

Korzeni ślazowych,
Lukrecyi, po drachm 3.
Saletry oczyszczoney drachmę 1.

W dwa dni potym przepurguie się chorego manną, senesem, rubarbarum, i solą Glaubera stosuiąc to do temperamentu pacyenta. Każe się mu daley używać codziennie sześć lub ośm gran przyprawy merkuryuszowey: i co cztery dni, iednę dozę pigułek merkuryuszowych następuiących:

Weź *Merkuryuszu otrzymanego z cynobru* uncyą 1.
Cukru w proszku drachm 2.
Diagrydu w proszku uncyą 1.
Jagod salapowych
Rhubarbarum wybranego po uncyi $\frac{1}{2}$.

Rozpuścić należy merkuryusz w możdzierzu żelaznym lub marmurowym wraz z cukrem; potym się przyda cokolwiek dyagrydu, i kilka kropel wody, daley się wrzucą iagody w możdzierz, a na koniec reszta dyagrydu; mięszać potrzeba wszystko doskonale tak, ażeby się z tego zrobiła iedna massa ktorą długo urabiać popotrzeba. Z tey dopiero tak wyrobioney massy porobić należy pigułki ważące od poł do iedney całey drachmy.

Przepisać przytym potrzeba choremu tryb życia ścisły, chory nie powinien ieść nic słonego, albo rozgrzewaiącego, wino iego powinno bydź bardzo cienkie, a nawet mogłby go lepiey chory cale nie używać, ieżeli nie ma boiaźni, ażeby to wstrzymanie się nie pociągnęło za sobą iakiego innego defektu. *Patrz* WINO.

Pocierać oraz potrzeba szankry kamieniem piekielnym, i przyłożyć na nie plaster z ungvent: Neapolitań: zrobiony z merkuryuszu żywego i terpentyny. Przykładanie te poty trwać powinno poki się szankry całkowicie nie zagoią.

Co do wrzodow w ustach z temi postępować potrzeba tak, iak z wrzodami na innych częściach ciała wewnętrznych uformowanemi; lecz przytym przepisze się płokanie zrobione z wody wapienney drugiey, z iedney drachmy kamfory roztworzoney w wodzie prostey, i dwoch uncyi cukru lodowatego, albo miodku rożanego; zmięszanych wraz. Można ieszcze zamiast tego płokania, użyć wygotowania ięczmiennego, rzepikowego, i miodku rożanego przydawszy ieszcze do tego kilka kropel kwasu koperwasowego, poki rozciek nie nabędzie kwaskowatości przyiemney.

Jeżeliby się szankry opierały na wszystkie te srzodki, postąpić sobie należy z chorym tak iak się powiedziało pod artykułem *Franca*. Często się udawało uleczenie szankrow uformowanych na członkach rodzaynych i w ustach przez używanie wewnątrz *sublimati* corrosivi o ktorym iuż wyżey mowiliśmy. *Obacz* FRANCA.

SZANKIER (Szt. Koń.) Zwierzęta podlegaią także pewnemu gatunkowi szankrow, kto-

re prawie zawſze bywaią epidemicznemi, i zarażaią bydło w całey okolicy. Przyczyną tey choroby ſą złe przymioty roślin ktore daiemy za paſzę tym zwierzętom, albo też zepſucie ſamychże humorow. Cokolwiek bądź choroba ta zwykła ſię wzmagać raptownie, tak dalece iż ſię trafia że zwierzęciu iuż ięzyk odpadnie kiedy ieſzcze ledwo poſtrzegliśmy w nim tę chorobę.

Choroba ta ſtraſzna nie ma innego znaku iak tylko nieſmak zwierząt; należy często oglądać ich ięzyki w czaſie zarazy, ażeby poſtrzedz czy ſię ſzankier nie wda e 'pod ęzyk: a gdy ſię poſtrzeże należy go wyſmarować kwaſem ſaletrzanym, i puścić zwierzęciu krew.

SZANTA BIAŁA (Bot.) *Marrubium*. Rośliny tey dwa ſą pryncypalne gatunki maiące ſwoie użycie w Sztuce Lekarſkiey.

Szanta właściwa biała, *Marrubium album vulgare* C. B. P. *Marriubium album* J. B. Rośnie po nad drogami, po mieyſcach nie uprawnych, i puſtkach. Kwiatki iey ſą małe, i proſte; te wyraſtaią w znaczney liczbie przy każdym kolanku, ułożone ſą w kſztałt obrączek bez ogonkow, albo też na ogonkach bardzo krotkich; z tych formuią ſię cztery naſionka obdłużne; rośl na ta puſzcza łodygi bardzo liczne, wyſtokie na ſtopę, graniaſte, koſmate, i gałęziſte, otoczone poſpolicie l ſtkami przeciwległemi po parze przy każdym kolanku, ſą zaś brozdziſte okrągławe, i białawe. Korzeń tey rośliny ieſt proſty, drzewiſty, otoczony wielą włoknami.

Szanta policzona ieſt w rzędzie lekarſtw przeciwmacicznych, i emmenagogicznych. Wielu

Lekarzy utrzymuie iż ią można przepiſywać pomyślnie w połogach trudnych. Można ią ieſzcze liczyć pomiędzy roztwarzaiącemi i bechicznemi mowi P. *Lieutaud*. Częſto bardzo ſzanta przynoſi zbawienną ulgę w dychawicy, i kaſzlach uporczywych, nie ieſt nawet daremne używanie iey w obſtrukcyach innych wnętrzności.

Szanta czarna *marrubium migrum*, *ſeu ballote* J. B. Rośnie poſpolicie wzdłuż rowow; kwiaty iey ſą koloru czarnego kſztałtem podobne do poprzedzaiącey. Z każdego takiego kwiatu formuią ſię cztery naſiona czarniawe, zawarte w nieiakiey powłoce, ktora wprzod ſłużyła za kielich w kwiecie, liście rosną w przeciwległości, koloru zielonego, ciemnego, wyraſtaią one na łodygach ktore ſię puſzczaią bliſko na ſtopę i ſą graniaſte, koſmate, czerwonawe, i gałęziſte. Korzeń iey ieſt drzewiſty, i włokniſty. Przykry odor tey rośliny, ieſt przyczyną iż iey nie używaią nigdy wewnętrznie: przyłożona zewnątrz rozpędza i rozwalnia naroſtki; wielu nawet utrzymuie iż ona ieſzcze ma właſność leczenia świerzbu, liſzaiow, i kroſt.

SZCZAW (Bot.) *Acetoſa*, *Oxilapathum*, *Ozalio*. Jeſt to roślina iarzynna, ktorey bardzo wiele znayduie ſię gatunkow; my iednak trzy tu tylko wyſzczegulniemy, a temi ſą ſzczaw wielki, i ten ieſt naypoſpolitſzy, ſzczaw okrągły, i ſzczaw mały, czyli dziki.

Pierwſzy ma liście obdłużne, zielonawe, lśniące ſię, i pełne ſoku kwaśnego, łodyga iego wyraſta na połtory ſtopy, na iey wierzchołku

wyrastaią kwiaty maiące bardzo wiele pręcikow wyrastaiących z kielicha. Korzeń ma długi, czerwony, nadaiący tyzannom kolor winny.

Drugi gatunek ma liście okrągławe, niekiedy obdłużne, i kończyste, koloru blado zielonego: kwiat tego gatunku i nasienie podobne są do poprzedzaiących.

Szczaw dziki ma listki drobne kształtu włoczni, kwiaty iego i nasienie podobne są do tamtych, lecz mnieysze, i ułożone w grona. Roślina ta całkiem się widzi bydź czerwoną, gdy zostaie na ziemi, rośnie po polach, i mieyscach piaszczystych.

Zarowno używa się wszystkich tych gatunkow szczawiu: nayczęściey atoli i naybardziey używa się pierwszego, dla tego, że iest pospolitszym.

Korzeń szczawiu iest roztwarzaiący i pędzący. Liście iego maią w sobie sok kwaśny, skuteczny na ukoienie fermentacyi krwi, na uśmierzenie burzenia się żołci, złagodzenie pieczenia gorączki ciągłey, uśmierzenie pragnienia, i ulżenie szkorbutykom.

Bartholin przytacza w swoich dostrzeżeniach, że szczaw, i warzęcha rosną razem w Grenlandyi, w kraiu w ktorym szkorbut iest chorobą powszechną i okazuią przez to wspolne obok siebie siedlisko że ich nie należy używać oddzielnie.

Felix Plater pomyślnie przepisał tyzannę szczawiową z sokiem granatowym iednemu frenetykowi ktory iey używał za bardzo dobre wino.

Liście szczawiu są wyborne rozwalniaiące, przyłożone w kataplazmie z ciastem, upiekłszy ie wprzod w popiele gorącym w liściu kapuścianym, przyspieszaią ropienie narostkow.

Otrzymuią ze szczawiu sol istotną, ktora nie czym innym iest, iak tylko mieszaniną z soli ammoniackiey, i saletry; trzeszczy w ogniu, i wydaie zapach urynny roztworzywszy ią w oleiu tartarowym.

SZCZAWIK (Bot.) *Oxitriphillum*. Tragi *Oxis flore albo*, Inst. rei herb. *Oxis sive trifolium, acidum* J B. *Acetosella*, *sive alleluia officinarum*. Brunf. Roślina ta ma kwiaty kształtu dzwonkowatego, z ktorych się poźniey formuią nasiona błoniaste ostrostupowe, o pięciu ścianach. Komorki w ktorych są zawarte te nasiona otoczone są błoną bardzo sprężystą, rozwieraiącą się na cztery strony, i wyrzucaiącą przez swą sprężystość bardzo daleko nasionka zaokrąglone. Liście szczawiku są nakształt koniczyny.

Ze wszystkich gatunkow szczawiku ieden tylko zwany *oxis* maiący liście białe, używany iest w sztuce lekarskiey. Roślina ta zawiera w sobie sok kwaskowaty, bardzo podobny do szczawiowego: przeto używaią ią iako antiseptyczną, i przeciwskorbutyczną. Używana bywa pomyślnie w gorączkach pieczących, i żołciowych na ugaszenie pragnienia, i poprawienie zgnilizny.

Sol szczawiku z cukrem, iest lekarstwem uznanym za bardzo skuteczne na womit żołciowy.

Kładą liście tey rośliny do wymoczeń, tyzan, bulionow cielęcych, ulepkow, i konserw, Przepisuią ie w dozie iedney garści do iednego bulionu i do iednego funta apozemu.

Robią także z szczawiku syrop ktorego przepis iest następuiący.

Weź *Soku szczawikowego swieżego i czystego.*

Cukru białego każdego po funt. 2

Gotuy to przy małym ogniu aż do z siadłości syropu. Oczyszcza się sok szczawikowy, przewarzywszy nie co, a potym go przecedzaiąc kilka razy przez płotno.

Syrop ten pomaga w gorączkach pieczących inflammatycznych i ziadliwych, w katarach długich i uporczywych, i w chorobach piersiowych. Jest on chłodzący, łagodzący, skuteczny na utemperowanie pieczenia, i ostrości krwi. Dozą iego iest od poł do połtory uncyi.

SZCZERB WARGI, (Chir.) tak zowią rozwolnienie czyli przerwanie się wargi wyższey albo niższey, w czym członek ten podobnym do pyska zaięcego.

Dwa naznaczaią gatunki tey choroby; ieden naturalny, z ktorym się na świat przychodzi; drugi przypadkowy, ktory iest skutkiem skaleczenia się albo innego iakiego podobnego bywa przypadku.

Jest ieszcze szczerb wagi prosty, albo złożony, świeży lub zastarzały, w prostym wzgląd się tylko ma na sam rozdział wargi; szczerby złożone bywaią niekiedy nie uleczone, zwłaszcza gdy rozpadlina udziela

ſię kości podniebieniowey i ſzczękowey; nie kiedy także ſzczerby te bywaią podwoyne.

Szczerb wargi iakikolwiek bądź nie wymaga po lekarzu iak tylko złączenia go nazad. Jeżeli on ieſt świeży, nie potrzeba iak tylko ściągnąć obydwa brzegi rany; ieżeli ieſt zaſtarzały należy te brzegi wprzod zakrwawić a potym ie do ſiebie zbliżyć.

Autorowie przez długi czas nadużywali ſwych czynności przez wzgląd na naturę ſzczerbu, mniemaiąc iż choroba ta bądź ieſt przyrodzoną bądź nie, bywa zawſze złączona z utratą ſubſtancyi, i przeto dla zapobieżenia temu powymyślali rozmaite ſpoſoby ſkuteczne na utrzymanie tych części w ſtanie ſpoyności, i na oparcie ſię tym uſiłowaniom z ktoremi części te ſame przez ſie dążą do rozdzielenia ſię. Zſzywanie zdawało ſię bydź ſpoſobem naypewnieyſzym dla dopięcia zamierzonego celu; i dla tego używano go przez długi czas, gdy tak daleko zaślepienie tamowało uwagę, iż mu nigdy nie przepiſywano trudności ktorey doświadczano w goieniu, ani przypadkow ktore ſię bardzo częſto w tey mierze zdarzały.

Chirurgia dziſieyſza odrzuciła całkiem zſzywania w leczeniu ſzczerbu warg. Oświeceni początkami tyczącemi ſię ziednoczenia ran, uczeni Chirurdzy cale ſię iuż do tych ſpoſobow nie uciekaią, ktore niekiedy ſą niedoſtatecznemi, a niekiedy ſzkodliwemi, a zawſze okrutnemi. *Obacz* Igły.

Dziſiay za pomocą zawiązań ſpaiaiących leczą rozpadlinę warg. Bo rozwarcie ſię warg

rozdzielonych nie będąc iak tylko ſkutkiem ściągnienia ſię muſzkułow, iako to doſkonale okazał P. *Louis* w ſwym wybornym pamiętniku o ſzczerbie warg; nie potrzeba zatym iak tylko zapobiedz temu działaniu tak ſtoſuiąc ſrzodki ktore podaie ſztuka, iak ich ſtan tego członka wymaga: Ten to ieſt początek gruntowny, i światły ktoryby powinien ſłużyć za zaſadę wſzyſtkim ſzczegolnym prawidłom. Za pomocą niego kraie rany nie ſą iuż irrytowane od twardości igieł; i iuż do iedney przykrości nie przydaie ſię nowa, i choremu oſzczędzaią ſię boleści, ktorych ſkutki bardzo częſto bywały okropne. *Obacz tom IV Mem. de l'Acad. Royale de Chirurgie*

Sądziemy iż tu można opuścić ſpoſob wykonywania operacyi na ſzczerbie warg za pomocą igieł; można go znaleść ieżeli ſię będzie podobało we wſzyſtkich dziełach Chirurgicznych, lecz życzyć by ſobie owſzem należało, ażeby ſpoſoby te były iuż całkowicie odrzucone w używaniu tak iak ie wyrzucamy z dzieła tego.

Przed wykonaniem operacyi Chirurg przygotuie ſobie zawiązanie ſpaiaiące, i to wſzyſtko co mu tylko potrzebne będzie na oczyſzczenie i wyſiąknienie rany; należy wprzod ſprobować tego zawiązania na głowie chorego przed operacyą; i dla tego wprzod ie tu opiſzemy niż podamy ſpoſoby wykonania operacyi.

Bierze ſię wſtążka ſzeroka na cal, długa na trzy ſtopy rozerznięta w ſrzodku, Zwiia ſię w dwa krążki nie rowne; przykłada ſię

potym ſrzodek wſtążki do czoła, i rozciągaią ſię krążki po za głowę nąd uſzami tak ażeby ie zawinąć nakrzyż na karku, i wyciągnąć nazad do warg gdzie znowu założywſzy wſtęgę na guzik przeciąga ſię ią w tył pod uſzami, obwiiaiąc ią w koło głowy.

Można ieſzcze zrobić zawiązanie ſpaiaiące drugim ſpoſobem. Bierze ſię na ten koniec taśma niciana ſzeroka na cal ieden, zakłada ſię na ſzyię i wyciąga aż do warg, biorąc doſkonale wymiar głowy. Potym ſię ta taśma odcina, i przyſzywaią ſię do obydwoch kraiow dwie taſiemki mogące ſię kilka razy obwinąc i zawiązać.

Przygotowawſzy iuż zawiązanie . i to wſzyſtko co tylko ieſt potrzebne do operacyi; Chirurg powinien zakrwawić brzegi wargi, to ieſt powinien ie przywieść do ſtanu rany proſtey. Dwa ſą ſpoſoby wykonania tey operacyi, to ieſt za pomocą nożyka proſtego, i zakrzywionego. Oſtatni ten ſpoſob zależy na podłożeniu bawełny pod wargę ktorey koniec obeymuie ſię palcem wielkim u ręki lewey, ieżeli ſię zacina warga prawa i przeciwnie, nakoniec ſię przecina wſzyſtka część czerwona aż do ſkory tak, ażeby incyzya była pod kątem proſtym.

Jakkolwiek bądź dobry ieſt ten ſpoſob z tym wſzyſtkim łatwieyſzy on ieſt do opiſania niż do wykonania. Nie wſzyſcy za rowno ſię zgradzaią w naznaczeniu pierſzeńſtwa temu ſpoſobowi przed tym ktory ſię wykonywa za pomocą narzędzia oſobnego przecinaiącego od razu, i ktory w ten

czas tylko może bydź niedoſkonałym, gdy ieſt wykonywany od rąk niezręcznych, i nieumieiętnych. Wreſzcie mało na tym zależy iakim ſpoſobem kraie ſzczerbu będą obięte, byle Chirurg umiał ſwego narzędzia użyć, i byle ile z niego ieſt iak naybardziey oſzczędzał boleści dla ſwego pacyenta.

Po obięciu kraiów wargi, przyłożą ſię dwa płatki ſciągaiąc ciało i na to przywięzuiąc zawiązania wyżey opiſane.

Gdy ſzczerb ieſt podwoyny można ſobie tę operacyą rozłożyć na dwa razy. *Obacz Obſervat. de M. Louis Mem. de l'Acad Roy. de Chirur. tom 4.*

Lecz należy bydź bacznym ażeby cała powierzchnia rany była zakrwawiona, gdyż bez tey oſtrożności, operacya byłaby niedoſkonała, i ślina by ſię ſączyła przez otwor ktoryby zoſtawiła część nie zakrwawiona.

Gdy naroſtek rakowy dotyka iednę lub drugą wargę, zrobi ſię rozdział w figurę troykąta, w ktory ſię zachwyci ten naroſtek i ze wſzyſtkim poſtąpi ſię z reſztą tak iak z ſzczerbem wagi. Wiedzieć potrzeba iż po wykonaniu operacyi należy choremu puścić krew; ieżeli tego okoliczność wymaga, przepiſać mu tryb życia ſciſły, i zakazać mu gadać.

SZCZKAWKA (Mat. Szt. Lek.) *Singultus* ieſt to ściągnienie konwulſyine żołądka, i dyafragmy, ktore rodzi oddech gwałtowny i głośny.

Błona wewnętrzna, ieſt bez wątpienia pryncypalnym ſiedliſkem, i organem tey

choroby, gdyż bez tego mufzkułu nie mogł by fię wykonywać oddech ktorego ſkutkiem nie naturalnym ieſt fzczkawka,

Nie bez przyczyny zatym dzielą fzczkawkę na idiopatyczną, i fympatyczną. Pierwfza ieſt właściwa dyafragmie, druga pochodzi z żołądka ktorego irrytacya przechodzi do dyafragmy.

Przyczyną bezfzrednią fzczkawki ieſt irrytacya dyafragmy albo żołądka, złączona z ruchem konwulfyinym tych części.

Po między przyczynami ſkłaniaiącemi policzone fą ſłabość części pochodząca z wieku iako w dzieciach, i ſtarcach, ktorzy dla tey przyczyny bardzo fą ſkłonni do tey choroby.

Szczkawka napada także tych ktorzy iedzą lub piią z chciwością; lecz na ow czas mało ona co zaſtanawiać powinna i ta z czafem fama przez fię uſtaie; ci ktorzy fię wyſtawiaią na powietrze zimne i wilgotue, rozgrzawfzy fię wprzod; ci ktorzy przeciw zwyczaiowi odſłaniaią fobie pierfi, albo też chodzą bofo po mieyfcach zimnych także ią zaciągaią: widziano nawet ofoby, ktorych z przyczyny iż długo w wodzie bawili fzczkawka napadała.

Lecz przyczynami iſtotnieyfzemi fą cząſteczki pokarmow zatrzymane w gardzielu, ich zbyt wielka nieſtrawność w żołądku, zbyteczne używanie napoiow zimnych, złe trawienie ktore rodzi w żołądku rozczyny oſtre, iak ieſt mleko zepfute; a tym famym wfzyſtkie iſtoty oſtre kauſtyczne, i robaczne, cykuta, mlecznik, czofnek, cybula,

imbier, lekarftwa womitowe, niektore purganfe &c.

Szczkawka napada także niekiedy, iako wiadomo, w chorobach oftrych, i długotrwałych, przeto fię też dzieli na fzczkawkę oftrą, i chroniczną.

Pierwfza rrafiać fię zwykła w gorączkach ciągłych, ziadliwych, zarazliwych, i w inflammacyach wnętrzności; kończy fię ona pofpolicie w krotce i nieznacznie.

Szczkawka chroniczna napadać także zwykła w tychże famych chorobach, iak ieft choroba maciczna, dychawiczność, podagra zły ftan pierwfzych naczyń &c. Niezawadzi wiedzieć że ten gatunek fzczkawki ma niekiedy za przyczynę zły fkład części kościowych w pierfiach Znayduiemy w dziełach *Fernela lib. 6. de part morb & fimpt. c. 3.* przykład fzczkawki pochodzącey z ofłabienia chrząftki ftrzałkowatey (*xyphoides*) pifze on także o fzczkawce pochodzącey z wywichnienia iednego żebra, ktora za naprawieniem onegoż całkiem zniknęła.

Choroba ta trwać może kilka dni, tygodni, miefięcy a nawet i lat. Czytamy w *Bartholinie*, iż iedna kobieta trapiona była przez dwa lata fzczkawką, i że ią poczytano opętaną od diabła; i tenże fam autor (*centur 2 hiftor 4.*) wfpomina iefzcze o fzczkawce ktora trwała lat trzydzieści.

Szczkawka bywa niekiedy peryodyczna: lecz powroty iey rzadko bywaią ftałe, i pewne: należy z nich wyciągać prognoftyk podług ważności przyczyny tey choroby: fzczkawka ktora napada po gorączkach o-

ftrych; po inflammacyach, po ranach żołądkowych kiszek, wątroby, i innych wnętrzności, lecz naybardziey dyafragmy, po inflammacyach i ranach znacznych w mozgu, powinna bydź poczytywana za bardzo niebezpieczną; ta ktora napada po gwałtownym zatwardzeniu po cholerze, dyffenteryach, i płynieniach krwi, miana także ieft za fkutek bardzo fmutny.

Ta ktorą rodzą zatrzymania fię miefiączek albo innych iakowych wyprożnień, materyi przedechowych, ofufzenie iakiego wrzodu, apertury &c. może także bydź śmiertelną.

Ta ktora pochodzi z trucizn, robakow, materyi zepfutey ktora fie zfiada w żołądku i tamże fprawuie irtytacyą, może bydź z łatwością uśmierzona, rownie iak i pochodząca z pletory teyże famey wnętrzności albo dyafragmy.

Na koniec fzczkawka pochodząca z ofłabienia żołądka, ktory bywa iey przyczyną nayczęftfzą nie ma nic niebezpiecznego, byle ta fłabość niebyła fymptomatem iakiey choroby długo trwałey, i ktora iefzcze trwa; rownie iak i przypadek zbyt wielkiey ftarości, albo też nadużywania likworow fpirytufowych, i inne podobne przyczyny ktore zawfze fą bardzo ważnemi.

Obacz co do fpofobu leczenia tey choroby artykuły względne, do każdey przyczyny ktoreśmy dopiero przytoczyli; to ieft inflammacya dyafragmy, albo paraphrenezya, trucizny, robaki, inflammacya wątroby, zatrzymanie miefiączek, pletora krwifta żołądka &c. Obacz nadewfzyftko fłabość

żołą-

żołądka, ktorąśmy powiedzieli bydź przyczyną nayczęstszą tey choroby.

Przyłączamy tu ieszcze wypis z Dykcyonarza zdrowia, w celu uczynienia tego artykułu dokładnieyszym dla naszych czytelnikow.

" Szczkawka (Słowa są tego Autora) iest to ruch zależący na wdechu nagłym, i sprawuiącym odgłos, przez ktory to ruch dyafragma nagle iest popchnięta ku dołowi. Jest to konwulsya raptowna muszkułu krtaniowego odpowiadaiącego dyafragmie, i ktora przymusza ten muszkuł do ściągania się z gwałtownością, za ktorym następuie natychmiast rozszerzenie się piersi.

" Irrytacya zatym, i działanie dyafragmy sprawuią ten nienaturalny ruch; należy uważać nerwy roziątrzone iako przyczynę bezsrednią tey choroby; przyczynami drugiemi, i dalszemi są wilgoć, i zbyteczne zimno w powietrzu, potrawy złych przymiotow, albo zbytecznie użyte; rownie iak i te ktore są zbyt ostre, albo ktore się w żołądku przemieniaią w nieczystość kleistą, i gryzącą, mogącą kłoć członki żołądkowe; można w tym samym rzędzie policzyć lekarstwa womitowe, purganse gwałtowne, wodnistości ostre zbieraiące się w tey części ciała ludzkiego, zatrzymanie dyaryi, rozcieczenia dyssenteryczne, kwasy, inflammacye, składy krytyczne materyi ropiastey, rana w wątrobie, dyafragmie albo żołądku.

" Rozmaite naznaczaią gatunki szczkawki przez wzgląd na przyczyny ktore ią zrodziły, iedna ktora pochodzi z pełności-

druga z czystości, trzecia z uciśnienia które sprawuie ciało iakie zewnętrzne.

" Poznaie się iż szczkawka pochodzi z pełności, gdy ona napada ciało młode, otyłe w ktorym puls iest mocny, i pełny, i gdy napada po iakim wielkim i obfitym braniu pokarmow, ktory iest złączony z iakimś czuciem ciężkości, osłabienia rąk i nog i innemi znakami cechuiącemi pełność. Na ow czas należy się udać do srodkow ktoreśmy opisali pod artykułem PEŁNOSC. Srodki te zależą na pusczeniu krwi, lekarstwach roztwarzaiących, i wyprożniaiących, lecz dobrze iest uważyć że ponieważ szczkawka iest ruchem konwulsyinym, należy przeto bardzo bydź ostrożnym, i oszczędnym w używaniu lekarstw wymiotowych; i purgansow; nie należy ich nawet w tym przypadku używać tylko, gdy się iuż zmnieyszyła tęgość fibr przez pusczenie krwi, napoie, i enemy. Co tu mowiemy o tym szczegolnym gatunku szczkawki, powinno się rownie stosować i do tey ktora pochodzi z zatkania, albo inflammacyi. *Patrz* INFLAMMACYA.

" Drugim gatunkiem szczkawki iest ta ktora pochodzi z czczości. Naczynia żołądkowe będąc na ow czas czcze, i ogołocone z soku nerwowego, rozcieki one zatykaią, co sprawuie irrytacyą spazmodyczną, znaną pod nazwiskiem szczkawka.

" W tym przypadku należy przedsiewziąć sposob postępowania całkiem przeciwny temu ktoryśmy dopiero przepisali, daiąc choremu buliony dobre, pokarmy lekkie, i

posilne, iak są rosoł wołowy, i z drobiu; takim iest bulion następuiący:

" Weź *mięsa wołowego* funt. 4
Starego kapłona rozciętego na czworo.
Starą kuropatwę.

" Gotuy to wszystko w sześciu funtach wody bez soli tak ażebyś otrzymał bulion, ktorego dawać należy choremu po szklance co dwie godziny.

" Gdyby iednakże słabość była tak wielka, iżby chory nie mogł strawić tego bulionu, należy go ubić z trzecią częścią wody, wymoczywszy ieszcze w nim na ciepło kawałek cynamonu, albo kilka liści bobkowych.

" Gdy słabość i szczkawka nie ustaią cale, gdy czczość iest bardzo znaczna, puls słaby, omdlały, chory, blady i wyniszczony, i gdy ieszcze wychodzi z iakiey choroby długiey, albo iakowego obfitego wyprożnienia iakim iest utrata krwi; albo rozcieczenie znaczne, trzeba natychmiast udać się do następuiącego trunku:

" Weź *Wody roży inkarnatowey* uncyi 6
Z kwiatow pomarańczowych uncyą 1
Jęczmienney.
Cynamonowey każdey po uncyi ½
Wody składaney piwonii uncyi ½
Pizma,
Ambry utartey,
Soli Jeleniego rogu każdego po grany ½

Szafranu zawiązanego w woreczku ſkrupuł 1
Oleyku gozdzikow ſklepowych kroplę 1
Konfektu alkermeſowego drachm. 2
Syropu gozdzikowego uncyi $\frac{1}{2}$

" Zmięſzay to wſzyſtko razem; dozą tey przyprawy ieſt iedna łyżeczka do zażywania co godzina, Lekarſtwo to ieſt kordyałem temperuiącym, bardzo ſkutecznym na kolkę pochodzącą z czczości iaką poſtrzegamy częſto po gorączkach ziadliwych, po gorączkach zgniłych, dyecie zbyteczney, i po długiey i wymuſzoney wſtrzemięzliwości.

" Szczkawka trzeciego gatunku ieſt ta ktora ma za przyczynę oſtrość humorow, irrytuiących błonę żołądkową, i ſprawuiących tamże wrażenie ſpazmodyczne. Gatunek ten ſzczkawki poznaie ſię z oſtrości powſzechney humorow i krwi, oſoby tey ktora nią ieſt dotknięta, z odbiiań kwaśnych ſłonych, oſtrych, lub pieczących, z womitowania materyi niezmiernie ſmrodliwych i ze wſzyſtkich tych znakow ktore cechuią oſtrość. *Patrz* OSTROSC. Należy także policzyć w tymże ſamym rzędzie używanie pokarmow rozgrzewaiących, likworow ſpirytuſowych, lekarſtw womitowych, purganſow, działanie iakich iadow i trucizn działaiących bezſrednie na żołądek, ktore irrytuiąc iego błony, rodzą ſzczkawkę.

" Potrzeba nayprzod dać choremu pić wiele napoiow wodniſtych, dla oczyſzczenia, obmycia, i ſtarcia ſurowizny żołądkowey; po czym można mu dać do picia w obfito-

ści oleie, iak ieſt oleiek migdałowy, w dozie iedney uncyi co dwie godziny, albo mu też przepiſać mleko gorące za napoy, ieżeli ie potrafi znieść wymoczywſzy wprzod w każdey połkwarty mleka wrzącego dobrą ſzczyptę anyżu, i tyleż kopru, w naczyniu przykrytém, przez kwadrans. Używaią także w podobnych przypadkach dosyć pomyślnie wody miętczaney ktorey ſię używać powinno po dwie uncye co trzy godziny: Można ieſzcze rownie ſkutecznie przepiſać dekokt naſtępuiący:

" Weź *naſion świeżych kopru* uncyi 4

" Naley na to połtory kwarty wody wrzącey, i mocz to na popiele gorącym przez dwie godziny, w naczyniu dobrze zamkniętym, w reſzcie przecedź i tego trunku daway choremu po ſzklance co godzina.

" Używanie dryakwi w dozie poł drachmy, przynoſi także bardzo pomyślne ſkutki; chory może iey używać dwa razy na dzień, albo ieżeliby mu ſię bardziey podobało, może zamiaſt niey brać laudanum płynne w dozie ośmnaſtu kropel.

" Gdy poſtrzeżemy, iż po użyciu lekarſtw łagodzących, i tych wſzyſtkich ſzrodkow ktoreśmy dopiero opiſali ſzczkawka ſię zmnieyſza, albo że przynaymniey nie tak iuż ieſt wielkie ściśnienie i ſpazmy w częściach przyległych żołądkowi, potrzeba ſię udać do lekarſtw wymiotowych drogą enem, dla wyprowadzenia, i wyprożnienia materyi oſtrych rodzących kolkę. Jeżeliby emeticum, po wyprożnieniu żołądka po-

większyło w nim ſpazmę, potrzeba choremu dać zażyć dwadzieścia kropel ulżywaiących na ukoienie tego ſkutku, a potym mu dadź dekoktu powyżſzego.

" Oſtatni gatunek ſzczkawki pochodzi, iakeśmy iuż powiedzieli, od impreſſyi iakiego ciała zewnętrznego. iako to z rany pochodzącey z ukłocia lub cięcia ſzablą, albo też z poſtrzału; niemaſz w tym przypadku innego ſrzodka nad puſzczenie krwi kilka razy powtorzone, i iak nayściśleyſzą dyetę, na ukoienie ſzczkawki.

" Przytrafiaią ſię ieſzcze nie kiedy ſzczkawki lekkie, ktore bardzo krotko trwaią, i ktore nie mogą mieć żadnych ſkutkow okropnych Doſyć ieſt w tym przypadku wypić iednę lub dwie ſzklanki wody zimney, dla roztworzenia materyi ſprawuiącey ſzczkawkę, i dla zmnieyſzenia iey dzielności. Kilka ziarek (*dragée*) anyżu ſmażonego w cukrze wyſtarczaią bardzo częſto na iey uśmierzenie. *Dictionnaire de Santé.*

SZCZOTKA ZIELE. (Bot.) *Dipſacus ſativus. Carduus fullonum.* Off. *labrum Veneris.* Math. Lugd. Łodygi tego gatunku rośliny należącey do rodzaiu oſtow, roſną niekiedy na trzy, i na cztery ſtopy wyſoko: liście iey maią kolor iaſny, zielony, ſą długie i ſzerokie; pod ſpodem maią iednę żyłę wyſtaiącą i uzbroioną kolcami, tak zaś ſpoione ſą z łodygą iż formuią wydrążenie w ktorym ſię zatrzymywać może roſa. i woda deſzczowa: na wierzchołkach łodyg wyraſtaią głowki wielkości iaia; głowki te podzielone ſą na kilka komorek pionowych

nakſztałt ula. I w tych to komorkach zawarte ſą kwiatki białe, lub ſzkarłatowe, maiące u ſwey podſtawy ziarko, ktore ſię z czaſem przemienia w naſienie podobne do naſienia kopru.

Procz tego użytku, ktory niektorzy artyści maią z tego gatunku oſtu, ieſt on ieſzcze używany w ſztuce Lekarſkiey: ma bowiem własność alexyteryczną, roztwarzaiącą, ſtężaiącą, i oſuſzaiącą. Przepiſuią dekokt z niey w winie na wzbudzenie potow, zatrzymanie dyſſenteryi, płynienia krwi, i upławow białych. Niektorzy nawet Autorowie poczytuią ſzczotkę za bardzo ſkuteczną w leczeniu wolow: zalecaią ią także zmięſzaną z miodem na phtyzyą choćby też ta była zadawnioną. Jeżeli lekarſtwo to nie ieſt doſtatecznie pewne na ten przypadek, tedy przynaymniey nie może one bydź niebezpieczne. Mniemaią iż woda, ktorą znayduiemy w wydrążeniu, ktore formuią liście w koło łodygi tey rośliny, ma bydź dobra na piękrzenie twarzy. Niektorzy Autorowie Francuzcy zowią tę roślınę *bain* albo *cuve de Venus* ſtągiewką Wenery.

SZCZURZY OGON. (Szt. Koń.) Jeſt to gatunek liſzaiow, ktore ſię formuią w zdłuż ścięgacza w części tylney nog końſkich. Choroba ta ma dwie odmienności; bywaią albowiem kroſty te niekiedy wilgotne, lipkie, z ktorych ſię ſączy wodniſtość oſtra, i tak dalece zrząca, iż zżera ſkorę. Drugi gatunek ieſt ſuchy z ktorego żadna materya nie płynie. Poſtępuie ſię z niemi tak iak z mokrzem.

SZCZYR ZIELE. (Bot.) *Mercurialis.* Rośliny tey dwa ſą gatunki maiące ſwoie użycie w ſztuce lekarſkiey, to ieſt ſzczyr ſamiec, i ſamica.

Szczyr ſamiec *Mercurialis mas*, J. B. *mercurialis teſticulata, ſive mas, Dioſcordis & Plinii* C. B. P. rośnie pod płotami, po cmentarzach, mieyſcach wilgotnych, i cieniſtych. Z pomiędzy ogonkow należących do liſtkow tey rosliny, puſzczaią ſię ſzypułki krotkie i cienkie, na ktorych wyraſtaią małe woreczki, nakſztałt iąderek czyli owocow o dwoch torbeczkach nieco ſpłaſzczone, ſzerſztki, i koſmate, z ktorych każdy zamyka iedno małe naſionko okrągłe lub owalne. Liście tey rośliny ſą obdłużne nie co ſzerokie, z ząbkami po kraiach, koloru ciemno zielonego połyſkuiące ſię. Łodygi iey wznoſzą ſię do wyſokości bliſko na ſtopę, ſą zaś gałęziſte, kolankowate, i gładkie; korzeń iey ieſt ſłaby i włokniſty.

Szczyr ſamica *mercurialis ſpicata ſive fœmina, Dioſcoridis & Plinii*, C. B P. *mercurialis fœmina* Offic. nierożni ſię od poprzedzaiącego tylko kwiatami, ktore ſą ułożone w kłoſy, i z ktorych ſię nie rodzi żaden owoc ani naſienie.

Sztuka Lekarſka używa bez względnie obydwoch tych gatunkow ſzczyru. Są one roztwarzaiące i laxuiące. Używaią ich pomyślnie w puchlinie, dychawicy, waporach i białey chorobie czyli białych upławach wielu nawet lekarzy zaleca ią w obſtrukcyach macicy. Przepiſuią ie w dekokcie i w wymoczeniu w dozie iedney garści do każdego funta wody.

Można ieſzcze używać iey ſoku otrzymanego przez wytłoczenie, i dozą iego ieſt około czterech uncyi na raz; ieſt on bardzo wybornym miękczącym używanym bardzo częſto dla tey własności zewnętrznie. Roślina ta wchodzi ieſzcze do enem ktore daią położnicom, i w przypadkach zatrzymania ſię mieſiączki. Wielu praktykow przepiſuią trzy uncye ſoku ſzczyrowego, z dwoma lub trzema drachmami tynktury marſowey panienkom, choruiącym na zatrzymanie ſię mieſiączek i niewiaſtom mianym za niepłodne. Mowią iż brodawki potarte ſokiem tey rośliny, wyſychaią i kruſzą ſię w krotkim czaſie.

SZEPLENIENIE. (Szt. Lek.) Jeſt to trudne, lub cale niepodobne wymawianie niektorych zgłoſek, lub głoſek.

Ta nieſpoſobność zależy w ogolności od trzech przyczyn; 1*mo*. Od niedoſtatku edukacyi, albo też z wady w edukacyi. Taką ieſt wada ktorą poſtrzegamy w niektorych oſobach ſądzących ſię na ſzczegolne iakieś wymawianie niby to dla iakiey dyſtynkcyi; takim ieſt zwyczay Gaſkończykow ktorzy zawſze zamiaſt W wymawiaią B, a zamiaſt B. W.

2*do*. Szeplenienie zależy także niekiedy od wady iakiey w organie ſłużącym do wymawiania.

3*tio*. Nakoniec z uſzkodzenia organu wymawiania.

Edukacya czyli ſztuka mogą zapobiedz ſzeplenieniu. Hiſtorya nas uczy iż *Demoſtenes* z natury ſzepleniący, ukrywał tę

wadę nakładłszy sobie do ust maleńkich krzemieni, ile razy miał mowić.

Szeplenienie pochodzi także niekiedy z trudności, ktorą ma ięzyk ruszania się, a przyczyny krotkości wędzidła ięzykowego; iedynym srzodkiem ktorego w tym przypadku użyć można, iest ażeby go poderznąć. Mowa się naprawi, iak skoro przyczyna złego wymawiania ustąpi. *Obacz* JĘZYK.

Gdy ta niesposobność ma za przyczynę rozwolnienie w organach głosu, lub mowy na uleczenie iey przepisać potrzeba tryb życia suchy, płokania z wina i liści srebrnika; &c. osoba szepleniąca czytać zawsze powinna głośno, usiłuiąc ile może iak naylepiey wymawiać; ieżeli ta wada iest ieszcze w dziecku, zaprowadzić mu potrzebą kauteryą na karku lub ręku, smarować się mu będzie głowa oleykiem rucianym, terpentynowym, i szałwiowym.

Szeplenienie napada niekiedy tych co się bawią złoceniem, tudzież malarzy, ludzi wyrabiaiących ołow, miedź, i żywe srebro. Wstrząśnienia elektryczne sprawowały bardzo często w podobnych okolicznościach skutki nad spodziewanie pomyślne

Niekiedy znowu szeplenienie przydarza się po apoplexyi; w tym razie niemożna go uleczyć iak tylko srzodkami stosownemi do sameyże choroby.

Jest ieszcze inny gatunek szeplenienia ktory przeszkadza wymawianiu zgłosek gardłowych. Wada ta ma mieysce w osobach tych, ktorzy maią podniebienie przebite, albo ktorzy mieli iaki wrzod weneryczny,

ktory ftoczył kość podniebieniową. Ofoby zoftaiące w tym ftanie oddaią bardzo częfto nofem to co wypili; dzieci zwłafzcza w tym ftanie będące nie mogą połykać mleka, chyba iż mieć będą ięzyczek podniebieniowy tak długi iż potrafi zaftonić otwor. W takim przypadku nie mafz innego frzodka nad blafzką frebrną przyprawioną do podniebienia. Blafzki takowe zowią zatyczkami podniebieniowemi, *obturateurs du palais*.

SZKARŁATOWA FEBRA. (Szt. Lek.) Jeft to choroba inflammatyczna, złączona z plamkami czerwonemi, gęścieyfzemi, więkfzemi, i czerwieńfzemi od ofpy, i odry. I z przyczyny to czerwoności tych plamek chorobę tę zowią fzkarłatową. Plamki te trwać zwykły dwa lub trzy dni, a potym nikną. Skora po nich zoftaie pokryta ftrupami mącznemi, ktore odpadaią i znowu fię formuią naftępnie dwa lub trzy razy. Kafzel kataralny nie poprzedza tego wyrzutu. Lecz wyrzut ten bywa niekiedy złączony z fwierzbieniem nieznośnym; niekiedy on iednę tylko iaką część ofypuie, na ktorey to części formuie fię plac czerwony okryty łufkami żołtawemi, złączonemi z świerzbieniem gwałtownym; może ona ieszcze bydź złączona z fkwinancyą proftą, lub zwrzodowaciałą a nawet z gangreną.

Szkarłatowa febra rozni fię od ofpy w tym: iż ona nie bywa poprzedzana kafzlem, womitem, i kichaniem, tak iak ten wyrzut; tudzież że iey kroftki nie fą tak wypukłe, i wyraźne, i formuią iednę plamę okrywa-

iącą całe ciało. Nakoniec ieſzcze że te kroſtki nie ropieią, ale ſchną, i zoſtawuią po ſobie ſtrupy mączne.

Rożni ſię ieſzcze od odry w tym, iż plamy w niey nie tak ſą iednoſtayne iak w tamtey, i że ią żadne nie poprzedzaią, ani też żadne po niey nie naſtępuią ſymptomata.

Choroba ta nie ieſt niebezpieczną ſama przez ſię; lecz może po ſobie zoſtawić ſkutki okropne, iak ſą obſtrukcye wnętrzności, ktore nie bardzo łatwo uſtępuią na używanie lekarſtw, i ktore ſię mogą odrodzić na gorączki hektyczne, ſuchoty, i puchlinę; wyrzuty liſzaiowe, erezypelatyczne, proſowe, i ślinogorzowe mniey ſą ſtraſzne, zwłaſzcza ieżeli ślinogorz ieſt wrzodowaty; le z ieżeliby ślinogorz był gangrenowy, chory iuż zginął.

Szkarłatowa febra proſta mało wyciąga lekarſtw, puſzczenie krwi w początkach może bydź pożyteczne. I podług ſtanu głowy i pulſu można ią powtorzyć po wyrzuceniu nawet, nie obawiaiąc ſię wpędzenia iey wewnątrz. Potrzeba przez cały czas leczenia tey choroby, używać obficie ciał temperuiących, i rozpuſzczaiących; można w niektorych przypadkach dadź kilka lekkich dyaforetykow, i innych lekarſtw ktoreśmy przepiſali pod artykułem ODRA.

Szkarłatowa febra erezypelatyczna, i proſowa nie wymagaią żadnego ſzczegolnego ſpoſobu leczenią. Liſzaiowa albo świerzbowa nie uſtępuią częſtokroć aż po długim używaniu wod żelaznych, ktore kończą ich uleczenie. Slinogorzowa wymaga

puſzczenia krwi więcey razy powtorzonego. Płokań łagodzących, i rozwalniaiących nakoniec wſzyſtkie inne lekarſtwa, i ſrzodki pomagaiące w ſkwinancyi, nie powinny bydź zaniedbane.

Wiedzieć należy iż po opadnieniu ſtrupow purganſe kilkokrotne ſą nieuchronnemi, na zapobieżenie przypadkom, ktoreśmy wyliczyli.

Autor Dykcyonarza zdrowia artykuł ten w naſtępuiącey oſnowie wykłada.

" Febrą ſzkarłatową (piſze on) zowią febrą ciągłą, złączoną z plamkami czerwonemi. Częściey ſię ona przydarza w lecie niż w zimie; dotyka ſzczegolniey dzieci.

" Okazuie ſię ona w tychże ſamych znakach iak i inne gatunki febry, zaczynaiąc od wielkiego bolu ſerca; całe ciało pokrywa ſię małemi plamkami czerwonemi, lecz nie tak iednoſtaynemi iak bywaią w odrze. Plamki te trwaią przez dwa lub trzy dni, a potym nikną; ſkora po nich bywa pokryta łuſkami mącznemi, ktore odpadaią i na nowo ſię znowu formuią dwa lub trzy razy naſtępnie.

" Chcroba ta nie zdaie ſię bydź czym innym iak tylko zbytecznym wzburzeniem ſię krwi: pochodzącym bądź z zbytecznego upału lata, bądź z inney iakiey przyczyny, gdy oczyſzczenie krwi nie naſtąpiło, i gdy wyiście materyi chorowitey przez pory było zatrzymane. I dla tey ci to przyczyny na ow czas nie należy krwi puſzczać, chyba iżby gorączka była zbyt gwałtowna. Należy także rownie zakazać kordyałow, ktore

bardziey ieſzcze powiękſzaią ruch krwi, i przeſzkadzaią oddziałowi ſpokoynemu, i umiarkowanemu tey materyi obcey, ktory natura zrobic pragnie.

" Zakaże ſię choremu używanie mięſiwa; wina; i tego wſzyſtkiego co tylko może rozgrzać; każe ſię mu przez część dnia leżeć na łożku: może nawet reſztę dnia przepędzić ſiedzący lub chodzący byle mieſzkanie iego było ciepłe, i dobrze opatrzone; za napoy ordynaryiny zrobi ſię mu tyzanna z ięczmienia gotowanego w wodzie, i da ſię mu do zażywania co trzy godźiny proſzek naſtępuiący:

" Weź *Magnezyi białey w proſzku* drachm 2
Saletry drachmę 1
Soli de duobus ſzkrupuły 2

" Utrzyi to na proſzek miałki, i podziel na pakieciki ważące po dwanaście gran; ktore chory zażywać będzie co trzy godziny, iakeśmy iuż powiedzieli.

" Po trzech, lub czterech dniach używania tego proſzku da ſię choremu na purgans, ktory ſię znowu w trzy dni drugi raz powtorzy.

" Jeżeliby choroba ta okazywała ſię z znakami gorączki gwałtowney, z ſkłonnością do womitu, z affekcyą ſenną, udadź ſię potrzeba do puſzczenia krwi, i do enem a ieżeli ſrzodki te nie przynoſzą żadnego ſkutku, przyłoży ſię na kark ſzeroka wezykatorya, ktorey pozwolić potrzeba ropieć przez kilka dni.

" Jeżeli dziecko doświadcza ruchow konwulſyinych, po puſzczeniu krwi, i enemach, udać ſię potrzeba do powyżſzego proſzku, i przepiſać co wieczor pół uncyi ſyropu pierſiowego (*diacodium*)

" W ogólności choroba ta nieprzynoſi żadnego ſkutku okropnego; doſyć ieſt nie używać żadnych lekarſtw gorących, iak ieſt wino, wody ſkorſonery, i ſoczewicy, ktoreby pogorſzyły ſtan tey choroby, i mogłyby zrodzić przypadki bardzo okropne.

SZKORBUT. (Szt. Lek.) Choroba ta okazuie ſię przez plamki żołte albo ſine na udach, wraz z płynieniem krwi z dziąſeł. Przed wiekiem ſzeſnaſtym nie była ona całe znaną, a przez przeciąg około dwoch wiekow więcey niż ſto traktatow napiſano o ſzkorbucie, pomiędzy temi traktat P. *de Lind* naywiękſzą ma zaletę.

Dzielą poſpolicie ſzkorbut na początkowy, ſtwierdzony, albo wzmagaiący ſię, i zaſtarzały. Dzielą go ieſzcze na ſzkorbut morſki, i lądowy; nakoniec na gorący i zimny.

Szkorbut może mieć za przyczynę powietrze zimne i wilgotne, życie prożniackie, affekcye dręczące duſzę, potrawy grube, kleiſte, zgniłe, i bez roślin. Może ieſzcze bydź ſkutkiem choroby iakiey długo trwałey, gorączek przeſtankowych, i zbyt długiego używania lekarſtw kruſzcowych.

Znaki ſzkorbutu początkowego ſą bladość i nieznaczne nabrzmienie twarzy, kolor zielonawy warg, i gruczołków łzowych,

kolor błady całego ciała, ktory z czasem ciemnieie, a na koniec sinieię; smutek, i udręczenie duszy, ociężałość i omdlałość członkow, drętwienie i słabość kolan; trudność w oddychaniu, i zmordowanie ktore się za naymnieyszym ruchem znacznie powiększa, świerzbienie, nabrzmiałość, i krwawienie dziąseł, ich kolor czerwony lub czarniawy; tudzież miękkość, korrupcya, i cuchnienie ust. Skora staie się lśniącą i gładką, potym sierszką i strupiastą; liczba plamek coraz się bardziey powiększa na udach, pośladku, ramionach i rękach; te są w początkach czerwone, a potym błękitne, sine, i czarne, niektore płaskie.

W szkorbucie wzmagaiącym się ścięgacze schylaiące uda, ściągaią się ku lędzwiom, i część tę wytężaią, kolana nabrzmiewaią staią się boleśnemi, i tracą całkiem swoię ruchawość. Napada chorego osłabienie znaczne, i gdy przez dłuższy czas zostawać będzie w spoczynku za naymnieyszem wzruszeniem wpada w słabość; ci ktorych wystawiaią na otwarte powietrze, umieraią bardzo często nagle. Kolor ich twarzy bywa ołowiany; skarzą się na gwałtowne bole w piersiach; napadaią ich płynienia krwi nosem, dziąsłami, i hemoftyzye Stolcem wydaią z siebie krew czystą wrzody staią się zakrwawionemi. Jednakże mimo osłabienia duszy, i ciała, funkcye zmysłow, i apetyt zostaią w swym przyrodzonym stanie, i chorzy nie czuią żadnych boleści, byle się tylko nie ruszali.

W szkor-

W ſzkorbucie zaſtarzałym, rany zadawnione, ieżeli iakie ſą, otwieraią ſię, ſkora na udach trzaſka; widać na niey naroſtki miękkie, ſine, boleśne, wrzody gębczaſte, i krwiſte; chorzy bywaią dręczeni gorączkami kilkodziennemi (*Synochus*) zgniłemi wraz z potami zimnemi, i hemorragiami śmiertelnemi. Napada ich żołtaczka, puchlina, hipokondrya, zatwardzenie uporczywe, niekiedy trudność w oddychaniu, ktora ich nagle zaduſza; uryna ich bywa doſyć mała, ſmrodliwa, i czerwona; ſmutny ten widok bywa na koniec zamknięty ſłabościami, i śmiercią.

Widziemy zatym oczywiście z tego opiſania, że prognoſtyk ſzkorbutu muſi bydź także odmienny, podług rozmaitych ſtanow tey choroby Jednakże w ogólności powiedzieć można, że choroba ta bardzo ieſt niebezpieczną. Niektorzy Lekarze utrzymuią iż, ona ieſt zaraźliwą, lecz niektorzy znowu ſądzą przeciwnie; daią oni za przyczynę ſwego mniemania poſtrzeżenie dowodzące, iż w obozach, w ktorych ſzkorbut okrutnie puſtoſzy woyſko, Generałowie, i Officyerowie bywaią poſpolicie wolni od niego; że na okręcie gdzie cała czeladź tą chorobą ieſt zarażona, kapitan okrętowy, i mała liczba Officyerow zoſtaią w zdrowiu. Lekarze ktorzy to zdanie utrzymuią, przypiſuią wzmaganie ſię tey choroby pomiędzy żołnierzami, i maytkami, złym przymiotom pokarmow, ktoremi ſię oni żywią, i wodzie zepſutey, ktorą oni ſą przymuſzeni pić. Dowodzą przez to ſpo-

ſobem bardzo dowodliwym, i iaſnym, dla czego Generałowie, Kapitani okrętow, i prawie wſzyſcy Officyerowie, ktorzy używaią lepſzych pokarmow, i wina ſą od tey choroby wyięci. Co do nas łączemy ſię także ze zdaniem tychże ſamych Lekarzy.

Szkorbut początkowy, gdy ſię z nim poſtępuie roztropnie, zwykł poſpolicie z łatwością uſtępować na użyte lekarſtwa: lecz to rozumieć ſię powinno o ſzkorbucie przypadkowym, gdyż ſzkorbut dziedziczny, ten ktory napada po iakiey grubey melancholii, albo po iakiey chorobie długotrwałey daleko bywa uporczywſzy. Odmiana powietrza, pokarmy świeże, zwłaſzcza z rodzaiu roślin, woda czyſta i nieco wina dobrego, wyſtarczaią bardzo częſto na uleczenie tey choroby, gdy ſię ta ieſzcze nie bardzo wzmogła. Lecz gdy iuż doſzła w ſwym natężeniu do ſtopnia drugiego, wymaga całey roſtropności i uwagi Lekarza. Plamki ktore nie ſą ieſzcze czarne, ani ſine, nie ſą żadnym znakiem okropnym; owſzem miane one ſą za znaki przyiazne. Toż ſamo ſądzić należy o płynieniach krwi, iednakże gdy te ſą częſte, lub zbyteczne, mogą chorego koſztować życie. Ciężkość i udręczenie ſą znakami złemi. Toż ſamo ſię rozumieć ma o płynieniu żołądka, zwłaſzcza ieżeli ſtolce będą krwiſte. Bole wnętrzności żywe i ciągłe grożą sfacelą w kiſzkach. Naroſtki ktorych wzroſt i zmnieyſzanie ſię bywaią nagłe, obwieſzczaią paraliż. Szkorbut może wprawić chorych w phtyzyą, puchlinę, apoplexyą, a nawet epilepſyą. Wrzody

ſzkorbutyczne bywaią uporczywe. Ściągnienie kolan bywa bardzo trudne do uleczenia. Uſpoſobienie do gangreny gdy iuż ieſt iawne, nie podobne ieſt prawie do uleczenia; na koniec częſte ſynkopy ſą znakiem prędkiey śmierci.

Cel ktory ſokie zamierzyć powinniśmy w leczeniu ſzkorbutu, ieſt ażeby ułagodzić oſtrość humorow, wſtrzymać wzmaganie ſię oneyże, ktoremu zaſtanowienie iadu zdaie ſię ſprzyiać, przez ułatwienie wyiścia temuż iadowi, i pracować nad wyniſzczeniem go lekarſtwami ſzczegolnemi.

Przepiſze ſię zatym ſzkorbutykom tryb życia chłodzący. Każe ſię im przez długi czas używać ciągle ſałat chłodzących, i nieco kwaſkowatych, iak ieſt ſałata, cykorya, ſzczaw, i rzeżucha. Za pokarm dawać ſię im będą iarzyny, iako to kapuſta, rzepy, pory, cwikła &c. Ich napoiem powinno bydź nie co dobrego białego wina Burgońſkiego albo Ryńſkiego, w znaczney ilości wody roztworzonego. Można im także pozwolić mleczywa, i nieco mięſa świeżego. Czoſnek, płodziſzek, cybula, cytryny, galarety porzyczkowe, pomarańczowe, wiśnie i inne owoce kwaſkowate pomagaią im bardzo. Owoż iuż przepis co do życia. Co do lekarſtw te powinny bydź także chłodzące, rozwalniaiące, i kwaſkowate. Można zatym przepiſać choremu tyzanny zrobione z korzeni chrzanu dzikiego, liści ſzczawiu, i rzeżuchy wodney.

Purganse, i pędzące ſą bardzo ſkuteczne na wſtrzymanie wzmagania ſię iadu, i oſtrości humorow przez ſtagnacyą onychże. Przepiſuią na ten koniec trunki lekko laxuiące, zrobione z tamarynd, kremortartary, i manny. Popędza ſię uryna tyzannami dyuretycznemi, i apozemami roztwarzaiącemi; oxymel ſcylitycki dany w małych dozach, lecz częſto, tak ażeby chory wyżył go przez dzień do połtory uncyi, przynoſi także tenże ſam ſkutek.

Nakoniec na zniſzczenie i wyprowadzenie iadu, poſtępuie ſię lekarſtwami ſzczegolnemi. W tym zamiarze daią ſok rzeżuchowy ſam przez ſię, albo zmięſzany z tyleż ſoku warzęchowego, i weroniki wodney od dwoch uncyi, aż do ſześciu, dodaiąc poł uncyi ſyropu przeciw ſzkorbutycznego na każdą dozę; albo też mięſzaią te ſoki do kwarty ſerwatki, ktorą chory pić powinien z rana, i w wieczor. Woda *de gourdon*, czyli dekokt z młodych gałązek ſoſnowych ſą bardzo ſzacowane.

Daią ieſzcze na tenże ſam koniec buliony kurczęce, cielęce, i ſkopowe, do ktorych kładą korzenie kobylego ſzczawiu, i chrzanu dzikiego w dozie poł uncyi każdego, garść liści rzeżuchowych, i podrożnikowych, albo też trzebuli: nakoniec ieſzcze kładą do tych bulionow, albo apozemow rozmaite antiſcorbutica o ktorych pod oſobnym artykułem mowiliśmy.

Kinkina także udaie ſię niekiedy w tey chorobie, narkotyka zaś bardzo w niey ſą ſzkodliwe. Puſzczanie krwi nie ſłuży iey

także zawſze, ſą atoli niektore okoliczności, ktore go wymagaią, iak naprzykład ciężkości gwałtowne; merkuryuſz tu bardzo ieſt ſzkodliwy, i ieżeli niektorzy Autorowie mniemaią, iż za pomocą niego uleczyli ſzkorbutykow, tedy bez wątpienia ſądzić można, iż Lekarze ci nie poznali ſię na właściwych znakach i poczytali choroby inne za ſzkorbut. Te ſzczęśliwe błędy nie ſą rzadkie w ſztuce Lekarſkiey.

Mało ieſt Lekarſtw przeciw ſzkorbutowi. Plamki nie potrzebuią żadnych topikow; owſzem przeciwnie popędzenie ich wewnątrz bywa częſtokroć okropne dla chorych. Wrzody dziąſeł nie potrzebuią tylko płokań ścieraiących i przeciw ſzkorbutycznych, woda ięczmienna z miodem praśnym, przydawſzy do tego kilka kropel ſpirytuſu warzęchy, może zaſtąpić wſzyſtkie inne; niektorzy ieſzcze mieſzaią hałun, i inne kwaſy mineralne, lecz używanie ich nie ieſt bez nieprzyzwoitości. Kąpiele ciepłe około ſchyłku tey choroby bywaią niekiedy pożyteczne. Używanie wewnątrz kamfory bardzo ieſt dobre na uprzedzenie gangreny. Obwiną ſię zatym członki, ktorymby groziła gangrena w chuſtki zmaczane w wodzie, albo ſpirytuſie winnym kamforowym. Używaią także pożytecznie ſolucyi ſoli morſkiey, ktorą ciepło przykładaią na uda na rozpędzenie zatkań edematycznych. Dobrze ſię miewaią chorzy po używaniu bądź wewnętrznie bądź zewnętrznie małego rozchodniku, w ściągnieniach członkow.

Mało ieſt chorob, przeciwko ktorym byłoby tyle ratunkow, iednakże przeto nie ieſt ona zbyt łatwą do uleczenia, i codziennie prawie patrzamy na Lekarzy naydoświadczeńſzych, ktorym zbywa na ſpoſobach ratowania ſzkorbutykow.

Szkorbut dziecinny leczy ſię temiż ſamemi ſrzodkami ſtoſuiąc zawſze dozę lekarſtw do ich wieku; ſerwatka bardzo onym pomaga.

Zobaczmyż ieſzcze tenże ſam artykuł tak iak go wykłada Autor zalecony, i po kilkakrotnie iuż od nas w tym dziele wſpomniany.

" Choroba ta (Słowa ſą Dykcyonarza zdrowia) bardzo poſpolita na morzu, zależy na zbiorze ſymptomatow ziednoczonych albo całkiem, albo po części; naypoſpolitſze z nich ſą rozwolnienie, nabrzmiałość, ſiność, krwawienie dziąſeł, czarność, ochwianie, i padanie zębow; wrzodowatość, i cuchnienie uſt, plamki czerwone, ſine. a niekiedy żołte na ſkorze, bole odmienne, i omdlałość rąk, i nog; wrzody ſine na rozmaitych częściach ciała, gangrena ſucha w członkach, pruchnienie kości &c.

" Dwa naznaczaią gatunki ſzkorbutu, ieden ktory zowią właściwym, drugi zwany affekcyą ſzkorbutyczną. Szkorbut ieſt, iakośmy powiedzieli, zbiorem wielkiey części ſymptomatow cechuiących tę chorobę; affekcya zaś ſzkorbutyczna ieſt tylko początkiem tychże ſamych ſymptomatow.

" Dawniey dzielono ſzkorbut na dwa gatunki to ieſt: na ziemny, i morſki, lecz

świeższemi doświadczeniami dowiedziono, że te dwa gatunki szkorbutu nie są iak tylko iednym, i tymże samym gatunkiem. My przestaniemy na podzieleniu szkorbutu na zimny, i gorący podług natury temperamentu, klimatu, i skutkow choroby.

" Szkorbut rożni się od hipokondryi, i melancholii w tym, iż w szkorbucie humory większą maią ostrość, krew bywa gruzłowata, i oddzielona od części białey; gdy natomiast szkodzi ona bardziey przez zgęstnienie w tamtych dwoch chorobach. Zatkanie w hipokondryi bywa tylko proste, gdy w szkorbucie bywa ono pospolicie złączone z korrupcyą, ziadliwością, i fetorem: dla tegoć to szkorbutycy podlegaią mdłościom, drzeniu, i ograżkom gorączkowym ustawicznym.

" Rożnią szkorbut od francy, przez ścisły rozbior wszystkich znakow złączonych z temi chorobami: szkorbut kommunikuie się pospolicie przez usta; franca zaś częściami rodzaynemi; pierwsza zalega dziąsła, zęby ktore toczy, i psuie; druga zwykła osiadać na mandlach, ięzyczku, podniebieniu, nosie i rodzi maleńkie wrzodki, ktore wkrotce obracaią się w zgniliznę. Wrzody szkorbutyczne bywaią krwiste, i wodniste; gdy wrzody francowate są strupiaste, i lipkie. Szkorbut wyrzuca plamki na skorę, franca zaś gruczoły, i narostki: w szkorbucie chorzy doświadczaią bolow ostrzeyszych, i przestankowych; w francy zaś bywaią one bardziey zrzące, i stałe, i powiększaią się zawsze w nocy. Szkorbutycy dosyć są spo-

koyni na łożku, gdy francowaci wiele leżąc nawet cierpią. Uryna ſzkorbutykow miewa zawſze kolory żywe; w francy zaś nietak, i bywa mętnieyſza.

" Znaki ſkłonności ſzkorbutyczney ſą, oſłabienie, i omdlałość powſzechna, bole ciężące, a niekiedy oſtre, nieſtałe, i wracaiące ſię po nieiakich przeſtankach, i ktore ſię naybardziey czuć daią w ſtawach, ruchy nieregularne pulſu, przyſtępy gorączkowe; bole iuż w żołądku, iuż w głowie, iuż w rozmaitych innych częściach ciała; ſen nieſpokoyny, i przerywany, wſtręt do pokarmow mięſnych, pieczenie, i oſtrość znaczna w ciele.

" Szkorbut ſtwierdzony poznaie ſię z bladości i nabrzmiałości twarzy; dziąſła bywaią zbyt czerwone, krwiſte, i zwrzodowaciałe; ucisnąwſzy ie choć tylko cokolwiek palcem wypływa natychmiaſt z nich poſoka, bywaią tak rozwolnione, iż z łatwością z nich zęby powyimować można. Poſtrzegamy na ſkorze naybardziey zaś na rękach, udach, pierſiach plamki czerwone albo raczey ſine i czarne; formuią ſię wrzody w uſtach, i w noſie, chorzy miewaią oddech bardzo trudny, czuią oſłabienie, i bole nieſtałe w całym ciele; uryny ich, ſtolec i oddech ſą niezmiernie ſmrodliwe: czuią w ięzyku i gardle trudność iakąś nieuſtanną do połykania; podlegaią gorączkom, hemorragiom, a naybardziey mdłościom.

" Ludzie młodzi, i ſtarcy naybardziey podlegaią tey chorobie; dotyka ona także ludzi prożniakow, i tych ktorzy z profeſſyi

mało używaią agitacyi, ktorzy mieszkaią po mieyscach niskich, i wilgotnych, ktorzy maią iaką skłonność do affekcyi hipokondryczney; iest to choroba bardzo powszechna w mieyscach przyległych morzom w kraiach połnocnych.

" Przyczyną bliską szkorbutu, iest zsiadnienie się krwi, i oddzielenie limfy, ktora przestaie iednoczyć się z nią; co iest przyczyną iż ona nabywa pewnego stopnia ostrości, ktora powiększaiąc się codziennie odradza się w korrupcyą zgniłą. Przyczyny przypadkowe są powietrze zimne, i wilgotne, mieszkanie na mieyscach takichże; pokarmy gęste, i słone, dyeta kwaśna, zbyteczne używanie aromatow i likworow spirytusowych, niedostatek agitacyi, passye powolne, iako to smutek, nudność, sypianie zbyt długie &c.

" Rozrozniliśmy wyżey szkorbut od skłonności szkorbutyczney, i daliśmy poznać iak one rożnić należy; potrzeba też zatym odmiennemi sposobami z niemi postępować. Nic nie masz pożytecznieyszego w skłonności szkorbutyczney, nad używanie ciągłe przez długi czas rzeczy rozrzedzaiących bardzo lekkich; gdyż limfa będąc zgęstniałą nie może bydź rozpuszczoną; tylko gdy będzie dostatecznie odwilżoną; przeto cokolwiek tylko uczynić można naylepszego w przedsięwziętym leczeniu tey choroby, iest ażeby przepisać choremu używanie w obfitości serwatki; w dozie iedney kwarty podzieloney na kilka razy na dzień; każe się mu oraz używać kąpieli, ktorych używać powinien czasami to iest zostawuiąc dni wol-

ne; poczym można mu serwatkę zaostrzyć syropem przeciwszkorbutycznym biorąc go iednę uncyą do kwarty serwatki.

" Po używaniu ciągłym przez trzy tygodnie lub przez miesiąc takowych lekarstw rozwalniaiących, można przystąpić do apozemu następuiącego:

" Weź *Korzeni mikołayka*,
Omanu, każdego po uncyi ½
Liści burakowych,
Wołowego ięzyka każdych po garści 1

" Gotuy to wszystko w kwarcie wody aż do wygotowania się czwartey części, a potym przyday:

" *Liści szczawiku*,
Rzeżuchy zrzodlaney,
Warzęchy, każdych po garści ½

" Mocz to wszystko ciepło przez poł kwadransa w naczyniu dobrze zamkniętym, a potym przecedź, i przyday ieszcze:

" *Soli de duobus* drachmę 1

" I niech tego używa chory po szklance co cztery godziny.

" Kontynuować się powinien ten apozem przez dni ośm; po czym przepurguie się chorego dwoma uncyami manny, i iedną uncyą syropu iabłczanego. Potym się mu każe brać kąpiele przez drugie ośm dni, i znowu apozem powyższy przez dni piętnaście, przestrzegaiąc ażeby co piętnaście dni wziął zawsze na purgans. Zakończy się leczenie zaleceniem choremu używania mleka oslicze-

go, ktorego pić powinien po kwaterce kładąc się spać, i tyleż zrana wstaiąc.

" Szkorbut stwierdzony powinien bydź rownie leczony istotami rozwalniaiącemi, byle chory niebył zbyt słaby, ażeby ie mogł znieść; w ktorym to przypadku każe się mu przez piętnaście dni używać tak iak wyżey serwatki klarowaney, i kąpiele ciepłe przez ośm lub dziesięć dni; po czym się mu przepisze purgans następuiący:

" Weź *Senesu* drachmę 1
Manny uncyi 2
Soli Glaubera drachm 2
Syropu składanego z rubarbarum uncyę 1

" Urob to wszystko na purgans.

" Bezśrzednie potym przepisze się mu apozem następuiący:

" Weź *Korzeni chrzanu*,
Omanu, każdych po uncyi ½
Zębownikowych posiekanych drachmy ½

" Gotuy lekko te korzenie w połtory kwarty wody pospolitey, poki po wygotowaniu nie zostanie tylko pięć kwaterek; w naczyniu należycie zamkniętym; a potym przyday:
Warzęchy,
Weroniki wodney,
Koniczyny wodney,
Rzeżuchy zrzodlaney każdey po garści ½

" Mocz to wszystko w dekokcie powyższym odstawiwszy go od ognia, i nakrywszy naczynie dobrze, poki prawie całkiem nie

oftygnie; wrefzcie przecedź i iefzcze przyday:

Syropu przeciw fzkorbutycznego uncyę 1

" Dozą tego apozemu fą cztery fzklanki na dzień, co cztery godziny iedna; i to fię kontynuować ma przez ośm dni; poczym rozpoczną fię na nowo kąpiele i ferwatka, znowu na ośm dni, a potym przyftąpić należy do wina przeciw fzkorbutycznego naftępuiącego:

" Weź *Korzeni biedrzeńca białego*,
Omanu
Baldryanu,
Chrzanu dzikiego każdego po uncyi 3
Łopianu uncyi 5
Liści rzeżuchy zrzodlaney,
Warzęchy,
Weroniki wodney,
Rutki ptafiey,
Piołunowych,
Małey centurzyi każdych po garści 2

" Oczyściwfzy, obmywfzy, i pokraiawfzy to wfzyftko wprzod włoż do kukurbity miedzianey, i przyday:

Soli ammoniackiey w profzku uncyi 3
Nafion mufztardowych, uncyi 6
Czofnku głowek 2

Naley na to wfzyftko

" *Dobrego wina czerwonego ordynaryinego kwart dwanaście*, okryi kukurbitę fzmatą płocienną i pargaminem zmoczonym, wftaw ią *in balneum mariæ*, albo też *in bal-*

neum cineris w bardzo małym ſtopniu ciepła i niech to tak moknie przez dwanaście godzin, pamiętaiąc zamącić częſto naczynie, niech wreſzcie ochłodnie nie odtykaiąc go i przecedź to wſzyſtko, gdy iuż zupełnie oſtygnie. Zachoway to wino w piwnicy do użycia, w butelkach dobrze zatkanych. Dozą iego ieſt mały kieliſzek dwa razy na dzień to ieſt zrana na czczo i około ſzoſtey po wieczerzy. Kontynuować to lekarſtwo potrzeba przez ſześć tygodni, pamiętaiąc ażeby co dni piętnaście wziąść na purgans, opiat naſtępuiący:

" Weź *Szafranu Marſa roztwarzaiącego* uncyi ½

Seneſu oczyſzczonego,
Rubarbarum po drachmie 1
Soli piołunowey uncyi ½
Salapy,
Dyagrydu,
Merkuryuſzu ſłodkiego po ſzkrupuły 2
Gummy ammoniackiey,
Mirry po drachmie 1

" Utrzyi to wſzyſtko i umięſzawſzy doſkonale, urob z doſtateczną ilością ſyropu z kwiatow brzoſkwiniowych.

" Dozą tego opiatu ſą dwie drachmy, z rana na czczo; do zażywania przez dni trzy ciągle.

" Przy końcu używania ciągłego przez mieſiąc wina przeciw ſzkorbutycznego, przydawać ſię będzie do każdey ſzklanki tegoż ſamego wina.

Spirytusu warzęchy po kropel 10

" Gdy się będzie kontynuować używanie lekarstw powyższych przez czas dostateczny, przerwie się dalsze ich używanie, zamiast ktorego przepisze się choremu mleko krowie ktore on pić powinien z rana i w wieczor w dozie iedney kwaterki przez mieśiąc; po czym powroci się znowu do powyższego wina, i to kontynuować będzie przez sześć tygodni, albo do całkowitego uleczenia.

" Wystrzegać się zaś potrzeba wszystkiego tego co stać się może przyczyną z siadnienia się i gęstnienia krwi, iak są wina kwaśne, wiśnie, porzyczki, mięsa solone, i wędzone, aromata, likwory spirytusowe, powietrze grube, pokarmy kleiste i lipkie, spanie zbyt długie, passye powolne, iak iest smutek, nudność &c.

" Całe to postępowanie, ktoreśmy dopiero wyłożyli, nie powinno się ściągać tylko do temperamentow flegmistych, miękkich, rozwolnionych, ktorych fibry nie maią czułości, do osob tłustych, i otyłych, ktore nie wiele maią w sobie krwi, ktore nie maią ieszcze oznaczoney skłonności do zgnilizny, gdyż inaczey wszystkie te lekarstwa, ktore są zbyt gorące, przyspieszyłyby ieszcze rozwolnienie krwi, i wprawiłyby chorego w wyniszczenie śmiertelne.

" Postępowanie takie nie służy cale na uleczenie szkorbutu żołnierzy, maytkow, ludzi temperamentu suchego, i żywego, chyba iżbyśmy zostawali w niesposobności używania innych, w ktorym to przypadku starać się przynaymniey należy ułagodzić te

lekarstwa, biorąc ich w mnieyszey ilości, i przytym piiąc wiele napoiow wodnistych.

" W szkorbucie gorącym to iest takim, ktory iest złączony z rozwolnieniem nagłym i gwałtownym massy krwi, iak iest szkorbut morski; należy używać rozpędzaiących, iak iest serwatka, lecz w mnieyszey ilości; przeto może się przepisać serwatka na ośm dni a potym przystąpić do używania limonady w znaczney ilości, pamiętaiąc iednak o purgansie co dni piętnaście iakeśmy wyżey przepisali, i przepisawszy tryb życia ścisły, ktory składać się powinien z potraw mącznych, iak to kaszy. ryżu, iarzyn świeżych, gotowanych bez masła, wystrzegaiąc się nadewszystko mięsiwa: iedyne mięso ktorego niekiedy pozwolić można, iest cielęce i kurze; naybardziey zaś chronić się potrzeba wina, likworow spirytusowych, pić zawsze wodę zdroiową, ile bydź może, albo ią też przewarzyć, gdy ią poczytuiemy za nieczystą. Mleko całe nie służy w tym gatunku szkorbutu, można przepisać owoce świeże na wiosnę, konfitury agrestowe, i wisniowe; kąpiele i w ogólności to wszystko, co może rozwolnić fibry, i ochłodzić krew.

" Ponieważ ten gatunek szkorbutu pospolity iest maytkom, i żołnierzom i ponieważ trudno iest konserwować cytryny i limonie przez tak długi czas, iakby tego potrzeba było, można więc ten niedostatek zastąpić, zrobiwszy massę, ktora się tak długo konserwować może iak zechcemy. Nie idzie tu tylko żeby trzeć cytryny o cukier poty, poki się powłoka żołta całkiem nieze-

trze, i ten cukier fchować do użycia, ktory fię potym roztwarza w wodzie i ktora ieft wybornym napoiem przeciwko fzkorbutowi morfkiemu.

" Liniment naftępuiący bardzo ieft fkuteczny, na umocnienie dziąfeł, i zębow gdy te fą nadwerężone przez fzkorbut.

" Weź *Krwi fmoczey,*
Santału
Koralu czerwonego preparowanego, i ftartego na profzek,
Nafion fzkarłatowych,
Hałunu fkalistego każdego po drachmy 2

" Utrzyi to wfzyftko i pomięfzay, przydawfzy iefzcze:
Miodku rożanego klarowanego uncyi 3

" Gotuy to potym aż do zfiadłości elektuaru płynnego. Używać fię będzie tey mięfzaniny na fmarowanie fobie z rana i w wieczor dziąfeł.

" Ponieważ lekarftwa przeciw fzkorbutyczne P. *Moret* zyfkały powfzechny fzacunek, przeto umiefzczemy tu opifanie onychże, ażeby ich w potrzebie można było użyć zamiaft tych, ktoreśmy przepifali.

WINO PRZECIW-SZKORBUTYCZNE.

" Lekarftwo to ieft iednym z nayprzncypalnieyfzych, ktore P. *Moret* ziednało flawę, i ktorego on nayczęściey używał. Preparował on ie fpofobem naftępuiącym.

" Weź

„ Weź *Korzeni chrzanu* uncyi 12.
Łopianu uncyi 6.
Liści warzechy,
Rzeżuchy wodney,
Weroniki wodney,
Rutki ptaśiey każdych po gar: 2.

„ Opłukać należy dobrze zioła i korzenie, a wyśiąknąwszy należycie utłuc ie w moździerzu tak żeby śię z tego zrobiło ciasto; utłuc także potrzeba w osobnym naczyniu.

Naśion musztardowych uncyi 5.

„ Włożyć to wszystko do kukurbity i nalać na to.

Dobrego wina Burguńskiego kwart 14.
Soli Ammoniackiey startey na miałki proszek drachm 30.

„ Przytyka śię potym otwor kukurbity bibułą w ośmioro złożoną, obwięzuie śię należycie, i wstawia śię *in balneum mariæ* na mierny stopień ciepła, gdzie wszystkie te przyprawy powinny tak moknąć przynaymniey przez godzin dwanaście, po czym gdy kukurbita ostygnie, przecedza śię likwor wyciskaiąc go mocno, i zlewa śię w butelki do zażycia. Może śię on konserwować przez dwa mieśiące.

„ Dozą tego lekarstwa dla ludzi dorosłych są dwie szklanki na dzień, każda zaymuiąca po sześć uncyi; pierwsza powinna śię wypić zrana

w łożku, w ktorym ieszcze leżeć potrzeba przez dwie godziny nie iedząc ani piiąc nic, druga około godziny drugiey po obiedzie, i to tak kontynuować się powinno aż do doskonałego uleczenia, przestrzegaiąc ażeby ściśle zachowywać tryb życia, i żeby pić za napoy ordynaryiny tyzannę zrobioną z dwoch drachm kiny pokraianey w talerzyki, ktorą gotować potrzeba przez poł godziny w dwoch kwartach wody zdroiowey, do ktorey ieszcze przydadź można nieco wina.

„ Dzieciom i osobom młodym daie się tegowina w dozie mnieyszey, stosuiąc się w tey mierze zawsze, do ich wieku, temperamentu, i sił.

PURGANS ROZTWARZAIĄCY.

„ P. *Moret* purgował zawsze chorych przed użyciem wina powyższego, i tenże sam purgans powtarzał co ośm dni; na ten koniec używał on kąsku następuiącego:

„ Weź *Trociczkow Alabandal*,
Socznicy,
Merkuryuszu słodkiego,
Wyciągu aloesowego, *każdego po* uncyi 4.
Diaphenicum uncyi 7.

„ Utrzyi wszystko miałko co bydź powinno utarte, i umieszay wraz z dostateczną ilością syropu piołunowego, ażebyś z tego zrobił opiat, ktorego doza powinna bydź miarkowana z sił,

wielu, i konſtytucyi chorego od iednego ſzkrupułu aż do iedney drachmy.

LEKARSTWA NA DZIĄSŁA ZWRZODOWACIAŁE.

„W ſzkorbutykach dziąſła bywaią zawſze zarażone, ſpuchłe, miękkie, gębczaſte, i zwrzodowaciałe; odlegaią od dziąſeł, gniią, i niezmiernie cuchną, zaczym wkrotce naſtępuie padanie zębow.

„Na zapobieżenie temu P. *Moret* używał dwoiakiego lekarſtwa, iednego gdy choroba ta była zaſtarzała, i poſuniona iuż do naywyżſzego ſtopnia, drugiego gdy choroba ta była w ſtopniu lekkim, i ieſzcze początkowa.

„Owoż ieſt przepis pierwſzego z nich:

„Weź *Soli Ammoniackiey*	gran 48.
Kamfory w proſzku	gran 24
Spirytuſu winnego	uncyi 6.

„Włoż te przyprawy do butelki, ktorą poty kłocić potrzeba, aż ſię wſzyſtko roztworzy.

„Napoi ſię potym tą mięſzaniną pęzelek zrobiony z płotna wytartego obwinąwſzy nim koniec iakiego patyczka, i tym ſię ſmarować powinny dziąſła zarażone; co powtarzać potrzeba do trzech, lub czterech razy na dzień, podług ſtanu, ſtopnia, i mocy wytrzymania chorego.

„Gdy zgnilizna iuż uſtąpi, i gdy dziąſła zoſtaną oczyſzczone, P. *Moret* nie używał iak tylko lekarſtwa naſtępuiącego, na ktorym tak-

że przeſtawał gdy wrzodowatość dziąſeł, była lekka, i ieſzcze w ſwych początkach.

„ Weź *Liści warzęchy* garści 2.

„ Uſiekay ie drobno i włóż do kukurbity nalawſzy na nie trzy kwarty wodki; niech to tak moknie *in balneo mariæ* przez dwa dni, przedyſtyluy to potym tak ażebyś miał z tego dwie trzecie części.

„ Likworem tym kazał P. *Moret*, wymywać i ſmarować dziąſła; gdy zaraza ich nie była w tak mocnym ſtopniu; niekiedy go nawet zaoſtrzał przez przydanie do niego ſoli amınoniackiey, ktorey kładł ieden ſzkrupuł, do ſześciu uncyi likworu.

LINIMENT PRZECIW-SZKORBUTYCZNY.

„ W ſzkorbucie zaſtarzałym, uda, golenie, a niekiedy nawet, i inne części ciała, bywaią pokryte plamkami czerwonemi, ſinemi, albo czarnemi, mnieyſzey lub większey obſzerności, i mniey lub więcey licznemi; niekiedy nawet wodząc palcem znayduią ſię pod ſkorą gruczoły, i zſiadłości nie czułe. Na zapobieżenie lub uleczenie takowych przypadkow P. *Moret* używał ſmarowania, przyprawnego tak iak naſtępuie.

„ Weź *Mydła czarnego* uncyi 6.
Kamfory ſtartey na proſzek uncyi 2.
Soli ammoniackiey w proszku uncyi 3.
Wodki kwartę 1.

„ Rozpuść te wſzyſtkie przyprawy bez pomocy ognia mięſzaiąc częſto naczynie.

„ Maiąc używać tego linimentu biorą ſię go dwie lub trzy łyżki, i to ſię nieco rozgrzewa,

a tak dopiero wyleconym smaruią się mieysca okryte plamkami i stwardniałości, trąc poty poki likwor pod ręką nie wyschnie. Można ten gatunek tarcia powtorzyć kilka razy na dzień. *Diction: de Santé.*

SZLACHTAWA, lub OBŁAPA WONNA. (Bot.) *Conyza latifolia viscosa, suave olens, flore aureo.* Garid. Hist. des Plant. d'Aix. Jest to gatunek rośliny z rodzaiu roślin zwanych ięzykiem Botanicznym *corimbiferæ.* Wydaie kwiaty złożone z kwiatow hermafrodycznych, i samicznych. Pierwsze składaią zasadę kwiatu, formuią się one w ksztalt trąbek rozwinionych, rozciętych na pięcioro w części wyższey. Kwiatki te zawarte są w kielichu obdłużnym i łuskowatym ktory się potym przemienia w powłokę nasienną.

Szlachtawy wiele znayduie się gatunkow. Ta ktorą Francuzi zowią *herbe aux moucherons* znayduie się po lasach, gorach, i dosyć często po nad drogami. Kwiaty iey wydaią zapach bardzo mocny; po ich opadnieniu formuią się nasionka długie. Łodygi rosną do trzech, lub czterech stop, są zaś kosmate, i gałęziste. Liście ma dosyć podobne do pierwiosnki.

Rodzay ten roślin ma własność alexysarmatyczną, i emmenagogiczną. Przepisuią wymoczenie z niey do zażywania w czasie zarazy morowey. Toż samo wymoczenie przywraca upławy miesięczne, wyrzuca swierb i wstrzymuie ażeby on nie osiadł wewnątrz. Roślina ieszcze ta ma własność wygubiania pcheł, pluskiew, i much.

SZMELC (Mat. Szt. Lek.) Pod tym nazwiſkiem umieſzczaią ſię lekarſtwa maiące własność dzielącą, i roztwarzaiącą humory zbyt gęſte, nadaiąc im większą łatwość do cyrkulacyi.

Szmelc Paracelſa. Jeſt to diaforetyk mineralny, zrobiony z regułu obmytego. *Patrz* CIAGNACE MINERALNE.

Szmelc de Rotrou. Lekarſtwo te mowi P. *Lieutaud* (*Précis de matiere medicale* pag. 202.) ktore ſwoie nazwiſko poſiada od iednego Ciarlatana wieku oſtatniego, uchodzi za roztwarzaiące i oczyſzczaiące wyborne. Lecz rzadko go można znaleźdz po aptekach, gdyż robota iego ieſt trudna.

Rotrou pięcią odmiennemi ſpoſobami przyprawę tę robił; to ieſt: nayprzod w poſtaci tynktury maiącey zapach mocny i ſmrodliwy: i nazwał ią *tinctura aurifica de Rotrou.* Ta ſię robi wyſtawiwſzy na dygeſtyą przez dni ośm antimonium, w ſolucyi wodney ſaletry ſtałey.

Powtore elixyr tegoż ſamego nazwiſka, ktorego zapach nie był tak odraźliwy iak tynktury. Przyprawa ta była w rzeczy ſamey tynkturą zrobioną za pomocą wapna antimonii, albo też z reſzty pozoſtałey przy operacyi poprzedzaiącey za pomocą ſpirytuſu winnego.

Potrzecie proſzek rozrzedzaiący, ktory ſię całe nie rożnił od dyaforeticum mineralnego, i ktory on robił za pomocą regulu antimonii.

Poczwarte proſzek ktory zwał *otrębami alkali*, ktory nie czym innym ieſt iak ſkorupy z iay iak naymieley utarte.

Po piąte pigułki, ktore zwał *pigułkami purguiącemi alexyterycznemi* zrobione z ziarek ricinu, wężownika wirginiſkiego, wayſztynu

białego i wina. Trzeba dwoch mieſięcy czaſu na zrobienie tych pigułek.

Co do ſpoſobu przepiſywania tych lekarſtw zrobionych bez zaſady, i celu, a ktore ſtanowią ſzmelc de *Rotrou*; używſzy wprzod lekarſtw ogolnych daią oſobno zrana i w wieczor prôſzek rozrzedzaiący, i proſzek alkaliczny każdego od ſześciu do piętnaſtu gran.

Używaią także wraz i tynktury powyżſzey od ſześciu do trzydzieſtu kropel: albo też raczey elixyru, gdy ſą iakie oznaki humoru kleiowatego lub kwaśnego zebranego w pierwſzych naczyniach.

Łatwo ieſt każdemu zrozumieć, iż oznaczaiąc dozę tych lekarſtw mieć należy wzgląd na wiek; to ieſt: że doza maiąca ſię wyznaczyć powinna bydź zmnieyſzona dla dzieci, i ſtarcow, i ludzi ſłabowitych.

W początkach leczenia naprzykład trzeciego lub czwartego dnia, bywa zwyczay używania pigułek purguiących, w dozie od czterech gran do dwunaſtu, łącząc do nich lekarſtwa laxuiące nayużywańſze; podług iak tego okoliczności wymagaią: i tego dnia wſtrzymać ſię należy od używania lekarſtw innych.

W dalſzym ciągu purganſe te niepowtarzaią ſię tylko co tydzień, i leczenie ſię kończy na braniu ich dopiero piętnaſtego, dwudzieſtego, lub trzydzieſtego dnia.

Nakoniec przepiſuie ſię przez czas używania tych lekarſtw dekokcya kiny za napoy ordynaryiny, i dobrze ieſt pić iey iak naywięcey.

To cośmy powiedzieli, wyſtarcza na danie zrozumieć, że to leczenie ktore ieſt bardzo ſkuteczne przeciwko wolom u gardła, nie powinno bydź bez rozwagi przepiſywane, i że ie

należy odmieniać podług okoliczności; i razem wiedzieć że ono nie skutkuie tylko gdy iest przez długi czas kontynuowane to iest przez rok a nawet i dłużey.

Używanie tych lekarstw powinno bydź złączone, albo przynaymniey po nim przepisywane bydź powinno używanie mleka, wod mineralnych iako to z Passy, Vals, Forges &c.

Naturalnie ieszcze każdy sobie w nieść potrafi, iż wynalezione bydź może lekarstwo daleko prostsze niż to ktore iest zbyt składane, i ktorego antimonium iest pryncypalną zasadą, i naydzielnieyszym działaczem, co się wykona odrzuciwszy wszystkie praktyki ktore nam podali starożytni, Chymicy, i Ciarlatan *Rotrou*.

SZNUROWKI (Szt. Lek.) Nikomu nie nie znaiome sznurowki; uprzedzenie, wady, i zbytek zrodziły iż tak rzekę te rozmaite narzędzia, i utrzymuią ich używanie, mimo naysprawiedliwsze głosy nayrozsądnieyszych Lekarzy. Na prożno oni dowodzili nayoczywiściey, iż kobiety używaiąc ich, zamiast nabycia większey kształtności, czynią przeciwnie na swoią szkodę; że offiary wystawione na to udręczenie są tylko cieniami żywemi w ten czas, gdy ie zechcemy uważać obok dziewcząt wieyskich; że nakoniec sznurowki te są źrodłem tysiącznych chorob, przez ściśnienie przeciwko naturze wywierane na wszystkie części dolnego brzucha, i piersi.

Zyczyćby sobie atoli należało, ażeby Damy nasze chciały otworzyć oczy na ich własny interes: i zważyć że nałożnice zdobiące saray Panow Muzulmańskich nie dla czego innego maią kształtność, i piękność porywaiącą, tylko dla tego, iż w ich kraiu cale są nie znane sznu-

rowki. Wyprowadzone z rąk natury zostawuią iey staranie o ich talii, i powabach. I dla tego nie żałuią nigdy tey usności ktorą w niey pokładaią. Nie znaią cale w tych kraiach ani rikiet, ani garbow, ani pulmonii; ani panienek z cerą zielonawą, ani tych wszystkich chorob ktorych codziennym łupem są dzieci nasze pieszczone okrucieństwem: Sznurowki ktore się noszą dla nabycia lepszey talii są zrzodłem hemostyzyi, inflammacyi piersiowych, pleur &c. Częstokroć one rodziły plucia krwią, i mimo kształt przyrodzony pięknych panienek uszkadzały ich piersi wstrzymuiąc i przeszkadzaiąc wolnemu oddechowi.

Mielibyśmy pole obszerne, gdybyśmy się chcieli zapuścić w rozbior tych wszystkich nieszczęść ktore za sobą pociągnąć może używanie sznurowek. Lecz wolemy raczey odesłać naszych Czytelnikow do codziennych postrzeżeń. Niech tylko raczy każdy porownać dzieci wychowane bez używania sznurowek, z temi ktore niemi dręczone były od naypierwszych dni życia swoiego; porownanie to będzie wyborną xięgą ktorey wymowa przekona lepiey niż to wszystko co tylkobyśmy w tey mierze napisać mogli.

Przed zakończeniem tego artykułu nie możemy ieszcze nie zawołać raz ieszcze (wspomniawszy iuż o tym na innym mieyscu) przeciwko xiążce wyszłey niedawno pod nazwiskiem Krawca Lionskiego, ktora zaleca sznurowki. Rozsądna publiczność poznaie łatwo powod *Rzemieślnika Autora.* Chce on z sznurowek zrobić podobną pomoc iaką robią przedawcy proszkow, lekarstw wenerycznych &c. Ludzie uczeni (gdyż pisma tych Ciarlatanow waszym są produktem) mo-

żecież ſprawiedliwie upadlać ſwe talenta wydawaniem kłamſtw zwodniczych?

SZPARAG (Bot.) *Aſparagus.* Jeſt to roſtzay kwiatow dzwonkowatych o dzieſięciu linkach w kſztałcie roży, bez kielicha, po ktorych dąſtępuie owoc czerwony pełny naſion wydrążonych w ſrzodku, czarnych, i twardych iak rog. Liście iey długie ſą na cal, miękkie zielone, i bardzo ſzczupłe, co ieſt charakterem rozrożnaiącym tę roślinę. Korzenie iey ſą mięſiſte, białawe, ſłodkie, i lipkie; puſzcza ſię od niego na wioſnę wiele łodyg walcowatych, długich na ſtopę, ſłabych, ſmak maiących przyiemny.

Używaią trzech gatunkow ſzparagow. *Aſparagus ſativa* Offi. *Aſparagus ſilveſtris.* Math. I ſzparag Holenderſki albo Polſki, ktorych w kraiach francuſkich nie znaią.

Szparagi maiąc w ſobie wiele ſoli ammoniackiey ſaletrzaney, ſą wybornym pędzącym i roztwarzaiącym. Gdy ſą świeże, wzbudzaią apetyt, popędzaią urynę, i czynią ią ſmrodliwą, niemaſz podobno nikogo ktoby ſam na ſobie tego poſtrzeżenia nie uczynił, albo nie mogł uczynić. Niektorzy Autorowie poczytywali ſzparagi za ſkuteczne na roztworzenie kamienia, i na wyprowadzenie kamyczkow formuiących ſię w nerkach albo pęcherzu. Irrytacya ktorą ſol ſzparagowa wzburza w błonie okrywaiącey naczynia urynne, rodzi czucie lubieżne, i ſkłania do miłoſtek.

Korzeń ſzparagowy ieſt iednym z pięciu korzeni roztwarzaiących, większych. Dozą iego do bulionow roztwarzaiących ieſt iedna un-

cya gdy ieſt świeży; a trzy drachmy gdy ieſt ſuchy, do każdego funta dekoktu.

Korzenie te wchodzą do ſyropu pięciu korzeni roztwarzaiących, do ſyropu - ślazowego *Fernela*, do ſyropu Apteki Paryzkiey; do ſyropu antineſretycznego de *Charras*, ſyropu ſkładanego do cykoryi, laxatywy zwaney *benedicta*, i do proſzku litontriptycznego de *Renaudot*.

Szparag dziki ma też ſame własności co i ogrodowy: ſądzą nawet iż ieſt ieſzcze ſkutecznieyſzy; i dla tey przyczyny niektorzy Lekarze daią mu pierwſzeńſtwo.

SZPIK (Anat.) Jeſt to maſſa tłuſta, żołtawa ſłodka, maiąca pewną zſiadłość, ktora wypełnia wydrążenie kości wielkich. Użycie iey ieſt nayprzod, iż nadaie gibkości częściom, odbieraiąc im zbyteczną kruchość, i pomaga do ich wzroſtu. Każdemu wiadomo, iż w ſtarcach ſzpik nie ma takiey zſiadłości iak w ludziach młodych, i że na owczas nie ieſt iak tylko maſſą płynną i wodniſtą, i dla tegoć to kości ich daleko ſą kruchſze niż w ludziach młodych. Drugie użycie ſzpiku ieſt iż on ieſt żywiołem kości tak iak ſadło tuczy inne części ciała.

SZPIK (Dyet. i Mat. Szt. Lek.) Można ieść ſzpik bez żadney ſzkody byle to było z wſtrzemięźliwością. Wielu nawet praktykow utrzymuie iż on bardzo pomaga ſzkorbutykom. Gdy ſię go atoli zbytecznie używa, zaciągaią ſię bole żołądka, i mierżączki.

W farmacyi używaią ſzpikow rozmaitych zwierząt, czytamy w *Dyoſkoridesie*, iż naylepſzy ieſt ſzpik ieleni, po nim cielęcy, kozi, wołowy, i owczy. Nayużywańſze teraz ſą

wołowy, i ieleni: Uchodzą one nie bez przyczyny za łagodzące, miękczące, i skuteczne na ukoienie bolow; wchodzą one także do maści balsamow, i pomad.

SZPINAK (Bot.) *Spinacia.* Lob. i con. *Lapathum hortense, seu spinacia semine spinoso.* C.B. Jest to roślina ogrodowa policzona w rzędzie iarzyn, ktorey wielkie iest użycie po naszych kuchniach. Roślina ta wydaie kwiaty samce, i samice na osobnych pieńkach. W kwiatach samcach kielich bywa poięty na pięć odcinkow; kielich zaś samiczny nie ma tylko cztery odcinki ostre. Kielich tych ostatnich kwiatow, twardnieie i zamyka nasienie okrągławe, maiące niekiedy kąty ostre. Łodyga szpinaku wyrasta niekiedy na dwie stopy wysoko, niekiedy nawet wyżey: iest zaś dęta, walcowata, i podzielona na wiele odnog. Liście iey podobne są do łobody śmierdzącey, koloru ciemno zielonego, na długich czerwonawych ogonkach około szyszaku korzeniowego, mniey lub więcey soczyste, podług przymiotow gruntu. Korzeń szpinakowy iest długi, i włoknisty.

Roślina ta policzona iest w rzędzie saletrzanych; odiąwszy iey zbyteczną wilgoć staie się wybornym pokarmem bardzo lekkim, i bardzo skutecznym na ułagodzenie pieczenia wnętrzności, ukoienie kaszlu, i rozpędzenie pieczenia żołądkowego w osobach temperamentu żołciowego. Przepisuią używanie iey w ten czas gdy się zabraniaią pokarmy mięsne. Pomocna iest przychodzącym do zdrowia, w przypadkach niestrawności, i dyarryach ktore są iey skutkiem.

SZRANKI (Szt.Koń.) Szrankami nazwano mięso prożne znayduiące się w szczęce końskiey dolney. Mieysce to iest tylko zarosłe ciałem tkliwym; i w tym to mieyscu zakładaią się cugle. Szranki w koniu powinny bydź mięsiste, ani zbyt czułe, ani zbyt twarde. W pierwszym przypadku obłażą ze skory. Za naymnieyszym ruszeniem, końby nie miał żadnego wsparcia w ręce, wspinałby się i w każdym momencie wystawiałby życie ieźdzca na niebezpieczeństwo.

Gdyby znowu przeciwnie szranki były twarde, i nie czułe koń ięczałby w ręku, i ieździec nie mogłby nim cale powodować. W zapale mogłby roznieść tego co na nim siedzi, gdyżby nie czuł cale wędzidła, wziąwszy cugle w zęby; oba te względy nie powinny bydź zaniedbywane gdy się konia kupuie.

Szranki mogą bydź skaleczone, i zwrzodowaciałe. Przypadek ten poznaie się ztąd gdy koń nie może ieść sposobem zwyczaynym, i gdy wyrzuca z pyska obrok zżuty. Radzą w przypadku prostego obłażenia ze skory szrankow płokanie następuiące.

Weź wielkiey roztopaści, utrzyi ią w moździerzu z solą, sokiem wina niedoyrzałego i trzema lub czterema głowkami czosnku. Przyley do tego octu tyle ile potrzeba na obmycie pyska końskiego. Tenże sam skutek otrzymać można z srmodzieńca w occie winnym roztworzonego z czosnkiem, solą i pieprzem.

SZRANKOWAC. Jest te wykonanie operacyi, za pomocą ktorey wiąże się nerw, albo żyła koniowi. Konowale szrankuią żyły udne, na bole nog, i kolan; żyły łzowe z obydwoch stron

karku na bole oczu &c. Operacya ta wykonywa ſię naſtępuiącym ſpoſobem, gdy ſię ma wykonać na pośladku, trzeba nayprzod konia położyć, naciera ſię potym ſkora w tym mieyſcu, gdzie mamy ſzrankować; zapuſzcza ſię incyzya w ſkore, odſłania ſię żyła, i przeciągnąwſzy rog kozy dzikiey i oddzieliwſzy ią zupełnie od tkanki ſadliſtey zawięzuie ſię ugory iedwabiem wedwoie złożonym, i upuſzcza ſię z niey nieiaki czas krew, potym ſię powtornie zawięzuie u dołu tak ażeby pomiędzy dwoma zawiązaniami było odległości na dwa cale. Nakoniec ſię ta rozległość przecina, i operacya ſię ſkończyła.

Cel ktory ſobie w tey operacyi zamierzaią, ieſt ten, ażeby wſtrzymać humor ſzkodliwy, iżby ſię ten nie ſzerzył bardziey po iakiey części; lecz operacya ta nie mogłaby dopiąć tego celu tylko w ten czas gdy naczynie ſzrankowane nie ieſt iſtotnym na utrzymanie przy życiu tey części, z ktorey zwrocić chcemy humor. W tym przypadku niſzczylibyśmy zrzodło złego, wpadaiąc w drugie; byłaby to atrofia tegoż ſamego członka, ktory nie odbieraiąc iuż więcey płynow żywotnych muſiałby uſchnąć.

Szrankuią ſię żyły oczne bez czynienia incyzyi, na ow czas przyłożywſzy do karku zwierzęcia łuk od puſzczania krwi, poſtrzeże ſię żyła wzdęta przetyka ſię więc przez ſkorę igła krzywa z nawleczonym iedwabiem, ktory także przeciągnąć należy, i wyciągnąwſzy igłę zawiązać iedwab iak można naymocniey. Część ta zwykła znacznie nabrzmiewać, lecz ta nabrzmiałość wkrotce ſię rozchodzi. Szrankuią ieſzcze też ſame żyły przeciwko bolom głowy końſkiey.

SZYIA (Anat.) Każdemu znaioma ieſt pod tym nazwiſkiem część cała zawarta między głową, i pierſiami. Opiſanie anatomiczne tey części byłoby zbytecznym w tym dziele, znaleśdź ie można we wſzyſtkich Autorach. My przeſtaniemy na niektorych poſtrzeżeniach ktore mogą bydź użyteczne w praktyce Lekarſkiey.

Oſoby ktore maią ſzyię muſzkułowatą, grubą, i krotką podlegaią poſpolicie apoplexyi krwiſtey, lub flegmiſtey; twarz ich bywa koloru czerwono czarniawego, oczy wyſtałe; żyły nabrzmiałe; i widzieć w nich można iż krew uderza ſilno ku częściom wyżſzym: i od tey ſiły wyprężaiącey pochodzi niebezpieczeńſtwo ktore im grozi.

Ponieważ ludzie maiący ſzyie krotkie ſą poſpolicie nieżmiernie pletoryczni, powinni oni zatym ieżeli chcą przeſtrzegać całości ſwego życia, zachowywać ściśle tryb życia. Piiańſtwo i rozpuſta iakiegokolwiek bądź rodzaiu; biegania i ruchy wymuſzone; fatygi, i wſzyſtkie prace gwałtowne ſą dla nich okropne. Potrzebo ażeby ſię oni wſtrzymali od picia likworow, wino ich powinno bydź zawſze roztwarzane wodą, nie powinni ieść nigdy wiele razem, zwłaſzcza na wieczor; żeby po wieczerzy użyli zawſze agitacyi umiarkoweney; ażeby ſię przechadzali; potrzeba ażeby ſię wyſtrzegali ſnu południowego podług owey przeſtrogi ſzkoły Salernſkiey.

Parce mero; cœnato parum, nec ſit tibi vanum,
Surgere poſt epulas, ſomnum fuge meridianum,

Rownie ieſt niebezpieczno dla oſob, o ktorych tu mowiemy, puſzczać będą bez pohamowania na ich paſſye; ſkutki gniewu ſą okropne dla nich; roſkoſze zmyślne, zwłaſzcza lubieżność, może ſię im ſtać bardzo ſmutną: nakoniec oſoby te powinny iednoſtaynie pamiętać żyć umiarkowanie we wſzyſtkim.

Znaleśdź można po Autorach ktorzy piſali o fizyonomii, a zwłaſzcza w *J. B. Porta.* wiele prognoſtykow tyczących ſię ſzyi długich, krotkich &c. *Ariſtoteles Albertus Magnus*, i prawie wſzyſcy ſtarożytni Autorowie, zatrudniali ſię piſaniem oſobnych tomow o obiętości, długości, zmnieyſzeniu ſzyi. Pomiędzy temi wrożbami mogą ſię przypadkiem znaleśdź prawdziwe; lecz błahą ieſt rzeczą nad tym ſię zaſtanawiać.

SZYIA SPUCHŁA. (Szt. Hod. Bydł.) Woły podlegaią puchnieniu ſzyi, ktore pochodzić może iuż z uderzenia, iuż z zatrzymania przedechu po długich fatygach, w czaſach dżdżyſtych, i zimnych.

Co do uderzenia ſzyi, w przypadku tym formuie ſię otok, złączony z ſymptomatami ropienia; przyłoży ſię zatym na tę część kataplazm, zrobiony z miodu, ſmalcu, otrąb, i kilku cybul upieczonych w popiele. Natrze ſię także ſzyia zwierzęciu mięſzaniną z maści ślazowey, oleyku bobkowego, i maſła świeżego; gdy ſię otok uformuie, otworzy ſię go nożykiem. oczyści ſię za pomocą digeſtivum, i zagoi ſię rana podług prawideł przepiſanych pod artykułem RANA.

Gdy przyczyna nabrzmiałości ſzyi zależy od zatrzymania przedechu, wyſmaruie ſię część ta chora mieſzaniną naſtępuiącą:

Weź w rowney ilości, ſpirytuſu terpentynowego,

Octu,

I wina.

Ubiy to dobrze, i tym pocieray część pod włos kilka razy na dzień.

Procz tego ſmarowania przyłożyć ieſzcze potrzeba na ſzyię ſpuchłą kataplazm naſtępuiący:

Weź *Mąki bobowey,*

Ięczmienney, albo żytney

każdey po uncyi 6

Miodu przaśnego uncyi 4.

Zmięſzay to wſzyſtko w garczku i przyſtaw do lekkiego ognia. Przydaſz ieſzcze do tego doſtateczną ilość octu, i wina mięſzaiąc dobrze tę przyprawę. Kataplazm ten powinien bydź przykładany ciepło. Gdyby ſię w gardło wdała gangrena, poſtąpić ſobie należy tak iakeśmy przepiſali pod artykułem Dusznica.

SZYSZKA (Szt. Hod. Byd.) Są to małe guzy czyli naroſtki mięſiſte wyſtępuiące na rozmaitych częściach ciała końſkiego, lub innych zwierząt. Wyroſtki te bywaią niekiedy miękkie, niekiedy znowu twarde, i ſkirowate. Naypewnieyſzy ſpoſob uleczenia ich ieſt, ażeby ie związać, gdy to wykonać można, i ściągać ie coraz bardziey; tym ſpoſobem odpadaią one bez żadnego bolu.

Jeſt ieſzcze inny gatunek ſzyſzek, ktory zowią *żabą*, i ktore ſię formuią na pęcinach, lub

pod kopytem końskim. Szyszka takowa formuie wyrostek gębczasty i smrodliwy, przydarza się ona nayczęściey na zadnich nogach, konie kakochimiczne bardziey iey podlegaią niż inne.

Gdy choroba ta zostanie zaniedbaną, bardzo się staie niebezpieczną, i boleśną; często ona zaraża całą cwierć. gnoi nogę, i koń się staie kulawym.

W leczeniu tych szyszek trzeba nayprzod koniowi puścić krew; dadzą się mu enemy ieżeli iest zbyt rozgrzany, i napoie z haluonem, i miodem. Nakoniec się szyszka odetnie: i korzeń się iey wypali, za pomocą kauteryi żelazney; potym się goić będzie rana terpentyną zmięszaną z czwartą częścią swey dozy oleyku bobkowego, a nakonieo balsamem zielonym, albo też maścią Egipską i gorzałką.

SZYSZKA. (Chir.) Jest to narostek inflammatyczny, twardy, czerwony, i bolesny, wyrastaiący ostro, i nie maiący pospolicie większey obiętości nad wielkość iaia gołębiego.

Szyszki w tym się rożnią od dymienic, iż te ostatnie zostaią twardemi, i czarnemi, na podobieństwo krosty uformowaney w ciele, gdy tamte formuią się w ostrostup, zapalaią i ropią.

Szyszki bywaią mniey lub więcey niebezpieczne podług gatunku części na ktorych się formuią; siedliskiem ich bywaią pospolicie mieysca sadliste; lecz ieżeli one zalegaią mieysca przylégłe nerwom, lub ściągaczom, daleko na ow czas są niebezpiecznieysze.

I ponieważ niemaſz żadney takiey części, na ktoreyby ſię one uformować nie mogły, trafia ſię przeto iż całe ciało tak będzie, niemi zaległe, iż chory nie może ſobie znaleśdź mieyſca, na ktorymby mogł wygodnie ſpocząć.

Szyſzki rzadko kiedy bywaią niebezpieczne w ludziach doroſłych: lecz nietak ieſt z dziećmi oſobliwie dopiero wyſzłemi na świat, zwłaſzcza ieżeli ſię znayduią w wielkiey liczbie; boleści żywe, ktore im wydzieraią nieuſtanne krzyki, nie pozwalaią im ſpać, i rodzą często choroby konwulſyine i śmierć.

Szyſzki ropią poſpolicie, i otwieraią ſię ſame przez ſię; lecz częſtokroć ropa traci ſwą płynność, i wychodzi w poſtaci materyi gęſtey, i kleiſtey.

Z takowego znaku łatwo ieſt zgadnąć drogę uleczenia tey choroby. Gdyż oczywiście każdy wnieść potrafi, że uleczenie to zależy na przywroceniu krwi iey naturalney płynności, i rozpędzeniu iey lipkości i kleiowatości ſrzodkami przyzwoitemi.

Gdy chory nie wiele ma ſzyſzek, nie ma potrzeby dawania mu lekarſtw wewnętrznych, gdyż te poſpolicie zwykły zoſtawać uleczonemi przez przykładania zewnętrzne.

Lecz gdy one ſą w wielkiey liczbie, albo gdy ſię częſto powracaią, należy choremu przepiſać purganſe, i lekarſtwa ſkuteczne na rozrzedzenie i oczyſzczenie krwi; dobrze zatym ieſt puścić nayprzod krew, a potym przepiſać lekarſtwa chłodzące, i rozrzedzaiące; gdyż ſpoſoby naypewnieyſze zapo-

bieżenia fzyfzkom tego gatunku są te, ktore są fkuteczne na zniszczenie inflammacyi; należy sobie zatym tak postąpić iak w chorobie tego gatunku; potrzeba więc wyſtrzegać się pokarmow, i napoiow rozgrzewaiących.

We wſzelkim gatunku ſzyſzek, potrzeba nayprzod uſiłować przyſpieſzyć ich ropienie: dobrze ieſt przyłożyć na nie plaſter z mąki i miodu, albo dyachilum, z gummami; gdyby plaſtry te niebyły doſtateczne, przyłożą się kataplazmy doyzrzewaiące, w czym iednak wiedzieć należy, iż dla dzieci daleko są lepſze plaſtry niż kataplazmy.

Gdy iuż ſzyſzka doſtatecznie doyzrzeie, co się poznaie z zmięknienia naroſtku i z koloru żołtego iego części wyżſzey, należy ią otworzyć nożykiem lub lancetem, i wypuścić z niey wſzyſtkę materyą zepſutą; po czym przyłoży się plaſter *de diachilon*, i oczyści się codziennie wrzod poty, poki iuż cale nic ropy nie zoſtanie; potym się przyſtąpi do ſtężenia rany.

Jeżeli dziecko będące u pierſi ma ſzyſzki, naylepſzym poſtępowaniem ieſt, ażeby przepiſać mamce purgans, i tryb życia ściſły i przyzwoity: co do dziecka ſamego, dadzą się mu także purganſe lekkie, i przyprawy z oczu, i ſkorup raczych, macicy perłowey, proſzku anyżowego, i antimonium, ktore wſzyſtkie są lekarſtwami ſkutecznemi na poprawienie oſtrości krwi.

T. T. T.

TABAKA. (Bot.) *Tabacum*, *Nicotiana*, &c.; ieſt to roślina rocznotrwała, ma kwiaty z iedney tylko ſztuki ſkładaiące ſię, nie foremne maſzkarkowate, podobne do kwiatow leykowatych. Roślina ta nieznana była w Europie aż dopiero po odkryciu Ameryki przez Hiſzpanow; w Francyi zaś aż od roku 1560. Była ona do Francyi przyſłana od *Jana Nicot* Ambaſſadora *Franciſzka II.* przy dworze *Sobeſtyana* Krola Portugalſkiego, zkąd też roślina ta nazwiſko ſwoie w ięzyku Francuſkim wzięła. Nazywano ią także zielem Krolowey, dla tego iż on ią także przyſłał w prezencie Krolowey *Katarzynie de Medicis.* Lubo cztery ſą gatunki tabaki, po naſzych iednakże ſklepach nie znayduie ſię ich iak trzy.

Nicotiana major, *latifolia*. C. B. Tabaka wielka, albo prawdziwa tabaka ſamiec.

Nicotiana major anguſtifolia. C. B Tabaka z liściami ſzczupłemi, tabaka Wirgińſka, tytuń Amazońſki.

Nicotiana minor. C. B. Mała tabaka, ſamica.

Pierwſzy gatunek tabaki puſzcza łodygi wyſoko na pięć lub ſześć ſtop, grube na cal, koſmate i pełne ſoku białego. Liście ma obſzerne, większe od kobylego ſzczawiu wodnego bez ogonkow, wyraſtaiące na

przemian, kosmate, nieco zaostrzone, koloru żołto zielonawego, lipkie w dotknięciu tak iak wszystkie inne tego rodzaiu rośliny. Korzeń ma biały, włoknisty, smaku bardzo ostrego, cała roślina ma zapach mocny. Jest to roślina letnia w kraiach naszych, kwitnie tak iak i wszystkie inne gatunki w Lipcu i Kwietniu, i iest pospolicie rocznotrwała; gdy natomiast w Brezylii, kwitnie ona w każdym czasie, i trwa przez dziesięć lub dwanaście lat: nasienie iey może się chować przez sześć lat bez utracenia płodności; a iey liście blisko przez pięć w swey mocy.

Drugi gatunek w tym tylko iedynie rożni się od pierwszego, iż ma liście mnieysze, bardziey zakończone i wyrastaiące na łodydze na ogonkach długich.

Trzeci rożni się od tamtych dwoch tym, iż ma liście okrągłe.

Wszystkie te gatunki tytuniu dopiero wyliczone pielęgnowane bywaią w ogrodach botanicznych dla ciekawości. Lecz tabaka zasiewa się i uprawia na użycie w znaczney ilości po wielu okolicach Ameryki zwłaszcza na wyspach Antillach, w Wirginii, Havane, Brezylii, blisko miasta Comana i tę to ostatnią zowią tabaką *de Vesine*. W całey Francyi prawie zabroniono iest teraz zasiewać ią. Gdzieindziey nie sieią iey tylko dla liści. Potrzebuie ona ziemi tłustey i wilgotney, otwartey na południe, dobrze uprawney, i nawiezioney gnoiem.

Trzy gatunki tabaki maią swoie użycie: bardziey iednakże używaią samca, tak wewnętrznie iak i zewnętrznie: z tym wszy-

ſtkim w niedoſtatku tamtey można używać iamicy, na bole zewnętrzne, lubo ona nie ieſt puż tak ſkuteczną; nie idzie więc tylko o owiękſzenie iey dozy.

Panowanie mody, ktore nieſzczęściem rozciągnęło ſię aż do nauk, przypiſało wielkie przymioty tabace. Przeto iey chwalcy czyli raczey entuzyaści, nadali iey nazwiſko *panacea* czyli ziele na wſzyſtkie choroby. Lecz wielu innych Lekarzy oświeconych teoryą daleko doſkonalſzą, powoduiąc ſię doświadczeniami pewnieyſzemi, całe inaczey ſądzą o własnościach tabaki, co do leczenia chorob. W rzeczy ſamey ieſt to purgans gwałtowny, ktory do własności zrzącey, i purguiącey bardzo oſtrey, łączy ieſzcze przymiot narkotyku uſypiaiącego, iako to okazuie zapach poſpolity wſzyſtkim roślinom uſypiaiącym. Używanie iey zatym wewnętrznie powinno bydź całkowicie wyrzucone ze Sztuki lekarſkiey. Nieſłuży ona w żadnym przypadku, ani nawet w appoplexyi, iako ią niektorzy zalecali. Ma ona w prawdzie działanie niezawodne na nerwy; lecz taż ſama własność powinna bydź dowodem potwierdzaiącym iey wyrzucenie z używania, gdyż będąc narkotykiem, nie może iak tylko pogorſzyć ieſzcze zły ſtan ciała.

Używanie dekokcyi tabaki w kſztałcie enem, nie ieſt także bez niebezpieczeńſtwa. P. *Chomel* wzmiankuie w ſwym traktacie o roślinach używalnych, iż ona może czaſem ſprawić ſkutki okropne. Przypadki ktore on przytacza bardziey były ſkutkiem ir-

rytacyi niżeli uſypiania: i ieżeli chorym niedano natychmiaſt ratunku z wody ciepłey, mleka, i oleyku z migdałow ſłodkich użytych gorą i dołem, zginęliby nie zawodnie.

Nikomu nie ieſt tayny ſpoſob zażywania tabaki w proſzku noſem. Ponieważ ona wzbudza nie iakieś ſzczypanie nerwow błony flegmiſtey, wzbuldza przeto kurczenie ſię gruczołkow po zmyśle tym rozproſzonych, i ſprawuie obſite ſpływanie wodniſtości. Tymci to ſamym ſpoſobem żuiąc ią lub paląc ſprawuie ona podobne ſkutki w gruczołkach podniebieniowych, uſtnych, a nawet iżołądkowych, i dla tegoć to palący ſayki pić muſzą wiele. Widziemy więc ztąd iakie nieprzyzwo tości wypływać koniecznie muſzą z używania iey nie umiarkowanie, zwłaſzcza w oſobach temperamentu żołciowego. Wyſuſzenie ſiber nie ieſt iedynym tylko złem ktore ztąd wynika. Pełno znayduiemy przykładow zawrotow i apoplexyi pochodzących z używania tabaki. Podobno to własność iey lekko upaiaiącą czyni ią tak przyiemną poſpolſtwu, iż wielu z nich chętnieyby ſię obeſzło bez chleba iak bez tabaki. Wrzeczy ſamey poſtrzegamy, iż we wſzyſtkich kraiach ludzi zoſtaiący w pracy, lub w nieſzczęściu potrzebuią czegoś coby im przytępiało nieiakoś czucie ſwoiego loſu. Muzułmani ktorym prawo Mahometa zabrania likworow fermentuiących zaſtępuią ie ſobie przez opium ktorym ſię upaiaią.

Tabaka ma własność zaprawiania iadem ran; ſzable, ſzpady, i inne narzędzia kraiące i kolące natarte tabaką zadaią rany iadowite, bardzo trudne do uleczenia. Doſyć ieſt na dymie rtey ośliny ażeby ſprawić podobny ſkutek; ku-

le trzymane w uſtach ktoremi ſię wprzod żuło albo kurzyło tabakę, ſtaią ſię napuſzczone iadem.

Co do użycia zewnętrznego tey rośliny, liście iey świeże maią właſności odmienne od ſuchych; ſą one ranne, i ścieraiące; czyſzczą wrzody, i rany zaſtarzałe przyſpoſabiaiąc ie do ſzczęśliwego zagoienia. Tłuką ie i moczą w winie, tudzież ieſzcze moczą ie lub gotuią w oliwie. Oleiek otrzymany z tey rośliny przez dyſtyllacyą, bardzo ieſt dobry na świerzb i liſzaie; wymaga on iednakże wielkiey roſtropności w używaniu, gdyż oleiek ten będąc dziełem ognia, i ſkutkiem zepſucia ſię rośliny, utrzymuie ieſzcze w ſobie właſność iey uſypiaiącą, i oſtrą aż do tego punktu, iż iak świadczy *Rhedi*, kilka kropel tego oleyku zadane zwierzętom, albo wſtrzyknione w ich naczynia, ſprawuią przypadki śmiertelne. Wielu używa dekokcyi z liści tabaki ſuchych, na umorzenie robactwa dziecinnego; przyprawa ta nie bardzo ieſt pewna, i wſtrzymywaćby ſię od niey należało tym bardziey, że gnidoſz, *delphinium platani folio* też ſame ma przymioty nie maiąc przytym żadney właſności ſzkodliwey.

Robią za pomocą ſoku tabacznego miod ſycony proſty (*hidromel ſimple*) oxymel proſty, tudzież ſyrop znany pod nazwiſkiem ſyropu *nicotianæ*, ktorego używaią pomyślnie w dychawicy wilgotney. Liście tabaki wchodzą do wody ranney, balſamu uſpokaiaiącego, maści tabaczney, &c. Sok tey rośliny w chodzi do plaſtru opodeltock.

TABLICZKI (Szt. Aptek.) Są to lekarſtwa wewnętrzne, ſuche, albo elektuary twarde zło-

żone z rozmaitych przypraw, ktore za pomocą cukru roztworzone i gotowane, przybieraią postać twardą, i kruchą. Tabliczki te są proste lub składane. Proste utrzymuią pospolicie nazwisko istot tych ktore w ich skład wchodzą, iak są tabliczki cynamonowe, anyżkowe, szafranowe. Tabliczki proste nie są pospolicie czym innym iak tylko cukrem gotowanym, do ktorego, gdy będzie ugotowanym, wlewa się kilka kropel oleyku essencyalnego z trochą cukru w proszku. Mowi się pospolicie iż cukier ugotowany iest pierzasto (*a la plume*,) gdy puszczaiąc cukier ten roztopiony ostatnia kropla ciągnie się w nitkę białą, bardzo cienką i kruchą. Pastylle proste mogą się ieszcze robić innym sposobem, to iest: mięsza się oleiek istotny z cukrem miałko utartym, i z tego się robią tabliczki za pomocą dostateczney ilości materyi lipkiey z gummy adragantskiey.

Dzielą pospolicie tabliczki na purguiące, i alteruiące. Pierwsze zamykaią w sobie pospolicie istoty żywiczne iako to salapę, socznicę, ktoreby sprawiały ostrość, pieczenie, i inflammacye w ustach, gdybyśmy ie w nich roztwarzali. Na co w praktyce Lekarskiey baczność mieć należy. Nie tak zaś iest z pastyllami, ktore są złożone z materyi lipkich, i koiących; potrzeba koniecznie ażeby one mogly mieć swoy skutek, żeby były roztworzone za pomocą śliny.

Nie należy mięszać do tabliczek extraktow, sokow gęstych, ziemnych, i tym podobnym, ktore nadaią zbyteczną lipkość, i przeszkadzałyby lekarstwom do prędkiego roztworzenia się. Sole powinny bydz z nich odrzucone, zwłaszcza te ktore się topią, i ulatuią. Używaią pospo-

licie proſzkow grubych. Dwa ſą ſpoſoby nadania im poſtaci ſtałey, urabiaiąc ie z cukrem roztopionym pierzaſto, albo też z materyą lipką; przez wzgląd ci to na ten dwoiaki ſpoſob przyprawiania ich odmieniać ſię też powinna doza cukru, lubo ilość iego nie ieſt całkowicie ograniczona; to bowiem zależy od natury, i własności tych proſzkow. Jednakże nie kładzie ſię do tabliczek robionych przez gotowanie iak tylko od iedney do czterech uncyi proſzku na każdy funt cukru; gdy natomaſt do tabliczek ktorym ſię nadaie ſtałość za pomocą materyi lipkiey, można dodawać tyle ile ſię podoba proſzku do cukru. Jednakże w ogolności zachowuią to prawidło, iż w nich dodaią cukru wiele a mało proſzku.

Kſztałt tabliczek ieſt rzeczą całkiem oboiętną. Można im dawać figurą iakąkolwiek iako to troykątną, okrągłą, czworokątną &c. Zwatroyć należy iż lekarſtwa tego gatunku przyciągaią do ſiebie wilgoć, i rozpływaią od niey w czaſach wilgotnych. Zapobiega ſię więc tey nieprzyzwoitości powłocząc ie materyą lipką z roztworzoney gummy, co robi niby gatunek pokoſtu. Oprocz tego przeſtrzegać potrzeba, ażeby ie zachowywać w naczyniu zamkniętym ſzklannym. Przyſtępuiemy iuż do wyłożenia niektórych przepiſow tabliczek wzruſzaiących i purguiących.

TABLICZKI BECHICZNE.

Weź *Cukru* funt 1.
Korzeni ślazowych,
Lukrecyi, każdego po drachm 2.

Iris Florenckiey, drachmę 1.
Gummy Adragantſkiey drachm 2.
Opium preparowanego przez dygeſtyą, gran 6.

Wſzyſtkie te przyprawy utrzyć potrzeba na miałki proſzek, każdą oſobno, wyiąwſzy cukier. Z tego dopiero robi ſię razem proſzek iak naydoſkonaley umieſzany; dopiero ſię gotuie cukier pierzaſto, i w nim rozprawia ſię proſzek kopyſtką.

Gdy ſię ta mięſzanina należycie urobi, zlewaią ią na papier napoiony oleykiem z migdałow ſłodkich, i rozciągniony na ſtole rownym; roztacza ſię potym wałkiem podobnież oleykiem wyſmarowanym, i potym ſię ciaſto te tnie w tabliczki. Tabliczki te ſą pierſiowe, rozrzedzaiące, i koiące z przyczyny opium.

TABLICZKI SIARCZANE.

Weź *Kwiatu ſiarki*, uncyi 3.
Cukru utartego na miałki proszek, uncyi 12.

Roztwarza ſię nayprzod cukier w wodzie rożaney; potym ſię gotuie aż do zſiadłości elektuaru ſtałego; w reſzcie ſię wrzuca kwiat ſiarki, i robią ſię tabliczki ſpoſobem wyżey opiſanym.

Po niektorych Autorach znayduiemy, iż lepiey używać ſamey ſiarki utartey na proſzek niż kwiatow ſiarki z przyczyny, iż ſiarka ſama mieley utartą bydź może, co ieſt fałſzem. Nigdy tar-

cie choćby też naydoſkonalſze, nie może podziału przywieść do tak doſkonałey miałkości iak ſublimacya. Trzeba więc w tey mierze iść za przepiſem Zbioru Paryzkiego.

Tabliczki ſiarczane daią ſię w chorobach pierſiowych, ſkutecznie one ieſzcze ſą na dychawicę.

TABLICZKI KROKOSZOWE.

Weź *Naſion krokoszowych*,
Proszku dragantowego (diatracagante) *zimnego*,
Hermodaktylow,
Dyagrydu, każdego po uncyi 1.
Korzeni tarbitu, uncyi ½.
Imbieru uncyą 1.
Cukru ugotowanego pierzaſto funty 2.

Z tego wſzyſtkiego robią ſię tabliczki tak iak poprzedzaiące.

Tabliczki te ſą dobrym purganſem. Dawniey wielkie miały użycie. Nie wiadomo dla czego używanie ich nie tak ieſt teraz częſte. Doza ich ieſt od dwoch drachm do iedney uncyi.

Wſpomnieliśmy wyżey, iż można robić tabliczki bez pomocy ognia, owoż ſą takowych tabliczek przepiſy.

TABLICZKI PRZECIW BIAŁEY CHOROBIE.

Weź *Murzyna marcyalnego*, uncyi ½.

Senesu w proszku, uncyą 1.
Szafranu oryentalnego, ſzkrupuł 1.
Cynamonu w proszku, ſzkrupuł 1.
Cukru białego, uncyi 3.

Wſzyſtkie te przyprawy utrzyć potrzeba na proſzek miałki; z tego zaś proſzku zrobi ſię ciaſto tęgie za pomocą ilości gummy adragantſkiey, i z tego ciaſta robią ſię tabliczki, ſpoſobem wyżey przepiſanym.

Tabliczki te purguią łagodnie, i umacniaią w kachexyach, i zatkaniu pierwſzych naczyń. Wzbudzaią one także i upławy mieſięczne. Można ich używać w dozie dwoch lub trzech drachm na dzień, w małych kawałeczkach rozpuſzczaiąc ie ſobie w uſtach.

TABLICZKI RUBARBAROWE.

Weź *Rubarbarum w proszku*, uncyi ½.
Cukru także w proszku, uncyi 6.

Urob tę mięſzaninę z doſtateczną ilością gummy adragantſkiey, preparowaney w wodzie cynamonowey proſtey, i zrob tabliczki.

Tabliczki te ſą żołądkowe, rozwalniaią nieco żołądek, i przyzwoitemi ſą dla dzieci, ktorym prawie żadne inſze purganſe nie ſłużą iak rubarbarum.

TABLICZKI CYTRYNOWE NA UKOIENIE PRAGNIENIA.

Weź *Soli essencyalney szczawiowey*, drachm 3.
Cukru, funt 1.
Oleyku istotnego cytrynowego kropel 8.

Urabia się ta mięszanina wraz za pomocą dostateczney ilości materyi lipkiey z gummy adragantskiey; i z tey się robią pastylle lub tabliczki. Białość stanowi piękność tych tabliczek, chcąc ażeby takiemi były, używać potrzeba cukru zwanego królewskim, ktory utarłszy na miałki proszek urabia się z solą szczawiową, i na to się nalewa oleiek cytrynowy.

Tabliczki te są przyiemne; utrzymuią usta w stanie czystym. Są chłodzące a tym samym skuteczne na ukoienie pałania krwi.

Bardzo długo w Paryżu nie mogli dociec sposobu robienia tych tabliczek tak doskonale iak ie robiono w Nanci. Przyczyna tego była ta, iż używano kwasu mineralnego, albo witryolicznego, ktory zawsze ma własność styptyczną, iakiey nie postrzegamy w kwasie roslinnym, byle ten nie był koncentrowany.

Robią się także tabliczki bulionowe; sposob postępowania w tey mierze bardzo iest prosty. Warzą się rosoły aż do zsiadłości ciasta tęgiego. To potym ciasto roztacza się cienko na kamieniu gładkim, i tnie się w kawałki podług upodobaney wielkości. To się potym suszą *in balneo mariæ*, poki nie nabędą twardości aż do kruszenia się, i chowaią się w butelce dobrze zatkaney korkiem.

Sposob używania tych tabliczek ieſt ażeby ich roztworzyć poł uncyi w dobrey ſzklance wody wrzącey.

TACAMAHACA (Mat. Szt. Lek.) Nie ieſt to gumma, iako niektorzy mniemali, dla tego, iż ſię ona całkowicie roztwarza w ſpirytuſie winnym; ieſt to owſzem iſtota żywiczna, ſucha, zapachu przenikliwego. Drzewo, z ktorego żywica ta płynie albo ſama przez ſię albo też za nacięciem iego kory, zowie ſię w ięzyku botanicznym *Arbor populo ſimilis reſinoſa altera.* C. B. *Tacamahaca foliis crenatis, Pluck. Phyt.* Drzewo to rośnie obficie w Nowey Hiſzpanii, podobne ieſt do topoli. Pieńki ma żywiczne, liście małe, okrągłe, i ząbkowate. Owoc tak wielki iak orzech laſkowy, koloru czerwonego, żywiczny pachnący, maiący w ſobie peſtkę doſyć podobną do brzoſkwiniowey.

Dwa ſą gatunki iſtoty tey znane po Aptekach. Pierwſzy ieſt wybornieyſzy, i zowią go poſpolicie tacamahaca ſublimowana. Przywożono ią dawniey w korach małych dyń wyſuſzonych, ſkąd ią nazwali Francuzi *tacamahaca en coque.* Ta wypływa ſama przez ſię z kory drzewney bez nacinania. Powinna ona bydź ſucha, czerwonawa, przezroczyſta, zapachu mocnego, przyiemnego podobnego nie co do zapachu lawandy, i burſztynu; ſmaku żywicznego i aromatycznego. Drugi gatunek zowią poſpolitym. Ta płynie za nacięciem drzewa i miewa kolor rozmaity, podług rozmaitych części kory z ktorych wypływa, i ieſt także mniey lub więcey ſkażona nieczyſtością. Naylepſza z

tego

tego gatunku ieſt ta, ktora ma zapach przyiemnieyſzy, i naybardziey ſię w podobieńſtwie zbliża do pierwſzey.

Rzadko kiedy używaią tacamahaca wewnętrznie, lecz zewnętrznie bardzo często. Przepiſuią ią ſkutecznie na ukoienie bolow iakichkolwiek doświadczanych w częściach zewnętrznych, tych zwłaſzcza, ktore pochodzą z humorow zimnych. Roztwarza ona i rozwalnia naroſtki przywodząc ie do doyzrzałości. Przyłożona na pępek koi rozjątrzenie maciczne, i ſuffokacye teyże wnętrzności. Łączą ią w takowych przypadkach z innemi przyprawami lekarſkiemi.

Weź *Tacamahaca*,
Labdanu, każdego po uncyi ½
Bobrowego ſtroiu, drachmy ½
Oleyku burſztynowego tyle ile potrzeba.

Zrob z tego plaſter do przykładania na pępek.

Przyłożywſzy tacamahaca na żołądek umacnia go i pomaga do ſtrawności. Używana także bywa żywica ta ſkutecznie na bole zębow, na ten koniec przykłada ſię maleńki plaſtrzyk z niey na ſkronie.

Używana ieſzcze bywa do rozmaitych przypraw. Wchodzi ona do plaſtru cefalicznego pachnącego *de Charas*; do plaſtrow diabotanum, i ſtomachale, i do balſamu *Fiorawentego*.

TALPA (Chir.) Jeſt to gatunek guza ktory ſię formuie na głowie. Naroſtek ten bywa miękki, kſztałtu nieforemnego, zawiera w ſobie gatunek iakiś ropy białey, i gę-

ſtey. Ropa ta nabywa niekiedy takiey oſtrości, iż ſię przegryza aż do ſkory okrytey włoſami, a bardzo częſto toczy i obraca w ſpruchniałość czaſzkę. Choroba ta ieſt tylko mieyſcową, dosyć ona ieſt poſpolita ludziom ktorzy z innych miar doſyć ſą zdrowi. Trafiaią ſię niekiedy naroſtki te w kſztałcie okrągłym na ſzypułce, ktora czyni łatwość uleczenia i pozbycia ſię ich przez zawiązanie, ktore miewa doſyć pomyślne ſkutki. Leczenie tych naroſtkow wymaga wielkiey baczności. Gdy ſię one uformowały na ſzwie, bezpiecznicy ieſt nie tykać ſię ich cale. Jeżeli zaś nie na ſzwie, potrzeba prawie zawſze ſtarać ſię o otworzenie ich podług przepiſu *Fabricego d'Aquapendente*; częſto bardzo ten tylko iedyny ſrzodek mogł bydź ſkutecznym. Wyprożnienie i oczyſzczenie takowego naroſtka wykonywa ſię tymże ſamym ſpoſobem iak w proſtey tanne, toż i iego zagoienie.

TALPA (Szt. Hod. Byd.) Choroba ta przytrafia ſię koniom, na wierzchu ich głowy, w tym właśnie mieyſcu, gdzie im przypada uzdzienica: ieſt to naroſtek ktory niekiedy w ſwey wielkości przechodzi obiętość pięści, napełniony krwią rozlaną, albo też wodą i ktory niekiedy rozciąga ſię wzdłuż przez całą grzywę. W leczeniu tey choroby zacząć potrzeba od puſzczenia koniowi krwi zaraz w początku, ażeby tym ſpoſobem zapobiedz wzmaganiu ſię tego ścieku, można nawet powtorzyć toż ſamo puſzczenie, potym ogolić ſierść i przyłożyć na cały naroſtek plaſter zrobiony ze ſmoły, terpentyny,

mąki, ſmalcu, oleyku bobkowego, i ſtarego ſadła: albo też zamiaſt tego użyć maści Montpellierſkiey.

W kilka dni potym przepiſać potrzeba koniowi purgans, i tenże ſam co kilka dni regularnie powtarzac; gdyż choroba ta zwykła doſyć długo trwać. Chcąc ranę zagoić poſypywać ſię powinien wrzod proſzkiem kości wielonoga morſkiego (*Séche*) albo też kolofonią, albo też kością zwapnioną, albo też nakoniec używa ſię proſto maści zwaney *Ægyptiacum*. Baczność mieć należy na konia, ażeby ten trąc ſię nie pozdzierał ſobie ſkory.

TAMA W KOSCI RODZAYNEY BIAŁOGŁOWSKIEY. (Anat.) Tak nazwane ieſt przedłużenie nadnaturalne wſtawy kości krokowey w niewiaſtach. Ta wada w konformacyi czyni częſtokroć połogi bardzo trudnemi, a częſtokroć niepodobnemi do rozwiązania drogą przyrodzoną

TAMARYNDY *Tamarindi officinarum*. (Mat. Szt. Lek.) Są to owoce ktorych ſamę mięſiſtość do nas przywożą; to ieſt iſtotę ſzpikowatą, lipką, i kleiſtą, urobioną w maſſę, koloru czarniawego, ſmaku oſtrego. Mięſiſtość tę należy wybierać świeżą, tłuſtą czyli lipką, kwaśną, pełną cukru, i nie fałſzowaną śliwkami; przed użyciem zwykła ſię ona czyścić, i obierać z ſkorek, włokien, i ziarek. Przywożą ie do nas z Egiptu, i z Indyi

Drzewo, ktore ten owoc wydaie, zowie ſię ięzykiem Botanicznym; *tamarindus Rai hist. ſiliqua Arabica quæ tamarindus* C. B. Jeſt ono wyſokości leſzczyny, rozłożyſte, liście

ma podobne do paproci ſamca, złożone z wielu maleńkich liſtkow twardych, żyłowatych, zielonych, ułożonych parami z iedney ſtrony. Kwiaty iego łączą ſię po ośm lub dzieſięć razem, podobne zaś ſą do pomarańczowych koloru białego; owoc ieſt ſtrąkiem nieco dłużſzym od palca, grubym na cal, okrytym w początkach ſkorką zieloną, ktora potym nabywa koloru ſzarego. Zamyka on w ſobie mięſiſtość czarną, kwaſkowatą, ſmak maiącą przyiemny, wſrzod ktorey znayduią ſię ziarka podobnie iak w ſłoneczniku rączyſtym. Spoſob ktorym go wyrabiaią w ſwoim kraiu ieſt podeyzrzany. Używaią bowiem naczyń miedzianych; kwas zatym koniecznie działać muſi na ten metal, i roztwarzać go; iakoż iaſno ſię o tym przekonać można włożywſzy w tamaryndy noż czyſty, ktory w momencie zobaczemy pokryty miedzią. Niekiedy ta iſtota ſzkodliwa ſama przez ſię wydobywa ſię, pod poſtacią efflorenſcencyi zielonawey, okrywaiącey powierzchownią tamarynd. Życzyćby ſobie należało, ażeby w handlu przeſyłano do nas tamaryndy w łupinach tak iak do nas przychodzi kaſſya.

Z ſmaku tamarynd poznaiemy oczywiście, iż te wiele w ſobie maią kwaſu. Turcy, i Arabowie maiąc odprawiać podroż iaką w lecie, kupuią, mowi *Belon*, tamaryndy, nie żeby ich mieli używać iako lekarſtw, ale żeby ſię niemi mogli trzeźwić.

Tamaryndy ſą lekko laxuiące, i ſtężaiące, leczą one przez ſwoią kwaſkowatość, zbyt wielki ruch humorow; przeto też pomagaią bardzo w inflammacyach, gorączkach pie-

czących i zgniłych. Daią ie zażywać w dekokcie od iedney do trzech uncyi; wyciska się także z nich sok przez sitko tak iak z kassyi, i doza tego soku iest od dwoch drachm, do iedney uncyi. Liczą tamaryndy i ich sok czyli mięsistość pomiędzy lekarstwami purguiącemi łagodnemi.

Utrzymywano przez nieiaki czas, że tamaryndy mięszaiąc ie do trunkow purguiących z solą roślinną i z solą Seignetta rozkładaią ie; prawda iż na dnie naczynia formuie się osad solny, proszkowaty; lecz ciało te nie czym innym iest iak tylko solą istotną samychże tamarynd, ktora się także z trudnością i bardzo mało roztwarza w wodzie, tak iak waysztyn, do ktorego zdaie się bydź bardzo podobną; gdyż wystawiwszy ią na ogień, pali się podobnie iak tamten i wydaie takiż sam zapach.

Sok tamaryszkowy wchodzi do Katholicon, *lenitivum diaprun*, do elektuaru płeszczowego, i do konfektu hamec.

TAMARYSZEK (Bot. i Mat. Szt. Lek.) *Tamarix altera folio tenuiore, sive gallica.* C B. Jest to drzewo małe, ktorego kora iest chropowata, i szara zewnątrz, wewnątrz zaś czerwonawa, drzewo same iest białe, liście ma małe, długie, i okrągłe podobne nieco do cyprysowych koloru żołto zielonego; kwiaty iego są ziednoczone nakształt gron, są zaś małe szkarłatowe wewnątrz, białe zaś po rozwinięciu się onych; każdy kwiatek złożony iest z pięciu listkow. Z kwiatow tych formuią się owoce płaskate, zawieraiące w sobie nasiona czarniawego koloru.

Szczegolność liści, i kwiatow tego drzewa, i trwałość iego zieloności, ktora dopiero bardzo poźno w zimę ginie, i niebywa nigdy od żadnych owadow tykane, są przyczyną iż drzewo te umieszczone iest pomiędzy wdziękami, lasków zasadzonych drzewami ciekawemi.

Dwa gatunki tamaryszka maią swoie użycie w sztuce Lekarskiey, to iest tamaryszek Niemiecki, i Narboneński. Obydwom tym gatunkom iednakie przypisuią własności; i dla tego zarowno się ich obydwoch używa w Sztuce Lekarskiey. Pryncypalnie używaią kory tego drzewa, i korzeni, do apozemow, tyzan, i bulionow roztwarzaiących, w dozie iedney uncyi do każdey kwarty rozcieku, ktore gotować potrzeba, aż do wyparowania trzeciey części. Wyciąg tey kory otrzymany za pomocą wina białego, lub gorzałki iest dzielnym roztwarzaiącym, ktorego się przepisuie od iednego do dwoch drachm. Sol stała, ktorą otrzymuią przez zwapnienie, iest bardzo używana do bulionow w dozie od dwunastu do dwudziestu gran na każdy raz; wchodzi ona także do opiatow i proszkow przeciw febrylnych. Przymioty tey soli, ktorą zowią solą ługową, nieznane były od Chimikow aż do roku 1759. w ktorym to roku P. *Montet* aptekarz Montpellierski okazał, że to iest prawdziwa sol *Glaubera* zupełnie czysta. W kraiach gorących robią z drzewa tamaryszkowego naczynia, ktore nadaią wodzie, i winu, w nim stoiącemu swey własności rozrzedzaiącey.

Co do używania zewnętrznego tego drzewa; trą iego korę, wraz z korą drzewa kaparowego, i to przykładaią w kataplaźmie na ſtwardniałości śledziony. Farbierze używaią owocow tego drzewa, zamiaſt galaſu do farbowania czarno.

Kora, korzenie, i liście tamaryſzkowe wchodzą do oleyku kaparowego Apteki Paryſkiey.

TANIEC S. GWIDONA albo S. WITA (Szt. Lek.) Jeſt to choroba imaginacyi, ktora pryncypalnie panowała w cyrkule Szwabſkim bliſko Ulm. Kobiety, panny i ludzie młodzi w tych okolicach zbiegli ſię kupami w mieſiącu Maiu każdego roku do Kościoła poświęconego S. Gwidonowi, i tam ſię z zapałem poświęcali na uſzanowanie tego Swiętego. I iuż przez tańce, ſzarpania ſię i. t. d. oddawali onemuż część ſwoię. Przez podobieńſtwo więc choroby, o ktorey mowiemy z temi pobożnemi poſtępkami, nazwano ią tańcem S. Gwidona.

Choroba ta, mowi *Sydenham*, dotyka dziewczęta i chłopcow od roku dzieſiątego aż do czaſu poraſtania młodzieńſkiego. Poznaie ſię ona z ruchow nadzwyczaynych, ktore okazuią chorzy; iuż oni chodząc kulawieią; albo też biegaią ſkacząc i powłoczą nogi, tak właśnie iak głupcy, ktorych na teatrach graią kuglarze. Ręka z tey ſamey ſtrony co i noga tym ſpoſobem włoczona zoſtaie w nieuſtannym miotaniu, i chory niemoże iey i przez dwie minuty w ſpokoyności utrzymać. Jeżeli ściągnie ſzklankę do uſt, rzuca ſię i koluie, poki przypadkiem nie

trafi na ufta; i na ow czas piie z chciwością właśnie iak gdyby chciał coś udawać.

Gallen bardzo dofkonały wyftawia obraz tey choroby, ktorą on zowie *Secloterbe*. Jeft to, mowi on, pewien gatunek drzenia nogi i nieiakiegoś paraliżu, w ktorym ten ktory nim ieft dotknięty, nie może chodzić, ani ftać ciągle, i niekiedy zgina bok prawy ku lewemu i przeciwnie; niekiedy nie podnofi nog, lecz ie włoczy tak właśnie iak ten co wftępuie na gorę. Opis ten zdaie fię okazywać też famę chorobę, o ktorey tu mowiemy.

Znaki cechuiące tę chorobę zdaią fię iuż bydź dostatecznie wyrażone w tym cośmy dopiero przytoczyli: co do iey przyczyny ta zdaie fię zależyć i zoftawać w nerwach, ktorych irrytacya robi fkutki zadziwiaiące *Obacz* KONWULSYE.

P. *de Sauvage* naznacza kilka gatunkow tańca S. Gwidona; ieden w ktorym ruchy bywaią prędkie, i ktory nazwacby można biefiadnym; drugi nieftały, ponieważ chory tym gatunkiem choroby rażony rufza iuż nogą, iuż głową, pod czas fnu nawet tak iakby coś udawał; na koniec oftatni gatunek zwany ieft przeftankowym, dla tego iż w nim ruchy te kiedy niekiedy tylko okazuią fię. *Gaubius* pifze o tańcu S. Gwidona iak o chorobie gatunku robacznego, ktorego przyczyną fą robaki irrytuiące błonę powłoczącą żołądek i kifzki.

Sydenham radzi, ażeby w leczeniu tey choroby zaczynać od pufzczenia krwi obficie, a potym chorym dnia naftępuiącego przepifać purgans mocny. Pufzczenie atoli krwi

w ten czas tylko w tey chorobie mieysce mieć powinno, gdy pleura iest zbyt gwałtowna i wielka, gdy osoba iest otyła, i bole zbyt okrutne. Ponieważ siedlisko tey choroby znayduie się w pierwszych naczyniach, należy przed wszystkim zacząć od przepisywania choremu tyzanny z kwiatow przytulii, lipy, kinkiny, albo proszku *de guttete*; albo mu też przepisać kilka gran lekarstwa womitowego w enemie, po kilku dniach odpoczynku. Na wieczor w dni, ktorych chory zażywać będzie purgans, przepisze się mu trunek koiący, zrobiony z trzech uncyi wody z trzesień czarnych; iedney drachmy dryakwi, i ośmiu kropel ulżywaiących *de Sydenham*. Członki osob chorych nacierać się powinny wodami cieplicznemi iakie mieć można.

Gdy srzodki te nie wystarczaią, trzeba się udać do poł-kąpieli, lub do kąpieli całkowitych ieżeli tego potrzeba. Należy także używać lekarstw moralnych, na uleczenie umysłu chorych, w ktorych on iest zaięty diablem fanatyzmu, albo zapalenia. Nakoniec przystąpi się do elektuaru przeciwepileptycznego *Fullera*, ktorego następuiący iest przepis.

Weź *Kinkiny w proszku*, drachm 6.
Korzeni wężownika Wirgińskiego, także w proszku drachm 2.
Syropu z kwiatow piwonii ile potrzeba na zrobienie Elektuaru.

Elektuar ten bardzo iest pomyślny w ruchach konwulsyinych, byle się wprzod wyprożniły pierwsze naczynia purgansami. Dozą iego iest

iedna drachma, mniey lub więcey podług wieku chorych, co trzeci dzień.

Gdy z symptomatami tańca S. Gwidona złączone są te, ktore okazuią przytomność robakow, udadź się potrzeba do lekarstw przeciwrobacznych. *Patrz także* ROBAKI.

Niekiedy choroba ta bywa skutkiem zatrzymania się iakowych przyrodzonych wyproznień; w tym przypadku należy się starać przywrocić też wyproznienia srzodkami przyzwoitemi. Pewne dziecko, maiące dopiero lat dziesięć, mowi P. *de Sauvage*, przyzwyczaione do wina, kawy, i likworow, zostawszy dotknięte rumatyzmem podagrycznym, powoli zostało wciągane w niespokoyność swych członkow, tak dalece iż w dwoch miesiącach bez własney uwagi ruszało bezustannie to ręką, to głową lub inną iaką częścią właśnie iak gdyby to czynione było w iakiey grze lub zabawie. Kilka razy puszczona krew, i powtorzone purganse uleczyły ię całkowicie. Puszczenie krwi było tu okazane za potrzebne przez irytacyą układu nerwowego, i boleści; purganse zaś przez pełność żołądka. Lecz gdyby pacyent ten był słaby, i kakochymiczny, postępowanie takie mogłoby go pozbawić życia. Postępowanie zatym *Sydenhama*, nie we wszystkich okolicznościach złączonych z tą chorobą rownie służyć może.

Zalecaią także przeciwko tey chorobie *quintessentiam Mineralem* P. *de la Garaye*, ktorey przepis znaydzie czytelnik pod artykułem osobnym. Taniec S. Gwidona uporczywy i długi wchodzi do klassy chorob konwulsyinych. *Patrz* KONWULSYE.

Zobaczmy ieſzcze opiſanie tey choroby, i ſpoſobu poſtępowania z nią podług Autora Dykcyonarza zdrowia.

„ Taniec S. Gwidona (mowi ten Autor) ieſt to gatunek choroby konwulſyiney, ktorey niekiedy dzieci podlegaią, choroba ta doſyć ieſt rzadka.

„ Dotyka ona dzieci oboiey płci począwſzy od roku dzieſiątego do wieku poraſtania; znakami iey ſą naſtępuiące ſymptomata: chory zaczyna kulawieć, i czuć ſłabość w iedney nodze; co ſię aż do tego punktu powiękſza, iż ſię chory na niey utrzymać nie może, i że ią włoczy za ſobą; nie może ieſzcze i iedney minuty utrzymać ręki w ſpokoynym i iednoſtaynym położeniu; ściągania konwulſyine przymuſzaią chorego do ruſzania nią bezuſtannie, mimo naywiękſze iego uſiłowanie na utrzymanie iey w ſpokoyności; gdy chce pić, czyni tyſiąc zwrotow i ieſtow tak właśnie iak czynią kuglarze, dopoki nie ſpotkawſzy uſtami ſzklanki nie przytrzyma iey ſwemi wargami, i na ow czas połyka złakomſtwem napoy w niey będący: co czyni widok rzadki.

„ Wſzyſcy Autorowie, ktorzy o tey chorobie piſali, utrzymuią że ona pochodzi z konwulſyi; iednakże zważaiąc ruchy ktore wykonywaią ci ktorzy nią ſą dotknięci, zdaie ſię, iż oni bardziey zoſtaią w drzeniu; ſkąd wnoſićby można iż choroba ta ieſt na poł konwulſyiną, i na poł paralityczną.

„ Przyczyną bezſrzednią tey choroby, ieſt bezwątpienia, zły ſtan nerwow, lub też płynow nerwowych; lecz przyczyna dalſza pochodzi z pierwſzych naczyń, to ieſt z żołądka, gdy ten obciążony ieſt złym rozczynem, ktory

przechodzi do krwi a ztamtąd do nerwow, i ktory ſprawuie ſwędzenie iakie w tey chorobie poſtrzegamy; dzieci ktore ſą tą chorobą dotknięte bywaią poſpolicie ſkłonne do robakow.

„ Spoſob leczenia iey powinien zmierzać do wyprożnienia złych ſokow z żołądka, do popfawienia zſiądłości humorow, do umocnienia części, ieżeli ſkłonność paralityczna przemaga, i do rozwolnienia ieżeli przemaga ſtan konwulſyiny.

„ Zacznie ſię od puſzczenia krwi z ręki, ieżeli dziecko ieſt temperamentu krwiſtego, gdy członki iego bardziey zoſtaią w ſtanie konwulſyinym, niż paralitycznym; bezśrzednie potym, da ſię mu zażyć dwa grany lekarſtwa womitowego w połkwarty wody na wyprożnienie żołądka. W wieczor zaś dadzą ſię mu cztery grany pigułek pſiego ięzyka (*cynogloſsus*) a nazaiutrz przepurguie ſię go przyprawą naſtępuiącą:

Weź *Senesu*	drachme 1.
Kremotartary	tyleż

„ Mocz to w kwaterce wody wrzącey przez połgodziny na gorącym popiele, a potym przyday:

Proſzku Coronachine	gran 10.
Syropu de Rhamno	drachm. 3.

„ Do zażycia na ieden raz.

„ W wieczor da ſię mu znowu trunek naſtępuiący.

„ Weź *Wody wiśien czarnych* unc: 1.
Starey dryakwi ſzkrupuł 1.
Laudanu płynnego, kropel 8.

Do zażycia razem kładąc ſię ſpać.

„ Starać ſię potrzeba purgować dziecko tak iak wyżey co drugi dzień, poki iuż nie będzie żadnego znaku rozczynu ſzkodliwego w żołądku.

„ Dnia tego ktorego dziecię nie będzie zażywało purganſu, da ſię mu elektuaru naſtępuiącego.

„ Weź *Konſerwy piołunowey*,
Z ſkorek pomarańczowych
każdey po uncyi ½.
Starey dryakwi,
Gałki muſzkatowey ſmażoney w cukrze po drachm 1½.

„ Zrob z tego gatunek marmelaty, za pomocą doſtateczney ilości ſyropu z ſkorek pomarańczowych.

„ Chory używać będzie tego elektuaru w wielkości małego orzecha na raz z rana na czczo, i około piątey w wieczor, przez ośm lub dzieſięć dni, kazawſzy mu przytym pić wino naſtępuiące.

„ Weź *Korzeni piwonii*,
Omanu,
Dzięglu, każdego po uncyi 1.

Liści szałwii,
Chamedris,
Szanty białey,
Małey centurzyi każdych po garści 1.
Jagod iałowcowych,
Skorek pomarańczowych każdego po drachm 2.

Utłucz to należycie w możdżerzu, a potym mocz na zimno w trzech kwartach dobrego białego wina; w reszcie przecedź.

„ Dziecko pić będzie tę przyprawę po kieliszku, mieszczącym w sobie cztery lub pięć łyżek.

„ Pamiętać potrzeba powtarzać purganse, a niekiedy nawet i puszczenia krwi, podług tego iak się postrzeże iż dziecko mniey lub więcey doświadcza ruchow konwulsyinych.

„ W reszcie gdy ruchy nie tak bywaią częste, gdy chory utrzymuie rękę z większą stałością, znakiem to iest, iż lekarstwa skutkuią.

„ Gdy drzenia nie tak bywaią częste, i gdy postrzegamy dotknąwszy się ręki, iż w niey niemasz iuż tak wielkiey tęgości, iest to dowodem, że choroba ta iest z natury nie tak konwulsyiney; potrzeba zatym na ow czas oszczędzać puszczania krwi, i bardziey zasadzać ratunek na lekarstwach womitowych i purgansach; można potym użyć srzodkow przepisanych na paraliż i drzączki. *Patrz* PARALIZ, DRZENIE.

„ Wiedzieć należy, iż potrzeba, ilekroć razy daie się purgans, lub lekarstwo womitowe

dzieciom dotkniętym tą chorobą, przepisać im w wieczor pigułki psiego języka, albo też trunek koiący, ktoryśmy wyżey przepisali.

„ Chcąc się uchronić recydywy, pamiętać potrzeba puszczać chorym krew często, laxować ich, i przepisać im tryb życia ścisły, pracuiąc przytym nad umocnieniem ich żołądka srzodkami przepisanemi pod artykułem. SŁABOSC ZOŁĄDKA. *Dictionnaire de Santé.*

TANNE (Fizyol.) Nie co innego to iest tylko humor białawy, oleisty, i ziemny potu zatrzymanego w komoreczkach brody, i nosa, ktory formuie kropki, gdy materya subtelna ktora służyła za spływ, uleci przez transpiracyą. Tłustość, i proch padaiący na twarz lipną do tey materyi kleiowatey, formuią te plamki czarne ktore postrzegamy na nosie, i ktore nadaią kolor czarny głowkom tych maleńkich krosteczek, gdy ie przez uszczypnienie wygnieciemy, i wydobędziemy z ciała. I toć to dało początek temu błędnemu pospolstwa mniemaniu, że tanny są maleńkiemi robaczkami, i że te punkta czarne są głowkami tych robaczkow.

Bardzo iest łatwo zgubić tanny, na ten koniec nie potrzeba iak tylko wygnieść nieco mocniey część tę, na ktorey ie upatruiemy, ażeby ią od nich uwolnić, i wyprowadzić tę materyą. Niektorzy radzą, ażeby mieysce te na ktorym się te plamki znayduią, smarować mięszaniną z części rownych likworu czerwonego, i klarowanego żołci wołowey, i oleiu wansztynowego otrzymanego przez opadanie (*par défaillance*); gdy to smarowanie wyschnie, należy ie powtorzyć drugi raz i to powtarzać siedm lub ośm razy na dzień, poki aż miey-

ſce te wyſchnąwſzy nie nabędzie czerwoności, na ow czas przeſtać należy; przez tę operacyą wielka część materyi ſkładaiącey iſtotę tanne wychodzi z wydrążenia, i obraca ſię w mąkę. Jeżeliby, gdy mączyſtość ta odpadnie, plamki nie zgładziły ſię ieſzcze zupełnie, należy tę mięſzaninę przykładać dwa razy raz po raz tym ſpoſobem, iakeśmy wyżey przepiſali.

TARANTYZM. (Szt. Lek.) Jeſt to choroba ſzczególnieyſza tak przez ſwoie ſymptomata, iak i przez iey uleczenie, pochodząca z ukłocia tarantuli.

Zwierzę to ieſt gatunkiem pałąkow wielkich, ktorych ukąſzenie ieſt iadowite. Mnożą ſię one w całych Włoſzech po Kalabryi, Sycylii, a ſzczególniey w Tarencie Mieście Pulii, od ktorego wzięły ſwoie nazwiſko. Tarantula ieſt wielkości żołędzi; ma ośm nog, i ośm oczow, kolor iey ieſt odmienny, lecz zawſze bywa pokryta włoſami. Z iey pyſka wychodzą dwa niby zęby zbyt oſtre, i czarne; zęby te okryte ſą wilgocią ktora ieſt ich trucizną. Ukłocie tarantuli nie w każdym mieyſcu, i nie w każdym czaſie ieſt niebezpieczne. Nie obawiaią ſię go w Rzymie; lecz w Kroleſtwie Neapolitańſkim, ukłocie te ieſt iadowite i niebezpieczne, bydź może dla tego, iż tam daleko ieſt goręcey niż indziey; iakoż pod czas naywiękſzych upałow lata, zwierzę to naywięcey ma w ſobie iadu. P. *Geoffroi* z Akademii Krolewſkiey nauk, ktory napiſał dyſſertacyą o tarantuli, mowi, iż podług niektorych tarantula nie ma w ſobie iadu tylko w czaſie przeznaczonym od natury do mnożenia ſię tego robactwa.

Ukło-

Ukłocie tarantuli ieſt bardzo żywe, ſprawuie ono boleść podobną do ukłocia pſzczoły. Ciało na około mieyſca ukłotego puchnie, i ſinieie; oſoba rażona w kilka godzin potym ukłociu wpada w ſmutek głęboki, napada ią drzenie, trudność w oddychaniu, boł głowy, i ſerca, i ſtępienie powſzechne: puls ſłabieie, wzrok ſię ſtaie obłąkanym, i chory traci przytomność; nakoniec czucie i ruch nikną nagle. Symptomata te nie zawſze bywaią takiemi; rożnią ſię one nieco podług gatunku tarantuli, i dyſpozycyi wewnętrzney oſoby ukłotey. wſtręt do koloru czarnego, i błękitnego, a przeciwnie przywiązanie do białego, czerwonego, i zielonego, ſą także ieſzcze ſymptomatami trudnemi do poięcia, tey choroby ſzczegolnieyſzey. Jednakże ſymptomata te napadaią przez przyſtępy; co ieſt ſzczegolnieyſza, iż gdy choroba ta zoſtanie uleczoną, trafia ſię częſtokroć, iż ſię na nowo wraca corocznie, około tego ſamego czaſu w ktorym ſię ukłocie to przytrafiło. Widziano takich ktorych te recydywy peryodyczne dręczyły przez dwadzieścia, a nawet i trzydzieści lat.

Lekarſtwami, ktore ſztuka Lekarſka wymyślić mogła na uleczenie tarantuli, ſą kordyały, i lekarſtwa potne, iak ieſt ſtara dryakiew, ſole lotne, iaſzczurcza, urynna, z ieleniego rogu, burſztynu, i tym podobne, ſkuteczne na nadanie ſprężyſtości fibrom, płynności humorom, i na zniſzczenie trucizny i wypędzenie iey przez poty, i uryny. Lecz wſzyſtkie te lekarſtwa bardzo często, nie chcąc mowić iż prawie zawſze, ſą bezſkuteczne, *Quæſitæque nocent artes, ceſſere magiſtri.* Jedyna pomoc, ktoreyby rozumowanie nigdy nie potrafiło odkryć, a ktorą

winniśmy przypadkowi, i ktora ieſt razem pomocą nayſkuteczenieyſzą, ieſt muzyka. Jak ſkoro chory utracil czucie i ruch, przywołuią muzyka, ktoryby wygrywał rozmaite arye na iakim inſtrumencie. Gdy ten trafi na taką ktora przynoſi ulgę choremu, natychmiaſt widzieć ſię daie iż on opuſzcza nogi i ręce, a za niemi naſtępnie całe ciało. Nakoniec ſię podnoſi na nogi, i zaczyna tańcować, nabywaiąc coraz więcey ſiły, i czerſtwości. Są tacy ktorzy bez odpoczynku ſkaczą przez godzin ſześć; po czym ich kładą na łozko. I gdy ſię iuż miarkuie, iż iuż doſtatecznie wypoczęli po pierwſzym zmordowaniu, ocuca ſię ich na nowo, podżega do nowych ſkokow przez tęż ſamę aryą. Powtarza ſię ta ſcena przez dni kilka, to ieſt ſześć lub ſiedm, mniey lub więcey, poki ſię aż chory nie zmorduie, i nie zoſtanie w ſtanie niemocy do dalſzych ſkokow, co ieſt znakiem uleczenia. Dopoki iad działanie ſwoie wywiera na chorego, on ſkakałby bez odpoczynku, nakoniecby umarł z wyniſzczenia. Lecz gdy ſię zaczyna czuć oſłabionym, odzyſkuie powoli przytomnosć, i zdrowe zmyſły, porywa ſię iak gdyby z głębokiego ſnu, nie pamiętaiąc tego co ſię z nim działo, ani nawet tańcow. Każdy chory lubi ſzczegolniey iednę pewną muzyczną aryą; lecz arye ktore przynoſzą uleczenie, ſą wſzyſtkie żywe, i wzruſzaiące. Nie będziemy ſię tu cale zaſtanawiać nad naturą iadu tarantuli; ſądząc iednakże o niey z iey ſkutkow, i ſpoſobow leczenia, zdaie ſię ona bydź kwaſem ſtężaiącym bardzo podobnym do iadu iaſzczurczego. Poczytywano wſzyſtkie te przypadki za bayki, chciano ie nawet uprościć, i zagubić zadziwienie, przypiſuiąc przyczynę tey choroby ima-

ginacyi żywey mieszkańcow Pulii, ktorzy łatwi są do poruszenia, niecierpliwi, i maią nerwy bardzo skłonne do irrytacyi. Obłąkanie, mowią oni, zdeymuie ich na naymnieysze nieszczęście, a w obłąkaniu bardzo iest rzeczą naturalną, iż zdawać im się może że są ukłoci od tarantuli; kordyały i lekarstwa polne pogorszaią ich stan; użyto zatym spoczynku, chłodu, i napoiow rownie iak i muzyki, ktore koią ich zmysły, i ktore oni passyami lubią. To przypuszczenie iest prawda dowcipne, lecz pełne przeciwieństwa; bo 1mo. Wszyscy Autorowie zgadzaią się powszechnie iż kordyały, i lekarstwa potne są srzodkami ktore z pomiędzy wszystkich innych miały niekiedy skutki pomyślne. 2do. Wszyscy mieszkańcy kraiow gorących powinniby doświadczać mniey lub więcey przynaymniey tychże samych symptomatow, lecz nie zawodna iest iż w Rzymie ukłocie tarantuli nie sprawuie żadnego okropnego przypadku. 3tio. Nakoniec zwykli używać, mowią oni muzyki na ukoienie ich zmysłow, a nikt temu nie zaprzeczy, iż wszystkie w ogólności arye skutkuiące są bardzo żywe, i wzruszaiące.

TARCIE. (Lek. Prezew.) Starożytni używali rozmaitych gatunkow tarcia na rozmaite użycie: przeto *Hippokrat* pisze w swym Traktacie *de Medic. Offici.* iż tarcie może rozpędzić, rozwolnić, utuczyć, lub wysuszyć; ponieważ, mowi on, tarcie mocne ściąga, lekkie rozwolnia; przez długi czas kontynuowane zmnieysza, a umiarkowane stęża.

Niektore członki tarte istotami miękkiemi, i oleynemi nabywaią większey gibkości, i rozwolnienia.

Nic niemasz lepszego na umocnienie członków słabych, nad tarcie kawałkiem wełny ostrey należycie rozgrzaney; zwłaszcza ieżeli się ią napełni waporami bursztynu palonego, albo mastykowemi; gdyż w tym samym czasie gdy się otwieraią pory w ciele przez tarcie, wpuszcza się w nie ten wapor aromatyczny, i wzmacniaiący. Lecz w tym postępować należy stopniami, i nie zaczynać od tarcia zbyt mocnego, ażeby płyny zastałe w naczyniach zbyt rozpartych nie uderzyły nagle w zbyt wielkiey obfitości do płuc i serca, gdyżby mogły sprawić suffokacye: alboby naczyńka delikatne zostały porwane przez ruch gwałtowny krwi do nich uderzaiącey.

Zastanowiwszy się nad mechanizmem, i skutkami tarcia, widziemy iż to sprawuie nieiakiś gatunek rozwolnienia i uciśnienia na przemiany. Tarcie lekkie uciska tylko żyły, gdy tarcie mocnieysze uciska także i arterye. Uciskaiąc przez tarcie żyły, ruch krwi lipkiey, albo ktora doświadcza iakiego opoźnienia w biegu, przyspiesza się; przez to bicie nawet samego serca iest wzrufzone; skąd wypada że i krew popędzona iest także do wszystkich naczyń z większą szybkością.

Siły zatym żywotne mogą bydź powiększone aż do pewnego punktu za pomocą tarcia, bez żadnych lekarstw wewnętrznych; iakoż za iego pomocą można wzbudzić gorączkę pieczącą w hydropikach nayzimnieyszych.

Znaydujemy w dziełach *Riviera* pod tytułem *Centuries* przykład puchliny uleczoney za pomocą tarcia mo niego robionego na słońcu; mimoto iż ona się opierała na używanie rozlicznych innych lekarstw wewnętrznych.

Nadtobyśmy się rozszerzyli chcąc wyliczać wszystkie szczęśliwe skutki, sprawione przez tarcia wykonywane w rozmaitych rodzaiach chorob, iako to w słabości czyli atonii, spazmach, obstrukcyach, z siadnieniu się humorow &c.

Nie należy się zatym dziwić, iezel starożytni tyle szacunku przyznawali tarciu, nie tylko co do leczenia chorob, ale ieszcze co do zachowania zdrowia.

Tarcia nie samemu tylko człowiekowi pomagaią, pomocne one takze są zwierzętom. *Columella lib. 6 de re rust. cap. 30.* zalecatarcie zwierząt codziennie; gdyż, mowi on, więcey im dobrego czyniemy trąc ie i chędożąc, niż tucząc paszą. W rzeczy samey, koń na przykład ktory stoi na stayni bez chędożenia gowkilka dni nie iest zdatny do niczego; gdy natomiast gdy mamy staranie o wyczesaniu go, i wytarciu iest żywym, i zdolnym do czego go tylko użyć zechcemy.

TARTOFLE. (Dyet.) Chociaż tartofle zawieraią w sobie dosyć wiele materyi pożywney, iednakże smak ich iest przyczyną, iż ich bardziey zamiast przypraw używaią to iest *ad irritamentum gulæ.*

Twardość naturalna tartofli ktore się składaią z tkanki tęgiey, i zbitey, nie przeszkadza do ich łatwego strawienia. Nie postrzegamy cale w kraiach tych, w ktorych one nayobficiey rosną, i w ktorych ich bardzo wiele iedzą, ażeby one rodziły iaką niestrawność, albo nawet iakie utrudzenie żołądka. Prawdziwą iednak nieprzyzwoitością, ktora z ich używania wypada, iest iż one rozgrzewaią zbytecznie, nie wzbudzaiąc iednakże pragnienia, co iest nay-

ważnieyſzym ze wſzyſtkich przypadkow rozgrzania właściwie zwanego.

Właſność wzbudzania żądzy weneryczney, ktorą im przypiſuią ieſt bardzo rzeczywiſtą, i niezawodną; znayduie ſię nawet w nich ten przymiot aż do ſtopnia bardzo żywego. Przeto właściwie mowiąc nie bardzo one ſłużą temperamentom krwiſtym, żywym, i gorącym, ſkłonnym do miłości, albo tym ktorzy z powołania powinni ſię wſtrzymać od ſpraw wenerycznych.

TARSE. (Anat.) Jeſt to to co poſpolicie zowią *przyſzwą u nogi.* Członek ten odpowiada przegubiowi u ręki, i złożony on ieſt z ſiedmiu kości. Trafiaią ſię niekiedy w nim wywichnienia bardzo trudne do rozpoznania, gdyż one ſą bardzo lekkie; można ſię o przypadku tym domyślać z ciągłego bolu, ktory za nim naſtępuie, i ktorego nie można odnieść do żadney przyczyny znaney. Samo proſte naciśnienie zwykło naprawiać wywichnienia tego gatunku; po czym przykładaią ſię płatki zmaczane w iakim likworze ſpirytuſowym, i te ſię przytrzymuią zawiązaniem proſto utrzymuiącym.

Tarſe ieſt ieſzcze nazwiſkiem, ktore niektorzy Anatomicy nadaią chrząſtkom kończącym powieki, zkąd wyraſtaią włoſy powiekowe. Chrząſtki te ſą niezmiernie cienkie, i delikatne, co ie czyni lekkiemi, i giętkiemi. Kſztałt ich ieſt połkole; chrząſtka powieki wyżſzey ieſt nieco dłużſza niż dolney, obydwie zarowno ſłużą do zamykania oka.

TASZNIK albo TASZKA, albo TOBOŁKI. (Bot.) *Burſa paſtoris*, *capſella*, *ſaguinaria* & *criſpula*. Quorumd. *Thlaſpi fatuum.* Raii. Rośl na ta noſi kwiatki małe, krzyżowe, złożone z pięciu liſtków zaokrąglonych, i białych; ſłupki tych kwiatów maią wierzchołki żołte, ich kielich ſkłada ſię także z czterech części, a kwiat przemienia ſię w owoc ſpłaſzczony maiący nieiakieś podobieńſtwo do workа: i to ieſt pryncypalnym charakterem tey rośliny.

W ſztuce Lekarſkiey rośliny tey używaią iako chłodzącey ranney, i ſtężaiącey; zawiera ona w ſobie ſol ammoniacką, i nieco ſoli halunowey, co iey nadaie ſmak nieco ſolny, i ſzczypiący. Przepiſuią ią powſzechnie w płuciach, i urynach krwiſtych, albo innych iakich hemorragiach wewnętrznych; w gonnorrei, dyarryach, dyſſenteryi, i płynieniu żołądka. Przypiſuią iey także własność przeciw-febrylną. Dozą tey rośliny ieſt garść liści do połtora funta dekoktu: dozą zaś ſoku ieſt cztery do ſześciu uncyi, w rozcieku iakimkolwiek; liście w proſzku daią ſię w dozie iedney drachmy.

Używaią także tobołkow i zewnątrz. W płynieniach krwi noſem, trą tę roślinę na proſzek wciągaią ią do noſa, albo ią też przykładaią na krąg, lub pod pachy; niektorzy Lekarze radzą, ażeby z niey wyciſkać ſok, i wciągać go noſem, albo też ſokiem tym napoiwſzy ſleytuchy wkładać ie w dziurki. P. *Geffroi* piſze, iż zatrzymał nieco płynienie zbyt obfite miesiączek, przyłożywſzy około kości krokowey kataplazm z tobołkow, do ktorego przydał cokolwiek octu. Cała ta roślina utarta bardzo ieſt dobra do przykładania na rany świeże, koń-

cem zastanowienia krwi, i zapobieżenia inflammacyi. Wieśniacy trą tę roślinę i przymięszawszy do niey soli i octu przykładaią ią na przygub u ręki, w celu uleczenia tym sposobem febry: lekarstwo to prawda nie może przynaymniey cale zaszkodzić, ieżeli nie pomaga: niektorzy ieszcze kładą ią do botow dla zatrzymania pocenia się nog, postępowanie to może za sobą pociągnąć skutki okropne, iakośmy to iuż wyłożyli mowiąc o poceniu się nog. (*Patrz* POT) Zalecaią kataplazm następuiący iako bardzo wyborny w stratach zbytecznych, albo hemorragiach macicznych.

Weź *Liści Tasznika*,
Babczanych, każdych po garści 2

Utłukłszy ie wprzod dobrze, naley na nie octu, potym to dopiero gotuy aż do zsiadłości kataplazmu, ktory przykładać potrzeba ciepło około kości krokowey w hemorragiach macicznych. Woda pędzona z tasznika wchodzi do przyprawy zwaney *album græcum*, albo psi gnoy; liście zaś iey do dekoktu stężaiącego *Codicis Parasii*. Roślina ta rośnie wszędzie, po miewscach nieuprawnych, po starych gruzach, i pod murami.

TAUROCOLLA albo XYROCOLLA. (Mat. Szt. Lek.) Jest to kley, ktorego naylepszy gatunek, pisze *Dioscorides* (*l. b. 3. cap 101*) przychodzi do nas z Rhodes, robią go z skory wołowey; iest zaś biały i przezroczysty, i ten przekładaią nad czarny.

Taurocolla roztworzona w occie leczy lifzaie, i trąd; wymoczona w wodzie gorącey zapobiega kroftom wyfypuiącym fię po oparzeniu iakiey części.

Na koniec rozrobiona z octem i miodem wyborna ieft na rany.

TAXIS (Chir.) Wyraz ten znaczy naprowadzenie iakiey części ciała na fwoie przyrodzone mieyfce. Wykonywa fię to pofpolicie rękami. Takie bywa naprawienie kifzek w kiłach, albo też epiploonu, ktory fię wpycha w obiętość dolnego brzucha, naprowadzaiąc ie zręcznie palcami. *Obacz* KISZKA; RUPTURA.

TEMPERAMENT (Szt. Lek.) Starożytni nazywali temperamentem miefzaninę z czterech elementow tak ułożonych, i z tego powftaię pewna iftota maiąca fzczegolne przymioty. Jeżeli rowne części każdego z tych elementow do tey miefzaniny wchodzą, temperament taki zwano *temperamentum ad pondus*.

Galien uważa, iż ten temperament ieft iftotą umyfłową, i że ta iftota gdyby mogła bydź rzeczywiftą nie mogłaby trwać iak tylko ieden moment. Każda iftota maiąc fwoię ofobną miefzaninę, ma także fwoy fzczegolny temperament. Gdy miefzanina ta ieft dofkonałą dla fwey organizacyi, to ieft, gdy ieft ułożona podług ścifłey proporcyi przyzwoitey fwemu gatunkowi, iftota ta ma temperament, ktory ftarożytni zwali *temperamentum ad juftitiam*. W rzeczy famey temperament lwa, nie ieft temperamentem człowieka, i powinny one bydź całkiem

rożne między sobą; i gdyby sobie w czym były podobne, czyli raczey gdyby się te temperamenta zbliżały do siebie, ani iedna ani druga z tych istot niemiałyby swego sprawiedliwego temperamentu. Te dwa gatunki temperamentu *ad pondus*, i *ad justitiam* stanowią iego pierwszy rodzay, to iest temperament umiarkowany czyli rowny. Drugi rodzay, to iest temperament nieumiarkowany, albo nierowny iest ten, w ktorym chociaż iedna lub kilka z pierwszych własności przemagaią nad przeciwnemi sobie, funkcye iednak nie są uszkodzone. Rodzay ten zamyka ośm gatunkow, to iest cztery poiedyncze, i cztery złożone. Poiedynczemi są temperament gorący, zimny, wilgotny, i suchy. Złożone zaś są, temperament gorąco-wilgotny, gorąco suchy, zimno-wilgotny, i zimno-suchy. Taka iest nauka starożytnych idących za zdaniem Perypatetykow. Ci zaś przeciwnie, ktorzy niemaią względu tylko na płyny, ktore podzielili na cztery gatunki, to iest na krew właściwie zwaną, flegmę, żołć, i melancholią, naznaczyli cztery temperamenta, ktore od tych płynow nazwali krwistym, flegmatycznym, żołciowym, i melancholicznym, i te oni nazywali prostemi. Temperamenta te rozmaicie kombinowane rodzą dwanaście gatunkow złożonych.

Nie zastanawiaiąc się dłużey nad rozmaitemi układami starożytnych lekarzy mowiemy, iż temperamentem iest to pewna szczegolna skłonność ciała ludzkiego, ktora wypada z własności, i działań wzaiemnych częś

ści ſtałych, i płynnych, ktore ie czynią ſpoſobnym do wykonywania funkcyi właściwych, i zgodnych z iego naturą. Przydaiemy ieſzcze do tego, iż należy nayprzod podzielić temperamenta na dwie klaſſy; na temperament ogolny, czyli całkowity, to ieſt ktory ſtawia ciało w tym lub owym względzie; i na temperament ſzczegolny, ktory ieſt właściwy każdemu członkowi ciała naſzego. Dzielemy potym na cztery gatunki rozmaite temperamenta w ogolności. Pierwſzy nazwany ieſt krwiſtym od lekarzy dziſieyſzych, a od dawnych gorąco-wilgotnym. W temperamencie tym wſzyſtko zdaie ſię okazywać doſkonałe umiarkowanie, przeto też poczytano go za naylepſzy. Oſoby zoſtaiące w tym temperamencie maią fibry mocne, grube, krew wyborną, obfitą w duchy żywotne, puls mocny, i regularny, twarz czerwoną i doſyć ciała. Drugi nazwany ieſt od dziſieyſzych żołciowym, a od dawnych gorąco-ſuchym. Zależy on na fibrach bardzo ſubtelnych, tęgich, ſuchych, twardych, zbyt ſprężyſtych, ktore zatym zbyt żywo działaią na płyny. Żołć przemaga w humorach. Ludzie tego temperamentu ſą konſtytucyi ſuchey i chudey, maią ſkorę żołtawą, puls częſty, i twardy, ſoki łatwe do burzenia ſię ſkłaniaią ich z łatwością do paſſyi. Trzeci znany ieſt od dziſieyſzych pod nazwiſkiem melancholicznego; ktory ſtarożytni zwali zimno-ſuchym. Oſoby tego temperamentu ſypiaią mało, pamięć maią ſzczęśliwą, umyſł ſpoſobny do nauk, zwłaſzcza tych ktore wymagaią wiel-

kiego zaſtanowienia umyſłu. Wſzyſtkie paſſye ſą w naywyżſzym ſtopniu w melancholikach: nigdy one w nich nie bywaią utrzymywane w granicach umiarkowania. Temperament ten ieſt naygorſzy ze wſzyſtkich czterech, wymaga on prawideł zbawiennych od hygienii; radość i ruch umiarkowany, rzeczy rozwalniaiące iak ſą kąpiele, pomagaią bardzo na poprawienie wad tego temperamentu. Czwarty nakoniec ieſt podług dziſieyſzych flegmatyczny, a podług dawnych zimno-wilgotny. W tym temperamencie fibry zbyt odwilżone nie maią prawie żadney ſprężyſtości; ściągania ich ſą ſłabe, a zatym wſzyſtkie funkcye odbywaią ſię w nich powoli; umyſł partycypuie od organow ciała tychże ſamych przymiotow, bywa on tępy, otężały, zbyt ſłaby na wymyślenie iakiego proiektu, i zbyt mało maiący reflexyi i determinacyi do wykonania iakowego układu. Omdlałość ta ogolna, ażeby mogła bydź poprawiona, potrzebuie pokarmow tonicznych, ruchow umiarkowanych, i tarcia ſuchego, ktore powiękſzaią ſprężyſtość, i ułatwiaią tranſpiracyą.

Otoż ieſzcze artykuł ten wyięty z Dykcyonarza zdrowia.

" Temperament (Słowa ſą iego) Jeſt to układ przyrodzony ciała, ziednoczenie i zgodność iego początkow, tak ſtałych, iak i płynnych, ktore ſię wſtrzymuią i temperuią wzaiemnie; temperament przeto zależy iedynie w ogólności od większey lub mnieyſzey ſprężyſtości fiber, a od działania płynow i od dzielności wzaiemney iednych i drugich

ktora ſię uſtawicznie odmienia, zawiſła rożnica pomiędzy temperamentami.

" Starożytni Lekarze dzielili temperamenta na tyle klaſſ, ile uznawali humorow; lecz ponieważ podział ten łatwym popada myłkom, my przeto naznaczemy tylko cztery gatunki temperamentow, gdyż wſzyſtkie inne łatwo do ich klaſſy odnieść każdy potrafi.

" Dzielą poſpolicie temperamenta na gorący, zimny, wilgotny, i ſuchy; lecz cztery te przymioty nigdy ſię nieznayduią ſamotnie w człowieku, ale poſpolicie bywaią wſzyſtkie cztery rożnie między ſobą pomieſzane; ſkąd ſię rodzi rozmaita onychże modyfikacya; my przeto naznaczamy cztery gatunki temperamentow: gorący i ſuchy, i to ieſt temperament żołciowy; gorący i wilgotny, czyli krwiſty; zimny i ſuchy, czyli temperament melancholiczny; i zimny i wilgotny to ieſt temperament flegmatyczny.

O TEMPERAMENCIE ZOŁCIOWYM.

" Temperament żołciowy poznaie ſię z zbyt wielkiey liczby włoſow czarnych pokrywaiących całe ciało; z twardości, i chudości ciała; z koloru ciała brudnego, z żył wielkich, pulſu wielkiego, i prędkiego, z uporczywości, i cholery ktorey temperament taki podlega. Pokarmy gorące, i ſuche bardzo mu ſą ſzkodliwe, lecz wilgotne, i chłodzące ſą bardzo zbawienne.

Obacz TRYB ŻYCIĄ DLA TEMPERAMENTOW ŻOŁCIOWYCH.

O TEMPERAMENCIE KRWISTYM.

" Ten się poznaie z zbytecznego porastania włosami białemi albo ciemnemi, z wielkiey otyłości ciałem miękkim, z żył szerokich błękitnych, i wyprężonych od krwi, z koloru rożowego twarzy, z kolery do ktorey ludzie temperamentu tego są bardzo skłonni, z ruchawości zręczney i łatwey, i wielkiey sposobności do ruchu; należy w tego gatunku temperamentach wyprożniać i temperować, a odrzucić istoty rozgrzewaiące, i irrytuiące. *Obacz* TRYB DLA TEMPERAMENTU KRWISTEGO.

O TEMPERAMENCIE MELANCHOLICZNYM.

" Znakami temperamentu melancholicznego są skora gładka, i lśniąca się, włos czarny, zbyteczna wyschłość i suchość, kolor wszędzie czarny; skłonny on iest do kolery i chrapki, i ma wielką przenikłość umysłu. Osoby temperamentu tego zdaią się mieć naczynia ściśnione, grube, chude, humory gęste, lipkie, z trudnością się oddzielaiące lub przemieniaiące. Istoty suche, ostre są bardzo szkodliwe melancholikom; lecz oni dobrze się maią potym wszystkim, co tylko odwilża, chłodzi, rozwalnia odmiękcza, albo rozpuszcza łagodnie i bez ostrości.

Obacz Tryb dla temperamentu melancholicznego.

O TEMPERAMENCIE FLEGMATYCZNYM.

" W flegmatykach ſkora bywa gładka, i lśniąca ſię, oczy błękitne, włoſy białe, cienkie, i powoli roſnące, ciało białe, nabrzmiałe, miękkie tłuſte, żyły cienkie, i głębokie, naczynia krwiſte ſubtelne. Oſoby tego temperamentu podlegaią flegmie, mało ſię w nich okazuie paſſyi duſzy, i umyſł maią zimny; iſtoty wilgotne i zimne ſą ſzkodliwe dla tego temperamentu, lecz to wſzyſtko cokolwiek umacnia, rozgrzewa, i wyſuſza bardzo ieſt pomocne. *Obacz* Tryb temperamentu flegmatycznego.

" Nienależy nigdy przepiſywać żadnego lekarſtwa, nie roztrząſnąwſzy wprzod doſkonale natury temperamentu, ażeby nie przepiſywać lekarſtw przeciwnych, i zalecić tryb życia przyzwoity. Pod artykułem *Tryb* Czytelnik znaydzie to wſzyſtko co czynić potrzeba dla niewiaſt i dzieci, gdy te nieokazuią żadnego znaku ktoryby ie rozrożniał w ſzczegolności. *Dict de Santé.*

TEMPERUIĄCE (Mat. Szt. Lek.) Temperuiącemi zowią ſię lekarſtwa maiące właſność zmnieyſzania tęgości w częściach ſtałych, a koienia burzenia ſię płynnych. Użycie ich bardzo ieſt rozległe, to ieſt pomagaią one we wſzyſtkich tych okolicznościach, w ktorych idzie o ugaſzenie upału nadprzy-

rodzonego, i dla tey przyczyny nie można ſię bez nich obeyść w gorączkach wſzelkiego gatunku, i w inflammacyach. Widziemy oczywiście, iż ciała te powinny bydź natury całkiem przeciwney naturze ſpirytuſow, ktore ſprawuią irrytacyą w częściach ſtałych, i rozrzedzaią humory. Lekarſtwa temperuiące podzielić można na zewnętrzne i wewnętrzne. Zewnętrznemi ſą, puſzczania krwi, moczenie nog, kąpiele letne, łaźnie, fomentacye z roślin miękczących; przykładanie płatkow zmaczanych w octcie. Jeſt to ratunek dzielny we frenezyi. Wewnętrznemi ſą emulſye z naſion zimnych, korzeń grzybieńca, i iego ſyrop, woda z kwiatow pomarańczowych, a pryncypalnie ſaletra dawana w małych dozach, to ieſt biorąc piętnaście lub dwadzieścia gran do kwarty napoiu, kryſztał mineralny, proſzek temperuiący *Staahla*, ktory winien całą ſwą własność ſaletrze, w ſkład iego wchodzącey, i *Sal ſedativ. Hombergii*. Wiedzieć potrzeba, iż kwaſy nieco mocnieyſze nie powinny bydź liczone pomiędzy temperuiącemi W rzeczy ſamey nie używa ſię ich w inflammacyach wielkich iak tylko gdy ſię do nich przymieſza zgnilizna; bo ponieważ one ſą prawie zawſze ſtężaiącemi, mogłyby przeto powiękſzyć irrytacyą. Narkotyka mogą bydź poczytane za iakieżkolwiek temperuiące, lecz one wymagaią wielkiey roztropności w ich przepiſywaniu. Nieſłużą one cale, gdy nie idzie tylko o zmnieyſzenie inflammacyi, umiarkowanie gorączki i utrzymanie iey w tey doſkonałey propor-

porcyi, iakiey potrzebuie natura na sprawienie iakiey przemiany zbawienney. W rzeczy samey stępiałość w ktorą narkotyka pogrążaią zwyczaynie całą machinę, nie przynoszą iak tylko zwodniczą spokoyność, i ukoienie zdradliwe, gdyż to dzieie się kosztem sił chorego. *Patrz* ULZYWAIĄCE, USYPIAIĄCE.

TENDON czyli SCIEGACZ. (Anat.) Jest to część biała naytęższa, i naymocnieysza z tych ktore formuią muszkuły, a ktore są częściami końcowemi tychże muszkułow. Gdy te ścięgacze rozchodzą się w kształt błony nazywa się to *aponevrosis*. Białość ścięgaczy pochodzi iedynie ztąd, iż te maiąc swą tkankę niezmiernie ściśnioną, nie przepuszczaią zatym żadney czerwoności krwistey; fibry ich nie daią się cale wyciągać, ani ściągać, rownie iak i części stanowiące istotę muszkułow. Gdy ścięgacze zostaną ukłote, albo przecięte w części, osoby tym przypadkiem rażone doświadczaią bolow bardzo ostrych. Przyczyna tego iest bardzo prosta. Fibry bowiem pozostałe utrzymywać muszą całą siłę, ktorą się wprzod dzieliła na części przecięte, a zatym większego doświadczaią ciągnienia, i rozwierania się. Gdy ścięgacze w części tylko są przecięte, albo gdy są stłuczone lub ukłote, nie należy z niemi postępować tak iak z ranami w ciele za pomocą trawiących, i ropiących. Lekarstwa te nie mogą iak tylko irrytować ieszcze bardziey ranę. Nic nie może bydź skutecznieyszym, na dopełnienie tych względow, ktoreśmy mieć powinni w leczeniu podobnych ran, iak oleiek, żołty lub czerwony z terpentyny dystylowany kilka razy z wodą dla ułagodzenia go. Rozgrzewa-

ią go, i maczaią w nim fleytuchy i te przykładaią na ścięgacze skaleczone. Można zamiast tego oleyku używać sameyże terpentyny, kolofonii, balsamu de Copahu, albo Peruwiańskiego zmięszanych z oleykiem z żołtka iaiecznego, albo też z samem żołtkiem ziay. Ponieważ ukłocie robi otwor bardzo mały należy przeto zrobić incyzyą w skorze, i rozszerzyć ranę aż do ścięgacza, albo do nerwu skaleczonego, ażeby ztamtąd mogła wypływać ropa, i żeby na nie można było przykładać lekarstwa i srzodki przyzwoite. Ponieważ rany tego gatunku złączone bywaią pospolicie z bolami żywemi, przyłoży się przeto na całą tę część, kataplazm z mleka, osrzodki chleba, albo też płatki zmaczane w oxykracie ieżeliby inflammacya była znaczna. Gdy ścięgacz iest całkiem przecięty nie używa się iuż na ów czas zawiązań, położenie samo wystarcza na złączenie go nazad.

TENESMUS (Szl. Lek.) Jest to choroba zależąca na częstym czuciu potrzeby iścia na stolec; i na wielkich sileniach się, ktore mało co, albo cale żadnego skutku nieprzynoszą. Tenesmus bywa niekiedy suchy; nayczęściey bywa on złączony z deiekcyami, lecz bardzo małemi.

Dzielą tenezmę na idyopatyczną, i sympatyczną. Idyopatyczna iest ta, ktorey przyczyną iest irrytacya ustawiczna, ktora ma swoie siedlisko w samym końcu kiszki prostey, albo też w kuprze pośladkowym. Irrytacya ta może pochodzić z inflammacyi, wrzodu, hemoroid ślepych, i bolesnych, zaskaryd, ktore sobie robią częstokroć gniazdo w końcu kiszki pro-

ſtey. Przyczyny ktore rodzą tenezmę ſympatyczną ſą inflammacya, i zwrzodowaciałość proſtaty, to ieſt gruczołow między pęcherzowych, ſzyi pęcherzowey, albo maciczney, naroſtki uformowane na tym członku, i ſilenia ſię w połogach pracowitych. Można ieſzcze przydadź do tego irrytacyą ſprawioną od kamienia pęcherzowego. Jeſt pewna okoliczność, w ktorey ſkutki tenezmy bydź mogą okropne; to ieſt gdy ſię ona przydarzy kobiecie zoſtaiącey w ciąży. Na ow czas, podług doſtrzeżeń *Hipokrateſa* rodzi ona poronienie. *Mulieri in utero gerenti, teneſmus ſuperveniens abortire facit.*

Przepis ktorego dopełnić należy w leczeniu tenezmy; ieſt ażeby ukoić irrytacyą, za ktorym kończą ſię i ſymptomata. Poſtępowanie zatym powinno bydź odmienne, i ſtoſowne do rozmaitych przyczyn. W przypadkach inflammacyi, potrzeba wiele polegać na iſtotach łagodzących, miękczących, ulżywaiących zażywanych przez uſta, dawanych drogą enem, albo też przykładanych w poſtaci fomentacyi. Też ſame lekarſtwa mogą ieſzcze pomagać w tenezmie ſympatyczney, pochodzącey z inflammacyi pęcherza, i ſzyi maciczney. Można robaki wytępić ſrzodkami przeciw-robacznemi zwyczaynemi, i nadewſzyſtko przykładaniem miodu, i wyciągu piołunowego. W tenezmie trafiaiącey ſię z przyczyny hemoroid ślepych, należy całe uſiłowanie zwrocić, na ten wzgląd, i uſiłować ie otworzyć. *Obacz* co do ſpoſobu poſtępowania artykuł HEMOROIDY.

„ Teneſmus (piſze Autor Dykcyonarza zdrowia) ieſt to czucie boleſne w pośladku z chęcią uſtawiczną wyiścia na ſtolec, ktore prawie ieſt daremne, gdyż chory nie wyrzuca z ſiebie

iak tylko cokolwiek szlamu lipkiego, a niekiedy krwistego; iest to symptoma dyssenteryi i kamienia. *Obacz* DYSSENTERYA, KAMIEN.

„ Wygotowanie rzadkwi Limuzyńskiey wzięte w enemie z trochą masła leczy tenezmę; można także używać fomentacyi na pośladek z kwiatow lipowych i dziewanny biorąc każdych po garści.

„ Trafia się iednakże, iż tenezma nie ustępuie na te lekarstwa, w ten czas udać się potrzeba do enemy następuiącey.

„ Weź *Liści Dziewanny*,
Slazu każdych po garści 1.
Nasion lnianych garści $\frac{1}{2}$.
Jednę główkę makową wraz z nasionami, rozerznąwszy ią na czworo.

„ Gotuy to w trzech kwartach wody, poki po wygotowaniu nie zostanie się tylko poł kwarty; a potym przyday.

Oliwy uncyi 2.

„ Na iednę enemę. *Dict. de Santé.*

TERCYANNA (Febra) (Szt. Lek.) Tak nazywaią gorączkę, ktora przypada co trzeci dzień złączona z zimnem i drzączką, z częstym biciem pulsu, po czym następuie pieczenie przykre, i pałaiące; gatunek ten febry naypospolitszy; dotyka on zarowno osoby wszelkiego wieku, płci, i temperamentu. *Obacz* GORĄCZKA.

TERCYANNA (Bot.) Jeſt to ziele pomagaiące w febrach tercyannach, zwane maczey centurzyą błękitną. *Tertianaria. Caſſida paluſtris, vulgatior, flore cœruleo.* J. R. H. Puſzcza łodygi na połtory lub dwie ſtopy, ieſt gałęziſta, ſłaba, powłocząca ſię po ziemi. Liście ma długie wąſkie, oſtro zakończone, ząbkowate po kraiach, oſtre, ſmaku gorzkiego, wyraſtaiące na ogonkach krotkich. Kwiaty iey wyraſtaią z pomiędzy gałęzi, po dwa, wprzeciwległości, ſą zaś małe, kſztałtu maſzkarki. Kwiat ten wewnątrz okryty ieſt fioletem zbliżaiącym ſię nieco do błękitnego, maiący po ſobie centki koloru ciemno-błękitnego. Z tego formuią ſię cztery naſionka okrągławe, ktore dorzewaią w torbeczce, ktora wprzod ſłużyła za kielich dla kwiatu, i ktora ma nieiakieś podobieńſtwo do głowki okrytey tokiem, ſkąd ią też *Turnefort* nazwał tokiem bagniſtym. Korzeń iey ieſt włokniſty, ſubtelny, wężowaty, kolankowaty, i biały. Roślina ta rośnie po nad ſtawiſkami, i kanałami, wzdłuż ſtrumykow, i po innych mieyſcach wilgotnych, kwitnie w Czerwcu, Lipcu, i Sierpniu, zapach ma doſyć przyiemny; uchodzi ona za maiącą własność przeciwgorączkową, i ranną ſtężaiącą. Właſność leczenia febry tercyanny nadała iey to nazwiſko, używanie atoli iey nie ieſt ieſzcze doſkonale oſwoione w Sztuce Lekarſkiey. Kinkina ktora bez wątpienia, zaſługuie na pierwſzeńſtwo przed wſzyſtkiemi innemi roślinami używanemi przeciw gorączkom przeſtankowym, pogrążyła w zapomnieniu wſzyſtkie te, ktorym przypiſywano właſnosć przeciwgorączkową: iednakże ponieważ ſą niektore gatunki gorączek ktore ſię na używanie kinkiny opieraią, a kto-

re mogą bydź za pomocą innych lekarstw uleczone, pożyteczna zatym iest znać te, ktore zamiast tamtey przepisywać można, a z ktorych liczba iest ta, o ktorey rzecz w tym artykule. Używaią iey w dekokcie, w dozie iedney garści do kwarty wody gotuiąc to aż do wygotowania się części trzeciey, i ktora się potym pije po szklance ciepło.

TERMINTUS (Szt. Lek.) Jest to gatunek pęcherzykow inflammatycznych, okrągłych, koloru czarno-zielonawego, na ktorych się formuie krostka czarna, i okrągła, ktora przez zbyt żywe pieczenie, odradza się na pewny gatunek strupa, i wyraża podobieństwo owocu terpentynowego, ktory się po grecku zowie *termintos*, skąd też narostek ten bierze swoie nazwisko. Uda bywaią pospolicie siedliskiem tych narostkow.

Na uleczenie ich mieć wzgląd należy na przyczynę. Jeżeli one pochodzą z szkorbutu, przepiszą się buliony przeciwszkorbutyczne, poł kąpiele, wraz z roślinami aromatycznemi, i przeciw-szkorbutycznemi. Wyszedszy z kąpieli używać się powinny nacierania gorzałką kamforową, i na narostki przyłoży się maść styraxowa. Jeżeliby pochodziły z francy, smarować ie potrzeba maścią neapolitańską, i przepiszą się wewnątrz lekarstwa antiweneryczne. Jeżelibyśmy zaś niedostrzegli żadnego znaku iadu, postępować z niemi należy tak iak z narostkami zwanemi *phygetton*, albo *epinietides*.

TERPENTYNA (Mat. Szt. Lek.) Jest to sok żywiczny rozmaitych drzew. Chociaż sok ten właściwym iest samey żywicy terpentynowey,

znaczenie iednakże to rozciągaią do wielu innych. Po ſklepach znaiome ſą cztery gatunki terpentyny, to teſt terpentyna z Chio, Wenecka, Strazburſka, i poſpolita.

Terpentyna z Chio, *terebenthina Cypria*, ktora do nas przychodzi z wyſpy tegoż ſamego nazwiſka, ieſt ſokiem żywicznym, płynnym, ktory ſpływa z terpentyny o ktorey niżey powiemy; ieſt biała, żoltawa, koloru ſzkła, w padaiąca w kolor błękitny, niekiedy przezroczyſta; co do zſiadłości bywa iuż twarda iuż miękka; giętka, i lipka; nieco gorzka w ſmaku, i oſtra. Terpentyna ta nie ſłuży do czego innego w kraiach Wſchodnich, mowi *Kempfer* tylko do żucia. Mowią iż ona ściągaiąc ślinę leczy fluxye, nadaie białość i umacnia zęby, i napaia uſta zapachem przyiemnym.

Terpentyna Wenecka, *Terebenthina Veneta, vel Laricea.* Jeſt iſtotą żywiczną, gęſtſzą od oliwy, a płynnieyſzą od miodu; zmaczawſzy w niey palec ſpływa z niego całkowicie. Smak ma ſubtelny, oſtry, i nieco gorzki, ktory przez ſwą oſtrość i pieczenie przewyżſza ſok terpentyny. Nazywaią ią terpentyną Wenecką, gdyż ona przychodzi do Francyi z gor Tyrolſkich, przez Wenecyą. Zywica ta ſpływa ſama przez ſię, przez nacięcie modrzewu, *larix folio deciduo, conifera.* Na wioſnę to, i w ieſieni nacinania te robią; terpentyna ſpływa nakſztałt wody lipkiey, czyli raczey oliwy, lecz w krotce żołknieie nieco, i gęſtnieie z czaſem.

Terpentyna Strazburſka, albo raczey terpentyna iodłowa; *terebenthina abietina.* Spływa ona z wody zwaney od botaniſtow, *abies, conis ſurſum ſpectantibus, ſive mas.* C. B. Jeſt to

iſtota żywiczna płynna, gdy ieſt świeża, przezroczyſtſza nieco od modrzewowey; mniey lipka, i ciągła. Zapach iey ieſt przyiemnieyſzy; ſmak ma gorzki, podobny nieco do cytrynowego. Zołknieie i gęſtnieie z czaſem. Nazywaią ią terpentyną Strazburſką dla tego, iż z tego miaſta przywożą ią do Paryża.

Terpentyna poſpolita, *reſina pinea*, ieſt iſtotą żywiczną, lipką, kleiowatą, grubſzą i cięższą od iodłowey, i modrzewowey. Jeſt ona biaława, z ſiadłości prawie takiey ſamey iak oliwa, nieco ſtężała przez zimno, zapachu żywicznego, nieprzyiemnego, ſmaku oſtrego, gorzkiego, i wzbudzaiącego ckliwości. Żywica ta ſpływa ſama przez ſię przez nacięcie ſoſien w Bordeaux. Żywica ta ieſt dwoiakiego gatunku, iedna ktorą zowią pieńkową dla tego, iż ona ſama przez ſię ſpływa; druga ktora ſię wydobywa przez nacięcie drzewa, i nazywa ſię żywicą ſoſnową; gdy drzewo te ieſt pełne żywicy zowie ſię ſmolnym, *tæda* po łacinie. Z takiego to drzewa oſobliwie od dołu wyrębuią łuczywo zapalne od ognia.

Terpentyna w ſtopniu ciepła wody wrzącey daie oley iſtotny zmięſzany z częścią aromatyczną, ktory wynoſi bliſko trzecią część tego co ſię do kukurbity włożyło. Reſzta ieſt materyą żywiczną, gęſtą, kruchą, koloru białego ktorą zowią terpentyną gotowaną. Trafia ſię częſto iż po ſklepach ſałſzuią oleiek terpentynowy, terpentyną ſamą przez ſię; łatwo ieſt ſałſzu tego dociec dyſtyllując go z wodą, gdyż w tey operacyi ſam tylko oley przechodzi; oleiek iſtotny terpentynowy ktory ſię kupuie, bywa częſtokroć napełniony cząſtkami miedzi, z roztworzenia naczyń używanych do przepędza-

nia tego oleyku w znaczney ilości: przeto ieżeli go mamy używać, należy go wprzod zrektyfikować za pomocą wody. Rzemieślnicy używaiący terpentyny, nie zawſze ſię ſtaraią onę przedyſtylować, przeſtaią oni na przegotowaniu iey w naczyniu napełnionym wodą, w poſtępowaniu takowym część aromatyczna ulatuie i ginie na powietrzu. Teyci to terpentyny gotowaney używaią do robienia pięknych pokoſtow; roztwarzaią ią oleykiem iſtotnym terpentyny dla uczynienia iey płynną.

Rozmaite gatunki terpentyny, o ktorych dopiero mowiliśmy, iednakie maią właſności, wyiąwſzy oſtatnią, ktora daleko ieſt podleyſzą nad tamte. Szczegolniey używaią modrzewowey, gdyż ona ieſt poſpolitſza, nie tak droga, a rownie dobra. Przekładaią ią nad wſzyſtkie inne w używaniu wewnętrznym. Jeſt ona balſamiczna, ranna, pędząca, i laxuiąca razem. Utrzymuią iż mieſzkańcy gor Tyrolſkich, nie używaią na purgans tylko tego lekarſtwa. Zażyta w zbyt mocney dozie irrytuie niekiedy zamiaſt koienia, zwłaſzcza iey oleiek, ktorego nie należy przepiſywać tylko temperamentom rozwolnionym, ktore potrzebuią zaoſtrzenia. Potrzeba zatym w używaniu przekładać nad terpentynę ſamą przez ſię terpentynę gotowaną; ta oſtatnia wielkiego ieſt użycia w gonorreach, i upławach białych. Daią iey od iedney do połtory drachmy, pod poſtacią kąſku, albo też roztwarzaią ią w wodzie z trochą żołtka od iaia.

Wiedzieć potrzeba, iż terpentyna zażyta nie tylko przez uſta, i enemy, ale nawet zewnętrznie przykładana na rany, a nawet iey odor ſpirytuſowy, i lotny wciągany noſem, lub płu-

cami, tak działa na uryny, iż te nabywaią zapachu fiałkowego. Własność balsamiczna, i ranna terpentyny przykładaney zewnętrznie dosyć iest znana. Niemasz prawie żadnego linimentu, żadnego plastru, albo maści na rany, i wrzody, w ktorychby terpentyna Wenecka nie była zasadą. Chirurgowie przyprawiaią z niey maść trawiącą bardzo używaną, i zalecaną na rany; mieszaią oni z terpentyną dostateczną ilość żoltek z iay, i oleyku rożanego, albo innego iakiego likworu przyzwoitego. Dystylluiąc terpentynę gotowaną, iak skoro się z niey otrzyma kwas, i oleiek naysubtelnieyszy, ktory zowią balsamem terpentynowym, zaprzestaie się dystyllacya, i w ten czas znayduie się w kukurbicie istota krucha, i czarniawa, ktorą zowią *kolofonią*. Kolofonia ta potrzebna iest kamieniarzom, na ich wapno; mięszaią oni ią na ten koniec z cegłą lub marmurem utartym. Kolofonią iest wyborną ścieraiącą na zastarzałe wrzody, gdy te nie pochodzą z zarazy iakiey w humorach, iest także dobrą łagodzącą w ranach ścięgaczy. Balsam terpentynowy, albo oleiek naypierwszy iest sedativ: goi on rany bez ropienia.

TERPENTYNA. (Bot.) *Terebinthus. Tournefort* liczy siedm gatunkow terpentyny. My damy tu tylko opis terpentyny z Chio, *Terebinthus vulgaris*. C. B. Jest to drzewo wysokości pomierney ktorego liście są obdłużne, twarde, zawsze zielone nakształt bobkowych, lecz mnieysze, ułożone po kilka razem z iedney strony kończąc gałązki liściem iednym. Kwiaty iey ułożene są w grona purpurowe, w ktore zapchane są kłębami pręciki maiące głowki, kwia-

ty te nie wydaią z ſiebie żadnych owocow. Owoce wyraſtaią na ogonkach oſobno. Drzewo to ieſt bardzo żywiczne, twarde, i podobne do maſtykowego; noſi ono na ſobie podobne iak wiąz pęcherzyki napełnione likworem tłuſtym, w ktorym ſię w wielkiey mnogości zalęga ą muſzki. Drzewo to napełnione ieſt terpentyną, ktora gdy ſię zaniedba naciąć zalęga i tamuie ſoki pożywne, i drzewo na ow czas wpada w nieiakiś gatunek ſuffokacyi, pęcznieie i pęka. Dla zapobieżenia takowemu przypadkowi nacina ſię pieniek i gałęzie, przez to terpentyna ſpływa. Nacinania te takiż ſam ſprawuią ſkutek iak puſzczenie krwi w ludziach.

TERRA MERITA (Mat. Szt. Lek.) *Curcuma Offi.* Wielu Autorow utrzymuią iż dwa ſą gatunki tey iſtoty; piewſza długa *curcuma longa*; druga okrągła *curcuma rotunda.* Lecz zdaie ſię że obie tey iſtoty nie ſą iak tylko iednym, i tymże ſamym gatunkiem. Okrągła nie czym innym ieſt iak węzłami korzeniowemi. Terra merita formuie ſię, i dobywa z ziemi, gdy iey kwiaty uſchną. Roślina ta tak ieſt poſpolita w Indyach, iż zaledwo znaleśdź można ogrod w ktorymby iey nie było, a nawet na użycie niemaſz tam nikogo, ktoby iey nie używał za przyprawę do ſwoich potraw, używaią iey wraz z kwiatami pachnącemi na robienie pomad, ktoremi oni ſobie całe ciało nacieraią. Należy wybierać korzeń ten świeży, ciężki, zbity, mięſiſty, koloru ſzafranowego. Maią go za wyborne lekarſtwo na rozpędzenie obſtrukcyi płuc, wątroby, śledziony, worka żołądkowego, i macicy. Wzbudza on upławy mieſięczne, lecz ieſt nadewſzyſtko ſzczególnieyſzym

lekarſtwem na żołtaczkę; przepiſuią go w ſubſtancyi od iednego ſzkrupułu, aż do drachmy, w wymoczeniach zaś i dekoktach aż do dwoch drachm.

Procz użycia ktore korzeń ten ma w Sztuce Lekarſkiey używaią go ieſzcze częſto do farbowania. Farbierze, rękawicznicy, i inni rzemieślnicy używaią go do farbowania żołto, albo w kolorze złotym.

TERRE-NOIX. (Bot.) Jeſt to roślina maiąca liście podobne do piotruſzczanych, lecz ſmaku daleko ſłabſzego, wyraſtaiące na długich ogonkach ſzkarłatowych. Łodyga iey podzielona ieſt na kilka gałęzi; ktore na ſwych wierzchołkach noſzą kwiaty kſztałtu baldaſzkowego, złożone z pięciu liſtkow białych. Z tych formuie ſię owoc wypełniony dwoma ziarkami długiemi, i ſzczupłemi. Korzeń iego ieſt rzepką wielkości orzecha, mięſiſty, zewnątrz czarny, a biały wewnątrz, puſzczaiący kilka ſiber, ſmaku ſłodkiego, i przyiemnego, podobnego nieco do kaſztanow, przeto ie też iedzą. Roślina ta wzraſta na mieyſcach wilgotnych i cieniſtych, naybardziey ſię zaś mnoży w Anglii i Hollandyi.

Jeſt ſtężaiącą, i ſkuteczną na zatrzymanie krwi; naſiona iey ſą roztwarzaiące. *Bulbocaſtaneum* ieſt ieſzcze nazwiſkiem tey rośliny ktore pochodzi z wyrazu łacińſkiego *bulbus* i *caſtanea* właśnie iak gdyby znaczyło iż roślina ta ma korzeń cybulowaty a ſmak kaſztanu.

TERROR PANICUS. (Szt. Lek.) Tak nazywaią boiaźń niemaiącą żadney przyczyny, a ktora ſię ſtaie prawie powſzechną. Egipcya-

nie powiadali, iż przeſtrach ten pochodził od Boſtwa *Pan* ktore oni czcili. *Pauſanias* piſze, iż tak zwano przeſtrachy niemaiące żadney przyczyny, co daie widzieć iż ten wyraz rownie iak i iego początek ieſt bardzo dawny.

Mieſzczą chorobę tę pomiędzy affekcyami duſzy, ktore Lekarze zowią powolnemi; duſze mocne i odważne nie podlegaią iey cale, nie ma ona mieyſca tylko w oſobach zniewieściałych, w dzieciach, i ludziach tych ktorych choroba zbliżyła do dziecińſtwa. Ci rownie mało zaſadzeni na ſwoim ſtrachu, iak i na nadzieiach *omnia tuta timent. Terror* więc *panicus* w ludziach doroſłych oznacza ſłabość umyſłu, *mentis demiſsionem*. Jeſt to iedna z pryncypalnych ſymptomatow melancholii i wſzyſtkich chorob omdlałości. Oſoby zdięte tym przeſtrachem, bledneią, zimno śmiertelne ich zdeymuie, i nie mogą ſię rozgrzać. Puls, iako doſtrzegał *Galien*, bywa u nich powolny, mały, nierowny. Członki niemaią żadney ſiły: łzy płyną im obficie, uryna i grube odchody wychodzą także mimowolnie. Na ten pierwſzy widok ſądziłby kto, iż te fenomena ſą ſkutkami atonii powſzechney, lecz wſzyſtkie te exkrecye wymuſzone ſą właśnie przez uciśnienie ſilne, ciało bywa rzeczywiście w ſtanie ſpazmodycznym; przeto obſerwator baczny nie da ſię oſzukać; pozna on łatwo ſpazmy z podſkakiwania ścięgaczy, z ruchow mimowolnych w muſzkułach, z palpitacyi częſtych ſerca, nakoniec z konwulſyi ktore ſię przytrafiaią oſobom ſłabym, i delikatnym. *Terror panicus* może niekiedy przynieść ſkutki pomyślne, i ukoić konwulſye, rodząc inne gwałtownieyſze. Widziano po kilkakrotnie bole okrutne zębow uleczone opowiedzeniem

ſamym iakiey nowiny przerażaiącey. *Boerhaave* piſze, iż widział dzieci dręczone konwulſyami, uleczone z tey choroby groźbami, ktoremi ich ſtraſzono.

TESTACEA (Hiſt. Nat.) Tak nazwano rodzay zwierząt okrytych ſkorupą twardą, i mocną. Naturaliści robią oſobny rodzay z klaſſy ryb, ktory zowią konchyliami (*teſtacea*) iak ſą oſtrzygi, perły, żołwie &c. Właściwie mowiąc pod tym nazwiſkiem umieſzczaią ſię zwierzęta te tylko, ktorych ſkorupy ſą zbyt grube, i mocne, i z iedney tylko ſztuki złożone. Te zaś ktorych ſkorupy ſą miękkawe, albo kruche i cienkie, i ſą podzielone przez rozmaite wſtawy, i złożone z kilku ſztuk iak ſą raki morſkie &c. nazywaią naturaliści ſwym ięzykiem *cruſtacea.*

TESTUDO (Chir.) Jeſt to naroſtek ſzeroki, i miękkawy, czyli raczey zebranie ſię humorow zepſutych między czaſzką i ſkorą, naroſtek ten zowią także *Talpa* przez nieiakieś podobieńſtwo. *Obacz.* TALPA.

TETANOS. (Szt. Lek.) Jeſt to pewien gatunek ſpazmy, wytężenia albo konwulſyi powſzechney, ktora nagle całe ciało zdeymuie. Gdy w chorobie tey ciało krzywi ſię i zgina na przod, na ten czas nazywa ſię ona *empro-ſthotonos*; ieżeli zaś przeciwnie ciało przegina ſię w tył, nazywaią ią *opiſthotonos.* Tetanos rzadko ſię przydarza w klimatach umiarkowanych, daleko on ieſt poſpolitſzy w kraiach gorących, zwłaſzcza ieżeli po upałach zbytecznych nagle i zimne naſtaią deſzcze. Sympto-

mata tey choroby ſą naſtępuiące. Czuią ſię nayprzod bole bardzo żywe, twarz ſię zapała, zmienia; i zapada, oczy ſłupieią, oddech prawie całkiem niknie, wſzyſtko zoſtaie wſtanie wytężenia ſzczegolnieyſzego, chory zaledwie może otworzyć uſta, żołądek zoſtaie w zatwardzeniu, i w dotykaniu podobne czyni wrażenia iakie czyni deſka. Lekarſtwa przepiſywane w tym gatunku konwulſyi ſą też ſame iakie ſą lekarſtwami ogolnemi w waporach, i affekcyach ſpazmodycznych. Zacząc należy od puſzczenia krwi, używać oſobliwie enem miękczących, fomentacyi, łaźni, i kąpieli ciepłych; lekarſtwa wewnętrzne ſłużące w tey chorobie należą do rodzaiu lekarſtw antiepileptycznych. Lecz lekarſtwem naydoſkonalſzym dla niey ieſt *opium*, przepiſane w dozach znacznych. i częſto. Dektor *Home* przytacza iż iedyny tetanos, ktory mu ſię zdarzyło widzieć, uleczony był za pomocą opium, gdy wprzod na prożno używane były wſzyſtkie inny lekarſtwa. Baczyć pilnie potrzeba ażeby z choroby konwulſyiney tak okropney nie wpaść w atonią powſzechną. Naylepſi praktycy radzą na ow czas kinkinę.

TEZENIE czyli LIPKOSC HUMOROW. (Szt. Lek.) Jeſt to wada w płynach, ktora za ſobą ciągnie ſkutki naſtępuiące. Sprawuie ona obſtrukcye, rozciąganie naczyń, bole, naroſtki, zwłaſzcza w gruczołkach, i tkance arteryalney. Gdy oſtrość zarowno będzie złączona z lipkością, naczyńka ſubtelne pſuią ſię i rwą, i w ten czas naſtępuie rozlanie humorow, ſkąd kroſty, i inflammacye. Lekarſtwa ktore w tym przypadku pomagaią, zależą na nadaniu humorom

większey płynności, i łatwości cyrkulowania w naczyniach. Na ten więc koniec zalecone są roztwarzacze wodne, ciepłe w kształcie waporow, kąpiel, i wstrzykań. Do napoiow przydawane bydź powinny w małey ilości ciała mydlaste, iak iest sałata, cykorya, mydelnik (*saponaria*) do ktorych potym przydaią się istoty solne umiarkowane, iak iest saletra, i tartar: solubil: za temi dopiero idą lekarstwa dzielnieysze, sol amoniacka, i spirytus *Minderego*. Rownie także pomyślnie w tym samym czasie używane bywaią tarcia suche, i wilgotne.

THECA (Bot.) Jest to drzewo wielkie rosnące w Indyach Wschodnych. W Malabarze znayduią się lasy całe zarosłe tym drzewem. Z drzewa tego Indyanie buduią swoie kościoły. Z liści otrzymuią likwor, ktorym farbuią iedwabie i bawełne purpurowo. Jedzą ieszcze nawet też same liście; i robią z nich za pomocą cukru syrop ktory leczy osypanie warg. Kwiaty tego drzewa gotowane w miodzie są lekarstwem skutecznym w puchlinie.

THYMUS (Anat.) Jest to gruczoł umieszczony w części wyższey piersi, około tego mieysca gdzie arterya pulsowa (*aorta*) i żyła zwana *cava* dzieli się na odnogi podsankowe. Łacinnnicy zowią go *thymus*. Jest to właśnie to samo co w cielętach nazywamy mleczkami cielęcemi (*ris de veau.*)

Obiętość członka tego daleko iest większa w dzieciach niż w ludziach dorosłych, w ktorych on więdnieie i schnie w miarę starzenia się; a przynaymniey większy on iest w dzieciach powo

wo narodzonych niż w maiących iuż kilka lat. W ſtarcach całkiem go prawie nie maſz.

Użycie iego, podług zdania ſtarożytnych ieſt, ażeby ſłużył za podporę dla rozdziału wielkich naczyń. Użycie to przypiſywane od ſtarożytnych wielu gruczołkom, zaprzeczone ieſt całkiem od dziſieyſzych. W rzeczy ſamey, ażeby *thymus* mogł mieć to użycie, potrzebaby ażeby on zamiaſt malenia w miarę wzroſtu, i ſtarzenia ſię powiękſzał owſzem obiętość, i tęgość, gdyż żyły ſtaią ſię coraz mocnieyſzemi, i grubſzemi; gdy tym czaſem widziemy, iż ſię inaczey dzieie: lecz tłomaczenie ktore dziſieyſi Anatomiści wyſtawili na obalinach zdania dawnych, mało więcey ma pewności i mocy. Wſzyſtkie ich mniemania w zaciſzu gabinetowym układane, nie ſą wſparte żadnym doświadczeniem, i użycie tego członka ieſt prawie całkowicie nieznane. Tłomaczenie naypodobnieyſze do prawdy, ponieważ ſię ono naybardziey zgadza z fenomenami iakie na tym członku poſtrzegamy, ieſt, iż organ ten prawdziwym ieſt odbieraczem przeznaczonym na ſpływanie doń mleka pokarmowego, ſłużącego na tuczenie płodu, I tak gdy płod odbiera doſtatecznie ſoki z łona matki, mleko te odłącza ſię od krwi matki, i zlewa ſię w *thymus*: w czaſach zaś wſtrzemięźliwości płod nieodbieraiąc doſtatecznych ilości tych ſokow, iſtota ta zaczyna bydź nazad wydobywaną w więkſzey ilości, i przechodzi do kanału cyrkulacyi. Przeto widziemy też, iż w pło-

dzie, i dzieciach młodych *thymus* ieſt pełny ſokow; w doroſłych zaś ludziach prawie ieſt całkiem zatarty.

THYROIDES (Anat.) Chrząſtka naywiękſza z pomiędzy tych wſzyſtkich ktore ſkładaią krtań; leży ona w części przedniey; zowią ią *thyroides* albo *ſcutiformes*, gdyż ma kſztałt pododny do puklerza. Zewnątrz ieſt wypukła, wewnątrz wklęſła; ieſt to to co poſpolſtwo zowie ogryſkiem Adama. Wypukleyſzy on ieſt w męſczyznach niż w niewiaſtach.

THYROIDES (Gruczoł:) (Anat.) Tak ieſzcze zowią wielką maſſą gruczołowatą białawą, ktora pokrywa w części przedniey wypukłość krtaniową. Ma ona kſztałt poł kſiężyczka, tak iż dwa iego rogi rozchodzą ſię na obydwie ſtrony; i przytwierdzaią ią do chrząſtki *thyroides* i do gardziela z obydwoch ſtron; część zaś ſrzednia iego ſpaia ſię z częścią niżſzą krtani, i z wyżſzą arteryi zwaney aſpera.

Zdaie ſię iż gruczoł ten oddziela humor lipki, odwilżaiący części przyległe; lecz ponieważ niedoſtrzeżono ieſzcze w nim naczyń ſłużących do exkrecyi, użycie przeto iego ieſt ieſzcze dotąd nie pewne.

Gruczoł ten napawa ſię niekiedy humorem ſzczegolnym, ktory potym rodzi naroſtek znaczny w części przedniey ſzyi, naroſtek ten bywa miękki, wiſzący, nieczuły, i ruchomy, zwany poſpolicie *wolem u gardła*. Naroſtki takie bardzo ſą poſpolite w Sabau.

dyi z przyczyny wody śnieżney ktorą mieszkańcy tamtych kraiow prawie przez cały rok piią.

THLASPI (Bot. i Mat. Szt. Lek.) *Thlaspi* albo *Tharaspic* ieſt to rodzay roſliny ktora puſzcza łodygi koſmate, okrągłe, gałęziſte otoczone liściami wyraſtaiącemi bez ogonkow, długiemi i coraz zwężaiącemi ſię, z ząbkami po kraiach, ſmaku oſtrego; kwiatki ma małe białe z ktorych każdy złożony ieſt z czterech liſtkow. Owoc tey roſliny ieſt okrągły, czyli raczey iaykowaty i ſpłaſzczony, przedzielony na dwie komorki zapełnione naſionkami okrągławemi, i ſpłaſzczonemi ktore maią ſmak oſtry podobny do muſztardy. Korzeń tey roſliny ieſt dosyć gruby, nitkowaty, drzewiſty, biały, ſmaku nieco oſtrego.

Pomiędzy rozmaitemi gatunkami tey roſliny trzy tylko znane ſą ze ſwoiego użycia. Thlaſpi poſpolite *Thlaſpi* Offic. *Thlaſpi vulgatius.* C. B. Thlaſpi polne ze ſzerokiemi ſtrękami. *Thlaſpi latius* Offic. *Thlaſpi arvenſe i ſiliquis latis.* C. B. I Thlaſpi zapachu czoſnkowego. *Scorodothlaſpi* Offic. *Thlaſpi allium redolens.*

Tych trzech gatunkow zarowno w ſztuce Lekarſkiey używaią. Lecz nie wſzyſtkie części tey roſliny ſą używane, gdyż tylko ſame iey noſiona znane maią użycie. Naſiona te ſą oſtre i ſzczypiące na ięzyku, daiąc ſmak czoſnku lub cybuli. Roſliny ktore naſienia tego doſtarczaią, należą do klaſſy *cruciferum* *Turneforta* i do podziału roślin

tych, ktore w ſobie zawieraią alkali lotne w ſtanie doſyć czyſtym, i w ilości doſyć znaczney. Używaią tych naſion na popędzenie uryny, i upławow mieſięcznych; na roztworzenie krwi zſiadłey, na przywiedzenie do doyzrzałości i oczyſzczenie otokow wewnętrznych. Gdy ſię ich używa wewnętrznie, biorą ſię w dozie od iednego do dwoch ſzkrupułow, w iakim likworze przyzwoitym. Wyſtrzegać ſię potrzeba dawania ich niewiaſtom ciężarnym, gdyż będąc oſtre i kolące, i wzruſzaiąc zbytecznie krew mogłyby przynieść poronienie. Nienależy ich przepiſywać iak tylko temperamentom zimnym, w ktorych przemagaią kwaſy, i flegma. Można ieſzcze używać tych naſion zewnętrznie nakſztałt maści końcem uwolnienia mozgu od zbyteczney wilgotności. *Schoder* zapewnia iż poſypuiąc proſzkiem z tych naſion wrzody zewnętrzne przyiść można do prędkiego onych oczyſzczenia.

Naſienie *thlaſpi* poſpolitego wchodzi do dryakwi, i do mitrydatu Apteki Paryſkiey.

THORA (Bot.) *Thora folio cyclaminis* C. B. *Ranonculus cyclaminis folio aſphodeli radice.* Jeſt to gatunek ranonkułu, czyli rośliny ktora puſzcza od korzenia dwa albo trzy liſtki okrągławe, podobne do liści świniakowych (*ciclamen*) lecz dwa razy tak wielkie z kraiami ząbkowatemi, żyłowate, tęgie, wyraſtaiące na ogonkach. Kwiaty tey rośliny ſkładaią ſię z czterech liſtkow żołtych ułożonych w rożę. Gdy kwiat ten opadnie pokazuie ſię owoc okrągławy, wkto-

rym tak iak w głowie znayduie się pełno nasionek płaskawych. Korzeń iey podobny iest do małych rzepek. Roślina ta rośnie po wysokich gorach; wiele ona w sobie ma soli ostrey, i zrzącey: używaią iey soku na napoienie iadem strzał, i zabiianie bestyi szkodliwych Nie używa się iey cale w sztuce lekarskiey z przyczyny że iest trucizną. Lekarstem przeciwko niey iest gatunek akonitu zwany *anthora*. *Patrz* WILCZY IAD.

THYM (Bot. i Mat. Szt. Lek.) *Thymus*. Jest to roślina aromatyczna z rzędu wargatych *Turneforta*. Pomiędzy dwunastą gatunkami, ktore sławny ten Botanik wylicza, trzy tylko są ktore się pryncypalnie w sztuce Lekarskiey używaią. Thym Kreteński albo Kandyiski, *Thymum creticum seu verum* Offic. Thym pospolity z szerokiemi liściami *thymum vulgare* Offic. *thymus vulgaris latiore folio* C. B. Mały thym ogrodowy z liściami wąskiemi, *thymus vulgaris folio tenuiore* C. B. *Thymum minus* Offic.

Trzy te gatunki Thymu zarowno się w sztuce Lekarskiey używaią, maią one zapach miły, i smak przenikaiący, gorący, i aromatyczny. Pryncypalniey się używaią liście thymu, czyli raczey kielichy kwieciste; gdyż listki kwieciste prawie cale żadnego niemaią szacunku, tak iak i we wszystkich innych kwiatach roślin do tey klassy należących.

Majoran i Macierzonka są także roślinami wargatemi, do ktorych thym naywiększe ma

podobieństwo. P. *Cartheuser* zapewnia iż oleiek istotny thymu ostrzeyszy iest od maiorankowego, i że pierwsza z tych roślin zawiera w sobie ieszcze większą ilość początku kamforowego. Oleiek istotny thymowy iest koloru złotawego lub czerwonego. P. *Cartheuser* otrzymał go około połtory drachmy z funta tey rośliny; oleiek ten podług doświadczeń *Neumanna*, iest w części płynny, w części zaś zsiadły, w samym nawet czasie dystyllacyi; to iest że dystyllując thym z wodą sposobem zwyczaynym, podnosi się początek oleyny stały, czyli prawdziwa kamfora, ktora zatkać może rurę alembikową.

Thym rzadko bywa używany do lekarstw magistralnych przeznaczonych do użycia wewnętrznego, częściey roślina ta używa się zewnętrznie. Wchodzi ona powszechnie w skład win aromatycznych, do płokań czyli enem, i połkąpieli służących na umocnienie iakowych członkow, na rozpędzenie nabrzmiałości, i ukoienie bolow.

Liście thymu wchodzą do wody powszechney; kwiaty iego do syropu kocenkow Arabskich (*Stœchas*); a wierzchołki kwieciste do dekoktu aromatycznego, do proszku trzeźwiącego, do oleyku lisiego Apteki Paryskiey. Oleiek istotny wchodzi do balsamow nerwowych, i apoplektycznych; a woda przepędzana do wody *millesleurs* teyże samey Apteki.

THYMELEA (Bot.) Jest to krzew inaczey zwany wilczę łyko. *Patrz* Wilcze łyko.

TIC (Szt. Kon.) Dwa ſą gatunki tey choroby, iedna naturalna, czyli wrodzona, druga pochodząca z złych nałogow.

Tic wrodzony ieſt to ruch konwulſyiny muſzkułow niektorych części, iako to oczu, ſzczęki, albo ſzyi. Niekiedy ludzie podlegaią temu pierwſzemu gatunkowi, i choroba ta ieſt niepodobną do uleczenia.

Drugi gatunek ieſt nałogiem, ktory konie zaciągaią. Pomiędzy niezliczoną liczbą takowych złych nałogow, naypoſpolitſzy ieſt ruſzanie ſzczęką, albo gryzienie uzdzienicy. Koń w takim nałogu zoſtaiący wzdymany bywa od wiatrow i podlega rznięciu: choroba ta ieſt bardzo przykra, i ſzerząca ſię w ſtayni.

Niekiedy bywa ona tylko powierzchowną i nie trwa dłużey nad kilka dni, na ten koniec obwodzą ſzyię końſką bliſko głowy obręczą miedzianą nie co ściſkaiącą, przyprawiaią do kraiow ſzczęki blaſzki żelazne lub miedziane, naciéraią ie rośliną iaką zbyt gorzką; albo też gnoiem krowim lub pſim, albo też ſkorą baranią, lecz naylepiey i nayſkuteczniey ieſt dawać koniowi obrok w worku zawieſzonym na łbie i niedawać mu go nigdy w żłobie.

TŁUSZCZ (Fizyol.) Jeſt to humor balſamiczny i zapalny, zawarty w tkance znayduiącey ſię przy powierzchni ciała, i w wielkich wydrążeniach.

Nie iednaką ma naturę tłuſzcz wrożnym wieku; nie ma on żadney prawie zſiadłości w pierwſzych momentach formowania ſię

płodu; lecz w miarę iego wzroſtu nabywa co raz więcey zſiadłości, i poſtaci gruzłowatey, i w tym ſtanie znayduie ſię on w wieku doroſłym; lecz w ſtarości znowu mięknieie.

Można nawet doſtrzedz rożnicy w gatunkach tey iſtoty podług części, w ktorych ią zebraną uważamy, iako to pod ſkorą, około nerek &c. Starożytni doſtrzegli byli tey rożnicy, i dlatego nadali iey odmienne nazwiſka, iako to łoy, ſadło, ſzpik &c.

Tłuſzcz zbiera ſię do komorek, czyli wydrążeń komorkowatych za pomocą części końcowych arteryalnych: i dopiero przez pewny przeciąg czaſu zabawiwſzy w tych komorkach nabywa przymiotow właściwych; doſkonalenie ſię to tłuſzczu zależyć może od działania mocnieyſzego naczyń, i dla tegoć to w ludziach ſłabych tłuſzcz bardzo małą ma ſtałość; dla tego ieſzcze tłuſzcz odłączaiący ſię po chorobach wielkich ieſt prawie wodniſty, i ſprawuie nabrzmiałość.

Tłuſzcz zabawiwſzy przez nieiaki czas w ſwych komorkach, to ieſt przez czas ktory natura oznaczyła, ażeby on nabył przymiotow ſtanowiących iego użycie wciągany bywa nazad w żyły; inaczeyby gruzłowaciał, ulatywał przez przedech, alboby ſię pſuł przez długie bawienie &c.

TON (Hiſt. Nat. i Szt. Lek. Prakt.) Tak nazwali mieſzkańcy Brezylii inſekt doſyć podobny do pchły z koloru, i ſpoſobu ſkakania, lecz od niey poſpolicie mnieyſzy,

nie przewyżſzaiący prawie nigdy ziarna piaſku. P. *Rochefort* w ſwoiey Hyſtoryi o Antyllach nazywa go *chique*, toż ſamo nazwiſko nadaie mu X. *Labat* w ſwey xiążce pod tytułem *Noveau Voyage aux Isles de l'Amerique*. Zwierzęta te chowaią ſię poſpolicie po mieyſcach piaſzczyſtych, a zwłaſzcza tych ktore ſą zaſiane trzciną cukrową. Rzucaią ſię na przechodzących a naybardziey ſdręczą tych ktorzy przechodzą boſemi nogami, wpaiaią ſię w ſkorę i między paznokcie, ſkąd ſię rodzi choroba ktorą tameczni mieſzkańcy nazwali także *ton*: nie ſame tylko nogi zwierzęta te uſzkadzaią; niekiedy ſię one także wpaiaią pod paznokcie u rąk. *Lerius* zapewnia iż widział pod pachami, i w innych częściach miękkich znaki ich wpoienia ſię. Ukłocie ich ieſt bardzo ſzkodliwe, za nim naſtępuie naroſtek wielkości głowki od ſzpilki, ktory ſię wkrotce powiękſza z nayżywſzym bolem, aż do obiętości ziarna grochu. Naroſtek ten kończy ſię gangreną ktora ſię mniey lub więcey gwałtownie wzmaga.

Pomocą nayprzyzwoitſzą, i razem ktorey ſkutek ieſt nayprędſzy ma bydź podług wſzyſtkich piſarzy wyciągnienie tegoż ſamego tonu. Operacya ta ieſt bardzo boleſna, lecz razem nieuchronna; Brezyliyczykowie, i Negry wykonywaią ią z ſzczegolnieyſzą zręcznością, i pomyślnością niezawodną, iak ſkoro tylko zapewnią ſię przez naroſtek o ukąſzeniu i wpoieniu ſię tego owadu. Wydobywaią ieſzcze w tamtych kraiach oleiek czerwony i gęſty z pewnego owocu ktory zowią mazią *couroy*, ktory uchodzi za bardzo ſkuteczny na uleczenie tey choroby; przykładaią go pod poſtacią balſamu na część dotkniętą od tonu. Zalecaią także bardzo ſkute-

czność liści tabaki, zwłaſzcza ieżeli te napoione będą ſokiem cytryny bardzo kwaſney. Na uchronienie ſię tey przykrości noſić można rękawiczki, i pończochy ſkurzane; tudzież myiąc ſię częſto, i zachowuiąc w ogolności iak naywiękſze ochędoſtwo. P. *de Rochefort* radzi także w tymże ſamym celu, ażeby polewać mieſzkania wodą ſłoną.

TONICZNE DZIAŁANIE (Phys.) Działanie toniczne acz ogólnie od wſzyſtkich Autorow przyznane, nie było atoli wyłożone iaſno aż do *Bagliwiego*. Należy ie opiſywać że to ieſt ściągnienie zależące od mozgu, powiękſzaiące i zmnieyſzaiące ſię w miarę powiękſzaiącego ſię lub zmnieyſzaiącego działania tey wnętrzności. Działanie to iako tłomaczy P. *Lorry* w ſwym uczonym piśmie pod tytułem *Traité de la Melancolie* nie czym innym ieſt iak tylko przybytem ſił, ktory natura znayduie ilekroć porzebuie pomocy dzielnych. Przeto, przydaie tenże ſam, nie widziemy nigdy lepiey ſkutku działania tonicznego, iak w paſſyach żywych. Tym to ſpoſobem boiaźń może udzielić ſkrzydeł. W gniewie każdy czuie więcey ſiły, i dzielności. Powiękſzone działanie mozgu udziela ſię wſzyſtkim członkom, ztąd zapalanie ſię twarzy, ztąd bladość, ztąd niekiedy ſzeplenienie w mowie. Czegoż nie odważy ſię przedſięwziąść człowiek młody zaięty żywą miłością, dla używania przedmiotu ſwey paſſyi. We wſzyſtkich ſtanach człowiek zdaie ſię mieć ſiły nadnaturalne, ieſt to iſtota nowa ubogacona organami mocnieyſzemi, i władzami nowemi. W paſſyach więc gwałtownych działanie toniczne powiękſzone bywa we wſzyſtkich członkach cia-

la. Są ieszcze inne passye, iako to passya maciczna w ktorey dzielność ta w iedney tylko części iest powiększona: słowem, ona to iest przyczyną, wzniesienia się członka rodzaynego, ona czucia w nim doświadczonego.

Niektorzy Autorowie chcieli utrzymywać że działanie toniczne nie czym innym iest iak tylko sprężystością powiększoną lecz to cośmy iuż wyżey powiedzieli wystarcza na przekonanie iż działanie to iest osobnym, i rożnym od sprężystości. Z drugiey strony, działanie muszkułowe nie bywa wywierane tylko na części mięsiste, gdy działanie toniczne ma mieysce we wszystkich członkach czułych. Jeszcze siła sprężystości trwa mimo życia, i nie zależy tylko od ciągnienia; gdy działanie toniczne, dzieie się w stosunku ciągnienia i czułości, i nie trwa tylko gdy zwierze żyie.

TONICZNE (Lekarstwa) W Sztuce Lekarskiey tonicznemi nazywaią się wszelkie srzodki bądź zewnętrzne bądź wewnętrzne mogące się przyłożyć do umocowania; to iest do utrzymania, odzyskania, albo powiększenia tęgości przyrodzoney, bądź w układzie ogolnym części stałych, bądź iakiegokolwiek organu w szczegolności.

Skutek ten właściwie przypisany bydź może dwom gatunkom lekarstw; to iest stężaiącym, czyli tey klassie lekarstw, ktore widocznie ściskaią a tym samym umacniaią tkankę członkow stałych, wykonywaiąc to podług przyczyny tayney ale w skutkach iawnych; i inney klassie lekarstw rożnych od pierwszych, ktorych impressye bardziey są przemiiaiące, ktore sprawuią w członkach ukłocie, powiększaią w nich

ruch, a tym famym i fiłę. Skutek pierwfzych ieft iż te wzbudzaią gatunek iakiś fiły umarłey, ale ftateczney, i właściwey; fkutek zaś drugich iż te determinuią fiły iftne czyli żywotne, wzbudzaią ich dzielność, i ruch. Właśność ta znayduie fię we wfzyftkich lekarftwach, ktore inaczey nazwano kordyałami, rozgrzewaiącemi, nerwowemi, wzbudzaiącemi, krzepiącemi i właściwie mowiąc temu to oftatniemu tylko gatunkowi lekarftw przypifać można nazwifko tonicznego podług znaczenia przyiętego dzifiay.

Lekarftwa te uważane ze ftrony fwych fkutkow ogolnych i pierwiaftkowych, oznaczone fą nazwifkami dopiero wyliczonemi; lecz gdy ie uważamy ze ftrony fkutkow drugich (*secondaire*) i bardziey ufzczególnionych, biorą one nazwifka odmienne alexyfarmatyczne, iako opieraiące fię mniemanym fkutkom umartwienia, zimnu śmiertelnemu iadow, podług nauki ftarożytnych; (*Obacz* ALEXIPHARMACA.) potne, iako wzbudzaiące poty, przez fkutek ciepła powiękfzonego; (*Obacz* POTNE.) Zołądkowe, iako przywracaiące dzielność przyrodzoną zołądka. (*Obacz* ZOŁADKOWE)

Rozmaite klaffy Lekarftw tonicznych, kordyalnych, nerwowych, ktore pomiędzy fkutkami właściwemi tym lekarftwom fprawuią w ftopniu wyżfzym powiekfzenie ciepła, wyłożone fą pod artykułami ROZGRZEWAIACE. Można ieszcze przydać do nich dwa gatunki iftot roślinnych, to ieft gorycze czyfte, i gorycze aromatyczne; maiąc wzgląd na to iż ich fkutek ieft powolnieyfzy, lecz za to trwalfzy, i że one ze wfzyftkich fkutkow ogolnych iftot tonicznych powiękfzenie ciepła naymniey rodzą. Można tu ieszcze przydadź niektore fpecifica, znane w fztu-

ce Lekarſkiey pod nazwiſkiem antyſpazmodycznych, i macicznych *Obacz* SPAZM i MACICZNE.

Przydadź nam tu iednak potrzeba iż nie wſzyſtkie przeciwſpazmodyczne ſą tonicznemi, iako to rozumnie wyłożył P. *Lorry* w ſwym *Traktacie o melancholii*, ktory ſprawiedliwie nazwać można *opus aureum*. Niektore, mowi on, ſprawuią uſtąpienie ſpazmy natychmiaſt, lecz gdy iuż to działanie raz minie, nie ſprawuią więcey żadney odmiany w nerwach. Inne maią oraz własność toniczną, czyli raczey działanie ich od tey iedyney właſności zdaie ſię zależyć. W pierwſzey klaſſie ſą iſtoty alkaliczne lotne, iak ieſt likwor z ieleniego rogu, burſztynowany, oleie zwierzęce, oleiek *de Dyppel*, *caſtoreum*, piżmo; ambra; wſzyſtkie te Lekarſtwa otrzymuią ſię z wydziału zwierząt. Niemaſz żadnego z nich, mowi on, ktoreby nie poſiadało co natury zwierzęcey, tak dalece iż powiedzieć można, iż wydział zwierząt poſiada własność koienia ſpazmy rownie nie zawodną, iak wodka krolewſka poſiada własność roztwarzania złota. Druga klaſſa przeciwſpazmodycznych, ieſt całkiem ſkutkiem wydziału roślin; ſą one ſłabſze od pierwſzych, można nawet powiedzieć iż one z mnieyſzą władzą koią konwulſye, iż ſię one cale nie opieraią ſkłonności do ſpazm wynikaiącey z atonii, ale tylko nadaią mocy fibrom. Ażeby ſię przekonać iż własność ich zależy na uleczeniu rozwolnienia nerwow, doſyć ieſt zaſtanowić ſię choć moment nad ſpoſobem działania pryncypalnieyſzych z nich. W rzeczy ſamey, iakimże ſpoſobem mirra, terpentyna, oliban, i maſtyk poſiadaią własność przeciwſpazmodyczną? Nienadaiąż one

ſibrom większey mocy, i wytężenia, i nie czyniąż ich dzielnieyſzemi na uderzenia ktoreby ſię im przydarzyć mogły; tak dalece iżby one powinny bydź poczytywane raczey za prezerwujące od ſpazmy niż za przeciwſpazmodyczne rzeczywiſte.

TOPICA (Szt. Lek.) Tak nazywaią lekarſtwa ktore ſię przykładaią zewnętrznie na rozmaite części ciała, końcem uleczenia iakowey choroby; nazwiſko to pochodzi z wyrazu greckiego *topos* znaczącego mieyſce.

Topica ſą albo ciepłe, albo zimne. Rożnią ie ieſzcze podług gatunku tych członkow na ktore ich używa ą. Jeżeli na głowę, zowią ie cefalicznemi; ieżeli na oczy kollyrami; ieżeli na gardło, i dziąſła gargaryzmami. *Patrz* COLLYRUM, GARGARYZM.

Topica ieſzcze przybieraią rożne nazwiſka od ſwoich przymiotow. I takiemi ſą topica nerwowe, purguiące, ulżywaiące &c.

Nie należy tych lekarſtw używać iak tylko z wielką oſtrożnością. Oprocz tego mało ieſt takich chorob, w ktorychby ich można używać niepoprzedziwſzy wprzod lekarſtw wewnętrznych.

Wſzyſtkie topica w chorobach ſkornych twarzy, i głowy, powinny bydź przepiſywane roſtropnie, łącząc do nich i lekarſtwa wewnętrzne, dla naprawienia, i zwrocenia humorow rodzących chorobę. Dziwna ieſt nawet iż tak wielka liczba przypadkow, ktore codziennie prawie podpadaią pod oko, nie zwrociła cale ludzi poſpolitych od używania ſkwapliwego topikow, ktore bardzo często okazuią ſię bydź ſzkodliwemi, a zawſze prawie niepewnemi. Nie-

ſzczęśliwy to ieſt zwyczay używać na kroſtki lub naroſtki uformowane na twarzy merkuryuſzu ſublimowanego, albo ſolucyi ſłabey merkuryuſzu precypitowanego, gdyż iſtoty takie wciągnione przez pory, rodzą wielkie bole głowy, i utratę zębow. Toż ſamo ſię ma rozumieć o chorobach ſkornych reſzty ciała. Pod czas wyrzucania, i ropienia oſpy, wſtrzymać ſię potrzeba od wſzelkich topikow; i dopiero ku ſchyłkowi, i około czaſu podſychania kroſtek wolno ieſt używać oleyku z migdałow ſłodkich, zmięſzanego z kamforą i olbrotem, dla ułagodzenia oſtrości kroſt tych. Ze wſzyſtkich chorob nayłepiey pomagaią topica w paraliżu. Smaruią ſię części rażone nim balſamami ſpirytuſowemi, iak ieſt balſam *Fiorawentego*, oleiek bobkowy, maści zrobione z ſadeł zwierzęcych, i oleyki dyſtyllowane iako to rozmarynowy, z maioranku, i iałowcu; gdyż tu idzie o odzyſkanie tonu naturalnego w częściach nerwowych.

TORTICOLLIS (Szt. Lek.) Jeſt to choroba ktora ſkrzywia głowę na bok. Starożytni nie wſpominaią o niey cale; dziſieyſi nazwali ią *caput obſtipum*, i to nazwiſko przyięte ieſt od naylepſzych Autorow Łacińſkich, na oznaczenie zwieſzenia głowy. Nie należy brać za iedno *caput obſtipum* trwałe, z ciągnieniem i wytężeniem ſzyi, pochodzącym od fluxyi rumatyczney w tey części, ani też z zwieſzaniem głowy, ktore ieſt ſkutkiem złego układu kręgu karkowego.

Przyczynami dalſzemi, i bliſkiemi tey choroby ſą zimno, konwulſye, iad weneryczny, i impreſſya merkuryuſzu źle użytego w ſrykcyach. Lekarſtwa także powinny bydź ſtoſowane do ga-

tunku przyczyn. Radzą za lekarstwa ogolne, purganse łagodne kilkakrotnie powtorzone, *dia-foretica*, roztwarzaiące, przeciwspazmodyczne, kataplazmy miękczące na części zbyt wytężone, toniczne, i umacniaiące na części słabe; merkuryalne ieżeli iad weneryczny iest przyczyną choroby; wody ciepliczne, tarcia, wezykatorye, puszczania krwi z nogi, i karku, zawłoki na kręgu, kauterye, zawiązania zwracaiące głowę do iey przyzwoitego stanu, kołnierz *de Nuek*; nakoniec sekcya części ściągnionych, postępuiąc w tym z ostrożnościami przyzwoitemi.

TORREFACTIO RHUBARBARI. (Mat. Szt. Lek.) Bierze się ilość upodobana rubarbarum utartego na miałki proszek; to się kładzie do tygla nowego glinianego polewanego; pali się w nim to rubarbarum tak właśnie iak kawa, mieszaiąc bezustannie kopystką żelazną i nie trzymaiąc iey na ogniu tylko poty poki nie zmieni koloru, nieczekaiąc ażeby się spaliła na węgiel.

Przez tę operacyą rubarbarum całkiem utraca swoie własność purguiącą; i sądzą iż przez to staie się bardziey stężaiącą: i w tym to względzie używaią bardzo często takowey przyprawy w szpitalu miłosierdzia w Paryżu, przy końcu zadawnioney dyssenteryi: lecz podobnoby należało raczey używać rubarbarum tak iest samo w sobie. bez wątpienia ono iest skutecznieyszym.

TORUN ZIELE (Bot) *Dracunculus esculentus*. C. B. P. Jest to roślina ogrodowa, ktorey kwiatki są bardzo drobne, i formuią malenkie bukiety, z ktorych potym formuią się

małe

małe owoce okrągłe, zawieraiące w sobie nasionka. Łodygi iey wyrastaią na dwie stopy; są zaś gałęziste, okryte liściami długiemi, zakończonemi ostro, smaku wprawdzie ostrego lecz nie przyiemnego. Jedzą ie niektorzy nakształt sałaty; moczą ią także w occie dla nadania mu przyiemnego zapachu.

Toruń zasługuie, ażeby był policzony pomiędzy roślinami roztwarzaiącemi, i trawiącemi. Powiększa on apetyt, pędzi urynę, upławy miesięczne, rozpędza wiatry, niszczy obstrukcye, wzbudza sekrecyą flegmy, i śliny: zgoła cała ta roślina iest bardzo zdrowa.

Apteka Paryzka używa go do przyprawy octu toruniowego, i wody zwaney *propilacti que.*

TOUTE-SAINE czyli DZWONKI CZERWONE WIĘKSZE (Mat. Szt. Lek.) *Androsæmum* Rodzay rośliny, maiącey kwiaty ułożone wkształt rożyj; od iey kielicha, ktory się składa z kilku listkow, puszcza się słupek, ktory się potym przeistacza w iagodę iaykowatą, zawieraiącą w sobie kilka ziarek przyrosłych do powłoki: ieden tylko znany iest od Botanistow rodzay tey rośliny zwany *androsæmum maximum frutescens.* Wszystkie częsci tey rośliny maią smak żywiczny. Rośnie ona po kępach i ogrodach; rożni się od roślin zwanych od botanistow *hypericum*, i*ascyron*, w tym, iż puszcza gałęzie nakształt krzewu; kwitnie w miesiącu Lipcu. Francuzi zowią ią *Toute-saine* dla tego, iż ią poczytuią za skuteczną we wszystkich chorobach; lecz mniemanie to nie zdaie się bydź gruntowne, i w tych osobliwie czasach wiele mu iuż przypisywanych wprzod własności za-

przecono. Jeſt ona ſzacowną rozwalniaiącą, i roztwarzaiącą. Nazwiſko *andrOſæmum* złożone ieſt z dwoch wyrazow greckich znaczącycli człowiek, i krew, gdyż zbieraiąc ią zdaie ſię iak gdyby ręce zakrwawiała.

TRANSVERSA (Anat.) Przymiotnik ten nadany ieſt rozmaitym częściom, ktore maią położenie poprzeczne względem planu, podług ktorego wyobrażaią ſobie podzielone ciało ludzkie na dwie części rowne i ſymetryczne.

TRANSVERSA ABDOMINALIS. (Anat.) Tak nazwano muſzkuł leżący pod muſzkułami ukoſnemi; idzie on ode chrząſtki zwaney *xyphoides*, od chrząſtek fałſzywych żeber, od pacierza i lędzwi, i przechodzi do wargi wewnętrzney czuba kości zwaney ilion, kości krokowey, i linii białey. Muſzkuł ten łączy ſwoie ścięgacze z ścięgaczami muſzkułow ukoſnych, w mairę zbliżenia ſię iego do linii białey. Ten to ieſt muſzkuł ktory ſię przecina w operacyi *bubonocele*. Ma on błonkę cienką, i delikatną, ktora doſkonale zatyka otwor, przez ktory przechodzą naczynia naſienne.

TRAPEZ (Anat.) Nazwiſko te nadane ieſt od Anatomikow muſzkułowi kości łopatczaney (*omoplate*), nazwano go zaś tak z przyczyny podobieńſtwa do figury znaney w Geometryi pod tym nazwiſkiem.

Fibry tego muſzkułu maią rożne zawody, i czynności przepiſane od natury. Wychodzą one z części wyżſzey tyłu głowy, z poza kości kręgowey w karku, i ośmiu a niekiedy dzieſięciu i nawet dwanaſtu pacierzy grzbietowych, i prze-

chodzą do wargi wyżſzey grzbietu, łopatki, w koło ograniczenia poślatkowego zwierzchniego końca kości łopatczaney, i części koło ſankowey barkow.

Trapez ieſt ieſzcze nazwiſkiem ktore nadano pierwſzey koſtce z drugiego rzędu kości przegurbowey.

TRAWIĄCE (Mat. Szt. Lek.) Tak nazwano lekarſtwa, maiące własność zżerania mięſa dzikiego, i wyroſtkow gąbczaſtych, ktore wyraſtaią na dnie ran lub wrzodow. Takiemi ſą hałun palony, *præcipitatum rubrum*, proſzek z ſawiny, wapno nie gaſzone, maść egipſka, korzeń wilcze łyka, trociczki z minium &c.

Nieprzyzwoicie biorą niektorzy trawiące za kauſtyczne. Gdyż te palą, i zoſtawuią po ſobie ſtrup, gdy tamte nie palą lecz tylko toczą. *Patrz* PALĄCE.

TRAWIENIE (Fizyol.) Trawienie ieſt dziełem nayważnieyſzym w ekonomii zwierzęcey. Od tey to przyrodzoney funkcyi zależy cała konſtytucya krwi, i humorow, ktorych ona ieſt źrzodłem; czerſtwość lub ſłabość, otyłość lub ſuchość ciała; dobra cera lub bladość; przenikłość dowcipu lub iego bezwładność, tępość lub żywość władz duſzy. Nie można zatem nad to bydź troſkliwym w uważaniu i wyſzukiwaniu ſrzodkow ułatwiaiących to działanie natury, i w oddalaniu iak nayuważniey wſzyſtkich tych zawad, ktoreby ie w czymkolwiek uſzkodzić mogły.

Zaczniemy od wytłumaczenia tego cudownego mechanizmu; a potym podamy niektore przepisy tyczące się onego.

Od naydawnieyszych czasow Fizyologowie rożnią się w tłomaczeniu sposobu pod'ug ktoregosię wykonywa trawienie; iedni mniemaią iż się to dzieie przez prawdziwą fermentacyą chimiczną: inni że przez zgniliznę pokarmow w żołądku; inni że przez tarcie czyli urabianie; wielka liczba iż przez rozwarzanie ciasta pokarmowego. My nie będziemy się tu zastanawiać nad roztrząsaniem każdego z tych mniemań w szczególności: przestaniemy tylko na przytoczeniu tego, co iest powszechnie przyięte, i uznane.

Trawienie pokarmow iest działaniem złożonym, ktore potrzebuie zbiegu kilku razem przyczyn. Istoty pokarmowe są nayprzod podrobione, utarte, i napoione śliną w ustach uzbroionych szczękami mocnemi i zębami.

Naypierwsze drobienie pokarmow wykonywa się zębami zwanemi *incisores*; zęby psie ie potym przerywaią, a trzonowe gniotą. Język, wargi, i policzki przez działanie następne popychaią ie pod zęby, z ktorych się one znowu przez gnieczenie wydobywaią. Pod czas tego pierwszego wyrabiania, przecięte są całkowicie śliną, ktorey obficie dostarczaią gruczołki parotydalne, szczękowe, podięzykowe, i wielka liczba kanalikow ukrytych, i niedoyrzanych, ktore ią sączą ze wszystkich stron do ust. Gruczołki mandlowe zlewaią także do nich humor lipki, ktory się ieszcze miesza z temi pokarmami, i pomaga swą wilgocią do tego, ażeby te z łatwością przechodziły do gardzieli, nie sprawuiąc żadney przykrości.

Ciasto te tak przeięte, zawarte w mieyscu ciepłym, i wilgotnym, i miotane w rozmaite strony, nabyło już w ustach wzruszenia lekkiey fermentacyi; częśći niydelfte sliny zaczynaią się wycisnąć Patrz SLINA; działanie tey przechodzi aż do nerwow, i staie się iedną z pryncypalnych przyczyn powodowania smaku.

Za pomocą tedy rożnatych ruchow języka, i ust ciasto pokarmowe popchnięte zostaie ku gardzielowi: i to to nazywamy *połykaniem*. *Patrz ten artykuł*. Sciągnienie się krtani i gardziela popychaią e dalcy do żołądka: i przez tę przeprawę iest ono ieszcze odwilżone przez nowe soki teyże samey prawie natury, co ślina.

Gdy to ciasto doydzie do żołądka, otwor dyafragmy zaciąga otwor żołądka i pokarmy nie mogą już przechodzić do gory, chyba iżby ta wnętrzność była zbytecznie wypełniona, albo zirrytowana stotami ostremi, i niestrawnemi. *Patrz* NIESTRAWNOSC.

Dwoiakiego gutunku likwor łączy się do żołądka; pierwszy iest płynny, czysty, nieco słonawy, i ostry w zwierzchach ktore do wnędczaią głodu: odłącza się on częściami i końcowemi naczyń. Drugi iest gęstszy, i klestszy; ten sączą gruczołki. Pierwszy z nich zowie się *sokiem gastrycznym*; ten to sok nabywszy ostrości, gdy żołądek iest prożny, wzbudza to czucie ktore zowiemy głodem. Drugi nie służy tylko dla ośliznienia scian żołądkowych, i dla zasłonienia ich od nadto częstey irrytacyi.

Pokarmy na nowo przeięte sokiem gastrycznym, i rozszerzane działaniem właściwym żołądka, tudzież wnętrzności ieinu przyległych, a muszkułow dolnego brzucha; przez pulsacyą arteryi, przez ruch dyafragmy, pod czas woy-

chania i wydychania; pokarmy mowię, rozgrzewaią się powoli; powietrze ktore w sobie zamykały wydobywa się, żołądek rozciągniony od rozrzedzonego powietrza ściska się nazad; likwory z większą łatwością przenikaią przez nayfubtelnieysze cząstki pokarmu, i na ow czas mogą iuż z niego wyciągnąć materyą pożywną. Wszystkie te przyczyny czynią ieszcze stoty te płynnieyszemi; i na ow czas niemalż prawie iak tylko bulion szarawy, ktorym cząstki są napoione przez naysubtelnieysze gałązki żył rozwijaiących się po błonie powleczącey żołądek, i bywaią popchnięte bez żadney więcey przyprawy do strumienia cyrkulacy. Jasna więc iest przyczyna i ko z tego cośmy powiedzieli, wypływaiąca, dla czego się czujemy natychmiast zaspokoionemi iak skoro się napiiemy czuiąc wielkie pragnienie, albo gdy się podie czuiąc głod.

Doświadczywszy tych rozmaitych ruchow w żołądku, wyciąg pokarmowy przechodzi ku otworowi spodniemu żołądka (*pylore*), a ztamtąd do kiszki naypierwszey (*duodenum*) gdzie iednakże bardzo przechodzi powoli, przez mądrą ostrożność, ktorą zachowała natura. Tam dopiero znowu przecięte są sokiem pankreatycznym, żołcią i likworem, ktory łączą gruczołki *Brunnera*. I dopiero to po tey mięszaninie ciasto pożywne bierze nazwisko chylu: ma on na czas białość ktora mu służy za cechę, i zaczyna przechodzić do naczyń mlecznych, ktore się otwieraią w kiszkach. *Patrz* CHYL.

Chil roztworzony humorami spływaiącemi do kiszki *duodenum*, przechodzi do *jejunum* i innych kiszek, a to za pomocą ruchu diafragmy i wnętrzności dolnego brzucha.

W miarę iak części nayśmodliwſze ſą wyżdżywane za pomocą naczyń mlecznych, reſzta tey materyi nabywa przymiotow iakie poſtrzegamy w wyrzucie ſtolcowym; gdy on przychodzi do kiſzki zwaney *cœcum*, nie brakuie mu tylko odoru ſmrodliwego, ktorego nabywa zbliżaiąc ſię ku kiſzce *rectum*. W tey to oſtatniey zbiera ſię on poki aż przez irrytacyą wzbudzoną w częściach przyległych nie ſprawi wyrzucenia go zewnątrz.

Materye atoli odchodowe nim doydą do kiſzki proſtey, przeięte zoſtaią na nowo ſokami. Kiſzka kołkowa (*colon*) zwilżona ieſt humorem lipkim, bardzo obſicie, ktory przywraca tym materyom miękkość, ktorą utraciły przez odłączenie ſię chylu; i przez ten humor kanał ten uzbroiony ieſt przeciw impreſſyom, i dolegaıiu, ktoreby materye te tonicznie ſprawiać w nim muſiały.

Niemaſz prawie żadney choroby, w ktoreyby apetyt, i trawienie nie były uſzkodzone, gdyż w takowym przypadku ſoki żołądkowe ſą przeiſtoczone; niemaſz także żadney choroby ktoreyby uſzkodzenie dygeſtyi nie było początkiem. Nie ieść tylko w ten czas, gdy natura wymaga pokarmow, nie pić tylko w miarę pragnienia; nie używać nigdy wiele razem pokarmow, niezbytkować cale w ſtołach; pić cokolwiek tylko wina, ſtrzedz ſię likworow ſpirytuſowych, i tego wſzyſtkiego, cokolwiek może popſuć żołądek (*Patrz* ZOŁĄDEK.) takie to ſą pryncypalne przepiſy, ktore zachowywać powinni ci, ktorzy oſzczędzaiąc ſwego zdrowia, maią doſyć roſtropności na ſtoſowanie ſię we wſzyſtkim do tego celu. Nic niemaſz ſkuteczznieyſzego na ſprawienie złey dygeſtyi, nad iſtoty alkaliczne ziemne, ciała

zbyt tłuste, stężaiące, i spirytusy, ktorych się na czczo używa. Wszystkie te istoty albo wytężaią niezmiernie fibry żołądkowe, albo go irrytuią i wzbudzaią w nim gatunek iakiś tęgości i spazmy, ktora iest dzielną zawadą przeciwko iego funkcyom. Język zakleiony, okryty szlamem szarawym albo żołtawym, gorycz w ustach, stracenie apetytu, cięgotki w hipokondrach, zwłaszcza po niejakim czasie po użytych pokarmach &c. są pryncypalnemi znakami złey dygestyi. Ci ktorzy źle trawią, mowi *Baglivi*, źle transpiruią; lecz ieżeli niemasz należytey proporcyi między tym co utracamy, a tym co bierzemy, nie będzie iuż rownowagi w ekonomii zwierzęcey: i ciało w krotce się zbliży do swego upadku i zniszczenia.

Passye duszy są ieszcze bardzo skutecznemi na pomięszanie strawności. Każdy zna iż gniew, boiaźń, ambicya, smutek, radość &c. rodzą w ciele skutki nayſmutnieysze; iż one rodzą nayprzod utratę apetytu, wyniszczaią powoli siły żołądka, i pożeraią początki żywotne. Gdy kto w pada w gniew maiąc żołądek pełny, wnętrzność ta doświadcza szczegolnieyszego uciśnienia, i trawienie się psuie, ciasto pokarmowe przemienia się w surowiznę, żołć nabywa ostrości, mięsza się z chylem w *duodenum* sprawuie irrytacye, ktorych skutkiem iest womit, kolki wietrzne, dyarrye złączone z kolkami gwałtownemi, bolami głowy, spazmami w częściach przyległych żołądkowi, nabrzmiałością tey wnętrzności, bolami w hypokondrach, konstypacyami uporczywemi &c. &c.

Srzodki przywrocenia nazad utraconey siły trawienia bydź powinny stosowane do wieku, siły, temperamentu, i nałogow każdego w szcze-

gólności pacyenta. Wymoczenia roślin saletrzanych, i łagodzących przywoitemi są dla temperamentow gorących, i burźliwych; w innych przypadkach, udadźby się należało do istot zwanych żołądkowemi, niekiedy do wod cieplicznych, soli obospolnych &c. *Patrz* ZOŁADKOWE, NIESTRAWNOSC.

Dla większego obiaśnienia czytelnika przydaiemy tu ieszcze artykuł o trawieniu, wyięty z dzieła godnego zaufania.

„Jakieykolwiek bądź natury będą pokarmy ktorych my na zaspokoienie głodu, i pragnienia używamy, słowem na utuczenie i nadgrodzenie tych strat, ktore natura wykonywa bezustannie w każdym czasie, i wieku, niemielibyśmy iednakże żadnego z nich pożytku, gdyby pokarmy te ze strony żołądka nie przeszły przez przygotowanią usposabiaiące ie do oddzielenia z nich to co w sobie zawieraią nayfubtelnieyszego, naydelikatnieyszego, nayważnieysze maiącego podobieństwo z naszym rodzaiemod tego, co w nich iest naygrubszego, i coby mogło bydź szkodliwem zdrowiu naszemu. Pod temi to dwoma widokami uważać potrzeba trawienie.

„Naypierwsze przygotowanie pokarmow wykonywa się w ustach, za pomocą zębow ktore dzielą, i rozcieraią. Slina ie odwilża, i napawa solą, ktora potym ułatwia roztworzenie się onych. Pod tą to postacią ciasta, pokarmy przechodzić powinny do żołądka, ktory przez działanie właściwe sobie, za pomocą żołci, i innego szczególnieyszego likworu przerabia ie na bulion szarawy. Gdy żołądek odbył iuż swe działanie, pozbywa się iuż pokarmow, i przesyła ie do kiszek, ktore po nowym znowu wyrobieniu przemieniaią ie w sok białawy, i kwa-

ſkowaty. Sok ten nazywa ſię *chylem.* Do tego powtornego ſtanu przyprowadzone pokarmy doświadczaią ieſzcze nowych przemian. Część iedna chylu obraca ſię w krew, inne znowu w humory iako to żołć, ślinę, łzy pot &c. Co do materyi przeznaczoney na rozmnażanie rodu ludzkiego, ta ſię oddziela z nayſubtelnieyſzych, i nayprzednieyſzych cząſtek chylu. Materya zatym ta rodzayna powinna bydź uważana iako naydoſkonalſzy wyciąg balſamiczny. Skąd zatym łatwo ieſt przekonać ſię, iak ieſt niebezpieczna ſzafować nią na prożno. Nakoniec chyl zoſtanie tym ſpoſobem ogołocony z tego co w ſobie nayiſtotnieyſzego miał, to co pozoſtaie ieſt iuż tylko materyą grubą, ktora w ekonomii zwierzęcey utrzymywać ſię iuż dłużey bez ſzkodzenia nie może. I ztey to reſzty formuie ſię odchod ſtolcowy, i urynny.

„ Te to ſą w krotkości wyłożone prawidła, za ktoremi natura iść muſi, końcem wyrobienia pokarmow na naſz pożytek, gdy tylko my ieſteśmy doſyć roztropnemi w nie nadużywaniu iey, bądź to przez nieregularne poſtępowanie, bądź przez zbytki w pokarmach i napoiach. Oſtatnie te dwa przedmioty ściągaią ſię do ilości, i iakości pokarmow. W ogólności, należy bydź ſamego ſiebie Lekarzem; nie zawſze ſię dadź powodować ſmakowi, i kapryſom, a ſłuchać natury, gdyż ona ieſt zawſze panią uczynienia nas ofiarami wykroczeń, ktore my przeciwko niey popełniamy.

„ Dyeta ieſt poſtępowaniem nayroſtropnieyſzym, gdy ią tylko dobrze zrozumiemy, i zachowamy. Należy ią uważać w dwoch widokach odmiennych: to ieſt dyetę wſtanie zdrowia, i dyetę w chorobie.

„ Dyeta w ſtanie zdrowia zależy na wyborze, iakości, i ilości pokarmow, maiąc przytym wzgląd na wiek, płeć, temperament, i żabawy.

„ Młodość ieſt wiekiem, w ktorym natura naywiękſzą ma dzielność, i w ktorym natura naywięcey utraca. Ludzie więc młodzi ieść powinni więcey od ſtarcow; ilość atoli powinna bydź ograniczona dla obydwoch tych wiekow, gdyż potrzeba zawſze żeby żołądek był wolny do wykonania ſwych funkcyi, ażeby ſię trawienie przyzwoicie wykonywać mogło. Wybor pokarmow ieſt przedmiotem doſyć oboiętnym dla ludzi młodych, gdy ci ſą konſtytucyi mocney, i czerſtwey; lecz dla tych ktorzy już doſzli do pewney pory, albo ktorzy ſą z natury komplexyi ſłabey ſą pewne prawidła, ktore czytelnik znaydzie pod artykułem TEMPERAMENT.

„ Może mi kto zarzucić dla czego ludziom młodym pozwalam zaſpokaiać ich apetyt aż do pewnego punktu. I zdaie mi ſię iż ſłyſzę niektore matki mowiące, iżby to było wyſtawiać ſwe corki na to, iżby ſię ſtały nadto otyłe, i miały talią zbyt grubą. Lecz matki takie bardziey ſię powoduią pozorami podchlebnemi, i momentalnemi, niż intereſſem natury. Lecz niech tylko raczą zważyć. 1. Że ich corki w ogólności ſą przeznaczone na matki. 2. Że ieſt rzeczą iſtotną nie dręczyć natury w ſpoſobach tych ktorych ona używa dla nabycia ſiły. 3tio. Ż osoba tłuſta i otyła zawſze ma więcey coś podchlebiaiącego niż te figury blade, i zniewieściałe, iakie bardzo częſto upatruiemy pomiędzy dziećmi, ktorym żabraniaią iż tak rzekę ieść. 4to. Że, ilekroć rozmaite wyproźnienia, i ſekrecye będą

proporcyonalne ilości pokarmow wziętych, natura nie będzie całe obciążoną ieżeli przeciwnie są pewne znaki ktore to okazuią. 5. Że widziemy osoby bardzo otyłe chociaż bardzo mało iedzą, rowniez iak widziemy zbyt chudych, chociaż ci iedzą wiele. Natura więc nadaie otyłość lub chudość podług rozrządzeń sobie szczegolnych; i ieżeli się iey chcemy sprzeciwić niszczemy się. Nakoniec ieżeli tylko zechcemy rzucić oko na dzieci wieyskie, postrzeżemy iż dzieci te, ktore podług woli iedzą rozmaite pokarmy bez żadnego wyboru, i przyprawy są iednak pomiędzy niemi tłuste, i chude, chociaż wszystkie do iednego przyzwyczaione są sposobu życia, i robot. Trzeba więc często zostawiać wiele rzeczy samey naturze; gdyż ieżeli osoba poruczona naszemu wychowaniu uspołobiona iest od natury do nabycia otyłości i siły, nabędzie ich koniecznie, chyba że ią przymusiemy do postow; co na owczas będzie wadą w trybie życia; wadą tym niebezpiecznieyszą iż wielka liczba młodych niewiast ginie bardzo często przy pierwszych połogach, ponieważ w ich młodości uciśniono naturę i niepozwolono iey dostatecznie rozwinąć sił i mocy. „ *Le Medecin des Dames.*

TRĄD (Szt. Lek.) Jest to choroba skorna, ktora się przemienia w wrzod powszechny, gdy będzie posuniona do swego naywyższego stopnia.

Trąd początkowy nazwano *impetigo*, stwierdzony zaś *elephantiasis*. Choroba ta nie tak iest teraz powszechną iak była w wiekach przeszłych; częściey się ona przydarza w Arabii, Palestynie, a naybardziey po Portach po na

morzem Baltyckim niż indziey, ieſt ona bardzo żaraźliwa, tąk dalece, iż dosyć ieſt przeſpać ſię w mieſzkaniu trędowatego, ażeby zostać zarażonym. Przeto też czytamy w Hyſtoryi Swiętey że Moyżeſz napiſał prawa odłączaiące trędowatych od zdrodowych. Jeſt iednakże ſtwierdzone doświadczeniami, iż niewiaſty zgwałcone od trędowatych nie zoſtały zarażonemi.

Można za przyczynę tey choroby poczytać kakochimią powſzechną, i rozcyn bardzo kauſtyczny mięſzaiący ſię z śliną, zarażaiący ią, i pſuiący. Z tego że trędowaci poświęcaią ſię na wyuzdaną roſkoſz miłości; z tego iż oni doświadczaią nieuſtannego wzniesienia członka; że Eunuchy nigdy trądu nie miewaią, że otrzebienie wykonane w początkach choroby, i wſparte lekarſtwami ieſt na pewnieyſzym ſrzodkiem do uleczenia trądu, z tego mowię wſzyſtkiego nie możnaż dowodliwie wnieść, że przyczyną trądu nie co innego ieſt iak tylko zepſucie i zbyt wielka obſitość naſienia, ktore zaraża i pſuie limfę? W reſzcie ieſt to czyſtą konickturą, bydź może iż czaſy naſtępne lepiey wyiaśnią przyczynę tey choroby.

Owoż iakie ſą ſymptomata trądu: poſtrzeg ſię naypırzod wyrzucanie kroſtek czerwonych, niekiedy odoſobnionych, a niekiedy także naſadzonych gęſto iedne na drugie a nadewſzyſtko na ramionach i nogach; u podſtawy tych pierwſzych kroſt pokazuią ſię drugie, ktore ſię układaią nakſztałt gron, powierzchnia ich ieſt łuſzczkowata, i te łuſzczki odpadaią, po czym poſtrzega ſię materya ropiaſta, ktora ſię ſączy, i wyziewa odor bardzo nie miły; a gdy choroba ta bardziey ſię wzmoże, kroſty takowe okrywaią całe ciało. Pod ten czas chory bywa

wychudły, zeszpecony, wargi mu nabrzmiewaią; doświadcza omdlało ci powszechney, niespokoyności, bolu powszechnego; włosy, broda, powieki wypadaią mu po części; głos iego podobny bywa do chrapki, niekiedy wrzody otwarte z wierzchu, toczą niektóre znaczne części wewnętrzne i wygryzaią kość; około powiek formuią się węzły ktore zatykaią oczy; zęby się chwieią, i pruchnieią; melancholia i utrapienie dręczą chorego; chorzy doświadczaią ustawicznego wzniesienia, lecz te wzniesienia są bardzo bolesne, uryna, oddech, i bicie arteryi zdaią się zostawać w swym przyrodzonym stanie; gorączka atoli często się zażega, wyschłość dochodzi do pewnego punktu; nakoniec wrzody nabywaią przymiotow bardzo złych; nos odpada, zęby pruchnieią w nieznośnych bolach, głos prawie całkiem niknie, nie pozostaie się chorym tylko rozpacz; na widok niewiasty staią się oni okrutnemi, napastuią ie ieżeli się znayduią w samotności. Nakoniec gdy iuż chory niszczał w tym stanie przez kilka lat, napada go dyarrya, i umiera niespodzianie.

Zapewniaią iż ci ktorzy się mogą zdobydź na odwagę pozwolenia sobie odciąć iąder w pierwszym stopniu trądu, zostaią uleczonemi Starożytni używali także tego samego srzodka: melanagogica, hepatica foudantia, aloes, ciemierzyca, przyprawy merkuryuszowe, purganse, puszczenia krwi, serwatka, wody kwaskowate, dekokcye potne były ich lekarstwami; naylepsze atoli srzodki na uleczenie tey okrutney choroby są kąpiele proste, albo też złożone z siarczystemi, z *Bareges*, i *Banniere.* W reszcie trąd zastarzały iest prawie nieuleczony. Przykładania zewnętrzne nie powinny bydź

iak tylko temperuiące, i łagodzące, gdyż inaczey pogorſzyłyby ieſzcze chorobę.

TREPAN. (Chir.) *Terebra*, *terebella*, *trepanum*. Narzędzie Chirurgiczne. Jeſt to gatunek świdra żelaznego albo ſtalowego, tak urządzonego iż może przewiercić i ſpiłować na około kość, pryncypalnie zaś używa ſię na kość czaſzkową. Składa ſię on z dwoch ſztuk, iedney ktora ieſt świdrem czyli trepanem właściwie zwanym; druga drzewcem ktore ie utrzymuie i po ktorym ſię poſuwa.

Trzy ſą gatunki trepanu; ieden łupiący (*exfoliatif*) drugi wiercący (*perforatif*), trzeci obręczowy (*couronné*) Przyſtępuiemy do opiſania dwoch oſtatnich gdyż one należy do operacyi trepanu, o ktorey w naſtępuiącym artykule rzecz będzie.

Trepan wiercący, tak ieſt nazwanym dla tego iż on nie ſłuży do innego działania iak tylko do wiercenia. W tym narzędziu zaſtanowić ſię potrzeba nad iego częścią ſrzodkową i końcowemi. Srzodkiem iego ieſt pręt ſtalowy doſkonale wypolerowany proſtopadły, rozmaicie wyrobiony dla kſztałtności i czyſtości narzędzia. Część wyżſza tego prętu ieſt blaſzką wyrobioną ścieniſto do koła; lecz doſkonale gładka z ſtony świderka, i ſpiłowana bez poloru, ażeby ściśley przyledz mogła do części ſpodniey drzewa trepanowego.

Część niżſza czyli głownia wiercąca, podobna ieſt do głowni oſtro zakończoney, i oboſieczney; narzędzie te powinno bydź lekko hartowane ażeby ſię nie kruſzyło

Użycie naypoſpolitſze trepanu wiercącego, ieſt, ażeby nayprzod zrobić otwor w czaſzce,

w ktorymby można zaſádzić pyramidę trepanu obręczowego. Używaią go także do wywiercenia kilku dziur w innych kościach; dla przewiercenia naprzykład exoſtozy, ażeby ią potym łatwiey można było zdiąć za pomocą nożyka albo za pomocą ſzlagi (*maillet*) ołowiany.

Trepan obręczowy ſkłada ſię z trzech części; ſrzednia i wyżſza część tego narzędzia nie rożnią ſię w niczym od takichże części w trepanie, ktorego dopiero daliśmy opiſanie. Trepan obręczowy dla tego ieſt tak nazwany, gdyż część iego niżſza ieſt nakſztałt obręczy, czyli korony. Jeſt to ſłupek ſtalowy utrzymywany w nieiakimś drzewcu, kſztałtu ſtożkowatego wewnątrz i zewnątrz, uzbroiony od dołu zębami oſtremi ktore formuią piłkę kołową. Każdy ząb ieſt wyrobiony na końcu liſztewki, wſzyſtkie te liſztewki obrocone ſą z ſtrony prawey w lewą, ażeby mogły rznąć w tey ſamey dyrekcyi; obręcz ſzczupleyſza ieſt w części końcowey niż w tylney, dla tego ażeby ſztuka kości ktorą ſię piłuie mogła ſię po niey z łatwością poſuwać, i ażeby łatwo było nakierować trepan w tę lub owę ſtronę dla rownego piłowania. Głębokość iego ieſt około dwoch linii, ſzerokość zaś bywa rozmaita; gdyż ſą wielkie, śrzednie, i małe obrączki. Srzednica naywiękſzey ma dziewięć do dzieſięciu linii w części obſzernieyſzey, a ſześć do ſiedmiu w węźſzey, inne ſię zaś co raz bardziey w tym ſamym ſtoſunku zmnieyſzaią. Od ſpodu czyli części obſzernieyſzey korony wychodzi z lewey w prawą ſtronę piramida, wyrobiona nakſztałt ſzydła owalnie lub też

ście-

ściénifto, z bokami oftremi, zakończona podobnie iak trepan wiercący, i nieco dłużfza od korony; fłuży ona do umocnienia tey oftatniey części podczas operacyi.

Użycie trepanu obręczowego ieft do otworzenia czafzki, końcem wyprowadzenia krwi, lub ropy rozlaney na błonie zwaney *dura mater*, albo na mozgu; dla otworzenia otokow w kanałach kości długich; dla trepanowania kości mostkowey w przypadkach otokow, albo rozlania iakowego między dwiema płafzczyznami błony dzielącey piers od płuc (*mediastin*); dla wydobycia ciał obcych wpoionych w kości; dla odłupywania łufzczek, albo kawałkow kości załamanych.

TREPANOWANIE (Chir.) Praktyka operacyi trepanu tym nazwifkiem oznaczona, zależy na zrobieniu otworu w czafzce, końcem zdięcia kawałkow kości, ktore kłulą lub ucifkaią *duram matrem*, albo mozg; albo też dla wyprowadzenia materyi rozlaney pod czafzkę, albo na koniec dla odpiłowania kawałkow kości fpruchniałey.

Operacya ta ponieważ ieft długa, i bolesna, niepowinna bydź wykonywana tylko gdy z dofkonałey rozwagi okaże fię bydź konieczną, albo pożyteczną; to ieft gdy chory ieft w ftanie wytrzymania iey, gdyż inaczey należy fię wftrzymać z tą męczarnią dla niego.

Ze wfzyftkich znakow, ktore mogą okazywać potrzebę wykonania operacyi trepanu, niemafz żadnego ktoryby ią widoczniey oka-

zywał nad ſtrzaſkanie i zagięcie ſię czaſzki. Są iednakże przykłady, iż i w takich przypadkach ludzie zranieni zoſtali uleczonemi bez trepanu. Poſtrzeżenia atoli takowe nie mogą nic dowodliwego ſtanowić; i należy ie raczey uważać iako wyiątki od prawidłą powſzechnego, ktore niemogą mieć doſyć mocy na wſtrzymywanie od tey operacyi. Jeden tylko ieſt przypadek w ktorym ſię można uchronić operacyi trepanu, gdy w ſtrzaſkaniu kawałki kości ſą tak między ſobą porozdzielane, iż z łatwością przepuſzczać mogą krew rozlaną na błonce *dura mater*. Są przypadki w ktorych rozdział ſzwu przyległego ſtrzaſkaniu uwolnił od operacyi trepanu; lecz przypadki te bardzo ſą rzadkie, i żeby mogły bydź rozpoznane, wymagaią wielkiey roztropnosci, i wprawy ze ſtrony Chirurga. W rzeczy ſamey rozlanie trafić ſię może z obydwoch ſtron ſzwu, ſpływ zaś niebywa poſpolicie iak z iedney, gdyż zawſze prawie *dura mater* zoſtaie przyroſłą do iednego z brzegow kości rozpadłey, i zatrzymuie krew rozlaną pod ſwoim obwodem. Należy zatym z tey ſtrony trepanować, mimo rozdział ſzwu.

Są ieſzcze inne przypadki daleko trudnieyſze nawet dla naybiegleyſzych Operatorow; a to w ten czas, gdy ſtrzaſkania ſą ukryte, iak ſię trafia w ſtrzaſkaniu tabliczki wewnętrzney czaſzki, gdy zewnętrzna cale ſię nie widzi bydź uſzkodzoną; ſą to rozpadliny włoſowate, a bardziey ieſzcze uderzenia odebrane w głowę bez uſzkodzenia widocznego kości; a częſto nawet

bez widoczney rany ani ſtłuczenia w ciele i ſkorze, za ktoremi naſtępuie rozlanie pod ſkorą, a niekiedy całe bez niego, chociaż niektore okoliczności zdaią ſię nakazywać domyślanie ſię o nim. Przypadki zdarzaiące ſię w ſkaleczeniu głowy, gdy w nich nie ma żadnego ſtrzaſkania, gdy ſą ciężkie, ſkłaniaią wielu praktykow do trepanowania. Inni zaś przeſtaią na leczeniu takowych przypadkow puſzczeniami krwi i innemi lekarſtwami rozpędzaiącemi. Lecz iakże te ſrzodki bywaią zdradliwe? Możnaż na nich bezpiecznie zaſadzać los chorego? Nie ieſtże to właściwie przypadek, w ktorym powiedzieć można, *melius eſt anceps experiri remedium, quam nullum*, i możnaż oczekiwać tego prożnego żalu, ktoryby nas przekonywał o potrzebie wykonać ſię powinney operacyi? *Dionis* przytacza przykład o iednym młodym Panu, ktorego on trepanował, i ktory niemiał innego przypadku nad utratę przytomności. Operacya była potrzebna, gdyż znaleziono wiele krwi rozlaney w głowie. P. *Queſnai* w ſwym wybornym pamiętniku *o trepanie w przypadkach wątpliwych*, dzieli przypadki uderzeń odebranych w głowę, na pierwiaſtkowe (*primitifs*) i naſtępne (*conſécutifs*) Przypadki naſtępne mowi on, oznaczaią potrzebę wykonania operacyi trepanu; a te ktore ſię po nieiakim dopiero czaſie po uderzeniu okazuią, naygwałtowniey potrzebę tę okazuią. Trzeba nadewſzyſtko baczyć, ażeby przypadki naſtępne nie zależały od inflammacyi ſkorki żyłowatey (*pericranium*) iako

ſię to wyłożyło mowiąc o ranach w głowie.

Jeſt ieſzcze trzeci przypadek, w ktorym operacya trepanu ieſt wątpliwą. To ieſt przytrafia ſię niekiedy, iż po ſtłuczeniu głowy, pozoſtaie w mieyſcu przyległym ranie, gdy ta iuż ieſt zagoioną, bol ſtały, ktory zamiaſt zmnieyſzania ſię z czaſem, powiękſza ſię coraz bardziey, mimo *topica* do ktorych ſię uciekamy; co pokilkokrotnie przymuſzało do wykonania incyzyi, końcem odſłonienia kości. Niektorzy w takowym przypadku udali ſię do ſkrobania; inni czekali exfoliacyi, inni nakoniec oſądzili za potrzebną operacyą trepanu. Lubo za pomocą tych rozmaitych ſrzodkow dochodzono do iednegoż ſkutku, nie należy ich atoli przedſiębrać oboiętnie. Gdy bol ten okazuie ſię bydź zewnętrznym, gdy ſię powiękſza za uciśnieniem mieyſca w ktorym ſię go doświadcza, należy ſię całkiem ſpuścić na exfoliacyą; zwłaſzcza gdy odſłoniwſzy kość nie poſtrzega ſię wniey iak tylko lekka odmiana, albo tylko ſpruchniałośc powierzchowna.

Uznawſzy iuż raz potrzebę operacyi, idzie tylko o oznaczenie mieyſca na ktorym ią wykonać należy. Nie wſzyſtkie części głowy z rowną pewnością i bezpieczeńſtwem mogą bydź trepanowane. Zabronione ieſt od wielkiey liczby Autorow tak ſtarożytnych, iako i dziſieyſzych, przykładanie trepanu na ſzwy, ktore łączą kości czaſzkowe, gdyżby ſię poprzerywały nie zawodnie te włokna, ktore wychodzą od błony *dura ma-*

ter, i przechodzą przez te ſzwy; i lubo mamy doſyć przykładow o wykonywaniu tey operacyi na ſamych ſzwach bez żadney ztąd wynikłey nieprzyzwoitości; roztropność iednakże bardziey każe iść za radą tych, ktorzy gdy trepanowanie ieſt nieuchronne dla wyprowadzenia rozlania humoru, z przyczyny uciśnienia i zagięcia kości, albo z przyczyny ſpruchniałośći niezawodney w mieyſcu ſzwu, zalecaią raczey trepanowanie z iedney i z drugiey ſtrony ſzwu, dla odłączenia potym, ieżeli tego nieuchronnie potrzeba, kawałka kości, ktoreyśmy ochraniali, gdy ropienie zniſzczy całkowicie te włokna i naczynia.

Należy ſię ieſzcze oddalać z tą operacyą od ſzwow, ażeby nie uſzkodzić wſtawy. Zadna przyczyna nie upoważnia nas w tym, ażebyśmy ſię od niey nie oddalali, chyba kilka przykładow otwarcia wſtawy podłużney bez żadnego ſtraſznego ſkutku. Nietylko to dla uchronienia ſię fiſtuły nieuleczoney, niepowinniśmy trepanować na wſtawie kości czolney, ale ieſzcze iż niepodobna ieſt przyſtoſować tak doſkonale, ani prowadzić narzędzia po powierzchni wypukłey, i nierowney tabliczki wewnętrzney tey kości. Jeżeli mamy trepanować kość tylną głowy, ſtrzedz ſię zawſze potrzeba linii ſrzodkowey, ktora przez nię w części wyżſzey przechodzi, gdyż *dura mater* bardziey w tym mieyſcu przylega, i ponieważ tam inne ieſzcze wſtawy przechodzą. Jeżeli potrzeba, albo można przyłożyć trepan powierzchownie, i z ſtrony prawey części tyl-

ney głowy, nie należy brać wielkiey obręczy, gdyż z iedney ftrony dotknęlibyśmy fzwu, z drugiey zaś ufzkodzilibyśmy część naywypukleyfzą wftawy podłużney, ktora fię zagina ku ftronie prawey teyże kości.

Niektorzy ieſzcze zabraniali trepanowania kości fkroniowey, z boiaźni nadwerężenia mufzkułu fkroniowego (*crotaphita*) Lecz praktycy teraznieyfi nie poczytuią za trudne przecięcie tego mufzkułu; doświadczenie nauczyło, iż on może bydź przecięty bez pociągnienia zą fobą żadnego z tych przypadkow, ktore wylicza *Hippokrat*.

Roztrząſnąwſzy iuż mieyſca, w ktorych niemożna trepanować, pozoftaie zaftanowić fię nad temi, na ktorych operacya ta bezpiecznie wykonaną bydź może; w ogolności mowiąc użyta ona bydź może we wfzyftkich uderzeniach, lecz fą pewne okoliczności ktore w fzczegolnym ftofowaniu tego prawidła, każą od niego odftępować.

1*mo*. Gdy rana ieft w częściach wyżfzych głowy, należy trepanować w części nayniżfzey, końcem ułatwienia fpływu krwi, i materyi; ieżeli zaś rana ieft w częściach niżfzych, trepan powinien fię przyłożyć na naywyżfzą, a to dla oddalenia fię od podftawy mozgu.

2*do*. Jeżeli fię trafi rozpadlina, nienależy trepanu przykładać ani w famym frzodku rozpadliny, ani też zbyt daleko od niey, lecz potrzeba, żeby zęby korony przypadały na rozpadlinę, ażeby gdy kość zoftanie przywiedziona do ftanu exfoliacyi, łufzczki mogły fię z większą łatwością oddzielać.

3*tio*. W wielkiey kontuzyi, gdy ani graycarek, ani inne podobne narzędzia niemogą podnieść i wyrownać zagięcia, przyłoży się trepan wśrzodek zaklęsłości, tak żeby zasadziwszy w śrzodku lewarki służące do podnoszenia, można było pociągnąć kość do iey przyzwoitey płaszczyzny.

4*to* Choćiażby kontuzya była mała, nie należy odstępować trepanowania, gdyż fibry kości są w owym mieyscu porozdzielane, i w tym przypadku na samym mieyscu stłuczonym operacya się wykonać powinna.

5*to*. Gdy się trafi strzaskanie albo kilka łuszczek dolegaiących błony wewnętrzne, należy przyłożyć trepan do kości przyległey, ktora powinna bydź stałą i mocną, na wytrzymanie tey siły, ktora ma bydź wywierana na przebicie iey, i ażeby nie było trudności w zdeymowaniu łuszczek oddzielonych, wspieraiąc na niey narzędzia naten koniec sporządzone.

6*to* Gdy kawałek kości strzaskaney podobny iest do grzbietu żołwia, należy trepanować w mieyscu przyległym, ażeby potym można było naprawić tę kość tak iżby się cale nie obraziło błonę *dura mater*.

Gdy potrzeba wykonać operacyą trepanu, albo tam iuż iest zrobiona incyzya powłok, to iest ma się do czynienia z raną, albo też błony te nie są ieszcze otwarte, w tym mieyscu gdzie się ma trepan przyłożyć. Jeżeli wyraźnie w tym samym mieyscu, w ktorym się ma wykonać operacya, przecięte są powłoki, przystąpi się prosto do operacyi, lecz ieżeli otwor ten nie iest dostateczny,

należy go powiękfzyć w tę ftronę w ktorą fądziemy bydź wygodniey dla operacyi; bądź to idzie o podważenie kości zaklęftych bądź o wydobycie iakich cząfteczek, bądź nakoniec o wyprożnienie humorow zbytecznych. Incyzye w przypadku, gdy nie ma żadney rany, albo w przypadku powiękfzenia iey gdy nie ieft doftatecznie wielką, wykonać fię mogą w kfztałt X, albo T, albo V, albo nakoniec w kfztałt cyfry 7. Wiele ieft takich mieyfc na głowie, w ktorych można dadź incyzyi, lub też powiękfzeniu, kfztałt ten lub ow oboiętnie. Zdaie fię iednakże, iż lepiey ieft wykonywać ie tak, iżby miały iak naymniey kątow, gdyż chorzy na ow czas mniey cierpią, i dla Chirurga nie tak ieft trudno w famey operacyi, iako też i w goieniu.

Niektorzy fię pytaią, czy należy odcinać kąty rozfzerzenia zrobionego w powłokach, gdy one fą zbyt długie, i wielkie; zaifte przyzwoitfza ieft odciąć z nich mnieyfzą lub większą cząftkę; gdyż chory na ow czas mniey cierpi, i Chirurgowi zręczniey ieft z niemi poftępować. Robiąc takowe incyzye przecina fię aż do kości, ażeby w raz przeciąć i błonkę żylaftą, gdyby fię ta odłączyła od kości wraz z powłokami, co fię przytrafia pofpolicie w kontuzyach znacznych, i na ow czas odłączyć fię powinna kopyftką, albo liftkiem myrtowym nieco przyoftrym. Niekiedy mieyfce w ktorymeśmy ranę rozfzerzyli, ieżeli fię przecięło arteryą, i gdy niemożna zatrzymać hemorragii przez famo przyciśnienie, albo za pomocą agaryku, albo też fleytuchow, w takowym przypadku prze-

kładać zawsze potrzeba zawiązania nad istoty stężaiące, albo strupiaste. Jeżeli przypadki iakie pod oczy podpadaiące pozwalaią spoźnić kilką godzinami operacyą, przystosuie się apparat przyzwoity dla wykonania iey potym, gdzie część ta nie tak będzie dolegać, i gdy będzie czysta, a to w ten czas, gdy iey niepodobna iest wykonać natychmiast.

Dla wykonania tey operacyi, trzeba chorego przenieść do pokoiu spokoynego oddalonego od ulic publicznych, i hałasow, w ktorymby nawet niesłyszał dzwonienia. Posadzi się go potym w położeniu iak naywygodnieyszym: głowa iego wesprze się na sukni zwinionym w kilkoro, pod ktore podłoży się ieszcze wezgłowie przytwardsze, tak ażeby się głowa nie usuwała pod czas prowadzenia trepanu. Niektorzy dla pewnieyszego zabezpieczenia się, od tey nieprzyzwoitości, kładą na spod obszerny połmisek cynowy. Wzdłuż kraiow powłok odciętych przykładaią się małe zawiązki stosownie do mieysca, ażeby kraie te opatrzyć przeciwko dotknięciu narzędzia. Gdy kość będzie dostatecznie wysuszona za pomocą gębki albo sleytuchow suchych, należy odmierzyć podług gatunku strzaskania, albo zagięcia się kości, albo podług mieysca na ktorym się ma postawić trepan, iak wielka może i powinna bydź korona czyli obręcz.

Gdy się iuż wymierzyła rozległość, na ktorey ma bydź zasadzona obręcz i gdy się iuż obrało koronę przyzwoitey wielkości, opatrzoną razem szpilką piramidalną, przykła-

da ſię trepan; uſtawia ſię piramida na kości przyciſkaiąc ią nieco, ażeby ſię zrobił znak do ktorego ſię ma przyłożyć trepan wiercący, za pomocą ktorego wywierca ſię dołek tak głęboki, ażeby głębokość ta odpowiadała, czyli wyrownywała długości piramidy wyſtaiącey nad zęby korony. Niektorzy dla ſkrocenia operacyi, naznaczywſzy mieyſce piramidą korony, za pomocą ktorey maią trepanować, uciſkaią mocno też ſamę piramidę, i bez pomocy trepanu wiercącego obracaią ią natychmiaſt, poki aż zęby korony nie zbliżą ſię do kości, i oney nie przenikną: lecz lepiey ieſt używać trepanu wiercącego. Na ow czas wkłada ſię koniec oſtry w mieyſce naznaczone; podnoſi ſię proſtopadle drzewce czyli rękoieść, na ktorey ieſt zaſadzony; przykłada ſię dłoń ręki lewey na gałkę tego drzewca i wſpiera ſię czoło na grzbiecie tey ſamey ręki, ażeby można było widziec impreſſyą ktorą trepan dziurawiący robi, a gdy ten iuż doſtatecznie przeniknął, odeymuie ſię go, i odłącza od drzewa trepanowego, i na iego mieyſcu zakłada ſię korona, ktorey piramida zaſadza ſię w otwor ktory ſię dopiero wywiercił. Nakoniec ſię obraca trepan w tę ſtronę, ażeby zęby korony mogły piłować czaſzkę.

Strzedz ſię potrzeba ażeby zbytnie nie naciſkać, rownie iak i zbyt mało. Potrzeba co raz odeymować koronę, ażeby malenką ſzczoteczką wymiatać cząſteczki zatykaiące, i zapadłe po między iey zęby. *Sharp* chciał ażeby dla tym prędſzey operacyi mieć dwie korony iedneyże doſkonalę wiel-

kości, tak ażeby kontynuować operacyę za pomocą iedney, gdy tym czasem pomocnik chędoży drugą. Rownie także wymietą się opiłki zapadłe w obwod nadpiłowaney kości piorkiem, lub czym podobnym.

Gdy iuż droga, po ktorey się posuwa korona, iest dobrze zarysowana, odeymuie się trepan, obracaiąc na poł obwodu, i ściągaiąc rękę ku podstawie korony, tak iak się powinno było zrobić odeymuiąc wiercący; potym się znowu przykłada korona i kontynuie piłowanie, poki się aż kość nie zacznie chwiać, tak iżby mogła bydź zdięta za pomocą listka mirtowego. Gdy się zaczyna obracać koronę samę bez piramidy, potrzeba to wykonywać nie co wolniey, ażeby nie wyskoczyła, i nie skaleczyła warg skory; potym się bieg iey przyspiesza, gdy się iuż bardziey zagłębi w kości. Należy mieć ostrozność podnosić często koronę; ażeby ią oczyścić, przypatruiąc się za każdą razą czyli piłuie dobrze. Lecz wielką bacność należy miec na grubość kości, i gdy się iuż przeszło przez część gębczastą (*diploe*) należy bardzo rostropnie postępować, ażeby nie zagłębić kości za błonę *dura mater*. Poznaie się, iż się przeszło iuż przez częśćgębczastą z oporu, ktory się powiększa, i z opiłkow białych powłoki niższey, gdyż część gębczasta daie opiłki czerwonawe.

Ile razy się czuie opor pod koroną w obracaniu drzewca trepanowego, iest to znakiem iż drobne ząbki korony są zbyt zapchane; na ow czas zakręca się od lewey w prawą, i na nowo się zaczyna lecz nie co wolniey.

Gdy ſię iuż zdeymie kość opiłowana, potrzeba odpiłować nierowności w obwodzie wewnętrznym otworu, przez co *dura mater* mogłaby bydź ſkaleczoną, na ten koniec używa ſię nożyka ſoczewkowatego.

Gdy ſię znaydzie krew rozlana na błonie *dura mater*, zalecaią, dla ułatwienia iey ſpływu, ażeby chory mocno wdychał, zatykaiąc mu ieſzcze nos. Lecz ſpoſob ten niezawſze bydź może wykonany; i tak chory zoſtaiący w zaſnięciu letargicznym nie może bydź cale temu prawidłu poſłuſznym: oprocz tego operacye te ile bydź może wykonywane bydź powinny na mieyſcach ſpadziſtych, tak iżby humory rozlane mogły z łatwością ſpływać; a gdy to ieſt niepodobne, doświadczenie nauczyło, iż potrzeba ſię udać do injekcyi, i do przeciw otworow (*contre-ouvertures.*)

Jeżeli trepan przykładany był z przyczyny kawałkow kości, ktore uciſkały błonkę *dura mater*, albo ktore przebiiały błonę, i przenikały do mozgu, potrzeba cząſteczki te podważyć narzędziem, i pozdeymować. Pod czas zdeymowania koſteczek zaklęſłych, należy końcami palcow u ręki lewey układać kawałki, i oneż iednoczyć, tak ażeby zoſtawały na iedney płaſzczyznie; kawalki zas nie połączone powinny bydź całkiem zdięte.

Jeżeli zdeymuiąc i podważaiąc koſtki zaklęſłe poſtrzeżemy iż kawałek iaki wpoił ſię w błonkę *dura mater*, lepiey ieſt roſzerzyć ranę tey błonki, niż ſię podawać na ryſk

rozerwania iey podważaiąc kość zaklęſłą; potrzeba także uwazać czyli płaſzczyzna wewnętrzna kości nie ieſt także zaklęſła, ażeby ią podwazyć do płaſzczyzny zewnętrzney albo ią też wyiąć ieżeliby od niey była całkowice odłączoną.

Gdy ſię operacya ta wykonała w takim mieyſcu w czaſzce, iż nie widać cale ani płynienia krwi, ani ropy, iakbyśmy ſię ſpodziewali, i gdy iednakże mimo to znaki rozlania trwaią zawſze, nie należy ſię obawiać przyłożyć powtornie koronę trepanu, a nawet i więcey razy, na mieyſcach tych, w ktorych przez znaki dowodliwe przekonywamy ſię o rozlaniu. Częſto nawet przymuſzeni ieſteśmy zrobić kilka otworow niedaleko od ſiebie; i na ow czas dobrze ieſt zdiąc reſztuiącą kość czaſzki pomiędzy temi otworami, albo dla tego że ona ieſt zepſutą, albo też że tamuie płynienie krwi lub ropy, albo nakoniec iż robi trudność w goieniu. Dla wykonania tego odłączenia zwykło ſię używać piłki wypukłey z iedney ſtrony, a z drugiey proſtey; za pomocą tey piłuie ſię kość aż do tabliczki wewnętrzney, ſtrzegąc pilnie ażeby daley nie przeſtąpić, dla tego żeby zęby tey piłki nie wywarły ſwego działania na błonkę *dura mater*. Doſyć ieſt żeby tylko grubość kości uſzczuplic, ażeby ią oſłabić, tak iżby ta uſtąpiła narzędziu podważaiącemu, ktore ſię w głąb zaſadza iżby za pomocą niego podważyć i odłupać ią całkowicie.

Po ſkończeniu operacyi nie idzie tylko o zagoienie rany. Goienie to zależy na przy-

kładaniu małego kawałka płotna wielkości otworu, albo cokolwiek więkſzego, opatrzonego w ſrzodku nitką, za pomocą ktorey možnaby ie z łatwością podnoſić. Nazywaią ten mały kawałek płotna *Syndon*. Wkłada ſię on w otwor zrobiony w czaſzce, tak ażeby wſzedł pod ſamę kość, a potym ſię nań zapuſzcza kilka kropel balſamu *Fioraventego*, albo miodku rożanego, do ktorego ſię przymieſzało cokolwiek ſpirytuſu winnego. Nitka wyimuie ſię zewnątrz, a otwor cały zapełnia ſię fleytuſzkami okrąglemi wielkości tegoż otworu, zmaczawſzy ie w tymże ſamym balſamie; i okrywaią ſię także kraie incyzyi powłokami zrobionemi z innych fleytuchow napoionych dygeſtywem, albo też okeykiem hypericum. Głowa zaś natrze ſię oleykiem rożanym, ożywionym trochą ſpirytuſu winnego. Potym ſię kładą płatki zmaczane w dekokcyi rozpędzaiącey i cefaliczney; albo ſię też przykłada kataplazm teyże ſamey natury. To wſzyſtko przytrzymuie ſię wielkim przykryciem troykątnym, albo też czapeczką iak będzie wygodniey. Starać ſię potrzeba ażeby w mieſzkaniu, w ktorym chory leży, było powietrze czyſte, i odmieniane; gdyż doſtrzeżono w ſzpitalu Paryſkim, iż wſzyſcy chorzy, na ktorych wykonywano operacyą trepanu, umierali z przyczyny nieczyſtości powietrza, ktore działało na błonę *dura mater* i ktore do niey zanoſiło zgniliznę.

Kości czaſzkowe nie odłączaią ſię poſpolicie tylko przez iſtotę, ktora nie ieſt właściwe kością ale ktora raczey zbliża ſię do

chrząſtki albo do ścięgacza. Dla tegoć to ieżeli ſię odważyło znacznieyſzy kawałek kości, zaſłonić potrzeba tę część od rażenia zewnętrznego przez zrobienie przyzwoitego zawiązania, albo też przykładając na to mieyſce blaſzkę ołowianą, albo ſrebrną. Znayduiemy w Pamiętnikach Akademii Paryſkiey Chirurgiczney przypadek, ktory bydź może zaſadą naſzey rady. Pewna oſoba uleczona z rany w głowie, dla ktorey zdięto iey część kości czaſzkowey doświadczała niektorych czaſow gwałtownych konwulſyi złączonych z utratą przytomności. Chirurg rozumieiąc iż to pochodzi z uciśnienia błonek mozgowych w otworze zrobionym w kości, tak iż ſię zrobiła nieiakaś kiła mozgowa, zapobiegł temu przez zawiązanie; konwulſye uſtały, i niewracały ſię iuż więcey nigdy. Czytamy w dziele *Eſſais d'Edimbourg*, iż zaniedbawſzy kontynuować, na iedney panience ktora była trepanowana, zawiązań i blaſzek ołowianych, rana ktora ſię była zamykała, rozpadła ſię i kaſzel gwałtowny wyrzucił część mozgu tak iż chora muſiała umrzeć.

TRESC, czyli KWIAT (Chym.) Pod tym nazwiſkiem rozumieią ſię w Chymii cząſtki nayſubtelnieyſze ciał, ktore ſię unoſzą pod poſtacią cząſteczek ſuchych oddzielonych od części grubſzych za pomocą ſublimacyi. Taka ieſt trześć czyli kwiaty antymoniowe, ktorych kilka ieſt gatunkow, udzież kwiaty bendzwinu, bizmutu, thymu, ſoli ammoniackiey, ſiarki &c.

TRESC czyli KWIAT *Antimonii* (Chym.) Jeſt to część naylotnieyſza antimonii unieſiona za pomocą ognia.

Dla otrzymania iey weź garczek gliniany niepolewany, wytrzymały na moc ognia, i ktoryby w środku ſwoiey wyſokości miał otwor opatrzony zatyczką; wſtaw go do pieca i uſtaw na nim trzy podobneż garczki ktoreby nie miały dna, a na naywyżſzym uſtaw kapeluſz ſzklanny z fiolą za recypiens: oblep doſkonale te ſpoienia garczkow, i urządź tak za pomocą cegły i oblepy, ażeby ogień maiący bydź w piecu, nieprzenikał iak tylko przez kilka małych dziurek, cała zaś iego moc żeby była obrocona na dno garczka naynizſzego; dodaway potym ognia ſtopniami tak iżby ſię garczek rozgrzewał powoli aż do czerwoności.

Gdy ten garczek będzie iuż doſtatecznie czerwony u dna, wrzuć do niego dziureczką malenką łyżeczkę antimonii w proſzku. Mieſzay natychmiaſt pręcikiem żelaznym zakrzywionym, tak iżby nim doſtać można było do dna materyi; wyim potym kopyſtkę i zatkay otwor, kwiaty ſię zaczną unoſić i czepiać ſię będą ścian garczkow wyżſzych.

Nieprzeſtaway utrzymywać ognia w natężeniu, tak iżby garczek zawſze był rozpalony do czerwoności; a gdy poſtrzeżeſz iż ſię iuż nic nie ſublimuie, wrzuć znowu powtornie tęż ſamę ilość antimonii, zachowuiąc to cośmy powiedzieli, i tak daley poki niebędzieſz miał doſtateczney ilości tych kwiatow. Przygaś potym ogień a gdy garczki oſtygną, odlep ie; znaydzieſz na ſpodzie

trzech

trzech owych garczkow kwiaty, ktore zmieciesz piorkiem, i schowasz do użycia.

Potrzeba w tey operacyi zostawić dosyć mieysca prożnego; gdyż inaczey kwiaty antimonii zostawszy nagle wypędzone przez ogień, rozerwałyby naczynie: i dla tey ci to przyczyny stawia się kilka garczkow ieden na drugim; ponieważ zaś w tey operacyi nie ulatuie żaden likwor, można przeto użyć kapelusza ślepego.

Jeżeli się zrobi otwor w garczku spodnim, ażeby tam zasadzić koniec mieszka, dymaiąc na materyą w ten czas gdy ona iuż rozpalona do czerwoności, podnosić się będą kwiaty w większey obfitości.

To co pozostaie w garczku, iest częścią antimonii naystalszą (*fixe*); służy ona do robienia szkła antymoniowego, utarłszy ią na proszek i skalcynowawszy na miernym ogniu, poki nie przestanie dymić.

Jeżeli kwiaty antymoniowe rożmaite przybieraią kolory, pochodzi to ztąd, iż nie zawsze dodaiemy iednaki stopień ognia.

Kwiaty te są dzielnym womitowym; przepisuią ie w febrach kwartannach, i przestankowych, a nawet w epilepsyi.

Doza ich iest od dwoch gran aż do sześciu, w tabliczkach albo w bulionach.

TRESC czyli KWIATY *Bendzwinu* (Chym) Jest to przyprawa Chimiczna, ktorą robią następuiącym sposobem.

Utrzyi na gruby proszek dobrego bendzwinu (*Patrz* BENDZWIN) i to włoż w garczek gliniany polewany, i ten nakryi czapką pa-

pierową; sublimuy potym za pomocą ognia bardzo małego; i co godzina zbieray te kwiaty, przykrywaiąc garnek nową czapką. Nieprzestay tego poty działać poki kwiaty mieć będą kolor biały, gdy zaczną żołknąć, zaprzestaniesz tey operacyi.

Niektorzy na otrzymanie kwiatow z bendzwinu, mieszaią go z dwa razy tyle piasku, ktory staraią się obmyć, a potym wysuszyć wprzod nim go zmieszaią z bendzwinem.

Kwiaty bendzwinowe maią ksztalt igieł; iest to sol istotna i lotna bendzwinu. Kwiaty te są teyże samey natury co sol istotna wina, to iest waynsztyn, wtym, iż iest kwaśna i oleyna, i że się nie roztwarza w wodzie: w reszcie wielka między niemi zachodzi rożnica.

Kwiaty albo sol lotna bendzwinu, bardzo trudno utrzymuie się w kolorze białym; i gdyby tego doświadczenie nie odkryło, trudnoby zapewne pomyślic było, iż one z tym większą trudnością utrzymuią swoy kolor biały, im w bardziey zamkniętym schowane są naczyniu: daleko się one dłużey w białości utrzymuią, gdy flasza w ktorey ie trzymamy, iest tylko prosto przytkana papierem; papier ten po nieiakim czasie staie się iak napoiony oleiem. Jest przeto rzeczą podobieństwo do prawdy maiącą, że oley ten musi tym kwiatom nadawać żołtości.

Gdy naczynie iest dobrze zamknięte, oleiek krąży po tey materyi, ktora od niego żołknąć musi: ieżeli zaś przeciwnie naczynie to nie iest tylko papierem przytkane, ulatuie on w części, a reszta się wpaia w papier.

Kwiaty bendzwinu maią zapach przyiemny. Właſność ich ieſt, iż ſą kordyalne, to ieſt iż utwierdzaią pierſi, i oneż ożywiaią: lecz należy lekarſtwo to z oſtrożnością przepiſywać, ażeby kiedy nie ſprawiło irrytacyi. Dla tegoć to używanie ich podeyzrzane ieſt dla oſob maiących pierſi ſuche, czułe, i gorące.

Kwiaty bendzwinu przeciwnie ſkuteczne ſą, gdy płucom brakuie ſprężyſtości, gdy te załane ſą humorem gleiſtym, iako ſię to przytrafia w dychawicy wilgotney; ſłowem umieſzczaią ie w rzędzie naydzielnieyſzych rozwięzuiących, i rozrzedzaiących pierſiowych; pomagaią one zatym, gdy idzie o roztworzenie humorow gęſtych i kleiowatych mogących zrodzić gruczołki w płucach.

Dla tegoć to użycia wchodzą one do pigułek *Mortona*.

Niektorzy także przypiſuią kwiatom bendzwinowym dobre ſkutki na affekcye maciczne, i palpitacye ſerca.

Składaią one także klaſſę oſobną pomiędzy przeciw ſpazmodycznemi.

Przepiſuią ie pod poſtacią ſtałą, albo też w zołtku od iaia ugotowanym miękko.

Doza ich ieſt od iednego do ſześciu albo ośmiu gran.

TRESC KRWAWNIKOWA, albo KWIATY SOLI AMMONIACKIEY z KRWAWNIKIEM (Chym.) Na otrzymanie tych kwiatow weź ſoli ammoniackiey poł funta, kamienia krwawnikowego cwierć funta; umie-

ſzay to i utrzyi na proſzek. Wytrzymawſzy to wprzod na wolnym powietrzu przez ieden lub dwa dni, wſyp w kukurbitę na piaſek, przypraw kapeluſz, a do rurki kapeluſzowey recypiens.

Oblepiwſzy ſpoienia doday w początkach ognia miernego, ktory co raz bardziey będzieſz powiękſzać, poki aż niezaczną oſiadać kwiaty na kapeluſzu; pod czas podnoſzenia ſię tych kwiatow utrzymywać będzieſz ogień w iednakim zawſze ſtopniu; nakoniec oſtudz naczynie i odlep. Znaydzieſz w kapeluſzu kwiaty ammoniackie krwawnikowe.

Kamień krwawnikowy ktory do tey operacyi wchodzi, ieſt ciężki, zbity i ukſztałcony w igły; znayduie ſię on w Egipcie, Czechach, Niemczech, i Włoſzech.

Kwiaty ſoli ammoniackiey z krwawnikiem ſkuteczne ſą na przywrocenie mieſiączek zatrzymanych, zwłaſzcza ieżeli chora wraz doświadcza bolu żołądka, i waporow.

Dozą ich ieſt od trzech gran do dwunaſtu, i tę można powtorzyć kilka razy iednegoż dnia.

TRESC, albo KWIATY MARCYALNE SOLI AMMONIACKIEY. (Chym.) Kwiaty te otrzymuią ſię kładąc razem dwie części ſoli ammoniackiey w proſzku, iednę część ſzafranu Marſa, i to ſublimuiąc.

Są one ſkuteczne we wſzyſtkich tych przypadkach, w ktorych ſkutkuie Mars, to ieſt iż one ſą iednym z naywybornieyſzych lekarſtw roztwarzaiących, i rozrzedzaiących.

Daią ich w dozie od trzech do dwunaſtu gran, w bulionie albo w poſtaci kąſku, i można dozy te powtorzyć kilka razy iednegoż dnia.

TRESC MUSZKATOWA. Kwiaty muſzkatowe inaczey zwane *macis* nie czym innym ſą iak tylko ſkoreczką błoniaſtą, żołtą, i bardzo pachnącą ktora okrywa muſzkat.

Poczytuią ſprawiedliwie treść muſzkatową za iedno z naywybornieyſzych lekarſtw alexyterycznych, i analeptycznych iakie tylko znane nam ſą Jeſt ona ieſzcze policzona w rzędzie cefalicznych, kordyałow, żołądkowych, rozpędzaiących wiatry &c.

TRESC, albo KWIATY SOLI AMMONIACKIEY. (Chym.) Jeſt to cząſteczka ſoli ammoniackiey unieſiona przez ogień.

Utrzyi na proſzek i umieſzay doſtatecznie części rowne ſoli Ammoniackiey w proſzku, i ſoli morſkiey wyprażoney. Włoż tę mieſzaninę do kukurbity tak, ażeby w niey dwie trzecie części były prożne; uſtaw ią na piaſku, i przypraw do niey kapeluſz ślepy; należy dodać od ſpodu ognia z początku małego, i ten powoli powiękſzać poki ſię nie poſtrzeże, iż ſię ſol Ammoniacka podnoſi w poſtaci proſzku bardzo miałkiego, ktory ſię czepia kapeluſza, i części wyżſzey kukurbity. Utrzymuy w ciąż ogień, poki ſię aż cale nie przeſtanie nic podnoſić, potym oſtudź naczynie; zdeym lekko kapeluſz, zmieć kwiaty piorkiem, i ſchoway ie w butelce mocno zatkaney.

Kwiaty te też ſame maią własności co ſama ſol ammoniacka. *Patrz* Sol Ammoniacka. Lecz ich daią w mnieyſzey daleko dozie, to ieſt od czterech do piętnaſtu gran.

Można na otrzymanie kwiatow ſoli Ammoniackiey użyć zamiaſt ſoli morſkiey, opiłkow żelaznych, albo ſtalowych podług ſpoſobu poſtępowania P. *Schroder*; i na ow czas kwiaty te ſą koloru żołtego, gdyż ſole wyciągaią nieco tynkturę z marſą. Kwiaty te ſą także nieco dzielnieyſze niż inne, gdyż żelazo rownie iak i alkali ogałacaią ſol ammoniacką z kwaſu, iako tego zapach ſam oczywiście dowodzi.

Jeſt ieſzcze inna preparacya kwiatow ſoli ammoniackiey, ktorą nazywaią *iſtotą Wenery* (ens Veneris.)

Przyprawa ta nie czym innym ieſt tylko ſolą ammoniacką naſyconą iaką częścią z iſtoty nayſtalſzey koperwaſu Cypryiſkiego, i unieſiona w kwiaty za pomocą ognia.

Kwiaty te nie zagłębiaiąc ſię w długi ich rozbior, ſą potnemi, roztwarzaiącemi, i dzielącemi, bardzo one ſą ſzacowane w epilepſyi, ſzkorbucie, wolach, i gorączkach ziadliwych.

Doza ich ieſt od ſześciu gran do iednego ſzkrupułu.

TRESC czyli KWIATY SIARKI (Chym.) Dla zrobienia kwiatow ſiarki (*flores ſulphuris*) utłucz ſiarkę na proſzek gruby, i włoż go około połſunta do kukurbity glinianey, ktorą wyſtawiſz na mierny ſtopień ognia na węglach, i do niey przyprawiſz drugą ku-

kurbitę albo garczek gliniany nie polewany. Potrzeba ażeby otwor naczynia ſpodniego wpadał w otwor naczynia wyżſzego.

Zdeymuy co poł godziny kukurbitę wyżſzą, i zakładay na iey mieyſce inną tąkąż ſamę, i to kontynuy poty, poki nie otrzymaſz tyle kwiatow ſiarki ile potrzebuieſz, doſypuiąc za każdym zdięciem kukurbity nowey ſiarki.

W tey operacyi utrzymywać potrzeba ſtopień ognia lekki, gdyż inaczey ſiarkaby ſię całkowicie roztopiła, i nie ſublimowałaby ſię cale, albo przynaymniey nie tak dobrze. Potrzeba ieſzcze przeſtrzegać ażeby odeymuiąc kukurbitę, nie zaiął ſię ogień do ſiarki; dla tegoć to dobrzeby było, ażeby w tey operacyi ogień był zamknięty.

Rzadko kiedy robią ſię kwiaty ſiarki dla ſiebie, kupuią ſię one od Dyſtyllatorow, ktorzy ie robią w wielkiey ilości, i przedaią.

Kwiaty ſiarki nie czym innym będąc iak tylko ſiarką oczyſzczoną, i zdrobioną, daleko ſą ſkuteczniey ſze niż ſiarka ſama ſtarta na prożek, i daleko pewnieyſze w używaniu wewnętrznym.

Jeſt to lekarſtwo znane od dawnego czaſu, i zalecone na wrzody nerek, płuc, i pęcherza; pomocne ieſt w niektorych kaſzlach, i wdychawicy wilgotney, w tym iż rozpędza rymę

Przepiſuią kwiatow ſiarki w dozie od czterech do piętnaſtu i więcey gran, i dozę tę, ieżeli tego wymaga potrzeba, można kilka razy w dniu iednym powtorzyć.

Kwiaty ſiarki roztworzone w winie lub w wodzie ſą wybornym płokaniem na nabrzmiałość mandlow, i hemoroidy.

Gdy ſię ma do czynienia z chorym otyłym, ktory ma całe ciało okryte świerzbem, potrzeba go nayprzod dobrze przepurgować a potym mu zrobić maść naſtępuiącą.

Weź *Kwiatow ſiarki* uncyi 4
Maſła ſwieżego uncyi 8

Zmieſzay to wraz na zrobienie maści, ktorą podzieliſz na trzy części : i temi chory ſmarować ſobie powinien w wieczor całe ciało przez trzy dni wciąż. Robi ſię ieſzcze maść na świerzb i liſzaie biorąc dwie drachmy kwiatow ſiarki, mniey lub więcey podług potrzeby: i te urabiaiąc z iedną uncyą ceraty Galiena albo też z ſadłem wieprzowym.

TRĘDOWIZNA (Szt. Lek.) *Gutta roſacea.* Tak nazwano chorobę maiącą za cechę plamki czerwone, nie co wynioſłe, twardawe, i oſzpecaiące twarz. *Patrz* GUTTA ROSACEA.

TRIQUE, czyli *mały Rozchodnik* (Bot.) *Sedum minus luteum, folio acuto.* C. B. Jeſt to roślina puſzczaiąca łodygi ſłabe czołgaiące ſię, okryte gęſto liściami grubemi, obdłużnemi, oſtro zakończonemi, błękitnawemi, albo czerwonawemi pełnemi ſoku ; kwiaty tey rośliny ſkładaią ſię z kilku liſtkow ułożonych w roże, wyraſtaią na wierzchołkach gałązek, kolor maią żołty ; z tych formuie ſię maleńki owoc złożony z pięciu ziarek. Pielęgnu-

ią tę roslinę po ogrodach, gdyż ią iedzą zamiaſt ſałaty. Jeſt ona chłodząca, i ſtężaiąca, temperuie palenie żołądka. Lubo wielu Lekarzy nie radzą używać iey wewnętrznie, nie poſtrzegamy iednak żadnych ztąd złych ſkutkow. I ponieważ ona wielkie ma podobieńſtwo z rozchodnikiem wielkim, można iey więc w potrzebie na mieyſcu tamtey używać.

TROCICZKI (Farm.) *Trochiſcus.* Jeſt to iſtota ſucha, ktorey pryncypalne przyprawy utarte ſą na bardzo ſubtelny proſzek; ktore potym zoſtawſzy urobione z iakim likworem, iak ſą wody przepędzane, wino, ocet i. t. d. kſztałcą ſię w małe kołaczyki daiąc im kſztałt upodobany, potym ſię ſuſzą na wolnym powietrzu, w cieniu i z daleka od ognia.

Trociczki w tym ſię rożnią od pigułek, iż ſię nigdy do ich urobienia nie używa miodu, ani ſyropow, gdyż iſtoty te nie prędko wyſychaią, ani nawet kiedy zupełnie. Rożnią ſię ieſzcze od nich kſztałtem, w ktorym ie urabiaią, a ktory bardzo ieſt rożny, to ieſt okrągły, lub płaſkawy, w oſtroſtupy troykątne, w graniaſtoſłupy, w ſtożki, w kzſztałt ziarna ięczmiennego, w troykąt *itd.*

Starożytni rozmaite nazwiſka ponadawali trociczkom, brali ie nawet za iedno z paſtyllami, iakoż przyprawy te mało ſię w czym między ſobą rożnią. Łacinſcy autorowie zowią ie *paſtilli, rotulæ, placentulæ, orbes & orbiculi.* Trociczki ſą wzruſzaiącemi albo purguiącemi. Pryncypalnieyſze ſą agarykowe czyli

modrzewowey gębki, rubarbarowe, de Karabé, mirrowe, rożane, kamforowe, cybuli morſkiey i iaſzczurcze. Trociczki kolokwintydy nazywaią ſię u Aptekarzy trociczkami *alhandal*, gdyż kolokwintyda u Arabow ſowie ſię *handal*.

Przyſtępuiemy do wyłożenia przepiſu trociczkow wzruſzaiących, i purguiących.

TROCICZKI JASZCZURCZE.

Weź proſzku iaſzczurczego tyle, ile zechceſz, z doſtateczną ilością materyi lipkiey z gummy dragantſkiey preparowaney w winie Hiſzpańſkim; urabia ſię to w maſſę, ktora ſię potym dzieli na trociczki; te ſię potym ſuſzą, i powłoczą ſię kilkokrotnie ſolucyą balſamu z Meki w ſpirytuſie winnym, ſuſzą ſię powtornie, i zachowuią do użycia: trociczki te wchodzą do dryakwi.

Przypiſuią trociczkom tym wielkie przymioty, iako to: iż ſą potne &c. lecz te własności bardziey ſą urolone niż prawdziwe. Jeżeliby trociczki te miały iaką właſność, tedyby one ią poſiadały od malenkich pokładow balſamu z Meki, ktorym ſię powlekło ich powierzchnią. Cokolwiek atoli bądź, daią ich zwyczaynie w dozie od dwunaſtu gran do iedney drachmy. Możnaby ich przepiſywać w dozie większey iako to aż do dwoch uncyi bez żadney inney nieprzyzwoitości nad tę, iżby ſię obciężyło żołądek lekarſtwem nieużytecznym.

TROCICZCI ALHANDEL.

Weź proſzku z kolokwintydy tyle ile ci ſię podoba, zmieſzay i urob go z doſtateczną ilością materyi lipkiey z gummy dragantſkiey

przyprawney wodą rożanną; zrob z tego ciasto tęgie, ktore podzieliſz na małe trociczki wielkości ziarek ięczmiennych.

Trociczki te ſą purganſem draſtycznym, ktore przepiſuią ile razy potrzeba purgować we wſzyſtkich chorobach ſkornych, w chorobach wenerycznych, w hydropizyi, apoplexyi, i letargu. Doza ich ieſt od dwoch gran do iednego ſzkrupułu.

TROCICZKI STRUPIASTE z MINII (Mat. Szt. Lek.)

Weź *Minii*, uncyi ½
Sublimati coroſivi uncyą 1
Ośrzodka chleba miękkiego, uncyi 6
Wody rozaney tyle ile potrzeba.

Z tego wſzyſtkiego urabia ſię maſſa, ktora ſię potym dzieli na trociczki w kſztałcie, i wielkości ziarn ięczmiennych, i w małe placuſzki na kſztałt ſoczewicy.

Trociczki te byłyby trucizną, gdyby były zażyte wewnętrznie: i nie używaią ich tylko zewnętrznie. — Skuteczne one ſą na zrobienie ſtrupow. Przykładaią ie na ſzankry weneryczne, na naroſtki, gdy zezrzeć potrzeba pryſzczele wilcze; przynoſzą one doſyć prędko ſwoie ſkutki.

TROMBUS, albo TRUMBUS (Chir.) Jeſt to mały gruczołek formuiący ſię po puſzczeniu krwi, z przyczyny rozlaney i zgruzłowaciałey krwi w błonach, gdy otwor zrobiony w żyle, nie odpowiada otworowi ſkory, albo gdy wyſtępuie kawałek tłuſzczu, albo wreſzcie, gdy żyła przecięta ieſt aż na drugą ſtronę. Mała ilość krwi ktora niemoże wyiść, wciſka ſię w komorki tłuſtości,

i formuie naroftek, o ktorym tu mowiemy. Dla zapobieżenia tey małey przykrości, potrzeba przyłożyć płatek w kilkoro zwiniony, i zmoczony. Płatek ten wyfchnąwfzy twardnieie, i ucifka. Można także obmyć rękę wodką, albo fpirytufem winnym; ieżeli fię zbierze krew, ktoraby fię zanofiła na ropienie, potrzeba iey pomodz plaftrem cudownym (*divin.*) i trochą bafilicon, a ieżeli ropa przez pufzczenie krwi wyidzie, ofufza fię rana plaftrem bleywafowym.

TRUCIZNY (Mat. Szt. Lek.) Tak nazywaią wfzyftko to cokolwiek przyłożone zewnątrz, lub zażyte wewnętrznie, fprawuie taki fkutek, iż niezawodnie obawiać fię potrzeba okrutnych bolow, albo śmierci, albo też impreffyi, ktore przez całe zycie trwać będą.

Każdy wydział natury ma fwoie fzczegolne trucizny. Te ktorych doftarcza wydział zwierzęcy fą bardzo liczne, i niezmiernie dzielne. W wydziale roślin znayduie fię także wielka liczba trucizn, lecz te nie maią tak wielkiey dzielności iak trucizny z wydziału zwierząt: iednakże znayduią fię w Ameryce takie, ktore fą bardzo żywe. Mieszkańcy tamecznych kraiow hartuią fwoie ftrzały w tych truciznach, gdy toczą woynę z obcemi narodami, i rany ktore oni niemi zadaią, fą prawie zawfze śmiertelne.

Trucizny z wydziału rzeczy kopalnych fą bardzo fubtelne i dzielne, i te w krotkim bardzo czafie zabiiaią. Lepiey my znamy fpofob ktorym one działanie fwoie wywie-

raią, niż w truciznach zwierzęcych, i roślinnych; przeto daleko też ieſt łatwiey wſtrzymać ich ſzkodliwe ſkutki, i w tey mierze cała rzecz zawiſła od momentu, w ktorym ſię applikuią lekarſtwa.

Są trucizny, ktorych ſkutki ſzkodliwe ſą pewnym gatunkom zwierząt, gdy one ledwo bardzo nieznaczny ſkutek wykonywaią w ciele ludzkim; tym to ſpoſobem migdały gorzkie rodzą konwulſye w ptakach właſzcza w bocianach i gołębiach; też ſame migdały, i wronie oczy (*nux vomica*) zabiiaią pſy, i koty w konwulſyach, gdy tym czaſem z używania ich niepoſtrzegamy żadnego podobnego ſkutku w ciele naſzym.

Doſtrzeżono iż rozmaite trucizny uſzkadzaią rozmaitemi ſpoſobami działania duſzy; ieſt to fenomen, ktoremu Fizyologowie nie mogą dotąd naznaczyć żadney pewney przyczyny. Jad wścieklizny wzbudza taką boiaźń wody, iż na iey widok, na iey ſzeleſt, na iey nawet ſamo nazwiſko chorzy wpadaią w drzenie gwałtowne; pſinki czynią zatrutych okrutnemi; ſzaley taką ſprawia utratę przytomności w tych, ktorzy go zażyią, iż ci zdaią ſię bydź opętanemi od diabła; użycie wewnętrzne ziarek z iabłka miłości, taki przynoſi ſkutek na zmyſłach zewnętrznych i wewnętrznych, iż chorzy całkiem zapominaią otym, co mowili, lub czynili; niewidzą cale maiąc oczy otwarte, i nie ſłyſzą nic, choćby naypilnieyſzą dawali baczność.

Przymuſzeni ieſteśmy wyznać, iż ieſzcze dotąd mało nam ieſt znany ſpoſob działania rozmaitych trucizn. Wſzyſtkie tłomaczenia ktore dotąd powymyślano na wyłożenie

działania tego, ſą po większey części budowane na rozumowaniach, ktore ſię cale nie zgadzaią z doświadczeniem.

O TRUCIZNACH Z WYDZIAŁU ZWIERZĄT.

Pomiędzy truciznami, ktorych doſtarcza wydział zwierzęcy, niemaſz żadney okropnieyſzey, ani ſtraſzliwſzey nad ślinę pſa wściekłego. Jeſt to także iad ktorego po między innemi naymniey znamy naturę, i ſpoſob działania.

Nie będziemy ſię tu zaſtanawiać nad leczeniem choroby, ktorą ona rodzi, to ieſt nad *wścieklizną*. Niech ſię czytelnik uda do artykułu Hydrofobia, gdzieśmy wyłożyli to wſzyſtko, co ſię tylko ściąga do tey okrutney choroby. Nie mniey także niebędziemy ſię zaſtanawiać nad ſkutkami wynikaiącemi z ukąſzenia iaſzczurki, z używania nieumiarkowanego kantaryd, z iadu tarantuli, ſkorpiona, paiąka, ropuchy, węża, piiawki &c. Odſyłamy czytelnikow do tych artykułow, pod ktoremi wyłożyliśmy ſpoſob leczenia przyzwoity w tych rozmaitych okolicznościach. *Obacz* także artykuł JAD Zakończemy to cośmy ſobie zamierzyli powiedzieć o truciznach z wydziału zwierząt na wyłożeniu tego, co ſię tycze iadu człowieczego, ukąſzenia pſzczoły, oſy i komorow.

Człowiek tak iak inne zwierzęta ma także w ſobie iad ktorego może udzielić. Doświadczenie nauczyło, iż ślina w gniewie ieſt iadem i że ona gryzie: mowią ieſzcze iż woſk uſzny, krew mieſięczna i naſienie ſą tyląż odmiennemi iſtotami mogącemi zatruć. Nad czym ſię zaſtaowmy.

Z doświadczenia wiadomo, że ślina ludzka tak może bydź oſtra, i tak napełniona cząſtkami ſolnemi, iż przeſzedłſzy w zyły innego człowieka przynoſi częſto nayokropnieyſze ſkutki. Doświadczenie to z niemałym nieſzczęściem było kilkokrotnemi przypadkami ſtwierdzone.

Gdy człowiek w złości ugryzie drugiego, członek ten ſtaie ſię bolesnym, nabrzmiewa, i puchnie, i w krotce ſię wdaie inflammacya: za tą naſtępuie gorączka, ſzczawka, womity, i konwulſye, drzenia, poty zimne &c. Radzą w podobnym przypadku udać ſię do ſkaryfikacyi głębokich, i bliſkich części ukąſzoney; a potym do ſpoſobu poſtępowania takiego ſamego, iakiego ſię używa w ranach odebranych z kontuzyi, puści ſię choremu krew, przepiſzą ſię mu wewnątrz iſtoty kwaſkowate, i koiące, można ſię nawet udadź do alkali lotnego, ieżeli choroba na te pierwſze lekarſtwa nie uſtępuie.

Woſk uſzny połknięty wewnątrz w znaczney dozie ſprawuie womit, i zapala nieco żołądek; i z tey przyczyny poczytany on ieſt za truciznę. Rzadko ſię iednak przytrafia, ażeby go użyto w tak wielkiey ilości iżby do tych ſkutków przyſzło. Lecz gdyby ſię to trafiło, należałoby natychmiaſt przepiſać iſtoty kwaſkowate, i napoie takoweż w znaczney dozie.

Uznanie krwi mieſięczney za truciznę nie ma żadney przyczyny i dowodu; toż ſamo powiedzieć można o oſkrobinach paznokci i naſieniu.

Pfzczoły i ofy kłuią, ktore to ukłocie nie fprawuie iak tylko fkutki lekkie; zagłębiaią one w ciele żądła, ktore nofzą w ogonie: ten gatunek ofzczepu okryty ieft fiercią, i tak ukfztałcony, iż złatwością przenika; lecz nie tak latwo może bydź wydobyty: tak dalece iż chociaż niekiedy zwierzę famo fili fię na wydobycie go nazad, odrywa fię, i przyprawia ie w krotce o śmierć; na końcu tych fzpilek znayduią fię maleńkie pęcherzyki, w ktorych zawarty ieft iad.

Ukłocie tych zwierząt nie ieft niebezpieczne, byleby nie było kilkarazy powtorzone; rodzi ono pofpolicie naroftek czerwony bolefny; mieyfce żaś ukłote bywa białawe. Gdyby fię roy cały rzucił na iednę ofobę i pokłuł ią kilka razy, ofoba ta zoftawałaby w wielkim niebezpieczeńftwie, gdyżby fię ztąd zrodził phlegmon powfzechny, i gorączka inflammatyczna, ktoraby mogła kofztować zycie.

W przypadku ukłocia fiedmiu lub ośmiu razem tych infektow dofyć ieft na uleczenie, zachować bardzo umiarkowaną dyetę, obmywać części ukłote oxykratem, winem, wodą, fpirytufem wina kamforowym &c. Gdy fię gorączka zażega, puści fię raz lub dwa krew, przepifze fię tryb zycia iak nayściśleyfzy, tudzież używanie ferwatki, limonady &c. Nakoniec ieżeliby chory był pokłuty i fpuchły w całym ciele, należy tę chorobę poczytywać za trudną do uleczenia, i poftępować z nią tak iak z prawdziwą inflammacyą. Polegać potrzeba wiele na pufzczeniach krwi, na wymoczeniach chłodzących,

dzących, enemach, i dyecie: obmywać się będzie całe ciało oxykratem; w reszcie zakończy się leczenie purgansem lekkim.

Ukłocie komaru iest prawie teyże samey natury; i wymaga takiegoż samego sposobu postępowania iak ukłocie pszczoły, i osy. Gdy ukłocie to rzadko gdzie znayduie się po ciele, przestać można na obmywaniu mieysc ukłotych oxykratem; ieżeli zaś gęsto, użyc potrzeba łaźni z wody bzowey, przyłożą się kataplazmy z ośrzodka chleba, przepiszą się wewnątrz istoty rozrzedzaiące i koiące; choroba zwykła nayczęściey ustępować na te małe lekarstwa.

O TRUCIZNACH Z WYDZIAŁU ROSLIN.

Trucizny roślinne daleko się w większey liczbie znaydują w Ameryce, i w Azyi niż w naszych klimatach. Naypospolitsze u nas są iad grzybowy *Patrz* Grzyb. *Opium* dane w wielkiey dozie *Patrz* Opium; ziele toiad, mlecznik, cykuta, bob S. Ignacego. *Obacz* te artykuły. Trucizna roślin purguiących, i womitowych, iad bobku wiśniowego, o ktorych teraz mowić będziemy.

Rośliny purguiące zwane drastycznemi mogą bydź poczytane za truciznę bardzo dzielną, gdy się ich użyie nie umiarkowanie; działaią one przez swą część żywiczną, ostrą, i irrytuiącą, ktora zawsze bardzo dobre sprawuie skutki, gdy mamy baczność roztworzyć ią w wodzie lub w winie z solami obospolnemi; lecz ieżeli przez niewiadomość albo nieuwagę chybiemy tey

iſtotney oſtrożności, wypada iż żywica ta klei ſię do powłok kiſzkowych, irrytuie gwałtownie te części całkowicie nerwowe, i ſprawuie w nich inflammacyą, ktora bardzo częſto kończy ſię gangreną.

Chory doświadcza nayprzod pieczenia żywego około żołądka i i hipokondr: w krotce potym zaczynaią go dręczyć nudności, zbierania ſię na womity, gorączka ſię zaymuie, ſkora wyſycha, żołądek nabrzmiewa, twardnieie, i ſtaie ſię boleſnym; doświadcza ſię rznięcia trudnego do wyrażenia, za ktoremi naſtępuią wyizuty krwiſte, ktore palą przechodząc przez otwor pośladkowy; za temi konwulſye i ſynkopy; puls bywa ściśniony, i przerywany; uryny cale nie płyną, nakoniec poty zimne w krotce napadaią po tym okropnym ſtanie, i w krotkim czaſie zamykaią życie.

Otworzenie ciał takowych po śmierci ſtwierdziło iednoſtaynie, że te rozmaite ſymptomata były ſkutkiem prawdziwey iuż inflammacyi.

Jeżeli lekarz przyzwanym będzie wcześnie, i gdy może wnoſić, że trucizna ta trwa ieſzcze w żołądku, użyć powinien wſzyſtkich znanych ſrzodkow na wzbudzenie womitu; każe pić ciała oleyne w znaczney dozie, i iak naywięcey wody ciepłey.

Jeżeli ſądziemy iż trucizna ta przeſzła iuż do kiſzek, udać ſię na ow czas potrzeba do kwaſow, iak ieſt limonada &c. A w reſzcie poſtępować podług ſpoſobu leczenia przepiſanego na inflammacye dolnego brzucha; każą ſię pić wymoczenia pierſiowe,

łagodzące, i koiące; powtarzać często enemy oleyne z wodą wygotowanych kiszek; użyie się także fomentacyi na dolny brzuch, przepiszą się połkąpiele, można nawet zalecić kilkokrotne puszczenie krwi, byle chory niebył zbytecznie osłabiony. Wielu Praktykow radzi w takowym przypadku narkotyka; lekarstwa te mogą bydź pożyteczne; roztropność iednakże radzi, ażeby zaczekać aż się symptomata nie co ukoią; na ow czas to dopiero można pozwolić używania ich, lecz i tak potrzeba ich dawać w bardzo małey dozie, i z wielką ostrożnością.

Emetica roślinne dane w zbyt mocney dozie przynoszą bardzo okropne skutki; potrzeba z pomiędzy nich wyłączyć *hypecacuana*. Dostrzeżono iż istota ta choć w większey dozie zażyta nie sprawuie żadnego szkodliwego skutku. Sądzić można iż żołądek nie przyimuie iey więcey tylko tyle ile znieść może. *Patrz* SUPERPURGATIO.

Gdy będziemy przyzwani do odwiedzenia osoby, ktora zażyła lekarstwo womitowe roślinne zbyt mocne, albo w zbyt wielkiey dozie, udadź się należy do kwasow, końcem wstrzymania dzielności istoty żywiczney, ktora sama działa w emetykach roślinnych, lecz często przytrafia się, iż womit trwa chociaż przyczyna iego ustąpiła iuż całkowicie, dla tego, iż fibry żołądkowe są osłabione; w takowym przypadku narkotyk łagodny pomodz może; i dla tego można przepisać opium albo syrop diacodium w małey dozie.

Woda dyſtyllowana z bobku wiśniowego uchodzi od nieiakiego czaſu za iednę z naydzielnieyſzych trucizn, iakich doſtarcza wydział roślinny. Starożytni nie poczytywali tey wody za iadowitą; lecz gdy w wieku oſtatnim doſtrzeżono, iż dwie damy w Irlandyi napiwſzy ſię tey wody przypadkiem, umarły natychmiaſt, zaczęto z nią czynić doświadczenia i te iaſno okazały, że ona ieſt iedną z naydzielnieyſzych, naypewnieyſzych i nayokropnieyſzych trucizn. Niektore zwierzęta, ktorym iey nalewano, zdychały wprzod ieſzcze nim woda ta doſzła do ich żołądka.

Otworzenie ciał zatrutych tą wodą nie okazuie żadnego światła o ſpoſobie działania iey; wſzyſtko zdaie ſię zoſtawać w ſtanie naturalnym, gdy ſię przypatruiemy żołądkowi, gardzielowi i kiſzkom, iedyne tylko żyły w takowych ciałach zdaią ſię bydź nabrzmiałe, rozciągłe, i pełne krwi tak rzadkiey, iż ta całe choć na wolnym powietrzu nie tężeie, i nie zſiada ſię.

Chociaż wewnątrz nie doſtrzeżono, iż tak rzekę, ſkutkow działania tey trucizny, iednakże ona rodzi ſymptomata nayokropnieyſze. Zatruci doświadczaią nayprzód drzenia powſzechnego, ckliwości około żołądka, rzucaią ich okropne konwulſye, i czuią nieznośne bole w głowie; wſzyſtkie członki wpadaią w paraliż, tracąc ruch i czucie; za temi ſymptomatami naſtępuią poty zimne, ſynkopy, i śmierć.

Antydot tey trucizny nieznany był przez doſyć długi czas. Winniśmy iego wynalazek P. *Mead*. Wielki ten mąż widząc iż kordya-

ły i iſtoty rozgrzewaiące, których P. *Nicole* lekarz Angielſki używał, mało były ſkuteczne, użył ſoli alkalicznych lotnych, które przywróciły życie wielkiey liczbie oſób.

Właściwym więc lekarſtwem przeciwko tey truciznie ieſt ſól alkaliczna lotna; daią ią wciągać noſem, każą ią pić, naciéraią nią ſkronie, i całe ciało, wykonawſzy wprzód frykcye ſuche aż do czerwoności.

O TRUCIZNACH Z WYDZIAŁU RZECZY KOPALNYCH.

Truciznami z wydziału rzeczy kopalnych ſą arſzenik, aurypigment, *ſublimatum corroſivum*, *aqua fortis*, wapory mineralne &c. Poradziwſzy ſię tych artykułow znaydzie czytelnik ważne ſzczególności, tyczące ſię nie mniey ich ſkutkow, iako i ſpoſobow zapobiegania onymże: przeſtaniemy więc zatym na mówieniu tu o nich w ogólności.

Gdy ſię oſoba zatruła przez zażycie arſzeniku, *ſublimat: corroſiv:*, *aquæ fortis*, albo innych tym podobnych iſtot, każe ſię iey natychmiaſt pić iak naywięcey wody ciepłey; wzbudzać ſię w niey będzie womit przez wkładanie palca, albo piórka do gardła; potym ſię iey każe pić wiele oliwy; ieżeli puls ieſt mocny, bóle gwałtowne, bez ſłabości i mdłości, można radzić puſzczenie krwi z ręki: można ieſzcze zamiaſt oliwy używać mleka; używać go zaś powinien chory w wielości znaczney dla ſprowadzenia iadu, i wſtrzymania ażeby on działania ſwego nie wywierał na błonę powłoczącą żołądek i ki-

ſzki. W przypadku gdyby nie można mieć oliwy ani mleka, można użyć maſła świeżego, albo też mocnego dekoktu z ięczmienia, i owſa których zarówno w wielkiey dozie używać ſię powinno. Można także przepiſać Looch naſtępuiący, który iak doświadczenie ſtwierdziło bardzo ieſt ſkuteczny na pochłonienie cząſtek oſtrych trucizny.

Weź *Oleyku z migdałow ſłodkich*, uncyi 3
Skorup oſtrzygowych preparowanych, drachm 3
Gummy adragantſkiey roztworzoney w wodzie puł uncyi, *ubiwſzy ią z dwoma żołtkami z iay.*
Syropu slazowego, uncyą 1

Uròb to wſzyſtko razem na looch; którego chory brać powinien po trzy lub cztery łyżeczki na raz.

Gdy choroba zacznie ſię iuż koić, gdy pryncypalne przypadki rozpędzą ſię, gdy ſię puls zacznie wzmagać, można puścić krew z ręki, ażeby zapobiedz zatkaniu, któreby ſię przydarzyć mogło, i wſtrzymać ſkutki niepomyślne, któreby ſilenia ſię womitowe pociągnąć za ſobą mogły. Roztropność wymaga, ażeby kontynuować przez kilkanaście dni używanie dekoktu ięczmiennego, i owſianego, o którym mówiliśmy wyżey, równie iak i enemy. Codziennie chory zażyie pół drachmy dryakwi; ieżeliby gardło oblazło ze ſkóry, użyie ſię gargaryzmu zrobionego z miodku różanego roztworzonego w wodzie, do którego ſię przyda nieco ſyropu limoniowego.

Niekiedy trafiaią ſię bole niezmierne w żołądku; w takowym przypadku zaſadzić należy leczenie na enemach oleynych i lipkich, do których ſię przyda cokolwiek dryakwi; na żołądek zaś przyłożą ſię fomentacye miękczące.

Doſyć częſto ſpoſoby te, któreśmy dopiero wyliczyli, wyſtarczaią na zaſłonienie od śmierci ludzi zatrutych iſtotami, o których rzecz ieſt, zwłaſzcza gdy ſię im zacznie zaradzać wcześnie, i gdy trucizny tę połknięte były w małey dozie; lecz ieżeli pózno zaczniemy zaradzać, i ieżeli trucizna zażyta była w znaczney ilości, rzadko kiedy chorzy mogą bydź wyratowani od śmierci.

Jeżeli ſię udało, za pomocą ſrzodkow roztropnie przepiſanych, wſtrzymać działanie trucizny, i zapobiedz iey złym ſkutkom, nie potrzeba iednakże pozwalać chorym wina i mięſa: potrzeba ażeby mleko było ich całkowitym pokarmem przez cały czas przychodzenia do zdrowia, który częſto bardzo bywa doſyć długi.

Wapory mineralne, których iadowitość przynoſi znaczne uſzkodzenie w ekonomii zwierzęcey, wymagaią ſpoſobu leczenia odmiennego.

Nayprzód wzbudzić potrzeba womit iakim emetykiem, iak ieſt przyprawa naſtępuiąca:

Weź *Tartar: emetic:* gran 3
Oczu raczych w proſzku drachm 2
Naſion kaſsyi utłuczonych drachmę 1

Rozpuść to wſzyſtko w półtory kwarty wody, i tego trunku, przecedziwſzy go

wprzód, daway choremu po szklance co pół godziny. Każ mu także razem pić iak nay-więcey wody ięczmienney. Przepisz mu potym napoie zrobione z oleyku migdałow słodkich, olbrotu i syropu ślazowego. Istoty oleyne i lipkie są w ogolności bardzo pomocne w tych okolicznościach; baczyć także potrzeba, ażeby osoba struta była umieszczona w pomieszkaniu takim, w którymby powietrze było zdrowe, i mogło bydź zawsze odmienione. Jeżeliby osoba ta zdawała się bydź strasszoną zaduszeniem, można iey lać wodę zimną na twarz; i ieżeli puls iest mocny i wyraźny, można puścić krew z ręki; każe się iey także brać co wieczor pół drachmy dryakwi, a iednę proszku chłoniącego iak naprzykład z oczu raczych; z resztą postępować można podobnie iak się przepisało względem tych, którzy są zatruci przez ciała z wydziału rzeczy kopalnych.

Przydaiemy tu co do słowa wypis słowowny z Dykcyonarza zdrowia.

" Rozmaite (słowa są iego) są gatunki trucizn, iedne zwierzęce, inne roślinne, a trzecie mineralne. Pomiędzy pierwszemi są skorpion, iaszczurka, tarantula &c: pomiędzy roślinnemi liczą psinki, mandragorę, szaley &c: Nakoniec z wydziału rzeczy mineralnych są arszenik, auripigment, *sublimatum corosivum*, *aqua fortis* i wapory mineralne. "

" Znaki zażytey trucizny wewnętrznie są następuiące: chory doświadcza ckliwości, i womitow złączonych z sileniem się, i ruchem konwulsyinym; czuie mdłości, i cięźkość około serca, pieczęnie i boleść ustawiczną od

uſt, aż do kiſzek, złączone z potami zimnemi, ſzczkawką, palpitacyą, i konwulſyami; puls bywa żywy, ściśniony, i mały, brzuch poſpolicie wzdęty, części końcowe zimne, i członki drzące, uryna zatrzymana nie płynie tylko z wielkim pieczeniem; oczy nabrzmiewaią, i żyły pęcznieią; napadaią zawroty, wzrok gінie, puls ſłabieie, i chory ginie w konwulſyach okrutnych. „

" Gdy ſię trucizny kommunikuią zewnętrznie, rodzą także ſymptomata rozmaite. *Obacz* UKĄSZENIE. „

" Wapory arſzenikowe rodzą kardyakę, ſynkopy, lipotymie, bole żołądka, womity niezmierne, wzdęcie żołądka, rznięcia żywe w kiſzkach, i wyrzuty ſpodnie pieczące i zrzące, a nakoniec konwulſye. „

" Wapory merkuryuſzowe rodzą affekcye dychawiczne, katary, zaduſzaiące, drzenia w nerwach, zbierania ſię na womit, kardyalgie, tenezmy, dyarrye, i bóle niezmierne w żołądku. „

" Wapory mineralne ſiarczyſte wzbudzaią ſuffokacye śmiertelne, dychawice ſuche i konwulſyine, a nakoniec phtyzyą. „

" Wapory z węgli ſprawuią bole głowy, zawroty, mdłości, a niekiedy śmierć. „

" Odor ulatuiący z wina, piwa i miodu, pod czas ich formentacyi dotyka pryncypalnie pierſi, duſi, rodzi ſpazmy, a niekiedy przynoſi śmierć nagłą. „

" Przyczyną bliſką trucizn ieſt materya zrząca, działaiąca na nerwy albo krew, i wſzyſtkie te ſymptomata, które w takowych przypadkach poſtrzegamy, ſą tyląż oznakami ſilenia ſię natury na wypędzenie nieprzyia-

ciela, któregoby ona chciała zwyciężyć, i wyrzucić z ciała; przyczynami dalſzemi ſą te wſzyſtkie iſtoty, któreśmy dopiero wyliczyli, bądź one zażyte będą wewnętrznie bądź udzielone zewnętrznie. „

" Z tego, cośmy tu powiedzieli, wypada iż to wſzyſtko cokolwiek wywiera na ciało ludzkie ſkutki gwałtowne i nagłe, poczytane bydź powinno za truciznę. W tym więc rozumieniu pokarmy nayzdrowſze użyte zbyt obficie, przemieniaią ſię w truciznę; i zdaie ſię bydź rzeczą podobną do prawdy, iż iſtoty te nie różnią ſię cale od trucizn, tylko w tym iż one pod większą lub mnieyſzą obiętością zamykaią więcey lub mniey cząſtek zrzących, i iadowitych. „

" Nikomu nie ieſt tayno, iż ſkutki trucizn tak ſą gwałtowne, iż ieżelibyśmy na nie nie użyli natychmiaſt ſrzodkow przyzwoitych, iużby było po chorym, gdyżby przyſtąpiły przypadki, których nie ieſteśmy panami uleczyć. „

"Gdy po znakach, któreśmy wyżey opiſali, poſtrzeżemy, że oſoba ieſt zatruta, uſiłować potrzeba natychmiaſt dowiedzieć ſię iakiey natury była ta trucizna; to ieſt czy ieſt z wydziału roślin, czy z kopalnin, gdyż one wymagaią odmiennego ſpoſobu poſtępowania. „

O TRUCIZNACH MINERALNYCH.

" Jeżeli oſoba otruta zażyła arſeniku, ſublimatu zrzącego, wódki krolewſkiey, albo innych tym podobnych iſtot, zacząć potrze-

ba od przepiſania iey oliwy w wielkiey obfitości, i dawać iey bezuſtannie enemy takoweż; ieżeli poſtrzeżemy, że puls ieſt mocny, że chory doświadcza bolow gwałtownych, i że nie ſłabieie cale, każe ſię mu puścić krew z ręki, i oraz pić przed oliwą wiele wody ciepłey, wzbudzaiąc mu womity przez wkładanie palca, albo piorka, a ieżeli ztąd nie otrzymuiemy żadnego ſkutku, dopinać potrzeba ſkutku tego oliwą, ktorey ſię dawać będzie w wielkiey dozie, albo też ieżeli ſię podoba, każe ſię choremu pić w wielkiey obfitości mleko, uſiłuiąc ażeby tym ſpoſobem trucizna ſię zakleiła, i nie wywierała ſwego iadu na wnętrzności. W niedoſtatku mleka, i oliwy można użyć maſła ſwieżego, albo dekokcyi mocney z ięczmienia, i owſa, ktorych także rownie w znaczney ilości używać powinien: kontynuiąc przytym enemy iakeśmy wyżey przepiſali; można także pomyślnie przepiſać looch naſtępuiący:

Weź *Oleyku z migdałow ſłodkich* uncyi 3.
Skorup oſtrzygowych preparowanych; drachmy 3.
Gummi Adragantſkiey roztworzoney w wodzie, poł uncyi *ubiwſzy ią zdwoma żołtkami z iaia.*
Syropu ślazowego uncyą 1.

"Zmieſzay to wſzyſtko na zrobienie loochu, pamiętaiąc ażeby za każdym razem gdy go chory ma zażywać zamącic w butelce; zażywać go zaś będzie po dwie lub trzy łyżeczki.

" Gdy się pryncypalne przypadki trucizny ukoią, gdy się puls ożywi, i gdy siły zaczną przychodzić, można puścić krew z ręki. Kontynuiąc przytym dekokcyą z ięczmienia i owsa, przydawszy do każdey kwarty tego dekoktu iednę uncyą iaskołczego ziela (*dompte-venin*) i poł uncyi korzeni skorsonery. Każe się mu także w wieczor brać po poł drachmy dryakwi, a w dzien trunek następuiący :

" Weź *wody dystyllowaney z Międtkwi*, uncyi 3
Oczu raczych, drachmę 1
Saletry oczyszczoney gran 15
Soli osadowey (sedatif) poł drachmy
Syropu z grzybienca uncyą 1

" Z rob z tego trunek, ktory chory wypiie z rana na dwa razy, w cztery godziny iedno po drugiem.

" Kontynuować się będą regularnie enemy, dryakiew, tyzanna powyższa co dziennie aż do doskonałego uleczenia.

" Jeżeliby szyia była skaleczona, i na poł spalona, można zrobić gargaryzm z miodku rożanego roztworzonego w wodzie, z trochą syropu limoniowego.

" Gdy bole dolnego brzucha są żywe, podwoią się enemy, do ktorych przydać ieszcze można trochę dryakwi. Przytym przykładać się będą fomentacye miękczące, i koiące iak iest następuiąca :

" Weź *Dryakwi* drachma 2
Oleyku Liliowego,
Rumieniowego każdego po drachmie 1
Kopru poł drachmy.
Kamfory drachmę 1

" Zmieſzay to razem, i tym każ ſmarować brzuch co poł godziny.

" Nie należy choremu pozwalać wina, i mięſa aż dopiero po długim czaſie po iego uzdrowieniu; powinien on przeſtać na ſamym mleku przynaymniey przez piętnaście dni, lub przez cały mieſiąc po ſwoim przypadku.

O TRUCIZNACH ROSLINNYCH.

" Trucizny roslinne, iak ieſt ſzaley, pſinki, mandragora, i opium ſprawuią także w ciele ludzkim ſkutki bardzo gwałtowne, iako to zbierania ſię na womit, ſłabości ſerca, womity, dyarrye, bolenie wnętrzności, a nadewſzyſtko ſłabości. kardyalgie, konwulſye, obłąkania, i śmierć.

" Potrzeba w takowych przypadkach puścić choremu krew, ieżeli tego ſiły iego dozwalaią, i dadź mu zażyć trzy drachmy womitowego w enemie, dla wyprowadzenia gorą lub dołem części iakiey trucizny; poczym każe ſię mu pić w obfitości limonada albo woda z ſyropem octowym; można nawet ieżeli ſymptomata te bardzo ſą gwałtowne, kazać mu wypić ſzklankę ſamego octu na raz: ieſt to naylepſze lekarſtwo przeciw truciznie z pomiędzy tych, iakie

dotąd odkryto, na zniszczenie skutkow takowego gatunku istot.

" Nie należy tu dawać dryakwi, ani lekarstw koiących, gdyż one powiększyłyby ieszcze skutki trucizny; lepiey iest przepisać napoy następuiący:

" Weź *Wody przepędzaney z Miętkwi*, uncyi 3
Wody z kwiatow pomarańczowych, poł uncyi
Saletry oczyszczoney gran 20
Syropu limoniowego uncyę 1

" Zmieszay to wszystko razem, do zażycia na dwa razy w trzy godziny iedno po drugim.

" Niezaniedbaią się oraz enemy z serwatki, i syropu octowego, do czego można ieszcze przydadź kilka łyżeczek oliwy, ieżeli iest ściśnienie w kiszkach, i ieżeli żołądek nie płynie.

O WAPORACH MINERALNYCH IADOWITYCH.

" Wapory mineralne z merkuryuszu, i siarki leczą się sposobem następuiącym. Potrzeba nayprzod wzbudzić womit, za pomocą iakiego emetyku, iak iest następuiące:

" Weź *Tartar. emetic.* gran 3
Oczu raczych w proszku drachm 2
Nasion kminu polnego (carum.) drachmę 1

" Rozpuść to wszystko w połtory kwarty wody, przecedz i daway choremu napoiu tego po szklance co poł godziny, każąc mu przytym pić wiele wody ięczmienney; potym się mu każe pić oleiek z migdałow słodkich, olbrot, syrop ślazowy; oleie powinien brac gorą i dołem, i w ogólności wszystkie istoty koiące, ktoreśmy w pierwszym artykule wyliczyli. Wprowadzi się chorego na powietrze chłodne, i przewiewaiące; a ieżeliby mu groziły suffokacye, można mu lać na twarz wodę zimną; puści się mu także krew, ieżeli tego puls zdaie się wymagać, tudzież w wieczor każe się mu używać dryakwi, i proszek chłoniący, iak iest z oczu raczych; a w reszcie postępować się będzie podług przepisu o truciznach mineralnych.

O TRUCIZNACH ZEWNĘTRZNYCH.

" Pod artykułem *Ukąszenie* znaydzie czytelnik to co się ściągać może do iadu zwierzęcego. Przydamy tu tylko to co się ściąga do chorob epidemicznych, ktore tu uważać będziemy w względzie trucizn zewnętrznych, z przyłączeniem sposobow ochraniaiących od ich zarazy.

" Naypierwszym prawidłem, za ktorym iść potrzeba końcem uzbroienia się od chorob zaraźliwych, iest: ażeby nie nadużywać sił naturalnych, przez wylewanie się na passye gwałtowne, prace nieumiarkowane, i przez ostabianie onychże lekarstwami ktore ie niszczą lub przynaymniey uszka-

dzaią, iak ſą wyproźniaiące, to ieſt purganſe, potne, emetica, i pędzące, żeby w ciele utrzymać tę dzielność i tę całość ſił tak potrzebną naturze, dla pozbycia ſię i pognębienia materyi iadowitey, i zabronić, ażeby ta nie przemagała nad naturą.

" Potrzeba tylko utrzymać wolność wſzyſtkich funkcyi przyrodzonych, iako to tranſpiracyi; można na ten koniec używać co rano wymoczenia wierzchołkow rozmarynowych, ſzałwiowych, dekokcyą lekką z iagod bobkowych; można także utrzymywać żołądek w rozwolnieniu zapomocą iakowych bulionow roślinnych, w ktorych ſię rozpuści poł drachmy kremortartary.

" W pleurach należy ſię wyſtrzegać pokarmow rozgrzewaiących, likworow ſpirituſowych, prac gwałtownych, używać co dziennie infuzyi z kwiatow maku polnego, albo też zażywać po pięć albo ſześć łyżeczek nadzień ſoku burakowego.

" W Dyſſenteryach należy ſię także nie mniey wyſtrzegać wſzyſtkiego tego co może rozgrzać i zapalić krew; przeſtanie ſię na używaniu tylko infuzyi piołunowey, albo miętczaney, albo też proſto na kawałku korzenia kurzego ziela żuiąc ie i połykaiąc ſlinę.

" Wpłynieniach żołądka poſtępuie ſię podług tegoż ſamego prawie prawidła, iak wyżey; tylko potrzeba bydź bardzo wſtrzemięźliwym w używaniu pokarmow, i wyſtrzegać ſię ieść rzeczy niezdrowych zachowuiąc zawſze tryb życia ściſły. Można codziennie żuć tabliczki z oczu raczych, al-

bo

bo pić nieco wina czystego, przydawszy do niego iednę uncyą syropu pigwowego, i dwadzieścia gran opiłkow stalowych, do iedney kwaterki, i to wypić na trzy razy na dzień.

" Dla prezerwatywy od gorączek kwartan połknąć. potrzeba kilka ziarek całych pieprzu, albo też żuć kawałek mały imbieru; zalecaią także nasiona musztardowe, i kilka ziarek iałowcu.

" Używanie piołunu, i bożego drzewka w infuzyi, albo też soku z maruny biorąc go po łyżeczce prezerwuie od febry tercyanny.

" Na żołtaczkę zalecaią wodę z rhubarbarum po szklance, albo też zażywanie raz lub dwa na miesiąc dwadzieścia cztery gran mydła Weneckiego, w mleku ciepłym. Wino stalowe iest ieszcze prezerwatywą na tę chorobę.

" Gdy się straci apetyt, gdy się doświadcza niesmaku, i niestrawności nałogowych, sok rzerzuchowy i musztarda używane pod czas iedzenia zapobiegną temu z łatwością.

" Kaszel bywa także epidemiczny; potrzeba utrzymywać przedech powietrzem łagodnym, i ciepłym, tarciami lekkiemi po całem ciele, i braniem infuzyi lekkich z kwiatow podbiału, i majoranu. Można także dadź połknąć trzy grany kadzidła (*encens*) w iaiu, albo też raczey zrobic gatunek opiatu, z części rownych miodu, cukru, i masła roztopionych razem, daiąc tego zażywać po poł daichmy w cztery godziny.

" Na rozpędzenie ciężenia albo bolow głowy, procz prawideł ogolnych dyety, i trybu zycia przepisanego pod osobnym artykułem, połykać potrzeba po iednym lub dwa grany kamfory, albo też wciągać nosem spirytus winny, w ktorym się wymoczyły wprzod wierzchołki rozmarynowe.

" Od bolow rumatyzmowych i szkorbutycznych służy za prezerwatywę unikanie mieysc zymnych, i wilgotnych, popiiaiąc trochą wina czystego, biorąc codziennie kilka gran kadzidła roztworzonego w winie; iedząc rzerzuchę nakształt sałaty i musztardę przy iedzeniu; przyłoży się także czyli raczey obwinie się część dolegaiąca skorą, albo suknem.

" W gorączkach ziadliwych, wyrzucaiących, petociowych, albo w ospicach używaią proszku następuiącego:

" Weź *kąsku Armeńskiego preparowanego z wodą rożaną i szczawicwą* uncyi 3
Korali czerwonych preparowanych drachm 6
Cynamonu, uncyi $\frac{1}{2}$
Skorek Cytrynowych,
Santałow Cytrynowych, i czerwonych każdego po drachmy 3
Skorek pomaranczowych uncyi $\frac{1}{2}$
Oskrobin kości słoniowey drachm 3
Szafranu oryentalnego drachmę 1
Rogu Jeleniego preparowanego bez ognia, drachm 3

" Wſzyſtko to razem utrzyi na proſzek; dozą tego proſzku ieſt poł drachmy do zażycia w wodzie bernadynkowey.

" Lekarſtwem atoli daleko właściwſzym w podobnym przypadku ieſt proſzek naſtępuiący:

" Weź *Korzeni kurzego ziela,*
Naſion ſzczawiowych,
Sałaty,
Koryandru,
Cytrynowych,
Pomarańczowych, każdego po drachmy 2
Santału cytrynowego, i czerwonego,
Dyptanu, każdego po drachmie 1
Korali czerwonych,
Burſztynu białego,
Oſkrobin kości ſłoniowey,
Paiecznika
Kardamomu,
Cynamonu,
Muſzkatowego kwiatu,
Godzikow ſklepowych,
Szafranu oryentalnego,
Zedoaru każdego po ſkrupuły 2
Wierzchołkow Meliſsy w proſzku drachm 3
Kwiatow Grzybieńca,
Wołowego ięzyka,
Burakowych,
Rożanych,

Kwiatow Pomarańczowych,
każdych po drachmy ½
Kamfory gran 12

to wfzyftko razem dofkonałe utarłfzy i umiefzawfzy. Dozą tego ieft poł drachmy w wodzie oxytriphilium

" Proftfzym lekarftwem fą trzy lub cztery grany fzafranu w napoiu iaki fię podoba; albo też poł drachmy dyptanu białego w profzku; można ieszcze brać w profzku lekarftwo następuiące:

" Weź *Cynamonu,*
Kardamomu każdego po fzkrupuły 2
Gozdzikow fklepowych gran 24
Kwiatu Mufzkatowego, fzkrupuły 2
Imbieru,
Pieprzu czarnego po fzkrupułu ½

" Zrob z tego profzek do zażywania po poł drachmy na raz.

" Można także kazać żuc fkorki pomarańczowe, albo cytrynowe, lub też nafiona tak iednego iako i drugiego pod czas zarazy. Owoż ieszcze fą dwa profzki ktorych także można używać

" Weź *Profzku z Dyptanu Kreteńfkiego,*
Santału Cytrynowego, każdego po fzkrupułu ½
Kamfory, grany 2

" na zrobienie kąſku w konſerwie rożaney: Albo też.

" Weź *Zedoaru w proſzku* gran 24
Sześć naſion albo iąder Cytrynowych
Kamfory gran 1

na ieden kąſek do zażycia na tenże ſam koniec.

" Naylepſzemi ze wſzyſtkich prezerwuiących ſą kamfora, dyptan, ſzafran, i mirra.

" Co do zarazy morowey, na ów czas żyć potrzeba bardzo ſkromnie, i wyſtrzegać ſię wſzelkich zbytkow w używaniu rzeczy nienaturalnych, a nadewſzyſtko uzbroić ſię przeciwko paſſyom, i wſtrzymać ſię od tego wſzyſtkiego co może wyniſzczać ſiły, zatrzymać przedech, i zrodzić ſurowiznę w pierwſzych naczyniach; naybardziey zaś uzbroić ſię potrzeba w odwagę, i oddalić od ſiebie boiaźń, i pomieſzanie; gdyż niezawodna ieſt iż paſſye takowe tyle ludzi zabiiaią ile ſama zaraza morowa.

" Ci ktorych ſtan przymuſza żyć pomiędzy zarażonemi, przeſtrzegać powinni, ażeby ſię iad nie zmieſzał z ich humorami. Na ten koniec dobrze ieſt ſpluwać i womitować niekiedy, wymywać ſobie uſta octem, i winem, i oneż wciągać noſem; ſkutki tych likworow będą ieſzcze dzielnieyſze, ieżeli one będą przyprawne, rutą, ſkorkami cytrynowemi &c. Srzodki takowe daleko ſą ſkuteczniey ſze niż żucie korzeni zedoarowych,

dzięglowych, i miftrzowniku. Dobrze także ieft pić wino Ryńfkie. Kawałek Cytryny ieft także pomocnym w takowych przypadkach, a kauterye fą wyborną prezerwatywą od tey choroby.

" Gdy pleura będzie znaczna, można fobie kazać puścić krew, wziąść w wieczor poł drachmy dryakwi, a na zaiutrz łyżeczkę lub dwie effencyi biedrzeńca białego; nacierać fię potym będzie nos, ufta, wargi, i ręce octem naftępuiącym, ktory pofpolicie zowią octem czterech złodzieiow.

" Weź *Wierzchołkow fwieżych wielkiego i małego Piołunu,*
Wierzchołkow Rozmarynu,
Szałwii,
Miętkwi,
Ruty, każdych po uncyi ½
Kwiatow fuchych Lawandy uncyi 2
Czofnku drachmy 2
Trzciny wonney (calamus aromaticus),
Cynamonu,
Goździkow,
Gałki mufzkatowey, każdego po drachmy 2
Octu bardzo mocnego kwart 4

" Niech fię to razem trawi na słońcu przez trzy tygodnie, albo ieżeli nam go nagle potrzeba przez czterdzieści ośm godzin na popiele gorącym zamknąwfzy dobrze naczynie. Przecedz przez płotno wycifnąwfzy

mocno, a potym ieſzcze przécedziſz przez bibułę. Dopiero przyday:

Spirytuſu wina kamforowego, uncyi ½

" Używać ſię będzie tego octu, iako prezerwatywy licznemi bardzo doświadczeniami ſtwierdzoney.

" Pamiętać potrzeba z rana i w wieczor palić w ſwem mieſzkaniu iagody iałowcowe, dla naprawienia zarazy powietrzney.

" Będąc przymuſzonym żyć pomiędzy zarażonemi od morowego powietrza, wyſtrzegać ſię potrzeba, ażeby ſię nie dotykać ich ſukien, trzymać zawſze w uſtach kawałek korzenia biedrzeńcowego, albo iaſkołczego ziela, pamiętaiąc ſpluwać zawſze ſlinę. Nacierać ſię potrzeba i umywać iakeśmy iuż powiedzieli octem czterech złodzieiow przed i po dotknięciu ſię zarażonych; kadzić także pomieſzkanie burſztynem, myrrą, bendzwinem w rownych częściach rzucanemi na popioł gorący. Nacierać potrzeba octem wſzyſtkie te ſprzęty ktorych ſię poſpoliciey używa; przyprawiac nim wſzyſtkie potrawy, a ſtarać ſię naybardziey zachować przytomność, i ſpokoyność umyſłu, bez ktorey wſzyſtkie prezerwatywy byłyby bezſkutecznemi. Obacz POWIETRZE MOROWE. *Diction. de Santé Tom. II. pag. 364. & ſuiv.*

TRUNEK (Farm.) Jeſt to mieſzanina czyli roztworzenie rozmaitych, proſzkow, konfektow, elektuarow, ſyropow w rozmai-

tych likworach, ktorey chorzy pod postacią trunku zażywaią.

TRUNEK CHŁONIĄCY.

Weź *Koralu preparowanego* drachmę 1
Syropu piołunowego,
Wody z kwiatow pomarańczowych, każdego po uncyi 1
Wody z Maku polnego uncyi 6

Zmieszay to wszystko na trunek, ktorego się zażywać będzie po łyżeczce.

TRUNEK ŁAGODZĄCY.

Weź *Gummy Arabskiey utartey na proszek* drachm 2
Wody ięczmienney, funty 2

Gotuy to wraz poki się gumma nie rozpuści; a potym przyday

Syropu ślazowego uncyi 2

odstawiwszy naczynie od ognia.

TRUNEK ALEXYTERYCZNY.

Weź *Oleyku z migdałow słodkich* uncyi 3

rozpuść w nim:

Kamfory gran 20

przyday potym

Syropu limoniowego uncyą 1

Umieſzay na trunek, ktorego ſię zażywać powinno po łyżeczce. Pomaga on w ſkwinancyach, albo bolach gardła gangrenowych.

TRUNEK ULZYWAIĄCY.

Weź *Kamfory w proſzku* drachmę 1

na to naley:

Wody wrzącey funt 1

Zoſtaw to w naczyniu zamkniętym poki aż nie oſtygnie; a potym przecedź. Doza trunku tego ieſt od dwoch do czterech uncyi, i ta powtorzyć ſię powinna kilka razy na dzień.

TRUNEK PRZECIW-DYSSENTERYCZNY.

Weź *Tynktury rożaney*, uncyi 8
Diaſcordium drachm 2
Kachou gran 20
Hypekakuana gran 12

Zmieſzay to wraz na trunek do zażywania po łyżeczce.

TRUNEK PRZECIW-EPILEPTYCZNY.

Weź *Infuzyi z liſci miętczanych* uncyi 6
Tynktury Mirry,
Bobrowego ſtroiu,
każdey po drachmy ½
Spirytuſu lotnego ieleniego rogu ſzkrupuł 1
Mithridatu drachmę 1

Zmieſzay na trunek do zażywania po łyżeczce.

TRUNEK STĘZAIĄCY.

Weź *Wody babczaney* uncyi 6
Kamienia krwawnikowego,
Krwi ſmoczey, po drachmie 1
Syropu pigwowego uncyę 1

Zmieſzay na trunek, ktorego ſię zażywać będzie po łyżeczce.

TRUNKI USMIERZAIĄCE WIATRY (*carminatif*)

Weź *Wody miętczaney* uncyi 6
Soli wayſztynowey drachm 2

Zrob mixturę anti-emetyczną, czyli ſkuteczną na uſkromienie womitu, ktora ſię zażywać powinna po łyżeczce w bulione:

Weź *Wina białego* uncyi 12
Spirytuſu winnego uncyi 2
Jeden żołtek z iaia:

Cukru białego uncyę 1
Oleyku cynamonowego drachmę 1

Zmieszay to; dozą tego trunku iest iedna lub dwie łyżeczek.

TRUNEK PURGUIĄCY (*cathartique.*)

Weź *Senesu*, drachm 2
Rhubarbarum,
Trociczkow gębki modrzewowey (agaric.) po drachmy ½
Tamaryndy uncyą 1

Gotuy to w dwunastu uncyach wody, przecedź i przyday do wygotowania.

Manny uncye 2
Soli Glaubera drachm 2
Wody z kwiatow pomarańczowych *tyle ile potrzeba dla nadania tey przyprawie zapachu przyiemnego.*

Trunek ten zażyć się powinien na dwa razy.

TRUNEK KORDYALNY.

Weź *Wody burakowey*, uncyi 4
Wody z kwiatow pomarańczowych uncyę 1
Wody Cynamonowey uncyi ½
Konfektu alkermesowego drachmę 1
Lilium Paracelsi kropel 25

Na trunek do zażywania po łyżeczce.

TRUNEK DIURETYCZNY ŁAGODNY.

Weź *Pareira brava drobno usiekaney* drachm 2

Gotuy to w połtora funta wody, poki się trzecia część nie wygotuie, przecedź, i przyday do wygotowania

Syropu ślazowego uncye 2

Podziel to na trzy dozy rowne.

TRUNEK DIURETYCZNY ZYWY.

Weź *Soku trzebuli,* uncyi 6
Oxymelu scyllitycznego uncyi 1½

Zmieszay to na trunek do zażywania po łyżeczce.

TRUNEK WOMITOWY.

Weź *Terræ foliatæ tartari* drachm 2
Tartari emetici gran 4

Rozpuść to w ośmiu uncyach tynktury senesowey do zażycia na dwa razy.

TRUNEK PĘDZĄCY (*emmenagogue*)

Weź *Wody z bylicy* uncyi 6
Boraxu szkrupuł 1

Mitridatu drachmę 1
Wody cynamonowey ięczmienio-
wey uncyą 1
Tynktury ożywiaiącey kropel 30

Na trunek, ktorego się zażywać powinno po łyżeczce, gdy się upławy miesięczne nagle zamkną.

TRUNEK TEMPERUIĄCY.

Weź *Salepu w proszku* od 1. aż do 2. drachm.

Mocz to i rozpuść w ośmiu uncyach wody gorącey; a potym przecedź, trunku tego używać się powinno po łyżeczce co dwie godziny. Można ieszcze do niego przydadź cukru, albo syropu przyzwoitego; lub też wody z kwiatow pomarańczowych, albo na koniec mleka.

TRUNEK PRZECIW-ROBACZNY.

Weź *Wody z Cykoryi,*
z Portulaki, każdey po uncyi 3
Nasion przeciw robacznych drachmy ½
Soli ammoniackiey,
Soli rumowey (gemme) każdey
po szkrupule 1
Syropu Cykoryowego z ru
barbarum uncyi 1½

Zmieszay to na trunek do zażycia na dwa razy w dozach rownych.

TRUNEK (Szt. Kon.). Tak nazywaią wſzyſtkie lekarſtwa, ktore przepiſuią koniom w poſtaci płynney. Spoſob zwyczayny dawania im takowych lekarſtw ieſt, żeby trzymać koniowi głowę podnieſioną, bądź za pomocą ſznura, bądź też rękami, i w ten czas wkłada ſię koniowi w pyſk rog, i w ten ſię ieie trunek ktory mu dadź chcemy.

TRUNEK NA ZOŁZY I ZBIEZENIE (*courbature*) KONSKIE.

Weź *Jednę Jemiołuchę* (litron) *iałowcową*;
Miodu funta ½
Wina kwartę 1

Poſieka ſię drobno iałowiec, i ten ſię ugotuie w winie. Przydawſzy przy końcu gotowania ſię miod.

NA TENEZMĘ.

Weź *Cztery uncye oliwy, i oleyku rożanego*;
Wody rożaney kwaterkę
Cukru czyſzczonego (rafiné) uncyi 4

Zmieſzay to wraz na trunek.

NA KOLKI Z NIESTRAWNOSCI, LUB WIATROW.

Weź *Oliwy* funt 1

Gorzałki kwaterkę 1
Kryſztału mineralnego uncyę 1

Zmieſzay na trunek.

NA TĘZ SAMĘ CHOROBĘ.

Weź *Soli poſpolitey* funt 1
Wina dobrego kwartę 1

Upraż ſol w garczku, naley ią potym winem, i to day wypić koniowi.

TRUP (Anat.) Ciało ludzkie zmarłe ieſt kſięgą, z ktorey lekarz i chirurg wyczytuią dla ſiebie naukę. Poznawſzy, i nauczywſzy ſię z niey ſkładu całey machiny ciała, i iego częśći; poznawſzy ich związki, porządek, i wzaiemną zawiſłość, dopiero oni pierwſzy krok w ſwey nauce przeſzli. Otworzenia trupa ieſt naypewnieyſzą drogą doſkonalenie ſię w niey. Droga ta ieſt często *ſalutis anchora*, wrotami zbawienia dla chorych, ktorych ſię ma leczyć; ona to obiaśnia praktyka, ona zaſłania iego ſławę od ciosu, ktoryby mu często podeyzrzenie o nieroſtropność lub niebiegłość zadać mogło.

Lecz nieſzczęściem lekarze i chirurgowie nie zawſze ſą panami otworzenia ciał tych, na ktorychby oni niekiedy mogli czynić ważne poſtrzeżenia. Siła przeſądu opiera ſię ich gorliwości, i wydziera ſztuce bogactwa nayobfitſze. Po prowincyach to zwłaſzcza trudno ieſt nakłonić krewnych na oddanie trupa obſerwacyom lekarzy. Wyſta-

wiaią oni ſobie poſpolicie, iżby popełnili nie przyſtoyność dla zwłok zmarłego; a niedołężność ta tak daleko ſię czałem poſuwa, iż lekarz ktoryby ſię domagał pozwolenia nato, mogłby ſię ſtać ofiarą kapryſow, lub przykrości. Gatunek ten manii nie tak ieſt poſpolity po miaſtach kapitalnych, niż indziey: lecz liczba obſerwatorow mała ieſt, i ci ktorzy maią ochotę i guſt do obſerwacyi, nie zawſze maią ſpoſobność czynienia ich.

Ileżby nie przynioſło korzyści towarzyſtwu, gdyby wſzyſtkie ciała pozbawione życia ſpoſobem bardziey zadziwiaiącym, i nadzwyczaynym były otworzone: i żeby doſtrzeżenie takowych ſkutkow zapiſywane było w aktach publicznych! ilużby chorych nie zoſtało ocalonemi; gdybyśmy znali ich choroby; ileż dzieci, ile krewnych wydartych ieſt towarzyſtwu, dla tego że oni nie pozwolili ciał ſwych krewnych, ktorzy ich śmiercią uprzedzili, poddać lekarzom, ażeby ci w ich wnętrznościach poſzukiwali tey plagi, ktora niſzczy ich familię.

Życzyćby ſobie dla dobra towarzyſtwa należało, ażeby ſię pozwolili przekonać mieſzkańcy wſiow, i miaſteczek, że nie ieſt to gwałtem dla popiołow zmarłych, żeby ich oddać nauce tych, ktorzy ſą poświęceni na ratowanie chorych. Nie można tego nad to nie zalecić Plebanom, ktorych gorliwość nie ſzuka chluby w okazałościach, ażeby uſiłowali zerwać tę tamę przeſądu zamykaiącego oczy ich owieczkom, ażeby gdy ſię pomiędzy niemi okażą choroby epidemiczne, lekarze

Lekarze i Chirurdzy nie mieli trudności w tych smutnych okolicznościach, czynienia obserwacyi które mogą resztę parafian ocalić.

Nie potrzeba zalecać ludziom poświęconym tey sztuce szperania w księdze natury, iak tylko mogą nayczęściey. Wszyscy ci którzy obięli doskonałe początki w szkołach głównych, zabrali wraz z niemi gust do obserwacyi, tak zaleconych od wielkich nauczycielów.

Dobro publiczne wymagałoby, ażeby każdego roku człowiek znaney zdatności, zbierał wszystkie postrzeżenia któreby mu z Prowincyi przysyłane były, i iżby w tym gatunku ustanowiono nieiakieś ciało Akademii, któraby roztrząsała wszystkie te doniesienia. Ustanowienie to nie byłoby nadto kosztowne; dosyćby było ustanowić pensyą uczciwą Lekarzowi lub Chirurgowi, któryby był zdatny na ten komis; ażeby on miał włożony na siebie obowiązek publikowania corocznie zbioru postrzeżeń któreby mu były przysyłane, i czynienia uwag potrzebnych dla tych którzy praktykuią Sztukę Lekarską i Chirurgią. Nie masz żadnego takowego Lekarza w miastach pierwszych, któryby się nie poświęcił takowey usłudze i korrespondencyi; byłoby to srzodkiem do oznaczenia prawdziwey i rzetelney reputacyi, zażegłaby się emulacya powszechna: i ludzkości nie zabrakłoby na sposobach zbogacenia się w nowe coraz obrony przeciwko tym pociskom, które ią dręczą.

Lecz ileby było pożyteczne wybranie redaktora wiernego i światłego, tyleby było niebespieczne powierzenie publikowania te-

go *Sepulchretum* intrydze i kabałom. Reputacya w tym powinnaby decydować a nigdy przesąd. Jedynieby wzgląd mieć należało, ażeby publiczność nie czytała baiek wymyślonych u komina na mieyſce rzeczy dla którychby tak ważne dzieło poświęcono. Pan *Lieutaud* niedawnemi czaſy wydał dwa tomy obſerwacyi czynionych nad trupami. Możnaby naśladować tego ſławnego Lekarza co do porządku i wyboru materyi.

TRYB (Szt: Lek: Hyg:) Jeſt to ſpoſób życia zależący na używaniu roſtropnym i umiarkowanym, i wyborze takimże rzeczy potrzebnych do przywrócenia, lub utrzymania zdrowia. Część ta Sztuki Lekarſkiey, którą zowią Dyetetyką, nie tylko obeymuie pokarmy i napoie, ale ieſzcze to wſzyſtko cokolwiek bydź może pożyteczne ciału ludzkiemu, iak ieſt wybor powietrza oddychalnego, praca i ſpoczynek, kąpiele, używanie kobiet, ſen i czuwanie, wypróżnienia którym ciało ludzkie podlega, i nakoniec wſzyſtkie paſſye duſzy. Nie tylko to chorzy wymagaią przepiſów co do trybu życia, iſtotną ieſzcze ieſt rzeczą, ażeby ci wſzyſcy którzy ſię utrzymuią w zdrowiu mieli nań baczność, dla uchronienia ſię chorob: dla tegoć to rozróżnić ſię powinny dwa gatunki trybu, na ten który ieſt przyzwoity w ſtanie zdrowia, i ten który ſię zachować powinien w chorobie.

Nie możemy tu przepiſać tylko prawidła ogólne tyczące ſię trybu życia; do Lekarza zaś roſtropnego należy ſtoſować ie do każdey oſoby w ſzczególności, podług iey tempera-

mentu, płci, nałogów, wieku, fił, profeffyi, i klimatu w iakim żyie.

TRYB ZYCIA DLA TEMPERAMENTOW KRWISTYCH.

Ludzie temperamentu krwiftego powinni używać z umiarkowaniem za pokarm ordynaryiny chleba dobrze wyrobionego i wypieczonego, mięfa ze zwierząt tych które zyią roślinami i ziarnem, iak ieft wół, fkop, ciele, drób &c. Strzedz fię powinni ieść pokarmów wędzonych, folonych i korzennych, i przypraw zawieraiących w fobie oleie empireumatyczne: iftoty mączne, leguminy ftrąkowe wcale nie fłużą tym temperamentom, zwłafzcza gdy fą przyprawne oleiem lub maftem. Toż famo rozumieć fię ma o aromatach które w fobie zawieraią oley iftotny oftry. Zioła ogrodowe i iarzynne fą przeciwnie bardzo pożyteczne dla ofób krwiftych: powinni oni pić cokolwiek wina czyftego, miefzać ie fobie do wody, a nadewfzyftko wyftrzegać fię likworów fpirytufowych, i napoiow tuczących iak ieft piwo i iabłecznik. Wino cienkie, lub ftare dobrze wodą roztworzone powinno bydź ich napoiem ordynaryinym.

Też fame ofoby powinny fię zaprzątać pracą umiarkowaną; przechadzaniem fię i ieżdżeniem konno, iako też i praca morduiąca bardzo im pomaga. Powinni oni bardzo przeftrzegać, ażeby zgrzawfzy fię nie wychodzili na zimno, dla uchronienia fię rumatyzmów i flukcyi.

Jeżeli mimo te oftrożności ludzie krwiści czuią fię bydź obciążonemi zbytnią ilością

krwi, powinni się natychmiast poddać dyecie bardzo ścisley, nie piiac tylko wodę, i więcey niż wprzód używać agitacyi. Poznać zaś oni mogą tę zbyteczną krwistość z bólów głowy, z ciężkości, ociężałości i ospalstwa. Puszczenie krwi z ręki, a daleko ieszcze lepiey z nogi iest pomocą bardzo dzielną w takowych okolicznościach.

TRYB DLA TEMPERAMENTOW ZOŁCIOWYCH.

Ci którzy są temperamentu żółciowego, wystrzegać się pilnie powinni tego wszystkiego co tylko może zapalić humory. Posty, dyeta zbyt ścisła, powietrze zbyt gorące, wina dymiące, niesypiania, gry, prace gwałtowne, i passye żywe są bardzo szkodliwe temperamentom żółciowym. Powinny się im zakazać wszelkie gatunki kłótni i sprzeczek. Naybardziey zaś w lecie powinni oni ochraniać zdrowia, trzymaiąc się trybu życia wilgotnego i chłodzącego.

Pokarmy lipkie służą ludziom temperamentu żółciowego, zwłaszcza gdy ci używaią wiele agitacyi. Chleb twardy, i wszystkie pokarmy mocne, byle nie były rozgrzewaiącemi bardzo im są pożyteczne. Pokarmy te stosować potrzeba do czerstwości ich żołądka; pokarmy lekkie nie mogłyby doskonalić w osobach takowych sił tey wnętrzności. Jeżeli ludzie tego temperamentu mało używaią agitacyi, powinni także przestać na pokarmach nie tak mocnych. W ogólności zwierzyna czarna iak iest zaiąc, gołąb dziki, &c:

ieſt dla nich ſzkodliwą: leguminy i naſiona iak ieſt groch, bob, głąbie, kalafiory &c: nie mogą bydź tylko zbawienne dla nich, równie iak i ryż, i makarony. Owoce doyzrzałe, i kwaſkowate, iak brzoſkwinie, gruſzki, porzyczki, poziomki, trześnie ſą ſkuteczne na ochłodzenie ich humorów.

Ludzie ci powinni pić wiele, zwłaſzcza w lecie; wino ſtare należycie wodą rozlane powinno bydź ich napoiem zwyczaynym; lepieyby iednakże było gdyby oni przeſtać chcieli na ſamey przez ſię wodzie czyſtey. Używanie limonady ieſt dla nich bardzo zbawienne.

TRYB TEMPERAMENTOW MELANCHOLICZNYCH.

Tryb właściwy dla melancholikow zależy na wyſtrzeganiu ſię tego wſzyſtkiego, coby mogło powiękſzyć zſiadłość w ich humorach. Potrzeba zatym natychmiaſt odrzucić wſzyſtkie pokarmy trudne do ſtrawienia, kwaśne, i ſuche, iak ſą mięſa czarne zbyt tłuſte, zwierzyna, ryby tłuſte albo zbyt młode.

Wołowina, drób, chleb należycie wyrobiony powinny ſtanowić pryncypalnie tryb życia melancholików: powinny ſię im niekiedy przyprawiać mięſa te roślinami iarzynnemi proſtemi i odwilżaiącemi, a nawet przydawać kiedy niekiedy aromata iak ieſt meliſſa, cynamon, melilot, i ſzałwia. Owoce doyzrzałe ſoczyſte ſą dla nich zbawienne, równie iak i iſtoty lipkie, iak ieſt miód i cukier.

Melancholicy powinni pić wiele napoiow chłodzących: wino białe lekkie i dobrze roztworzone, piwo cienkie, lub iabłecznik umieszany z wodą są napoiami, których oni naybardziey używać powinni. Dobrze także ieſt dla nich pić kiedy niekiedy zrana ſerwatkę, albo tyzannę ięczmienną. Powinni używać pracy umiarkowaney i agitacyi, iak ieſt ieżdżenie konno, granie w piłkę, wolanta &c: nadewſzyſtko zaś chronić ſię powinni próżniactwa i bezczynności, tudzież ludzi ſmutnych i prac zbyt długich zwłaſzcza umysłowych. Widoki bawiące, rozrywki, towarzyſtwa przyiemne powinny bydź powabami dla nich, powinni ſię nawet im doſtatecznie poświęcać. Mieſzkania także obierać ſobie powinni w powietrzu chłodnym i zdrowym.

TRYB DLA TEMPERAMENTOW FLEGMATYCZNYCH.

Flegmatycy wyſtrzegać ſię powinni wſzyſtkich pokarmów chłodzących, kleiowatych i wodniſtych, iak ſą mięſa zwierząt młodych ieſzcze, iako to cielęce, iagnięce, proſięce, ryby oleiſte, potrawy mączne nie fermentowane, owoce letnie, rośliny i korzenie chłodzące, iak ſą ſzpinak, ſałata, cykorya: używać będą pryncypalniey chleba, wyrobionego i wypieczonego; mięſiw, iak ieſt wołowina, ſkopowina, drób i zwierzyna; roślin które w ſobie zamykaią ſól alkaliczną lotną, aromata, i rośliny dyuretyczne iak ſą ſzparagi, karczochy, ſelery, czoſnek, rzerzucha, rzod-

kiew, mufztarda, thym, rozmaryn, maioran, fzałwia &c.

Powinni fię oni wftrzymać od wfzelkich napoiow kwaśnych i chłodzących iak ieft piwo, iabłecznik, orżąda &c: i ieżeli mogą, pić zawfze po obiedzie wino czyfte, nawet naymocnieyfze. Używanie likworów fermentuiących nie może bydź tylko pożyteczne dla nich, byle fię nie wciągnęli w ich nałog, i nie używali ich ze zbytkiem.

W ogólności powinni oni ieść i pić mało; nie mafz temperamentu, któremuby bardziey fłużył poft i dyeta ścifła nad flegmatyczny.

Powinni oni wiele fobie zadawać pracy; biegania i ieżdżenia konno, gry agituiące i pracą twarda i ciągła fą dla nich bardzo zbawienne.

To wfzyftko cośmy tu przez wzgląd na różne temperamenta przepifali, nie powinno bydź naśladowane ściśle: bo ponieważ każda ofoba ma fwóy temperament fzczególny który pofpolicie złożony bywa z kilku rozmaitych, tryb przeto życia powinien bydź odmienny i ftofowany do tych rozmaitych układów. W tym przypadku doświadczenie i wprawa naylepfzemi fą przewodnikami.

Nikomu nie przyftoi bardziey zachowywać ściśle trybu życia iak ofobom fłabym; ofoby te wielką mieć baczność powinny na utrzymanie trawienia i przedechu w dofkonałym ile bydź może ftanie. Potrzeba ażeby ofoby fłabe dla wfpomożenia dygeftyi, fpali nieco dłużey, używali agitacyi pomierney przed iedzeniem, i żeby iadły mało: powinni fię wftrzymać od pokarmów kwaśnych, folnych,

twardych, i mnożących wiatry, tudzież słodkich które w nich prędko kwaśnieią. Chronić się te osoby także powinny wiatru północnego, passyi gwałtownych, wszelkiego zbytku i nieumiarkowania.

Człowiek otyły i używaiący doskonałego zdrowia bez doświadczenia przykrości po popełnionym zbytku słuchać powinien uwag *Celsa*, odmienić swóy sposób życia, i przyzwyczaiać się do trybu skromnieyszego. Tenże sam autor przytacza bardzo rozsądnie że ludzie otyli przestrzegać bardzo powinni, ażeby nie nadużywali swego zdrowia przez dzielność lekarstw: to iest żeby ochraniali swych sił, które są nayłepszym lekarstwem na przywrócenie i umocnienie zdrowia.

TRYB ZYCIA DLA NIEWIAST.

Prócz trybu przyzwoitego każdemu temperamentowi, niewiasty powinny ieszcze zachować tryb szczególnieyszy i stosowny do stanu w iakim zostaią.

Doświadczenie stwierdza, iż niewiasty pospolicie bardzo się czuią słabemi, gdy ich ratunki peryodyczne zostaną wstrzymane lub uszkodzone, i że one używaią zdrowia dobrego gdy te zostaią w stanie i porządku przyrodzonym. Lekarz zatym wielką mieć baczność powinien na umiarkowanie ilości, czasu, i porządku tego wypróżnienia, i zabronić ażeby tryb zły, lub nieostropność nie zepsuła, lub nie zatrzymała ich całkowicie. Nic ich bardziey nie uszkadza iak wystawienie żołąd-

ka, i części dolnych na zimno, w ten czas gdy ſię czas upławów zbliża, jako też w ten czas gdy też upławy trwaią. Niewiaſty ieſzcze powinny ſię wyſtrzegać mięſzać w tym czaſie ſwóy umyſł nieſpokoynością lub żądzą nieprzyzwoitą. Powinny ſię one wſtrzymać od pokarmów mnożących wiatry, lipkich, kwaśnych, twardych, i zbyt rozgrzewaiących.

Niewiaſty ciężarne wymagaią także trybu życia właściwego, który zależy na wyſtrzeganiu ſię wſzyſtkich paſſyi gwałtownych duſzy, zwłaſzcza gniewu, na wſtrzymaniu ſię od pokarmów zbyt ſłonych, korzennych, i rozpalaiących: potrzeba ażeby iadły cztery lub trzy przynaymniey razy na dzień, ażeby do wina wiele mięſzały wody, i ażeby nie piły cale trunków mocnych. Powinny one bydź przez czas ſwey ciężarnosci weſołe, i dobrego humoru; pomaga im także zatrudnienie ſię pracą przyzwoitą, tudzież puſzczenie około trzeciego, czwartego, i oſmego mieſiąca kilka miſeczek krwi, zwłaſzcza ieżeli ſą z natury bardzo krwiſte.

Jeſt ieſzcze czas w którym niewiaſty powinny nieuchronnie zachować tryb ściſły, i mieć wielką baczność na ſwoie zdrowie; a czaſem tym ieſt ten, gdy uſtaie upław mieſięczny. Powinny one zmnieyſzyć ilość ſwoich pokarmów, nie używać tylko lekkie, i nie bardzo tuczące, wiele zaś używać agitacyi, zatrudniać ſię bezuſtannie, i utrzymywać tyle ile można wielką weſołość umyſłu. Nic nie maſz niebeśpiecznieyſzego w tym ſtanie nad melancholią.

TRYB DLA DZIECI.

Naypierwſzym pokarmem dziecinnym ieſt mleko. Mleko które im naybardziey ſłuży, ieſt bez wątpienia macierzyńſkie; natura tak ie ukſztaŀciła iż ſłuży po połogach i za pokarm, i za lekarſtwo. Jeſt ono bowiem laxuiące w tym oſtatnim względzie. Poſtrzeżono iż ono bardziey laxuie pierwſzego dnia niż drugiego, i że naſtępnie traci tę własność purguiącą w miarę nabierania zſiadłości, i na ów czas dopiero ieſt właściwym pokarmem gdy uſtąpi potrzeba wypróżnienia ſzlamu.

Gdy matka ſama nie może karmić dziecka, obrać powinna mamkę zdrową, cnotliwą i poczciwą, któraby ſię nie powodowała nieuczciwym intereſſem, któraby była weſoła i przyzwyczaiona do karmienia dzieci. Potrzeba ieſzcze ażeby mleko iey w tym ſamym ſię prawie czaſie zaczęło iak w matce.

Nic nie robi większey przykrości dzieciom iak zbytek mleka, które w nie leiemy: zły to ieſt zwyczay podawać im pierś, z przymuſzeniem ich nieiakoś, ażeby ſały w ten czas gdy one choruią.

Mleko, ażeby było dobre, powinno bydź białe, ſłodkie, zapachu miłego, bez żadnego obcego ſmaku, nie bardzo zſiadłe i od dwóch do ſześciu mieſięcy maiące. Mleko niewiaſt czarniawych ieſt w ogólności lepſze niż innych.

Należy dawać dzieciom ſać przynaymniey przez rok; życzyćby ſobie nawet nalażało ażeby ono było iedynym pokarmem dla nich przez dwa lata; ſtałyby ſię one przez to mo-

cnieyſzemi, i czerſtwieyſzemi. Jeżeli przymuſzeni ieſteśmy odſadzić ich po ſześciu lub ośmiu mieſiącach, trzeba ich powoli przyzwyczaiać do pokarmów lekkich, i bardzo łatwych do ſtrawienia. Wſzyſtkie prawie mamki maią zwyczay zapychać dzieci zoſtaiące u pierſi papkami zrobionemi z mąki, iay, i mleka; pokarm ten kleiſty i ciężki nie może iak tylko obciążyć organy delikatne i ſłabe, a przez to ſię ſtać początkiem rozlicznych chorob i ſłabości. Chleb dobrze wyrobiony i podſtarzały, biſzkokt, mąka przednia pſzeniczna ſą iſtotami naylepſzemi na robienie papki lekkiey i pożywney dla dzieci. Robi ſię zaś ta papka gotuiąc chleb pokraiany w kawałki w wodzie, do którey ſię wlało nieco oliwy i maſła podług zwyczaiu w niektórych kraiach, i ta przy ogniu miernym gotuie ſię do nabycia zſiadłości galarety. Chleb na ten koniec używany nie powinien bydź świeżo upieczony, lepſzy ieſt gdy ma trzy lub cztery dni. Można papkę tę oſłodzić faryną lub miodem, albo też cukrem, ieżeli dzieciom grozi biegunka.

Robią także papkę z biſzkoktu pſzenicznego, który zowią poſpolicie biſzkoktem morſkim, gotuiąc go w wodzie czyſtey w naczyniu glinianym, i mięſzaiąc łyżeczką drewnianą póki ſię cała ta przyprawa nie zamieni w galaretę. *Patrz* Papka.

Robią także ieſzcze papkę z mąki ze ſłodu pſzenicznego tak iak poprzedzaiące. Mąka ta ieſt ſłodka, ſmak ma przyiemny, i rozpływa ſię w uſtach dziecinnych; niemoże przeto obciążyć ich żołądka, byle iey

tylko używać z umiarkowaniem; pokarm ten naymniey ieſt ſkłonny do ſkwaśnienia, i do ſprawienia zſiadłości w pierwſzych naczyniach. Robi ſię tak: Suſzy ſię pſzenica, a potym moczy w wodzie poki nie napęcznieie: na ow czas woda ſię zlewa, pſzenica zaś zſypuie ſię w kupy, w ktorych poty zſypana leżeć powinna poki ziarna nie zaczną puſzczać kiełkow to ieſt pierwſzych początkow korzenia, i liści. Mniemaią iż przez to część lipka mąki ginie. Na ow czas dopiero rozſypuią ią na mieyſcu tak obſzernym, ażeby ſię iuż więcey nie pſuła, i żeby wyſchła; gdy wyſchnie, przewietrza ſię na wolnym powietrzu, zſypuią ią w reſzcie do pieca bardzo rozpalonego, w ktorym nagle wyſycha, i w ten czas dopiero robią z niey mąkę.

W niedoſtatku mleka macierzyńſkiego, można ie zaſtąpić mlekiem zwierząt, iak ieſt kozie, krowie, oślicze, i kobyle. Ilość tego mleka ſtoſować potrzeba do obiętości żołądka dziecinnego, i iego ſił trawiących. Gdy te ſą ſłabe, mleko oślicze lub kobyle daleko im lepiey pomaga niż inne, poki nie nabędą doſyć ſił ażeby znieść mogły kozie, lub krowie. (*Patrz* Mleko.) Baczyć potrzeba ażeby ſię zwierzęta te nie grzały, gdyż inaczey dziecko ſſałoby mleko zmieſzane i ſzkodliwe.

Papka bez mleka doſyć ieſt pożywna aż do ſiodmego lub oſmego mieſiąca: na ow czas dopiero można zacząć dawać dzieciom zupę lekką z kilku żołtek iay; a potym dopiero bulionki iak robią w Langwedoku,

Limoufin, Perigord i innych prowincyach Francufkich. W miarę iak dzieci poftępuią w wiek, daią fię im iaia miękko gotowane z trochą chleba, przyzwyczaiaiąc ich powoli do pokarmow używanych w tym kraiu ktorego maią bydź mieszkańcami. Wyiąć iednakże potrzeba od tego powfzechnego prawidła używania mięfa, i wina. Nienależałoby im nawet pozwalać pierwfzego aż do ofmego lub dziefiątego roku, drugiego lepiey żeby nieznali aż do wieku pokwitania, likworow zaś fpirytufowych nigdy. Potrzeba ażeby dzieci w pierwfzych latach iadały często lecz mało na raz, i im bardziey pokarmy, ktorych oni używaią, są umiarkowane, tym ie też oni lepiey trawią i lepiey fię tuczą.

Dobrze wychowuiąc dzieci ftarać fię potrzeba dla nich o powietrze zdrowe i pozwolić im iak fkoro mogą chodzić, żeby biegały po wolnym powietrzu zachęcaiąc ich do wefołości.

Powiiania i Sznurowki na ktorych codzienne używanie patrzamy z wielkim udręczeniem ludzkości, mimo nayrozfądnieyfze przeftrogi Lekarzy, powinny bydź odrzucone z pomiędy ubiorow dziecinnych; są to więzy i kaydany w ktore krępuiemy naturę. Dopokiż nierozfądne Matki będziecie zaślepione tym niebezpiecznym przefądem? będziecież zawfze głuchemi na krzyk przyrodzenia? nie zawftydzicież fię nigdy tych machin piekielnych, ktore gubią tyle ofiar niewinnych. *Patrz* POWICIE.

Należy dzieci utrzymywać w wielkim ochędoſtwie, bardzo ieſt zbawienny zwyczay umywania ich częſto wodą zimną, i trzymania ich nawet zanurzonemi w niey przez nieiaki czas. Można ie zacząć w lecie do tego przyzwyczaiać. Agitacya potrzebna ieſt dzieciom, lecz ią należy ſtoſować do ich wieku, i ſił.

Przeſtrzegać także należy, ażeby dzieci nie ſłuchały baiek o czarach, diabłach, i beſtyach ſtraſznych, rownie iako i wſzyſtkich powieści ktoremi ſię bawią kądziele; gdyż to czyni umyſł lękliwym, i zoſtawia impreſſye okropne, na mozgach tkliwych i delikatnych, na ktorych ſię takowe wyobrażenia z łatwością wpaiaią.

Należy dzieci zachęcać do rozkoſzy i weſołości ktore ſą duſzą zdrowia. Oyciec P. *de Montagne* kazał zawſze ſyna ſwego budzić graniem muzyki, ażeby go natchnąć weſołością, ktora mu potym wſzyſtkie obowiązki ſłodziła.

Dzieci powinny ſpać długo; i to tym bardziey im ſą młodſze, w miarę zaś ich wzroſtu należy im ſnu powoli ukracać.

Starać ſię potrzeba utrzymywać dzieciom żołądek w rozwolnieniu, i żeby częſto chodziły na ſtolec. Niepotrzeba im zaś nigdy dawać purganſow mocnieyſzych iak ieſt ſalapa, ſocznica, i te ktore otrzymuiemy z wydziału kopalnin. Jeżeli widziemy potrzebę zadania im na purgans, potrzeba używać purganſow iak nayłagodnieyſzych, iak ieſt rubarbarum mieſzane z ciałami chłoniącemi, manna złączona z wyciągiem rubarbarowym, z ſyropem z kwiatow brzoſkwiniowych, z ſyropem ſkładanym z cykoryi i takimże z iabłek &c.

Chcąc ſię lepiey oświecić o edukacyi moralney i ſizyczney dzieci, nie potrzeba iak tylko

czytać *Emile* ſławnego Jana Jakuba *Rouſseau* (odrzuciwſzy na bok wſzyſtkie błędy Teologiczne w ktore wielki ten człowiek wpadł) *Dyſſertacya Balexserda*, a nadewſzyſtko wyborne dzieło *de la Conservation des Enfans par M. Raulin* Lekarza nadwornego Krola Francuſkiego, ktore rzuciło wielkie światło na tę materyą tak ważną dla ludzkości.

TRYB DLA WIEKU POKWITANIA MŁODZIENSKIEGO.

Wiek ten ieſt czaſem, w ktorym ſię temperament formuie, i w ktorym paſſye zaczynaią ſwoię zarodę w ſercu. Natura zdaie ſię odradzać, ciało ſię wzmacnia, wzraſta, umyſł ſię rozwiia, i wſzyſtkie władze duſzy i ciała zaczynaią iż tak rzekę nową iſtność. W tym to właśnie czaſie uformować ſobie można temperament ſtały, ieżeli umiemy, lub możemy wſtrzymać zapęd ſwoich paſſyi. W tym to czaſie obawiać ſię potrzeba niepowściągliwości w obżarſtwie, piiaňſtwa, nieczyſtości, i prożniactwa, ktorym nie można zaſtawić nadto mocnych zapor.

Młodzieńcy używać powinni pokarmow tuczących iak ſą mączne, męſo wołowe, ſkopowe, drob, zwierzyna, i chleb dobrze wyrobiony. Chronić ſię z pilnością powinni potraw ſolonych, i korzennych, aromatow i tego wſzyſtkiego co tylko zbytecznie rozpala; iadać powinni cztery razy na dzień; napoiem zwyczaynym bydź powinna woda z winem, iabłecznik należycie wodą rozlany, albo też piwo lekkie; wſtrzymać ſię pryncypalnie powinni od wina czyſtego, i likworow ſpirytuſowych, ktore nie

mogą się stać w nich iak tylko źrodłem tysiącznych nieporządkow fizycznych i moralnych, tamuiącym ich wzrost.

Zbytek nie pomiarkowany żądz iest naynie bezpiecznieyszym zapędem ludzi młodych. Ci ktorzy się na nie zawcześnie poświęcaią, zostaią szczupłemi, słabemi, delikatnemi, niesposobnemi do czynności wielkich, podlegaią affekcyom nerwowym, i tysiącznym innym chorobom. Tracą oni, mowi ieden sławny Autor, wstyd w roku piętnastym a wszelką czułość w dwudziestym. Spoyrzyi na tych młodych rospustnikow ktorzy nie słuchaią tylko passyi, zobaczysz ich wyniszczonych, bladych, nikczemnych; głos ich omdlały i cała figura noszą oznaki rozpusty obmierzłey, i zmarszczki trapiące, starości zawczesney. Jeżeli w takowych okolicznościach, za mało zdatnych uważani iesteśmy do związkow prawych małżeństwa, czegoż nam się, mowi P. *Raulin*, nie przychodzi obawiać (a)? „ Nie tylko to iest zawodzić „ oyczyznę w wydawaniu dzieci, ktore iey nie „ mogą służyć; iest to ieszcze siebie samego zdra„ dzać w tym iż sobie samemu przyprawiamy „ wieczne zgryzoty w zapatrywaniu się na fa„ milią, ktorey wraz z życiem daliśmy przyczy„ nę śmierci wczesney, ktora nakształt ostrego „ miecza wznosi się nad wszystkiemi głowami, „ ktore są iey przedmiotami i będą ieszcze przez „ długie pokolenia „

Jest to niezmiernym nadużyciem, mowi tenże sam Autor, żenić młodo chłopcow i panien-

(a) *Conservation des Enfans. Tom I.*

ki wprzod ieſzcze nim rość przeſtaną. Natura zaięta ieſzcze doſkonaleniem ich organow, nie znayduiąc częſtokroć pomocy do wykonania iey, możeż dać zarodzie naſienia, przymioty potrzebne, ażeby to mogło ſię ſtać doſkonale płodnym?... Małżeńſtwa te tak wczeſne czynią niewiaſty niepłodnemi, one kaleczą, iż tak rzekę, organy płodzące, i oſłabiaią zarodę. Właśnie to dzieie ſię tak iak gdy przymuſzamy naturę do wydania owocow wczeſnych; wtedy ona albo nie wydaie żadnych, albo przynaymniey bardzo nie doſkonałe.

Wiek nayſpoſobnieyſzy do ſtanu małżeńſkiego ieſt dla chłopcow od dwudzieſtego piątego do trzydzieſtego roku; a dla dziewcząt od dwudzieſtego do dwudzieſtego piątego.

Pożyteczną ieſt rzeczą dla zdrowia przyzwyczaić ſię od młodości do prac ciężkich, i trybu życia twardego, wyſtawiaiąc ſię bardziey na zimno niż gorąco.

Wmłodości wſtrzymać ſię należy ile można od pokarmow zbyt gorących, ktore zbytni ruch nadaią krwi, od purganſow mocnych, i od gwałtownych paſſyi duſzy. Nie należy wzbraniać w tym wieku puſzczenia krwi, gdy tego wymaga potrzeba, i gdy przedmiot ieſt ſkłonny do pleury.

TRYB WIEKU MĘSKIEGO.

Doſzedłſzy do wieku męſkiego, należy poznać ſwoy temperament; i doświadczenie powinno iuż nauczyć tego wſzyſtkiego co pomaga do zdrowia. Na ow czas to iuż człowiek używać powinien ſwego rozumu, dla założenia wędzidła ſwym paſſyom, i utrzymania ich w ſpra-

wiedliwych granicach. Może on używać wſzyſtkich pokarmow właściwych ſwemu tenperamentowi, byle to czynił z pomiarkowaniem, maiąc zawſze mniey lub więcey wzgląd na pracę ktorą ieſt zaięty. Potrzeba ażeby zachował tryb ſłużący ſwemu temperamentowi. (*Patrz* TRYB TEMPERAMENTOW.

Wiek męſki ieſt czaſem naywłaściwſzym do koſztowania ſłodyczy, i roſkoſzy życia; lecz potrzeba zawſze żeby to było bez zbytku. Maiąc temperament mocny, i czerſtwy, przyzwyczaiać ſię potrzeba do tego wſzyſtkiego co widocznie nie uſzkadza ekonomii zwierzęcey. Nałog bywa często przykrym, a często nawet niebezpiecznym, gdy podroż lub nadzwyczayne zatrudnienia zniewalaią do odmienienia tego rodzaiu życia do ktorego nawykliśmy.

TRYB ZYCIA W STAROSCI.

Starcy będąc umieſzczeni w klaſſie oſob ſłabych, potrzeba ażeby zachowali tryb życia przyzwoity ſobie bardzo ściśle; powinni go nawet ſobie ułożyć z właſnego doświadczenia. Potrzeba, zwłaſzcza w ſtarości, przepiſać ſobie umiarkowanie we wſzyſtkim, trzeźwość w piciu, i powściągliwość wpokarmach wraz z ſpokoynością umyſłu; gdyż wſzelki zbytek bardzo ieſt ſzkodliwy ſtarcom. W wieku tym uciekać potrzeba od wſzyſtkich niewczaſow, poſtow, prac zbyt gwałtownych, i natężenia umyſłu, tudzież umartwień ruinuiących zdrowie, i zatruwaiących życie. Starcy wyrzec ſię powinni roſkoſzy miłoſnych, albo ich też nie używać iak tylko z wielkim umiarkowaniem, gdy ich

temperament, i rzeźkość ciała do tego zagrzewa.

Starość będąc skutkiem wyschłości części stałych, i lipkości humorow, wymaga ażeby się starać utrzymywać w gibkości fibry, i roztwarzać humory. W tym więc stanie chronić się potrzeba wszystkich pokarmow ciężkich, gorących, zbyt słonych lub korzennych, aromatow, i likworow spirytusowych.

Starcy uzywać powinni pokarmow rozrzedzaiących i lekkich, iak iest zupa, ryż, czokolata, iaia, drob, zwierzyna maiąca mięso białe, niektore ryby naymniey kleiowate iak iest płaszczka, &c. pieczone albo gotowane w wodzie, owoce wodniste, iak brzoskwinie, poziomki, gruszki. &c. Chleb ich powinien bydź dobrze wykwaszony i wypieczony. Pić powinni z umiarkowaniem wino dobre stare, kordyalne, ktoreby nie było zbyt dymiące, siarczyste, stężaiące i kwaśne. Nie bez przyczyny w niektorych prowincyach wino takowe nazwano mlekiem starcow.

Nic nie przynosi większey szkody starcom iak używanie zbyt częste kwasow; i ponieważ pokarmy bardzo łatwo kwaśnieią w żołądkach starcow, mleczywo i ser pospolicie im wielką sprawuią przykrość. Powinni się oni przyzwyczaić nieznacznie do mnieyszey ilości pokarmow, i nie często iadać: potrzeba zwłaszcza żeby ich wieczerza była lekka, i składała się tylko z iedney zupy, lub iaia, albo też z trochy owocow przyprawnych cukrem, iak iest kompot.

Powinni zaś starcy tyle ile im siły pozwalaią używać agitacyi i zatrudnić się pracą, ci zaś ktorzy tego pełnić nie mogą powinni sobie na to mieysce robić tarcia ktore wykonywać

będą na goleniach, rękach, grzbiecie za pomocą fzmat wytartych, albo też za pomocą fzczotek Angielfkich. Powietrze wieyfkie daleko ieft zbawienniey fze dla nich niż mieyfkie; wrefzcie potrzeba ażeby było zdrowe, i nie zbyt żywe.

Przedech umiarkowany nadewfzyftko ieft pomocny i pożyteczny ftarcom; potrzeba ażeby fię oni ftarali utrzymywać ciało fwoie w ochędoftwie, i żeby fię dobrze odziewali zwłafzcza w zimie, pryncypalnie zaś ręce, i nogi; gwałtowność zimna bardzo im ieft fzkodliwa. Wymoczenia roślin aromatycznych, iak ieft fzałwia, meliffa, fkorki cytrynowe i cynamon wfpieraią przedech, i nadaią tęgości i fprężyftości fibrom ftarcow.

Powinni oni fypiać w fpokoyności, lecz nie zbyt długo; potrzeba ażeby fię nie kładli nigdy fpać z nogami zimnemi, gdyżby im trudno było zafnąć.

Pufzczenie krwi podług *Hoffmana* przynofi wielkie korzyści dla ludzi podefzłych w wieku, zwłafzcza ieżeli maią fiły dobre, apetyt w całkowitości, i całe ciało iefzcze czerftwe: wielka część ftarcow mogłaby iefzcze życie fwoie przedłużyć, gdyby oni nie zaniedbywali pomocy w pufzczeniach krwi; gdyż zbyt wielka ilość krwi, ktorą życie fedentarne i pokarmy nieco obfitfze rodzi w tym wieku, dla wielu przynofi śmierć, wprawuiąc ich w fzkorbut, zatkanie wnętrzności, fuchoty, affekcye fenne, a naybardziey w apoplexyą.

Purganfe i paffye gwałtowne dufzy fzkodzą niezmiernie ftarcom; gdyż im ciało ieft fłabfze i bardziey wynifzczone, tym bardziey bywa rażone nieumiarkowaniem iakimkolwiek.

Starcy ktorzy chcą zakończyć swoy okres bez przykrości, nie powinni się nigdy podawać swemu humorowi, i złości, potrzeba przeciwnie, ażeby oni byli weseli, iest to sposob zapomnienia swych lat. Wesołość, złączona z trybem ktoryśmy przepisali są bez wątpienia srzodkami nie zawodnemi na przedłużenie życia, bardziey daleko niż te essencye, elixyry, balsamy i krople ktore Ciarlatani i Alchimiści z taką chlubą zalecaią nadużywaiąc łatwowierności starcow.

TRYB PRZYZWOITY NA ROZMAITE PORY ROKU.

Zachować także potrzeba tryb przyzwoity w rożnych porach roku, gdyż odmiany ciała są nieoddzielnemi od odmian powietrza.

W zimie ponieważ fibry są naymocnieysze, można więc z większą niż w innych czasach łatwością wytrzymać pokarmy twarde, i zbite; dobrze iest nawet pić wino nie tak roztworzone wodą, i piwo mocnieysze w celu wspomożenia transpiracyi, ktora iest nieiakoś przytłumiona przez ściśnienie się naczyń skornych pochodzące z zimna. Można nawet w tym czasie z pożytkiem używać bulionow, i infuzyi gorących częściey.

Wystrzegać się zaś potrzeba mimo powszechny zwyczay rozpalać zbyt mieszkania za pomocą patelni, gdyż będąc przymuszonemi wyiść na zimno, obawiać się przychodzi ażeby się nagle przedech nie zatrzymał, i nie zrodził pleury, fluxyi kataralnych, rumatyzmow, i innych chorob niebezpiecznych.

Na wiofnę potrzeba ieść cokolwiek mniey, a pić więcey. Jeſt to także pora, w ktorey ſię nay-więcey czuie roſkoſzy miłoſnych.

Bardzo ieſt niebezpieczna dla zdrowia rzucać mieſzkania zimowe w początkach zaraz wioſny, i zamiaſt nich przenoſić ſię do chłodnieyſzych ktore ſą przyiemnemi w upałach letnich Nic niemaſz nieſtatecznieyſzego nad czas w ośniany; niemaſz żadney pory roku w ktoreyby powietrze podlegało tak częſtym odmianom. W tym zatym przypadku bardzoby ſię należało obawiać zatrzymania ſię tranſpiracyi, ktora ſkłania ciało ludzkie do bardzo niebezpiecznych chorob.

W lecie bardzo ieſt rzeczą zbawienną używać iſtot roślinnych, i napoiow roztwarzaiących, kwaſkowatych; wſtrzymać ſię należy od pokarmow twardych, i zbitych, m ęſiw ciężkich, wina ſamego przez ſię, i od likworow. Jednakże ſławny ieden nauczyciel Montpellierſki (*Fizes*) ſądził, i przepiſywał iż potzeba w lecie pić wino, wodę zaś w zimie. Teorya ktorą on wykładał na wſparcie ſwoiego zdania była ſzczegulnieyſza: mowił że w zimie humory ciała gęſtnieią z przyczyny zmnieyſzoney tranſpiracyi, i że niemaſz lepſzego roztwarzacza dla nich iak woda; w lecie zaś przeciwnie, humory ściągaią ſię ku powierzchni ciała; traci ſię ich wiele przez przedech, a zatym humory te z przyczyny roztworzenia w częściach ſłabych maią ſkłonność do rozwolnienia, wino przeto, podług tego Lekarza, przez ſwoię kwaſkowatość ſtęża płyny, a przez ſwą właſność umacniaiącą nadaie w ękſzey tęgości częściom ſtałym, i ożywia machynę omdlałą i oſłabioną przez zbyt obfity przedech, ktory ona po części zmnieyſza. Wielu woiażuiących zape-

wnia nas, iż we Włoſzech, w Ameryce, i we wſzyſtkich kraiach gorących wiele piią likworow ſpirytuſowych, i napoiow rozgrzewaiących, i że nawet potrzeba używać ich dla utrzymania w ruchu funkcyi ktoreby omdlały przez zbyteczną utratę porieſioną przez tranſpiracyą.

Używanie nieumiarkowane tabaki ſzkodliwe ieſt w lecie; potrzeba także w czaſie tey pory podług rady *Celsa* wyſtrzegać ſię roſkoſzy miłoſnych. Przeſtrzegać także potrzeba ażeby pod pretextem ochłodzenia ſię w wieczor nie zatrzymać tranſpiracyi, co ſię ſtaie zrzodłem niezliczonych chorob, zwłaſzcza pom ędzy pracownikami wieyſkiemi, ktorzy wyſtawieni będąc przez cały dzień na nayżywſzy upał ſłońca, odſłaniaią ſwoie ciało po ſkończoney robocie, i wyſtawiaią ſię z wielkim upodobaniem na wiatr chłodny.

W ieſieni potrzeba ten ſam prawie tryb zachowywać co na wioſnę: i mieć nadewſzyſtko baczność na utrzymanie w ſobie przedechu.

Używanie obfite owocow w tey porze roku ieſt bardzo pożyteczne, byle te były doſkonale doyrzałe, i żeby w ich używaniu nie popełnić zbytku.

TRYB DLA ROZMAITYCH STANOW.

Tryb życia powinien bydź ieſzcze ſtoſowany do rozmaitych ſtanow, profeſſyi i rzemioſł ktoremi ſię zaprzątamy. Ponieważby było rzeczą nad to długą przepiſywać tu w tym mieyſcu tryb życia przyzwoity każdemu w ſzczegulności ſtanowi, przeto podamy tu tylko ſame prawidła ogolne, ktore ſobie każdy podług okoliczności uſzczegolnić potrafi.

Ci ktorzy z swego stanu bawią się sedentaryą, iak są niektorzy Artyści, sekretarze, i kupcy powinni oszczędniey używać pokarmow, niż ci ktorzy w ustawiczney zostaią agitacyi. Pokarmy ich powinny bydź lekkie, łatwe do strawienia; powinni oni nadewszystko lać w ele wody do wina, i piaństwo byłoby dla nich bardzo niebezpieczne; nie powinni zaś żadnego święta opuścić bez użycia agitacyi wielkiey.

Literaci powinni iadać mało, zwłaszcza na wieczor, i nie używać iak tylko pokarmy łatwe do strawienia, iak iest chleb dobrze wykwaszony, drob, rośliny iarzynne, ryby gotowane w wodzie; wystrzegać się zaś powinni napoiow spirytusowych i rozgrzewaiących; wino należycie roztworzone wodą powinno bydź ich napoiem. Powinni oni codziennie użyć choć cokolwiek agitacyi; kąpiele brane kiedy niekiedy, i tarcia flanellą wiele im dobrego przynoszą; nie powinni się oni zabierać do pracy aż dopiero w dwie lub trzy godziny po iedzeniu: praca ranna naypożytecznieysza iest dla nich.

Ci ktorzy z stanu bawią się wykonywaniem prac gwałtownych, mogą a nawet powinni ieść wiele, i to pokarmy stałe, iak iest chleb żytny, groch, bob, mięso stałe i grube. &c. Woda bydź powinna ich napoiem ordynaryinym. Jednakże wino, iabłecznik, piwo nie są dla nich szkodliwemi byle ich używali z umiarkowaniem.

Marynarze powinni się utrzymywać iak naychędożniey ile bydź może, odmieniać często bieliznę, i sukn.ie tyle razy ile razy zmokną, odmieniać częste powietrze za pomocą wiatraku *Hallera*. Powinni się przechadzać iak nay-

częściey po galeryi. i na niey iak naydłużey ile można bawić. Pokarmy ich powinny bydź w części brane z rodzaiu roślin; ieſt to ſpoſob naypewnieyſzy uchronienia ſię ſzkorbutu. Mięſa ſolone ktorych marynarze tak poſpolicie używaią, ſą im bardzo ſzkodliwe, i powinny bydź wyrzucone z pomiędzy ich potraw. Powinni oni kiedy niekiedy używać kwaſow, i iſtot przeciw-ſzkorbutycznych, iak ſą pomarańcze, cytryny, rzeżucha, ſok ſzczawiowy, chrzan, muſztarda i kapary.

Dla utrzymania zdrowia po obozach zwłaſzcza podczas woyny zalecić potrzeba żołnierzom wielkie ochędoſtwo, zabronić im kłaść ſię na ziemi mokrey, i pić wodę zimną po ſfatygowaniu ſię zwłaſzcza, gdy ſą okryci potem i prochem. Iſtotną ieſt rzeczą odmieniać oboz tak częſto iak tylko ſpoſobność mieyſcowa pozwali, palić częſto zwłaſzcza w nocy w czaſach mgliſtych, i dżdżyſtych ognie w niewielkiey między ſobą odległości: ſzczególnieyſzą zaś mieć należy baczność na pokarmy żołnierzy; bez roſtropney w tey mierze oſtrożności wyſtawieni byśmy byli na utracenie ich w znaczney liczbie.

Lekarze, pilnuiący chorych, Chirurdzy, i Duchowni poświęcaiący ſię uſłudze chorych bądź w Szpitalach bądź też prywatnie, powinni w czaſie zarazy kłaść na ſwoie ſuknie gdy wchodzą do chorych płaſzcz z płotna woſkowanego i ten wychodząc zrzucać z ſiebie. Umywać oni także powinni ręce i twarz octem. Wyſzedłſzy od chorych powinni nabrać w ſiebie ieżeli bydź może powietrza w iakim ogrodzie, lub na ulicy otwartey przez poł przynaymniey kwadranſa. Pożyteczna także ieſt dla nich a-

żeby wprzod nim wyidą odwiedzić ſwych pacyentow wypili dobrą ſzklankę wina z bułką chleba.

TRYB ŻYCIA W CHOROBACH OSTRYCH.

Dyeta, i woda ſą dwoma wielkiemi i Lekarzami, mowił ſławny praktyk P. *Dumoulin*, zaleconemi wielką liczbą doświadczeń i poſtrzeżeń. W chorobach to oſtrych tryb życia zdaie ſię bydz ściśle potrzebnym, ten zaś powinien bydź ſtoſowny do ich gatunku, przyczyn i rozmaitych ſtopniow.

Od napadnienia gorączki odrzucić natychmiaſt potrzeba wſzyſtkie pokarmy ſtałe, nie pić i nie ieść iak tylko lekki dekokt z ięczmienia czyſzczonego, lub z ryżu. Należy ſię na ow czas wyrzec wſzyſtkich bulionow, ktoremi z niemałym nieſzczęściem przez zadawniony zwyczay zapychaią chorych, mimo nieſmak, i obrzydliwość ktorą oni dla nich czuią. Jeżeli konieczna potrzeba wymaga dania im bulionow w tych pierwſzych czaſach, potrzeba przynaymniey, ażeby te były czyſte, i roztworzone tyzanną zwyczayną.

W miarę iak ſię ſymptomata choroby zaczną zmnieyſzać, można powiękſzyć ilość pokarmow płynnych, i dawać chorym więcey bulionu, ktory można przyprawić iakiemi roślinami żołądkowemi, chłodzącemi &c. podług natury choroby, dla uczynienia ich przyiemnieyſzemi.

Gdy ſię ſymptomata powiękſzaią, gdy natura zgromadza, iż tak rzekę, wſzyſtkie ſwoie ſiły dla wykonania kryzy zbawienney, potrzeba znacznie zmnieyſzyć żywność, gdyż w tym

czaſie ſtać ſię może nayſzkodliwſzą; należy także ſtrzedz oblewać chorych w tym ſtanie zoſtaiących tyzanną, z boiaźni żeby nie uciemiężyć ſił natury, i nie oſłabieć ich na wykonanie kryzy zbawienney.

Gdy ſię choroba ma ku ſchyłkowi, potrzeba na ów czas ſtopniami powiękſzyć pokarmy, aż do doſkonałego ozdrowienia.

W ogólności ubliżyć potrzeba pokarmow we wſzyſtkich chorobach oſtrych w początkach ich przyſtępow zwłaſzcza ieżeliby były długie.

W chorobach inflammatycznych płuc zachować potrzeba dyetę ściſłą. Jednakże iakieśmy iuż o tym wyżey wſpomnieli, ſą perypneumonie, i pleury ziadliwe, wktorych nie tylko nie należy chorych okryślać dyetą ściſłą, ale ich owſzem ieſzcze potrzeba tuczyć analeptykami przyprawnemi iſtotami żołądkowemi i kordyałami; toż ſamo ſię ma rozumieć o gorączkach ziadliwych tych, ktore zależą a *resolutione virium*.

Choroby dotykaiące żołądek, i kiſzki powinny bydź także złączone z trybem bardzo ściſłym. Inflammacye dolnego brzucha, rany uformowane w żołądku, wątrobie, kiſzkach albo innnych iakich częściach potrzebnych do dygeſtyi, ſtrudniaią bardzo funkcyą tuczenia; przeto też niepotrzeba w pierwſzych dniach tey choroby tuczyć chorych roſołami kurzemi, lub cielęcemi, i nie pozwalać im tylko napoie wodne. Prawidło to ieſt nieuchronne; gdy bez niego żadną miarą obiecywać ſobie uleczenia nie możemy.

Mniey należy nalegać na ſtarcow i dzieci o zachowanie dyety w czaſie chorob oſtrych, niż na ludzi doroſłych; toż ſamo ſię ma rozumieć

o osobach przychodzących do zdrowia, i delikatnych.

Ponieważ byłoby rzeczą nadto rozciągłą przepisywać tu tryb życia właściwy każdemu gatunkowi chorob ostrych, odsyłamy więc czytelnika do szczególnych artykułow pod ktoremi to co się tycze dyety znaydzie przepisane.

TRYB W CHOROBACH DŁUGO-TRWAŁYCH (*chronique*)

W tych gatunkach chorob, bardzo często pomyślnieysze otrzymuiemy skutki z przyzwoitego trybu życia, niż z tego obładowania lekarstwami, ktore bardzo często nie tylko całe nie umnieyszaią natężenia choroby, ale ieszcze pomagaią do wzmagania się oneyże.

Ponieważ rozmaite są rodzaie i gatunki tych chorob długo-trwałych, przeto też i tryb przyzwoity odmienny bydź musi dla każdey.

W chorobach długo trwałych złączonych z gorączką dawać potrzeba pokarmy odwilżaiące, iak iest kleiek ryżowy, ięczmienny, zupy roślinne, z ryżem &c. Wystrzegać się potrzeba wina, likworow spirytusowych, napoiow rozpalaiących, surowizn, przypraw korzennych i wszystkich tych ktore mogą zapalić krew.

Choroby długo-trwałe bez gorączki, iak są bole podagryczne, rumatyzmy, liszaie, świerzb &c. wymagaią potraw z rodzaiu roślin przyprawnych bez masła. Mleko za cały pokarm, dekokty ięczmienne, kleyki ryżowe, i kasza ięczmienna służą bardzo w takowym stanie. Można także używać mięsiw białych lekkich,

ryb łatwych do ſtrawienia, owocow ſłodkich i doyrzałych.

W chorobach tych długo-trwałych, w ktorych natura zdaie ſię bydź ociężałą, dawać potrzeba pokarmy umacniaiące, napoie kordyalne, i rozgrzewaiące. Nadewſzyſtko zaś należy w tych chorobach ſtarać ſię żyć w powietrzu zdrowym i pogodnym, i wiele używać agitacyi ieżeli można: oddalić zaś od ſiebie wſzelkie zmartwienia, i nieſpokoyność.

Wiele ſię ieſzcze w chorobach tych pożytkuie w ogolności z odmiany powietrza, z podroży długich, i zabaw wieyſkich. Są to dzielne ſrzodki ktorych bynaymniey zaniedbywać nie należy w leczeniu tych chorob.

TRYB ODWILZAIACY, ROZTWARZAIĄCY, I ŁAGODZĄCY.

Tryb ten zależy na używaniu pokarmow lipkich łagodzących, napoiow wodniſtych w ktorych ſię roztworzyło wprzod ciało iakie lipkie, i kleiſte, enem zrobione z dekokcyi roślin miękczących, kąpiele cieple &c. Kleiek ryżowy, i ięczmienny, galarety mięſne, mleko rozmaitych zwierząt, i ſerwatka ſą ſtotami bardzo ſkutecznemi na poprawienie oſtrości humorow, na ułagodzenie onych i na doſtarczenie krwi rozczynu łagodnego i balſamicznego.

Tryb ten, ktory ſkłada całą naukę wielu Carlatanow, a ktorey oni nieroſtropnie nadużywaią, i ſtoſuią oboiętnie do wſzyſtkich chorob nerwowych, powinien bydź przepiſywany z roſtropnością; gdyż ieżeli on przynoſi wielkie ſkutki w niektorych przypadkach, tedy razem ſtać ſię może bardzo ſzkodliwym w innych.

Tryb ten nayszczegolniey przyzwoitym ieſt w chorobach tych, w ktorych przemaga suchość płynow i części ſtałych, w ktorych ieſt kurczenie ſię i wytężanie w nerwach, i bol w błonach. Niemoże on ſłużyć żołądkom osłabionym, temperamentom miękkim, ſłabym, i wyniſzczonym, w ktorych odżywić potrzeba tęgość fiber, i funkcye przyrodzone.

TRZASKA (Chir.) Pod tym artykułem mowić mamy o ukłociu ciał oſtrych zagłębionych w ciele, gdy koniec ciał takowych zoſtał przyłamany w małey takowey ranie. Rany takowe dolegaią bolami żywemi, gdy ſię one przytrafiaią w częściach nerwowych naprzykład pod paznokciem; widziano wynikłe z tąd bardzo okropne ſkutki, nawet utracenie ręki.

Jeżeli można wyiąć trzaſkę zagłębioną w ciele, złe ktore z takowego przypadku wynika mało bywa poſpolicie znaczące: doſyć ieſt na ów czas przyłożyć na ranę płatki zmaczane w wodzie ciepłey; albo też moczyć w niey palec przez całą godzinę na otrzymanie uleczenia. Lecz ieżeli niepodobna ieſt wyciągnąć tey trzaſki, wynikie ztąd inflammacya żywa, a potym ropienie. Na zapobieżenie takowym przykrościom potrzeba ażeby Chirurg zrobił iak nayprędzey incyzyą końcem wydobycia tego ciała obcego, albo ażeby na część tę przyłożył kataplazmy miękczące, albo iaką tłuſtość. P. *Tiſsot* zaleca na ten koniec ſadło zaięcze; nie dla tego ażeby on ſądził tak

iak mniema pospolstwo, iżby sadło te przyciągało ten kolec, gdyż przydaie P. *Tissot*, niemasz sympatyi iak tylko między głowami źle uformowanemi, i opiniami dzikiemi; lecz że sadło te iest bardzo miękczące i rozwalniaiące. Wreszcie otworzy się otok gdy się uformuie. Niekiedy trzaski takowe sprawuią skutki swoie bardzo powolnie; lecz to w ten czas się tylko przydarza, gdy one nie dotykaią żadney części nerwowey. *Patrz* CIAŁA ZEWNĘTRZNE.

TRZCINA (Bot.) *Arundo vulgaris palustris.* Jest to rodzay rośliny ktora się nie rożni od trawy tylko wielkością swych łodyg, i liści. Kwiaty iey wyrastaią w pakieciki, są zaś małe, miękkie, złożone z pręcikow wystaiących z kielicha łuszczkowatego, koloru purpurowego w początkach, a po rozwinięciu się tych pączkow wyrastaią obdłużno nakształt kiści w kolorze popielatym. Z tych kwiatow formuią się potym bardzo maleńkie nasionka.

Liście tey rośliny dłuższe bywaią niż na stopę, dosyć szerokie w tym mieyscu, gdzie się łączą z łodygą, lecz się kończą ostro, i są w dotykaniu twarde. Łodyga trzciny złożona iest zwielu rureczek dętych, i prożnych, porozdzielanych kolorami. Wyrasta ona na siedm i ośm stop wysoko, a niekiedy i więcey. Korzenie iey są liczne, długie, kolankowate, i szerzące się.

Botaniści kilka naznaczaią gatunkow trzciny; pryncypalnieysze znich są w ich

ięzyku *Arundo vulgaris paluſtris. Arundo domeſtica Sativa. Typha.*

Korzeń tylko tey rośliny ma użycie w Sztuce Lekarſkiey; ieſt on pędzący; lecz pryncypalna iego właſność zależy na popędzeniu pokarmu w mamkach; w chorobach przeto pochodzących z rozcieczenia tego likworu, dosyć ſię pomyślne ſkutki otrzymnią z używania tyzanny zrobioney z dwoch lub trzech uncyi korzeni trzciny, gotowanych w dwoch kwartach wody, byle iednakże rozcieczenie to nie pociągnęło za ſobą gorączki inflammatyczney, gdyż w tym przypadku trzcina byłaby bardzo ſzkodliwą. *Patrz* Rozcieczenie Pokarmu.

TRZEBIENIE (Chir.) Jeſt to operacya, za pomocą ktorey odcina ſię iądro ſkirowate i zarażone gangreną, lub sfacelą. Niemozna ſię obeyść bez tey operacyi, 1*mo* Gdy po otworzeniu kiły, znaydzie ſię iądro niby wymokłe i zgniłe; ſznurek ſpermatyczny zſtrupiały albo całkiem zniſzczony, 2*do.* Gdy inflammacya iądra przemieniła ſię w ſkir, albo w raka; albo gdy ſarcocela nie chce uſtąpic na żadne śrzodki. (*Patrz* Sarcocela, Varicocela kiła.) Wreſzcie doświadczywſzy wprzod wſzyſtkich śrzodkow ktorych tylko ſztuka doſtarczyć może, dopiero Chirurg ſkłonić ſię może do odcięcia iądra.

Trudno ieſt uwierzyć, iak ſię ſekta Ciarlatanow trzebiących rozmnożyła w tym zwłaſzcza wieku. *Dionis* piſze iż ieden z tych wzgardy godnych ludzi żywił ſwego pſa

iądra-

iądrami ktore on zwierzęciom tak zręcznie odcinał, iż przytomi nawet dostrzedz tego nie mogli. Włoczęgi te pospolitemi są po prowincyach, niektorzy nawet maią swoie dystrykty, ktore corocznie każdy kilka razy obieży ażeby wykonywał praktykę swego talentu.

Nieszczęściem to iest, iż nie iest uwiadomiona zwierzchność o tych zdzierstwach, ktore włoczęgi te popełniaią pomiędzy ludem wieyskim. Policzyć to można w liczbie pryncypalnych przyczyn depopulacyi. Jeżeli dziecko iakie dostanie kiły, nie umieiąc iey naprawić za pomocą taxis, co iest iedynym w przypadku takowym środkiem, uzbraiaią się w nożyk, i trzebią nielitościwie z obydwoch stron w tych nawet przypadkach, w ktorychby samo zawiązanie dostatecznym było środkiem. Nędznicy ci tak są chciwi zysku, iż nawet niekiedy wykonywaią kastracyą, chociaż niemasz kiły staiąc się tylokrotnie winnemi kar zaboyczych.

Dawniey operacyą tę wykonywano otwieraiąc mosznę obdłużnie, i potym oddzielaiąc iądra od tkanki komorkowatey, i odcinaiąc sznurek zawiązawszy go wprzody. Lecz dostrzeżono, iż zawięzywanie sznurka nasiennego zawsze ciągnęło za sobą skutki okropne; gdyż oprocz konwulsyi ktore zwyczaynie napadaią chorego, materya ropiąca nie mogąc wypłynąć zewnątrz, spływa wewnątrz żołądka, i formuie otoki śmiertelne w poduszce żołądkowey (*pancreas*) w nerkach, i w gru-

czołkach podnerkowych; i że ropa sączy się po naczyniach spermatycznych, zżera ie i niszczy.

P. *Petit* sławny Anatomik i Lekarz oburzał się przed kilką laty przeciwko temu zwyczaiowi, o ktorym dopiero mowiliśmy. Widział on wielu chorych acz mocnych i czerstwych ginących za nastąpionym zawiązaniem. Pierwsi zatym wodzowie w tey sztuce zdali się przekonać dowodami tego męża i nie wiążą iuż więcey części tych. Owoż iest sposob iaki P. *Petit* przepisuie na wykonanie otrzebienia.

Każe on wziąść iądrownik w rękę lewą, nożyk zaś w prawą; wykonać potym incyzyą połkolistą z obydwoch stron, ktorych by się końce schodziły pod iądrem. Tym więc sposobem oddziela on iądrownik, ktory wprzod usiłowano zachować w całości acz z wielką trudnością, a często z wielkim żalem dla chorego, ktory niekiedy wytrzymywać musiał powtorną operacyą, ażeby utracił iądrownik, w ktorym się formowały otoki po uleczeniu pierwszey choroby.

Odciąwszy sznurek pozwala się krwi płynąć przez kilka minut, iest to właściwie puszczenie krwi mieyscowe ktore szkodzić nie może. Jeżeliby hemorragia była znaczna, zatrzyma się ią zawiązawszy sznurek między płatek podwoyny zwiniony w kilkoro, okrywaiąc ranę fleytuchami, i przytrzymuiąc ie zawiązaniem przyzwoitym. Rzecz cała iako widziemy dosyć iest prosta; nie wykonywaią iey iednakże tak ci

włoczęgi, ktorzy iak potrzeby, tak sposobu obeyścia się z tą operacyą zarowno nie znaią.

Krew zatrzymuie się częstokroć sama przez się, bez potrzeby żadnego uciśnienia. Prawdę tę bardzo liczne świadectwa Lekarzy stwierdzaią. Pewien owczarz rozgniewany na swą kochankę, ktora mu się przeniewierzyła, przedsiewziął ią ukarać w pozbawieniu się tych członkow z ktorych iuż nie chciał iey nigy udzielić roskoszy. Uzbraiał się więc w tey myśli w brzytwę, i obrał sobie stodołę, w ktorey złożone było siano, za teatr tey zemsty, ktorą miał wywrzeć dla swey wiarołomney Laidy. Odciął za iednym razem obydwa iądra, i padł omdlały. Znaleziono go nazaiutrz pływaiącego we krwi, lecz żywego: natura sama zatrzymała hemorragią i w kilka lat widziano człowieka tego w zupełnym zdrowiu, złorzeczącego temu momentowi zapalczywości i obłąkania, w ktorym on końcem ukarania niewierności swoiey amantki wyrzucił się samowolnie z liczby ludzi.

TRZEBULA (Bot:) Jest to roślina ogrodowa bardzo pospolita. Kwiaty iey są kształtu baldaszkowatego, złożone z pięciu listkow ułożonych w rożę; wyrastaią zaś na wierzchołkach łodyg. Łodyga iey iest okrągła, wysoka blisko na dwie stopy, dęta, i poprzegradzana kolankami. Liście ma podobne do cykuty; lecz te są krotsze, i szczupleysze, koloru iasno czerwonego, z zapachem, i smakiem aromatycznym. Po

opadnieniu kwiatu, przemienia się on w dwa ziarna obdłużne, które podobne są nieco kształtem do dziobu ptasiego, gdy są doyrzałe.

Trzebula wielki ma szacunek w Szuce Lekarskiey. Liczą ią wrzędzie roztwarzaiących, pędzących, umacniaiących, i emmenagogicznych. Czyści krew, popędza upławy miesięczne, i uryny, leczy obstrukcye wątroby, śledziony, i innych wnętrzności; wino w ktorym się wymoczyło trzebulę, iest wybornym żołądkowym. Rozpędza ono wiatry, pomaga do trawienia, zatrzymuie womit, i płynienie żołądka. Przepisuią go pomyślnie w pleurach, i w przypadkach tych, w ktorych idzie o roztworzenie krwi rozlaney, i zgruzłowaciałey po upadkach gwałtownych; lecz potrzeba wprzod poprzedzić pusczenia krwi; przepisuią także trzebulę w bolach kamienia nerkowego, i w chorobach skornych. P. *Geoffroi* pisze, iż doświadczył, że sam przez się sok trzebuli, albo też pomięszawszy go z saletrą oczyszczoną, i syropem pięciu korzeni roztwarzaiących bardzo iest pomocny w puchlinie, i że przywraca bieg uryn, gdyby te były zatrzymane: Autor ten przydaie ieszcze, że ieżeli się nie uleczyło całkowicie puchliny za pomocą trzebuli, trudno będzie znaleść inne lekarstwo, ktoreby to uleczenie przynieść mogło. Lecz ponieważ lekarstwo to iest z rzędu ciał gorących, niesłuży ono przeto całe osobom suchym, kaszlącym, albo maiącym uszkodzone piersi.

Sok trzebuli dawany bydź może wdozie czterech uncyi w winie białym. Kładą iey zaś garść do wymoczenia w bulionie, lub apozemie, gdy ią w postaci tylko infuzyi przepisać chcemy. Wiedzieć potrzeba, iż ponieważ roślina ta zawiera wsobie początki bardzo lotne, przeto byśmy ią własności tych ktore posiada pozbawili, wystawiaiąc ią do gotowania.

Trzebula iest ieszcze lekarstwem zewnętrznym bardzo skutecznym. Robią z iey liści posiekanych, i oleyku rożanego kataplazm bardzo skuteczny na rozpędzenie stwardniałości w piersiach, i roztworzenie mleka, ktorym naczynia piersi są zatkane. Jest to wyborny topik dla mamek. Można nawet tenże sam kataplazm przykładać na mieysca stłuczone. Dekokt z tey rośliny zmieszany z trochą gorzałki, koi inflammacye, i rozpędza niekiedy narostki.

TUBA EUSTACHIANA (Ant.) Tak nazwano zaklęsłość wewnętrzną ucha, nieforemną i wydrążoną w kości skroniowey. Kommunikuie ona z ustami za pomocą otworu ktory zowią *Trąbą Eustachiego*; przez ten ci to kanał powietrze ustawnie się odmienia w uchu wewnętrznym.

TUCYA (Mat. Szt. Lek:) Jest to gatunek sadzy metalliczney, ktora się podnosi pod czas topienia i wyrabiania mosiądzu; mosiądz robi się z miedzi, i miny zynkowey, znaney pod nazwiskiem *lapis calaminaris*, topiąc ie razem; pod czas tego topienia

zynek ktory ieſt poł metallem lotnym, i wapniącym ſię, przemienia ſię w części w kwiaty, ktore z ſobą porywaią cząſteczki miedzi, co razem formuie ſadzę metalliczną koloru ſzaro popielatego, a ktora ſię czepia około ſztab żelaznych umyślnie na otrzymanie i złapanie iey rozſtawionych; oddziela ſię ona od nich za pomocą małego uderzenia młotkiem, i otrzymuie ſię w małych kawałkach wklęſłych z tey ſtrony ktorą były przylepione do żelaza, a wypukłych z ſtrony wierzchniey.

Tucya powinna bydź wybierana czyſta, w pięknych łuſkach ſzerokich, doſyć grubych, koloru pięknego ſzarego na wierzchu; zbitych i koloru białego naſpodzie, i trudna do ſkruſzenia. Była ona dawniey przeſyłana z Alexandryi, przeto też niektorzy Autorowie opiſuiąc ią nazywaią ią *tuthia Alexandrina*. Ta ktorey używaią we Francyi, przychodzi z Niemiec, ze Szwecyi, i innych okolic w ktorych pracuią około bronzu.

Tucya ieſt ścieraiąca, oſzuſaiąca, ſkuteczna na choroby oczu, na oſuſzenie i zagoienie ran, na hemoroidy; nie używaią iey tylko zewnętrznie, utarłſzy ią wprzod na miałki proſzek.

Tucya bywa niekiedy fałſzowana. Mieſzaią do niey nieco moſiądzu, w opiłkach z glinką błękitną; urabiaiąc razem tę mieſzaninę, i ſuſząc ią na pręcikach żelaznych okrągłych, ażeby tey fałſzywey tucyi dadź wſzyſtkie znaki pozorne prawdziwey. Zdradą ta łatwa ieſt do rozpoznania. Tucya

bowiem ta ieſt kruchſza, i roztwarza ſię w wodzie, wyziewaiąc z ſiebie odor ziemny, podobny do tego, iaki daie glina roztworzona w wodzie; ktorych właſności nie poſiada cale tucya prawdziwa. Dla preparowania tey oſtatniey rozpalaią ią potrzykroć do czerwoności w tyglu na żarzących węglach i tyleż razy ią gaſzą wodą rożaną; potym ią trą na porfirze mieſzaiąc do niey tyle ile potrzeba wody rożaney, albo babczaney, poki ſię nie obroci w proſzek iak nayſubtelnieyſzy; na ow czas dopiero robią z niey trociczki, i te ſuſzą.

TUCZENIE (Phys.) To co tu zamierzamy powiedzieć o tuczeniu, ieſt kopią tego co napiſał P. *Dufieu* w ſwym dziele pod tytułem *Manuel de phyſique*, gdyż oſądziliśmy iż dokładniey tego wyłożyć nie można. Niepodobna ieſt, mowi ten Autor, ażeby rozmaite części ktore wchodzą w ſkład ciała ludzkiego tak ſtałe, iako i płynne były w nieprzerwanym ruchu tak, iżby ſię od nich żadna naymnieyſza cząſteczka nie oderwała, ktore ulatuią iż tak rzekę w każdym momencie przez niewidoczny przedech: ſtraty, ktore my tą drogą ponoſiemy ſą bardzo znaczne. Nietylko to ſame płyny ulatuią, części nawet ſtałe wyrabiaią ſię i zmnieyſzaią nieznacznie, bądź to rozciągaiąc ſię i kurcząc bezuſtannie bądź doświadczaiąc tarcia od płynow tych ktoremi ſą oblane. Potrzeba zatym ażeby ſię ta ſtrata nadgradzała proporcyonalnie, i bez tego ciało niknie, tak iak poſtrzega-

my na ludziach tych ktorzy się zbytecznie zatapiaią w poftach, Łatwo ieft zrozumieć iak nowy chil, uformowany, z pokarmow ktoremi codziennie żyiemy, przefzedłfzy do krwi, i fam fię w krew obrociwfzy nadgradza ftraty w nafzych płynach; lecz iakże ftraty w częściach ftałych mogą bydź nadgrodzone? na ten koniec dofyć ieft ażeby tylko znaydował fię likwor taki, ktoryby zpełniał mieyfca prożne zoftawione po oderwaniu fię cząfteczek ftałych; ażeby materya ta przybierała kolor i ftałość tey ktorey utratę ma zaftąpić, i ażeby fię przyczepiała do części przyległych tak iak była tamta: lecz część lipka i kleiowata limfy ma wfzyftkie te przymioty. Naczynia limfatyczne rozrzucone po całem ciele, fączą z fiebie humor, ktory przez fwoią płynność złatwością fię wcifnąć może w małe te prożnie, a przez fwoią lipkość czepi fię ściśle do tych części ktorych fię dotyka. Bawienie tego humoru limfatycznego złączone z ruchem, i ciepłem wczęściach przyległych, ieft przyczyną iż on utraca to co tylko ma naywodniftfzego w fobie, tak dalece iż to co pozoftaie przybiera na fiebie poftać ftałą. Lecz iakże, powie kto może, limfa maż że dofyć fiły, ażeby mogła podnieść te części, po między ktore wcifnąć fię iey potrzeba? a przypuściwfzy nawet iż fię wciśnie, iakże ona przybrać potrafi naturę, i kolor części tych, ktorych ftratę ma zaftąpić?

Co do pierwszey trudności, odpowiadamy, że ruch ktory ieſt nadany limfie przez siłę serca i arteryi, usposabia ią do tego, iż się może wcisnąć w mieysca prożne, ktore po sobie zostawuią cząstki oderwane, i uleciałe. Sama iey płynność czyni ią dosyć usposobioną do tego, i ażeby to oczywiściey dadź uczuć, dosyć ieſt przytoczyć kilka doświadczeń podobnych temu mechanizmowi, a ktore nam okazuią skutki daleko nadzwyczaynieysze i bardziey zadziwiaiące.

Zagłąbmy klin z drzewa suchego w szparę skały, a potym klin ten zleymy wodą, woda wciskać się będzie w otwory drzewa, ktore pęcznieiąc i rozciągaiąc się nabędzie takiey siły, iż odwalić potrafi niezmierny bałwan skały. Nikomu zaś nie ieſt tayno, iż limfa nie ma tak wielkiego do zwyciężenia oporu, ażeby się mogła wcisnąć w mieysca i przedziały prożne w częściach, ktore ma tuczyć.

Co do drugiey trudności, ta się rozwięzuie łatwo, wziąwszy na uwagę iż wszystkie części stałe naszego ciała, nie są w swym początku iak tylko istotą galaretową, ktora powoli nabiera coraz większey stałości, iaką postrzegamy w ciele starszym; i że też same części to ieſt kości, chrząstki wiązania, muszkuły, i naczynia, zamieniaią się w materyą galaretową przez roztworzenie. Kolor ktory w rozmaitych częściach postrzegamy, pochodzi iedynie z rożney ilości krwi zapełniaiącey naczynia tych części. Mięsa ktore maią pospolicie kolor

czerwony, nabywaią białości, gdy będą wymoczone lub wypłokane kilkokrotnie.

Wſzyſtko zatym zdaie ſię ſtwierdzać, że limfa ſama ieſt ſokiem tuczącym, utrzymuiącym wſzyſtkie części. Z drugiey ſtrony tłomaczenie to zgadza ſię doſkonale z tą proſtością iaką poſtrzegamy we wſzyſtkich działach Autora natury, ktory z początkow bardzo proſtych, umie złożyć rzeczy bardzo pokombinowane, tak iż te oſtatnie zdaią ſię bydź całe odmiennemi w oczach naſzych od pierwſzych. Doświadczenie *Vanhelmonta* ſtwierdza, iż ſama woda deſzczowa zawiera w ſobie początki wyſtarczaiące na pożywienie dla rozmaitych części drzewa: to ieſt na iego korzenie, korę, drzewa, liście &c, ktore iednakże zdaią ſię bydź bardzo między ſobą rożnemi. Fizyk ten zaſadził gałęź wierzbową w ſkrzyni napełnioney ziemią. Skrzynia ta pokryta była wiekiem żelaznym maiącym w ſobie wiele powiercianych dziurek. Gałęz ta ktora w ten czas gdy była zaſadzoną, nie ważyła więcey iak pięć funtow, ſtała ſię w pięciu latach drzewem doſkonałym ważącym więcey niż ſto ſześćdzieſiąt funtow; lubo ziemia nieſtraciła iak tylko kilka uncyi ſwoiego ciężaru, i ktorey nie ſkrapiano tylko wodą deſzczową.

Nikomu nie ieſt tayny ſpoſob ktorym wzraſtaią rośliny i puſzczaią kwiatki w karafinkach napełnionych wodą, ktore wczaſie zimy po pokoiach ſtawiaią; woda deſzczowa albo wilgoć ziemi wyſtarczaią nietylko na pożywienie iedney rośliny ale nawet nieſkoń-

czoney liczby roślin rożnego po między sobą gatunku. Zacoż więc nie mogłoby się znaydować w limfie samey to, co iest potrzebne na uformowanie, i utrzymanie wszystkich części ciała?

Jeżeli nadgradzamy więcey niż traciemy, ciało na ow czas wzrasta, i to się dzieie w dziecińftwie i wieku młodzieńskim, gdyż na ow czas sok pożywny bardzo iest obfity i fibry miękkie i ciągłe z łatwością się mogą przedłużyć i rozciągnąć; gdy nadgroda wyrownywa tylko stracie, dzieie się na ow czas to coby nazwać można tuczeniem prostym(*nutrition simple;*)i na ow czas ani rośniemy, ani niszczeiemy, i to się postrzega w ludziach doyrzałych, w ktorych fibry nabyły za pomocą ruchu i oscyllacyi wielokrotnych pewny stopień zsiadłości i tęgości, ktory im nie pozwala więcey wyciągać i rozciągać się; lecz ieżeliby się przytrafiło, iżbyśmy więcey tracili niż zyskuiemy, ciało niszczećby koniecznie musiało; czego doświadczaią starcy; fibry ich bardziey są wyschłe, i straciły iuż swą pierwszą ciągłość, maleńkie naczyńka kurczą się i staią mniey przenikliwemi; są nawet niektore ktore się zatykaią, czyli ktorych wydrążenie niknie zupełnie; i na ow czas to postrzegamy zmarszczki, ktore pochodzą z suchości i skurczena się fiber. Lilia i roża nikną, gdyż krew i limfa, ktorym kolory te winniśmy, nie mogą iuż dochodzić do części końcowych naczyń włosowatych skory. Przez skutek to tegoż samego ztwardnienia wszystkich części, żywość wszystkich czuciow

ieſt nieżmiernie osłabiona w ſtarości. Starcy nie ſłyſzą z tak daleka, i tony niſkie cale w nich żadnego nieſprawuią wrażenia. Oczy ich nie doſtrzegaią iuż przedmiotow drobnych i delikatnych; ſmak ich ieſt przytępiony, potrawy nie czynią iuż tylko małe wrażenie na ięzyku, i podniebieniu; zapachy nie mogą iuż bydź w nich poczęte zmysłem węchu; dotykanie ieſt osłabione, zaledwo z trudnością poymować oni mogą rożnicę ciał, gdyż fibry nerwowe ſą w nich ſtwardniałe, tak iż potrzeba wrażeń mocnych, ażeby ie można było poruſzyć.

Ci ktorzy maią fibry wolne, ſtaią ſię bardzo otyłemi, gdyż fibry te nie maiąc dosyć siły na wypchnięcie materyi przez przedech, materya oleiſta nie może nazad z łatwością wracać ſię do naczyń, i formować muſi tłuſzcz.

Lecz ieżeli fibry ſą mocne, ruch ich wielki wypychać będzie zewnątrz wiele płynow, i zwroci cząſtki ſadliſte w kanał cyrkulacyi.

W chorobach oſtrych napada w krotkim czaſie ſuchość nadzwyczayna. Oprocz tego iż w owym czaſie mało żywności przyimuie ciało, i że wiele traci przez puſzczania krwi, i wyprożnienia, ruch wielki i upał złączony z temi chorobami, nadaią ſolom i kwaſom oſtrości. Na ow czas więc materya tucząca zbyt rozdrobiona, i pomieſzana z wodą nie może przyſtawać, tłuſtość nawet ſama rozpływa ſię i ulatuie rozmaitemi ściekami; zatkania wielkich naczyń zapychaią kanaliki włoſowate, ktore prza-

fyłaią żywność częściom tym, do ktorych przechodzą; co do oftrości foli i oleiow ta ieft iuż dowiedziona przez oftrość, ktorey nabywa uryna i ślina gdy, fię pości.

Phtyzycy fą chudzi, gdyż płuca ktore przerabiaią limfę przeznaczoną na tuczenie części, nie wykonywaią iuż więcey fwoich funkcyi, lecz przeciwnie miefzaią do niey materyą ropiaftą ktora ią całkowicie pfuie.

Gdy chudniemy, mufzą fię koniecznie pokazywać zmarfzczki na ciele, bo gdy cząftki mięfifte zmnieyfzaią fwoię oboiętość, fkora też nie może bydź tak iak wprzod wyciągniona. Przeto przez uciążanie atmosfery, części fkory przycifkane fą iedne do drugich i w rozmaite zaklęfłości, zkąd naturalnie wynikać mufzą zmarfzczki.

TURBIT (Mat. Szt. Lek:) Turbit albo turpetum zdaie fię bydź nieznanym od *Dioſcorideſa* i ftarożytnych Grekow. Arabowie pierwfzemi fą, ktorzy o nim wfpominaią; lecz zdaią fię pokazywać wielką niewiadomość o iego początku. Cokolwiek bądź turbit ktory fię zowie *turpethum ſive turbith* Offic. ieft korzeniem, albo korą korzenia oddzieloną od iego mięfiftości, drzewiftą, wyfchłą, pokraianą w kawałki obdłużne, wielkości palca, żywiczną, lub brudną lub fzarą zewnątrz, białawą zaś ze fpodu, fmaku nieco oftrego ktory rodzi obrzydliwość. Wybierać należy tę, ktora ieft nieco żywiczna, świeża, fzara zewnątrz, gładka, niepomarfzczona, biała pod fpodem, nie fpruchniała i ktora nie ieft zbytecznie

pokryta z wierzchu gummą żywiczną. Roślina wydaiąca ten korzeń zowie się *convolvulus indicus*, *turbith* Offic. *Turpethum repens*, *foliis altheæ*, *vel indicum* C. B. Rośnie ona obficie w mieyscach zarosłych, wilgotnych po nad kanałami, strumykami pod krzakami i tym podobnych mieyscach odległych od morza na Wyspie Ceylan, i w Malabarze.

Turbit uchodzi za lekarstwo skuteczne na wyprowadzenie z części nayodleglejszych ciała humorów gęstych i lipkich. Zalecaią go w chorobach długich, zwłaszcza w zimnych, naybardziey zaś w podagrze, paraliżu i puchlinie. Daią go w substancyi od piętnastu gran do iedney drachmy, w infuzyi zaś od półtory drachmy aż do trzech. Turbit wchodzi do bardzo wielu elektuarow, i pigułek hydragogicznych.

TURBIT MINERALNY. (Mat: Szt: Lek:) Tak nazwano pewną przyprawę lekarską merkuryuszu, która się robi następuiącym sposobem. Bierze się ilość upodobana merkuryuszu, ta się kładzie do retorty szklanney, i na to nalewa się tyle ile waży merkuryusz kwasu koperwasowego koncentrowanego, albo też więcey podług stopnia koncentracyi tego kwasu, i dystyluie się na ogniu piaskowym, póki aż w retorcie nie pozostanie się tylko materya sucha, podobna do soli. Materya ta iest kombinacyą merkuryuszu z kwasem koperwasowym.

Bierze się massa ta solna biała i kładzie do naczynia obszernego, i na nię nalewa się po-

dostatkiem wody gorącey w kilku razach; woda ta osłabiaiąc kwas, oddziela go od merkuryuszu, który za tym opadać musi na dno naczynia pod postacią proszku w kolorze żółto-cytrynowym bardzo żywym. I ten to proszek żółty merkuryuszowy, dobrze obmyty iest tym co nazywamy turbitem mineralnym.

Zważyć potrzeba iż turbit mineralny nie nabywa koloru żołtego tylko tyle, ile iest ogołocony z kwasu koperwasowego, i że go na ten koniec obmyć potrzeba w dostateczney ilości wody ciepłey; bez czego on zostaie w kolorze białym: w ogólności im doskonaley on iest ogołocony z kwasu, tym się staie żółtszym.

Turbit mineralny był dawniey w wielkim poważeniu na leczenie chorób wenerycznych: lecz dziśiay bardzo go mało używaią, gdyż odkryto inne przyprawy merkuryuszowe, które są daleko szacownieysze nad tę, o którey rzecz w tym artykule wyłożyliśmy.

TWARZ. (Szt: Lek:) Twarz iest zwierciadłem duszy równie w zdrowiu, iak i w chorobie; na niey to czytać powinien Lekarz swóy tryumf lub upadek, pomyślność prawideł sztuki, albo bezskuteczność srzodków które ona podaie. Osądziliśmy więc za rzecz potrzebną wyłożyć tu pryncypalne znaki które z twarzy chorego wyciągnąć można. Wszyscy sławni praktycy nad sposobem poznawania ich zastanawiali się. *Hipokrates i Baglivi* zostawili nam postrzeżenia następuiące.

Potrzeba we wſzyſtkich chorobach ciężkich roztrząſać ſtan twarzy, mówi *Baglivi*; śmiało możemy przepowiadać pomyślność ieżeli twarz ieſt pogodna i w ſtanie naturalnym; ſtan zaś przeciwny ieſt znakiem złym niewątpliwie. Lecz chcąc iaką korzyść z tego ſpoyrzenia otrzymać, potrzeba podług rady *Hipokrateſa* zapytać ſię chorego, czy dawno ieſt iak ſpał, czy nie miał dyarryi, lub czy nie doświadczał głodu? Wſzyſtko to może zoſtawić znaki złe na twarzy; i na ów czas niema ſię czego obawiać; lecz ieżeli twarz ieſt zmieniona bez żadney z tych przyczyn, można ſię ſpodziewać bliſkiey chorego śmierci. Toż ſamo powiedzieć można w ten czas gdy w puchlinie twarz nagle nabędzie koloru ołowianego.

Należy poczytywać za znak podeyzrzany twarz zbytecznie czerwoną i nabrzmiałą: czerwoność ta nadnaturalna ieſt znakiem przy: tomności choroby, albo też poprzedniczym. Pochodzi zaś ona albo z zbyt wielkiey obfitości humoru, albo z ich zatrzymania i opóźnienia biegu, zwłaſzcza w płucach. Wſzelka czerwoność zbyteczna twarzy, okazuie albo że chory ma zbyt wiele krwi, lub że ieſt dotknięty iaką inflammacyą wewnętrzną, że ieſt temperamentu zbyt gorącego, albo nakoniec że iaka wnętrzność ieſt uſzkodzona. Ludzie tacy poſpolicie cierpią konſtypacyą.

Nigdy ſię nie należy obawiać obſtrukcyi wnętrzności w chorobach długo trwałych, gdy twarz ieſt w ſtanie naturalnym, i utrzymuie dobre kolory, gdy przeciwnie twarz nie ieſt w ſwym naturalnym ſtanie, mamy fundament

mnie-

mniemać i domyślać się że się znayduie obstrukcya, i że ekonomia zwierzęca iest uszkodzona.

Twarz zbyteczuie czerwona iest znakiem bardzo złym; marszczenie czoła iest znakiem frenezyi. *Hypp. Coac.*

Czerwoność nosa oznacza, iż łatwo iest choremu sprawić stolce; iest to ieszcze znakiem affekcyi płuc, lub wnętrzności.

Gdy chory wytrzymawszy wielką gorączkę, utrzymuie ieszcze twarz w kolorach dobrych, pełną dobrych soków, i statecznie wypogodzoną, a nawet codziennie ieszcze bardziey kwitnącą, spodziewać się potrzeba, że się choroba ta długo pociągnie.

Nakoniec dowiedziono iest, że ci którzy maią twarz nieco bladawą, w lepszym zostaią zdrowiu niż ci których twarz iest zbyt czerwona, i zapalona. Jest ieszcze także i to prawda, że im człowiek w zdrowiu będący bardziey ma twarz czerwoną, tym zdrowie iego mniey iest pewne i długie.

Mercurialis pisze, iż naylepszy sposób rozpędzenia *guttæ rosææ*, i czerwoności chorowitych twarzy, iest ażeby otworzyć kauteryą na goleniu. *Baglivi* przepis ten przyiął za sekret od tegoż samego autora. *Hippokrates* zaleca purganse na te choroby: i *Baglivi* zapewnia że to iest lekarstwo nayskutecznieyszе na rozpędzenie wyrzutów twarzy. Należy także w podobnych przypadkach zalecić częste moczenia nóg, i nie zaniedbywać postawienia wezykatoryi na karku.

TYNKTURA. (Chim: Farm: Mat: Szt: Lek:) Znaczenie wyrazu tego tynktura iest

bardzo obłąkane; przez ten wyraz rozumie ſię roztworzenie bądź całkowite czyli właściwe, bądź cząſtkowe, bądź poiedyncze, bądź złożone, i wykonane za pomocą rozmaitych roztwarzaczów (*menstrues*); iak ſą ſpirytuſy palące, oleyki, a pryncypalnie oleyki eſſencyalne, a w ſzczególności kwas koperwaſowy, kwaſy, pryncypalnie zaś roślinne, ſole alkaliczne roztworzone, i nakoniec woda ſama. W tym tu zaś mieyſcu znaczenie tego wyrazu należy uſzczególnić, i rozumieć tylko przezeń wyciąg, albo oddział koloru, i właſności iſtot roślinnych, zwierzęcych, i mineralnych, wykonany za pomocą wódki, albo ſpirytuſu winnego. Tynktury, elixyry, quinteſſencye, i balſamy ſpirytuſowe, nie znaczą tylko iednę i tęż ſamę rzecz, mimo różne onychże nazwiſka. Tynktury ſą albo proſte, albo złożone; tynktury proſte ſą te które ſą zrobione z iedney tylko iſtoty, która ſię moczy w wodzie i ſpirytuſie winnym, iak ieſt naſtępuiąca:

TYNKTURA PIOŁUNOWA.

Weź *Wierzchołków piołunowych* pół uncyi
Spirytuſu wina rektyfikowanego uncyi 3

Pokraiać potrzeba drobno wierzchołki piołunowe, potym ſię one włożą do recypienſa, i na to ſię wleie ſpirytus winny, zawiąże ſię naczynie to pęcherzem zmoczonym i przebiie ſię w nim ſzpilką dziurka, ażeby materye rozrzedzone miały wolny przechod. Tynktura ta trawić ſię tak powinna przez kilka

dni w kąpieli piaſzczyſtey. Jeſt ona zołądkową, pomaga zołądkom zimnym i zołciowym; i w chorobach robacznych: daią ią także pomyślnie w kolorach bladych, na wzbudzenie upławow mieśięcznych, i w tym przypadku mieſzaią ią z marcyałami. Dozą iey ieſt od dzieśięciu kropel do iedney drachmy w filiżance napoiu iakiego przyſtoſowanego.

Tym ſamym ſpoſobem przyprawiaią śię wſzyſtkie tynktury proſte, czyli poiedyńcze.

Można zamiaſt ſpirytuſu winnego, użyć wodek ſpirytuſowych złożonych, na zrobienie tynktury z przypraw poiedyńczych, taką ieſt woda ſkładana meliſſową, woda Ceſarſka albo Bellegarde.

Używaią ieſzcze w ſztuce lekarſkiey tynktur z mirry i burſztynu, ktorą przyprawiaią za pomocą wody de Rabel zamiaſt ſpirytuſu winnego.

Tynktury ſpirytuſowe ſkładane robią śię przez dygeſtyą na zimno, albo też na cieple ſłonecznym, albo wreſzcie za pomocą ciepła umiarkowanego, tak iak tynktury poiedyńcze; lecz potrzeba zachować niektore prawidła w ich przyprawianiu. Kładą śię nayprzod w ſpirytus winny iſtoty twarde, drzewiſte, kwiaty nawet naydelikatnieyſze; a potym śię naſtępnie przydaią te, ktore doſtarczaią naywięcey początkow, a wreſzcie kończy śię na przydaniu tych, ktore śię całkowicie rozpuſzczaią.

TYNKTURA ZOŁĄDKOWA GORZKA.

Weź *Korzeni Gencyany*	uncyą 1
Szafranu	uncyi ½
Skorki zwierzchnie z ſześciu pomarańcz gorzkich;	
Koſzenilli,	drachmę 1
Gorzałki,	funty 2

Niech ſię to wſzyſtko trawi razem przez trzy dni, zamąciwſzy kiedy niekiedy, przecedź potym i ſchoway tynkturę tę do użycia. Jeſt ona wyborną żołądkową. Doza iey ieſt od iedney łyżeczki od kawy, do trzech lub czterech.

ELIXIR PROPRIETATIS.

Weź *Tynktury z mirry*,	uncyi 4
Z Szafranu,	
Z Aloeſu, *każdego*	po uncye 3

Mieſzaią wraz te trzy tynktury, i zlewaią ie do butelki. Przez dyſtyllacyą ich *in balneo mariæ* otrzymuie ſię likwor ſpirytuſowy czyſty bez żadnego koloru, ktory zowią elixyrem *proprietatis* białym. Zbierazą potym materyą, ktora ſię po dyſtyllacyi w alembiku zoſtaie, i ta odłącza ſię oſobno, i to nazywaią wyciągiem elixyru *proprietatis*. Przydawſzy dwanaście kropel kwaſu koperwaſowego do mieſzaniny trzech tynktur, formuie ſię to co nazywaią elixyrem *proprietatis* kwaśnym.

Widziemy oczywiście z natury iſtot, i roztwarzacza elixyru *proprietatis*, iż on powinien mieć pewne właſności. Jakoż ieſt on dzielnym zołądkowym, i przywraca upławy mieſięczne. Doza iego ieſt od ſześciu kropel, do poł drachmy.

TYNKTURA GUMMILAKI.

Weź *Gummilaki świeżo oddzielo-ney od ſwoich pręcikow* uncyą 1
Hałunu zwapnionego drachmę 1
Spirytuſu pałaiącego warzęchy uncye 2

Utrzyi razem gummilakę z hałunem, utarłſzy ie wprzod oſobno na miałki proſzek. Włoz to do recypienſa, i naley ſpirytuſem warzęchy; niech ſię to tak trawi w kąpieli piaſzczyſtey, poki likwor nie nabierze pięknego koloru ciemno czerwonego. Na ow czas ſię zlewa, i zachowuie do użycia.

Tynktura ta winna pryncypalnie właſności ſwoie hałunowi, i ſpirytuſowi warzęchy; ieſt to topik bardzo używany na rozwolnienia, i krwawienia ſzkorbutyczne dziąſeł. Umacnia on zęby, i nadaie dziąſłom tęgość i kolor.

Znane ieſzcze ſą Farmacyi tynktury fałſzywe, to ieſt takie, ktore nic w ſobie nie zawieraią, nic nie maią w ſobie roztworzonego, i nic wyciągnionego z materyi ſtałey, na ktorey ſię uformowały; takiemi ſą wſzyſtkie mniemane tynktury metalliczne, ſławne *Lilium Paracelſi*, rownie iak i tynk-

tura soli wayſztynowey czyſtey. Dowiedziono ieſt prawie, że we wſzyſtkich tych przypadkach ſpirytus winny przybiera koloiy utratą ſwey właſney ſubſtancyi; że on ieſt przezto odmieniony, przeiſtoczony, i precypitowany przez ſol alkaliczną ſtałą; lecz że on nie roztwarza żądney części, ani żadnego początku tey ſoli, ktora nie tylko niema właſności roztwarzania ſię, ale ieſzcze z natury ſwey nie może bydź rozłożoną przez ſpirytus winny.

TYRLICZ (Bot.) *Cruciata hirſuta.* Plin. Jeſt to rodzay roślin maiących kwiaty wieloliſtne, nakſztałt naczynia z wywiianemi brzegami, podzielone na cztery części. Pomiędzy temi kwiatami ſą iedne ſamce, drugie obopłciowe. Przemieniaią ſię zaś w ziarko okrągławe, zawarte w błonie koſmatey. Łodygi tyrliczy ſą liczne, i czerwonawe; liście układaią ſię w przeciwległości, na każdym członku łodygi; maiące na ſobie trzy wyraźne żyły, kſztałt iaykowaty.

Roślina ta policzona ieſt w rzędzie rannych ſtężaiących. Przykładaią ią na kiły dziecinne utarłſzy ią wprzod w moździerzu: ieſt to topik ſtężaiący. Radzą także ażeby fomentować częſto za pomocą dekoktu z tey rośliny mieyſca przyległe wątrobie, wprzypadkach ztwardnienia tey wnętrzności.

TYTUN, *Nicotiana.* Jeſt to roślina bardzo używana, ktorey trzy naznaczaią gatunki pryncypalne, znaydzie ie czytelnik opiſane pod artykułem TABAKA. Lubo pod

tym artykułem mowiliśmy iuż o pożytkach, i szkodach wynikaiących z używania tey rośliny, lecz ponieważ to wyłożyliśmy bardzo krotko, nie będzie zapewne źle przyięte, iż ieszcze pod tym artykułem przytoczemy iakie uwagi w tym samym przedmiocie.

Bardzo wiele pisano o tabace; niektorzy Autorowie materyą tę rozłożyli na kilka obszernych traktatow. Liście tabaki żute lub kurzone, ściągaią obficie flegmę, i wiele iey ginie w takowych sprawach, na ktory to koniec wiele osob takowym sposobem używa tabaki. Większa iednak część ludzi czyni to bardziey dla rozrywki niż z istotney potrzeby. Niektorzy Autorowie poczytuią tytuń za prezerwatywę od zarazy powietrza morowego. Zalecam używanie tabaki na przeciw zarazie morowey, mowi *Diemerbroek*, gdyż mnie samego od niey ochroniła, i że z drugiey strony postrzegałem, że zaraza ta nie dotykała tak w Londynie iako i w Nimegue ani tych domow w ktorych tytuń sprzedawano, ani im przyległych. Dekokt z liści tytuniowych leczy świerzb i inne choroby skorne. *Jan Stedman* wspomina w drugim tomie swych dzieł lekarskich, iż tabaka dobrze ubita z octem, i gorzałką i przykładana na żołądek za pomocą płatkow płociennych, wzbudza dzielnie womit, i rozpędza niekiedy narostki twarde w hipokondrach; przytacza on dwa przykłady uleczenia doskonałego sprawionego za pomocą tego lekarstwa.

Zpomiędzy wszystkich Botanistow, *Mikołay Monard* naybardziey się zastanawiał i

nayobszerniey wyłożył przymioty tytuniu. Owoż iest w krotkości co on pisze o przymiotach lekarskich tey rośliny. Liście iey przykładane ciepło i często odmieniane są lekarstwem skutecznym w cefalalgiach i migrenach pochodzących z przyczyny oziębiaiącey, w zatkaniach, i tężeniu szyi, albo w tym gatunku konwulsyi, ktorego tężenie szyi iest symptomatem.

Na bole zębow zmoczyć potrzeba kawałek płotna w soku tytuniowym, albo też zrobić mały krążek z listka iego, i ten wepchnąć w wydrążenie zębu uszkodzonego; lekarstwo to nie tylko przyniesie ustąpienie bolu, ale nawet wstrzyma szerzenie się korrupcyi. Gotuiąc liście tabaki w wodzie, i z dekoktu tego zrobiwszy liniment, mieć będziemy lekarstwo niewątpliwe na wszystkie choroby piersiowe, na kaszle zastarzałe, i dychawicę. Syrop zrobiony z cukru i z dekoktu tych liści, wzbudza expektoracyą humorow zgniłych. Liście tytuniowe utarte z trochą octu, i przykładane przez długi czas, zbawiennemi są w obstrukcyach i skirach żołądkowych, i śledzionnych; lecz pamiętać potrzeba przykładać codziennie świeży płatek płocienny zmaczany w soku tabacznym gorącym. Jeżeli trudno iest dostać liści, można użyć tabaki w proszku, ktorego się przymiesza do iakiey maści roztwarzaiącey, i tą maścią nacierać się będzie przez iaki czas część zatkana, lub nabrzmiała. Nieco soku tabacznego przewarzonego z cukrem, wypędza z kiszek robaki płaskate i okrągłe, lecz wspierać potrzeba

lekarſtwo to enemami, i liściami utartemi i przykładanemi na pępek.

Liście te gorące przykładane około pępka i macicy, ukoią ſuffokacye, ktorym członek ten ciała podlega. Jeżeli napadnie omdlałość, wpuści ſię dymu tytuniowego do noſa, co natychmiaſt przywroci chorego do zmyſłow.

Praktyka ta tak ieſt poſpolita u Indyanow, iż ieſt przyczyną, dla ktorey oni bardzo ſzacuią liście tabaki. Leczą ſię nie zawodnie odmrożenia natarłſzy ſobie trzy lub cztery razy członki liściami tabaki, i obmywaiąc ie potym wodą ciepłą z ſolą. Używaią ieſzcze ſoku wyciśnionego z tabaki do zakrapiania nim ran, przykładaiąc potym na też rany liście ſame przez ſię utarte. Liście tabaki przykładane na karbunkuły ziadliwe, i zaiazliwe pomagaią do ich uleczenia; ieſt to ieſzcze dobrym lekarſtwem na ukłocie, lub ukąſzenie zwierząt iadowitych; liście tabaki zbawiennemi ſą także w świerzbie, i parchach. *Mikołay Monard* świadczy, iż widział człowieka dotkniętego wrzodem w noſie, tak iż mu noſem płynęła poſoka ropiaſta, radził mu on wciągać noſem ſok tabaczny, i zaledwo chory ten zażył dwa razy tego lekarſtwa, zaczął członkiem tym wyrzucać wielką mnogość robakow; toż ſamo lekarſtwo poźniey takiż ſam ſkutek przynioſło, to ieſt chory powtornie wyrzucił takoweż robaki, lecz iuż nie w tak wielkiey liczbie; nakoniec wrzod ſię zagoił i zmyſł ten powrocił do ſwego przyrodzonego ſtanu.

Hartman piſze, iż na uleczenie paraliżu moczyć potrzeba liście zielone tabaki w małmazyi, wbudzić pot, i nacierać potym tem wymoczeniem członki dotknięte. *Tomaſz Bartholin* zapewnia, iż tabaka w proſzku wciągana noſem, pomocna ieſt w chorobach oczu, zwłaſzcza kiedy ſię niby mgła ſtawia przed oczyma, ktore to ſymptoma wielu poczytuie za znak poprzedzaiący kataraktę. Czytamy w Effemerydach ciekawości natury iedno poſtrzeżenie, ktore dowodzi iż wymoczenie liści tabacznych bardzo ieſt wielką pomocą przeciwko truciznie cykuty. Pewien młody człowiek, ktory był połknął cykutę, udał ſię w drogę chcąc powrocić do ſwoich krewnych; w tey drodze napadł go był zawrot głowy, dla ktorego ſiąść muſiał na kamieniu, zaledwo uſiadł gdy go moc iakaś wewnętrzna uderzyła o ziemię i zwaliła na twarz: porwał ſię ſam ile mu tylko ſiły pozwoliły, i biegł ſwą drogą taczaiąc ſię i chwieiąc cały; ſkoro tylko przybiegł, położył ſię na ławie bliſko ognia, i w krotce miotać go zaczęły konwulſye okropne złączone z przeraźliwym zgrzytaniem zębami; nakoniec wkrotce umarł, w przod nim ſię można było pośpieszyć z daniem mu iakowego ratunku; ſioſtra iego ktora także ziadła była cykuty, zaczęła ſię czuć ſłabą, około wieczora ſkarzyła ſię na bole około epigaſtry, i wkrotce wpadła w konwulſye; oyciec iey zebrał tyle liści tabaki pokraianych, ileby ſię ich zmieścić mogło na dwie fayki, wymoczył ie w wodzie zdroiowey, i rozwarłſzy zęby tey chorey wlał iey razem

to wymoczenie: gdy natychmiast w wielkim womicie dziewczyna ta wraz z tą infuzyą wyrzuciła kawałki korzenia cykuty; położono ią potym na łożku, na ktorym cokolwiek spocząwszy wkrotce napadło ią pragnienie, i wołała razem ieść; nazaiutrz wstała, przechodziła się, i powrociła do doskonałego zdrowia. *Samuel Ledelius* świadczy, iż pewien człowiek dotknięty manią, zostaiąc przypadkiem w grubym dymie tytuniowym doświadczył nieiakiegoś upoienia i zasnął; przebudziwszy się zaczął się czuć przy lepszym zdrowiu i wkrotce przy pomocy niektorych lekarstw powrocił do doskonałego zdrowia Pewna także Dama dotknięta gwałtownym bolem zębow, pisze tenże sam Autor, zostaiąc przez nieiakiś czas w izbie, ktorą kurzący tytuń zapełnili dymem, uczuła się nieiakoś odurzałą, położyła się i zasnąwszy została uwolnioną od tych boleści.

To cośmy dotąd powiedzieli, dowodzi iaśnie, iak tabaka szacowanym była dawniey lekarstwem, i w ilu to okolicznościach poczytywano ią za bardzo skuteczną. W naszych czasach użycie to bardzo daleko ograniczyli; liście iey suche przepisuią się ieszcze dotąd w dekokcie za enemy szczypiące, czyli anti-apoplektyczne; doza ich iest od dwoch do sześciu drachm. Robią ieszcze z liści tabaki infuzye i dekokty, ktorych pomyślnie używaią na obmywanie głowy zeszpeconey parchami, w chorobie wszawey, erezypeli, i świerzbiączce Zalecaią palenie tytuniu tym, ktorzy są zbytecznie otyli. Nakoniec

zalecaią wpuſzczanie dymu tytuniowego do kiſzki proſtey za pomocą narzędzi na ten koniec wynalezionych, w konſtypacyach uporczywych; toż ſamo lekarſtwo może ieſzcze bydź używane dla tych, ktorzy ſię zdaią bydź zaduſzonemi przez zanurzenie w wodzie. *Obacz* Utopiony.

Zwyczay zdawna wprowadzony palenia tytuniu, ciągnął za ſobą częſto bardzo ſkutki okropne. *Hannemann* piſze o iednym chorym, ktoremu ſię zdawało iż ſtracił wzrok kurząc tytuń Walentyńſki. *Willius* wſpomina iż zażywſzy dwa razy tabaki w proſzku na rozpędzenie fluxyi, ktorą cierpiał w głowie, doſtał cefalalgii okrutnych, ktore trwały przez ośm dni.

Niebędziemy ſię iuż dłużey rozciągać nad ſkutkami niepomyślnemi, ktore wypadaią z zażywania tabaki noſem. Pod artykułem Tabaka znaydzie czytelnik wiadomości w tey mierze doſtateczne.

TYZANNA (Szt. Lek.) Tyzannami nazywaią ſię wymoczenia, albo przegotowania lekkie roslin, liści lub korzeni w wodzie, maiące ſłużyć za napoy ordynaryiny dla chorych. Powinny one mieć w ſobie nieco materyi wyciągowey, i iak naymniey mieć odrazy, ażeby ich ſobie chory nie obrzydził.

Tyzanny ſtarożytnych bardzo były rożne od dzieſieyſzych. Ponieważ ſtarożytni lekarze nigdy ſię nie odważali na dawanie mocnych wygotowań z mięs chorym dotkniętym

gorączkami oſtremi, przeto mieyſce ich nadgradzali trybem znanym pod nazwiſkiem ogolnym *tyzanny*, ktorą robili mniey lub więcey gęſtą, i poſilną, podług rozmaitych ſkutkow, iakich po tych tyzannach oczekiwano.

Mercurialis przytacza, iż u ſtarożytnych troiakiego gatunku były tyzanny; pierwſza robiła ſię z iedney części ięczmienia czyſzczonego, gotowaney w dzieſięciu lub piętnaſtu takichże częściach wody poty, poki aż ięczmień ten rozgotowany iedney nieformował maſſy. Tę tedy zwano po proſtu tyzanną całkowitą. Gdy ią przecedzono, zwano ią tyzanną cedzoną, albo ſoſem tyzanny. I otym to dwoiakim gatunku tyzanny piſze *Hippokrates* w ſwey kſiążce *de Ptiſana, ſive de victus ratione in morbis acutis*, i ktorey on nadaie nazwiſko kaſzy ięczmienney. Lekarze łacińſcy, i Arabſcy piſzą ieſzcze o trzecim gatunku tyzanny robioney z ięczmienia poſpolitego nie czyſzczonego, ktory oni kazali warzyć w wodzie. lecz to należy raczey policzyć w rzędzie napoiow niż pokarmow, gdyż go ſię używa iedynie na roztworzenie w gorączkach. Diſieyſi w tym ſię rożnią od ſtarożytnych, iż oni używaią wygotowania tyzanny iako roztwarzacza w gorączkach, gdy dawniey używano go tylko iako pokarmu. Prawda iednakże iż ią robią daleko cieńſzą, i rzadſzą.

Tyzanny naſze ſą albo purguiące albo przeiſtaczaiące. Purguiącemi ſą te, do ktorych wchodzą katartyka roztworzone w większey lub mnieyſzey ilości wody; ktorych ſię

tylko kilka szklanek używa. Alteruiącemi zaś są te, w ktorych lekarstwa nie są dostatecznie mocnemi, czyli raczey iż ich przymioty nie są dostatecznie rozwiązane, na sprawienie purgansu, ale ktore powinny przez ciągłe swoie używanie przynieść odmianę iawną w ekonomii zwierzęcey. Rozmaite ich bydź mogą gatunki podług potrzeb przywiązanych do okoliczności, iakich dostrzega lekarz; iedne z nich są pędzące, inne chłodzące, stężaące &c.

Niebędziemy tu mowić o tyzannach pospolitych; ktore są każdemu znaiome; podamy tylko niektore formuły tyzan tak przeistaczaiących, iako i purguiących, bardziey złożonych.

TYZANNA PRZECIW - SZKORBUTYCZNA.

Weź *Korzeni chrzanu dzikiego* uncyi ½
Liści świeżych warzęchy,
Rzerzuchy wodney każdych po uncyi 1
Wody wrzącey funt 1

Oczyściwszy zioła, i korzenie, pokraiać potrzeba liście naczworo, i korzenie w talerzyki, to się dopiero kładzie do małey kurbity cynowey, i na to nalewa się woda wrząca. Zatyka się dobrze otwor naczynia, a gdy wszystko ostygnie, przecedza się przez sitko nie wyciskaiąc bynaymniey. Tyzanna ta iest obficie napoiona początka-

mi oftremi i lotnemi iftot przeciw-fzkorbutycznych, lecz mało ieft obciążona pierwiaftkami wyciągowemi; ieżeli chcemy ażeby tych oftatnich więcey w fobie mieściła, można użyć dekoktu z tychże famych roślin na mieyfcu wody; to ieft wlewaiąc też fame ilość dekoktu na też fame przyprawy.

Tyzanna ta ieft wyborną przeciw-fzkorbutyczną; każą iey używać z rana na czczo, w dozie od iedney fzklanki do całey kwarty na dzień, w miarę tego ftopnia, w iakim zoftawać będą affekcye fzkorbutyczne.

TYZANNA ZDROWIA (*de santé.*)

Weź *Jak naylepfzego owfa* uncyi 4
Korzeni cykoryi dzikiey uncyi 3

Obmyi należycie owies i korzenie, a potym ie gotuy w fześciu kwartach wody rzeczney przez dobre poł godziny, po czym przydafz:

Kryfztału mineralnego uncyi ½
Miodku Narbonenfkiego, albo w iego niedoftatku miodu białego uncyi 4

Gotuy to iefzcze na nowo przez poł godziny a potym przecedź przez płotno, i oftudz. Tyzanna ta ieft chłodząca, i łagodząca. Używaią iey dofyć w fzpitalu miłofierdzia u Paryżu. Dozą iey fą dwie fzklanki z rana na czczo, i tyleż w dwie lub trzy godziny po obiedzie.

TYZANNA de FELTZ.

Weź *Saſsaparilli pokraianey* uncyi 2
Kiny uncyą 1
Antimonium uncyi 4
Kleiu rybiego,
Kory bukſzpanowey,
Bluſzczowey,
Pomurnikowey uncyi 1½

Warzą ſię wſzyſtkie te przyprawy w ſześciu kwartach wody zawiązawſzy antymonium w woreczku; gdy iuż połowa tey wody wywre, przecedzi ſię i roztwarza ieſzcze

Sublimati corroſivi gran 3

Każe ſię choremu pić po kwarcie tey tyzanny na dzień, w trzech lub czterech dozach. Tyzanna ta leczy choroby weneryczne.

TYZANNA KROLEWSKA albo PURGUIĄCA.

Weź *korzeni kobylego ſzczawiu*, uncyi 1½
Paprotki dębowey,
Cykoryi leśney,
Soli Epſomſkiey, każdego po uncyi 1

Gotuy to w czterech kwartach wody poſpolitey, poki ſię czwarta część nie wygotuie, potym przyday:

Seneſu,

Senesu drachm 6
Nasion anyżkowych drachmę 1
Lukrecyi skrobaney, i pokraianey drachm 3
Jednę cytrynę w talerzyki pokraianą.

Odstaw od ognia i przecedz.

Jest to purgans bardzo łagodny, skuteczny, i nie przykry. Tyzanny tey używa się z rana na czczo w dozie trzech lub czterech szklanek.

U. U. U.

UCHO, SKRZYDŁO, *Obacz* SKRZYDŁO.

UCIĘCIE CZŁONKA. (Chir) Jest to ostateczny środek, do ktorego się niekiedy udaie sztuka końcem ocalenia życia choremu. Chirurg znać powinien wszystkie te przypadki, w ktorych się ma uciekać do tey przykrey ostateczności. Roztrząsnąć powinien czyli operacya podobna iest do wykonania; to iest czyli osoba na ktorey ią mamy wykonać, znieść onę potrafi; ieżeli humory iey są w dobrym stanie; ieżeli gangrena nie przeszła za granicę tego członka, ktorego odcięcie uznaliśmy za nieuchronne; nakoniec czyli się można spodziewać uzdro-

wić chorego za pomocą tey okrutney operacyi.

Lecz, powtarzam, Chirurg nie może sobie nad to ściśle postąpić w roztrząsaniu wszystkich okoliczności wymagaiących odcięcia, albo też onemu przeciwnych. Byłoby to zasłużyc na imie nierozsądnego, skłaniaiąc się do odcięcia członka ostabionego przez zbyteczne zdrapanie i pozdzieranie skory i ciała, lub też przez długie onegoż ropienie.

Byłoby to bydź okrutnym oddzielać od ciała nogi i ręce &c. dla tego iż się członki te złamały z strzaskaniem, lub zdarciem części iakowey. Chory temperamentu kakochymicznego, albo hydropik, ktoryby był wprzod dotknięty wadą iaką rakową, wolowatą, weneryczną, lub szkorbutyczną, nie wytrzymałby tey operacyi, rownie iak i ten, ktorego humory nie są zepsute, i ktoryby dopiero powstał z gangreny w iakiey części strzaskaney; w ostatnim tym przypadku można ią wrożyć niewątpliwie: w pierwszym dalekoby lepiey było nic nieprzedsiębrac; w okolicznościach takowych operacya iest prawie zawsze bez użyteczną, i chory często ginąć musi.

Gdy się gangrena wzmaga zwłaszcza ieżeli wewnętrznie przepisuiemy lekarstwa skuteczne na oparcie się zgniliżny, nie należy się pośpieszać zodcięciem członka, ale owszem czekać potrzeba pokazania się tey linii, ktorą natura oddziela część zdrową od chorey. Aż do tego momentu przestać potrzeba na dawaniu kordyałow, i przykładaniu topikow

przyzwoitych. *Patrz* Gangrena, ażeby wſtrzymać gangrenę od zarażania maſſy krwi.

Niektorzy lekarze radzą, ażeby wykonać operacyą na członku dotkniętym gangreną, zoſtawuiąc ſamey naturze oddzielenie reſzty tego członka zepſutego, ażeby tym ſpoſobem oſzczędzić choremu boleści, i wſzyſtkich ſmutnych ſkutkow wynikaiących z zbyt długiego ropienia. Podług zdania tych lekarzy odcięcie powinno bydź wykonane w odległości około trzech linii od części zdrowey; porobią ſię ſkaryfikacye na części zarażoney gangreną; i przyłożą ſię na nie kauſtyka, ſpirytuſy, i iſtoty przeciw zgniliznie, ażeby tym ſpoſobem przyśpieſzyć wykonanie ſię oddziału. Są przypadki w ktorych natura ſama wykonywa wſzyſtko bez pomocy ſztuki. Taka była gangrena, ktora epidemicznie panowała w Sologne w czaſie głodu.

Choroba ta była gangreną ſuchą, ktora naybardziey dotykała ludzi ubogich, ktorzy iedli chleb zepſuty. Części końcowe dolne bywały poſpolicie u nich bardziey zepſute niż ręce; choroba nieznacznie ſię wzmagała, i nakoniec ſtawała w mierze. W krotce członek uſychał, i bole uſtępowały; linia czerwona, ktora ſię wkrotce potym widzieć dała, oddzielała część umarłą od zdrowey, i członek ten ſam przez ſię odpadał.

Poſtrzeżono iż ze ſtu dwudzieſtu chorych ktorym członki odcięto wprzod nim ſię gangrena zaſtanowiła, zaledwo pięciu wyſzło, gdy tym czaſem ci ktorym żadney in-

cyzyi nie czyniono, uchronieni byli od grobu, w ktory w ich oczach wpadali ci, ktorym Chirurdzy chcieli podać ratunek przez odcięcie.

Taka była nauka, za ktorą pofzedl *Galen*, *Vefal*, *de Chauliac*, *Fabrycy d'Aquapendente*, *Fallope*, *Vigo*, zalecona ieszcze od uczonego P. *Tiſsot* w iego notach na dysſertacyą P. *Bilguer o nieużyteczności ucinania członkow w wielu przypadkach.*

Zarzucaią przeciwko tey nauce: iż po operacyi i odpadnieniu części zarażoney sfacelą, zoftaie zawfze koniec kości obnażoney z ciała; że kość ta pruchnieie z przyczyny dotykaiącego się powietrza, i że spruchniałość ta szerzyć się może aż do części zdrowey.

Odpowiada się na pierwszy zarzut; iż nie byłoby żadney wielkiey nieprzyzwoitości, choćby koniec ieden kości zostawał nie odcięty zupełnie, gdyż to odcięcie poprawić się z łatwością bez żadney nieprzyzwoitości może. Co do drugiego, nie mamy się przyczyny obawiać dotykania się zewnętrznego powietrza, ieżeli opatrywać i czyścić będziemy ranę antyseptykami; iak ieft ocet winny, wodka kamforowa, fpirytus folny, fiarczysty, i koperwafowy; fole obofpolne a nadewfzyftko borax, fol ammoniacka, hałun; fpirytus terpentynowy, woda de rabel, kwas faletrzany ułagodzony fpirytufem winnym; korzenie wężownika wirgińskiego, rośliny aromatyczne, i ich dekokty w winie; żywice, balfamy, terpentyna, mirra, kamfo-

ra, aloes, kolofonia, gumma elemi, ſtyrax, balſam Fiorawentego, i maść ſtyraxowa.

Zdanie Chirurgow dziſieyſzych co do ucięcia nie we wſzyſtkim ſię zgadza ze zdaniem dawnych. Oni utrzymuią że operacya wykonana na ciele żywym, mnieyſze za ſobą ciągnie niebezpieczeńſtwo, lecz ieſt daleko boleśnieyſza; nie obawiamy ſię atoli, ażeby tak iak bydź może w drugim ſpoſobie wykonywania tey operacyi, ażeby mowię gangrena nie ſzerzyła ſię w tychże ſamych członkach po odcięciu. Każdy ſwoie zdanie utrzymuie i popiera: lecz nieſzczęściem ieſt zawſze dla ludzkości, iż ludzie do iednego celu dążący, to ieſt do celu przywrocenia chorych do zdrowia, nie zgadzaią ſię w ſpoſobach do tego końca zmierzaiących, i że oni prawie zawſze więcey maią przywiązania do bronienia ſwego ſyſtematu, niż do ſpoſobow przedłużenia życia nieſzczęśliwym.

Gdy ucięcie członka iakiego uznamy za nieuchronnie potrzebne, i gdy przekonani ieſteśmy, iż nie popełniemy nieroztropności w wykonaniu oneyże, przygotować ſobie potrzeba to wſzyſtko, czego do operacyi potrzebować będziemy. Narzędzia na ten koniec potrzebne powinny bydź rożne, to ieſt ſtoſowne do gatunku, i kſztałtu części tey, na ktorey nam operacyą tę wykonać przychodzi: apparat cały do niey przygotowany będzie na ſtoliku, ażeby w czaſie operacyi miał zawſze Chirurg pod ręką to wſzyſtko czego tylko potrzebuie. Daymy więc

iż potrzeba odciąć nogę; i zobaczmy iak ſobie w tym poſtąpić należy.

Ogoliwſzy ten członek i poſadziwſzy chorego na łożku, Operator przyłoży kołowrotek (*tourniquet*) do części końcowey niżſzey uda, dla ſchwycenia naczyń goleniowych, i uczynienia ſię panem zarządzenia po operacyi krwią podług właſney woli. Pomocnik bydź powinien po za chorym, ażeby go trzymał wſpartego na ſwoim brzuchu. Członek ktory ma bydź odcięty, trzymać powinny dwie oſoby tak, iżby iedna trzymała go obiema rękami za część wyżſzą, a druga tymże ſamym ſpoſobem za niżſzą.

Obwinąwſzy potym ſerwetą nogę chorego, aż do tego mieyſca, w ktorym ſię incyzya ma wykonać, każe ią operator przytrzymać iednemu pomocnikowi, i gdy ten ktory trzyma za część wyżſzą odſłoni w ſtronę wyżſzą ſkory tyle ile będzie można, Chirurg zrobi zawiązanie na dwie grubości palca pod rękami pomocnika, ażeby tym ſpoſobem opatrzyć powłokę iżby ta nie opadała na doł. Zrobi znowu drugie zawiązanie w odległości na dwa cale pod tamtym tak, ażeby narzędzie piłuiące przypadało pomiędzy temi dwoma zawiązaniami. To zrobiwſzy operator wciśnie ſię po między nogami chorego, ieżeli ma odciąć nogę lewą, zewnątrz zaś, ieżeli nogę prawą. Weźmie noż krzywy, i przeciągnie go (nie nacinaiąc nic) pod nogą, i weſprze go na kości grubſzey, ktory zacznie naciſkać wſparłſzy rękę lewą na tylcu tego narzędzia. Ztąd zacznie on opuſzczać ku dołowi incyzyą opi-

ſuiąc ręką koło, i odetnie ſamą tylko ſkorę. Potym rozwolni zawiązanie wyżſze, ściągnie ſkorę i przytwierdzi ią nowym zawiązaniem. Na ow czas dopiero zrobi incyzyą głębſzą, i odetnie do razu ieżeli może muſzuły goleniowe przyciſkaiąc noż tyle ile może. Pomocnik podać na ow czas operatorowi powinien noż między kościowy (*inter-oſseux*) ktorym przetnie mięſo zawarte między dwiema kościami, i zdeymie błonkę powłoczącą kość, ſkrobiąc kość wewnątrz i zewnątrz. Poczym operator położy noż, a weźmie dwie bindy rozerznięte z obydwoch niżſzych końcow; i te przeciągnie za nogę tak ażeby one opaſywali kość; iedna z nich ſłużyć ma do oddalania brzegu niżſzego od oſtrza piłki, druga zaś wyżſzego. Gdy ſię iuż bindy te założą; operator weźmie piłkę, przyłoży ią do kości i przeciągać będzie oſtrożnie poki ſię oſtrze nie zagłębi; na ow czas dopiero poſtępować może śmieley, w miarę iak ſię piłka bardziey zagłębiać zacznie: lecz gdy iuż kość całkiem prawie będzie odpiłowana, ciągnąć ią znowu powinien powoli, ażeby nie porobił nakſztałt trzaſek z odłupaney kości i zakończy ſwoię operacyę odcinaiąc razem obydwie kości goleniowe

Po ſkończoney operacyi Chirurg rozwolni zawiązanie, ktore przytrzymywało ſkorę, ściągnie ią nadoł, ażeby mogł widzieć czy ona okryie kikut. Idzie więc teraz o zawiązanie naczyń, ażeby zatrzymać hemorragią. Na ten koniec rozwolni ſię kołowrotek, i zapewni ſię o położeniu naczyń, i zrobi ſię

zawiązanie, przeciągaiąc do koła igłę zakrzywioną dwiema lub trzema niciami nawoſkowanemi, i ściągaiąc naczynie nakſztałt worka, przeſtrzegaiąc ażeby nie ſchwycić wielkich pieńkow nerwowych do zawiązania, i żeby przyłożyć na węzeł, ktory bydź powinien bezśrzednie na ſamym naczyniu, malenki płatek płocienny z kawałkiem hupki. Poczym rozwolni ſię całkowicie kołowrotek, ażeby ſię zapewnić czy dobrze ieſt zatrzymana krew; iednakże należy płatek ten trzymać przez kilka dni.

Na ow czas okrywać ſię będzie ile możności kikut ſkorą, ktorą ſię zoſtawiło; okryią ſię naczynia malenkiemi piſzczałeczkami napoionemi ſpirytuſem winnym, i na ciało przyłożą ſię fleytuchy wielkie. Na to wſzyſtko kładzie ſię plaſter w krzyż Maltańſki, i to dopiero przytrzymuie ſię zawiązaniem przyzwoitym.

Po ſkończonym czyſzczeniu rany przepiſzą ſię choremu do zażywania iakie kordyały, dla ożywienia iego ſił; położy ſię go na łożku tak, ażeby członek chory trzymał w położeniu przyzwoitym. W kilka godzin potym rozwolni ſię lepiey kołowrotek, ażeby można było zobaczyć czy ſię arterye zamykaią; ieżeli krew płynie tak iż nią zawiązanie przemokło, przyciąga ſię kołowrotek; ieżeli przeciwnie nie płynie krew cale, zmnieyſzyć tylko potrzeba uciśnienie: i nie pozoſtaie iak tylko zalecić choremu ſpokoyność ciała, i umyſłu, i przepiſać mu tryb życia temperuiący i chłodzący. Jeżeliby irrytacya była znaczna, puls ſię

wzmogł, i ieżeliby napadła gorączka, ukoia się przypadki te puszczeniem krwi, i srzodkami zaleconemi w podobnych okolicznościach.

Nie należy odeymować zawiązania aż dopiero trzeciego lub czwartego dnia, chyba iżby nas do tego gwałtowny iakowy przypadek przynaglał. Opatrywanie rany powinno się iak nayostrożniey czynić, i nie odeymie się kołowrotek całkowicie aż dopiero po kilku dniach,

To cośmy tu powiedzieli przez wzgląd na ucinanie nogi, stosować się rownie może do tey operacyi maiącey bydź wykonaną na ręce i kości pośladkowey.

Baczyć tylko należy, że ile iest pożyteczna ucinać kość pośladkową iak nayblizey kolania, tyle iest bezużyteczna ucinać kość goleniową blisko kostki, w celu zachowania członka w całości. Część ta byłaby bardzo dolegliwą, i z trudnościąby do niey przyprawić było goleń drewniany.

Jest ieszcze inny sposob wykonywania operacyi odcięcia. Sposob ten podany był publiczności w roku 1696 przez P. *Verduyn* Chirurga Hollenderskiego Niektorzy zalecaią bardzo wynalazek P. *Sabourin* Chirurga Genewenskiego. Sposob ten operacyi nie iest iuż cale dzisiay w używaniu. Zależy on na tym, ażeby zostawić ciało dla okrycia kikuta po ucięciu; i z tey to przyczyny Francuzi operacyą tę zowią *amputation à l'ambeau*.

Maiąc naprzykład odciąć nogę, przyłożywszy kołowrotek na naczynia goleniowe zagłębia się noż prosty należycie ostry w mię-

ſiſtość uda; w mieyſcu tym w ktorym ma- my kość piłować, przekłuwa ſię gdzie nie- gdzie bliſko kości, i oddziela ſię ciało, po- ſuwaiąc noż iuż na doł aż ku ścięgaczowi Achillesa, iuż do gory aż do tego mieyſca ktore ſię przekłuło. Wreſzcie odcina ſię kawałek ku dołowi, i odſłania ſię w ſtronę obroconą ku udom. Poczym oſkrobuie ſię ſkorka powłocząca kość, przecina ſię ciało zaięte między kościami, i przykłada ſię piłka ſpoſobem zwyczaynym.

Po ſkończoney tey operacyi Chirurg obmyć powinien ciało winem ciepłym, i obciąć ie ſtoſownie do kikuta, przeſtrzegaiąc iednakże ażeby to zacięcie było nieco ſzerzey zrobione; przykleia ie potym doſkonale do rany, i przytrzymuie zawiązaniem przyzwoitym.

W ſpoſobie tym zamierzano ſobie kilka pożytkow. Pierwſzy ażeby wſtrzymać hemorragią, nie potrzebuiąc zawiązania, albo też ciał ſtężaiących; drugi ażeby opatrzyć kość przeciwko ſpruchniałości, ktora iak mowią ſtronnicy zdania tego, bardzo często ſię przydarza, po odcięciach zwyczaynych; trzeci, iż ſię przyśpieſza zagoienie ſię rany: wſzyſtkie atoli te pożytki nieſzczęściem niemaią żadnego ſkutku w rzeczywiſtości.

Są atoli niektore przypadki takowe, w ktorych nienależy odrzucić tego ſpoſobu operowania. Takim ieſt przypadek ten, w ktorym wſtawa kości łopatczaney z grzbietową tak ieſt zepſuta, iż nie możemy ſię ſpodziewać, żeby chory mogł bydź inaczey

ocalony, iak tylko przez odcięcie fameyże wftawy. Operacya ta wykonywa fię tak iak i na nodze, przeciąga fię noż pomiędzy mufzkułem ramiennym zwanym *triceps*, i pomiędzy łopatką (*humerus*) i ten fię przeprowadza aż do łokcia; zawięzuią fię potym naczynia ramienne, odcina ciało, i goi fię rana fpofobem zwyczaynym.

Można także wykonać ucięcie w wftawie ręczney rownie iak i w wftawie nożney. Uda fię ona prawie zawfze pomyślnie, ieżeli tylko chory ieft w ftanie dobrym, to ieft ieżeli nie ieft dotknięty żadną taką chorobą, ktoraby zarażała humory; byleśmy tylko opatrywali ranę roftropnie, i przepifali do zachowania tryb życia iak nayprzyzwoitfzy.

Wiadome ieft wykonanie tey operacyi przez P. *Andouillé*, pierwfzego chirurga Krolewfkiego na P. *de Saint-Florentin*, Miniftrze i Sekretarzu Stanu, ktoremu poftrzał zgruchotał był rękę; leczenie to nie kofztowało iak tylko miefiąc czafu tego światłego chirurga, a chory niedoświadczył przez cały ten przeciąg żadnego ciężkiego fymptomatu. Gorączka ktora go była napadła dnia trzeciego po iego przypadku, ugoiona była purganfem zręcznie przepifanym.

Maiąc wykonać tę operacyą używa fię kołowrotek ftarożytny; to ieft pomocnik ieden ścifnąć powinien arteryą, odfłoniwfzy wprzod fkorę tyle ile można. Potym fię robi zawiązanie i odcina fię śmiało fkora i fcięgacze, na kilka linii pod wftawem części przedniey ręki z kością karpiową. Na ow czas dopiero odfłoniwfzy powłoki fta-

wowe, przecinaią się one także około śrzodka, i operacya się skończyła. Na ow czas dopiero odeymuie się zawiązanie, i pozwala się trochę płynąć krwi; na naczynia przyłożą się małe kawałki hupki: a na kikut fleytuchy suche, to zaś wszystko zawiąże się przyzwoicie.

Starożytni używali nożyka opatrzonego szlagą, na odcinanie palcow u nog i. t. d. *Heister* zaleca także tenże sam sposob; lecz oprocz tego iż on iest okrutny, obawiać się ieszcze potrzeba okropnych skutkow z gwałtownego uderzenia. Lepiey iest, ieżeli tylko ieden palec uciąć potrzeba, żeby go oddzielić w członku, ktory mu odpowiada, albo też uciąć całą stopę, ieżeli widziemy niepodobieństwo zopobieżenia wzmaganiu się choroby, ktora naś skłania do tey operacyi.

UDAWIENIE SIĘ. Trafia się często iż pokarm zatrzymany w gardzielu ani na doł żołądka przeyść, ani nazad wrocić się nie może; to zaś pochodzić może albo z miąższości samegoż pokarmu, lub z iego kończatości. Uwiąźnienia te bardzo ciężkie sprawuią przypadki. Często bardzo wielką w gardzielu boleść, indziey raczey przykre niż bolesne dokuczanie, czasem nadaremne zbieranie się na womit lub ckliwości nadzwyczayne przynoszą. A ieżeli udawienie iest takie, że zatyka krtań, lub też uciska arteryą zwaną aspera; okrutne następuie zaduszenie, bo chory nie może oddychać, płuca się przepełniaią, a krew nie mogąc się od głowy powracać czyni nayprzod twarz czer-

woną, a wreſzcie ſiną, wzdyma ſzyię, powiękſza duſzenie i chory w krotce umiera.

Jeżeli zaś przeyście to nie ieſt całkowicie zapchane tak, iż chory iakożkolwiek przełykać może, choroba ta ieſt właśnie gardzielową, i chory nie ieſt wyſtawiony na tak nagłe i gwałtowne zaduſzenie, iak gdyby kanał ten całkowicie był zatkany.

Nie tak od gatunku rzeczy uwięzłey, iako raczey od iey wielkości i ſpoſobu uwięźnienia niebezpieczeńſtwo to zależy; a często połknięte rzeczy przynoſzą śmierć, lubo będąc naytrudnieyſzemi do przełknięcia wielkich boleści nie ſprawuią. I tak dziecię ſześć dni maiące ziarkiem cukrowanym udawiło ſię i umarło. Pewny czuiąc że mu kawałek baraniny w gardle zawiązł, nie chcąc nikogo zaſtraſzyć porwał ſię od ſtołu, i wyſzedł; w momencie potym gdy ſię dowiadywano, gdzieby był, znaleziono go umarłym. Inny ſię kawałkiem placka uduſił, inny kawałkiem ſkorki że ſzynki; inny iaiem ktore o zakład połknął. Dziecko iedne całkiem połknąwſzy kaſztan uduſiło ſię, inne znowu gruſzką ktora w gorę rzuczona w gębę mu wpadła. Kobieta także iedna zaduſiła ſię gruſzką. Kawałek ścięgacza tak pewnemu w gardle uwiązł, iż ten przez ośm całe dni nic przełknąć nie mogł, potym dopiero ogniwſzy kawałek ten do żołądka przeſzedł, ale w krotce z inflammacyi, oſłabienia i gangreny chory życie utracił. Nieſzczęściem wiele ieſzcze takich wſzędzie znayduiemy przykładow, lecz ſię iuż nad niemi więcey rozſzerzać nie będziemy.

Gdy co uwiąźnie w gardzielu, dwa mamy ſpoſoby wyruſzenia go ztamtąd; to ieſt albo go dobyć albo popchnąć Naybeśpieczniey ieſt dobyć, lecz to nie zawſze ieſt nayłatwiey wykonać; i owſzem, ponieważ uſiłowania na ten koniec czynione, bardzo chorego dręczą a częſtokroć złe za ſobą ciągną ſkutki, gdy tym czaſem, przypadek ten niezmiernie nalega, przyzwoiciey przeto ieſt, popchnąć raczey ciało te do żołądka, ieżeli to podobna ieſt łatwieywykonać, i ieżeli za połknięciem tey rzeczy żadne nie naſtąpi nie. bezpieczeńſtwo, iak ſą pokarmy *i. t. d.* Przeciwnie zaś te ktoreby złe ſkutki za ſobą pociągnąć mogły,powinny bydź raczey nazad wydobyte iak ſą korki od flaſzek, kłębki nici lub płotna, peſtki, kości, ſzkło, kamyki, kruſzcze zwłaſzcza ieżeli do trudności ſtrawienia ich przyłącza ſię ieſzcze nieprzyzwoitość wynikaiąca z ſamey ich figury, iak ſą igły, ſzpilki, ości z ryb *i. t. d.*

Jednakże nigdy ſię prawie nie zdarzyło, ażeby oſtatnie ciała połknięte były wydobyte nazad; ſkąd poſpolicie naſtępuiące wynikaią ſkutki: iako to gwałtowne bole w żołądku, i wkiſzkach, zapalenia, iątrzenia ſię, wrzody, ciągła gorączka, gangrena, miſerere, zewnętrzne wrzodzienice, ktoremi ciała te wychodzą, a częſto po wielu wycierpianych bolach śmierć okrutna.

Jeżeli ciała uwiązłe nie daleko zapadły, możnaby ſprobować, czyby ſię niedały wyiąć palcami, co ſię częſto udawać zwykło. Jeżeli przeſzły głębiey, można użyć ſzczypczykow. Cyrulicy maią ich na ten koniec

kilka gatunkow; te ktorych używaią ci, co tytuń palą, bardzoby do tego przygodne były, i w potrzebie można ie sobie na prędce zrobić z dwoch drewienek, ale narzędziem tym nie wiele się wskora, ieżeli ciało zapadło zbyt głęboko, i ieżeli iest tak giętkie, iż zupełnie do ścian kanału przyległo.

Kiedy ani palcami, ani szczypczykami nic wskorać nie można, użyć potrzeba haczykow. Zrobić ie sobie można w momencie z przygrubszego drotu, zagiąłszy go, i wpuściwszy w gardło na płask, żeby się zaś można było w obracaniu go pomiarkować, można zrobić z drugiego końca haczyk podobny lub uszko w tęż samę stronę zagięte; co razem do przywiązania narzędzia tego sznurkiem do ręki przydać się może, gdyż ostrożności tey zaniedbywać nie należy dla uchronienia się nieszczęść po tyle razy zdarzonych, iż się narzędzia takowe z ręku wymykały. Skoro haczyk zawadę tę minie, co prawie zawsze wykonać się może, obrocić go potrzeba tak, aby rzecz uwięzłą zaczepił, ktorą tak zaczepioną wyciągaiąc drot dobydź można. Bardzo także wygodny iest haczyk takowy, kiedy rzecz nie co iest giętka iako szpilka, lub ość w poprzek gardziela uwięzła, rownie iak gdy ciało takowe iest zbyt kruche, gdyżby ie tym sposobem złamać można, i po kawałku wydobydź.

Gdyby zaś rzeczy zapadłe tak były małe, iż tylko część całego kanału zastępuią, i ktoreby łatwo się mogły z haczyka zemknąć, albo go przez opor swoy odgiąć, używa się

na ow czas tęgich lub giętkich pierścionkow czyli kołek. Tęgie robią się z żelaznego drotu, lub z mosiężnych ftron bardzo cienkich wkilkoro skręconych, w ten sposob: zgiąć potrzeba drot w kołko ale go zupełnie nie sciskać, tak żeby kołko to czyli ogniwko na palec z łatwością wsunąć się mogło, obydwa zaś końce drotu razem złożyć, potym wpuścić w gardziel kołko, a nim starać się zaczepić rzecz uwięzłą, a zaczepioną końcami wyciągnąć. Robią także bardzo giętkie pierścionki czyli kołka, wełniane, niciane, iedwabne i. t. p. a takie wywoskować należy, żeby cokolwiek nabyły tęgości; mocno ie potym do trzonka zrobionego z drotu, rogu, lub giętkiego drzewa przywiązać, wpuścić w gardło, a tak uwięzły kawałek zaczepiać i wyciągać. Częstokroć kilka takowych pierścionkow ieden przez drugi przewlokłszy w gardło wpuszczaią, aby tym nie zawodniey tkwiącą rzecz zaczepić, ktora ieżli się z iednego pierścionka wymknie, drugim się zaczepi. Pierścieniowe to narzędzie z tey miary lepsze iest od innych, że zaczepiwszy w nie rzecz uwięzłą można ią kręcąc trzonkiem mocno uwikłać, bo ią na wszystkie strony obracać można, co w wielu bardzo przypadkach iest użyteczno.

Czwartym narzędziem iest gębka. Użyteczność iey w tey mierze zasadza się na własności tey, iż namokłszy pęcznieie. Jeżeli przeto rzeczia ka w gardzielu uwiąźnie, a całego otworu nie zatka, wpuści się gębka mieysceın prożnym, aż pod rzecz uwiązłą;

źłą; w tym mieyſcu wilgotnym, wkrotce gębka pęcznieie, co nawet przyśpieſzyć można kazawſzy połknąć kilka kropel wody; na ow czas dopiero wyciągaiąc ią za pomocą trzonka, ktory ſłużył do przepchnięcia iey tamże; ponieważ ogromnieyſza ieſt, niż była wprzod gdy ſię ią wepchnęło, wyciąga przed ſobą to co iey zawadza, a tym ſamym gardło odtyka. Ponieważ gębkę ſuchą ściſnąć z łatwością można, pożytkowano więc nie raz z tey iey własności, przepychaiąc doſyć duży kawałek przez bardzo ſzczupłe mieyſce. Sciſka ſię zaś okręcaiąc ią nicią lub taſiemką, ktorą łatwo odkręcić i wyciągnąć można ſkoro gębka iuż przeſzła. Oſadzaią ią także w pręcik rogowy rozſzczepiwſzy mu koniec naczworo, ktory wiele maiąc ſprężyſtości z łatwością gębkę utrzymać może; rog zaś ten tak ſię urządzić powinien żeby nie darł; gębka też na bardzo mocnym ſznurku uwiązana bydź powinna, ażeby ią cyrulik oſwobodziwſzy z rogu mogł potym wydobydź. I innym ieſzcze ſpoſobem zażywano gębki. kiedy iey aż za uwięzłą rzecz przepchnąć nie można było, dla tego iż ta cały kanał zatkała, ale ſię nie zaczepiła, tylko że dla ſzczupłości mieyſca uwięzła; wſadzaią wtedy przywiękſzy kawałek gębki, aż do ſamego ciała połkniętego, na ten czas gębka pęcznieie, rozſzerza kanał nad owym kawałkiem zatrzymanym, pociąga iey po trochu lecz bardzo zwolna, a że ciało to zawięzłe nie tak ieſt ciśnione gorą iak dołem, przeto też ciśnienie to niżſzey części gardzie-

la ſprawuie, że ſię w gorę za gębką pomyka, a ſkoro ſię raz z mieyſca wyruſzy, reſzty łatwo iuż ieſt dokonać.

Na koniec gdy wſzyſtkie te ſpoſoby ſą bezſkuteczne, ieſt, ieſzcze inſzy, to ieſt dadź potrzeba choremu na womit, lecz lekarſtwo to nie może bydź użyteczne tylko na rzeczy właściwie uwięzłe: gdyż ieżeliby one były zaczepione końcami oſtremi, lub też bardzo były wpoione w ciało, wielceby zaſzkodzić mogły. Jeżeli może chory przełknąć, da ſię mu na womit lekarſtwo naſtępuiące:

Weź *Oxymelu cybuli morſkiey*	uncyą 1
Antimonii diaphoretici	poł ćwierci łota
Infuzyi bzowey mocney	uncyi 5

Umieſzay to razem, będzieſz miał lekarſtwo na womit.

Albo też day zażyć

Tartari emetici	gran 6

Tym ſpoſobem wydobyto raz kości utkwioney przez dwadzieścia cztery godzin. Kiedy udawiony przełykać nie może, probować trzeba, czyli łechtanie piorem wpuſzczonym wgłąbż gardła ſkutku tego nie ſprawi, co zapewne nie naſtąpi ieżeli, zawięzła rzecz cały gardziel mocno zapakowała. W tym oſtatnim przypadku niemaſz innego ſrzodku iak tylko dać enemę tytuniową. Człowiek ieden połknął był duży kawałek cielęciny, ktory mu ſtanął w śrzodku gardziela, i zupełnie przechod zatkał; cyru-

lik do niego przywołany używał iakie tylko mogł fpofobow, lecz wfzyftko nadaremnie, drugi widząc to, i że iuż choremu twarz zczerniała, i nabrzmiała, oczy wyftały z głowy, że częfto mdlał i konwulfyine rzucania cierpiał, kazał mu dadź enemę z dekoktu z uncyi kręconego tytuniu, lekarftwo to fprawiło choremu gwałtowne womity, z ktoremi zadławiony kawałek śmiercią mu grożący wyleciał.

Szofty fpofob, ktory nie rozumiem, aby iuż od kogo był używany, ale ktory w wielu bardzo przypadkach mogłby bydź użyteczny, kiedy połknione rzeczy nie fą bardzo twarde, a fą bardzo wielkie, ieft taki; ofadzić potrzeba graycar na giętkim trzonku; i przywiązać go na wywofkowanym fznurku, aby go można było wyciągnąć gdyby fię z trzonka zemknął, ten wkręcić w kawałek zadławiony i on wraz z graycarkiem wyciągnąć. Widziano także iż utkwiony w gardle cierń, w śmiechu fię wydobył i wypadł,

W przypadku, kiedy rzecz popchnąć przychodzi, zażywaią albo porow, ktore ztąd fą wygodne, że fię wfzędzie znayduią, ale fię też łatwo łamią, albo wofkowey świecy oliwą nafmarowaney, i cokolwiek odgrzaney żeby fię uginała, albo rogowego prętu rybiąkością pofpolicie zwanego, albo żelaznego drotu, ktorego koniec ieden oblewa fię ołowiem, żeby był grubfzy, co łatwo i prędko wykonać można. Z rowną pomyślnością można także użyć patyczkow z giętkiego iakiego drzewa, iak ieft brzezina, lefzczyna, iefion,

wierzba, albo też narzędzia cyrulickiego używanego do ran głębokich, albo nakoniec ołowianego prętu. Wszystkie te narzędzia powinny bydź bardzo rowne, i gładkie, ażeby nie darły, i dla tegoć to obwiiaią ie często cienką baranią kiszką. Czasem też przywięzuią nakończu gębkę, ktora cały kanał wypełniaiąc wszystkie zawady, ktore tylko napotyka, wypycha. Można ieszcze w tym razie dadź połknąć co przywiększego, iak iest ośrzodek lub skorka chleba, kawałek rzepy lub głąbia z sałaty, kulę lub co podobnego w nadziei iż narzędzia te rzecz uwięzłą przepchnąć mogą. Ale sposob ten ratowania bardzo iest słaby, i ieżeli ie kto połykać daie, nie uwiązawszy ich na sznurku, obawiać się potrzeba, żeby i one same uwiązłszy nieszczęścia nie podwoiły. Nieraz się bardzo szczęśliwie zdarzyło, że rzeczy ktore popchnąć chciano uczepiły się woskowey świecy, lub poru, ktorych na ich popchnięcie użyto, i z niemi wyszły, ale się to tylko kończatym rzeczom przytrafić może.

Jeżeli nie podobna dobydź rzeczy wyliczonych wyżey, rownie iak i tych wszystkich ktorych połknięcie grozi niebezpieczeństwem, potrzeba na ow czas z dwoyga złego obierać mnieysze, i raczey odważyć się na popchnięcie onych, niżeli dopuścić, ażeby chory, w kilku minutach okropną śmiercią zginął. Tym zaś mniey wahać się w tey mierze należy iż wielka liczba przykładow dowodzi, że ieżeli po połknieniu rzeczy tych, wielkie często choroby na-

ftępowały, tedy też indziey mało co albo nic cale nie fzkodziły.

Po połknieniu rzeczy takowych trafia się koniecznie albo 1mo iż przez ftolec wychodzą; 2do nie wychodzą, i chorego zabiiaią, albo 3tio z uryną odchodzą, albo 4to przez fkorę się dobywaią. Z czterech tych rożnych od fiebie wychodow każdy w fzczegolności opifzę.

Kiedy wychodzą przez ftolce, tedy albo w krotce po połknieniu wychodzą żadnego prawie przypadku nie fprawiwfzy, albo wyiście to nierychło i wielą boleściami poprzedzone naftępuie. Widziano wychodzące bez wfzelkiego bolu w kilka dni po połknięciu kość kurzey nogi, brzofkwiniową peftkę, wieczko od pufzeczki, fzpilki, igły, pieniądze wfzelkiego gatunku, mały nawet flecik długi na cztery cale, ktory przez trzy dni ciągle przenikliwe bole fprawował, a potym fzczęśliwie wyfzedł; nożyki, brzytwy, fprzączki i. t. p. Odwidzałem pifze P. Tiffot dziecię poł trzecia roku maiące ktore połknęło gwozdzik, więcey niż na cal długi, u ktorego głowka więcey niż na trzy linie była fzeroka. Zatrzymał fię on przez nieiaki czas w gardle, lecz zapadł głębiey w przod niżelim przybiedz zdołał, i wyfzedł ftolcem w nocy nic złego nie fprawiwfzy. Nie dawno iefzcze, przydaie tenże fam, cała koftka z kurzęcego fkrzydła lekkiego tylko bolu w żołądku przez trzy lub cztery dni była przyczyną.

Czafem rzeczy te dłużey w wnętrznościach zoftaią, i nie wychodzą aż w kilka-

naście mieſięcy, a nawet w kilku lat, nic tym czaſem nie ſzkodząc. Bywaią także, ktore ſię nigdy więcey ani widzieć ani czuć nie dały.

Nie zawſże iednak tak ſzczęśliwy trafunek ten bywa, i czaſem lubo naturalnie wychodzą, tedy iednak nie pierwey aż po wielu nieznośnych boleściach w żołądku, i w kiſzkach. Jedna dziewczyna połknęła kilka ſzpilek, ktore ią przez ſześć lat gwałtownemi bolami dręczyły, nakoniec po upłynionym tym czaſie pozbyła ſię ich, i ozdrowiała. Trzy igły były iednemu przyczyną carznięcia, mdłości, konwulſyi przez rok całych, potym wyſzły ſtolcem, i chory zdrowie odzyſkał. Trafia ſię niekiedy iż rzeczy te przeſzedłſzy przez wſzyſtkie wnętrzności w ſtolcu ſię zatrzymuią, i okropnych ſymptomatow przyczyną bywaią, ktorym atoli zręczny felczer zaradzić niekiedy może, iako to w ten czas, gdy te przeciąć ſię dadzą, iak ſą kości z ryb, ſzpilki i. i. p.

Inny znowu ſkutek rzeczy tych bywa, gdy z wnętrzności nie wychodzą, ale ſprawuą okrutne ſymptomata, ktore chorego zabiiaia, a takowych przypadkow wiele ſię trafia. Jedna Panna połknąwſzy ſzpilki ktore w gębie trzymała, niektore z nich ſtolcem wydała, ale reſzta przeſzyła wnętrzności, a nawet i brzuch z nieſłychanym bolem; i chora ta we trzy dni utraciła życie. Pewny człowiek połknął igłę ktora mu przebiła żołądek, przeſzła do wątroby i wyſuſzywſzy chorego o śmierć go przyprawiła. Codziennie prawie widzieć ſię daią połykaiący pie-

niądze z rożnych kruſzcow bez żadnego ztąd ſzwanku. Był nawet taki ktory aż do ſtu luidorow połknął, a wſzyſtkie z niego powychodziły. Ale żeby te tak ſzczęśliwe przypadki nikogo zbyt śmiałym w tey mierze nie czyniły, okropne ſkutki ſłuſzną owſzem boiaźnią każdego przerazać powinny. Jeden tylko połkniony pieniądz przechod z żołądka do kiſzek zatkał, i o śmierć człowieka przyprawił. Połykaią ſię uſtawicznie peſtki bez uſzkodzenia, ale ſą przykłady ludzi, w ktorych zatrzymuiąc ſię gdy ich ſię wiele nazbierało, ſtawały ſię przyczyną ciężkich bolow i śmierci.

Niekiedy ieſzcze rzeczy te wychodzą z uryną, lecz to bardzo rzadko ſię trafia. Zdarza ſię nakoniec iż połknione rzeczy przebiiaią żołądek lub kiſzki, przechodzą aż do ſkory, robią wrzod, ſame ſię dobywaią, lub za otwarciem wrzodu bywaią wyciągnione. Częſtokroć długiego czaſu do tey przeprawy potrzebuią, czaſem nie uſtannemi boleściami dręczą, kiedy indziey zaś chory przez czas nieiaki cierpi, bole uſtaią i znowu powracaią. *Obacz* Połknięcie.

Wſzyſtkie przykłady te, i niezliczona liczba innych wyſtawuiące nam okrutne śmierci ſprawione od rzeczy połknionych dowodzą, iak wielką w tey mierze oſtrozność mieć potrzeba, i potępiaią ſtraſzną owę i niegodziwą nieroſtropność bawienia ſię igraſzkami, ktore tego nieſzczęścia nabawić mogą, a nawet i trzymania w gębie rzeczy, ktore przez nieroſtropność lub przypadek

wpadłszy w gardło staią się przyczyną śmierci.

Widzieliśmy wyżey, iż uwięzłe rzeczy czasem chorego udusiły, niekiedy zaś znowu nie można ich ani popchnąć ani wydobydź, lecz tkwią w gardle nie umarzaiąc chorego, albo przynaymniey nie zaraz. To się zaś trafia gdy w takiem położeniu więzną, iż oddechowego kanału nie ściskaią, ani przeyiścia pokarmom nie ze wszystkim tamuią; co się trafić nie może tylko gdy uwięzłe rzeczy są kończaste. Rzeczy te tak zatrzymane czasem bez wielkiey gwałtowności małe iątrzenie sprawuią, co im rozprzestrzenia przechod, a tak albo gębą wychodzą, albo do żołądka spadaią, przynosząc nie kiedy strasżne zapalenie, ktore chorego zabiia; albo ieżeli materya wrzodu na wierzch się przenosi, robi się na szyi guczoł, ktory otworzywszy, rzecz połkniona przezeń wyidzie. Inne nakoniec robią sobie drogę, ktorą z małym bolem, lub cale bez żadnego przechodzą, i albo się tyłem szyi, albo przez piersi, łopatki, wreszcie przez rozmaite części dobywaią.

Pewnie kto zadziwiony nad osobliwszemi przechodami rzeczy tych ktore dla swoiey figury zdaią się, iż się przez skorę przecisnąć nie mogą, chyba ie w kawałki poszarpawszy żądać będzie, żeby wytłomaczyć ktorędy i iak rzeczy te przechodzą. Niech nam się godzi cokolwiek dla ich przysługi od materyi wyboczyć, co tym bardziey podobno do zamiaru dzieła tego należec będzie, że ukazawszy iż w tym nic dziwnego niemasz,

obali zabobonny przeſąd, czarom poſpolicie zdarzenia rodzaiu tego przypiſuiący, a ktore z wielką łatwością wyłożyć można. Ta przyczyna ieſt iedną z innych, na ktore w dziele tym wzgląd mieć poſtanowiliśmy.

Znayduie ſię pod ſkorą w ktorymkolwiek ią mieyſcu otworzywſzy błoną złożona z dwoch oddzielonych między ſobą małemi komorkami, ktore wſzyſtkie maią kommunikacyą między ſobą, i ſą mniey lub więcey napełnione tłuſtością. Niemaſz w całym ciele tłuſtości ktoraby ſię między błoną tą nie zawierała. Znayduie ſię ona nie tylko pod ſkorą ale i ztamtąd rożnemi ſpoſobami po całym ciele rozpościeraiąc ſię przegradza wſzyſtkie muſzkuły, ieſt częścią żołądka, kiſzek, pęcherza, wſzyſtkich wnętrzności, i z niey ſię to ſkłada ſadło, ona obwiia i powłoczy krwawe, pulſowe, i ſuche żyły. W niektorych mieyſcach bardzo ieſt gruba, i wiele w ſobie tłuſtości zawiera, w innych znowu bardzo ieſt cienka, i bez tłuſzczu, nigdzie zaś niema czucia. Możnaby ią ſobie wyſtawić iako kołdrę przeſzywaną, w ktorey bawełna nie rowno ieſt rozpoſtarta, i w niektorych mieyſcach nad to iey grubo, w niektorych zaś wcale nic nie maſz, tak że ſię dwie iey powierzchnie razem ſtykaią. W tey to błonie połknione rzeczy obroty ſwoie odprawuią a ponieważ kommunikacya ieſt powſzechna i nigdy nie przerwana, nie dziw więc, że z iednego mieyſca na drugie przechodzą. Zołnierze bardzo częſto czuią, że kule ktorych wydobydź nie można znaczną odległość mieyſca po ciele ich przebiegaią.

Powſzechną tę kommunikacyą między wſzyſtkiemi częściami błony tey okazuie ieſzcze przez podobieńſtwo przykład codziennie powtarzany od Rzeźnikow, ci narzynaią ſkorkę cielęcia, w narznięcie to zakładaią mieſzek, dmą mocno, i całe ciele rozdymaią, tak iż żadney cząſtki w nim niemaſz ktoraby napęcznieniu temu nie podlegała. Niegodziwi ludzie używali tego ſzkaradnego ſpoſobu na czynienie maſzkar z dzieci, ktore potym na widok publiczny za pieniądze wyſtawiali. W błonie tey rozpościeraią ſię także wody ludzi opuchłych, dążąc ku tey ſtronie, do ktorey właśny ich cięzar nawodzi. Zapyta ſię kto, ponieważ przez błonę tę w rożnych mieyſcach przechodzą ſuche, krwawe, pulſowe żyły &c. ktorych zranienie okropneby koniecznie ſkutki ſprawić powinno, iakimże ich ſpoſobem nie ſprawuie? Odpowiadam *1mo* że przypadki te czaſem ſię trafiaią, *2do* że iednakowoż rzadko ſię trafiać powinny, bo ze wſzyſtkich części, te ktore przez tłuſzczową błonę przechodzą twardſze ſą od tłuſtości, połknione rzeczy napadłſzy na nie prawie koniecznie zwrocić ſię muſzą ku tłuſtości one otaczaiącey, gdzie opor daleko ieſt mnieyſzy, a to tym bardziey, że rzeczone rzeczy zawſze okrągławe bywaią.

Do wſzyſtkich tych ſpoſobow ratowania kilka ieſzcze rad ogolnych przydadź muſzę. *1mo* Częſto pożyteczna rzecz ieſt a nawet potrzebna puścić dużo krwi z ręki zwłaſzcza gdy odetchnięcie bardzo ieſt cięzkie, albo kiedy uwięzłey rzeczy wyruſzyć zaraz

z mieyfca nie można; ponieważ wtedy puſzczenie krwi zapobiegłoby zapaleniu, ktoreby częſte ſzorowania po gardle ſprawić mogły, a rozwolniwſzy wſzyſtkie części ciała, możeby to natychmiaſt rzeczy zawięzłey wyiście ułatwiło. 2do Kiedy ſię wſzyſtkie uſiłowania ku wydobyciu, lub popchnięciu rzeczy nie udaią, poprzeſtać ich potrzeba: ponieważ zapalenie ktoregoby nabawiły, rownieby było niebezpieczne, iak i ſamo udawienie ſię, a mamy przykłady ludzi umarłych z inflammacyi, lubo zawięzłą rzecz z mieyfca ruſzono. 3tio Pod czas dobywania lub popychania częſto co dawać choremu do połykania, albo mu też zakrzywioną sprycą, ktoraby za krtań zachodziła, miękczący iaki likwor ſtrzykać, iako to letnią wodę ſamę przez ſię, lub z mlekiem, albo dekokt z ięczmienia, ślazu, otrąb. Dwoiaki pożytek ztąd wynika, raz że ſię podrapane inſtrumentami części chłodzą, co wſtrzymuie zapalenie, powtore że mocne ſprycowanie, prędzey częſtokroć mięſiſtą rzecz z mieyfca ruſzy niżeli wſzyſtkie inſtrumenta. 4to Kiedy ſię uwięzła rzecz w gardle zoſtawić muſi, tak ſię z chorym obchodzić potrzeba, iak gdyby na inflammacyę chorował. Krew mu puścić, dyetę przepiſać, i obwinąć ſzyię kataplazmami odmiękczaiącemi. Toż ſamo czynić należy chociaż uwięzła rzecz iuż ieſt wydobyta, ieżeli ieſt iakie pozoſtałego w gardle zapalenia domniemywanie. 5to Czaſem trochę agitacyi lepiey niżeli inſtrumenta, uwięzłe rzeczy z mieyfca ruſzy. Wiemy iż uderzenie pięścią za kark,

lub w plecy, mocno w gardle opieraiące się rzeczy często wydobywaią; ia mam dwa przykłady na dwoch, ktorym szpilki w gardle utkwiły, (mowi P. *Tissot*) wyiechawszy ze wsi konno do pobliskiego miasta po ratunek, w godzinę iazdy uczuli iż się szpilka z mieysca ruszyła, ieden ią wyplunął, a drugi połknął, ale bez żadnych złych skutkow. *6to* Kiedy iest oczywiste niebezpieczeństwo uduszenia, kiedy puszczenie krwi mało pomaga, kiedy niemasz nadziei prędkiego odetkania gardła, a śmierć iest bliska, ieżeli się choremu respiracya nie przywroci, tedy natychmiast udać się potrzeba do operacyi otworzenia krtani; to iest otworzyć oddechowy kanał czyli krtań, co ani iest rzeczą trudną dla cokolwiek umieiętnego Cyrulika, ani bardzo bolesną dla chorego. *Obacz* Otwieranie krtani. *7mo* Kiedy zawięzła rzecz do żołądka opadnie, trzeba zaraz choremu iak nayłagodnieyszą dyetę przepisać, zakazać mu wszelkich ostrych, szczypiących, i gorących pokarmow, wina, likworow i kawy. Niech potrochu na raz iada, i twarde pokarmy iak naylepiey żuie. Naylepieyby było żyć samemi kleykami, leguminami, mlekiem, i wodą; co daleko iest lepsza nie używanie oliwy lub oleykow.

Autor natury tak opatrzył kanał gardzielowy, aby iedząc nic nie przechodziło za krtaniowy czopek do kanału oddechowego (*aspera arteria*) nieszczęście to atoli niekiedy się trafia, po ktorym natychmiast ustawiczny i gwałtowny kaszel, ostry bol, i

duſzenia nadchodzi; wſzyſtka krew do głowy biie, chory zoſtaie w wielkim uciſku, targaią go gwałtowne a poniewolne wzruſzenia, a czaſem natychmiaſt umiera. Jeden ſzewc robiąc razem i iedząc ſpadł nagle ze ſwego ſtołka, i ſłowa nie przemowiwſzy; towarzyſze iego przyzwali natychmiaſt Cyrulikow, ale pomimo wielu ich uſilności żadnego znaku zycia niedał. Znaleziono w trupie kawał wołowego mięſa, ważący dwie uncye, ktory wpadł w oddechowy kanał, i tak go dobrze zatkał że nie powietrza do płuc nieprzepuścił.

Radzą w takowym przypadku, aby kilkanaście razy uderzyć w plecy, pobudzać do womitow, do kichania wdmuchuiąc w nos pieprz biały, konwalią, ſzałwią, i iakiekolwiek kichaiące tabaki. Grochowe ziarno wrzucone przez ſwawolą w gębę wpadło do oddechowego kanału, i nazad wyſzło po zadaney na womity oliwie. Mała także koſtka wypadła była raz z gardła pod czas kichania ſprawionego od ſtartey na proſzek konwalii. Ale przyznać potrzeba, iz ratunki takowe bardzo ſą ſłabe, i bardzo niepewne, i że w niektorych przypadkach więcey zaſzkodzić anizeli pomodz mogą, iako tego ſławny ieden Cyrulik Francuſki niedawno dowiodł. Zaczym nayroſtropnieyſza rzecz ieſt, i razem naypewnieyſza, kiedy ieſzcze iakaś nadzieia uratowania zoſtaie, i ktorey natychmiaſt bez zwłoki chwytać ſię potrzeba, ażeby otworżyć kanał oddechowy, iakośmy iuż wyżey wſpomnieli. Tym ſpoſobem wydobywano z gardziela kości, bo-

bowe ziarna, ości rybie, i chorych od śmierci wybawiano; tym zaś bardziey ociągać się z tym nie potrzeba, iż iest, iako się iuż rzekło, prosty, łatwy, i prędki sposob, a żadnego za sobą niebezpieczeństwa nie pociąga. Ale ponieważ uprzedzenia bardzo są uporczywe, i ponieważ wiele osob wielki ma wstręt do wszelkich Chirurgicznych operacyi, a zamiast poiąć, iak ta iest lekka, nierozsądnie mniemaią, że to iest coś barbarzyńskiego, i okrutnego w otworzeniu szyi; bardzoby tedy rzecz była pożyteczna, żeby się oświeceni ludzi przeciwko przesądowi temu wraz złączyli, a podobnoby nawet dobrze było, żeby prawo w tey mierze odięło moc rodzicom sprzeciwiania się tey operacyi, kiedy za potrzebną uznana będzie. Rzeczone prawo oszczędziłoby okrutnego owego żalu, iakiego doznaią ci, ktorzy niechciawszy na pomienioną operacyą zezwolić, pełni rozpaczy uznawaią potym, z iaką łatwością uwięzłe rzeczy za lekkim nacięciem po śmierci wydobyto, i iak łatwo było uratować osobę, ktorą zacięta ich niewiadomość w grob wpędziła.

Kiedy idzie o życie ludzkie, wszelkiego się sposobu chwytać potrzeba. W przypadku gdyby ciała zadławionego ani dobyć z gardła nie można było, ani go też tam zostawiać bez prędkiego zaduszenia chorego, radzą aby sam gardziel (*œsophagus*) otworzyć, i aby użyć tegoż samego sposobu, gdyby popchnięcie ciała takowego do żołądka mogło bydź przyczyną skutkow, ktoreby chorego o prędką śmierć przyprawiły.

Gdy gardło ieſt zatkane, bulionowemi enemami chorego żywić można. P. *Venel* bardzo doſkonały Chirurg wynalazł i kazał zrobić cztery narzędzia, ktorych opiſanie wydał w dziele *nouveaux ſecours pour les corps arrêtés dans l'œſophage.* Bardzo one ſą proſte i łatwe do użycia. *Tiſsot.*

UKĄSZENIE. (Szt: Lek:) Jeſt to przerwanie części iakiey ſprawione od zębow zwierza iakiego. Ukąſzenia takowe częſtokroć nie ciągną za ſobą żadnego okropnego ſymptomatu, lecz niekiedy przynoſzą ſkutki ſtraſzne, gdy ie zwierzęta zadaią zoſtaiąc w zapalczywości, lub gdy ſą wściekłe, i iadowite. Rzecz ieſt nie zawodna że ukąſzenie zwierza rozdrażnionego i zapalczywego przynieść może ſkutki okropne, i ze wſzyſtkim podobne do tych iakie naſtępuią po ukąſzeniu zwierza wściekłego. Czytamy w dziele *Tranſactions Philoſophiques* wypis liſtu Doktora *Roger Hoffmann* Lekarza w Norwich, piſany do Doktora *Williambrigs* o hidroſobii ſprawioney przez ukąſzenie liſa poruſzonego do gniewu, " Przyzwany byłem, mowi on, przed kilką dniami do odwiedzenia pewnego z mieſzkańcow tego miaſta, ktory około przed ſześcią tygodniami ukąſzony był od liſa rozżartego w rękę prawą: człowiek ten od ſoboty poprzedzaiącey czuł ſię ſłabym, i doświadczał bolow nieſtałych: w poniedziałek bole te powiękſzyły ſię mu, we wtorek ieſzcze bardziey oſobliwie w ręce prawey, w ramieniu, i łopatce i w grzbiecie; te iednakże bole pozwalały mu

wychodzić z domu: we ſzrodę niewiem z czyiego przepiſu zażył purgans zwyczayny, ktory mu ſprawił ſiedm czyli ośm ſtolcow, i oſłabił go bardzo. Znalazłem go w tym ſtanie ſkarzącego ſię na zdrętwiałość, dla ktorey nie mogł ruſzać ręką prawą, ktora w rzeczy ſamey zaczęła wpadać w paraliż. Na ow czas on iuż daleko mnieyſzą boleść czuł w tey części, rownie iako i w tych wſzyſtkich członkach, w ktorych ią wprzod czuł naybardziey, wyiąwſzy część niżſzą grzbietu, w ktorey bole te wkrotce uſtały. Człowiek ten opowiadał mi, iż z rany tey, ktorą mu był ow lis zadał, ſzła nieco krew ſama przez ſię, i w reſzcie ſię zagoiła, nie ſprawiwſzy mu żadney boleści procz nieiakiegoś czucia kolącego i przemiiaiącego, ktorego kiedy niekiedy doświadczał w ręce, i ramieniu: przydał on ieſzcze iż dla ſatysfakcyi ſwoich przyiacioł zażywał proſzku białego, ktory mu przyſłał Aptekarz, lecz że nie ſądził ſię bydź cale w tym ſtanie, iakiego ſię dla niego obawiano, gdyż ia nie ukrywałem mu tego, co mi ſię o iego ſtanie zdawało. Lubo ſię on ieſzcze nie wzdrygał wody, gorącość iednakże znacznie ſię iuż powiękſzyła, i puls ciągle bywał przerywany po pięciu lub ſześciu uderzeniach, lecz to tylko w ręce prawey, com kilkokrotnie bez żadney odmiany doſtrzegł. Był on blady, i omdlały; lecz oczy miał iaſkrawe. Przepiſałem mu lekarſtwa antiparaliżowe, ktorem ſądził nayprzyzwoitſze zmieſzane z ſpecyfikami używanemi w hidrofobii. Zoſtawiłem chorego w tym ſtanie

we srodę wieczor. Nazaiutrz z rana powiedziano mi, iż całą noc niespał, i że całkiem utracił władzę w ręce prawey, i że doświadczał wiele przykrości i pieczenia, lubo bole iego znacznie się były zmnieyszyły. Puls był daleko mocnieyszy niż w wigilią, lecz zawsze w ręce tylko prawey był przerywany. Chory miał cerę nie co ieszcze bladszą, iednakże żyły iego były pełne tak iak w początkach; wzmagania się gorączki, i hydrofobia ieszcze się były nie okazały. Kazałem kontynuować lekarstwa, ktorem mu był wprzod przepisał, i upuścić sześć lub siedm uncyi krwi z ręki lewey, miała ona kolor piękny, lecz była zbyt gęsta. Natym przeszło poł dnia czwartkowego. Po obiedzie musiałem wyiechać na wieś, z ktorey nie mogłem powrocić aż dopiero nazaiutrz około szostey w wieczor. Powiedziano mi, iż w krotce po moim odieździe symptomata charakterystyczne choroby zaczęły się okazywać, i że podano choremu rozmaite lekarstwa przepisane od innego lekarza. Znalazłem go w wielkim rozpaleniu, puls maiącego bardzo wysoki, i przerywany w obydwoch rękach. Gdy mu podawano pić i gdy się podniosł, lub usiadł, chwiał się, i głowa iego zwieszała mu się w tył, lecz gdy głowę trzymał na poduszkach, połykał kiedy niekiedy po trosze rozcieku, lubo z wielką trudnością i usiłowaniem. Był na ow czas bardzo bladey cery, i bardzo wychudły; wzrok miał obłąkany, i zdawał się bydź przestraszony w każdym momencie, gdy mu się kto nagle przedstawił. Skarzył się

iż mu przefzkadzano do odychania i że go dufzono zbliżaiąc fię doń nagle. Zawfze miał wfzelką przytomność, głos tylko był ofłabiony, i przerywany, iaki bywa w ten czas, gdy ięzyk i inne organy mowne zaczynaią wpadać w paraliż. Taki był ftan tego chorego w piątek o godzinie fzoftey wieczorney. Przyfzedłem go odwiedzić powtornie o godzinie dziefiątey, i zaftałem wfzyftkie fymptomata bardziey iefzcze powiękfzone. Jednakże chory przechadzał fię z iednego pokoiu do drugiego, oparłfzy fię cokolwiek na ftużącym. Między dwunaftą, i pierwfzą umarł, bez żadnego ruchu konwulfyinego, ani wzdychania, ani ięku, tak właśnie, iak gdyby był w momencie rażony paraliżem całkowitym."

Nikomu nie ieft tayno, iż hidrofobia ieft fkutkiem ukąfzenia zwierząt wściekłych, i że choroba ta decyduie bardzo częfto o życiu ofob, ktorych dotyka, lubo fię okazywać może w fymptomatach bardzo łagodnych. Ukąfzenie pfa wściekłego zrobiło obfzerną ranę w mufzkule zzuwaiącym pewnemu dziecku; przykładano mu przez dofyć długi czas iftoty ropiące, ażeby fię rana nie goiła nagle, i ażeby iad miał czas do wyparowania. W krotkim czafie rana ta zaczęła z fiebie fączyć wiele ropy, niewidać było żadnego naroftka ani inflammacyi, ani żadnego fymptomatu, ktoryby fię kazał domniemywać o tym, co daley naftąpiło. W trzy tygodnie rana fię całkowicie zagoiła; lecz w dwa dni potym dziecko owe wpadło w wielką gorączkę, złączoną z palpi-

tacyą ferca, i iąkaś nadzyczayną nieregularnością pulfu. Nocy naftępuiącey choroba przeniofła fię do mozgu, a nazaiutrz napadły go konwulfye po wfzyftkich członkach. Oczy miało ofłupiałe i obłąkane, fizyognomia iego była zapalczywa, i ufta fpienione; doświadczało drzenia i bez fenności ciągłey; głos iego był chrapliwy i podobny do wycia pfow, oddech przerywany; ufiłowało bez uftannie gryść to wfzyftko co tylko około fiebie napadł.o Gdy mu podano zwierciadło okrutnie fię tym przeraziło. W wieczor upadło mimo wfzelkie frzodki pod dzielnością choroby.

Niemamy tu w zamiarze wykładać w całey rozciągłości fpofobu leczenia hydrofobii; można w tey mierze znaleść dostateczny wykład pod artykułem Wścieklizna. Przeftaniemy tu tylko na napomknieniu cokolwiek o tych frzodkach, ktore przepifał P. *Rob. Gourdon*, na uleczenie pfow wściekłych, i ofob lub zwierząt, ktore od nich zoftały ukąfzonemi; i doświadczaniach kamienia wężowego czynionych w Wiedniu w przytomności Cefarza, i podanych do publiczney wiadomości przez *X. Kirkera.* Owoż ieft recepta *Rob Gourdona* tak iak ią on fam przepifywał.

Weź *Korzeni rzepikowych, pierwofnki* (prime rofe) *dragonkowych* (dragon) *piwonii proftey*, *i liści bukfzpanowych*, każdego po garści 1
Korzeni ziela czuryło garści 2

*Czernidła z łapek raczych pre-
parowanych,*
Dryakwi Weneckiey po uncyi 1

Utrzyi to nayprzod wſzyſtko razem a potym warz w czterech kwartach mleka poki ſię aż bliſko do połowy nie wygotuie. Zley tę mieſzaninę bez przecedzania do butelki, i daway tego pſu lub zwierzęciu, ktore maſz leczyć, trzy lub cztery łyżeczki z rana, a to w trzy dni wciąż przed nowięm i przed pełnią. Potrzeba także nieco upuścić krwi zwierzęciu w wigilią tego dnia, ktorego ſię mu ma dadź lekarſtwo. Ponieważ niektorych korzeni z przepiſanych nie można znaleść w zimie, można ich przeto nazbierać pod czas pory letniey lub wioſnianey, wyſuſzyć i utrzyć na proſzek, ktore ſię potym tym ſamym ſpoſobem dawać będą z łapkami rakowemi i dyakwią Wenecką w oliwie lub maśle; i to będzie rownie ſkuteczne.

Jeżeli zaś potrzebuiemy podobnego Lekarſtwa dla ludzi ukąſzonych od pſa wściekłego, wziąść potrzeba tychże ſamych przypraw, i w takieyże dozie, a utarłſzy ie wprzod dobrze razem, moczyć ſię ie będzie ciepło przez dwanaście godzin przynaymniey w dwoch kwartach wina białego, a potym ſię rozciek przecedzi, i dawać ſię go będzie choremu po kwaterce z rana i w wieczor przez trzy dni wciąż przed nowiem i przed pełnią.

Doświadczenie z kamieniem wężowym, wykonano na dwoch wieśniakach ukąſzo-

nych od wilka wściekłego, ktory wprzod pokaliczył był wiele ludzi i zwierząt, z ktorych niektore z tey wścieklizny umierały natychmiaſt, inne aż po kilku mieſiącach; zagoiwſzy im rany, zrobiono im małą incyzyą na ręce, ktorą wypłynęło kilka kropel krwi, i przyłożono kamień ktory do tego mieyſca przylgnął i w tym ſtanie trwał tak, na iednym przez dwadzieścia cztery godzin, a na drugim przez trzydzieści cztery; po czym obydwa uczuli ſię doſkonale uzdrowionemi. Oſtatni powiedział, iż przed przyłożeniem tego kamienia czuł wielki wſtręt do iadła, i iakąś ciągłą ſkłonność do kąſania, i że mu ſię zdawało, że iego pierſi z grzbietem były do ſiebie ściśnione, tak właśnie iak gdyby był w praſie; lecz ſkoro mu kamień zoſtał przyłożony, uczuł natychmiaſt iakąś wewnętrzną gorącość, ktora mu ſprawiała czucie takie, iakie ſobie wyſtawić można, gdyby ciało piekły linie ogniſte, ktore ſię z całego ciała ſchodziły ku incyzyi, na ktorą kamień ow był przyłożony: przydał ieſzcze iż w kilka godzin potym zaczął czuć apetyt, i że mu ulżyło owe przykre ściśnienie, ktore wprzod czuł, i że gdy kamień ſam przez ſię odpadł uczuł ſię całkowicie uleczonym.

Ukąſzenia zwierząt iadowitych ciągną ieſzcze za ſobą częſtokroć ſkutki daleko okropnieyſze, a nawet i śmierć ſamę. Ileż to tyſięcy ludzi przez ukąſzenia niedzwiadka, wężow, tarantuli, iaſzczurki &c: nie zoſtało wydartych z pomiędzy żywych w kwiecie ieſzcze ſmoiego wieku? Ukłocie

węża dzwonkowego, ſkorpiona, i żmii ciągnie za ſobą poſpolicie bole bardzo żywe w tey części, złączone z zimnem, ciągnieniem, utraceniem władzy, i potem zimnym około części ciągniącey i po całym ciele. Zoſtawſzy ukłotym w część wyżſzą robią ſię naroſtki pod pachą; maiąc zaś zadaną ranę w części iakiey dolney robią ſię wzdęcia w pośladku. Jożeli ſkaleczenie to ieſt znaczne, czuie ſię w tey uſzkodzoney części pieczenie podobne do tego, iakie rodzi ſparzelizna: pokazuią ſię nayprzod wkoło warg rany, a potym po całym ciele nieiakieś ſiniaki złączone z świerzbieniem nadzwyczaynym. Twarz ſię całkowicie zmienia; traci wſzyſtkie ſwoie ryſy i w koło oczow zbiera ſię materya lipka, łzy ktore chory roni, bywaią lipkie, i kleiowate; wſtawy utracaią ſwoię ruchawość, i przypadek ten złączony bywa z opadnieniem pośladku, i żądzą nieuſtanną wyiścia na ſtolec; lecz ſymptomata te nie ſą nayſtraſznieyſze, bywaią one złączone albo też w krotce zaſobą ciągną inne przypadki daleko okropnieyſze, ktore mieſzaią i dziwą umyſły ludzi patrzących na nie. Widzieć można w iednym momencie chorego tego wydaiącego wiele piany przez uſta, dręczonego ſzczkawką konwulſyiną, womitem nieuſtannym, i wpadaiącego w ſtraſzliwe kowulſye.

Ponieważ o ukąſzeninu takowych zwierząt mowiliśmy iuż w tym dziele pod ſzczegolnemi ich artykułami, nie będziemy ſię przeto rozciągać tu dłużey nad ſpoſobami

do ktorych ſię ůciec potrzeba, końcem wyratowania chorych od okropnych, a z nich wynikaiących ſkutkow. Zalecaią iako ſkuteczne w tym przypadku lekarſtwo korzeń ślazowy, i paſternak do zażycia wewnętrznie, bądź to iedząc ie zielone, bądź ie też zażywaiąc w proſzku. Utrzymuią także, iż naſiona paſternaku dzikiego i leſzczyny przynoſzą także bardzo dobre ſkutki.

Owoż podaiemy antydot zalecony iako bardzo wyborne lekarſtwo przeciwko ukąſzeniu tych zwierząt od Autora Dykcyonarza zdrowia.

Weź *Bobrowego ſtroiu*,
Pieprzu, każdego po pół uncyi
Koſtu (coſtus:)
Spinakardu,
Szafranu,
Soku centurzyi każdego
po drachm 2
Miodu klarowanego tyle ile potrzeba na zrobienie opiatu.

Bierze ſię opiatu tego kawałek wielkości laſkowego orzecha, i roztwarza w winie do zażycia naraz od ukąſzenia ſkorpiona, a w octcie na ukąſzenie zmii, i węża dzwonkowego. Czoſnek ſam przez ſię utarty, lub też z ſolą, z rutą dziką, albo też rośliną zwaną *Sorpiurus*, przynoſi także dobre ſkutki gdy ſię ie przyłoży na ranę, mowi daley tenże ſam Autor. Można także, przydaie ieſzcze, zamiaſt tych lekarſtw

użyć kataplazmu zrobionego z iedney drachmy ruty dzikiey w occie, iedney uncyi wosku, i czwartey części uncyi żywicy sosnowey, z trechą oliwy.

Jeżeli nie można mieć opiatu przepisanego wyżey, można zamiast niego użyć dryakwi roztworzywszy iey poł drachmy w szklance dobrego wina.

Z ukąszeniem Tarantuli obchodzić się potrzeba tak, iakeśmy pod osobnym artykułem przepisali. *Patrz* Tarantyzm.

Co do ukąszenia iaszczurki przestaniemy tu na powiedzeniu tylko, iż naylepszym lekarstwem, iakiego w podobnym razie użyć można, iest woda de Luce, ktorey przepis Obacz *pod artykułem* Woda de Luce. Puszcza się iey pięć lub sześć kropel do szklanki wody i to się daię wypić choremu: lekarstwo to powtarza się co kwadrans podług gwałtowności symptomatow, poki się te całkowicie nie ukoią.

Zewnętrznie nacierać potrzeba ranę tą wodą de Luce, obszernieyszy zaś wykład postępowania sobie w tey mierze znaleśdź można pod artykułem Jaszczurka.

UKOSNY MUSZKUŁ (Anat:) Tak nazwano muszkuły znayduiące się w rozmaitych częściach ciała; w brzuchu dolnym znayduie się muszkuł ukosny wielki i mały.

Przydaią ieszcze nazwisko to dwom muszkułom służącym do ruszania głową, z ktorych ieden nazwany iest ukosnym wyższym, albo małym ukosnym; drugi zaś ukosnym niższym albo wielkim.

ULEPEK (Mat. Szt. Lek:) *Julepium* albo *Julep*. Jeſt to lekarſtwo magiſtralne w poſtaci płynney, ktore ſię robi na iednę lub kilka dozow.

Podług tradycyi Lekarzy Arabſcy ſą wynalezcami tego gatunku Lekarſtw, i one nie były cale znane od ſtarożytnych Grekow.

Robią ie dwoiakim ſpoſobem, to ieſt z wod dyſtyllowanych, albo też z wymoczeń lub wygotowań lekkich roślin: ſyropy lub cukier, wchodzą do obydwoch tych przypraw, dla czego też lekarſtwa te maią poſpolicie ſmak przyiemny.

Riviere piſze, iż za iego czaſow był zwyczay robienia tych ulepkow na trzy lub cztery dozy zazem, lecz dziſiay nie robią ich poſpolicie iak tylko na iednę dozę.

Doza ſyropu lub cukru ieſt iedna uncya do trzech lub czterech uncyi likworu. Naſtępuiące wzory lepiey o reſzcie obiaśnią.

ULEPEK KORDYALNY.

Weź *Wod dyſtyllowanych z burakow,*
z Bernardynka,
z Dryakwi ziela,
z Skorſonery,
po uncyi 1
Wody z kwiatow pomarańczowych i cynamonowey każdey
po poł uncyi
Roztworz w tym.
Syropu gozdzikowego uncyą 1
Ulepek anti-hiſteryczny

Weź *Wody dystyllowaney z kwiatów pomarańczowych,*
z Melissy prostey
każdey po uncyi 2
Syropu składanego bylicy uncyą 1
Zmieszay to wraz.

ULEPEK SENNY.

Weź *Wody pędzoney z saletry,*
z rośliny nymphæa
po uncyi 2
Syropu de diacodicum uncyą 1
Zmieszay.

ULEPEK CHŁODZĄCY, KORDYALNY i PIERSIOWY.

Weź *Syropu z soku limoniowego*
uncyi 1 ½
Wód przepędzanych z cykoryi,
z Bernardynka
każdey po pół funta
Kwasu koperwasowego tyle ile potrzeba do nadania kwaskowatości przyiemney.
Zmieszay na trzy lub cztery dozy.

ULEPEK ULZYWAIĄCY.

Weź *Wody z maku polnego,* uncyi 2
Oleyku z migdałów słodkich,
Syropu ślazowego każdego uncyi 2
Kropel ulżywaiących de Sydenham
20
Zmieszay.

Ulepki robione przez infuzyą i dekokcyą nie ſą iuż dziſiay używane ; lecz potrzebna ieſt umieć ie przyprawiać, ażeby ſobie umieć zaradzić wprzypadkach tych , w ktorychby nam przybrakło wod dyſtyllowanych. Niemaſz innego ſpoſobu na preparowanie tych ulepkow iak tylko ażeby wymoczyć lub przegotować kwiaty, korzenia &c, roślin tych, ktorych chcemy użyć, tak iak ieſt przepiſano pod artykułami Infuzya, Dekokt. i do tych przydadź ſyropu lub cukru w ilości dopiero przepiſaney.

Ażeby ulepki uczynić przyiemnieyſzemi w ſmaku, przydaią niekiedy do nich kilka kropel wody pomarańczowey, cytrynowey, porzyczkowey &c, albo też kilka kropel kwaſu koperwaſowego, iakożmy tego dali ieden przykład w formułach dopiero przepiſanych.

ULZYWAJĄCE *Obacz* Anodyna.
UPŁAWY *Obacz* Flux.
UPŁAWY BIAŁE *Obacz* Kwiat Biały.

UPŁAWY MIESIĘCZNE (Phyſiol:) Jeſt to upław peryodyczny krwi częściami rodzaynemi, ktoremu niewiaſty co mieſiąc podlegaią; nie pokazuią ſię one aż dopiero w ten zas, gdy niewiaſty ſą uſpoſobione do płodzenia. i bywaią mniey lub więcey obfite podług rozmaitych klimatow, i temperamentow ſzczegolnych. *Hipokrat* świadczy, iż one dochodzą niekiedy i do dwudzieſtu uncyi. Kobiety w Langwedocyi, utracaią poſpolicie na raz ośm lub dzieſięć

uncyi krwi. *Gorter* piſze, iż w Holandyi, nie utracaią iey więcey iak ſześć uncyi. Upław ten w klimatach Francuſkich, trwa poſpolicie trzy albo cztery dni; w Niemczech podług *Stahla*, przez cały tydzień. Upławy te mieſięczne zaczynaią ſię poſpolicie w roku czternaſtym, i uſtaią w czterdzieſtym piątym albo w pięćdzieſiątym. Widziano iednakże niewiaſty ſześćdzieſiątletnie, a nawet maiące iuż lat ośmdzieſiąt, ktore ieſzcze doświadczały upławow krwiſtych częściami rodzaynemi, i ktore poczytywano za mieſiączki. Bydź może, że w niewiaſtach w tym wieku zoſtaiących, ktore ſą temperamentu pletorycznego, ktore żyią w prożniactwie, i wiele iedzą, natura pozbywa ſię tą drogą krwi zbyteczney: lecz w ogólności upław ten brać należy za ſkutek wady iakiey maciczney, i wrzodu iakiego. Rozmaite ponadawano nazwiſka temu upławowi. Francuzi panienkę, ktora naypierwſzy raz choroby tey doświadcza, zowią *grande fille*. Zakonnice, i dewotki ktore wſzyſtko ukrywaią pod nazwiſkami przyſtoynemi, na panienki takie mowią, iż *widzą*. Lecz czyliż przyſtoi ſię wſtydzić i okrążać wyrazy, gdy ſię mowi o funkcyach natury?

Niektorzy Lekarze mieſiączki przypiſywali wpływowi iakiemuś Xiężyca, ktorzy razem utrzymywali, iż wpoczątkach upławy te przypadaią na Nowiu, a podeſzłym pod czas Pełni: *Luna vetus vetulas, juvenes nova Luna repurgat.* Lecz ta opinia ieſt fałſzywa, iako ſamo codzienne poſtrze-

ganie na niektorych niewiaſtach uczy, ktore upławy ſwoie miewaią każdego dnia piętnaſtego, i owſzem nie maſz żadney takiey lunacyi, w czaſie ktoreyby niebywało mieſiączek. Nie można zatym przypiſywać żadnemu działaniu tego planety tych ſkutkow.

Symptomata poprzedzaiące mieſiączkę zwłaſzcza gdy ta ma ſię pierwſzy raz okazać, ſą naſtępuiące: Niewiaſty doświadczaią większego nad zwyczay gorąca: trafia im ſię nawet mała gorączka, ktorą poprzedzaią nieiakieś ograżki, doświadczaią czucia boleſnego około nerek; w lędzwiach, w ſiedzeniu, i omdlałości w nogach: cierpią bol głowy z ciężkością; widzieć ſię daie ſiność pod oczami, twarz bywa czerwona; pierſi nabrzmiewaią, apetyt ſię zmnieyſza, i nakoniec omdlałość widzieć ſię daie w całym ciele.

Fizyologowie rozmaite poczynili układy na wytłumaczenie mechanizmu mieſiączek: iedni z nich mowili, iż ſię znayduie nieiakiś rozczyn zebrany w macicy, ktory przez dłuższe tamże bawienie zagzewa ſię i przez ſwoy ruch przerywa naczynia i czyni wolny oddech krwi: inni iako *Galen*, przypiſywali upławy peryodyczne niewiaſt pełności czyli pletorze powſzechney. My nie będziemy ſię tu bawić nad zbiianiem tych zdań zaſadzonych na przypuſzczeniach, przeſtaniemy tylko na wyłożeniu przyczyn takich, ktore przynaymniey maią podobieńſtwo do prawdy; i przypiſuiemy ią pletorze ſzczegolney macicy, ktora zależy od

ſkładu czyli ſtruktury wnętrzności. Kilka rozmaitych przyczyn zdaie ſię przykładać do tego upławu krwi zbyteczney przez macicę. A nayprzod krew naturalnie ściągać ſię powinna ku częściom gębczaſtym, ktore naymniey czynią oporu dla niey: macica ieſt właśnie w tym ſtanie; tkanka iey ieſt bardzo rzadka, i nic niewſpiera scian iey wewnętrznych: powinny ſię one zatym daleko łatwiey zapełniać krwią niż inne wnętrzności, i tak poſtrzegamy, że wnętrzności te, ktorych naczynia naymniey maią tęgości, iak ieſt żołądek, mozg, i t. d. naypierwey cierpią, gdy ſię mieſiączki zatrzymaią, chyba iżby ſłabość iaka ſzczegolna iako to pierſi &c, mieyſce miała. Powtore arterye macicy ſą tak ułożone iż opoźniaią bieg krwi przez ſwoie rozmaite zagiętości i fałdy. Zyły mnieyſze od arteryi i nie maiące klapek tamuią łatwość krwi, do uderzania ku ſercu: przeto też żadna część niepodlega polypom, naroſtkom gębczaſtym iak macica, i te przypadki ſą ſkutkiem opoźnienia biegu krwi.

Pełność formuie ſię nieznacznie, a gdy iuż doydzie do pewnego punktu, na ow czas działa na rurki, ktorych otwory przechodzą do macicy, ſkąd widziemy iż upław mieſięczny pewnych tylko czaſow przypadać powinien. Gdyby niewiaſty traciły zawſze rowno przez przedech, i gdyby impreſſye por roku rowno zawſze działały na ich ciała, upław ten byłby daleko regularnieyſzy, gdyż on zawſzeby przypadał w ten czas, gdy ſię iuż doſyć zebrało krwi. tak iż ta

uformować sobie może przeyiście do macicy. Jeszcze ilość tych upławow byłaby dosyć wielka w czasie pewnym oznaczonym, gdyby passye, pory roku, agitacya, i pokarmy nie sprawiały w nich rozmaitych odmian. Owoż iest przyczyna powrotu peryodycznego miesiączek; lecz żeby wytłomaczyć iakim sposobem macica pozbywa się tey krwi, ktora zatyka iey naczynia, wiedzieć należey iż gdy wnętrzność ta iest pełna krwi, nabywa ruchu; nerwy sympatyczne wpadaią w działanie i ruchu tego udzielaią wszystkim innym częściom ciała, ktore znomu wywieraią swoie oddziałanie (*reaction*) na macicę, przez swoie uderzania na nią, i od tegoć to zależy niezmierna moc przypadkow, ktore rodzą wzruszenie w całey machinie.

Jest pytanie, czyli miesiączki płyną przez pachwę czy przez macicę: utrzymywano iż płyną przez pachwę, gdyż w niektorych niewiastach umarłych znaleziono krew w pachwie, i niewiasty ciężarne także niekiedy tych upławow doświadczaią. Jednakże postrzeżenia wielu Fizyologow, dowiodły niezawodnie, że krew płynie przez macicę, i że płynie także i przez pachwę.

Starożytni mieli krew miesięczną za krew ziadliwą. *Pliniusz*, a po nim *Albertus Magnus*, wiele w tey mierze popisali baiek; choroby ktorym niewiasty podlegaią gdy się im miesiączki zatrzymuią, dały okazyą do tych baśni. Utrzymywano, iż krew ta sprawnie usychanie roślin,

Lukrecyusz Poeta miał doświadczyć smutnych skutkow tey trucizny mniemaney. Gdy on raz zostawał w zapaleniu entuzyazmu poetycznego, żona iego zazdrosna dała mu wypić krew, ktorą pod czas swey miesiączki zebrała; bezecny ten napoy miał mu przynieść śmierć następioną po wściekliźnie. Krew mieśięczna nie ma żadnych szkodliwszych skutkow od krwi inney, chyba iżby zbyt długo w swych kanałach była zatrzymana.

Pomiędzy zwierzętami samiczki nie cierpią takich upławow peryodyczyaych, iakich doświadczaią kobiety; lecz w czasie grzania się tych zwierząt części rodzayne nabrzmiewaią im od krwi, ktora im płynie na ow czas podobnie iak i niewiastom w czasie miesiączek. Co się tycze małp, podobieństwo zwierząt tych do ludzi rozciąga się nawet i do miesiączek, ktorych samice tego rodzaiu doświadczaią także.

Niewiasty ciężarne pospolicie nie miewaią miesiączek: to nie powinno się zdawać rzeczą nadzwyczayną, na ow czas bowiem naczynia ich nie są przepełnione krwią, gdyż się nią tuczy płod, i formuie sok cedzący się do macicy, ktory tym samym pełność tę zmnieysza. Jednakże są niewiasty ktore nie tracą miesiączek pod czas ciężarności, i to się naturalnie przydarzyć powinno, ieżeli pełność naczyń nie iest dostatecznie zmnieyszona, przez soki wstępuiące w płod. Pospolicie te, ktore miewaią miesiączki w czasie ciężarności, nie miewaią ich iak tylko przez pierwsze trzy mie-

siące;

ſiące; albo ieżeli ſtatecznie trwaią w czaſie ciężarności, dzieci bywaią ſłabowite, gdyż one nie odbieraią doſtateczney ilości pokarmu, ktoryby wyſtarczał na ich wzroſt, i tuczenie. Podług tegoż ſamego mechanizmu niewiaſty maiące mleko nie powinny miewać mieſiączek.

Wyproźnienia, ktorych niektore niewiaſty doświadczaią drogą hemoroid przez pory ſkorne, przez nos &c, nie wyrownywaią zupełnie tym, ktore ſię odbywaią macicą: w tym przypadku puſzczenie krwi wielką ieſt pomocą i ratunkiem na zapobieżenie ſkutkom okropnym. Co ſię tycze wyproźnień tych ſpoſobem nadzwyczaynym, *Platerus* piſze, iż iedna niewiaſta z ktorey wyięto macicę podlegała co mieſiąc płynieniom hemoroidalnym. *Lacutus* świadczy, iż niektorym niewiaſtom mieſiączka płynęła przez wielki palec, i ieżeli wyproźnienie to było kiedy niedoſtateczne, gorączka i bole głowy napadały ie. Czytamy w Tranzakcyach Filozoficznych, iż pewnemu męſzczyźnie, na każdym nowiu płynęła krew z wielkiego palca, zatrzymano ten upław ktory ſię z wiekiem co raz bardziey powiękſzał, lecz ten w krotce ſię nazad wrocił po plwaniu krwią. *Salmuth*, piſze o iednym przypadku bardzo rzadkim: to ieſt iż męſzczyzna ieden puſzczał krew z uryną w pewnym czaſie mieſięcznym. Chciano mu to zatrzymać, lecz w krotce naſtąpiła za tym kuſzeniem ſię wielka trudność w oddychaniu.

Niewiasty zostaią w dobrym zdrowiu pod czas gdy ich miesiączki są w swym przyrodzonym stanie, lecz gdy napadnie iakie uszkodzenie w tym wyproznieniu, doświadczaią w krotkim czasie okropnych ztąd wypadkow; i toć to uszkodzenie rodzi dla nich tę wielką liczbę rozmaitych chorob. Zbyt wielka obfitość, zmnieyszenie się i zatrzymanie miesiączek, i ich złe przymioty, i ustawanie są tyląż odmiennemi przyczynami i początkami affekcyi ostrych, i chronicznych, ktorych nie można rozpędzić, i uleczyć aż przywrociwszy wprzod ten upław do swego przyrodzonego stanu. Co się tycze chorob rozmaitych maiących swoy początek w stanie, w iakim zostaią miesiączki odsyłamy czytelnikow do artykułow Wyproznienie, Suppressya.

Dla obiaśnieina i rozszerzenia wiadomości zawartych w tych artykułach, do ktorych Autor Czytelnika odsyła, przydaiemy ieszcze wyiątek z Dykcyonarza zdrowia.

O ZMNIEYSZENIU SIĘ lub ZATRZYMANIU MIESIĄCZEK.

" Domyślać się łatwo można, iż się upław ten zatrzymał, gdy czas zwykły minął, a upławu się tego niedoświadczało. Trudniey atoli iest sądzić o zmnieyszeniu się onego gdyż niebardzo iest łatwo porownać upław z tym, iaki się zwykło miewać.

" Gdy się zatrzymanie miesiączek przytrafi kobiecie zamężney, albo też panience, ktorey się przypadkiem trafiło zostawać w ciąży,

należy nayprzód rozpoznać, czy nie maſz iakowey alteracyi w ciele, lub ieżeli ona nie doświadcza iakowych przykrości, iak ieſt ciężenie rąk, nog, bole głowy, kolki, gorączka, którym to przypadkom nie można naznaczać przyczyny w ſameyże ciężarności; potym zważać należy, czyli te przykrości, które z ſuppreſſyi mieſiączek wynikaią, nie ſą ſkutkiem brzemienności, w którym to przypadku żadnych nie należy używać śrzodków na przywrócenie mieſiączek, gdyż to ſtaćby ſię ieſzcze mogło daleko ſzkodliwſzym. *Patrz* BRZEMIENNOŚĆ.

„ Lecz ieżeli niewiaſta cierpi to zatrzymanie ſię mieſiączek, nie widziemy zaś żadnego znaku brzemienności, na ów czas ſtan ten uważać potrzeba iako nie naturalny, i należy na przywrócenie używać ſrzodków przyzwoitych; chociażby zaparcie ſię to żadnego za ſobą przykrego przypadku nie ciągnęło, gdyż zdarza ſię częſtokroć, iż niewiaſty przez długi czas nie maiąc mieſiączki, żadney ztąd przykrości nie czuią.

„ Jakośmy iuż wyżey powiedzieli, mieſiączki mogą ſię albo zmnieyſzyć, albo ſię też całkiem zaſtanowić.

„ Znaki zapartey mieſiączki ſą bardzo liczne, i różne, iako to ruchy ſpazmodyczne około meſenterium, wątroby, śledziony, żołądka, i kiſzek; ciężenie w członkach, trudność w oddychaniu, ściśnienie pierſi, utracenie apetytu, uryna częścią bladła, mętna, i gęſta, częścią czerwona i zapalona; ſen nieſpokoyny, ſkłonność do płaczu, twarz

blada, wargi sine, i całe ciało nabrzmiałe, oczy podsiniałe, i powieki nabrzmiałe.

„ Panienki temperamentu flegmatycznego i melancholicznego, prowadzące życie smutne, i mało używaiące agitacyi, podlegaią zaparciu się tego upławu.

„ Przyczyną bliską tego zaparcia się iest zsiadnienie lub zmnieyszenie się ilości krwi; przyczynami dalszemi są boiaźń, gniew, powietrze gęste, i grube, pokarmy surowe i grube, iaia twarde iedząc ie zbyt obficie, woda zimna, kwasy i owoce niedoyzrzałe, mieszkanie w mieyscach wilgotnych i zimnych, sedentarya, i życie bezczynne, poty zbyt obfite, nadużywanie ciał stężaiących, i tych które mogą zatrzymywać, puszczenia krwi zbyt obfite, i bezpotrzebne.

„ Szkody wynikaiące z zatrzymania się tych upławow są niezliczone; lecz gdy szkody te wcale odradzaią się na iakie szczególne choroby, iak iest kachexya, hidropizya, dychawica &c: postępować sobie potrzeba podług sposobow iakieśmy pod temi artykułami przepisali.

„ Lecz ieżeli zaparcie się mięsiączki nie przyniosło ieszcze tak ciężkiego defektu, i ieżeli ztąd wypadaią tylko same słabości ogólne machiny, na ów czas trzymać się należy następuiącego przepisu.

„ Wprzód nim się zaczną przepisywać iakowe lekarstwa, roztrząsnąć nayprzód potrzeba wiek, sposób życia, i stan chorey; ieżeli ona naprzykład iuż skończyła czterdziesty piąty rok, albo się też iuż do niego zbliża, bardzo należy bydź ostrożnym i oszczędnym

w lekarſtwach, gdyż zdaie ſię bydź rzeczą do prawdy podobną, iż bieg tych upławow ma ſię naturalnym ſpoſobem zakończyć; ieżeli to ieſt mężatka lub panna, uważać należy po wſzyſtkich znakach czyli ona nie zoſtaie w brzemienności, porownywaiąc między ſobą znaki te, któreśmy mówiąc w ſwoim artykule o brzemienności wyliczyli, w którym to przypadku przyzwoicie poſtąpić ſobie powinniśmy; lecz ieżeli nie upatruiemy żadnego znaku ciężarności, i gdy oprócz tego niewiaſta doświadcza iakowych przykrości, iako to bolu głowy, kolek, trudnośoi w oddychaniu &c: można na ów czas probować iakowych lekarſtw.

„Zaparcie ſię mieſiączek pochodzi iakośmy iuż powiedzieli z zſiadnienia ſię krwi lub z zmnieyſzoney oneyże ilości; zmnieyſzenie ſię ilości krwi poznać można z pulſu powolnego i małego, z bladości twarzy, z miękkości i ſlakowatości ciała, z mieſiączek ſamychże, ieżeli ſię te ſtopniami co raz bardziey zmnieyſzały, i w czaſie których chora bardzo mało traciła krwi, z niedoſtatku apetytu tey oſoby, i zbytecznego używania przez nię napoiow wodniſtych.

„Gdy zaparcie ſię mieſiączek pochodzi z tey przyczyny, rzadko ono ciągnie za ſobą ſkutki ſtraſzliwe, tym bardziey iż wnoſić ſobie należy, że natura nie ieſt zbytecznie obciążona krwią, gdyż iey nie utraca cale; doſyć ieſt zatym przepiſać tylko tryb życia dobry, używanie agitacyi, iadanie mało, i nieużywanie iak tylko rzeczy zdrowych, i łatwych do ſtrawienia.

„ Gdy zaś zaparcie się to pochodzi z zsiadłości i gęstości krwi, co poznać można z pulsu powolnego a wielkiego, z bolow niestałych po całym ciele, i zbyt wielkiey obfitości materyi kleistey, która się wyrzuca stolcem, i uryną, z nieiakieyś błonki, która na krwi po iey pusczeniu osiada, z powietrza grubego, którym chora oddycha, z pokarmow grubych i kleistych, któremi żyie, z używania ieżeli iest przyzwyczaiona wina, likworow spirytusowych, albo z niedostatku używania napoiow wodnistych, z zbyt długiego sypiania, z uryn, i potow obfitych ieżeli ich doświadcza, i z utrapienia i smutku w którym zwykła zostawać.

„ Każe się na ów czas puścić chorey krew z ręki, po czym się iey przepisze używanie serwatki klarowaney, którey używać powinna po trzy kwaterki na dzień, przez cztery lub pięć dni; można zamiast tey serwatki w niedostatku iey używać wymoczenia burakow, wołowego ięzyka, biorąc pół garści każdey z tych roślin do kwarty wody, przydawszy ieszcze do tego piętnaście gran saletry; po czym dopiero przystąpi się do apozemu następuiącego;

„ Weź *Korzeni Rety*,
Ostu zwanego Chardon Roland po uncyi 1
Liści Kapillorka Kanadyiskiego pół garści

„ Gotuy to wszystko w półtorey kwarty wody, póki się trzecia część nie wygotuie, potym przyday:

Liści Zywiczki,
Szanty białey, każdych
po ſzczyptce 1
Arcanum duplicatum drachmę 1

„Przecedź to wſzyſtko i roztwórz w tym iednę uncyą ſyropu pięciu korzeni, i tego daway zażywać po ſzklance co cztery godziny, kontynuiąc to używanie przez dni cztery wciąż; po czym przepurguie ſię chorą tyzanną krolewſką, a potym bezſrzednie przepiſze ſię iey opiat naſtępuiący:

„Weź *Wyciągu z Rutki ptaſiey*,
z Omanu,
Korzeni Kokoryczy okrągłey w proſzku drachmę 1
Gummy Ammoniackiey,
Szafranu Marſa roztwarzaiącego każdego po drachm 2
Tartari vitriolati drachmę 1

„Zmięſzay to z doſtateczną ilością ſyropu piołunowego tak, ażebyś zrobił opiat, którego chorey dawać będzieſz po iedney drachmie na dzień, to ieſt połowę przed obiadem, a drugą przed wieczerzą.

„Jeżeliby lekarſtwa te nie ſkutkowały, przepiſzą ſię pół kąpiele z wody ciepłey, w której chora bawić powinna dwie godziny codziennie, potym ſię iey poſtawią piiawki na części przyrodzone, zachowuiąc w tym to prawidło, iżby ie zawſze ſtawiać w ten czas, gdy nadchodzi czas, w którym mieſiączki płynąć powinny, ażeby tym ſpoſobem wſpie-

rać silenia się natury. Można także w tym samym czasie przepisać chorey za napóy ordynaryiny infuzyą kuli marsa w wodzie, którey pić powinna po pięć lub sześć szklanek na dzień, pamiętaiąc przy tym ażeby co dni piętnaście wzięła na purgans, i zachowała tryb życia odwilżaiący.

„ Gdy miesiączka nie zawarła się całkowicie, lecz tylko iest zmnieyszona, postępować sobie tym samym prawie sposobem należy, iakiśmy dopiero przepisali, wyiąwszy tylko iż lekarstwa te w krótszym daleko czasie skutek zupełnego uleczenia przyniosą.

„ Miesiączki mogą ieszcze bydź przyczyną choroby przez swoie złe przymioty, to iest iż one zmieszane bydź mogą z materyami kleiowatemi, iakie postrzegamy w upławach białych i w kachexyi. *Obacz te artykuły pod któremi znaydziesz sposób zaradzenia sobie w takowych przypadkach.* Dictionnaire de santé.

UPŁAW MIMOWOLNY. (Szt: Lek:) Jest to choroba zwana w ięzyku lekarskim Enuresia, od wyrazu Greckiego *enourein* uryna. Zależy ona na płynieniu samowolnym uryny, bez poprzedzaiącey żadney oznaki irrytacyi w pęcherzu, i które bardzo często napada. *Obacz* SŁABOŚĆ PĘCHERZA.

UPŁAW NOZDRZOWY. (Szt: Lek:) Jest to płynienie krwi naczyniami nozdrzowemi. Wypróżnienie to bywa idiopatyczne, krytyczne, albo sympatyczne.

Płynienie krwi z nosa idiopatyczne pochodzić może z wielorakich przyczyn, takiemi

ſą temperament krwiſty, agitacya gwałtowna, nadużywanie pokarmow, i lekarſtw gorących.

Gdy wyprożnienie to pokaże ſię czwartego, ſiodmego, lub czternaſtego dnia choroby oſtrey, zowią ie krytycznym; pałanie, czerwoność oczu, i twarzy, bicie gwałtowne arteryi ſkroniowych, bezſenność, ból głowy, dzwonienie w uſzach, płynienie ſamowolne łez, i świerzbienie noſa, okazuią poſpolicie tę kryzę. Jeżeli hemorragia ieſt doſyć obfita, kryza ta ieſt zbawienną. Lecz ieżeli chory nie roni iak tylko kilka kropel krwi, należy to poczytać za złą wróżbę dla niego.

Płynienie krwi noſem idiopatyczne, nie bardzo ieſt niebeśpieczne, byle ono nie było nałogowe, lub zbyteczne. Nie należy ſię ztąd niczego obawiać ludziom młodym, i otyłym. Lecz ono bywa niekiedy śmiertelnym w wieku dalſzym, zwłaſzcza dla kachektykow. Jednakże ieżeli ono ieſt nałogowe, przeſtanie tego płynienia ieſt ieſzcze ſtraſzliwſze; gdyż ono niekiedy rodzi apoplexyą. Można utracić ilość krwi nadzwyczayną naczyniami nozdrzowemi bez doświadczenia ztąd naymnieyſzego niebeśpieczeńſtwa.

Poſtępuie ſię z hemorragią tą, tym ſamym ſpoſobem iak ze wſzyſtkiemi innemi iey gatunkami. Ta która ſię przydarza dzieciom, albo ludziom otyłym, nie wyciąga żadnych lekarſtw, chyba iżby zbyt długo trwała. Hemorragia krytyczna ieſt dziełem natury, któreby bardzo nie roſtropnie było przerywać. Wſzelkie przeto ſrzodki tyczące ſię płynie-

nia krwi nosem nie ściągaią się iak tylko do płynienia symptomatycznego, nałogowego, lub zbytecznego.

Puszczenie krwi, a zwłaszcza z nogi, iest w tym przypadku potrzebne nieuchronnie; po puszczeniu zaś krwi, istoty temperuiące i chłodzące są lekarstwami nayskuteczniey szemi. Woda pospolita piiąc ią w znaczney ilości zastępuie częstokroć mieysce tak iednych, iako i drugich. Napóy kwaskowaty przyprawny saletrą, woda ryżowa, i kurczęca, pomagaią bardzo w tey chorobie. Można do nich przydać emulsye, i serwatkę. Lekarstwa koiące bywaią także niekiedy zbawiennemi w hemorragiach. Można więc przepisać likwor mineralny *Hoffmana*; Syrop *diacodium*, albo *laudanum liquidum Sydenhama*.

Używać należy z wielką ostrożnością ciał chłoniących, i stężaiących, zwłaszcza hałunu; i nie należy się do nich udawać iak tylko w przypadkach naygwałtownieyszych. Można także przykładać lekarstwa iakie zewnętrzne. Płatki zmaczane w wodzie zimney, albo w occie wystarczaią niekiedy; przykładaią ie na czoło, skronie, szyię, i na iądrownik. Robią się także fleytuszki, które się maczaią w wodzie hałunowey, albo w wodzie styptyczney *de mathe*, i te się wkładaią w nozdrza; lecz srzodek ten nie iest bez niebespieczeństwa. Krew bowiem nie mogąc iuż tą drogą wypływać, spływa niekiedy ku żołądkowi, i płucom, i zadusza chorego. Zasypuią ieszcze w nos proszek z gliny lub gipsu utarty, tudzież z krwi smoczey, albo z mastyku. Można brać enemy chło-

dzące. Kąpiele, zwłaszcza zaś moczenia nog i frykcye są częstokroć bardzo zbawiennemi Jeżeliby płynienie krwi nosem nadgradzało wyproźnienie iakie zatrzymane; iak iest płynienie hemoroid, lub miesiączek, nieroztropnąby było rzeczą zatrzymać ie w takowym przypadku, przynaymniey nie przywrociwszy wprzod upławu zatrzymanego.

W osobach kachektykach nie potrafiemy inaczey zatrzymać hemorragii nozdrzowey, iak tylko działaiąc przeciwko zarazie ogolney humorow, ktora iest przyczyną choroby: przepisać zatym należey lekarstwa przystosowane do tey choroby, iak są kleiek ryżowy, mleko, serwatka, i lekkie roztwarzaiące &c. *Obacz* w tey mierze KACHEXYA.

UPŁAWY ZBYTECZNE KRWI. (Szt. Lek.) Choroba ta miewa dwa charaktery odmienne: to iest trafia się, iż upław acz zbyteczny zachowuie iednakże ieszcze pozor peryodu regularnego, i na ow czas choroba ta przybiera nazwisko miesiączek zbytecznych. Indziey znowu przeciwnie, upław ten nadzwyczayny napada bez żadnego porządku peryodycznego, i szkodzi tylko przez swą zbyt długą trwałość lub też obfitość, i na ow czas choroba ta znana iest pod nazwiskiem *upławow zbytecznych krwi* (perte de sang.)

Nie będziemy tu nic mowić o przypadkach, iakie za sobą ciągną miesiączki zbyteczne, odsyłamy w tey mierze czytelnikow do artykułu UPŁAW MIESIĘCZNY. Nie

mniey także niebędziemy tu mowić wszczególności o upławach krwi, ktorym nie kiedy podlegaią niewiasty brzemienne; o upławach białych i położnych, ktore się często przydarzaią przy połogach, i poronieniach. Bo ponieważ przypadki trafiaią się w okolicznościach szczegolnych, a tym samym takichże wymagaią lekarstw, przeto ie też iuż na swoim mieyscu wyłożyliśmy *Obacz* BRZEMIENNOŚĆ.

Gdy upławy krwiste są zbyt obfite, zowią ie *hemorragią* maciczną, gdy są pomiarkowane, i zbyt długo trwaią, zowią ie *sączeniem krwi przez macicę.*

Przyczyny bezśrzednie upławu krwi są zawsze albo zbyteczne rozszerzenie przystaw żylnych macicy, iako bywa w hemorragiach żywotnych, albo też rozszerzania zbyt długo trwaiące, iako w sączeniach macicznych. Rozciągnienie przystaw żylnych zbyt wielkie lub zbyt długo trwaiące bydź może dwoiakiego gatunku; albo rozciągnienie samych otworow tych przystaw bez uszkodzenia części ciągłych, albo też z uszkodzeniem tychże części; rozciągnienia pierwszego gatunku pochodzić mogą ztąd, iż krew popędzona zbyt długo trwała w przystawach żylnych, przez co otwory ich zbytecznie się rozciągaią. Albo też, że zbyt wielka miękkość, lub rozmięknienie przypadkowe tych przystaw pozwala płynowi temu zbierać się do nich w zbyt wielkiey obfitości. Rozciągnienia z przerwaniem części ciągłych, czyli rozdarcia przystaw żylnych, pochodzą z wrzodow, ran,

zdarcia, lub obłażenia ze ſkory, ktore ſię nie kiedy wewnątrz macicy przydarza, w poronieniach, i połogach trudnych; albo też z ragadow, z żerania ſprawionego od upławow białych zbyt oſtrych, z wſtrzykań zbyt kolących, z zadraśnienia lub uciśnienia paznokciem Akuſzera, lub Akuſzerki nie zręczney.

Przyczyny, ktoreśmy tu uważali za bezśrzednie utraty krwi, bywaią wzmagane przez zbyteczną gorącość powietrza, gwałtowne przyſtępy gorączki, poſty częſte, zbyt żywe paſſye duſzy, używanie nie umiarkowane połkąpieli, nałog rozgrzewania ſobie nog, działanie nagłe zimna, przeſtrachy nieſpodziane, zbyteczne używanie rozkoſzy miłoſnych, prace zbyt trudne, upadki, ſtłuczenia ſię, krzyki gwałtowne, rozprawianie głośne, kichania częſte, tenezmy, poronienia, nadużywanie zbyteczne emmenagagow, i puſzczania krwi z nogi zbyt częſto powtarzane.

We wſzelkich utratach krwi, chorzy bywaią ſłabi, i omdlali, plus miewaią powolny i ſłaby, twarz bladą, części końcowe zimne, utracaią apetyt, trawienie ſię w nich niedoſkonale odbywa, częſto doświadczaią obſtrukcyi w wnętrznościach dolnego brzucha; ſtoiąc długo części końcowe nog nabrzemiewaią, krew płynie z macicy, albo ſię też w niey zſiada i twardnieie. Gdy części ciągle ſą uſzkodzone, po upławach krwiſtych naſtępuią upławy białe, co ſię nie przytrafia cale, kiedy nie maſz takowego uſzkodzenia.

Prognostyk tey choroby łatwy ieſt bardzo; ile razy poſtrzeżemy iż upław ten cale nie zachowuie peryodow mieſiączek, powiedzieć można; iż to ieſt *upław krwi*; ieżeli on będzie znaczny, ieſt to niezawodnie *hemorragia macicy*; ieżeli mierny, lecz długi i uporczywy będzie, to *ſączenie ſię maciczne*.

W ogolności wſzelka utrata krwi przez macicę ieſt chorobą okropną, częſto ona ciągnie za ſobą kachexyą, hidropizyą i konſumpcyą. Lecz upławy zaſtarzałe, iako i te ktore ſię przydarzaią niewiaſtom podeſzłym ſą nayniebezpiecznieyſze; te ktore zależą od wady iakiey wewnątrz macicy ſą naytrudnieyſze do uleczenia.

Leczenie upławow krwiſtych, trzy obeymuie przypadki; to ieſt utratę obfitą, i rzeczywiſtą, utratę rzeczywiſtą umiarkowaną, to ieſt ſączenie maciczne; i trzeci ktorym ieſt ktorykolwiek z tych dwoch gatunkow iuż uleczony ale podległy powrotom.

Gdy niewiaſta dotknięta ieſt upławem obfitym, i rzeczywiſtym, to ieſt hemorragią maciczną: trzeba ią nayprzod położyć, i ſpoczynek ieſt dla niey iedną z nieuchronnych potrzeb, powinna zaś leżeć w znak; materace wełniane, ktore zbytecznie rozpalaią, powinny bydź odrzucone, zamiaſt ktorych lepſze ſą wypchnane włoſami lub ſieczką. Chora iak naywiękſzą baczność mieć powinna na to, żeby ſię nie poruſzała; potrzeba nawet żeby ſię wſtrzymała od gadania ieżeli to bydź może. W tym ſtanie

zoſtaiącym puſzczenie krwi z ręki poczytane ieſt za bardzo dobre lekarſtwo, liczbę tego puſzczenia i ilość krwi ſtoſować należy do wieku, i temperamentu chorey, rownie iak i do gwałtowności choroby.

Gdy utrata ieſt znaczna, i grozi bliſkim nieſzczęściem, puſzczać potrzeba krew co cztery godziny przez pierwſze dwadzieścia cztery godzin; naſtępuiącego zaś dnia mniey iuż na to puſzczanie naſtawać należy, lecz iednakże niekiedy udawać ſię do niego przychodzi, w tym przekonaniu, iż lepiey ieſt raz lub dwa nad to puścić niżeli opuścić potrzebne.

Purganſe i wymiotowe mało ſię używaią w upławach krwiſtych, iednakże one miewaią częſto ſkutki pomyślne; prawda iż przypadki takowe ſą trudne do rozpoznania.

W miarę iak ſię wytężenie naczyń macicznych zmnieyſza, ſtarać ſię potrzeba ściągnąć przyſtawki żylne: ażeby doyść do tego celu, przepiſze ſię używanie ciał ſtężaiących w kſztałcie apozemow, albo w kąſku.

Apozemy te mogą ſię zrobic z roślin ſtężaiących iak ieſt babka, burak, pokrzywa biała; raczey iednakże zalecaią robić ie z ſokow tych roślin: używa ſię zaś ſokow tych wytłoczonych i dobrze wyklarowanych, w dozie trzech albo czterech uncyi na każdy raz do zażycia, albo ſię też mieſza uncya iedna ſoku przyſtoſowanego, iak ieſt z róż ſuchych, z iagod, z mirtu, koralu; wielkiey konſolidy &c.

Krew ſmocza, kachou, korale czerwone preparowane, karabé albo burſztyn, ſkoru-

py z iay preparowane, hałun ſkaliſty, kora granatowa, kamień krwawnikowy i maſtyk ſą poſpolicie przyprawami wchodzącemi do kąſkow iakie ſię w takowych okoliczno-ściach przepiſuią. Urabiaią ſię dwie lub trzy z tych przypraw, biorąc z każdey dźieſięć lub dwanaście gran, na iednę dozę; i ta ſię urabia z ktorymkolwiek z tych ſyropow, ktoreśmy wyżey wyliczyli, i robią ſię kąſki. Pierwſzych dni każe ſię chorym iedna doza tych kąſkow albo apozemow zażyć co cztery godziny po między bulionami, ktore ſię także brać powinny co cztery godziny. Gdy niebezpieczeńſtwo ieſt bliſkie, można kazać zażyć iednę dozę kąſku, i iednę apozemu razem.

Gdy upław ieſt zbyt gwałtowny, każe ſię zażyć w każdym bulionie iednę albo dwie ſzczypty kwiatow lepczycy czarney drobno ukraianych, albo też zamiaſt nich iednę drachmę przypuſzczki (*caillette:*) koziey, albo zaięczey, ktora ſię w nim roztworzyć powinna.

Bole niezmierne, ktore niekiedy złączone bywaią z upławami krwi, dały pochop Praktykuiącym Sztukę Lekarſkę do udania ſię do narkotykow: poſpolicie przewarzaią iednę lub dwie głowki maku białego w tyzannie; przydaią do każdego kąſku kilka kropel tynktury ulżywaiącey; tym ſpoſobem chora utrzymuie ſię w nieiakimś upoieniu, ktore ią nieiako nie czułą czynią na bole ktoremi ieſt dręczona.

Dopoki choroba trwa w całey gwałtowności, chora żyć powinna ſamemi pokar-

mami

mami lekkiemi; przestać ona powinna na samym bulionie, ktorego iey ieszcze nie należy dawać iak tylko co cztery godziny. Bulion ten bydź powinien zrobiony z kurczęcia lub kawałka cielęciny, i w miarę zmnieyszania się gwałtowności tego złego, krzepić bardziey należy iey siły bądź to przydaiąc kilka łyżeczek klieku ryżowego, albo ięczmiennego; bądź też zabielaiąc te buliony żołtkami iay.

Od początku zaraz choroby zabronić potrzeba całkiem używania wina: napoiem ordynaryinym dla chorych bydź powinna tyzanna lekko ściężaiąca.

Ponieważ przydarza się bardzo często, iż chore wpadaią w synkopy straszliwe, daie się im przeto wciągać nosem ocet toruniowy (*éstragon;*) i naciera ią się im skronie tymże octem; słowem czynić potrzeba to wszystko co przystoi w takowym przypadku. *Obacz* SYNCOPE. Gdy postrzeżemy iż ratunki te nie maią dostateczney dzielności, przepisze się konfekt hyacyntowy, albo alkermesowy w wodzie z kwiatow pomarańczowych, albo też łyżeczkę wina de Rota.

Pospolicie lekarstwa te roztropnie przepisane zatrzymuią całkowicie upław krwi, albo go też przyprowadzaią do stanu prostego sączenia macicznego; niekiedy iednakże żadnego cale skutku nie przynoszą, i na ow czas udać się potrzeba do innych dzielnieyszych: te zaś są prawie wszystkie zewnętrzne, iak są naparzania, plastry, kataplazmy, wstrzykania, i moczenia nog w wodzie zimney.

Fomentacye robią ſię z mocnego dekoktu korzeni krwawnikowych, z liści babczanych, z róż czerwonych, kory granatowey, mirtu &c, ktore ſię gotować powinny w wodzie z kuźnic kowalſkich, i w ktorey ſię moczą płatki płocienne, lub z flaneli cienkiey, i te ſię przykładaią na dolny brzuch, i kość krokową (*pubis:*) wyżdzymaiąc ie wprzod przed przyłożeniem: fomentacye te przykładać ſię powinny prawie zimno.

Plaſtry robione bydź powinny z iſtot ſtężaiących i przykładać ſię na biodra i pępek.

Kataplazmy przykładaią ſię na ſamę kość krokową, te zaś robią ſię z liści pokrzywy uprażonych w tygielku, z paięczyną, trochą octu, ſadzy miałkiey, z żołtkami z iay, i trochą octu rożanego, z czego ſię zrobi gatunek ciaſta &c.

Materacyki robią ſię z ſokow roślin ſtężaiących, iak ieſt galas, ſkora granatowa &c, ktore ſię rozpuſzczaią wraz w białku z iaia, robiąc z tego ciaſto przytężſze, ktore ſię obwiia w gazę lub kitaykę rzadką tak iżby mogło bydź wepchnięte w pachwę

Wſtrzykania w macicę miały częſto ſkutki bardzo pomyślne; robią ſię zaś z wygotowania korzeni albo liści roślin ſtężaiących albo też z ſoku z tychże roślin wytłoczonego. Po między temi ſokami naybardziey zalecone ſą babczany, pokrzywowy, wielkiey konſolidy &c, niekiedy roztwarza ſię w tych wygotowaniach lub ſokach trochę gummy adragantſkiey; albo ſię też w nich rozpuſzcza cokolwiek krwi ſmoczey.

Sączenie ſię maciczne ſtanowić może chorobę pryncypalną, ktora ſię tak zaczęła, i w tym ſtanie trwa ſtatecznie; albo ſię też one uformowało z hemoragii maciczney umiarkowaney. W obydwoch tych przypadkach puſzcza ſię krew z ręki; iednakże należy bydź bardziey oſzczędnym w używaniu tego śrzodka, niż w hemorragii maciczney. Purgować potrzeba chorą regularnie, można iey nawet niekiedy przepiſać na womit; lecz poſtępowanie to niebardzo ieſt dogodne, i właśnie ſłuży tylko w ſączeniu ſię macicznym, ktore ſtanowi chorobę pryncypalną. Jeżelibyśmy oſądzili za potrzebne przepurgowanie, tedy w tey mierze do minoratywow udadź ſię potrzeba. Jeżeli zaś mamy ſprawić womit, do hipekakuana. Gdy iuż wiemy co należy czynić końcem wyprożnienia naczyń; ſtarać ſię potrzeba zapobiedź tym przyczynom, ktore utrzymuią chorobę. Jeżeli ona zależy od ſkiru, wrzodu, lub raka uformowanego w wnętrzu macicy, łączyć potrzeba do lekarſtw na te choroby przepiſanych lekarſtwa iakie ſtężaiące. Jeżeli ſączenie ſię pochodzi z atonii, i rozwolnienia przyſtawek żylnych, przepiſzą ſię lekarſtwa ſtężaiące; ſłowem te wſzyſtkie ktore ſą ſpoſobne do utrzymania tęgości tychże ſamych członkow. Jeżeli ono pochodzi z zdarcia przyſtawek żylnych, polegać potrzeba na używaniu ciał lipkich, i łagodzących, nieco ſtężaiących, i rannych. Jeżeli ſączenie ſię pochodzi od iakich obſtrukcyi, ktore tamuią cyrkulacyą krwi, udadź ſię potrzeba do lekkich roztwarzaiących złą-

czonych z ftężaiącemi. Jeżeli domyślamy fię, iż w chorobie tey kilka razem przyczyn fię fchodzi, kombinować też należy lekarftwa na każdą wfzczegolności flużące.

Wfzyftkie te lekarftwa zewnętrzne, ktoreśmy wyliczyli mowiąc o hemorragii maciczney, to ieft fomentacye, kataplazmy, plaftry, materacyki, wftrzykania, moczenia nog &c, mogą tu także mieć mieyfce, z daleko mnieyfzem niebezpieczeńftwem. Jeft iefzcze inny śrzodek ktory acz bardzo niebefpieczny w hemorragii maciczney, może tu bydź pomyślnie użyty; takiemi fą podkadzania, ktore rozmaitemi fpofobami robić można. Nayprościeyfze robią fię z octu ktorego fię potrochu leie na cegłę rozpaloną; wielu zaleca na ow czas iako lekarftwo właściwe i iedyne dym z żab ufufzonych w cieniu, paląc ie na patelni rozpaloney; albo też dym z kopyta mulego grubo ufkrobanego, i rzucanego na węgle. Dobrze ieft chwytać dym ten w beczułkę iakową, do tego przyfpofobioną.

Co do dyety, należy fobie cokolwiek więcey pozwolić; może chora ieść galarety mięfne, rofołki, kleiek ryżowy gotowany z mięfem, iaia miękkie, kiedy nie kiedy kawałek ryby pieczoney, albo gotowaney w wodzie; lecz należy im zabronić mięfa, i wina. Codziennie przepifać fię powinien chorey lekki narkotyk, ieżeli bez tey pomocy nie może fypiać. Wftrzymać fię ona powinnna od zabaw małżeńfkich; gdyż uderzenia maciczne z takowych zabaw wynikaiące, powiękfzyłyby bez wątpienia okro-

pność przypadkow. Położenie horyzontalne nayprzyzwoitſzem ieſt dla takowych niewiaſt: ſłowem należy mieć uwagę w tym względzie na to cośmy wyłożyli mowiąc o hemorragii maciczney.

Rozmaite te środki roztropnie użyte, przynoſzą poſpolicie doſkonałe uleczenie: albo też nie pozoſtanie iuż iak tylko upław limfatyczny znany pod nazwiſkiem *upławu białego*, i na ow czas leczyć potrzeba tę oſtatnią chorobę. *Patrz* Kwiat Biały.

Gdy ſię iuż przyſzło do ukoienia upławu krwi, chwycić ſię potrzeba tych wſzyſtkich środkow, ktoreby wſtrzymały powrot tey choroby; w tym widoku zabronić potrzeba chorym wſzyſtkich prac gwałtownych; zachęcić ie do powściągliwości w ſwych paſſyach, żeby nie wſtawały ile możności z łożka, wſtrzymały ſię przez iaki czas od ſpraw małżeńſkich, i wyſtrzegały ſię wina i mięſa. Kiedy nie kiedy użyć także powinny środkow, ktore ſą ſkuteczne na zniſzczenie ſameyże tey choroby.

Wiele używać powinny wod mineralnych żelaznych, lecz niemaiących własności purguiącey, w czym iednak wzgląd mieć potrzeba na porę czaſu.

Używanie mleka może im także wiele dobrego przynieść. Udać ſię potrzeba do mleka koziego, gdy chcemy uſtalić, i umocnić naczynia zbyt rozwolnione. Gdy zaś mamy w zamarze ułagodzenie krwi, przepiſać potrzeba mleko oślicze. Gdy na koniec chcemy umocnić rany zbyt tkliwe,

można przepifać mleko krowie, z lekkim wymoczeniem roślin rannych.

Podkadzania, ktore umacniaią tęgość przyftawek żylnych, fą ieszcze bardzo fkutecznemi; używa fię w tym widoku trociczkow zrobionych z kadzidła (*encens:*) z maftyku, z laudanum, burfztynu, i róż czerwonych; albo przynaymniey z dwoch lub trzech z tych przypraw ftartych na profzek, i urobionych z wodą babczaną, w ktorey fię roztworzyło nieco gummy adragantfkiey.

Ponieważ leczenie upławu krwi ieft pełne przypadkow niebezpiecznych, i podlega niezliczonym nieprzyzwoitościom, nawet w ten czas gdy ieft powodowane od naybiegleyfzego Praktyka: mamy więc fobie za powinność oftrzedz w tym mieyfcu w krotkości ftow, na co w leczeniu takowem baczyć potrzeba.

Jeżeli znaki iakowe okazuią niezawodnie potrzebę wftrzymania upławu krwiftego; lekarftwami na ktorych w tey mierze naybardziey polegać należy, fą pufzczenia krwi, tyzanny ftężaiące, zrobione z korzeni wężownika, wielkiey konfolidy, kory granatowey, fkorek pomarancz zielonych &c. Dekokt z kachou, foki klarowane z roślin ftężaiących, iak ieft pokrzywa biała, krwawnik, i babka; kąfki zrobione z profzkow ftężaiących, a zwłafzcza z krwi fmoczey, hałunu fkaliftego, i cukru czerwonego, w dozie piętnaftu gran z każdego na iedno zażycie, powtarzaiąc lekarftwo to co cztery godziny.

Ponieważ w fączeniu macicznym niebezpieczeńftwo nietak bywa gwałtowne, należy

też w nim wſtrzymać ſię nieco dłużey z używaniem tych lekarſtw.

Niemożna nad to zalecić tym, ktorzy ſię poświęcili na praktykowanie Sztuki Lekarſkiey, ażeby byli iak nayoſzczędnieyſzemi w przepiſaniu ciał ſtężaiących, gdy będą przyzwani do niewiaſt dotkniętych upławem krwiſtym. Trafia ſię bowiem często, iż gdy zbytecznie zaſadzamy ſię na tym środku, pogrążamy chore w ſuffokacye maciczne; często nawet ſtawa ſię to przyczyną inflammacyi i ſkiru w macicy. Chyba tylko w bardzo gwałtownym niebezpieczeńſtwie można ſię determinować do przepiſania choirey moczenia nog, w wodzie zimney, tudzież materacykow lub wſtrzykań ſtężaiących w macicę, i przydać wodę de Rabel do ich tyzan.

Ważną ieſt rzeczą, ażeby nieprzykładać nic na żołądek, ani też wkładać w pachwę takiego, coby było gorące, gdyż tym ſpoſobem nietylkobyśmy nie zmnieyſzyli upławu krwi, alebyśmy go ieſzcze owſzem powiękſzyli.

Przyprawy z ołowiu od niektorych Lekarzy używane nieroſtropnie, powinny bydź całkiem z leczenia wyrzucone podług zdania *Boerrhaave*.

Artykułem naytrudnieyſzym w leczeniu ſtrat krwiſtych ieſt bez wątpienia ten, ktory ſię tycze purganſow, i womitow. Wielu Lekarzy zapewnia, iż ich używali bardzo pomyślnie; lecz inni przeciwnie utrzymuią, że ſkutek lekarſtw takowych ieſt całkiem ſzkodliwy, i że mimo wſzelkie oſtrożności, nie

służyły one nigdy iak tylko na pogorszenie stanu choroby. Coż wnosić można z tey rożności mniemań? Oto, że iest bardzo trudna decydować się w tych okolicznościach, i że śrzodki te skutek swoy maią przywiązany do losu. Można iednakże domyślać się nie iako, że one są potrzebne, w ten czas gdy chore doświadczaią odbiiania się, krztuszenia, i rozcieezenia, ktore są nie iakąś oznaką surowizny zebraney w żołądku, albo w kiszkach. Wreszcie gdy się iuż skłaniamy do użycia takowych śrzodkow, tedy to powinno bydź zawsze poprzedzone wyprożnieniem naczyń, ażeby się tym sposobem uzbroić przeciwko płynieniu krwi, ktoreby działanie tych lekarstw nie zawodnie pociągnęło za sobą: i zapewniwszy się, iż iuż niemasz ciągnienia w macicy, ażeby się ubespieczyć od inflammacyi, ktoraby się przytrafić mogła.

Gdy się iuż skłoniemy do użycia purgansow, ieszcze mieć baczność należy, ażeby z pomiędzy nich wybrać iak nayłagodnieysze. Co do wymiotowych, przekładać zawsze potrzeba nad inne hipekakuana w proszku, w dozie 20, 24, albo 30, gran.

Przed zakończeniem tego artykułu, nie przepominamy ieszcze przytoczyć kilku szczegolnych lekarstw, poczytanych za iedyne w upławach krwistych od wielu sławnych Lekarzy.

Naypierwszem iest *Hałun skalisty* zalecony od *Adryana Helvetius* Radzi on rozpuścić na łyżeczce sebrney dwie uncye hałunu skalistego czystego: gdy się iuż roztopi, wrzucić do niego poł uncyi krwi smo-

czey w profzku; wprzod nim maffa ta ztwardnieie, porobić z niey pigułki wielkości ziarna grochowego. Jeżeli upław krwifty niezdawał się bydź zbyt obfity, Lekarz ten przestawał na przepifaniu co cztery godziny poł drachmy tych pigułek, w łyżce fyropu pigwowego; lecz gdy przypadek ten był gwałtowny, przepifywał ich dwa fzkrupuły, a nawet drachmę całą na iedno zażycie, kazawfzy to popić tyzanną z pfiey pafzy.

Niebędziemy tu lekarftwa tego tak zalecać iak iego Autor: może ono zapewne bydź fkutecznym, lecz doświadczenie iedoftaynie ftwierdza, iż nayczęściey lekarftwo to ciągnęło za fobą przypadki bardzo okropne, chociaż bywało użyte od naybieglеyfzych Lekarzy: cożby więc wyniknąć mogło, gdybyśmy ie zalecili mieszkańcom wfiow, dla ktorych nayfzczegolniey dzieło te ieft przeznaczone.

Drugim lekarftwem ieft effencya de Rabel, ieft to środek, ktory Lekarze poczytywali za podległy mniey daleko nieprzyzwoitościom. Spofob naypofpolitfzy używania iey ieft, ażeby iey wlać 56, lub 57 kropel do kwarty lub do dwoch funtow dekoktu z korzeni wielkiey konfolidy, przydawfzy iefzcze do tego iednę lub połtory uncyi fyropu granatowego, albo porzyczkowego, tak iżby z tego zrobić nieiakiś gatunek limonady. Jeżeli upław ieft znaczny, daią tego napoiu po fzklance zawieraiącey pięć lub fześć uncyi, co cztery godziny, lecz

ieżeli upław ten ieſt pomierny, dwa lub trzy zażycia na dzień ſą wyſtarczaiącemi.

Trzecim, ieſt żołtek z iaia świeżego połknięty ſurowo, albo lekko podgotowany, z łyżką wina czerwonego, albo też łyżką wody przepędzaney z babki. Lekarſtwo to bierze ſię kilka razy na dzień, i ieſt, iak mowią przynoſzącym bardzo pomyślne ſkutki w ſączeniach macicznych krwi; ieſt ono bardzo niewinne, ażebyśmy używania i doświadczania go zabraniać mogli.

Czwartym, ieſt gatunek kataplazmu, czyli topiku zalecony od P. *Solenander*, iako ſkuteczne na zatrzymanie tegoż ſamego dnia, upławow krwi nayuporczywſzych; przepis iego ieſt naſtępuiący:

Weź *Gipſu ſtartego na proſzek* ſunt 1
Gummy Arabſkiey w proſzku także drachm 10.
Pięć lub ſześć białek z iaia ubitych należycie.

Urob to wſzyſtko razem, i niebawnie ſmaruy fleytuſzki bawełniane albo płatki płocienne, ktore przykładać będzieſz bardzo bliſko ſiebie około pępka i lędzwi.

Można kataplazmu tego używać, niemaſz nic coby przeciwko niemu powiedzieć można; lubo niechcemy mu całkowicie tey ſkuteczności, iaką mu niektorzy przypiſuią, przyznać.

Nieſkończylibyśmy, gdybyśmy tu chcieli wyliczać wſzyſtkie znane dotąd lekarſtwa przeciwko upławom krwiſtym; te ktoreśmy

wyliczyli są pryncypalnieyszemi, niebędzie nam zapewne nikt miał za złe, że pomiiamy te, ktore doświadczenie okazało mało skutecznemi, a często nawet podeyrzanemi.

Autor Dykcyonarza zdrowia artykuł ten następuiącym sposobem wykłada. " Ile razy krew płynie w zbyt wielkiey obfitości z rozmaitych części ciała, iako to przez części rodzayne, pośladek, i nos, płynienie to zowią upławem krwistym. Nazwisko to iako widziemy zależy od wielu okoliczności, i zdanie iakie o nim bierzemy, stosowane bydź powinno, do sił i temperamentu chorego upławowi temu podległego.

" Wszystkie hemorragie nazwane bydź mogą upławem krwistym, iednakże nazwisko te szczegolniey znaczy płynienie nie umiarkowane miesiączek niewieścich, i o tym tu tylko mowić przedsięwzięliśmy.

" Niewiasty iak wiadomo podlegaią przez znaczną część wieku swego, upławowi krwi częściami rodzaynemi. Gdy wyproźnienie to zostaie w stanie naturalnym, iest ono na ow czas źrzodłem doskonałego zdrowia; gdy iest zbyt małe, na ow czas rodzi to co my zowiemy suppressyą, i staie się przyczyną wielkich przykrości w ciele ludzkim, rownie znowu nie mniey iest niebezpieczne, gdy iest zbytecznie popędzone.

" Gdy krew płynie, ze zbytkiem poznaiemy to z żywości tego upławu, iego obfitości i czasu przez iak długi trwa. Są naprzykład niewiasty, ktorych miesiączki zaczynaią, i kończą się w dniu iednym; krew płynie żywo ale to niedługo trwa; inne

znowu w krotkim bardzo czaſie utracaią znaczną ilość krwi; inne nakoniec cierpią upław ten przez ośm lub dzieſięć dni. Gdy wſzyſtkie takowe przypadki nie odſtępuią od przyrodzonego porządku; i gdy one ſą nałogowemi w iakowey oſobie, płynienia takowe nie mogą bydź wzięte za zbyteczne; lecz ieżeli niewiaſta nałożona mało tracić krwi drogą mieſiączki, będzie niemi zbytecznie zbroczona, i gdy zamiaſt dwoch dni trwaią one przez dni ośm, gdy ſię ona uczuie oſłabioną, wyniſzczoną i doświadczać będzie ſłabości około żołądka, bolow ſerca, palpitacyi, można to śmiało wziąść za upław zbyteczny.

" Upław takowy z wielu bardzo przyczyn pochodzić może; z iedney ſtrony obſitość, i gorącość krwi, z drugiey iey oſtrość, i żywośc części ſtałych mogą go zrodzić: przeto wſzyſtko to cokolwiek ilość krwi powiękſzyć może, ſprawić inflammacyą, powiękſzyć iey gorącość, i tęgość ſiber, ſprawić może ten upław, takiemi ſą powietrze gorące, żywe, i wilgotne, zimno i ſuchość, zapachy mocne, iak ieſt piżmo, używanie wina i rataſii, likworow rozpalaiących, iak ieſt kawa, pokarmy gęſte, kleiſte, lipkie i oſtre, prace gwałtowne i zmordowania ſię iak ieſt taniec nieumiarkowany, wyproźnienia zatrzymane, iak ieſt puſzczanie nałogowe krwi, płynienie oneyże z noſa, i drogą hemoroid, paſſye żywe duſzy, iak ieſt zmartwienie, miłość, i gniew.

" Gdy ſtrata zbyteczna krwi pochodzi z pełności, co poznać można z pulſu pełnego i mocnego, z ciężenia głowy, płynienia krwi noſem, i plwań krwiſtych, przy młodości temperamentu, pokarmach obſitych, i ſile przy ktorey ſię chora mimo tę ſtratę utrzymuie, na ow czas puści ſię iey raz lub dwa krew z ręki, dadzą ſię iey enemy z wody de Riviere dwa razy na dzień, przepiſze ſię iey dyeta tak iżby nie iadała tylko zupę, i piła wiele ſerwatki: przy tych proſtych śrzodkach niebawnie poſtrzeżemy zmnieyſzenie ſię widocznie tego upławu, potrzeba tylko zachować tę baczność, ażeby ſobie nie zadawać żadney pracy gwałtowney lub trudney.

" Gdy ſtrata krwi ma za przyczynę iey gorącość i burzenie ſię, domyślać ſię tego można z upławu i gorącości powietrza, z pory czaſu, i klimatu, z wieku i temperamentu chorey, z nałogow i przyzwyczaienia do pokarmow rozpalaiących, iak ieſt zwierzyna, potrawy korzenne, likwory ſpirytuſowe; kawa czokolata z wanilią, z przepędzenia nałogowego nocy na tańcach, z zoſtawania w uſtawicznym ruchu, podawania ſię paſſyom żywym, pieczenia i ſuchości ſkory, pragnienia uſtawicznego, i na ow czas przepiſze ſię puſzczenie krwi, za napoy limonada w obſitości, enemy, woda zimna, i lod, i używanie proſzku naſtępuiącego:

" Weź *Oczu raczych* drachm 4
Saletry czyſtey poł drachmy

" Zmieſzay to wraz do zażywania po dwanaście gran co poł godziny w łyżce wody, zażywaiąc przytym co wieczor trunek naſtępuiący:

Weź *Wody z Sałaty*,
z Portulaki,
każdey po uncye 2
Soli oſadowey (ſedatif:)
drachmy poł
Likworu mineralnego ulżywaiącego Hoffmanna kropel 15
Syropu Grzybieńca, uncyą 1

" Zmieſzay to wſzyſtko na ieden trunek, ktory powtorzyć potrzeba co wieczor kładąc ſię ſpać.

" Wreſzcie zachować potrzeba tryb życia łagodny, i odwilżaiący, pić wiele, brać częſto enemy, niewſtawać z łożka, albo przynaymniey ſpokoynie ſiedzieć, i wyſtrzegać ſię wſzyſtkich pokarmow, i napoiow rozgrzewaiących.

" Niekiedy upław takowy pochodzi z zgęſtnienia krwi lub limfy, i to nawet bywa przyczyną naypoſpolitſzą. Krew będąc natury gęſtey i lipkiey, a tym ſamym nie mogąc cyrkulować po naczyniach macicznych, zgromadza ſię i płynie zewnątrz.

" Upław z przyczyny zſiadnienia ſię pochodzący poznaie ſię po przymiotach krwi, ktora ſię wkrotce zſiada na miſeczce, i nieokazuie żadney na ſobie wodniſtości; z pulſu, ktory bywa powolny; z przypatrzenia ſię temperamentowi, ktorego fibry

bywaią miekkie, wolne, albo zbyt tęgie; z ſpoyrzenia ſamego na chorą, ktora bywa zbyt wyſchła, lub zbyt otyła, i blada; z zatrzymania iakowego wyproźnienia wodniſtego; z pokarmow gęſtych, i lipkich do ktorych chora zaciągnęła nałog, z żywości iey temperamentu, i paſſyi duſzy ktoremi bywa dręczona, i z likworow rozpalaiących ieżeli ich z niepomiarkowaniem używa; z ſedentaryi, i ſkłonności do ſpania, z nieuſtannego ciężenia głowy, z omdlewania rąk, i nog.

" Puścić nayprzod potrzeba chorey krew z ręki, każe ſię iey pić po kwarcie ſerwatki na dzień, przepiſzą ſię iey enemy częſte przez kilka dni, dla rozrzedzenia krwi, i poruſzenia do cyrkulacyi wodniſtości. Potym ſię przyſtąpi do tyzanny naſtępuiącey:

" Weź *Korzeni Oſtu* (chardon-roland:) uncyą I
Kobylego Szczawiu pół uncyi;
Liści Stonogowca,
Rzepikowych każdych po pół garści

" Gotuy to wſzyſtko w połtory kwarty wody, poki trzecia część nie wywre, potym przyday:

Soli de Duobus drachmę I

do picia po ſzklance co cztery godziny, kontynuiąc to przez dni ośm. Poczym

przepurguie się chora lekarstwem następuiącym:

" Weź *Manny* połtory uncyi

roztworz to w szklance wody gorącey i przyday:

Soli Glaubera drachmę 1
Syropu z kwiatow brzoskwiniowych uncyą 1

na iedno zażycie, po ktorym chora używać powinna bulionow następuiących.

" Weź *Mięsa z uda cielęcego* cwierci funta 3

" Gotuy ie w trzech kwartach wody; i na poł godziny przed odstawieniem od ognia przyday:

Korzeni Paprotki dębowey,
Kobylego szczawiu. każdego po uncyi 1
Liści Cykoryi dzikiey,
Rzepikowych każdych po garści 1

" Odstaw potym od ognia i przyday ieszcze.

Tartari martialis solubilis drachm 2

" Przecedź potym rozciek i daway go chorey co cztery godziny po iedney szklance,

ce, kontynuiąc to wciąż przez dni cztery, po ktorym to czasie da się znowu chorey na purgans tak iak wyżey.

" Nazaiutrz po wziętym purgansie, przystąpić potrzeba do opiatu następuiącego:

Weź *Wyciągu z Rutki ptaszey*,
z Ciemierzycy czarney,
każdego po drachm 2
Rubarbarum w proszku
pół drachmy;
Gummy Ammoniackiey,
Szafranu Marsa roztwarzaiącego
po drachm 2
Aloesu pół drachmy,
Oczu raczych drachm 2

" Zmieszay to wszystko z dostateczną ilością syropu piołunowego, tak ażebyś zrobił opiat, ktorego chora zażyć powinna pół drachmy z rana wstaiąc, i tyleż około godziny szostey w wieczor, popiiaiąc infuzyą z liści weroniki.

" Zakończy się leczenie na przepisaniu chorey wody z kuźnic, pamiętaiąc ażeby ią kiedy niekiedy przepurgować.

" Gdy upław krwisty złączony iest z gorączką i słabością wielką, nie można się trzymać tego trybu ktoryśmy dopiero przepisali, gdyż on iest zbyt długi; dosyć iest na na ow czas puścić krew, ieżeli tego siły dozwolą, i roztrząsnąć, ieżeli żołądek nie iest pełny czyli obciążony materą ostrą, i żołciową, ktora przeszedłszy do krwi wzbudza burzenie się iey i gorączkę; w

ktorym to przypadku naylepszym lekarstwem iest hipekakuana w dozie ośmnastu gran w bulionie, dla wyprożnienia tych materyi, ktore wszystkiego tego złego są przyczyną.

" Wreszcie dobrze iest wiedzieć, że upławy krwiste złączone z gorączką, gdy te nie pochodzą z zbyteczney obfitości albo stłuczenia, z rany albo z spadku, ktore za sobą ciągną słabość znaczną, i omdlewanie ustawiczne, złączone z skłonnością do womitowania, bolem serca, goryczą w ustach, prawie zawsze pochodzą z materyi zebraney w żołądku, i na ow czas strzegąc się puszczania krwi, ktore w takowym przypadku przyniosłoby nie zawodną zgubę chorego, przepisać potrzeba enemy, a nazaiutrz hipekakuana, dadź na purgans naprzykład z dwoch uncyi manny, i iedney uncyi catholicon; ieżeliby upław był znaczny, tak iżby życie chorey zostawało w niebezpieczeństwie, da się iey serwatka za napoy, do ktorey każdey kwarty wpuści się dwadzieścia kropel kwasu koperwasowego, i iednę uncyą syropu pigwowego; albo się też zrobi lekki dekokt z pokrzywy białey za napoy; pamiętaiąc ażeby się starać wyprożniać chorą tak iak wyżey co dwa lub trzy dni, iak siły iey pozwolą.

" Przepisze się chorey tyzanna z ięczmienia czyszczonego, i da się iey cokolwiek bulionu mięsnego. Pospolitym to iest błędem, ktory popełniaią strzegący chorych, iż ich obciążaią bulionami, ktorych one strawić

nie mogą, co czyni chorobę ich ieſzcze cięższą.

" Jeżeliby upław krwiſty napadł niewiaſtę brzemienną, i był złączony z ſłabością, i bolami, przypadek ten bardzo ieſt trudny do wyprowadzenia. W początkach ciężarności to ieſt w dwoch pierwſzych mieſiącach, utrzymywać potrzeba chorą ſamemi roſołkami kurczęcemi, kazać iey leżeć, i brać zamiaſt tyzanny dekokt z ryżu i z wielkiey konſolidy.

" Gdy ciężarność bardziey iuż ieſt poſuniona, można puścić cokolwiek krwi, i przepurgować chorą dwiema uncyami manny, i iedną uncyą ſyropu iabłecznego.

" Jeżeliby mimo te śrzodki upław ten trwał niewzruſzenie, każe ſię iey zażyć kąſek naſtępuiący:

" Weź *Konſerwy pigwowey* drachm 2
Kąsku Armeńſkiego pół drachmy
Oczu raczych drachmę 1
Koſzenilli w proſzku, pół drachmy

" Umieſzay to wſzyſtko z doſtateczną ilością ſyropu pigwowego, i zrob z tego kąſki, ważące po dwadzieścia gran, z ktorych ieden zażyie chora z rana ocknąwſzy ſię, a drugi około ſzoſtey w wieczor, popiiaiąc ſzklanką infuzyi z pokrzywy białey (ortie blanche.)

" Wyſtrzegać ſię w ogolności w upławach krwiſtych potrzeba tych śrzodkow, ktoreby upławy te nagle wſtrzymać mogły. Tym bowiem ſpoſobem moglibyśmy wprawdzie

doświadczyć ulgi na moment, lecz w krotce potym doświadczyłaby chora przypadkow okropnych, iak ieſt plwanie krwią, obſtrukcye w dolnym bruchu i w płucach, i ſkłonność do pulmonii.

" Rownie także baczyć w upławach tych potrzeba na to, ażeby chorych nie obciążać zbytecznie bulionami mocnemi, i pokarmami ſtałemi, lecz dawać im buliony iak nayleKſze w pierwſzych zwłaſzcza dniach choroby.

" Jeſt ieſzcze inny gatunek upławu krwiſtego, ktory pochodzi z obſtrukcyi dolnego brzucha, ktorego wnętrzności będąc zatkane, nie dozwalaią krwi przeyścia, ktora zatym ſpływać muſi do macicy, a potym zewnątrz wypływać.

" Gatunek ten poznać można z obſtrukcyi przez dotykanie. W tey mierze poſtąpić ſobie należy tak: iak ieſt przepiſano pod artykułem Zatkanie *Dictionn: de Santé.*

URYNA, MOCZ (Phys.) Jeſt to humor wodniſty, i ſolny koloru cytrynowego, ſmaku nieco oſtrego, pieniący ſię i odłączony od krwi ściągaiącey ſię do nerek arteryami, ktore formuią, kanaliki krotkie, doſyć znaczney obiętości, uformowane bezśrzednie przez aotrę niżſzą. Uryna odłączywſzy ſię w gruczołkach iſtoty ſkorney nerek ſpływa do kanałow odchodowych, ktore ſkładaią iſtotę promieniſtą nerek; kanały te zlewaią ią do miednic, a z tamtąd uretry przeprowadzaią ią do pęcherza, gdzie zabawiwſzy przez nięiaki czas irrytuie przez ſwoię ſol

boki tego członka, co złączone razem z rozpieraniem tychże samych ścian i z ciężkością likworu wzbudza chęć do moczenia. Działanie fiber pęcherzowych, tudzież muszkułow dolnego brzucha, i opadanie dyafragmy, ktora ucifka pęcherz, nadaią urynie siłę zwyciężenia tey zawady, iaką iey czyni spinkter pęcherzowy; i przymuszaią onę do płynienia kanałem uretry, podług większey lub mnieyszey obfitości uryny, podług iey ostrości i czułości pęcherza, i iego większey lub mnieyszey obiętości, częściey lub rzadzey.

Lubo ieſt rzeczą prawdziwą, że nie podobna ieſt poznać wſzyſtkich chorob z przypatrywania ſię urynie, nie zawodną iednakże ieſt, że Lekarz roztropny, i światły może z niey wyciągnąć znaki niezawodne o ſtanie krwi, i dla tegoć to dobrze ieſt przypatrywać ſię iey z pilnością i uwagą.

Znaki ktore ſię z uryny wyciągaią, ſame przez ſię nie ſą doſtatecznemi. Wſzyſtkie wyrzuty mogą nam doſtarczać znakow cechuiących ſtan krwi, i wnętrzności. Uſpokoienie zmyſłow, i dobre onych używanie okazuie w chorych dyſpozycyą mozgu, nerwow, i duchow żywotnych. Z pulſu, i oddechu, poznaiemy ſtan ruchow żywotnych. Materye wyrzutowe, iak ieſt uryna, exkrement, i ślina ſtanowią ſąd o ſtanie funkcyi przyrodzonych; lecz uryna w ſzczegolności doſtarcza nam znakow cechuiących ſtan trawienia żołądkowego, ſkłonność limfy, iey obfitość lub niedoſtatek, gęſtość lub rzadkość. Gdy z uryną zmieſzana ieſt ro-

pa, może to bydź znakiem otoku uformowanego w nerwach. Uryna czerwona okazuie inflammacyą w wnętrznościach; takaż sama iey dyspozycya bywa w gorączkach hektycznych, phtyzyi, i w hidropizyi.

Nie należy mniemać, iakośmy iuż wyżey powiedzieli, żeby uryna okazywała charaktery, i stan wszystkich chorob; mimo iednak to patrzamy codziennie na Empirykow i Ciarlatanow, ktorzy nie mogą okazać dla chorego iak tylko oczywistą niewiadomość i bezczelność, wiedziemy mowię iak te podłe owady z przypatrywania się urynie wrożą wiele przypadkow i chorob, ktoremi chory iest dotknięty.

Staraymy się odsłonić te ich zwodnicze sposoby, i wyiaśniymy ie, ażeby zawstydzić łatwowierność tych, ktorzy się im ślepo powoduią. Ludzie ci zaczynaią pospolicie od czynienia zapytań ogolnych o stanie choroby, pytaią się naprzykład, czy dawno iuż chory ten leży? odpowiadaiący zatym z łatwością wyda płeć osoby chorey. Jeżeli mu podadzą w małey ilości urynę, pyta się, czy ona razem była wypuszczona: a gdy usłyszy iż raz, wroży, że to iest uryna dziecinna; gdy mu kto powie, iż iuż pięć lub sześć dni chory leży na łożku, i ieżeli oraz postrzeże, że uryna iest czerwona, i nie osadza żadnych mętow, wnosi sobie, że to iest choroba ostra, i na ow czas pyta się tego, ktory mu przyniosł urynę, czy chory nie kaszle; a gdy usłyszy iż tak, potwierdza się iego zdanie, że iest pleura, albo perypneumonia, i na ow czas mowi, chory mu-

si sypiać mało, rzuca się, iedno mieysce go na boku dolega, nie może się położyć na boku przeciwnym, oddech ma trudny, bardzo się zmienił, wewnątrz czuie pieczenie pożeraiące: powieści takowe mocno zadziwiaią tych krorży ich słuchaią, i z łatwością łudzą ich zaufanie. Jeżeli im odpowiedzą, że chory nie kaszle, tedy na ow czas mowi, że chory dotknięty iest gorączką pieczącą, że niema apetytu, nie może spać, iż doświadcza wielkiego pieczenia, puls iego iest żywy, i częsty; ieżeli ospa panuie epidemicznie, gdy się dowie, iż chory czuie boleść w krzyżach, nie omieszka przydadź, że się trzeba obawiać ospy; ieżeli czuie boleść w grzbiecie, i darcie w nerkach, powiada, iż cierpi inflammacyą w tey części ciała. Jeżeli uryna ktorą mu przyniesiono iest gęsta, i brudna, powiada, że chory cierpi żołtaczkę i wypowiada, że chory cierpi żołtaczkę i wylicza iey symptomata. Jeżeli chory nie leży i gdy uryna iest biała, mowi, że funkcye żołądka w złym stanie zostaią; ieżeli uryna ta iest wypuszczona od niewiasty podeszłey w wieku, powiada, że ma dyspozycyą do kachexyi szkorbutyczney, i wylicza symptomata tey choroby. Jeżeli mu powiedzą, że chora skłonna iest do tey choroby, ktorą iest dotknięta, i gdy uryna iest czerwona bez osadu, gdy oraz doświadcza bolu w hipokondrach, mowi, że niewiasta skłonna iest do choroby maciczney, i wykłada iey znaki. Jeżeli idzie o stan męszczyzny, ktorego uryna iest czerwona, i ledwo przezroczysta, pyta się czy chory

doświadcza bolu w członkach, a ieżeli usłyszy, że tak, wroży, że go podagra dręczy.

Takie to ieſt, a przynaymniey podobne poſtępowanie mniemanych Lekarzy urynnych. Sądzić łatwo z tego opiſu można, ieżeli ſzacunek, i zaufanie, ktore tak często zyſkuią, ma iaki fundament pewny. Lecz nie zaſtanawiaiąc ſię iuż dłużey nad odkrywaniem zdrad i udań tych oſzuſtow, przyſtąpmy iuż do pożytkow iakie z przypatrywania ſię urynie wyciągnąć można. Examinowanie iey ieſt niezmiernie potrzebne w chorobach oſtrych, iak ieſt perypneumonia, gorączki oſtre, i wſzyſtkie febry przeſtankowe iako i inflammatyczne: bardzo to ieſt złym znakiem w gorączkach oſtrych, gdy ſię uryna nic nie mieni; lecz ieżeli ſię mieni, a nadewſzyſtko ieżeli opuſzcza oſad ſtawſzy ſię wprzod czyſtą, ſpodziewać ſię można przywrocenia chorego do zdrowia; przeciwnie zaś bardzo ieſt znakiem złym, gdy uryna w początkach choroby ieſt gęſta, a potym ſię w iey ciągu czyſtſzą okazuie.

Czaſem naywłaściwſzym do odebrania uryny, ktorą mamy examinować, nie ieſt ten ktory zaraz naſtępuie po braniu pokarmow; ale gdy ſię iuż ſkończyła kokcya: zapytać ſię więc potrzeba czy uryna wytrzymana była przez czas doſtateczny. Naylepſza ieſt ta, ktorą chory wypuſzcza około piątey lub ſzoſtey w wieczor. Uryna podobna do ługu ieſt znakiem ſzkorbutu.

Gdy uryna ieſt gęſta, ieſt to poſpolicie znakiem, że oſoba ptrzebuie purganſu. Gdy

uryna ktora była czysta, męci się i gęstnieie iest to znakiem kamienia. Uryna gęsta, i żołta albo brudna, i farbuiąca bieliznę, iest znakiem żołtaczki.

Nazywaią urynę surową w gorączkach, gdy ta iest blada i wodnista; uryna takowa okazuie recydywę, albo stan uporny choroby.

Uryna wodnista i zatrzymana w pannienkach znakiem iest białey chroby: uryna, takichże samych przymiotow u męszczyzn iest znakiem kachexyi, albo puchliny; ieżeli uryna nie zbyt długo trwa w tym stanie, iest to znakiem złego trawienia, i niedostatku żołci,

Uryna oleista w osobach chudych iest znakiem gorączki hektyczney; iest zaś bardzo dobrym znakiem w kachexyi i puchlinie, gdy chory puszcza urynę obficie.

Zaprzestanie potu i exkrecyi skorney, rodzi większą obfitość uryny. *Sanctorius*, bardzo doskonale dostrzegał, że transpiracya była zatamowana, gdy poznał, iż chory więcey puszcza uryny niżeli mogł wypić rozciekow; a co się przytrafia pod czas zimy.

Uryna biała i czysta w żołtaczce iest złą wrożbą, i grozi początkami puchliny.

Uryna krwawa oznacza sączenie się krwi, i skaleczenie nerek, a pospolicie kamień.

Uryna biała nakształt serwatki opuszczaiąca osed biały, iest pospolicie w dzieciach znakiem robakow.

Wielkie wzruszenia duszy i ciała, niedostatek wilgoci we krwi, a niekiedy przystępy gniewu, rodzą urynę czerwoną bez

pieczenia; i w tym przypadku nic ona okropnego nie oznacza.

Uryna koloru wyfokiego czerwonego i krwawa, ieft znakiem wielkiego niebefpieczeńftwa w ofpie, i odrze.

Uryna czerwona bez żadnego ofadu, nie zbyt przezroczyfta, i ftawiaiąca na fobie bulki, ieft pofpolicie znakiem choroby pierfiowey, iako to dychawicy, kataru dufzącego, trudności w oddychaniu, i palpitacyi ferca.

Niefprawiedliwie uryna czarna poczytywana ieft zawfze za znak śmiertelny; gdyż ią poftrzegamy częfto w tym kolorze w melancholikach, i po używaniu marcyałow; lecz wyznać atoli należy, iż wprzypadku tym nie ieft ona naylepfzym znakiem.

Uryna formuie kamienie w pęcherzu; i nerkach. *Fernel* pifze, iż fię nigdy nieformuią, kamienie wpęcherzu, bez nieiakiegoś iądra, ktoreby flużyło za zafadą; i że w koło tego iądra formuią fię pokłady materyi lipkiey: w rzeczy famey doftrzegamy we wfzyftkich prawie kamieniach materyą w ich śrzodku, ktora fluży za zafadę pokładow, ktore ią otaczaią.

Nikomu nie ieft tayno, że gdy uryna w iakim mieyfcu poftoi i zaczyna fię pfuć, ofadza materyą i formuie prawdziwe kamienie. Garczek w ktorym ta uryna ftoi, otoczony bywa inkruftacyami; uryna fpłynąwfzy do worka żołciowego w ludziach podefzłych formuie kamyki; rownie iak gdy płynienie uryny będzie zatrzymane całkiem lub po części w kanałach nerkowych, for-

muią się tamże inkrustacye. Jeżeli część tych inkrustacyi wpadnie do pęcherza przez uretrę, cząstki te służyć będą za zasadę kamieniom; i taka to bywa bardzo często przyczyna tey choroby; lecz co się przytrafia w nerkach, przytrafić się może często w samymże pęcherzu, w iego fałdach, w uretrze. &c. &c. O czym nas także rozmaite dostrzeżenia przekonywaią.

USMIERZAIĄCE. *Patrz.* LENITIVUM ELECTUARIUM.

USNEA HUMANA czyli MECH NA CZASZCE LUDZKIEY (Bot.) *Muscus ex cranio.* J. B. *Usnea humana offic.* Jest to mech pospolity, zielonawy wysoki na dwie lub trzy linie, bez zapachu, smaku nieco solnego, ktory wyrasta na czaszkach trupow, gdy te przez zbyt długi czas leżą na otwartym powietrzu.

Niektorzy Autorowie rozrożniać każą dwa gatunki tego mchu: pierwszy mowią oni, ktory po aptekach iest używany, przychodzi z Irlandyi, i nie iest czym innym iak tylko dobrym gatunkiem mchu zwanego *muscus vulgaris, terrestris, adianti aurei capitulis*; i który bardzo iest podobny do mchu rosnącego po dachowkach, kamieniach, i drzwiach. P. *Doody* Aptekarz Londyński dostrzegł, iż on wyrasta na wszelkich kościach zmarłych ludzi i zwierząt i zostaiących przez długi czas na otwartem powietrzu, zwłaszcza w mieyscach wilgotnych.

Drugi gatunek tego mchu rośnie w kształcie skorupy, podobnie iak *lichen saxatilis*, albo *lichen petræus*, rośnie na kamieniach, mieyscach nieuprawnych, i ten nazwany iest sko-

rupiaſtym od tych Autorow, o ktorych wſpomnieliśmy wyżey. Nadaią mu oni pierwſzeńſtwo przed pierwſzym, iako maiącemu wielkie bardzo przymioty na leczenie pewnych chorob.

Nie będziemy tu nic wſpominali o mchu drzewiſtym czyli o tym gatunku poroſtu białawego i włokniſtego, ktory doſyć często widzieć można w kraiach zwłaſzcza gorących na ſtarych drzewach, iak ieſt dąb, ſoſna, cyprys &c. i z ktorego zrobiony proſzek ieſt zaſadą proſzku Cypryiſkiego

Uſnea humana ieſt rośliną bardzo rzadką w kraiach naſzych. Policzona ieſt w rzędzie lekarſtw ſtyptycznych. Ta to właſność ſtężaiąca ieſt przyczyną, iż roślinę tę wkładaią w nos na zatrzymanie płynienia krwi noſem. Niektorzy Lekarze zalecali iey używanie w epilepſyi. Wchodzi ona do proſzkow ſymptomatycznych, do kamienia *de Butler*, *ungventum martiatum*, inaczey zwanego maścią marſową magnetyczną, i do innych kompozycyi używanych na zatrzymanie hemorragii.

Doktor *Marcin Bernhard* wydał bardzo uczoną dyſſertacyą o właſnościach mchu tego czaſzkowego; znaleśdź tam można rozmaite ſpoſoby na wyprowadzenie go, i poraſtanie nim czaſzek ludzkich.

Lecz ieżeli niektorzy Autorowie przypiſuią iakie właſności mchowi temu, ieſt znowu wielu takich, ktorzy te właſności poczytuią za uroſzone, utrzymuiąc iż niema on innych iak tylko te, ktore w nim ludzie łatwowierni uznali. *Juncker* ieſt z pomiędzy ich liczby.

Mark ſławny Aptekarz Nuremberſki nie obawia ſię utrzymywać, że mech czaſzki ludzkiey

niema żadnego przymiotu nad swoię rzadkość. *Bœcler* ieſt tegoż ſamego zdania.

USTA (Phys.) Tak zowią otwor ten, w ktorym ſię nayprzod wyrabiaią pokarmy na pożywienie brane, i ktorym wyrazy ięzykowe przeſyłaią wyobrażenia wewnętrznego uczucia, i myśli. Wydrążenie to dzielą na uſta właściwie zwane, i na część wewnętrzną uſt. Pierwſza zaymuie wargi, policzki, ſzczęki, dziąſła, ięzyk, zęby, podniebienie aż do pacierzy karkowych. Znayduie ſię w niey zatyczka podniebieniowa, ięzyczek, i mandle, krtań, czyli kanał ktorym powietrze przechodzi do płuc, i gardziel, czyli część początkowa kanału, ktorym pokarmy przechodzą do żołądka.

Uſta powleczone ſą wewnątrz błonką bardzo delikatną; pełną niezliczonych rureczek, z ktorych nieuſtannie wypływa ślina cedząca ſię przez liczne bardzo gruczołki otaczaiące te części. W uſtach ieſzcze ſamych znayduie ſię zmyſł ſmakowy.

Uſta wyſtawione ſą na liczne bardzo przykrości; na nich wywierane bywaią wrażenia nieprzyiemne pokarmow źle trawionych w żołądku; z tey przyczyny zęby i ięzyk pokrywaią ſię mułem mniey lub więcey gęſtym i żołtawym; na tym to organie widzieć można ſkutki upału gorączkowego; i iego Lekarz radzić ſię powinien chcąc niewątpliwie poznać ſtan choroby.

Uſta gorzkie, i zakleione, ſą znakiem niezawodnym, że żołądek zapełniony ieſt ſurowizną i reſztami pokarmow źle ſtrawionych; znak ten okazuie zepſucie ſię żołci. Lekarſtwa womitowe, i purganſe łagodne, leczą tę gorycz i

przywracaią wszystko do przyrodzonego porządku. Obacz JEZYK.

Dzieci bardzo często podlegaią wrzodom formuiącym się w ustach. O tych mowiliśmy pod artykułem OSYPANIE WARG; gdzie wyłożyliśmy, iż one nayczęsciey pochodzą z złych przymiotow mleka mamek, i razem poddaliśmy sposoby zapobieżenia onymże.

USTA, albo PYSK KONSKI (Szt. Koń.) Pysk końſki składa się zewnątrz z warg, wewnątrz zaś z zębow przednich, szrankow, z ięzyka, podniebienia, i zębow szczękowych. Zębow przednich koń miewa dwanaście, po sześć w każdey szczęce: z zębow końskich poznaią się ich lata czyli starość. Dwa srzednie zęby zowią Francuzi *pinces*, te ktore się ich tykaią *mitoyennes*, a ostatnie *coins*.

Pomiędzy zębami przedniemi, a szczękowemi, konie całkie maią inny gatunek zębow ktore zowią *crocs*: rzadko kiedy znaleśdź można te zęby u klacz.

Zębow szczękowych końskich rachuią dwadzieścia czery, dwanaście na dole i tyleż u gory w czterech rzędach.

Język końſki niema nic godnego zastanowienia; podniebienie iego pomarszczone iest rozmaitemi zagięciami, ktore zowią zmarszczkami albo brozdami podniebieniowemi.

Usta końskie powinny bydź niezbyt szerokie: szranki także nie powinny bydź nad to przykryte mięsem, ani też zranione: gdyż w takowym przypadku ieździec nie pewnymby był na swoim koniu. Ręka trzymaiąca za cugle nie powinna czuć zbyt wielkiego ciężaru czyli oporu; gdy pysk końſki w dobrym iest stanie, tedy

koń nie powinien rzucać, zwiesząć ani kręcić głową: gdyż to bywa znakiem, że go cugiel kaleczy, i że ma pysk zbyt miękki.

Gdy examinuiąc pysk końſki poſtrzezemy, że on ma brodę ſkaleczoną: znakiem to będzie że pysk iego ieſt ciężki, i że ſię potrzeba bliżey temu koniowi przypatrzyć. *Patr* BRODA.

Mowi ſię ieſzcze, że koń ieſt miękki w pysku, gdy ſię on za naymnieyſzym pociągnieniem cugli wſtrzymuie, przeciwnie zaś twardy, gdy ſię z trudnością powodować daie.

USYPIAIĄCE (Mat. Szt. Lek.) *Narcotica*. Wyraz ten częſto wſpomina Hippokrat, na oznaczenie zmnieyſzenia ſię czułości i ruchu, przez ſkutek rozdzielenia ſię ruchu płynu nerwowego. My uſypiaiącemi nazywamy lekarſtwa ſkuteczne na ziednanie uſtąpienia bolow i ſprawienie ſnu; co one ſprawuią przez nieiakieś ſzczególnieyſze upoienie, ktore wſtrzymuie funkcye początku czułego: albo też rodząc w nerwach gatunek iakiś ociężałości, ktora gubi i niſzczy czucie. Podług ſtopnia dzielności dzielą ſię narkotyka na kilka klass; naymniey działaiące czyli nayſłabſze zowią ſię ulżywaiącemi (*anodina*) te ktore działaią prędko i ſilnie, narkotykami właściwemi; te znowu ktore trzymaią ſrzodek między temi dwoma rodzaiami, zowią ſię hypnotykami, upaiaiącemi albo uſypiaiącemi. Niektorzy Praktycy, mowi P. *Lieutaud*, nieprzyzwoicie odmieniaią podług własnego wyobrażenia nazwiſka dopiero wymienione, i obeymuią wſzyſtkie razem pod nazwiſkiem ogolnym lekarſtw koiących (*calmans*) iednakże mieć zawſze należy za rzecz ważną w nauce i praktyce Lekar-

ſkiey podział ten lekarſtw ſtoſownie do ich dzielności, gdyż trudną byłoby rzeczą używać ich przyzwoicie zaniedbawſzy poznania natury, i własności każdego z nich.

Przeyrzyimy dzieła ſtarożytnych Lekarzy, a uyrzemy tam, iakie były zdania ſtarożytnych Praktykow względem używania narkotykow: iabłko miłości, pſinki i ich iagody pogrążaią natychmiaſt w manią oſoby nayzdrowſze, mowi *Mathiole*, w ſwym komentarzu na *Dioſkoridesa*; *Wierus* i *Lobel* toż ſam zaświadczaią. Pewien hemoptyk nie mogł przez kilka dni ſypiać, utracił pamięć, i przytomność zażywſzy przez nieoſtrożność w zbyt znaczney dozie trunku, w ktory wiele wchodziło ſzaleiu. Pigułki z ziela pſi ięzyk (*cynogloſsus*) zażyte w znaczney dozie ſprawiały bardzo częſto przypadki podobne. Czytamy w dziele *Cæliusa Aureliana*, że ci ktorzy piią ſok z maku, z pſinek lub z bielunu, wpadaią bardzo łatwo w pomięſzanie umyſłu. Czytamy w effemerydach ciekawości natury poſtrzeżenie iedno, iż pewien dyſſenteryk wziąwſzy enemę, w ktorą wchodził ſunt ſzaleiu, wpadł natychmiaſt w upoienie ktore trwało ſześć tygodni. *Galien* drżał zawſze z boiaźni, ile razy był w okoliczności przepiſywania opium. Rozſądny *Cels* utrzymuie iż nigdy nie należy używać narkotykow, chyba w okolicznościach gwałtownych i nieuchronnych. *Scribonius Largus* przygania im, że ſprawuią ciężenie głowy, że zdrętwiaią błony, i czynią ie ſinemi, że popędzaią poty zimne, że wſtrzymuią reſpiracyą, przytępiaią umyſł, i mięſzaią zmyſły. *Alex. de Tralles* przytacza, iż ſamo użycie opium ſprawiło taką utratę głoſu, i czucia pewney oſobne, iż naydoſkonaley przepiſywane le-

ne lekarſtwa żadną miarą przywrocić ich nazad nie mogły. *Aetius* piſze, że narkotyka uśmierzaią natychmiaſt boleść, ale że one przez to nie niſzczą ich przyczyny trwaiącey wewnątrz, albo że one w krotkim czaſie potym ſprawuią omdlewania a nawet i śmierć ſamą, i rodzą affekcye długie i nie uleczone.

Jakkolwiek niebeſpieczne, a nawet i ſzkodliwa ſą narkotyka, mimo ich podobieńſtwo nawet nieiakieś do trucizn, iako dowodzą poſtrzeżenia ktore nam ſtarożytni Lekarze zoſtawili, i ktorych liczba codziennie nieprzeſtaie ſię powiękſzać: nie możemy iednakże nieprzyznać, ażeby wielka liczba Lekarzy, nie umieli użyć ich pożytecznie: ſkąd wnieść należy, że ieżeli mamy przyczyny zarzucać tym ſrzodkom ſkutki okropne, tedy to ſtało ſię dla tego, że ſię ich przepiſało wzbyt mocney dozie, albo też w okolicznościach nieprzyiaznych: przyſtępuiemy teraz do opiſania w krotkości przypadkow i okoliczności tych, w ktorych one mogą bydź użyte pomyślnie; a w iakich one ſtać ſię mogą ſzkodliwemi; iak ſobie w ten czas poſtąpić powinniśmy, gdy przepiſane w zbyt mocney dozie zrodzą iakowe przypadki ſmutne; i w iakich przypadkach naybardziey ich używać powinniśmy; ſłowem iakie zachować powinniśmy oſtrożności w ich używaniu?

Roſtropność wymaga, ażebyśmy pilnie zważyli w dyſſenteryi, paſſyi illackiey, kolce konwulſyiney, i kardyalgiach gwałtownych, iakie ſą ſiły chorego, iak ſtan, i czas choroby, ieżeli chcemy użyć narotykow pomyślnie: gdyż inaczey zamiaſt poratowania zdrowia, przyſpieſzylibyśmy iego zgubę. Przeto też Autorowie bardzo godni wiary zapewniaią, że opiaty

na ow czas przepiſane przez uſta lub drogą enem, były przyczyną ſymptomatow śmiertelnych. Można w tey mierze czytać pamiętne przypadki, ktore zebrał *Donatus*, i poſtrzeżenia, ktore podali *Tonnerus*, *Walschmid*, *Tillingius*, i *Sennert*. Wſtrzymać ſię należy od narkotykow w hypokondrach, i chorobach maciczuych, gdyż podług doſtrzeżenia wielu Lekarzy, ulżywaią one w takowych przypadkach na krotki czas, lecz przeto choroba ſtaie ſię niebezpiecznieyſzą i uporczywſzą. Narkotyka całkiem ſą przeciwne chorobom głowy; piſze wielu praktykow, iż przepiſane w nayiekſzych affekcyach głowy, uczyniły ie po kilkokrotnie daleko cięższemi, tak dalece iż choroba głowy przemieniła ſię w affekcyą ſenną, w migrenę, ſtępiałość, paraliż, apoplexyą, zawroty i epilepſyą. *Corneille Stalpart Vander Wiel.* cent. I. obſ. 42. piſze, że narkotyka nie powinny bydź nigdy dawane dzieciom, gdyż one rodzą im drzączki, paraliż, albo głupowatość: *Willis* ieſt tegoż ſamego zdania. Niebezpieczne ieſt używanie narkotykow, mowi P. *Lieutaud*, ktoregośmy tu iuż cytowali, w rozmaitych chorobach oſtrych, chyba tylko ku ich ſchyłkowi, gdyż one ułagadzaiąc ſymptomata wſtrzymuią, ażeby choroba nie przeſzła ſwych czaſow krytycznych, tak częſtokroć, iżby ią trudno uznać było. Używanie ich niemniey także ieſt okropne w rumatyzmach podagrycznych, gdyż one niekiedy czynią tamę dla operacyi, przez ktore natura poſpolicie chorobę tę rozpędza, i dla tego ta na ow czas ſtawać ſię muſi cięższą, i uporczywſzą.

Należy ſię ieſzcze wſtrzymać od narkotykow w chorobach tych, ktorych charakter nie ieſt ie-

ſzcze całkowicie wyiaśniony, i poznany, ażeby ſię uchronić zatrudnienia, i przerwania działań natury. Nie ſłużą one cale oſobom tym, ktore maią żołądek zimny, i ociężały, ani niewiaſtom zbytnie ſię bawiącym ſedentaryą, nie wyprożniwſzy wprzod pierwſzych naczyń. Należyż przepiſywać narkotyka phtyzykom? Ważną ieſt w takowym przypadku ſprawą ukoić kaſzel, i zmnieyſzyć miotanie ſię płuc, ażeby zapobiedz zerwaniu ſię iakowych naczyń. Z drugiey ſtrony ſen odżywia, i wzmaga ſiły; a przynaymniey nie dopuſzcza ich wyniſzczania ſię. Te zatym rozmaite przyczyny zdaią ſię okazywać narkotyka potrzebnemi w phtyzyi; przeto ich też bez boiaźni używaią w Montpellier. Należy iednakże przynaymniey bardzo bydź bacznym, i oſtrożnym w używaniu ich w tey ſmutney okoliczności; bo lubo ſen wzmaga ſiły, to iednak rozumieć ſię tylko powinno o ſnie naturalnym, a nie o takim iaki rodzą narkotyka, ktory bardzo często miotany bywa marzeniami, i bardziey ieſzcze ſatyguie chorego. Oprocz tego, narkotyka wzbudzaią poty, do ktorych phtyzycy iuż ſą nadto ſkłonni; ieſzcze lekarſtwa te oſłabiaią ſiły żołądka, ktorych ſzczególniey potrzebuią phtyzycy ażeby ſtrawić mogli mleko, ktore, iż tak rzekę, iedynym ieſt pokarmem, ktorego oni używać mogą w pierwſzych czaſach choroby. Akta Kopenhadzkie wſpominaią o iedney mamce, ktora znayduiąc ſię raz w Aptece wten czas, gdy ktoś inny kupował narkotyk, i uſłyſzawſzy że to ieſt bardzo ſkutecznym lekarſtwem na ſen, kupiła go także, i powrociwſzy do domu dała go zażyć dwa ſkrupuły dziecku ſwoiemu, ktore krzyczało noc całą, i nie dało iey ſpać. Dziecko te ſpało przez

dwadzieścia cztery godzin w ciąż, i trudno mu było bardzo ten ſen przerwać. Skoro ſię tylko ocuciło, porwały go ruchy epileptyczne, co ieſt dowodem tego, cośmy wyżey powiedziali, iż nie należy nikdy dawać dzieciom narkotykow. Czytamy w effemerydach ciekawości natury iedno poſtrzeżenie, ktore uczynił *Rofinus Lentilius*, o okropnych ſkutkach narkotykow w gorączkach ziadliwych. Pewien człowiek maiący lat czterdzieści bliſko, temperamentu krwiſtego, i pełnego dotknięty był gorączką pieczącą wraz z utraceniem apetytu do iedzenia: radził ſię pewnego Ciarlatana, ktory mu kazał zażyć trzy grany womitowego, nie poprzedziwſzy puſzczenia krwi, chociaż chory zoſtawał w pleurze. Gdy ſię wſzyſtkie ſymptomata choroby powiękſzyły, chory zażył napoiu kordyalnego, i mixtury przeciwgorączkowey; ſiodmego dnia ciarlatan ow przepiſał mu tynkturę z opium *de Ludovic*, dla ſprawienia temu chorem ſnu, przepiſawſzy mu tey tynktury dwadzieścia dwie kropel do zażycia o godzinie pierwſzey po południu; i tyleż o oſmey w wieczor, przepiſał mu także ieſzcze pigulki alexipharmaczne, i przeciw gorączkowe, i trunek przeciw zgniliznie: chory nie czuiąc ſię cale lepiey po tych lekarſtwach, i zaczynaiąc przeciwnie czuć i doświaczać przenoſzenia ſię choroby, ciarlatan iego kazał mu poſtawić wezykatorye na karku, i rękach, i przepiſał mu trunek zrobiony z tynktury bezoardowey, i tynktury opium *de Ludovic*, po ktorym napadł go letarg, ſkwinancya, konwulſye ſzczękowe, i nakoniec chory umarł iedenaſtego dnia choroby.

Gdy ſię narkotyka przepiſzą w dozie mocnieyſzey niż potrzeba, rodzą one weſołość podo-

bną do głupowatości, a nawet i obłąkanie, albo też ſprawuią zaśnięcie, ktore niekiedy zbliża chorych do śmierci nadto wczeſney, chyba iż ſię użyie wcześnie lekarſtw ſkutecznych na wſtrzymanie działania tey trucizny, i zaradzenie iey ſkutkom, takiemi ſą picie obſite napoiu przyprawnego ſaletrą, i ſokiem cytrynowym; zapach octu mocnego przynoſi częſtokroć ſkutki bardzo pomyślne. Można nawet udadź ſię do puſzczenia krwi, i lekarſtw womitowych, gdy poſtrzeżemy, iż niemamy doſtatecznego czaſu, ażeby napoy przeyść mogł, i wſtrzymać ſkutki okropne trucizny. Na zapobieżenie przypadkom, potrzeba maiąc użyć narkotykow, przepiſać ie nayprzod w bardzo małey dozie, i tę potym ſtopniami powiękſzać.

Pomiędzy rozmaitemi roślinami uſypiaiącemi, mak trzyma naypierwſze mieyſce, potym bielun, pſinki, ſzaley &c. Oſtatnie te trzy rośliny ponieważ bardziey podlegaią tey nieprzyzwoitości, iż mogą narażać życie chorego na niebezpieczeńſtwo, niż mak, przeto radzilibyśmy, ażeby ich tylko używać zewnętrznie; gdyż mimo wſzyſtkie doświadczenia P. *Storck*, nie można nie uznać, ażeby używanie ich nie było rownie niebeſpieczne, iak i innych roślin teyże ſamey natury. Głowki makowe gotowane w wodzie z cukrem, aż do zſiadłości ſyropu daią nam ſyrop *diacodium*, który ma rozległe użycie. Opium bywa także bardzo używane: znaleśdź można pod artykułem *Opium* ſpoſob preparowania onegoż.

Dobrze ieſt zważyć, że opium i inne lekarſtwa tego ſamego gatunku, mniey ſkutkuą w oſobach tych, ktore ſię do nich długim używaniem przyzwyczaiły; oſoby takowe mogą ich prze-

to używać w daleko mocnieyſzey dozie bez żadney ſzkody; nikomu nie ieſt tayno że Turcy biorą codziennie, dwie lub trzy drachmy opium, ażeby ſię rozweſelili i rozpędzili melancholią. Oni nawet tak mocno zaciągnęli nałog używania go, iż nie mogą ſię od niego wſtrzymać bez boiaźni porieſienia iakowey ſzkody na zdrowiu. Opium zażyte przed potyczką, dodaie im odwagi i czyni ich nieuſtraſzonemi; i iak ſkoro im brakuie opium, ſtaią ſię miękkiemi, głupowatemi, bez ſiły, odwagi, i męſtwa. Przyznać iednakże potrzeba, że nałog używania opium ſzkodzi żołądkowi, i wciągu ſtać ſię może przyczyną ſtępiałości, a nawet niedołężności.

USZKA SERCA (Anat.) Są to dwa worki muſzkułowe znayduiące ſię około podſtawy ſerca, ieden z ſtrony komorki prawey, drugi z ſtrony komorki lewey, złączone wraz zatyczką wewnętrzną, i fibrami zewnętrznemi ſpolnemi. Jeden z nich zowią uſzkiem prawym ſerca, drugi lewym. Maią one powierzchnią wewnętrzną rozmaicie pozaginaną, zewnętrzną zaś nieco rowniéyſzą.

Uſzko prawe obſzernieyſze ieſt od lewego, kommunikuie z komorką ſerca z teyże ſamey ſtrony znayduiącą ſię. Dwie żyły wydrążone (*cavæ.*) iedna wyżſza, druga niżſza do niego także przypieraią.

Do uſzka lewego ściągaią ſię cztery żyły zwane żyłami płucnemi, i uſzko te przypiera do komorki prawey. *Patrz.* SERCE.

USZY (Anat.) Nikomu nie ieſt tayna ich liczba, położenie, rownie iak i to, że członki te ſą narzędziami ſłuchowemi.

Dzielą poſpolicie ucho na zewnętrzne, ſrzodkowe, i wewnętrzne.

Część wyżſza ucha zewnętrznego, zowie ſię ſkrzydłem wyżſzym (*aile*) niżſza zaś ktora ieſt miękka i wiſząca, niżſzym (*lobe.*) cyrkuł zewnętrzny nazwany ieſt *helix*, wewnętrzny zaś *anthelix*, wydrążenie pośrzednie *scapha*, a to ktore ieſt przy końcu kanału ſłuchowego *konchą.*

Wynioſłość nad ſkroniami, nazwano *tragus*, a tę ktora ieſt cokolwiek wyżey *anti tragus.*

Ucho zewnętrzne złożone ieſt z chrząſtki, ſkory, tłuſtości, nerwow, żył krwiſtych, i muſzkułow, ktorych poſpolicie bywa trzy; te atoli daleko ſą czulſze w zwierzętach niż w człowieku.

Znayduią ſię tam także dwa gatunki gruczołkow, pierwſze odkryte ſą przez P. *Valsava* ktore on nazwał *sebacea.* Drugie przez P. *Duvernay.* Te ſączą humor żołty, ktory zowią woſkiem uſznym (*cerumen*) ktory ieſt gatunkiem materyi lipkiey, ſłużącym na zatrzymanie inſektow, i robakow, ktoreby ſię do ucha wciſnąć mogły.

Ucho ſrzednie ieſt tym, co poſpolicie zowią *wydrążeniem bębenkowym.* Oddzielone ono ieſt od ucha zewnętrznego błonką ſuchą, cienką, przezroczyſtą, twardą, wyciągnioną nakſztałt ſkory na bębnie, i złożoną z trzech ſkoreczek.

Kſztałt tego wydrążenia ieſt elliptyczny, wklęſły, chropawy; położenie ma ukośne, i rozciąga ſię od wewnętrznych ku częściom zewnętrznym.

Znayduią ſię tam trzy dziurki; pierwſzą zaſtępuie część przednia dna bębenkowego; ieſt to otwor trąby Euſtachiego, przez ktorą przechodzi mała odnoga nerwu zwana *ſtroną bębenkową*.

Druga, i trzecia dziurka, ktore nazwano *oknami* leżą około ſrzodka dna bębenka. Część ich dolna ieſt okrągła i zatkana błoną, wyżſza ieſt owalna, i zatkana zaſadą ſtrzemienia.

Wydrążenie to zawiera cztery koſtki, *młotek*, *kowadło*, *ſtrzemie*, i *soczewkę*. Młotek ma ieden ſwoy koniec zaokrąglony, i ten zowią *głowka* młotka; reſzta tey koſtki ieſt obdłużna, i ſzczupła, i zowie ſię *rękoieścią*: rękoieść ta ma bliſko głowki dwa wyroſtki oſtre, ieden krotki, drugi dłuſzy.

Druga koſtka wchodząca w ſkład narzędzia ſłuchowego, ieſt *kowadło*: to ſkłada ſię z ciała, i dwoch wyroſtkow. Jeſt ono ſpoione ſtawem z młotkiem, ktory przypiera do błony bębenkowey.

Trzecią koſtką ieſt *ſtrzemie* bardzo ona ieſt podobna do rzeczywiſtego ſtrzemienia, tak iż żaden opis nie potrafiłby dadź dokładnieyſzego iey wyobrażenia; ieſt ono umieſzczone proſtopadle do okna owalnego.

Czwartą koſtką ieſt *soczewka*; ieſt ona także tak nazwana od ſwego kſztałtu okrągłego i płaſkatego; leży pomiędzy kowadłem i ſtrzemieniem

Koſtki te maią trzy muſzkuły. Niektorzy Anatomicy naznaczaią ich cztery.

Pierwſzy inaczey zwany wewnętrzny zawarty ieſt w kanale znayduiącym ſię po nad trąbą Euſtachiego; ściągacz iego przypiera do części tylney młotka, ktory on w tył odciąga; a

tym ſamym ściągać też on muſi błonę bębenkową.

Muſzkuł długi albo inaczey zewnętrzny przytwierdzony ieſt do ściany zewnętrzney trąby Euſtachiego, potym ſię rozciąga daley pomiędzy bębenkiem, i przypiera do wyroſtka rękoieści młotkowey.

Trzeci muſzkuł ieſt ściągaczem. Czwarty wychodzi z głębi wydrążenia tympany; kończy ſię on małym ściągaczem przy ſtrzemieniu, i iego zaſadę podnoſi w ten czas, gdy ſię kurczy.

Ucho wewnętrzne ieſt tym, co zowią labiryntem; w nim poſtrzedz można trzy wydrążenia; pierwſzy zowie ſię przyſionkiem i ma ſześć otworow. Przez ten otwor zakręt wyżſzy ślimaczny kommunikuie z dziurką owalną; pięć innych ſą otworami kanałow połkoliſtych.

Drugim wydrążeniem ieſt ślimak, ktore to nazwiſko nadane mu ieſt od podobieńſtwa do ſkorupy ślimaczey. Koncha ta w ſwym ſrzodku okazuie iądro, około ktorego ona formuie dwa zakręty i poł wkſztałt linii ſpiralney.

Slimak ten ieſt wydrążony wewnątrz i podzielony na dwa kanały w części przez blaſzkę kościaną, w części zaś przez błonę, ktora tam gdzie kończy iuż ten oddział, rozdziela ſię i powłoczy ściany. Powiedzieliśmy iuż wyżey gdzie ſię kończy kanał wyżſzy, niżſzy zaś przechodzi do dziurki czyli okienka okrągłego.

Kanały połkoliſte formuią trzecie wydrążenie labiryntowe; ſą one wydrążone wewnątrz, i powleczone błonką bardzo delikatną, ktora nic czym innym ieſt iak tylko oſtatnim rozciągnieniem nerwu ſłuchowego. Kanały te nie maią, iakośmy iuż powiedzieli, iak tylko pięć o-

tworow w przyfionku, gdyż dwa w fwych częściach końcowych łączą fię w ieden fpolny.

Poftrzegamy dwie dziurki ktorych otwory przechodzą do labiryntu; pierwfza ieft ta, przez ktorą przechodzi część miękka nerwu fłuchowego, ktora wprzod nim doydzie do labiryntu rozdziela fię na dwie inne. Druga ieft *aquæ ductus fallopæ*, ktora fkończywfzy rozmaite załamania ukofne w labiryncie otwiera fię potym w bębenku i przechodzi pomiędzy dwiema wyroftkami *mastoides*, i *styloides*.

Ucho ieft organem bezfrzednim fłuchu. Użycie części iego zewnętrzney, ieft na zbieranie promieni brzmiących, ktore uderzaią na błonę bębenka. Ta kommunikuie koftkom fłuchowym wrażeń ktore odebrała: koftki ie znowu przefyłaią powietrzu zawartemu w labiryncie, nerwy fłuchowe bywaią ztąd dotkniete; i na ow czas rodzi fię w dufzy wyobrażenie głofu.

CHOROBY USZNE.

Ufzy podlegaią rozmaitym chorobom, bardzo niebezpiecznym; takiemi fą inflammacya, wrzody, bole, otoki, dzwonienie w ufzach, i głuchota. Robaki mogą thkże ftać fię przyczyną fzkod iakowych w tym zmyśle, rownie iak i inne ciała obce. Przyftępuiemy do wyłożenia krociuteńko obrazu tych chorob, i fpofobow zapobieżenia onymże.

Inflammacya w ufzach złączona bywa z wielkim pałaniem, bolami ciągnącemi, biiącemi, gwałtownemi, i z czerwonością; niekiedy fię do tego miefza i gorączka; indziey znowu obłąka-

kanie, i ruchy konwulſyine napadaią. Inflammacya ta rozchodzi ſię nie znacznie, albo ſię też kończy ropieniem.

W leczeniu tey choroby wzgląd mieć należy na przyczynę, ktora ią rodzi. W ogolności mowiąc puſzczenie krwi wiele pomaga, zwłaſzcza gdy ieſt inflammacya żywa; robią ſię także fomentacye miękczące, i rozpędzaiące. Jeżeli trudno ieſt inflammacyą tę rozpędzić, udadź ſię potrzeba do iſtot ropiących, iak ieſt cybula pieczona w popiele, korzenie lilii białych, figi &c.

Boleść bywa poſpolicie ſymptomatem inflammacyi; miewa ona przynaymniey niekiedy za przyczynę humor oſtry, ktory oſiadłſzy w błonie ucha, irytuie ią: na ow czas inflammacyą takowa niebywa złączona z tak wielkim pieczeniem, i z tak żywą pulſacyą. Niekiedy bolenie ucha tak bywa okrutne, iż chorego napada gorączka oſtra, złączona z obłąkaniem, bezſennością, konwulſyami, i omdlewaniem. Gdy boleść takowa pochodzi z inflammacyi, zapobiega ſię iey użyciem lekarſtw przyzwoitych w tey oſtatniey chorobie. Dym tytuniowy, wpuſzczany do kanału ucha, za pomocą rurki zakrzywioney, ieſt bardzo ſkutecznym na uśmierzenie boleści. Zalecaią także bardzo infuzyą ſtonogową, w oliwie, albo oleyku z migdałow ſłodkich, i oleiek niedzwiadkowy (*Scorpion.*)

Otok bywa poſpolicie ſkutkiem inflammacyi, ktory znowu rodzi wrzod, a ten poznać można, z poſoki, albo materyi ropiaſtey ſpływaiącey otworem ucha; ktory złą-

czony zawſze bywa z boleścią, pieczeniem i kłociem. Leczą ſię wrzody uſzne, ścieraiąc ie wſtrzykaniami dekokcyi ięczmienney, rzepikowey, i miodu: używaią także niekiedy uryny oſob zdrowych.

Dzwonienie w uſzach, bywa częſtokroć chorobą długotrwałą, i bardzo przykrą; konczy ſię ono poſpolicie na głuchocie doſkonałey; rzadko kiedy chorobę tę uleczyć można, i uleczywſzy ią na czas iaki, wkrotce ſię znowu nazad wraca.

Używſzy wprzod lekarſtw ogolnych, dym burſztynowy, olibanowy, i gummowy ieſt lekarſtwem wybornym. Wſtrzykanie wody ranney przynoſi ſkutki wyborne, tak iak mi ſamemu zdarzyło ſię po kilkakrotnie doświadczyć.

Co do głuchoty *Patrz* Głuchota.

Jeżeliby ſię zalęgły w uchu robaki, chory na ow czas czuie boleść kolącą nieſtałą, ruſzanie ſię tych owadow czuć można iuż natym iuż na owym mieyſcu. Starać ſię na ow czas należy wyprowadzić ie zewnątrz, albo ie też na tym ſamym mieyſcu umorzyć. Mleko ciepłe wſtrzykane do ucha, ściąga robaki zewnątrz, rownie iak i kawałek ſłoniny, ktory przy otworze ucha kładą. Sok piołunowy, i oliwa umarzaią ie, albo przynaymniey rodzą im przykrość nieznośną, dla ktorey ſię ztamtąd wynoſić muſzą.

USZYCA (Szt. Lek) Jeſt to owad dosyć znany; ten ſzuka z wielkim przywiązaniem ucha, wciſka ſię w nie iak ſkoro może: i gryzie mieyſca te, ktore zalegnie, i

ſprawuie wielkie boleści: kilka nawet oſob tak wielkiey ztąd doświadczało ſenſacyi, że ich mózg gwałtownie był rażony, P. *Valmont de Bomare* przytacza w ſwym Dykcyonarzu Hiſtoryi naturalney, iż ieden z iego braci włożywſzy mu ze złości takowy inſekt w ucho, zrobil to, iż on zoſtawał iak w ſzaleńſtwie przez trzy dni.

Czytamy w Effemerydach Niemieckich, ieden przypadek dowodzący, iak niebeſpiecznym ſtać ſię może wniyście tego robaku do ucha, i iak ieſt rzeczą nieroſtropną ſpać na trawie, w dni pogodne. Pewna niewiaſta, piſze Obſerwator, nioſąc wiązkę zielſka, uczuwſzy ſię ztrudzoną, podłożyła ſobie pod głowę zawiązkę owę, i niepoſtrzegłſzy iż ona pełna była owadow, zaſnęła; uſzyce te naſzły iey w ucho prawe. Chirurg pewien wydobył iey natychmiaſt iednego z takowych owadow; lecz inne w nim pozoſtały, mimo wſzyſtkie ſrzodki iakie mu tylko ſztuka lekarſka poddać mogła. Owady te rozmnożyły ſię tam bez liczby, tak iż liczba ich powiękſzała ſię codziennie bardziey, ktore potym wciſnąwſzy ſię pomiędzy czaſzkę i mózg, zrobiły dla tey nieſzczęśliwey niewiaſty życie iey ciężarem nieznośnym, tak iż ta doświadczała niezmiernych bolow ciągnących ſię aż do części kończowych nog i rąk, iak ſkoro owady te z mieyſca ruſzać ſię zaczęły. Niepodobna iey było zrobić naymnieyſzego ruſzenia głową, ażeby natychmiaſt niedoświadczyła nieznośnego ſzumu, czyli ſzeleſtu, ktory nawet ſłyſzeć mogły wyraźnie oſoby

te, ktore bliſko tey chorey znaydowały ſię. W dwadzieścia lat, niewiaſta ta maiąca iuż na ow czas lat 68 znałazła ſławnego Fizyka *Volckamer de Nuremberg*; używał on wſzyſtkiego tego co tylko mogł, na ſprawienie iey ulgi w tych boleściach: kazał iey wſtrzykać w ucho balſam ſiarczany z terpentyną, ktory iednego tylko z tych owadow wyprowadził, i to ten był iuż zdechły. Chora używała bardzo częſto i z ochotą, podkadzań zrobionych zapomocą gummy ammoniackiey, gdyż czuła iż za każdą razą ſkoro śrzodku tego użyła, uſzyce zbiegały ſię ku otworowi ucha, i zdawały ſię bydź bliſkiemi wyiścia; lecz widząc nakoniec, iż ią nic uleczyć nie mogło, przedſięwzięła przykrość tę znoſić aż do śmierci.

UTOPIONY. (Szt. Lek) Rzecz ieſt niezawodna, iż wielu z tych nieſzczęśliwych ludzi, ktorych wydobywaią z wody bez żadnego prawie znaku życia, byłoby uchronionemi od śmierci, gdyby im dane były pomoce od prawdziwey nauki, i nieoboiętney gorliwości, ktora nieprzeſtaie nigdy na ſamych lekkich tylko kuſzeniach ſię; lecz należyż, ażeby niewiadomość, i przeſąd zbliżały nam ten okropny termin, i ſkracały doſyć z ſiebie krotkie życie ludzkie?

Chąc tym nieſzczęśliwym dadź pomoc ſkuteczną, a cale niedoświadczać tych, ktore niemaią inney zalety nad uprzedzenie, i prożność, potrzeba nam nayprzod poznać co ieſt przyczyną śmierci ludzi utopionych. Starożytni Lekarze mniemali, iż dla

tego ludzie zanurzeni w wodzie umieraią, że ich woda zalewa, i dla tego podług tego widoku poczytywali oni za użyteczne ſrzodki w rzeczy ſamey niebezpieczne, pomiędzy, ktoremi nie umieli rozeznawać. ktore ſą kapitalnemi, iż tak rzekę, a ktore tylko wſpieraiącemi. Liczne doświadczenia P. *Louis* Sekretarza Akademii Krolewſkiey Chirurgiczney w Paryżu złączone z powagą PP. *Ettmuller*, *Lanciſi*, i *Littre*, dały nam poznać ſpoſobem oczywyſtym, że płuca wzdęte, i napełnione wodą, ktora do nich wciągnioną była, i naczynia mozgowe podobnież zbyt zatkane z przyczyny tey zawady, ktorą uformowały kanały oddechowe zbyt rozſzerzone dla krwi cyrkuluiącey, były iedynemi przyczynami śmierci ludzi zatonionych. To więc przypuściwſzy zobaczmy, iakie ſą ſpoſoby nayprzyzwoitſze przywrocenia do życia tych, w ktorych funkcye żywotne ſą tylko zatrzymane.

Starać ſię nayprzod należy odżywić i przywrocić ciepło przyrodzone, i cyrkulacyą zatrzymaną; uwolnić pierſi i mozg od krwi, ktorą ſą zatkane, i wyprożnić kanały oddechowe od wody, ktora do nich wciągnioną zoſtała. Na zadoſyć uczynienie temu, zanieść potrzeba chorego nayprzod na mieyſce pomiernie ciepłe, położyć go na kołdrze we dwoie zwinioney, albo też (i to lepiey) obwinąć go w ſkory ſwiezo zdarte z zabitych baranow, albo go ſię też odzieie w koſzule i ſuknie od ciepła naturalnego rozgrzane; wdymać ſię mu potym będzie powietrze ciepłe przez uſta, ſzczy-

piąc i targaiąc go za nos; zawieſi ſię go potym za nogi, lecz w tym ſtanie nie powinien zoſtawać iak tylko przez dwie lub trzy minuty, ażeby wyprowadzić wodę zatrzymaną w kanale oddechowym; nie zaniedba ſię także i tarcia płotnem rozgrzanym po całem ciele Skoro iuż poſtrzeżemy nayınnieyſze iakie znaki życia, i gdy organy ciała zaczną ſię powracać do ſwoich funkcyi, ſtarać ſię potrzeba uwolnić od zatkania kanały płucne: na ten koniec wzbudzić potrzeba w chorym womit, wkładaiąc mu po kilkakrotnie pioro nieoſkubane w gardziel, albo mu ſię też poda trunek iakowy wyrzucaiący emetyczny, oxymel cybuli morſkiey &c. Doświadczenia liczne ſtwierdziły ſkuteczność prędką i ſzczęśliwą ciepła, i dymu ſzczypiącego tytuniowego przeſłanego do kiſzek, nie należy zaniedbywać tego lekarſtwa, ale owſzem przed wſzyſtkiemi innemi pierwſzeńſtwo mu przynane bydź powinno; można w przypadku nagłym użyć cybucha, lub piſzczałki do wprowadzania dymu z tytuniu palonego w fayſce. *Tomaſz Bartholin, Hiſtoriæ anatomicæ cent. 6. hiſt. 66*, opiſuie narzędzie bardzo wygodne w takowym przypadku, a nieſzczęściem od mało bardzo oſob znane. Działanie dymu tytuniowego dalekoby ieſzcze było pomyślnieyſze, gdybyśmy w przod upuścili cokolwiek krwi z karku, nim dymu tego użyiemy Wyłożenie przyczyny śmierci ludzi zatonionych dowodzi, iak upuſzczenie takowe krwi ieſt nieuchronnie potrzebne.

Nie

Nie należy sądzić, ażeby gdy chory da iuż iakowe znaki życia, był całkiem wyrwany z niebezpieczeństwa: należy go ieszcze uważać iako dotkniętego chorobą bardzo ciężką, ktora wymaga ratunku od sztuki; leczenie iego na ow czas zależy na istotach roztwarzaiących, na daniu mu lekarstwa wymiotowego w enemie, i oxymelu cybuli morskiey; ieżeli się w nim zażega gorączka, iako się to bardzo często przydarza, postąpić sobie należy tak iakeśmy mowiąc o tey chorobie w swoim artykule przepisali.

P. Dumoulin Lekarz Kluniaceński podał publiczności w roku 1757. list, ktory dowodzi, że kąpiele popiołowe, rozgrzane w stopniu przyzwoitym, wystawiwszy ie nad ogień w kociełkach, iest iednym z naylepszych srzodkow, iakich tylko użyć można na przywrocenie zatonionych do życia: przytacza on na przekonanie w tey mierze iedno postrzeżenie bardzo ciekawe, i warte ażebyśmy ie tu powtorzyli. Panienka iedna ośmnastoletnia, mowi on, wpadła z wysokiego brzegu do rzęki. Porwana była natychmiast od wody pod bliską kaskadę, a ztamtąd zaniesiona pod domy w odległości około sto pięćdziesiąt krokow od owego mieysca odległe, i zatrzymała się o garbarnią po nad strych rzeki wybudowaną; i mimo naywiększą skwapliwość z iaką ią szukano zostawała w wodzie przez dwie godziny. Przechodząc trefunkiem blisko tego domu w ktorym się ona znaydowała, i wszedłszy tam wtłumie ludzi ciekawie zbiegaiących się, znalazłem ią rozciągnioną przy ogniu,

wyſtawiłem zatem, iż niebezpieczno ieſt trzymać ią w takim gorącu, dowodząc iż rozſzerzenie gwałtowne płynu połkniętego od ciepła daleko ſię ſtać może okropnieyſzym niż onego ſtagnacya przypadkowa; Panna ta zoſtawała bez naymnieyſzego ruchu, zlodowaciała, nieczuła, oczy maiąc zamknięte, uſta rozwarte, twarz ſiną i nabrzmiała, całe ciało wzdęte pełne wody, bez żadnego pulſu. Proſiłem o popioł, ktorego ieſzcze nie używano do ługu, kazałem go wſypać wkociołek i poſtawić nad ogniem, gdy ſię rozgrzał przyzwoicie, rozſypano go na łożku na cztery cale grubo, i na nim położono zatonioną, i podobnąż ilością popiołu okryto ią zwierzchu.

W połgodziny zaczął ſię dawać czuć puls, i wymowiła kilka ſłow, dałem iey zatym połknąć łyżeczkę wody czyſtey, i zoſtawiłem ią tak zagrzebaną w popiele bliſko przez ośm godzin, po ktorym to czaſie przebudziła ſię i wſtała zupełnie zdrową.

Lubo poſtrzeżenie to, ktoreśmy dopiero przytoczyli, ſtwierdza ſkuteczność ſrzodku P. *Dumoulin*, iednakże ſądzę, iż nie należy tak bydź do niego przywiązanym, ażeby innych zaniedbywać. Szczęśliwy owſzem w tym ieſt ſpoſob ten, iż nie tylko nie wyłącza ſpoſobow ktoreśmy wyżey podali, ale im ieſzcze owſzem toruie drogę. Jeżeli w krotkim czaſie, iakiego kąpiel popiołowa wymaga, nie poſtrzegamy pożądanego ſkutku, w przywroceniu cyrkulacyi, udać ſię natychmiaſt należy do innych ktoreśmy wyżey przepiſali.

W. W, W.

WĄGROWACIZNA. (Szt. Hod. Byd.). Tak zowią pospolicie konia, w ktorym około oczow albo przy nosie postrzegamy małe plamki ogołocone z sierści i koloru ciemnego; znaki pokazuiące wągrowaciznę są skutkami dobremi.

WĄGROWACIZNA. (Szt. Lek.) *Obacz* TRĄD, ELEPHANTIASIS.

WANILIA (Bot.) *Vanilla.* Jest to łuszczyna, (*gousse*) za ktorą Indyanie bardzo się ubiegaią; zbieraia ią na pewnym drzewie zwanym *waniliowe*, ktore rośnie w Mexyku, w Saint Domingo i w Peru, zapach iey iest bardzo miły, i aromatyczny i używaią iey do robienia Czokolaty (*Obacz* CACAO). Zbieranie wanilii przypada ostatniego miesiąca w roku. Suszą ią na słoncu, ażeby z niey uleciała zbyteczna wilgoć, dla ktoreyby się potym psuc mogła.

Wanilia ma własność analeptyczną, cefaliczną, żołądkową; można ią więc w takowych widokach przepisywać, albo w substancyi w dozie od dziesięciu gran do poł drachmy, albo też w wymoczeniu, do ktorego bierze się iey w dozie dwa razy większey. Anglicy poczytuią ią za lekarstwo iedyne na rozpędzenie affekcyi melancholicznych, lecz iey należy z wielkim umiarkowaniem używać. Można za pomocą spirytusu winnego

wyciągnąć całą część żywiczną pachnącą wanilii. Kilka łyżeczek tey essencyi przydane do likworow spirytusowych nadaią im smak i zapach przyiemny.

WAPNO. (Mat. Szt. Lek.) Jest to kamień wapienny, ktory iuż wystawiony był i przeszedł przez działanie ognia. Dwa są gatunki wapna, iedno ktore zowią *niegaszonym*, ktore ieszcze utrzymuie kształt kamieni, w ktorych wzbudza się wielkie wrzenie i gorącość, gdy się na nie naleie wody. Drugim gatunkiem iest wapno *gaszone*, to iest to, ktore zostawszy iuż zlane wodą obrociło się w gatunek ciasta bardzo białego i delikatnego, i iuż się więcey nie rozgrzewa chociaż będzie zwilżone wodą. Toż samo wapno, staie się powtornie niegaszonym przez kalcynacyą.

Wapno niegaszone wystawione na wolne powietrze kombinuie się z iego wilgocią: ciężar iego staie się dwa razy większy, i cząsteczki iego oddzielaią się tak właśnie, iak gdy się ie włoży w wodę.

Fizycy rozmaicie tłomaczą te fenomena. Jedni mowią, że wrzenie, ktore się wzbudza w ten czas, kiedy naleiemy na wapno wody, nie skąd inąd pochodzi tylko z usposobienia, ktore maią ziemia i woda odłączone od ognia do ziednoczenia się na nowo, i że ziednoczenie to tak się dzielnie wykonywa, iż aż wzbudza gorącość znaczną tak iak postrzegamy na wszystkich ciałach twardych trąc ie iedne o drugie. Inni znowu utrzymuią, iż kamienie wapienne maią w sobie

pewną ilość początkow folnych, ktore własności fwoich nie okazuią aż w ten czas, gdy fą przez zwapnienie rozwolnione z tych więzow, w ktorych wprzod były utrzymywane. Inni nakoniec, i zdanie to zdaie fię bydź dofyć dowodliwym, przypifuią fkutki zrzące wapna, ciałkom ogniftym, ktore w nich mieyfce cząftek wodniftych zaftąpiły, ktore przed zwapnieniem wraz z ziemią formowały iftotę tego ciała: że te ciałka, gdy fię do nich przecifka wilgoć, ufiłuią fię wydobydź, rozfzerzaią i odpychaią to wfzyftko, co tylko im zawadza, i z taką wypadaią mocą, iż wzbudzaią wrzenie wody. Pierwfze, i oftatnie z tych zdań, iako widziemy, bardzo fą do fiebie podobne, i podług nich obydwoch można łatwo wyłożyć wfzyftkie fkutki, iakie tylko w wapnie poftrzegamy.

Wapno zmiefzane z iakim kwafem z daleko większą mocą burzy fię, niż gdy ieft zlane wodą, i z połączenia takowego rodzi fię fol obofpolna, maiąca za grunt ziemię. Toż famo fię dzieie, gdy ziemię wapienną wyftawiamy na działanie kwafu; rożnica w tey mierze zależy iedynie na ftopniu ścisliwości w połączeniu fię kwafow z folami: pierwfza to ieft ta, ktora fię rodzi, z kwafu i wapna, ściśley ieft złączona ze fwoią zafadą, niż ta, ktora fię formuie z połączenia ziemi wapienney ieszcze nie zwapnioney.

Soli alkaliczne ftałe, zaoftrzone wapnem, i przyprowadzone do ftałości daleko więcey maią kauftyczności niż fole alkaliczne zwy-

czayne, ztąd rodzi się kamień od apertur. Patrz APERTURA.

Wapno tak iak ziemia chłonąca pomaga we wszystkich chorobach maiących za przyczynę obfitość, czyli zbytek kwasow w pierwszych naczyniach; ktore to choroby znane są w sztuce Lekarskiey pod tytułem: *morbi ab acido spontaneo*, i w ogolności we wszystkich przypadkach zależących od bezwładności, rozwolnienia, i słabości fiber żołądkowych. Jest ono wybornym lekarstwem ścieraiącym, przepisuią ie pomyślnie w przypadkach zwrzodowaciałych wnętrzności, samych nawet płuc, można go przepisywać po dwa lub trzy szkrupuły na dzień, zmieszawszy ie z mlekim albo iaką tyzanną koiącą, albo też ieszcze w kąsku. Woda wapienna bardzo ma rozległe użycie w sztuce lekarskiey. Na zrobienie iey bierze się naprzykład funt ieden wapna, i na ten nalewa się sześć do dziesięciu funtow wody. Gdy się iuż efferwescencya zakończy, zostawia się cała ta massa w spokoyności przez dwadzieścia cztery godzin. Przez ten czas, likwor się klaruie, a potym się zlewa przechyliwszy naczynie na bok, wreszcie się przecedza i zachowuie do użycia: dopiero powtornie nalewa się wody na pozostałą reształę i zostawia w spokoyności, potym się znowu przecedza, i ztąd otrzymuie się likwor, nie tak iuż iak pierwszy dzielny, i ten nażywa się wodą wopienną drugą.

Woda wapienna ma smak alkaliczny, nieco ostry: iest ona nasyconą częścią solną i ziemną wapna, od ktorey wszystkich swych

przymiotow nabywa. Można materyą tę otrzymać w poftaci śmietanki wapienney wyparowawfzy wodę. Powtarzaiąc kilkokrotnie tę operacyą. otrzymamy co raz nową śmietanę, lecz woda utraci fwoie przymioty: w tey to zatym śmietanie zawarte fą wfzyftkie przymioty wody wapienney: z uwagi tey wypada, iż chcac żeby fię woda ta konferwowała przez czas długi, należy ią chować w butelkach korkami fzklannemi dobrze zamkniętych.

Woda wapienna ieft wybornym lekarftwem tak na użycie wewnętrzne iako i na zewnętrzne. Pomaga ona w wfzyftkich tych chorobach, w ktorych kwafy przemagaią. Jak fą naprzykład rznięcie. flabość, i rozwolnienie żołądka; ieft ona ofufzaiącą, umacniaiącą, i lekko fzczypiącą. Działanie iey nie kończy fię w famym tylko żołądku: cząfteczki fubtelne, ktoremi likwor ten ieft napełniony przechodzą aż do naydelikatnieyfzych ramifikacyi naczyń. Przepifuią wodę tę pomyślnie w dychawicach kataralnych, i wilgotnych, w kachexyi, phtyzyi, obftrukcyach wnętrzności, i hydropizyi wilgotney, leucophlegmacyi, febrze kwartannie, fzkorbucie, naroftkach wolowatych i innych chorobach zimnych. Można iefzcze wodą wapienną dawać na ftężenie wrzodow wewnętrznych, na zatrzymanie hemorragii, dyffenteryi, i kwiatow białych. W ogolności przepifywać można używanie wody wapienney w rozwolnieniu i atonii części nerwowych, i błoniaftych, i we wfzyftkich tych przypadkach, w ktorych przyczyną choro-

by ieſt zbytnia obfitość kwaſow. Woda ta pochłania kwas ten, ſkąd ſię rodzi ſol oboſpolna. Początki iey lotne urynne ſą ſzczypiące, i łatwo ſię mogą rodzielać, roztwarzać płyny, i przynieść ich exkrecyą.

Używanie wody wapienney byłoby ſzkodliwe we wſzyſtkich tych przypadkach, wktorych fibry zbytecznie ſą tęgie, i wktorych obawiać ſię potrzeba inflammacyi. Daie ſię zaś wodą ta zmieſzawſzy ią z mlekiem, albo z iakim dekoktem przyſtoſowanym do gatunku, i natury choroby. Niemowiemy nic o właſnościach, ktore niektorzy wodzie tey przypiſywali, iż ona roztworzyć może kamień pęcherzowy: doświadczenie nie ſtwierdza tego wſzyſtkiego, co w tey mierze niektorzy autorowie piſzą.

Woda wapienna ieſt dzielnym rozwalniaiącym zewnętrznym. Używaią iey w leczeniu naroſtkow tak krwiſtych iako i limfatycznych; przykładaią ią na nogi nabrzmiałe, obmywaią ſię nią członki dotknięte gangreną; ona czyści wrzody ſmrodliwe, ziadliwe, weneryczne, i poſokowe: używaią iey także na oparzelizny, i do wſtrzykań w kanał uretry, gdy czas ieſt zatrzymać gonorreą.

Wapory z wapna niegaſzonego ſą niezmiernie ſzkodliwe, i niebeſpieczne. Są one zrzące, oſtre, i dotykaią nerwy, i krtań; i do płuc zanoſzą zarodę rozmaitych chorob. Widziano iż one rodziły dychawicę ſuchą, i konwulſyiną, i inflammacyą gwałtowną w gardle. *Hoffmann* przytacza, iż pewien zacnego urodzenia rozgrzawſzy

ſię zbytecznie przez agitacyą, zbliżył ſię do pieca, w ktorym świeżo przepalano wapno; i że ztąd zaciągnął chorobę, ktora ſię na wſzyſtkie lekarſtwa opierała. Było to kichanie bardzo częſte i peryodyczne. *Ramazziny* wſpomina o kilku oſobach, ktore widział dotknięte zatkaniem w płucach, i gorączką powolną bardzo długą, dla tego iż oddychaiąc wciągnęły w ſiebie wapor wapienny.

Tulpius piſze, iż pewna familia ſiedząc u ſtołu w pokoiu nowo wybielonym i reparowanym, gdy ſłużący nie poſtrzegli iż z ſufitu oderwany kawałek wapna upadł na połmiſek, i zmieſzał ſię z potrawą, ktorą wſzyſtkie te oſoby potym iadły, w krotce wſzyſtkich tych wſpołobiaduiących napadły zawroty, womity i mdłości. Nie można bydź nad to troſkliwym w chronieniu ſię mieſzkań nowo reparowanych lub bielonych, chcąc mieć na iednoſtayney i baczney zawſze pieczy zdrowie ſwoie. *Hippokrates* zoſtawił nam przykład na *Hermokrateſie*, ktory dotknięty był gorączką oſtrą, ztąd iż ſpał przy ścianie nowo poſtawioney. *Hoffmann* także świadczy, iż troie dzieci pewnego Konſyliarza Krola Pruſkiego, zaduſzone były w dwoch dniach od ſkwinancyi inflammatyczney, z przyczyny, iż im kazano ſpać w pokoiu ſwieżo pobielonym wapnem.

WAPORY, WYZIEWY. (Szt. Lek.) Mowiąc o chorobach rzemieślnikow powiedzieliśmy, iż wyziewy merkuryuſzowe ſą dla

nich bardzo okropniemi ; owoż ieſt doświadczenie, ktore tego ſamego dowodzi. *Borichius* zapiſał w Aktach Kopenhadzkich przypadek naſtępuiący : pewny rzemieślnik, ſłowa ſą tego piſma, ktory utrzymywał ſwoie życie z pozłacania błaſzek żelaźnych, i miedzianych, niezachowawſzy roſtropności w pracowaniu za pomocą amalgama przez kilka dni wciąż w izbie, w ktorey niebyło komina, uczuł ſię bardzo oſłabionym od waporow merkuryuſzowych, ktorych zbyt wiele w ſiebie naciągnął, tak przez uſta, iako i noſem. Dotknięty był zawrotem, ſtępiałością, cięźeniem głowy, i nudnościami. Przypadki te w krotkim czaſie ſtały ſię tak ciężkiemi, i częſtemi, iż mu ſię zdawało, że iuż bliſkim ieſt zgonu, i kazał mię wezwać do ſiebie. Znalazłem go w ſtanie okropnym, twarz miał trupiaſtą, ſiły całkowicie oſłabione, chociaż był ieſzcze młody, puls całkiem zniknął, i błony wſzyſtkie w nim drzały. Winien on był ſwoie uleczenie potom obfitym i częſtym, ktorem w nim wzbudzał, za pomocą iſtot zwanych alexifarmaca, a nadewſzyſtko dekoktowi z korzeni biedrzeńca dzikiego, ktory używany przez nieiakiś czas przywrocił go do zupełnego zdrowia.

Wapor z węgli nie mniey ieſt także niebeſpieczny iak i merkuryuſzowy, piſze daley tenże ſam Autor, wciągu teyże obſerwacyi. Dwie młode Panny, corki pewnego kupca w Kopenhadze ſuſzyły ſobie wiśnie na ſznurkach, ktore w ſwym pokoiu pozawieſzały, lecz widząc iż te nie ſuſzyły ſię tak prędko, dla tego iż napadły czaſy

dżdżyfte, ułożyły fobie pewnego wieczora kładąc fię fpać popoftawiać gdzie niegdzie pod owemi wiśniami węgle rozzarżone. Nazaiutrz iedna z nich wftawfzy znalazla fioftrę obok fiebie leżącą umarłą, i zaczęła fama ze wfzyftkich fił wołać iż i ona dnia niedożyie. Jey rzucania fię obłąkane, i krzyki zapalczywe zafmuciły całą ich familią, ktora mię fzukać kazała ieszcze bardzo rano: przyfzedłfzy znalazłem tę, ktora była umarła iuż ztęzałą, z twarzą finą, uftami otwartemi, fpinkter pośladkowy bardzo maiącą rozwolniony, gdyż umieraiąc wiele narobiła pod fiebie. Sioftra iey zaś zoftawała w wielkich nudnościach, prawie także całkiem utraciła puls, i przytomność. Rozumiałem w początkach, iż one iedząc wiśnie mogły połknąć iakowego iadowitego robaka; a zatym udałem fię natychmiaft do dryakwi, i innych alexifarmakow, dla dania iakowego ratunku tey, ktora iefzcze zoftawała przy życiu, i tak zupełnie frzodkami temi zoftała uleczoną, i powrociła do dofkonałego zdrowia. Dopiero zatym onę uleczywfzy mogłem fię dofkonale dowiedzieć o przyczynie tego przypadku, i śmierci iey fioftry; co mi dało poznać, iż wapor z węgli w izbie dobrze zamkniętey bydź może częfto śmiertelnym, i że można gdy fię ieft wcześnie wezwanym, użyć w podobnym przypadku alexyfarmakow pożytecznie.

Moglibyśmy daleko obfzerniey dowodzić, iak fą fzkodliwe fkutki waporow z węgli, rownie także rozciągnąćbyśmy fię mogli nad fpofobami ratowania, lecz nie ten ieft nafz

zamiar, zaftanowiemy fię tu tylko nad poftrzeżeniem, ktore nam podał *Borichius*, zwłafzcza iż pod artykułem Węgiel obfzerniey wykład ten podaliśmy.

Wapor z łoiu może także ieſzcze wielką przynieść fzkodę w ekonomii zwierzęcey, iako tego dowodzi poftrzeżenie naftępuiące wyięte z zbioru poftrzeżeń Akademii Paryzkiey. Wiemy doftatecznie, mowi Autor, że ludzie, ktorzy fię bawią robieniem świec łoiowych, podlegaią bolom głowy, rymom mozgowym, niekiedy nawet zawrotom, z przyczyny waporow unofzących fię w topieniu tłuftości, ktore przenikaią przez nos, oczy, a nawet i przez płuca. Byłem fam świadkiem przypadku iednego, ktory fię zdarzył w moim fąfiedztwie, a ktory flużyć powinien za przykład dla wfzyftkich bawiących fię robieniem świec, i tym, ktorzy topią fadło, ażeby zachowywali oftrożność wykonywania takowych robot na powietrzu wolnym, albo przynaymniey w izbach obfzernych i otwartych. Pewna niewiafta, ktora całe nocе przepędzała na robieniu świec w izbie bardzo małey, uczuła fię pewnego dnia ofłabioną od waporow łoiowych, ktore niemiały wolnego wyiścia zewnątrz. Powoli głowa iey zaczęła ciężyć, oczy iey zaczerwieniały; oddech miała bardzo trudny; lecz ona mało zważała na te fymptomata, poki aż nakoniec niemogac fię utrzymać na nogach, i całkiem utraciwfzy oddech, przymufzona była wołać o pomoc. Znalazłem ią przyfzedłfzy wybladłą, bez przytomności zgoła iuż w oftateczności zupełney. Wytło-

maczyłem fobie łatwo co bydź mogło przyczyną tego przypadku; potym ponieważ zadufzenie było fymptomatem naygwałtownieyfzym, przypifałem iey lekarftwo lekkie bardzo na womit, i zakończyłem leczenie na oxymelu cybuli morfkiey, zmiefzanym z dwoma gatunkami wod przyftofowanych, i kontynuowanym przez kilka dni. Odchodząc od niey nie omiefzkałem iey oftrzedz, ażeby fię nie poczytywała za zupełnie iuż wyfzłą z tego przypadku, i ażeby iefzcze przez czas łaki używała tych lekarftw, gdyż niepodobna było natychmiaft wyziewow tych wyprowadzić z płuc. Mimo moie oftrzeżenia porzuciła ona wfzyftkie lekarftwa, i powrociła do fwoiey zwyczayney pracy; lecz w naftępuiącym tygodniu w podobnyż przypadek powtornie wpadła, ktory iakom iey był przepowiadał, daleko był okropnieyfzy od pierwfzego. Nudności, utracenie mowy, ftężałość członkow, nakoniec wfzyftkie fymptomata kataru zadufzaiącego, bardzo iuż wątpliwem czyniły utrzymanie fię przy życiu. Atoli powtarzaiąc też fame frzodki, ktorych używałem wprzod, i zadaiąc iey ftatecznie na poty, przyfzedłem do uleczenia iey całkowicie.

WAPORY. (Szt: Lek:) Tak iefzcze nazywaią affekcye maciczne, i hypochondryczne, gdyż mniemano przez długi czas, że te pochodziły z waporow, ktore fię unofiły z wnętrzności, i macicy, i rodziły wfzyftkie te przypadki, iakie fię w chorobach tych po-

ſtrzegać daią: *Obacz* Maciczna choroba, hipochondrya.

Dla dopełnienia artykułow tych, do ktorych Autor czytelnikow odſyła, przydaiemy tu wypis oſobny artykułu Wapory z Dykcyonarza zdrowia.

" Można wogolności opiſać wapory (piſze ten Autor) że to ieſt ſkłonność dolegliwa, i irrytuiąca nerwow, ktora ie wprawia w ruchy ſpazmodyczne, ciągłe, i rodzi niezmierną liczbę wſzelkiego gatunku przypadkow, w rożnych i niezliczonych prawie poſtaciach.

" Dwa poſpolicie naznaczaią gatunki waporow, to ieſt, te ktore dotykaią męſzczyzn, i te ktore dotykaią niewiaſty, pierwſze zowią ſię waporami hipochondrycznemi, drugie zaś, to ieſt kobiece, waporami maciczne- mi Lubo ſię czyni oſobny oddział tych dwoch affekcyi przez wzgląd na płeć, nie ieſt to iednakże iak tylko iedna i taż ſama choroba, ktora ſię nie rożni tylko mniey lub więcey, podług mnieyſzey lub większey czułości, iaka wypada po między męſzczyzną i niewiaſtą.

WAPORY HYPOCHONDRYCZNE.

" Doświadczaią w nich chorzy ciągnień boleśnych, udręczeń, cięgotek oſobliwie w boku lewym; gorącości i pałania, a zwłaſzcza nabrzmiałości nagłey ze ſtrony śledziony; gdy to złe dotyka w boku prawym, czuią ſię bole kolek, pałania podnoſzące ſię do głowy, i zapalaiące twarz, bole

około ferca, zatykania fię po braniu pokarmow; odbiiania fię i wiatry nieuftanne, ktore poprzedzane bywaią ciągnieniem, uciśnieniem, łofkotem po wnętrznościach, i wielkim ściśnieniem około ferca; gdy wiatry odeydą, chory czuie nieco ulgi; apetyt iego bywa dofyć dobry, pofpolicie nawet bywa bardzo wielki, chory większą ma fkłonność do rzeczy zimnych niż do gorących, i bardzo mało piie; doświadcza palpitacyi ferca, ktore w niektorych temperamentach bardzo bywaią mocne, tak dalece iż przez fuknie widzieć można drganie ferca. Brzuch miewaią pofpolicie bardzo ściśniony, i niezwykli wychodzić na ftolec iak tylko co piąty lub fzofty dzień; pofpolicie także wiele fpluwaią zwłafzcza z rana, miewaią wielką wyfchłość w nofie; fypiaią mocno i gdy fię im fen przerwie, czuią ztąd przykrość; uryna tych chorych bywa nayczęściey czyfta, i wodnifta, niekiedy zaś czerwona i brudna; głowa boli, ciężeie, i podlega zawrotom, i odurzeniu; dufza nawet niekiedy ztąd cierpieć mufi; chorzy bywaią niefpokoyni, podeyrzliwy, fmutni, ponurzy, i bezuftannie wzdychaią. Skarzą fię na fzum w ufzach, ktory zmnieyfza ftuch, na zatkanie w gardle, ktore im niedozwala połykać; niektorzy doświadczaią gorączki, inni fię znowu fkarzą na przemiany zimna i gorąca; puls ich bywa powolny, mały, i przerywany; konwulfye, drzenia, ftępiałość, i ociężałośc wfzyftkich członkow, palpitacya mufzkułow fą także ieszcze fymptomatami bardzo pofpolitemi w tey chorobie.

Ludzie temperamentu krwiftego, i pleto-
rycznego, ci ktorzy fię bawią fedentaryą,
i prowadzą życie ociężałe, i bawiący fię
naukami, naybardziey iey podlegaią, lu-
dzie także iedzący wiele, i ci ktorzy maią
umysł żywy, zaięci zbytecznym rozmyśla-
niem, ftaią fię także iey ofiarą.

„ Przyczyna bezśrzednia i blifka tey
choroby, ieft dotkliwość i irrytowanie ner-
wow; przyczynami dalfzemi fą wyproźnie-
nia zatrzymane, iako to miefiączki, hemo-
roidy, zbyteczne tuczenie fię pokarmami,
fedentarya, zatrzymanie fię ftolcow, uryn,
i przedechu, wzdęcie wietrzne dolnego
brzucha, paffye żywe dufzy, iak ieft złość,
ftrach, żądza; odory, iak ieft zapach piżmo-
wy, burfztynowy, rozany; niefypiania wy-
mufzone, nieumiarkowane używanie kobiet,
fkłonność dziedziczna, fmutek, niepowodze-
nie fię, zbyteczna ufilność, nadużycie lekarftw
womitowych, i ufypiaiących, zatrzymanie
nafienia, fuppreffya gonorrei, uftanie ex-
traordynaryine gorączki przerywaney, fą
przyczynami naypofpolitfzemi tey choroby.

„ Choroba ta bardziey ieft ftrafzliwą, niż
niebezpieczną, wzmagania fię iey bywaią
pofpolicie powolne, lecz gdy affekcya ta
zoftanie wkorzeniona, i zaftarzała, może
fię odrodzić w kachexyą, fzkorbut, gorą-
czkę powolną, i fuchoty.

„ W leczeniu waporow hypochondry-
cznych dwoiaki wzgląd miec należy, pier-
wfzy, ażeby zaradzić przyczynie, ktora wa-
pory te zrodzić mogła; drugi ażeby ube-
fpięczyć chorego od przypadkow nerwowych
kto-

ktore go napaść mogą. Co do przyczyny, należy się wybadać o niey od chorego, a gdy ią poznamy, starać się iey zapobiedz. *Obacz przyczyny powyższe.* Co się tycze przypadkow, podamy niżey srzodki skuteczne na ukoienie ich.

" Dwoiaki czas zważać się zwykł w leczeniu waporow, to iest ten, w ktorym przypadki tey choroby napadaią, i ten w ktorym one ustępuią.

"Srzodki używane pod czas przystępu przypadkow, iest ażeby uderzać swą dłoń o dłoń chorego po kilkakrotnie, ażeby mu wrocić przytomność, ieżeli utracił zmysły, wpuszczać mu potrzeba dym z papieru, pior lub szmat palonych, a potym mu się da enema następuiąca:

" Weź *Kwiatow rumienionych*,
Komonicy swoyskiey, każdych po garści 1
Anižu szczyptę 1

" Gotuy to lekko przez trzy lub cztery minuty, w poł kwarty wody, a potym przyday:

Diaphenicum uncyą 1

" Każe się mu także wraz przy tym pić trunek następuiący:

" Weź *Wody pędzoney z Bylicy.*
z Meliſsy proſtey, każdey po uncye 2
z Kwiatow pomarańczowych po drachm 2
Proſzku de gouttete drachmy ½
Laudanu płynnego de Sydenham kropel 30
Syropu kocenkow Arabſkich (ſtæchas,) uncyę 1

" Zmieſzay to wſzyſtko do zażywania po łyżce co godzina, poki ſię aż przypadki te nie ukoią; można także w tym ſamym czaſie robić frykcye dłonią po ramionach, rękach, nogach i gardle, dla uſpokoienia, i ukoienia irrytacyi nerwowey.

" W czaſie wolnym od przyſtępow poſtępować ſobie należy tak iak naſtępuie. Jeżeli chory ieſt temperamentu ſuchego, i chudego, ieżeli ma wiele krwi, prowadzi życie ociężałe, i bawi ſię ſedentaryą i ieźli iada wiele, potrzebaby zacząc od puſzczenia mu krwi z ręki, od czego uwolnić można chorego, gdy on ieſt tłuſty, miękki, wyniſzczony pracą iaką gwałtowną, albo ieżeli ieſt temperamentu zbyt ſłabego i delikatnego; da ſię mu potym do zażywania przez dni ośm, ſerwatka czyſzczona, albo też tyzanna naſtępuiąca:

" Weź *Miodku Narbonenſkiego* uncyi ½
Kwiatow lipowych, ſzczyptę 1

" Gotuy to w pięciu kwaterkach wody, tak iżby po wygotowaniu nie zoſtała tylko kwarta, przecedź potym rozciek, i przyday:

Saletry gran 15

" Jeżeli ſiły chorego dozwalaią, przepiſzą ſię mu kąpiele ciepłe, ktore rozpocznie na dni dwanaście, lub piętnaście, kontynuiąc zawſze trunek, i ſerwatkę, i brać powinien co drugi dzień enemę z wody rzeczney.

" Po używaniu tych lekarſtw, przyſtąpi potym chory do bulionow naſtępuiących:

" Weź *Mięſa cielęcego* funta ½
Liści Burakowych,
Wołowego ięzyka,
Cykoryi dzikiey każdych po garści ½

" Gotuy to wſzyſtko w dwoch kwartach wody, a przy końcu gotowania ſię przyday:

Sześć rakow rzecznych utłuczonych.

" Gotuy powtornie, poki czwarta część nie wywre, i to chory wypić powinien w dniach dwoch podzieliwſzy mu na ſześć części, to ieſt dwa takie buliony zażyie z rana w dwie godziny ieden po drugim, a trzeci

około szostey w wieczor, i to kontynuować powinien przez dni dziesięc; po ktorych powroci znowu do kąpieli tak iak wyżey.

" Jeżeli chory doświadcza kwasu iakiego przed lub po swoich pokarmach, używać powinien magnezyi w proszku, biorąc iey w dozie dwunastu gran przed iedzeniem.

" Jeżeli postrzeżemy iakowe przyczyny wskazuiące potrzebę purgansu, iak iest ięzyk nieczysty, gorycz w ustach, stracenie apetytu, trawienie ocię̇żałe, odbiiania się, można użyć tyzany Krolewskiey przepisaney pod artykułem PURGUIĄCE, ktorey atoli bardzo ostrożnie używać należy, gdyż w ogolności wszystkie purganse są szkodliwe dla osob dotkniętych waporami; nie należy się więc do nich udawać iak tylko w wielkiey potrzebie, oczyściwszy i rozrzedziwszy im wprzod dobrze krew.

" Gdy się iuż dostatecznie przysposobi ciało za pomocą roztwarzaiących idąc drogą ktorąśmy wyżey wyłożyli, można przepisać choremu opiat następuiący:

" Weź *Wyciągu Burakowego* uncye 2
Konserwy z kwiatow pomarańczowych drachm 2
Szafranu Marsa roztwarzaiącego drachm 4
Korzeni paprotki dębowey w proszku drachm 3
Magnezyi w proszku drachmę 1
Rubarbarum w proszku drachmy ½

" Zmieszay to wszystko zdostateczną ilością syropu piołunowego tak, ażebyś zrobił opiat, ktorego chory zażywać będzie poł drachmy w wieczor i z rana przed iedzeniem.

" Używaiąc tego opiatu można choremu pozwolić mleka ubitego z wodą de Seltz, ktorego pić będzie po dwie lub trzy filiżanki ciepło z rana, biorąc przytym enemy co drugi dzień, ieżeli nie ma regularnych stolcow.

" Zakończy się leczenie na przepisaniu choremu wody z Vals, z Passy, z Forges, i ze Spaa.

WAPORY MACICZNE.

" Choroba ta iako się iuż powiedziało, dotyka same tylko niewiasty, i nie rożni się od waporow hypochondrycznych, iak tylko w stosunku do temperamentu, ktory iest odmienny w tych dwoch płciach, i do składu organow im właściwych.

" Choroba ta złączona bywa z odrzucaniami, pociągaiącemi niekiedy z sobą womit, wraz z ruchami wietrznemi, i wzdęciem w dolnym brzuchu; chora czuie niby kulę taczaiącą się, i ktora zdaie się w niektorych mieyscach zastanawiać, oddech staie się co raz trudnieyszy i krotszy, i słabieie powoli co raz bardziey, głowa także mniey lub więcey dolega, doświadcza się nawet w niey niekiedy bolu ostrego, ktory zową *Gozdziem histerycznym*. Napada zaślepienie, stępiałość, zawroty, i ruch nieregularny, ktory prze-

chodzi od pierſi do gardła, i takież ſamę ſkutki przynoſi iak ciało iakie obce, ktoreby ſię tam zatrzymało, i duſiło. Niektore chore doświadczaią bicia arteryi ſkroniowych, inne ſię ſkarzą na zimno w części naywyżſzey głowy, na ſzum w uſzach, drżenie i omdlałość całego ciała; maią pierſi ściśnione, krztuſzenia uſtawiczne, oddech ſłaby, i nieznaczny, puls takiż i powolny; wiele uſtami odchodzi wiatrow ſmaku kwaśnego, lub iay zgniłych; brzuch bywa poſpolicie twardy, wzdęty, i ściśniony; uryny wodniſte, napadaią rozmaite bole w dolnym brzuchu, a niekiedy i ruchy konwulſyine w rękach tak gwałtowne, iż ſię zdaią bydź prawie attakiem epilepſyi.

" Oſoby podległe waporom macicznym bywaią poſpolicie chude, dręczone niepokoiem, i bezſennością; lubią ſedentaryą; i mało maią zręczności do ruchu i agitacyi: naypoſpoliciey ſię to przytrafia między rokiem trzydzieſtym i pięćdzieſiątym, w czaſach zwłaſzcza krytycznych, i niewiaſty bardziey iey ieſzcze podlegaią niż męſzczyżni, przez wzgląd na macicę i rozmaite wyprożnienia, ktore one doświadczaią.

" Przyczyna bezſrzednia i bliſka waporow hiſterycznych ieſt czułość nerwow; przyczyny dalſze ſą też ſame, ktoreśmy wyżey wyliczyli, wyiąwſzy iż przydadź ieſzcze można do nich mieſiączki, upławy białe zatrzymane, ſkłady czyli zebrania mleczne, i ſkłonność więkſzą z ſtrony organow do tey choroby.

" Ponieważ przyſtępy waporow hyſterycznych poſpolicie ſą gwałtownieyſze od hypochondrycznych, z przyczyny bez wątpienia większey czułości niewiaſt; przytrafić ſię przeto może, iż oſoba w nim utraci życie, gdy przyſtęp takowy zmieni ſię w rzeczywiſtą apoplexyą; niekiedy także rodzą one żołtaczkę, obſtrukcye w dolnym brzuchu, hemoragie gwałtowne, inflammacye wątroby, głowy, i odradzaią ſię czaſem w kachexyą, i marazm.

" Leczenie waporow hiſterycznych ieſt takież ſame iak i hypochondrycznych, procz niektorych uwag ſzczegolnych.

" Jeżeli naprzykład zatrzymanie mieſiączki ma mieyſce, udadź ſię należy do puſzczenia krwi, bardziey ieſzcze oſzczędzać tu należy purganſow, i womitowych, z przyczyny wielkiey czułości niewiaſt.

" W przyſtępach udawać ſię potrzeba do ſpirytuſu ſoli Ammoniackiey, wody de Luce, kropel i ſoli Angielſkiey, do palenia włoſow i pior, a naybardziey do ſoli octowey, ktora ieſt naydzielnieyſzym i naylepſzym lekarſtwem koiącym z pomiędzy tych wſzyſtkich, ktorych tylko w podobnym przypadku użyć można, daiąc ią wąchać po kilkakrotnie na dzień, zwłaſzcza w czaſach przyſtępu. Pić ſię będą trunki koiące mocnieyſze, i dzielnieyſze, iak ieſt naſtępuiący, ktorego w potrzebie używać można.

" Weź *Wody z Czereſien czarnych*,
z Bylicy, każdey po uncye 3
Miętczaney uncyą 1

Tynktury z bobrowego
stroiu kropel 30
Likworu mineralnego ułżywaiącego Hoffmana drachmy ½
Soli osadowey gran 30
Laudanum płynnego kropel 20
Syropu kocenkow Arabskich uncye 2

" Zmieszay te wszystko do zażywania po łyżeczce co godzina.

" Trunek następuiący iest ieszcze skuteczniey szy w przystępach zbyt gwałtownych:

" Weź *Wody z Bylicy,*
z Maruny.
Melissy prostey, każdey po uncye 2
Kwasu saletrzanego ułagodzonego kropel 20
Oleyku zwierzęcego de Dipellius kropel 12
Kamfory roztworzoney w oleyku powyższym gran 8
Syropu diacodium,
Kocenkow Arabskich
każdego po uncyi 1

" Zmieszay to wszystko na trunek, ktorego dozą iest iedna łyżka od iedzenia co godzina.

" Można także przyłożyć na brzuch około macicy plaster następuiący:

" Weź *Galbanu* drachm 3
Gummy Tacamahaca,
Proszku z bobrowego stroiu
po drachmy 2

" Zmieszay to wszystko z dostateczną ilością oleyku bursztynowego, i rozciągniy na skorze, do przykładania.

" Pigułki następuiące są także bardzo skuteczne:

" Weź *Wyciągu Aloesowego* uncyi ½
Bursztynu w proszku, drachm 2
Bobrowego stroiu drachmy 1½
Laudanum stałego gran 36
Oleyku Tartari per deliquium, drachm 2

" Zmieszay to wszystko wraz, i zrob z tego massę, z ktorey porobisz pigułki ważące po sześć gran; doza ich iest po dwie pigułki na dzień zrana popiiaiąc szklanką infuzyi z kwiatow lipowych.

" Pigułki następuiące były także z rowną pomyślnością doświadczane.

" Weź *Bobrowego stroiu w proszku* szkrupuły 2
Soli lotney z ieleniego rogu,
Bursztynowey po szkrupule 1
Balsamu Peruwiańskiego, kropel 16
Diascordium ilość dostateczną.

" Zrob ztego trzydzieści pigułek do zażycia na fześć dozow, należy zaś brać iednę dozę zrana i wieczor.

" Wrefzcie postąpić fobie należy tak iakeśmy powiedzieli mowiąc o waporach hipochondrycznych.

"Lubośmy tu podali rozmaite rady i frzodki, ktore poczytane fą za fkuteczne w waporach, mamy iednakże fobie za rzecz istotną nadmienić tu, iż mieć należy baczność na porządek tych rozmaitych lekarftw, chcąc ażeby one miały iakowe użycie; gdyż bez tey oftrożności, lepiey ieft odrzucić ie całkowicie i nie używać żadnego, bo inaczey one flużyłyby raczey na wynifzczenie całkiem temperamentu chorego, i uczyniłyby wzmaganie fię choroby daleko żywfze i cięższe. Pewnieyfza ieft w takowych przypadkach uciec fię do trybu życia przyzwoitego, oddychać powietrzem czyftym i pogodnym, czynić dofkonały wybor pokarmow lekkich, iak ieft zupa, kleiek ryżowy, ięczmienny owfiany, mięfo wołowe, baranie, z drobiu, a nade wfzyftko iarzynki swieże i młode, iak ieft groch, bob, byle ie tylko żołądek ftrawić potrafił, fzparagi, karczochy, owoce dayrzałe, iak fą porzyczki, brzofkwinie, i pomarańcze; potrzeba także pić potrofze wina, ale ie należycie rozlewać wodą; używać zrana ferwatki, i kąpieli domowych w lecie, fypiać mało, wiele używać agitacyi, zoftawać w uftawicznych zabawach, i rozrywkach, i chronić fię wfzyftkich prac umyflowych, rozważań tru-

dnych, i reflexyi głębokich. Dictionn. de Santé, art. *Vapeurs.*

WARGI (Anat.). Są to kraie czyli części zewnętrzne uft. *Patrz* USTA. Wargi fkładaią fię z dwoch części, procz powłok powfzechnych; powłoka zewnętrzna ieft twarda, tęga, mufzkułowa; wewnętrzna zaś ieft miękka, gębczafta, i gruczołkowata, powleczona błonką bardzo delikatną. Mufzkuły z ktorych fię fkłada część zewnętrzna, fą albo fpolne dla warg i innych części ciała, albo też właściwe. Spolnemi fą, te ktore fkładaią trzecią parę mufzkułow nofowych. Właściwych zaś ieft piętnaście, fześć zwanych *incifivi*, dwa *canini*, cztery *zigomatici*, dwa *triangularii*, i ieden *impar* kwadrat wargi niżfzey.

Arterye prowadzące krew do warg fą odnogami karotyd; żyły wylewaią krew w karkowe zewnętrzne; nerwy wychodzą z piątey, fiodmey, i ośmey pary pacierzow. Wargi wielką maią funkcyą w mowie. Znałem, mowi Autor, głuchych ktorzy tak dobrze znali fię na wzrufzeniach warg, iż z łatwością zrozumieć mogli to co mowiono. Paffye dufzy wiele także wpływaią na ftan warg, głos ie ożywia. Pewien ftawny Autor pifze, iż kolor ich cudowny porywa kochankow.

WARGI (Chir.). Nie ieft rzeczą rzadką widzieć rany na wargach. W przypadku ran takowych zadanych narzędziem iakowym bądź w podłuż bądź w poprzek, używać fię zwykło plaftrow lipkich, ażeby tym

ſpoſobem ułatwić zrośnienie ſię brzegow rany; zaſypuią ſię proſzkiem iakim ſtężaiącym, iak ieſt ſarcocolla, albo też przyprawą z konſolidy, gummy adragantſkiey, i gummy arabſkiey. Lecz ieżeliby rana była zbyt wielka iżby ią niepodobna było tym ſpoſobem leczyć, udać ſię potrzeba do zaſzycia.

Jeżeli poſtrzeżemy ranę na wargach pochodzącą z ſtłuczenia, upadku, lub naprzykład od kuli, przyſpoſobić ią należy doropienia, za pomocą iakowey maści trawiącey, a potym ranę oczyścić, dopiero ſię ta rana złączy za pomocą ciał ſtężaiących iak wyżey, lub za pomocą zſzycia, ieżeli ſię go uchronić nie można.

W przypadku rany na wargach zalecić bardzo należy choremu, ażeby takich tylko używał pokarmow, ktorych nie bardzo potrzeba żuć; za pierwſzym bowiem rzuceniem oka poſtrzegamy, iż ruſzenie wargami, ktore ieſt nie oddzielne od ruchu ſzczęk nie może ſię dziać bez rozſzerzenia kraiow rany. Zakaże ſię mu nawet gadanie częſte, ktoreby też ſamę nieprzyzwoitość pociągnęło za ſobą.

WARGI (Anat:) Albo wargi wielkie, ſą to części końcowe członkow rodzaynych niewiaſt, po między ktoremi znayduie ſię rozpadlina czyli pachwa.

WARGI (Chir.) Tak ieſzcze nazywaią dwa brzegi czyli kraie rany iakieykolwiek.

WARGI (Szt. koń.) Jeſt to ſkora ktorą poſtrzegamy około pyſka. Co ſię tycze ſpoſobow, ktoremi konie ſtaią ſię nieczułemi na uzdzienicę, to czytelnik pod oſobnym artykułem znaydzie patrz Usta (Szt. koń).

VARICOCELE (Chir:) Jeſt to choroba ociekła moſzen, w ktorey żyły tego członka, rownie iak i błony drugiey okrywaiącey iądro (*Dartos*) bywaią nadzwyczaynie nabrzmiałe: ſpoyrzenie i dotknięcie łatwo chorobę tę poznać dadzą. Poſtrzega ſię bardzo łatwo, naczynia moſzen grube i wzdęte pod ſkorą, twardość ich i wielkość daią ſię uczuć, za zbliżeniem ręki. Naroſtki i rozmaite nabrzmiałości tego rodzaiu maią za przyczynę przemaganie gęſtości krwi, ktorey bieg wſtrzymany ieſt w tych częściach: zkąd wynika rozſzerzenie znaczne powłok i żył; ktore dla tey przyczyny ſtaią ſię ociekłemi. Nietrudno ieſt znaleść po wielu Autorach chorobę tę za iedno braną z cercocele, lecz dotknięcie ſamo może łatwo okazać rożnicę tych dwoch chorob. W waricocele naczynia przyczepione do części wyżſzych iądra bywaią twarde, i wielkością podobne do gliſt ziemnych, ktorych nawet poſpolicie maią i kſztałt; bywaią one ieſzcze pomarſzczone tak właśnie iak w ten czas, gdy ſię robak ten kręci, i kurczy, gdy natomiaſt w cercocele wſzyſtkie te ſymptomata cale mieyſca nie maią; dotknięcie ſię niedaie w tey chorobie uczuć iak tylko węzeł wielkości bliſko małego orzecha, w śrzod ſznurka naſiennego.

Varicocele nie pociąga za sobą żadnych wielkich boleści, i owszem choroba ta łatwa iest do wytrzymania; niedoświadcza się w części chorey iak tylko samo ciężenie, i niespokoyność; bawienie długie nasienia w organach właściwych bywa ieszcze także przyczyną tey choroby, iako piszą Autorowie Dykcyonarza Anatomicznego i Chirurgicznego|; naybardziey iey podlegaią ci co żyią niewstrzemięźliwie, ktorzy są otyli i krwiści.

Leczenie Varicoceli zacząć się powinno od kilkokrotnego puszczenia krwi, i trybu przyzwoitego; po tym się na część chorą przyłoży obszerny płatek płotna zwinionego w kilkoro, zmaczany w winie ściążaiącym, i na to przytwierdzi się zawiązanie ktoreby przytrzymywało i uciskało te członki tak iżby krew z większą łatwością płynąć mogła po żyłach. Jeżeli środki te niemaią tego skutku, ktorego z nich oczekuiemy, otworzyć potrzeba żyłę końcem lancetu, a to w mieyscach naybardziey nabrzmiałych, a potym użyć wina ściążaiącego. Starożytni Lekarze nie zwykli byli otwierać żył nabrzmiałych, iakośmy powiedzieli, gdy postrzegali, iż lekarstwa ogolne ktoreśmy wyżey wyłożyli, nie miały żadnego skutku; bardziey się im zawsze zdawało otwierać żyły te w kilku mieyscach kauteryami rzeczywistemi, i kończatemi; lecz mimo tego iż praktyka takowa iest bardzo okrutna, nie przynosi ieszcze tak pomyślnych skutkow iak sposob wyżey opisany.

VARICOMPHALE (Chir.) Jeſt to naroſtek ociekły iakiego naczynia pępkowego. Krew zſiadła w tym naroſtku miewa poſpolicie kolor ſiny. Czuć w nim można bicie podobne do tego, iakiego ſię doświadcza, gdy ſię rozſzerzy lub zerwie arterya. Zwykły ſię naroſtki te rozpędzać iſtotami ſtężaiącemi. Na ten koniec używać można krwi ſmoczey, kąſku Armeńſkiego, ziemi pieczętowaney, i mąki urobioney z białkiem z iaia. Lekarſtwo to przyłożyć ſię powinno na część chorą, i przytrzymać zawiązaniem przyzwoitem. Jeżeli zaś one nie ma doſtatecznego ſkutku tak, iżby potrafiło całkiem uleczyć ten naroſtek, należy go otworzyć nożykiem. Otworzyć ſię zaś powinien wzdłuż, wypuścić ſię z niego powinna krew, na końcach naczyń zrobić kauterye, za pomocą guzika koperwaſowego. Zreſztą poſtąpić ſobie potrzeba tak iak w leczeniu ociekłości w ogolności, maiąc zawſze pilną baczność na ſkład, i położenie pępka.

WĄTROBA (Szt. Lek.) ieſt to gruczoł (*glande conglomerée*) leżący w hypokondrze prawey pod diafragmą, w części epigaſtry, ktory ſię rozciąga aż do hypokondry lewey; poſpolicie ſię on rozciąga nad część wyżſzą ſłabizny.

W wątrobie poſtrzegamy dwie powierzchnie, iednę zewnętrzną lśniącą ſię i wypukłą, drugą wewnętrzną, ktora ieſt wklęſła i chropowata.

Dzielą ią pospolicie na dwie części czyli skrzydła, z ktorych iedno iest prawe, i zowie się skrzydłem wielkim, drugie lewym czyli małym, ktore okrywa część znaczną żołądka.

Wątroba przyrosła iest do dyafragmy czterema ściągłami, koroną i dwoma pobocznemi: iest ona ieszcze wstrzymywana od pnia żyły dętey (cave) i innych części bliskich.

Naczyniami rozchodzącemi się po massie tey wnętrzności są ramifikacye arteryi wątrobney i żyły zwaney *veine porte*. Arterya wątrobna iest odnogą żyły pulsowey podbrzuchowey (*celiaqae*), ktora się rozciąga od aorty ku dolnemu brzuchowi.

Żyła *veine porte* iest pniem uformowanym od zbiegu wszystkich żył odbieraiących krew od wnętrzności zawartych w błonie pokrywaiącey żołądek, iako to z kiszek, mesenteru, epiploonu, śledziony, i worka sercowego. Pieniek tey żyły ktory przenika wątrobę, w części iey wklęsłey, dzieli się na dwie odnogi; iedna z nich idzie w stronę prawą, druga w lewą, ktore potym znowu dzielą się na inne niezliczone ramifikacye, ktore potym nikną i przemieniaią się w maleńkie pakieciki, ktore wielu Anatomikow, nazwało ziarnami soczystemi wątroby (*grains pulpeux du foie*); każdy z tych pakiecikow iest naczyniem prowadzącym żołć. Kanały te ktorych iest niezliczona prawie liczba, kommunikuią z sobą w wątrobie Część iedna łącząc się formuie kanał wątroby, ktory się łączy z kanałem ży-

ły

ły pulſowey przy żołci i formuie kanał żołciowy zwany *cholidoque*, inna część znowu otworow żołciowych ktore zowią *hepaticico ciſtica*, ściągaią żołć do iey oſobnego pęcherza.

Reſzta krwi, ktora niebyła wypotrzebowana, ſpływa do żyły zwaney *cava inferior*, bezśrzednie pod diafragmą za pomocą trzech odnog zwanych żyłami wątrobnemi: nayznacznieyſza z nich przypiera do ſkrzydła prawego, śrzednia do małego, a naymnieyſza do ſkrzydła de Spigellius.

Nayważnieyſze użycie wątroby ieſt do odłączania żołci, iako każdemu ieſt wiadomo.

Liczne poſtrzeżenia dowodą, iż członek ten podlega rozmaitym odmiennościom dosyć ſzczegolnym w iego ſkładzie i kſztałcie. I tak w dziecku maiącym dni dziewięć, ktore umarło z polypa, ktory mu zatkał otwor uſzka prawego, nie znaleziono żadnego śladu pęcherzyka żołciowego; dwie arterye ktore ſię powinny rozdzielać i przechodzić do tego pęcherzyka, rozpierzchały ſię w wątrobie; kanał wątrobny ktory był nadzwyczay wielki, kończył ſię poſpolicie iednym pniem w kiſzce duodenum. Obacz *Hiſt. de l'Academie royale des ſciences 1705, art. 9.*

W ciele zmarłego iednego człowieka, znaleziono wątrobę całkowicie okrągłą, gdy ona poſpolicie zwykła bywać wklęſłą z iedney ſtrony, a z drugiey wypukłą; i oba te ſkrzydła były tak między ſobą ſpoione iż ich nie podobna było oddzielić.

Koniec polory, czyli początek kiſzki duodenum,, przerywał iſtotną maſſę wątroby, i przypierał do niey ściśle, nie znaleziono także w nim pęcherzyka żołciowego; lecz rozmaite naczynka ktore zdawały ſię bydź uformowane od kanałow wyrzutowych i żołciowych ſłużyły w nim zamiaſt tego pęcherzyka, i przeſyłały żołć do kiſzki duodenum przez rozmaite kanaliki; kanał worka ſercowego łączył ſię także w tymże ſamym mieyſcu z kiſzką duodenum.

Człowiek ten miał na ſześć czy ſiedm lat przed ſwoią śmiercią naroſtek twardy, i ſkirowaty, w mieyſcu odpowiadaiącem małemu ſkrzydłu wątroby; lecz z naroſtka tego był uleczony; w nieiakiś czas potym dotknięty był żołtaczką powſzechną, i kolkami ſtraſzliwemi; wſzyſtko co tylko z ſiebie wyrzucał bądź ſtolcem bądź uryną, miało kolor ſzafranu. Wſzyſtko to zdaie ſię pochodzić ze złego cedzenia ſię żołci, i z wady w ukſztalceniu wątroby.

W inney znowu oſobie widziano ſkrzydło małe, daleko ſzczupleyſze niż zwykło bywać, i rozciągało ſię aż do śledziony, ktora zoſtawała w ſtanie przyrodzonym, i w mieyſcu zetknięcia ſię tych dwoch członkow, małe niteczki przyczepiały ie i ſpaiały wraz z ſobą, daleko ściśley. Przedłużenie to zaiſte takowe wątroby rodzi pewne affekcye tey wnętrzności w hypokondrze lewey.

Wątroba podlega rozmaitym chorobom; ktore znowu zrodzić mogą wielką liczbę innych. Chorobami temi ſą obſtrukcye roz-

maitego gatunku, inflammacye, ropienia, otoki, ſkiry, Obacz *w tey mierze te artykuły.*

WĄTROBA ANTYMONIOWA (Mat. Szt. Lek:) Lekarſtwo to złożone ieſt z pomieſzania antymonii crudi z ſaletrą, ktora ſię wyſtawia na praſkanie przez ſypanie do niey węgli rozzarzonych.

Przyprawa ta robi ſię także niekiedy z alkali, i antymonium, topiąc ie wraz, tak podobnie iak ſię robi wątroba ſiarki, topiąc ſiarkę z ſolą alkaliczną.

Wątroba antymoniowa ma kolor rzeczywiſtey wątroby, i ci wſzyſcy, ktorzy ſię robieniu iey przypatrywali, przekonani ſą iż wydaie zapach mocny, i nieprzyiemny.

Szlaki iey (*ſcoria*) ſą nieco bardziey białawe, i nie ſą tak ſpoione iak ſama wątroba; maią zaś własność womitową, purguiącą i dyaforetyczną.

Oddzielaią ſię ſzlaki te od wątroby, na użycie dla zwierząt, i bydła.

Przepiſuie ſię od dwoch aż pięciu drachm wątroby antymoniowey, albo iey ſzlakow, dla konia lub wołu; od iednego aż do trzech drachm dla krowy, świni, lub oſła, a od poł do iedney drachmy dla cielęcia, barana lub kozła.

Wątroba antymoniowa poſiada mniey lub więcey właſności womitowey podług ilości ſaletry użytey do detonnacyi. Przeto ieżeli zamiaſt części rownych ſaletry, i antymonium, weźmiemy np. dwanaście uncyi antymonium, a ſześćnaście ſaletry, będzie-

my mieli lekarſtwo womitowe ſłabſze daleko niż gdybyśmy wzięli części rowne obydwoch: to zaś pochodzi ztąd, że kwaſy mineralne w ogolności wſtrzymuią kauſtyczność antymonii, tak dalece iż możnaby w nim całkiem zniſzczyć własność womitową, powiękſzaiąc ilość ſaletry aż do pewnego punktu, tak iak ſię dzieie w przyprawie *dyaphoretici mineralis*.

Nienależy atoli mniemać, żeby wątroba antymoniowa w ktorey ſkład mniey wchodzi ſaletry niż ſamego antymonium, miała przez to w wyżſzym ſtopniu własność womitową: przeciwnie ieſzcze własność ta daleko w niey ieſt ſłabſzą niż gdy przyprawy te wzięte ſą w częściach rownych; Chymicy znaią doſtatecznie przyczynę tego ſkutku.

Wypada z tego cośmy dopiero powiedzieli, iż ſpoſob na uczynienie wątroby antymoniowey iak naydzielnieyſzym womitowym, zależy na tym, ażeby do tey przyprawy wziąść części rowne antymonium i ſaletry.

Wątroba antymoniowa rzadko kiedy używa ſię w Szutce Lekarſkiey, można iey iednak przepiſywać od iednego aż do ſześciu gran. Używaią iey do przyprawy wina womitowego, i ſzafranu metallicznego, ktore ſą daleko bezpiecznieyſzemi na ſprawienie womitu niż wątroba antymoiowa, i ktorych ſię iak wiadomo, doſyć poſpolicie używa.

WĄTROBA SIARKI ANTYMONIOWA.

Niemożna zrozumieć opiſu tey przyprawy

iak zrozumiawſzy co to ieſt ſzafran metalliczny. Szafran metalliczyny ieſt wątrobą antymoniową ſtartą na proſzek, i obmytą kilkokrotnie wodą ciepłą; za pomocą tych obmywań proſzek ten nabywa ſmaku iałowego, i koloru żołtego, od ktorego bierze nazwiſko *ſzafranu metallicznego*.

Ług tego ſzafranu zawiera w ſobie procz ſoli ſaletrzaney antymoniowey, ktorą niektorzy nazwali ulżywaiącą mineralną (*anodyn mineral.*) prawdziwą wątrobą antymoniową, czyli wątrobą ſiarki antymoniową; gdyż to co właściwie tym nazwiſkiem zwać należy, ieſt częścią ſiarczyſtą antymonii, ktora złączona z częścią alkaliczną ſaletry, formuie wątrobę ſiarki, ktora ma w ſobie część roztworzoną regułu antymoniowego.

WĄTROBNE (Lekarſtwa.) Starożytni Lekarze uſtanowili klaſſę tę lekarſtw, tak iak uſtanowili cefaliczne, bechiczne, żywotne &c.

Przez lekarſtwa wątrobne, rozumieli oni lekarſtwa te, ktore przez wlaſności ſzczegolne leczyły affekcye wątroby.

Scholaſtycy dziſieyſi odrzucili całkiem klaſſę lekarſtw wątrobnych, i liczą ie razem w klaſſie żołądkowych, roztwarzaiących, koiących &c. Lecz mowiąc z P. *Lieutaud*, niebędziemy ſię lękać wyrzec na fundamencie rozmaitych poſtrzeżeń, ktore czytamy w licznych dziełach nayſławnieyſzych praktykow, iż lekarſtwa wątrobne ktore Starożytni Lekarze zachwalali, zaſługuią ſprawiedliwie na tę zaletę, i ſą

bardzo pożyteczne w leczeniu chorob wątrobnych, bądź, że te choroby dotykaią, tkankę naczynkową tey wnętrzności, bądź że one zależą od wady humorow ktore ią oblewaią.

LEKARSTWA WĄTROBNE PROSTE.

Lekarftwemi wątrobnemi fą korzenie kobylego fzczawiu, papawy, cykoryi, pfiey pafzy, kofmaczka, oftrożki, poziomkowe, paprotki, paproci &c, liście cykoryi, papawy, kobylego fzczawiu, kofmaczka, rutki ptafzey, chmielu, trzebuli, wątrobnika. bożego drzewka, piołunowe, małey centurzyi, warzęchy, rzerzuchy wodney, poroftu wątrąbnego &c, limonie, cytryny, kinkina, fantał, gummilaka, ammoniak; ftonogi, raki rzeczne, iafzczurka, mydło, wody mineralne z Paffy, z Forges, z Cranfac, ze Spa, z Vichi, Bareges, Balaruckie &c. Saletra, borax, i żelazo; woda podrożnikowa, fałaciana, z rutki ptafzey; fyrop podrożnikowy złożony zrumbarbarum, fyrop profty cykoryowy, tudzież kapillorkowy, piołunowy, i przeciw fzkorbutyczny; wyciąg z rutki ptafzey, z rubarbarum, piołunu, gencyany; fzafran marfa roztwarzaiący, fol Glaubera, wayfztynowa, i krzęcinkowa; tartarus vitriolatus, tartarus martialis, æthiops mineralis, antimonium diaphoreticum, fól de duobus, terra foliata, tartari, ftonogi preparowane &c.

Nienależy lekarſtw tych używać bezwzględnie w chorobach wątroby, ktore zaiſte mieć mogą rozmaite przyczyny; ale należy po między niemi czynić wybor, a co ieſzcze większa, nie należy ich używać iak tylko w czaſach przyiaznych; gdyż bez tey uwagi; łacno każdy zrozumieć potrafi iżby przynaymniey były bez pożytecznemi.

Wreſzcie przyprawuią ſię z tych rozmaitych ciał, ktoreśmy dopiero wyliczyli, infuzye, tyzanny, apozemy, buliony, proſzki, kąſki, opiaty, pigułki podług prawideł Sztuki Aptekarſkiey.

WĄTROBNIK (Bot.) To nazwiſko nadane ieſt od Lekarzy wielku roślinom rożnego między ſobą gatunku. My mowić tu tylko będziemy o dwoch gatunkach.

Wątrobnik drzewny inaczey zwany wątrobnikiem dębowym (*lichen arboreus, ſive pulmonaria arborea.* J. B.) wyraſta na pieńkach dębowych i innych drzew leśnych, niekiedy także na kamieniach; liście ma twarde, ſuche, koloru popielatego; popſtrzone centkami białemi, i małemi dziurkami, ktoreby poczytać można za dziurki wygryzione od robactwa, i doſyć mocne.

Smak iego ieſt gorzki, i nieco ſtężaiący; policzony ieſt w rzędzie lękarſtw rannych, ktore ſię używaią wewnętrznie, i zewnętrznie, lecz ſzczegolniey bywa przeznaczany na choroby płuc, i od tego przymiotu nadane też ma ſwoie nazwiſko. Jednakże mało ieſt Lekarzy, ktorzyby go przepiſywali, a wielu

bardzo go mało uważaią i ſzacuią; może iż to czynią nie bez przyczyny.

Używaią go w ſubſtancyi aż do pół drachmy, i do dekoktow w dozie od dwoch drachm do pół uncyi.

Wątrobnik poſpolity *Hepatica terreſtris Gerardi; hepatica fontana, ſive lichen petreus latifolius* C. B. P. Roślina ta daleko ieſt mnieyſza od poprzedzaiącey, rośnie w cieniu po mieyſcach wilgotnych; czepia ſię kamieni, i ma wielką liczbę korzeni krotkich, i ſzczupłych.

Liſtki iey ſą nieco pomarſzczone, i właśnie ſkładaią ſię niby z tkanki brozdziſtey, ſą ſoczyſte, zielone od ſpodu zapachu pieprznego, ſmaku oleynego, i tłuſtego, doſyć nieprzyiemnego.

Gatunek ten wątrobnika ieſt ranny, i przykładaią go ſkutecznie na rany w hemorragiach; ieſt on także dobrym lekarſtwem w echymozach czyli ſiniakach: zalecaią go także w zatkaniach wątroby, i innych wnętrzności; niektorzy liczą go w rzędzie czyſzczących, i zalecaią iego używanie w chorobach ſkornych; iak ranny zalecany także bywa we phtyzyi.

Wchodzi także w ſkład ſyropu cykoryowego, ktory bardzo ma wielki ſzacunek w chorobach wątrobnych. Przepiſuią go w dekokcie, biorąc go od pół aż do całey garści na ieden bulion albo do iednego funta wody.

WAYSZTYN (Mat. Szt: Lek.) *Tartarus, tartarum officinarum*. Jeſt to iſtota ſolna, twarda, ſmaku kwaśnego, nieco od-

razliwego, ktora ſię oſadza na dnie i po bokach naczyń napełnionych winem, i ktora ſię odłącza od nich przez zeſkrobanie. Dwa iego znayduią ſię gatunki, biały, i czerwony. Pierwſzy formuie ſię z win białych rodzących ſię w rozmaitych kraiach. Niektore kantony Niemieckie doſtarczaią go bardzo obficie do Montpellier. Farbierze ktorzy go bardzo używaią ſprowadzaią go z Florencyi. Wayſztyn czerwony otrzymuie ſię z win dolnego Langwedoku, Prowanckich, i Włoſkich. Biały przekładany zawſze bywa nad czerwony, dla tego iż mniey w ſobie zawiera cząſtek obcych; gdyż wayſztyn czerwony nierożni ſię od białego tylko w tym, iż wiele w ſobie zawiera cząſtek farbuiących wina czerwonego, co ieſt iſtotą cale obcą w ſkładzie wayſztynu właściwego.

Wybierać potrzeba wayſztyn biały ten, ktory ieſt ciężki, twardy, ktory na ſwoiey powierzchni, lub ścianie przypieraiącey do wina, zieżony ieſt malenkiemi kolcami naſztałt kryſztałow; i ktory w załamaniu nie pokazuie ſię drziurkowatym, i gębczaſtym, ani też zmieſzanym z ziemią; ale ktorego maſſa ieſt zbita, twarda i połyſkuiąca ſię. Wayſztyn otrzymywany z win ieſt nieczyſty, wynaleziono zatym ſpoſob oczyſzczania go z części wyciągowey ktorą przy ſobie zatrzymuie. Chimicy radzą, ażeby go utrzyć na proſzek gruby, potym go roztworzyć w wodzie wrzącey, przecedzić i wyparować; i to każą kilka razy powtorzyć. Lecz wayſztyn tak mało ſię roztwa-

rza, iż natychmiaſt opada na dno iak ſkoro rozciek oſtygnie; przeto bardzo ieſt trudno otrzymać go w ſtanie czyſtym przez takowe poſtępowanie. W Montpellier trą grubo wayſztyn za pomocą młynka, potym go nieco obmywaią ażeby oddzielić od niego ſzlam, ktory poſpolicie przyczepiony do niego bywa, potym dopiero robi ſię z niego ciaſto i to warzy ſię w wodzie; gdy woda zaczyna wrzeć, rzucaią do niey pewień gatunek ziemi, ktora ſię bliſko Montpellier znayduie, i ktorą zowią *merviel.* Jeſt to gatunek gliny, ktora ſię cale nie łączy z kwaſem wayſztynowym, tak iak ziemie wapienne; lecz ſię łączy z iego częściami tłuſtemi, i wraz z niemi opada na dno, zoſtawuiąc ſam czyſty kwas w kolorze białym wyſokim. Zlewa ſię potym likwor ten czyſty, ktory w ſobie trzyma cząſtki roztworzonego wayſztynu, i wyſtawia ſię na ewaporacyą; w tey operacyi formuie ſię przy powierzchniey błoneczka, ktorą zowią kremortartary: błonka ta nie rożni ſię cale od krzyſztałow oſiadaiących i formuiących ſię na dnie naczynia; tak dalece iż trudno ieſt rozrożnić iedno od drugiego.

Wayſztyn tak wyborny ieſt właściwą ſolą obośpolną. Nie ieſt on dziełem fermentacyi tak iak dawniey mniemano; gdyż P. *Rouelle młodſzy* otrzymał go z iagod świeżych to ieſt z wina ſłodkiego. Jeſt to ſol właściwa ciałom lipkim. Jakoż tamaryndy zawieraią w ſobie ſol właściwą ktora co do natury ſwey zdaie ſię zbliżać do wayſztynu, albo raczey ieſt tąż ſamą ſolą. Tak iak

wayſztyn bardzo ſię mało roztwarza w wodzie; i na ogniu podobnyż wydaie zapach. Wayſztyn ieſt ſolą obośpolną drugiego rzędu. *P. Rouelle* nazywa ſolą obośpolną ſolą ſolną, albo ſrzednią kombinacyą kwaſu z inną iaką materyą, ktora iey nadaie poſtać ſtałą. Dzieli on ſole obośpolne na trzy klaſſy. W pierwſzych umieſzczone ſą ſole obośpolne doſkonałe, w ktorych tak kwas iako i zaſada tak utraciły ſwoie przymioty, iż iuż żadnego ich znaku nieokazuią. Nieodmieniaią bynaymniey koloru błękitnego tynktur roślinnych, i nieburzą ſię z kwaſami, ani ſolami alkalicznemi. Druga klaſſa zaymuie ſole, w ktorych przemagaią kwaſy. Sole te ſą bardzo rozpłynne, burzą ſię z ſolami alkalicznemi, i farbuią czerwono ſyrop fiałkowy. Do trzeciey należą te, w ktorych kwas nie tylko nie ieſt w zbytecżney ilości, ale go ieſzcze ieſt mało; ſole takowe prawie ſię cale nieroztwarzaią, przemieniaiąc w zielony kolor tynktury roslinne fioletowe, i burzą ſię z kwaſami. Wayſztyn powinien bydź umieſzczony w klaſſie drugiey. W rzeczy ſamey burzy ſię on z ſolami alkalicznemi, łączy ſię z niemi i ſkłada ſole obośpolne. Farbuie czerwono ſyrop fiałkowy, co w nim okazuie bytność kwaſu. Lecz przeciwnie właſnosci powſzechney ſoli do tey klaſſy należących z wielką trudnością roztwarza ſię w wodzie, tak dalece, iż potrzebuie dwadzieścia ſiedm razy tyle wody, ażeby ſię mogł w niey roztwarzać i żeby na dno nieopadał; roztworzenie wayſztynu bywa zawſze mętne, gdyż ſol tu w miarę

oziębiania ſię wody opada na dno. Wayſztyn złożony ieſt z kwaſu przeſycaiącego, z trochy oleiu, ktoremu podobno przypiſywać należy to trudno roztwarzanie ſię, z znaczney ilości powietrza, ktore ſtanowi bliſką trzecią część iego ciężaru, i zaſady alkaliczney, ktorą ieſt alkali roslinne.

Mniemano przez długi bardzo czas, że alkali wayſztynowe ieſt dziełem ognia. Lecz nie tak ieſt, ieſt ono owſzem zawarte w tey ſoli; i to ieſt prawda, ktorą liczne doświadczenia PP. *Margraaf* i *Rouelle* naydokładniey wyiaśniły. P. *Rouelle* kazawſzy warzyć wayſztyn w proſzku z wapnem, otrzymał prawdziwy kamień od apertur. P. *Margraaf* roztworzywſzy wayſztyn w wodzie wrzącey, w ktorą potym naſkrobał kredy otrzymał ług, ktory zapomocą kwaſu ſaletrzanego dał prawdziwą ſaletrę, iako otym praſkanie czyli detonacya iey na ogniu przekonały, tudzież kryſztały iey w kſztałcie igieł obdłużnych, iey dyſtyllacya i. t. d. To zatym alkali nie ieſt dziełem ognia, ale owſzem znayduie ſię zawartą w wayſztynie i roślinach; ono to ſłuży za zaſadę ſaletrze, iakiey doſtarczaią burak, wołowy ięzyk, pomurnik, *corona ſolis*; w wayſztynie zwanym *vitriolatus*, w ſoli febrylney de Silvius, ktorą rodzi piołun i chmiel. Lecz możnaby ieſzcze mieć iakowe wątpliwości, i możnaby mniemać, że wrzenie iakie tu upatruiemy, nie czym innym ieſt, iak tylko deflagracyą, ieżeli P. *Margraaf* nie używſzy pomocy ognia, przez ſamą kryſtallizacyą nie otrzymał z pomieſzania dwoch

gran kremortartary, i tyleż kwaſu ſaletrzanego, kryſztałow obdłużnych ſaletranych, ktoreby praſkały na ogniu.

Rzadko i mało kiedy używa ſię wayſztyn ſam przez ſię w ſztuce lekarſkiey, iako purguiący. Używaią go zaś bardzo w farbierniach. Kunſzta w ogolności wielkie mu winny ſą pożytki. Kapeluſznicy używaią go na nadanie kapeluſzom barwy: ponieważ ſierść zwierzęca nie mięknieie w wodzie wrzącey, ażeby więc przywieść wody do tego ſtanu, iżby przyiąć mogła ſtopień ciepła potrzebny na zmiękczenie ſierści, przydaią do niey wayſztynu, ktory powiękſza iey gęſtość, i nadaie iey ſpoſobność przyięcia większego ſtopnia ciepła, nad ten, ktory w ſtanie naturalnym zoſtaiąc przyiąć może.

Wayſztyn czyſzczony, czyli kremortartary używane bywa ſkutecznie w ſztuce lekarſkiey na gorączki pieczące, we wſzelkich gatunkach obſtrukcyi, mieſzaią ie bardzo ſzczęśliwie do purganſow łagodnych za podnietę. Wiedzieć potrzeba, iż żeby ie roztworzyć, użyć należy wody wrzącey. Kremortartary używane częſto bywa do zſiadnienia mleka, to ieſt do robienia ſerwatki. Kremortartary wchodzi także do opiatow przeciw-gorączkowych, roztwarzaiących, i purguiących. Wchodzi ieſzcze do proſzku cornachina, do proſzku purguiącego na podagrę, do konſerwy z roż czerwonych i proſzku temperuiącego Stahla.

Alkali wayſztynowe ieſt kauſtykiem bardzo oſtrym, i bardzo gwałtownym: przeto

też rzadko kiedy przepiſuią go wewnętrznie, lubo niektorzy przypiſuią mu właſność pędzącą. Mieſzaią go niekiedy z purganſami, bądź dla ożywiedzenia nim cząſtek żywicznych, bądź dla wſparcia ich działania, i roztworzenia humorow lipkich, i grubych. Przepiſuią go w dozie dwunaſtu gran aż do poł drachmy. Należy go roztworzyć w wielkiey ilości wody, z boiaźni, ażeby przez ſwoią oſtrość nie kaleczył błony gardła, i żołądka.

Robią także tynkturę z ſoli wayſztynowey, za pomocą ſpirytuſu winnego, ktorą niektorzy bardzo zachwalaią. Bierze ſię ſol tartarowa ſkalcynowana bardzo gorąca, i prawie topiąca ſię, i na tę nalewa ſię ſpirytus winny: i to wſzyſtko trawić ſię tak powinno przez kilka dni. Spirytus winny nabywa koloru ſzafranowego ciemnego. Oddziela ſię go potym od reſzty ſoli pozoſtałey, i zachowuie do użycia. Spirytus ten czyli ta tynktura zawiera w ſobie nieco cząſtek ſoli alkaliczney. Daią go w rozczynie przyſtoſowanym od dzieſięciu kropel, do trzydzieſtu. Służy on w Chymii, do wyciągania tynktur ſiarczyſtych, i oleynych z minerałow, roślin, i zwierząt.

WAYSZTYN MARCYALNY, czyli STALONY. (Mat. Szt. Lek.). Ta przyprawa ieſt kryſztałem wayſztynu zmieſzanym z częścią naybardziey roztwarzaiącą ſię żelaża. P. *Baron* w ſwych notach przydanych do Chymii P. *Lemery*, radzi na zrobienie tey ſoli, wziąść zamiaſt rdzy żelazney opiłkow

ſtalowych czyſtych i miałkich; gdyż mowi on, opiłki maiąc ieſzcze wſzyſtką ſwoię materyą palną (*phlogiſtique*) daleko ſię z większą łatwością roztwarzać daią kwaſowi wayſztynowemu, i łatwiey udzielić mu mogą ſwey własności ſtężaiącey niż rdza. Otrzymuią poſpolicie ſol tę przez warzenie, i krystallizacyą; można iednakże zamiaſt kryſtallizowania wayſztynu roztworzonego, wyparować wilgoć likworu aż do ſuchości, ſkąd pozoſtanie proſzek ſzarawy, ktory mieć będzie też ſame własności co i kryſztały. Naylepſzy ſpoſob przepiſywania tey ſoli ieſt dawać ią w kąſku, zmieſzawſzy ią w kawałku konſerwy przyſtoſowaney. Jeſt to lekarſtwo na obſtrukcye wątroby, mezenteru, i śledziony; doza iego ieſt od piętnaſtu gran, do dwoch ſzkrupułow.

TYNKTURA MARSA WAYSZTYNOWA. (Mat. Szt. Lek.): Jeſt to ſol rozpływna maiąca zaſadę metalliczną, czyli ieſt to kombinacya kremortartary z żelazem. Warzy ſię ſześć uncyi opiłkow żelaznych, i funt ieden kremortartary utartey na proſzek w dwunaſtu, albo piętnaſtu, funtach wody, przecedza ſię likwor przez bibułę, i paruie aż do zſiadłości ſyropu płynnego; przydaią do tey tynktury iednę uncyą ſpirytuſu winnego, ażeby zapobiedz pleśnieniu iey. Jeſt to przyprawa roztwarzaiąca bardzo dobra, leczy ona obſtrukcye naybardziey zaſtarzałe: daią iey w dychawicach, w zatrzymaniu mieſiączek, i w innych chorobach rodzących ſię z obſtruk-

cyi; doza iey ieſt od iedney drachmy, do poł uncyi, w trunku przyſtoſowanym.

WAYSZTYN ZELAZNY ROZPŁYNNY. *Tartarus martialis ſolubilis.* (Mat. Szt. Lek.) Jeſt to przyprawa z tynktury wyżey opiſaney, z tartarem rozpływnym, o ktorym zaraz powiemy. Jeſt to zatym mieſzanina dwoch rożnych między ſobą gatunkow ſoli obopolnych, czyli wayſztynow roztwarzaiących ſię, ieden za pomocą ſoli alkaliczney ſtałey, drugi za pomocą żelaza.

Wayſztyn ten marcyalny, ma też ſame przymioty co tynktura marſa, lecz wſtopniu niżſzym, gdyż ona uczeſtniczy z własności ſoli roslinney, albo tartari tartariſati, ktory ieſt przymieſzany do niey, i ktory temperuie, i łagodzi zbyt wielką ſtężałość, ktorąby miała tynktura marſa ſama przez ſię wyparowana. Przepiſuią wayſztynu tego od dzieſięciu gran, do poł drachmy w bulionie, albo w innym iakim likworze przyſtoſowanym, albo nakoniec w tabliczkach.

WAYSZTYN ROZPŁYNNY. (Mat. Szt. Lek.) *Tartarus ſolubilis, ſal vegetale, tartarus tartariſatus.* Roztwarzaią ſię kryſztały wayſztynowe w wodzie wrzącey, i ta wylewa ſię na alkali; albo ziemię chłoniącą (*terre abſorbante*) poki ſię aż nie przeſtanie burzyć, i poki kryſztały wayſztynowe nie opadną na dno nie roztwarzaiąc ſię. Wyparować należy tę ſolucyą, i wyſtawić na mieyſce chłodne do kryſtallizacyi. Znaydą ſię po bokach naczynia, i na iego dnie

kryſztały zlepione między ſobą, ktore maią kſztałt rownoległościanow ſpłaſzczonych. I tę to ſol niektorzy Chimicy nazwali wayſztynem rozpłynnym.

Sol ta ieſt purganſem bardzo łagodnym, albo laxatywem, ktore dawniey bardzo było w modzie; przepiſywano iey w dozie poł uncyi, albo w całey do kwarty wody rzeczney. Wchodzi ona dziś ieſzcze do lekarſtw podłych: w dozie od iednego ſzkrupułu do dwoch drachm. Przepiſuią ią także w bulionie, albo w dwoch funtach apozemow roztwarzaiących na purgans: i na ow czas purguie łagodnie i bez rznięcia.

WAYSZTYN WOMITOWY. (Mat. Szt. Lek.) *Tartarus stibiatus*, *tartarus emeticus*. Jeſt to przyprawa antymoniowa zrobiona z iego wątroby i ſzkła antymoniowego, wziętych w częściach rownych, z dwa razy tyle kremortartary. Wymiotowe to ieſt naylepſze i naypewnieyſze ze wſzyſtkich. Spoſob naypewnieyſzy dawania emetyku antymoniowego ieſt, ażeby go roztworzyć w dwoch lub iednym połknięciu wody w dozie dwoch do czterech gran, gdy chcemy wzbudzić womit ſkuteczny. Wiedzieć bowiem potrzeba iż zbytnia wielość rozczynu przytępia iego ſkutki; rownie iak gdy dane będzie w zbyt małey dozie iak naprzykład w dozie iednego, połowy, lub czwartey części grana, w ten czas bowiem męczy zbytecznie nie mogąc wzbudzić womitu: należy zatym zachować ściſły środek *aurea ſervetur mediocritas*. Własność ta

womitowa tey przyprawy, czyni ią lekarſtwem ſzczegolnym i naypewnieyſzym we wſzyſtkich chorobach pochodzących z pełności żołądka; działa ona nie wątpliwie na nerwy, i dla tego przekładana bywa nad wſzyſtkie inne womitowe lekarſtwa, gdy idzie o ſprawienie wſtrząśnienia zbawiennego, iak potrzeba we wſzyſtkich chorobach ſamych. Jeſt to wielka prezerwatywa w chorobach inflammatycznych: Wyprożnia ona dzielnie nieczyſtość czyli piaſek z pierwſzych naczyń, i zapobiega złym ſkutkom, ktoreby przeyście iego do kanałow dalſzych ſprawić mogło. Nigdy w przepiſywaniu lekarſtwa womitowego nienależy przeſtępować tego prawidła, ktore oyciec ſztuki lekarſkiey zoſtawił: *in principiis non purgandum, niſi materia turgeat.* I dla tego też dziwić nam ſię nie trzeba, iż ſtarożytni, ktorych lekarſtwa purguiące wſzyſtkie były mocne, bardzo byli oſtrożnemi w onych prepiſywaniu, gdyżby one mogły niewątpliwie wielkie przynieść ſzkody. Z drugiey ſtrony, gdy Hipokrat piſze *niſi materia turgeat, raro vero turget,* nie rozumie przez to iak tylko piaſek w pierwſzych naczyniach. I w tym to rozumieniu propozycya iego ieſt prawdziwą; wſzyſcy dziſieyſi lekarze zgodzą ſię w tym, gdyż ich lekarſtwa womitowe, i purganſe lekkie, od ktorych zaczynaią leczenie chorob, nie niſzczą iak tylko komplikacyą, ktorąby rodził piaſek w pierwſzych naczyniach, lecz nie wſtrzymuie bynaymniey choroby od przechodzenia przez wſzyſtkie ſwoie peryody. Way-

ſztyn womitowy ſtaie ſię roztwarzaiącym, przeiſtaczaiącym, i dyaforetycznym gdy ieſt przepiſany w enemie, i ſpoſobem tym adminiſtruią go w chorobach zgniłych, gdy idzie o wſparcie wyprożnienia.

WĄZ. *Serpens*. Jeſt to gatunek zwierząt iadowitych, dzielący ſię na liczne rodzaie. Zlewaią one do rany, ktorą przez ukąſzenie robią, likwor iadowity, ktory zmieſzawſzy ſię ze krwią, działa mniey lub więcey gwałtownie podług ſwey odmienney natury. Ludzie ukąſzeni umieraią niekiedy w kilka minut, niekiedy w kilka godzin, a niekiedy znowu w kilka dni W podobnych przypadkach chorzy wpadaią nayprzod w mdłości, rana ſtaie ſię boleſną, gorącość bardzo żywa; a co ieſt ſzczegolnieyſza, że ieżeli oſoba ukąſzona od węża zmoknie czyli to od deſzczu czyli przechodząc przez wodę, rana ſtaie ſię daleko trudnieyſzą do uleczenia, i chory doświadcza w niey bolu przez reſztę dni ſwoiego życia.

Lekarſtwami nayprzyzwoitſzemi, i naypomocnieyſzemi w ukąſzeniu węża ſą alexitery, kordyały, i potne; ſpirytuſy lotne, iak ieſt ſpirytus z ieleniego rogu, burſztynowy, albo ſoli ammoniackiey pomagaią bardzo w podobnym razie. Woda *de Luce* nadewſzyſtko ſzacowaną ieſt naybardziey.

Wąż poſiada także rozmaite właſności lekarſkie. Jeſt on bardzo wybornym lekarſtwem od ukąſzenia tegoż ſamego rodzaiu zwierząt, pomaga także w gorączkach, i w oſpie ziadliwey, w chorobach zarazliwych, w niektorych wadach krwi, okazuiących ſię

na ſkorze, iak ieſt świerzb, liſzaie &c. Daią ſerce albo inną iaką część węża w proſzku w kieliſzku wina. Robią z nich buliony *in balneo mariæ*, ktore pomagaią w rozmaitych przypadach. *Patrz* Jaszczurka.

WCIĄGAIĄCE. (Anat.) (dziurki.) Otwory wciągaiące rozrzucone ſą po całem ciele. Przez teć to otwory przechodzą lekarſtwa, ktore przykładamy zewnętrznie. Może iż przez pory wchodzi część powietrza chłodzącego krew. Naczynia mleczne ſą naczyniami wciągaiącemi, przez wzgląd na chil.

WĘDZIDŁO. (Szt. Kon.). Jeſt to nieiaki gatunek wędzidła, ktore wkładaią koniowi w pyſk, ażeby mu wzbudzić płynienie śliny. Składa ſię ono z trzech połow wielkich obrączek zakrzywionych w poł owalu nieiednakiey wielkości; naymnieyſze wkładaiąc w naywiękſze, ktore mieć powinno wyſokości poł ſtopy. Wędzidło bardzo ieſt użyteczne w gorączkach końſkich. *Patrz* Gorączka. (Szt. Hod. Byd.)

WĘGIEL. (Szt. Lek. Prezerw.) Wſzyſtkie rośliny wyſtawione na działanie ognia, a potym zalane lub przyduſzone przemieniaią ſię w węgiel. Węgiel ten wrzucony powtornie do ognia zaymuie ſię z łatwością, i trawi ſię w nim bez dymu. Lecz wyziewa z ſiebie wapor ſubtelny, ktory ſprawić może przypadki nayokropnieyſze dla zwierząt,

ktore go w siebie wciągaią, w mieszkaniach zwłaszcza ciaśnych i zamkniętych.

Wapor ten iest materyą palną ulatuiącą przez działanie ognia, ktora niebyła strawiona w pierwszym paleniu materyi węgla, ale została zawarta w otworach węgla pod postacią kopcia dymnego. Ten to flogistyk zrodzić może w iednym momencie śmierć, iako tego bardzo często nieszczęśliwie doświadczono.

Węgiel kopalny, albo ziemny, wyziewa także rownie wapory śmiertelne: będziemy o nich mowic niżey wyłożywszy wprzod skutki węgli palonych zdrzewa.

Niemasz prawie takiey zimy w ktoreyby doświadczenie nie okazało nowego dowodu skutkow szkodliwych i śmiertelnych węgli: nieszczęście to iest bardzo pospolite zwłaszcza w miastach, w ktorych drwa drożey kosztuią. Rzemieślnicy zostaiący w niedostatku, szukaią sposobow uchronienia się zimna srzodkami naymniey kosztuiącemi. Zamknięci w ciasnych komorach, nieogrzewaią ich tylko węglami, i częstokroć odbieraią razy okropne i śmiertelne nawet nad spodziewanie.

Historya Rzymska świadczy, iz Cesarz *Jovinius* zaduszony był od waporow z węgli i że *Marius* zgubił *Kwinta Katulla* tym rodzaiem śmierci. Pisarze dawni i dzisieysi pełno nam takowych postrzezeń zostawili. Znayduiemy ie w dziełach *Galiena*, *Marcella Donata*, *Volchiusa*, *Solenandra*, *Amata Lusitana*, *Lassiusa*, *Lancisi*, *Ramazini*

Pamiętniki także Akademii Paryſkiey wiele ich nam ieſzcze podały.

Rok 1768 ſzczegolniey pamiętny ieſt temi nieſzczęściami. Owoz iedno z nich, ktore ſię prawie w oczach naſzych trafiło, i w ktorym chora dla tego tylko uniknęła śmierci, że ią wcześnie ratowano. Pewien kupiec brał kąpiele domowe w Liſtopadzie: Kucharka iego rozegrzała mu wodę zarzewiem z pieca piekarſkiego, ktory rozpaliła w walcu. *Patrz* KĄPIEL. Kąpiel miała bydź naypoźniey gotowa na godzinę ſiodmą, potrzeba więc było rozniecić ogień bardzo rano Pewnego dnia, bądź że dzień był zimnieyſzy, bądź dla ociężałości niewiaſta ta zamknęła ſię w gabinecie, w ktorym była owa kąpiel. Ogień ſię zaiął, wapor zaczął ulatywać; wkrotce niewiaſta owa zoſtała rażoną, tak iż niemiała nawet czaſu zawołać. Kupiec wſtaie chcąc iść do kąpieli. Lecz naprożno, kołace i woła na ſwoię ſłużącą: ta ſię nieodyzwa, a drwi wewnątrz były zamknięte. Po długich uſiłowaniach nareſzcie drzwi odbito, i znaleziono dziewczynę ową rozciągniętą i nieżywą. Wyciągniono ią z owego gabinetu; ratowano ią iak tylko można było: i ledwie w połtory godziny przyſzła do ſiebie cokolwiek.

Pewien piekarz wybrawſzy z pieca zarzewie wrzucił ie do piwnicy dla ugaſzenia tak iak robią ci wſzyſcy, ktorzy podobnie handluią węglami. Zarzewie to bez wątpienia muſiało zle wygaſnąć, i trzy oſoby naſtępnie ſchodząc do owey piwnicy utraciły

życie, tak iż im go nazad przywrocić żadną miarą niemożna było.

Wapory z węgli nie zawſze ſkutki ſwoie wywieraią tak nagle iakeśmy w powyżſzych poſtrzeżeniach nadmienili. Są pewne okoliczności, w ktorych można ſię uchronić niebeśpieczeńſtwa; lecz ſą znowu inne, w ktorych chorzy natychmiaſt wpadaią w letarg, albo apoplexyą. Gdy nieſzczęście to pociąga zaſobą ſkutki nagle, ieżeli dany będzie ratunek wczeſnie, prawie zawſze zoſtaie ſię iakaś ſłabość ciężka, iak ieſt zołtaczka, bol głowy &c. Niektore oſoby doświadczaią mdłości, gdy w pokoiu, w ktorym ſię one znayduią palą węglami. Ja ſam, piſze Autor, dotknięty byłem w roku 1764. zołtaczką powſzechną, dla tego iż kazałem poſtawić pod ſtolik, u ktorego piſałem węgle rozżarzone. I odtąd ſkoro mi ſię odor podobny zdarza wciągnąć w ſiebie przypadkiem, czuię bol głowy nieznośny, i mdłości.

Skutki okropne, ktore za ſobą pociągaią wapory z węgli zależą; 1) od zbyt wielkiego ſtopnia ciepła, 2) Z utraty ſprężyſtości powietrza, ktore wyziewy te napełniaią. 3) Z wyziewow ſiarczyſtych, ktore wychodzą z maſſy węglaney, i ktore ſą żywiołem ognia. Gorącość zbyt wielka zgęſzcza płyny podług doſtrzeżeń *Boerhaavego*; powietrze wewnętrzne niezmiernie rozſzerzone, niemoże iuż bydź utrzymane od naczyń, i pokazuie ſię przy ich otworach, pod poſtacią bulek, ktore niedozwalaią płynienia rozciekom; ſkąd rodzą ſię affekcye ſpaſmo-

dyczne bardzo okropne; a nawet i śmierć ieżeli niewyidziemy, i niebędziemy oddychać powietrzem, ktoreby potrafiło ochłodzić płuca. Można nawet zostać zaduszonym natychmiast, ieżeliby wapor siarczysty podniosł się do piętnastego tylko stopnia *na ciepłomierzu Reaumura.*

Wolskowie zgubili kilku obywateli Rzymskich samą gorącością w izbach tych, w ktorych ich zamkniętych trzymali. Lubo węgle nie wydaią z siebie żadnego dymu, iest atoli rzeczą do prawdy podobną iż się z nich unosi wielka ilość wyziewow, ktore nawet postrzedz można wystawiwszy na słońce fasiekę napełnioną węglami zarzącemi. Wapor ten to ma do siebie szczegolnieyszego, iż wiele pochłania powietrza, i to iest rzeczą, tak prawdziwą że *Hauxbée* sławny fizyk Angielski zamknąwszy zwierzęta w powietrzu napełnionym temi wyziewami, ktore iednakże niebyło zbyt gorące, widział iż padały tak iak nieżywe w czasie krotszym od iedney minuty drugiey. Doświadczenia *Boylego* i *Staira* tegoż samego dowiodły. Ci dway Autorowie postrzegli iż węgle gasły pod recypiensem u Powietrzociąga (*Machine Pneumatique*) gdy inne istoty w czasie takimże samym utrzymuią się ieszcze przy płomieniu. To nie pochodzi iak tylko ztąd, że materya palna węgli nie może ulecieć, i nabydź działania od powietrza, gdy iey nie iest dopuszczony przystęp tego płynu w naczyniu ogołoconym z niego: węgiel przeto zostanie zawsze węglem, i iego materya palna nie potrafi ulecić. Do-

wiedziono iest że im ciało iakie więcey ma materyi palney, tym więcey wciąga w siebie i pochłania powietrza, i tym bardziey psucie w nim rownowagę, ieżeli na mieysce ubytego nie spłynie nowa iego ilość: i ztegoć to niedostatku powietrza swieżego w izbach, w ktorych palą węgle rodzą się po wielkiey części przypadki te, ktoreśmy wyżey wyliczyli: nakoniec przymioty szkodliwe tych wyziewow reszty tych nieszczęść dopełniaią.

Gdy powietrze utraci swoię sprężystość, nie może iuż więcey działać na płuca: *Patrz* ODDYCHANIE. Niemasz iuż na ow czas rownowagi między powietrzem atmosferycznym, a powietrzem, ktore w sobie zamykaią płyny: bieg zatym krwi w krotce się musi opaźniać a wreszcie całkowicie niknąć. Ztąd pochodzą mdłości, palpitacye, i sen apoplektyczny, w ktory wpadaią ludzie nieszczęśliwi wystawieni na wapory, o ktorych tu mowiemy. Za otworzeniem ciał tych ludzi znayduią się pospolicie kiszki dziwnym sposobem rażone, naczynia głowy niezmiernie zatkane, płuca pokryte plamkami czarniawemi i gangrenowemi. Wyłożenie tych skutkow bardzo iest łatwe. Skoro uciążanie powietrza atmosferycznego niebędzie rowne oddziaływaniu powietrza wewnętrznego, płyny nieznayduiąc iuż oporu, wymykaią się i ściągaią bezporządnie do części naysłabszych, z ktorych iuż powracać nazad do serca nie mogą dla bezczynności naczyń, w ktorych one są zawarte. Wypada zatym koniecznie, iż soki te muszą

ſię pſuć w ramifikacyach włoſkowatych. Wątroba, worek żołądkowy, i kiſzki obciążone będąc zbytecznie krwią, utracaią ſwoie działanie, żołć, i ſok żołądkowy wypływaią z ſwych naczyń, ſkąd ſię rodzą womity żołciowe.

Symptomatami zatym, ktore nayprzod napadać powinny tych, ktorzy oddychali waporem z węgli, ſą: mdłości, ciężkość, ſtężałość członkow, ſen kataleptyczny, utracenie czucia i przytomności. *Cœlius-Aurelianus* porownywa ſkutki wyziewu węgielnego, do katalepſyi, w ktorey chorzy miewaią oczy otwarte bez naymnieyſzego ruchu, zęby zacięte, puls mały, i prawie niepodobny do rozeznania. W tych obydwoch chorobach iednaka bywa utrata czucia, i ruchu.

Ciężko zatym ieſt uchronić ſię nieſzczęścia wynikaiącego z palenia węgli w izbach nawet doſyć obſzernych. Ludzkość ięczyć powinna patrząc na tylu ubogich, ktorych nędza przymuſza do ściſkania ſię około węgli, dla uniknienia zimna. Niemożna zaiſte w tey mierze iak tylko ſkarżyć ſię na ten ſtan rzeczy ludzkich, ktory niepozwala ażeby wſzyſcy ludzie rownym cieſzyli ſię maiątkiem.

Spoſob nayſkutecznieyſzy przywrocenia do zmyſłow ludzi rażonych od wyziewu węgli, ieſt ażeby ich wynieść na powietrze wolne, dadź im połknąć i wciągać noſem ocet, i kwaſy, ocet nadewſzyſtko zdaie ſię mieć własność wſtrzymywania nieiakoś działania flogiſtyku, czyli materyi palney

bardzo lotney obroconey w wyziewy, mowi Autor Dykcyonarza Chimii. Dadzą się im potym do wciągania spirytusy iak naymocnieysze, ażeby zirrytować nieco nerwy, ktore wyziew ten wprawił w nieiakąś stępiałość. Sposob leczenia, ktory w tey mierze zachować należy bardzo dowcipnie wyłożył *Ambroży Paré*. Owoż, iak sobie Chirurg ten postąpił będąc przyzwany do ratowania dwoch ludzi zagorzałych od wyziewu węgli. "Poznawszy, mowi on, iż ieszcze „ zostaią przy życiu, usiłowałem dadź im „ iak nayprędzey ratunek, na ten koniec „ kazałem im przez gwałt roztworzyć usta, „ ktore trzymali zawarte z zębami silnie „ zaciętemi, i iuż łyżką, iuż sikawką „ wstrzykano im gorzałkę przepędzoną, w „ ktorey się roztworzyło bluszcz i dryakiew, tak ażeby to owi ludzie połknąć „ mogli, gdy zaczęli nieco przebąkiwać, „ dano im połknąć lekarstwa womitowe, i „ dosyć znaczną ilość oxymelu, biiąc ich „ dłonią po grzebiecie około pacierzy w „ mieyscu odpowiadaiącym otworowi komorki serca, ażeby tak przez własność „ tych womitowych, iako i przez konwulsye żołądka zaczęli womitować, co i nastąpiło, zrzucaiąc flegmę lipką koloru „ żołtego zmieszaną ze krwią spienioną; „ podobnie także wsypało się im przez piorko gęsie ciemierzycy w proszku, ażeby „ przez szczypanie wzbudzić nieiakoś zrucenie nieczystości mozgowych, i tym „ sposobem zacząwszy kichać zrzucili wiele „ flegmy nosem, poczym bardziey się ich

„ ieſzcze wzruſzyło za pomocą oleyku mięt-
„ czanego, otrzymanego *per quintam eſ-*
„ *ſentiam*, ſmaruiąc im podniebienie aż do
„ gardła piorkiem zmaczanym w oleyku
„ powyżſzym. Reſzty ſię dokończyło przez
„ frykcye czyli tarcia, rąk, nog, udow, i
„ pacierza; tudzież enemami mocnemi i
„ oſtremi, za pomocą ktorych wiele z nich
„ wyſzło wyrzutow, i na ow czas zaczęli
„ mowić, i powrocili do zdrowia." Nic nie może bydź prościey i razem dokładniey wyłożone; ſpoſob zatym ten poſtępowania ſłużyć może w podobnych okolicznościach za prawidło.

Niewiaſty ubożſze po wſiach i miaſtach zwykły ſtawiać pod ſiebie żar w naczyniach, dla uchronienia ſie zimna. Prawda ieſt iż one nie maią ſię przyczyny obawiać waporu tak ſubtelnego iaki z nich ulatuie, gdy ſą na powietrzu wolnym, iednakże wiele z nich ulatuie cząſtek ſiarczyſtych, tak iż z łatwością przynieść mogą śmierć tym nieroſtropnym. Gorącość nadnaturalna wynikaiąca z tych naczyń, robi nieiako ſtrupiałemi naczynia te, na ktore działa bezſrednicy; krew traci powoli ſwoię wilgotność, ſtaie ſię tak iak gdyby zwapnioną, znaki rozpalenia wyſtępuią na twarz, ta pokrywa ſię kroſtami, niewiaſty napada kaſzel, nieznacznie chudną, i nakoniec wpadaią w phtyzyą. Tymci to kſztałtem giną całe familie wśrzod naydoſkonalſzego zdrowia, ieżeli w zwyczaiu głęboko nieſzczęściem wkorzenionym niepoſtrzegli początku, i zarody śmierci niewczeſney. Dziwna zaiſte

rzecz ieſt, iż wieśniaczki potrafią znoſić zbytki w tym rodzaiu prawie naywiękſze. One zaiſte mogą wciąż wytrzymać ſześć godzin faierkę pełną ognia, i okrytą zupełnie ſukniami; w wieczor zaś idą do ſtayni gdzie ſię wſzyſtkie niewiaſty domowe ſchodzą, i ſiedzą w tak nieznośnym ſmordzie iż wſzedłſzy tam zdaie ſię, że iakaś moc niewidziałna gwałtem zaduſza.

Zwyczay używania faierek z węglami ieſt zaboyczy: trudno ieſt uwierzyć iak wiele od niego niewiaſt poginęło, i iak wiele ich codziennie prowadzi do grobu. Niemożna przeto nad to nie zalecić Lekarzom, i Chirurgom po wſiach bawiącym ſię, ażeby mieli także wzgląd i na tę przyczynę w leczeniu chorob przypadkowych, i że zakazanie faierek bywa częſtokroć dzielnym ratunkiem przywracaiącym zdrowie niewiaſtom. Sądziliśmy za rzecz iſtotnie potrzebną obſzerniey wyłożyć ſkutki i ſrzodki zapobiegaiące ſzkodliwości waporow z węgli, gdyż chorobie tey naybardziey podlegaią ludzie ubodzy, i wieśniacy, do ktorych my ſzczegolniey dzieło to ſtoſuiemy.

Rzemieślnicy pracuiący w kopalniach węgli ziemnych, wyſtawieni ſą na wapory daleko ieſzcze okropnieyſze nad wapory węgli poſpolitych. Wapory te dzielą na trzy gatunki, to ieſt *na poſpolite*, *zaduſzaiące*, *i zapalne*. Poſpolitemi zowią ſię te, ktore wychodzą z łona ziemi; niekiedy one rodzą ſię z obſitey tranſpiracyi wynikaiącey z działań natury, i bywaią tak mocne, iż gaſzą świecę, i niepozwalaią tamże pracować.

Wapor ten nie ieſt wprawdzie śmiertelny, on poſpolicie tylko zwykł ſię okazywać w mieyſcach podziemnych wyżey leżących, i nie gaſi świecy gdy ſię ią poſtawi na ziemi; okna także porobione w lochach kopalnin ułatwiaią weyście waporom poſpolitym a na ich mieyſce przepuſzczaią powietrze atmosferyczne.

Wapor zaduſzaiący ma ſkutki bardzo okropne: zaduſza on bowiem nagle kopaczow podziemnych, gdy na niego w mieyſcu iakiem napadną. Zeby ſię o iego bytności przekonać ſpuſzczaią poſpolicie pſy, i świece: wapor ten nieczym innym ieſt iak tylko waporem poſpolitym w ſtopniu mocnieyſzym.

Wapor zapalny ieſt nayſzczegolnieyſzy: widzieć ſię on daie wychodzący z ſzpar podziemnych w poſtaci paięczyny, albo dymu; niekiedy także wychodzi on całkowicie zapalony, i rozrzuca wſzyſtko na co tylko natrafi; i kopacze nie mogą ſię inaczey ſkutkow iego uchronic iak rzucaiąc ſię natychmiaſt na ziemię twarzą do niey obroconą; wapor ten wychodzi na ow czas z ſzumem, lecz ieżeli ſię nie pogaſiło świec zapala ſię z hukiem podobnym do grzmotu. Czytamy w rozprawach filozoficznych, iż człowiek ieden zbliżywſzy ſię że świecą do otworu iakiegoś miny, wapor ten zapaliwſzy ſię wyrwał trzy otwory z taką ſiłą, iż ſześćdzieſiąt oſob życie natychmiaſt utraciło.

Gdy wapor podziemny w nieprzytomności rzemieslnikow wzmoże ſię do pewnego punktu, i gdy ſię to poſtrzeże przed ſpu-

ſzczeniem ſię w loch podziemny, na ow czas ugadzaią człowieka, ktory ſię okrywa obſzerną ſztuką ſukna zmoczonego od głowy aż do nog, i opatruie w mieyſcu oczow dwoma ſzkłami; ten więc człowiek ſpuſzcza ſię do tey miny, przytyka ogień do waporu, i rzuca ſię natychmiaſt na ziemię. Wapor ten zapalony przechodzi po nad nim i ulatuie z hukiem. Operacya ta w ten czas tylko może bydź wykonaną, gdy ilość wyziewu zapalnego nie przechodzi obiętości pęcherza, lecz gdyby ſię on w większey ilości znaydował, człowiek ktoryby ſię podiął zapalić go, wyſtawiłby ſię na boiaźń tego wſzyſtkiego co go tylko nayokrutniey życia pozbawić może.

WENERYCZNE CHOROBY. Lubo o tych chorobach wyłożona ieſt wiadomość pod ſzczegolnemi artykułami, ſkutki ich atoli tak okropne i przeraźliwe iakie codziennie pod oko podpadaią, uſprawiedliwićby mogły kilkokrotne nawet iedneyże rzeczy powtorzenie. W celu zatym uſłużenia ludzkości przedſięwziął tłumacz umieścić pod tym artykułem dzieło ze wſzech miar zalecone, ſtwierdzone approbacyą ſzkoły Lekarſkiey w Paryżu, ktore z rozkazu Policyi wydał P. Gardane, tłomacząc naſtępnie charaktery, ſkutki, i ſpoſoby leczenia takowych chorob w naſtępuiącym porządku.

" Choroby weneryczne pochodzić mogą z urodzenia, z ſpołkowania nieczyſtego z oſobą zarażoną, albo też przez ſſanie bądź że mamka zaraża ſwego wychowańca, bądź

przeciwnie. Może się ona ieszcze zrodzić leżąc na iednymże łożku, lub iedząc i piiąc po osobach zarażonych. W pierwszym przypadku zowie się ona dziedziczną, w innych zaś nabytą.

" Choroba weneryczna dziedziczna daleko iest trudnieysza do uleczenia niż nabyta. Obydwa te gatunki okazuią się w charakterach społnych wszystkim chorobom, i znakach rożniących ie od innych, a o tych tu mowić będziemy.

" Znakami pryncypalnemi, i nie oboiętnemi francy są szankry, dymienice, brodawki (*poireaux.*) czuby (*crêtes*), kondylomy, szyszki, morwy, rhagady, kalafiory, krosty, gonorrea, niekiedy nawet boleści i exostosis.

" *Szankry*. Są to małe wrzodki powierzchowne, okrągłe, otoczone strupem mniey lub więcey twardym, i napełnione ropą gęstą, i lipką. Zaczynaią się one od krost wielkości ziarek prosowych, czerwonych, ostro zakończonych, pieczących i świerzbiących. Wierzchołki tych krost bieleią nieznacznie, zniżaią i otwieraią się na wierzchu, tak iż z nich potym wypływa wodnistość, ktora zżeraiąc brzegi tego otworu formuie wrzod o ktorym tu mowiemy. Szankry okazuią się na częściach rodzaynych, rzadko kiedy na prąciu, i worku, nayczęściey zaś po między obrzezkiem i gruczołem, niekiedy na wędzidle lub obok niego. Rodzą się one także niekiedy na łonie i podniebieniu. W płci żeńskiey zaś zalegaią

miey-

mieysce wewnętrzne warg wielkich i małych, kraie kanału uretry &c.

" *Bubon weneryczny*. Jest to narostek uformowany z zatkania iednego lub kilku gruczołkow pośladkowych, twardy, wystaiący mniey lub więcey, wielkości iaia gołębiego, lub kurzego, a niekiedy iak pięść, kształtu okrągłego, obdłużnego, lub walcowatego. Ci ktorzy maią bydź niemi dotknięci doświadczaią w początkach małey boleści w chodzeniu w gruczołkach z iedney lub z obydwoch stron pośladku, ieżeli się im ieden lub dwa bubony uformować maią. Nabrzmiałość tych gruczołow widocznie się na dotknięcie okazuie. Wkrotce się ich obiętość powiększa bez naymnieyszego zmienienia koloru skory.

" *Brodawki*. Są to narostki obdłużne, szczuple, zaokrąglone, ktore się formuią na częściach rodzaynych, a zwłaszcza wewnątrz obrzeżka, i na powierzchni gruczołu u męszczyzn; w niewiastach zaś na powierzchni wewnętrzney części rodzaynych, i na kraiu zewnętrznym warg wielkich; łono i kraie pośladkowe bywaią także niemi rażone wobydwoch płciach. Niekiedy także trafiaią się one wewnątrz ust, i po kraiach warg, lecz przypadki te są rzadkie.

" Jest ieszcze drugi gatunek brodawek ktore są bardziey płaskate, obszernieysze, i pospolicie obdłużne. Te pospolicie formować się zwykły po kraiach warg wielkich, i brzegu pośladkowym w niewiastach. W męszczyznach zaś w samym pośladku,

i wzdłuż członka płciowego. W obydowch zaś płciach zwykły ieſzcze zalegać też ſame mieyſca iak poprzedzaiące.

" *Czuby*. Są to wyroſtki obſzerne, miękkie pocięte na części, i niby porozrywane. Te pryncypalniey dotykaią kaie wielkich i małych warg, i fałdy pośladkowe. Przydarzaią ſię one także w uſtach przy korzeniu ięzykowym. Są przykłady podobnych naroſtkow uformowanych w około pierſi, i na ſamych nawet pierſiach niewiaſt. Widziano nawet rany zwyczayne wynieſione nie co nad ſtrych powierzchni ſkory, formuiące czuby francowate.

" *Szyſzki, morwy, i poziomki*. Są to naroſtki razem ſkupione, miękkie, i utrzymywane na iednym tylko korzonku. Zalegaią one też ſame prawie mieyſca co i poprzedzaiące, lecz rożnią ſię od nich ſtałością, i kſztałtem, od ktorego doſyć maią podobieńſtwa do owocow, ktorych noſzą nazwiſka.

"*Kalafiory*. Tak zowią zbior wielu naroſtkow ſkupionych, białawych, nie iednakiey wielkości mocno przyczepione do ſkory, zalegaiące kraie warg wielkich, i pośladku, zkąd częſto bardzo rozchodzą ſię zewnątrz aż do lędzwi i t. d. Nazwiſko tych naroſtkow nadane im także ieſt od podobieńſtwa.

" *Krosty francowate*. Są to guziki iaykowate; koloru blado czerwonego oſtro zakończone, z ktorych ſię ſączy częſtokroć likwor lśniący ſię i lipki. Kroſty te niekiedy ſzerzą ſię i formuią wrzody. Guzy bar-

dziey zaokrąglone nakſztałt guzikow, rozchodzą ſię ieſzcze po czole, noſie, i około głowy. Kroſty te ropią obficie; ſchną zaś i giną z wielką trudnością. Prawie zawſze tak ieden iak drugi gatunek tych wyrzutow zoſtawia po ſobie ślad czarniawy, nawet po leczeniu naydoſkonalſzym. Dzieci dotknięte chorobą weneryczną miewaią podobne kroſtki na udach, prąciu, a niekiedy na twarzy i po całym ciele.

" *Kondylomy.* Wyroſtki tego gatunku ſą twarde, długie, płaſkate, i formuią ſię po kraiach warg wielkich w niewiaſtach; przy zaſadzie gruczołu, i obrzeżka w męſzczyznach; i przy kraiu pośladkowym w obydwoch płciach.

" *Rhagady.* Są to rozpadliny w początkach powierzchowne zalegaiące wargi wielkie, a bardziey ieſzcze brzegi pośladkowe. Niekiedy worek tak bywa niemi rażony iż one formuią iednę tylko ranę krwawą, i bardzo boleſną.

" *Exoſtoſis.* Jeſt to naroſtek kościany wyraſtaiący nad powierzchnią kości Exoſtoſis, bywa albo twarda, albo miękka. Pierwſza za uciśnieniem palca zagina ſię i uſtępuie i okazuie ſię niekiedy w kilka dni po wſtrzymaniu płynień wenerycznych. Nie mowiemy tu nic o drugim gatunku, ktory napada po francy zaſtarzałey, i ſtwierdzoney.

" *Gonorrea ziadliwa.* Symptoma to zależy na upławie materyi zielonawey lub żołtey płynącey prąciem u męſzczyn, uretrą zaś i pachwą w niewiaſtach. W oboiey płci

upław ten złączony bywa z ociężałością, pieczeniem, kłociem i paleniem uryny, a niekiedy nawet z trudnością w puſzczaniu uryny.

" *Phimoſis*. Jeſt to nabrzmiałość obrzeżka, i ściśnienie gruczołu, ktory ona okrywa, iuż złączone z inflammacyą, iuż tylko z wzdęciem oedematycznem.

" *Paraphimoſis*. Choroba ta formuie ſię z nabrzmiałości obrzeżka, i onegoż ściągnienia ſię i ſkurczenia nadzwyczaynego pod koronę gruczołu, wraz z dławieniem teyże części.

" *Rznięcie w worku*. Gdy ſię upław Gonorrei nagle wſtrzyma, i gdy ieſzcze zoſtanie w ſtanie ziadliwym, prawie zawſze pociąga on za ſobą nabrzmiałość iąder i worka, trudność w puſzczaniu uryny, i ciągnienie w kanale uretry. Stan takowy kanału zowią wytężeniem czyli ſtroną, upław zaś ten przenieſiony, rznięciem w kroku.

" Dla obiaśnienia tego co ſię niżey powie przydaiemy ieſzcze, iż niekiedy napadaią także boleści w francy świeżey, po wſtrzymaniu iakowych ſymptomatow, bole zaś te dotykaią pryncypalniey ſtawy, i nagle czynią chorych niedołężnemi. Ze znowu indziey wyrzucaią ſię po całem ciele kroſty proſowate, białawe, pełne wodniſtości bardzo oſtrey, ktore łącząc ſię z ſobą formuią tyleż wrzodow, i ragadow.

" Z tych znakow cechuiących francę świeżą, i ktore ſzczegolniey dotykaią członki rodzayne, ſą niektore, ktore dotykaią i inne części ciała bezwzględnie. I tak wi-

dzieć można, fzankry, czuby, brodawki; ragady, kondylomy rownie w uftach, i łonie iak i na częściach rodzaynych. Krofty mogą fię fzerzyć po całem ciele, exoftozy dotykaią bezwzględnie wfzyftkie kości, bole mogą fię dadź czuć we wfzyftkich członkach; podług układu tych części, dotknięcia fię ich w fprawie z ofobą zarażoną czy to wfpołkowaniu, czy w całowaniu, ffaniu, i fpaniu .Droga udzielania fię francy daleko ieft obfzernieyfza niżeli ią fobie wyftawić mogli ci ktorzy pifali o zarazie francy. Obacz *Poftrzeżenia na końcu tego artykułu umiefzczone.*

UWAGI NAD PRZEPISYWANIEM LEKARSTWANTI WENERYCZNYCH STOSOWANE DO SYMPTOMATOW i TEMPERAMENTOW CHORYCH.

" Pokazanie fię iednego lub kilku z powyżfzych znakow po fpołkowaniu z ofobą zarażoną, ieft znakiem francy. Natężenie tych fymptomatow, ich liczba i gwałtowność okazuią dzielność i ilość iadu pochłonionego, co pochodzić może z ufpofobienia członkow ofoby tey, ktora nim zoftaie rażoną, albo też z ftopnia i natężenia tey zarazy w ofobie tey, od ktorey fię ią zarwało.

" Od liczby to zatym fymptomatow, od ich natężenia, i gwałtownego okazywania, fię zależy wybor lekarftw, maiąc przytym zawfze na baczney pieczy umiarkowanie ktorego wymaga temperament ofoby chorey.

"Lekarſtwa weneryczne o ktorych tu rzecz idzie, ſą dwoiakiego gatunku. Zewnętrzne, i wewnętrzne. Powinny one bydź zawſze wraz łączone, ażeby przyſpieſzyć uleczenie, i uczynić ie trwałem.

" Bardziey atoli polegać należy na iednych, niż na drugich podług temperamentu chorego, ſtanu iego ſkory, i ſkłonności pierwſzych naczyń.

" Jeżeli chory ieſt temperamentu powolnego, wilgotnego, flegmatycznego, ilość lekarſtw wewnętrznych przewyżſzać powinna zewnętrzne.

" Przeciwnie zaś w temperamentach żywych, krwiſtych, i żołciowych więcey zaſadzać ſię należy na lekarſtwach zewnętrznych.

" W temperamentach zaś ſrzodkuiących trzymać ſię też potrzeba iednoſtaynie ſpoſobu leczenia połączonego.

" Co do leczenia melancholikow mniey pewne mamy prawidła; i dopiero poznawſzy w ſzczegolności ſkłonność nałogową chorego można ſię decydować w wyborze lekarſtw. Lekarſtwa wewnętrzne w enemie, zdaią ſię tu wogólności udawać, lubo nie należy odrzucać całkiem i tarcia. Ale potrzeba bardzo mało dodawać merkuryuſzu przez ſkorę w melancholikach ktorzy ſię z łatwością pocą i ktorzy poſpolicie miewaią żołądek zatwardzony. Wnich pierwſze naczynia lepiey wciągaią lekarſtwa wewnętrzne. Ci ktorzy częſto doświadczaią płynienia żołądkowego, i ktorzy maią ſkorę ſuchą, lepiey ſię miewaią po tarciach. Toż ſamo poſtrzeżenie może

iefzcze przewodniczyć w temperamentach poprzedzaiących.

" Choroby fkomplikowane ofobnych wymagaią uwag. Powiękfzylibyśmy fzkorbut, i trudno byłoby uleczyć francę w ofobach razem francowatych i fzkorbutycznych, gdybyśmy niezachowali oftrożności w przepifaniu poprzedniczo przed przyprawami merkuryufzowemi, lekarftw fkutecznych na pierwfzą z tych chorob; a zwłafzcza ieżelibyśmy nie kontynuowali tych oftatnich lekarftw pod czas przepifywania merkuryufzu, ktory fię na ow czas dawać powinien wmałych dozach, i nie często. i z tą roftropną oftrożnością, iaką znaią ludzie zaięci tą Sztuką. Łecz przypadki podobne rownie iak inne komplikacye wymagaią ftarań fzczegolnieyfzych, i wyftępuią iuż z rzędku chorob proftych i świeżych, o ktorych iedyny mamy tu zamiar mowić.

SPOSOB PRZEPISYWANIA LEKARSTW ANTI-WENERYCZNYCH.

" Wyftawiam tu fobie ofobę ktora nieieft temparamentu ani żołciowego, ani krwiftego, ani wilgotnego, ani melancholicznego, zgoła ktorey temperament na żadną z tych ftron nie przemagaiąc pozwala przepifywać lekarftwa anti-weneryczne fpofobem iednoftaynym. Łatwo będzie podług tego co fię wzmniankowało o rożności temperamentow odmienić podług potrzeby dozę lekarftw tak wewnętrznych iak i zewnętrznych.

" Puſzczenie krwi, i purganſe poprzedzić powinny w tym leczeniu. Wypuści ſię z ręki trzy miſeczki krwi. W dwa dni potym przepiſze ſię choremu za purgans proſzek No. 1. Obacz *Recepty lekarſtw na końcu tego artykułu*; a nazaiutrz po tym lekarſtwie, każe ſię mu zażyć z rana i w wieczor dwie łyżeczki ſolucyi No. 3, w wielkiey ſzklance mleka krowiego, koziego, lub owczego. albo też w podobneyże ilości wody ryżowey, dekoktu ślazowego, lub orſzady, albo nakoniec w takieyże miarze mocnego dekoktu z ośrzodka chleba.

" Drugiego dnia chory kontynuować będzie zażywanie dwoch łyżeczek ſolucyi z rana obudziwſzy ſię, i tyleż w wieczor po wieczerze. Lecz pomiędzy temi zażyciami wyſmarować ſię powinien ſam iedną drachmą pomady merkuryuſzowey No. 12, z iedney ſtrony pośladku w około uda z teyże ſamey ſtrony zniżaiąc ſię do ſzwu między pośladkiem, a członkiem wſtydliwym.

" Trzeciego dnia zażyie tęż ſamę dozę ſolucyi, zawſze w iednymże czaſie pod iednym kſztałtem, i w iednakim przeciągu.

" Czwartego dnia chory wyſmarować ſię powinien z ſtrony przeciwney tąż ſamą ilością pomady merkuryuſzowey, niezaniedbuiąc zażywania z rana i w wieczor dwoch łyżeczek ſolucyi, z oſtrożnościami wyżey przepiſanemi.

" Kontynuować także będzie przez dni ośm zażywanie co rano i co wieczor dwoch łyżeczek ſolucyi, i tarcie ſię iedną drachmą pomady merkuryuſzowey około po-

śladku i mięśistości uda, przestrzegaiąc iako śię powiedziało, ażeby niezaczynać tych frykcyi, aż drugiego dnia leczenia; nie powiększać dozy pomady, i nie zaniedbuiąc nigdy przerwania pomiędzy pierwszemi czterema frykcyami, ktore podług tego przepisu kończyć śię powinny osmego dnia.

" Po skończoney tey pierwszey dozie merkuryuszu, przepurguie śię powtornie chorego proszkiem No. I a nazaiutrz wrocić śię znowu powinien do powyższey solucyi, ktorey doza powiększa śię dwoma łyżeczkami na dwa razy, to iest, iż zamiast dwoch łyżeczek z rana i tyleż w wieczor, zażyć powinien trzy tak z rana iak i w wieczor w teyże samey ilości mleka, i w tym samym czaśie iak wyżey.

" Pierwszego dnia po drugiem lekarstwie, a drugiego po czwartey frykcyi, chory wysmaruie śię piąty raz zawsze około pośladku lecz z strony przeciwney tey, ktorą ostatnią razą smarował. Doza w tym razie pomady iest połtory drachmy. Potym kontynuować będzie to smarowanie co drugi dzień naprzemiany raz iedne drugi raz drugie udo przez powtorne ośm dni, zażywaiąc codziennie dwa razy solucyą powyższą tak iak śię powiedziało.

" Ośmnastego dnia, czyli nazaiutrz po osmey frykcyi, przepisze śię mu trzeci purgans, tym samym sposobem iak dwa powyższe, a zostawiwszy mu dzień ieden spoczynku, każe śię mu powrocić znowu do solucyi i smarowań razem w teyże dozie iak wyżey, co trwać powinno przez nastę-

puiące trzecie ośm dni. Poczym znowu się mu da czwarty purgans, po ktorym znowu powroci do powyższych lekarstw i tak daley w tym samym porządku postępować potrzeba, poki aż nie wypotrzebuie trzy uncye pomady i dwadzieścia cztery gran merkuryuszu sublimowanego.

" W dwa dni po skończeniu tych lekarstw puści się choremu krew z ręki, a na zaiutrz po puszczeniu krwi przepisze się mu purgans z proszku No. I.

" Napoy zwyczayny przez cały praciąg leczenia zależy od wyboru stosownie do sił chorego, iuż dekokt ięczmienney, iuż woda ryżowa, iuż tyzanna zrobiona z pisey paszy i lukrecyi, przydawszy szczyptę kwiatow bzowych do kwarty każdego z tych trunkow.

" Tryb życia iak nayłagodnieyszy iest w tym czasie naylepszym. Lekarstwa zaś te dalekoby miały skutek pomyślnieyszy, gdyby chory przestał na mleku za cały pokarm. Toż samo sądzić należy o pracy dzienney, i porach roku. Należy ile możności iak naymniey pracować w czasie używania tych lekarstw, chronić się zaś chłodu rannego, wilgoci wieczorney, deszczow, mgły &c. lecz wszystkie te ostrożności nie są tak konieczne, iżby bez ich ścisłego zachowywania chorzy nie mogli bydź uleczonemi. Ludzie ubodzy bez zachowywania tych przestrog bywaią leczeni i przychodzą do zdrowia.

PRZYPADKI, KTORYM ZAPOBIEGAC NALEZY W LECZENIU CHOROB WENERYCZNYCH.

" Przypadki zdarzyć się mogące w takowym (iakieśmy przepisali) leczeniu, trafiaią się we wszystkich innych, w tym atoli nie są one tak liczne, i tak częste, a daleko łatwieysze do rozpędzenia. Pryncypalnemi z nich są saliwacya, pieczenie ostre w całem ciele &c.

" Co do saliwacyi, samo przypatrywanie się ustom wystarcza do ochronienia tych, ktorzyby nie załowali usilności w tey mierze. Potrzeba zatym co rano i wieczor przypatrywać się z pilnością dziąsłom. Jeżeli gardło wewnątrz iest wyschłe, dziąsła czerwone, nabrzmiałe, usta pełne kleiu, i oddech zbyt mocny, wstrzymać należy lekarstwa merkuryuszowe, tak wewnętrzne iak i zewnętrzne, ieść mało, brać z rana i w wieczor enemy z wody czystey i masła świeżego, i tak postępować poty, poki wszystkie te znaki nie znikną.

" Jeżeli przez zaniedbanie chorego albo skłonność iaką szczegolną, ktora w rzeczy samey rzadko się przytrafia, lecz trafić się iednakże może zwłaszcza w temperamentach delikatnych, przytrafi się iż znaki poprzednicze saliwacyi okażą się w stopniu mocnieyszym, i że ieżeli procz znakow, ktoreśmy wyżey opisali, chory doświadcza ieszcze bolu głowy, gorączki, a nawet i plwania; wstrzymawszy całkiem leczenie należy natychmiast udać się do puszczenia krwi z nogi. Dyeta ścisła iest iednym z naymocniey-

ſzych ſrzodkow przeciwko ſaliwacyi, i tym ſpoſobem przypadki takowe zagubić można w kilku dniach. Gdy ſię one zmnieyſzą, przepiſze ſię choremu purgans No. I. Lecz w tym razie tak iak i w poprzedzaiącym nie należy ſię powracać do lekarſtw, iak tylko gdy ſię iuż całkiem znaki ſaliwacyi uśmierzą.

" Trzeci ſtopień ſaliwacyi ieſt, gdy pomimo wſzelkie ſrzodki wyprożnienie to nie uſtaie, ale trwa wraz z nadbrzmiałością twarzy, i gardła, tudzież duſznością i gorączką, ktora ich ieſt ſkutkiem. Przypadek ten niezdarza ſię w leczeniu złożonym. Wiemy iż na ow czas puścić potrzeba choremu krew raz lub dwa z nogi iednegoż dnia; i że powtornie wrocić ſię znowu należy do puſzczenia krwi, ieżeli zżuwanie nie odbywa ſię doſtatecznie; iż ſię choremu zaleca dyeta ściſła, że ſię mu daie w obfitości pic ſerwatkę klarowaną, albo też tyzannę ordynaryiną; iż nakoniec przykładaią ſię mu w około ſzyi, pod brodą, i na policzki kataplazmy z ośrodka chleba przyprawne podług recepty No. 14.

" Niepotrzeba nam tu oſtrzegać, że purganſe pożyteczne ſą w takowych przypadkach efferweſcencyi merkuryuſzowey, i że w tym przypadku tak iak i w poprzedzaiących nie należy ſię powracać do lekarſtw anti wenerycznych merkuryuſzowych aż gdy iuż zatkanie będzie całkowice rozpędzone.

" Rozpalenie w całym ciele nieprzydarza ſię nigdy ieżeli zachowuiemy oſtrożność

utrzymania w rozwolnieniu żołądek. Lecz ieżeli mimo tę oſtrozność przytrafi ſię zczerwienienie i świerzbienie ſkory, wſtrzymać potrzeba lekarſtwa anti-weneryczne i udać ſię do puſzczenia krwi, ktore ſię powtorzy raz lub dwa; przy zachowaney dyecie przez kilka dni, końcem wzięcia potym purganſu No. I.

" Mieſiączki kobiece ſą ieſzcze przyczyną, dla ktorey wſtrzymywać ſię powinno to leczenie. Nie należy cale odmieniać trybu przez ten czas gdy płyną; lecz nie potrzeba wracać ſię do używania merkuryuſzu aż dopiero w dwa lub trzy dni po ich uſtąpieniu. Niewiaſty nie maiące mieſiączek porządnych z przyczyny weneryczney, kontynuować powinny ſwoy tryb pod czas tego upławu; gdyż ſpoſob ten wzbudzic ie może w większey obfitości. Jednakże i w tym oſtatnim przypadku wſtrzymaćby ie rownie należało, ieżeliby upław ten ſtał ſię nad to obfity.

" Ci ieſzcze, ktorzy maią ſkorę delikatną, i ktorzy ſię z łatwością pocą, doświadzaią niekiedy naroſtkow formuiących ſie na częściach, ktore ſię ſmaruią, a to w ten czas gdy ſię zbyt mocno robi tarcie. Kroſty te w początkach czerwone, w krotce bieleią, î wypływa z nich rozciek gęſty, ktory ieżeli wypływa ieſt kryzą i końcem tego gatunku wyrzutow. Naylepſzy ſpoſob zapobieżenia im, ieſt ażeby nie tak zbytecznie naſtawać na tarcie w oſobach maiących tak uſpoſobioną ſkorę do pocenia ſię, żeby ſię ſmarować lekko, i nieużywać nigdy pomady

dawney, i trzyć fię tak ażeby fię ręka ślizgała w koło, ogolić mieyfce to ieżeli ieft zarofłe włófami, a potym ie obmyć w krotce po fmarowaniu, wodą ciepłą, ślazową, albo ofufzaiącą N. 8.

" Rozcieczenie nakoniec i bole żołądka lubo fię bardzo rzadko przydarzaią, iednakże ieżeliby ofoby temperamentu zbyt delikatnego doświadczały, ktorego z tych dwoch przypadkow, zaprzeftać należy całkiem leczenie, zachować dyetę przez ieden lub dwa dni, i brać codziennie dwie enemy No. 11. potym ieżeliby mleko okazało fię bydź fzkodliwym dla nich wziąść można na iego mieyfcu dekoktu z chleba i wody ryżowey (Patrz wyżey). Lecz ieżeli nie nieprzefzkadza, przekładać należy mleko nad wfzelki inny rozczyn (*vehicule*).

UWAGI TYCZĄCE SIĘ ROZMAITYCH TEMPERAMENTOW.

" Przepifywanie tych lekarftw połączonych razem tak iakeśmy wyłożyli, a ktore ftanowi leczenie *złożone* (mixte) fłuży, iako fię powiedziało, tym ktorzy maią, iż tak rzekę, temperament frzedni, i ktorzy z inney ftrony przed dotknięciem choroby weneryczney zoftawali w zdrowiu dobrym. Owoż teraz podaiemy fzczegolne uwagi tyczące fię odmienności w temperamentach.

" Powiękfzyć fię powinna doza fmarowań, a przeciwnie zmnieyfzyć ilość *fublimati corrofivi* w temperamentach krwiftych, i żołciowych, to ieft iż fię używać powinno

cztery uncye pomady merkuryuszowey zamiast trzech, pamiętaiąc ażeby czwartą tę uneyą rozdzielić na ogół wszystkich tych smarowań, w proporcyi przepisaney wyżey. Co do sublimatu, tego wyżyć tylko powinien chory gran szesnaście. W temperamentach tych wiele się powinno polegać na enemach, i potrzeba ieszcze w upałach zbytecznych lata przepisać im kąpiele rzeczne przed zaczęciem leczenia, albo też kąpiele mieyscowe, za pomocą gębki maczaney w wodzie ciepłey No. 14.

" Inaczey postąpić sobie potrzeba w temperamentach wilgotnych. W ich użyć się powinno dwie uncye pomady, a trzydzieści sześć gran mercurii sublimati, to iest kwartą więcey nad solucyą wyższą, a połową mniey pomady. Przeto nieodmieniaiąc porządku przepisanego w leczeniu i używaniu wewnętrznym merkuryuszu sublimowanego, zamiast zaczynania od czterech łyżeczek, każe się używac sześć podzielone na dwie dozy ranną, i wieczorną. A gdy przyidziemy do tego momentu, w ktorym pospolicie przepisuie się sześć łyżeczek, potrzeba znowu przydadź dwie drugie, i tak kontynuować aż do końca.

" Temperamenta melancholiczne iakośmy iuż powiedzieli wymagaią daleko większey baczności. Lekarstwa wewnętrzne lepiey dla nich służą niż smarowania. Kąpiele mieyscowe N. 14 są im także pożyteczne. Rzadko zaś kiedy służy im puszczanie krwi, chyba iżby się trafiło iakie symptoma znaczney inflammacyi. Lecz czuwać z pilnością

potrzeba na ufta, a to tym bardziey iż z naywiękſzą łatwością zaciągaią plwanie melancholicy, naturalnie ſkłonni do ſzkorbutu, i poſpolicie prawie zoſtaiący w pierwſzym ſtopniu tey choroby. Dla chorych temperamentu takowego nigdy przepiſywać nienależy mlecznego rozczynu. Raczey używać ſię powinno wody ryżowey, albo innych śrzodkow przepiſanych w niedoſtatku mleka. Utrzymywanie żołądka w rozwolnieniu, daleko ieſzcze potrzebnieyſze ieſt dla melancholikow niż dla ludzi innego temperamentu. Tego zaś dokażemy przepiſawſzy używanie rozciekow rozwalniaiących, i enem z wody rzeczney i maſła świeżego. Co do uſt, powinni oni ie ſobie wymywać codziennie trzy razy, ſzklanką wody chłodney, roztworzywſzy w niey łyżkę octu.

O LECZENIU NIEWIAST CIĘZARNYCH I DZIECI.

„ Lubo leczenie to nieróżni ſię od poprzedzaiącego iak tylko co do iakości, i ilości lekarſtw, iednakże nie można powiedzieć żeby poſtępowanie w tey mierze było iednakie. Nie należy niewiaſt ciężarnych purgować iak tylko lekarſtwem zrobionym z połtory uncyi manny, i iedney uncyi katolikon podwoynego w ſzklance wymoczenia kwiatow fiałkowych roztworzonych, i to bardzo rzadko. Potrzeba ieſzcze z pilnością zapobiegać zbyteczney dzielności merkuryuſzu, i natychmiaſt puścić

iey krew z ręki na naymnieyſzy bol głowy, zwłaſzcza ieżeli bol ten złączony będzie z omdlałością członkow, pełnością pulſu, i ciężeniem całey machiny.

„ Mniey także naſtawać potrzeba na używanie ſolucyi, i powiękſzyć dozę pomady merkuryuſzowey w tey ſamey proporcyi, iaka ſię przepiła a dla temperamentow krwiſtych, i żołciowych.

„ Co do dzieci, rzadko kiedy leczyć ie można ſkutecznie przed dwunaſtym mieſiącem ich życia. Można ſię atoli odważyć przepiſywać im przed tym czaſem z rana i w wieczor po łyżeczce od kawy ſolucyi mnieyſzey dobrze oſłodzoney, i roztworzoney w roſołku lekkim. Tym ſpoſobem częſtokroć zwykła ſię koić gwałtowność przypadkow, a niekiedy udaie ſię iż ſię one całkiem leczą; prawie zaś zawſze tyle ſię korzyſta, iż ſię przedłuża czas aż do tego momentu, w ktorym iuż możemy użyć lekarſtw ciągleyſzych, i ſkutecznieyſzych.

„ W roku pierwſzym zoſtaiącym dzieciom dawać ſię powinno po dwie łyżeczki od kawy ſolucyi mnieyſzey, iednę z rana a drugą w wieczor. I to ſię tak kontynuować powinno poty, poki aż dziecko te nie wyżyie ośmiu gran merkuryſzu ſublimowanego.

„ Leczenie toż ſamo ſłuży aż do końca pierwſzey pory dziecinney, w połowie piątego roku przydać potrzeba do ſolucyi ſmarowania mieyſcowe, biorąc na każdy raz poł drachmy pomady merkuryuſzowey Nro. 13. Smarowania te wykonywać ſię powinny po lędzwiach i mięſiſtości poſladkowey, zachowuiąc zawſze ieden dzień wolny pomiędzy iednym a drugim ſmarowaniem. Dwie uncye pomady merkuryuſzo-

wey, i ośm gran ſublimati corroſivi wyſtarczaią zazwyczay na uleczenie dzieci. Ta nawet doza dla tego ſię tylko przepiſuie że iey pośpolicie wiele ginie w ſamem ſmarowaniu ktorego ſobie dziecko ſame dadź nie może.

„ Im ſtarſzy ieſt wiek dziecięcia, tym też bardziey powiękſzać należy dozę merkuryuſzu, bądź to w rozcieku, bądź w pomadzie. Lecz w wieku tym w ktorym żadnego pomiędzy choremi ſtoſunku nie podobna ieſt upatrzyć, uwagę ſwoię daleko mocniey wytężyć należy. Gdy dziecię wydawać będzie choć naymnieyſze krzyki, albo ieżeli będzie ſię rzucać, zważyć pilnie należy czyli krzyki te nie pochodzą z iritacyi w wnętrznościach. Oddech iego poſpolicie częſty ieſt przyczyną, iż trudno ieſt wyciągnąć znak iakowy z pierſi. Pełność pulſu, ciężenie głowy, czerwoność twarzy, i oſpałość ſą znakami przypadkow, przeciwko ktorym mieć ſię zawſze należy na baczności: poſpolicie one ſą znakami poprzedniczemi ſaliwacyi, ktorey tym bardziey w wieku dziecinnym obawiać ſię należy, iż na ow czas młode te ofiary zoſtaią w niebeſpieczeńſtwie nagłego zaduſzenia.

„ Gdy ſię możemy domyślać z pewnych iakich znakow tych ſymptomatow, a tym bardziey gdy ſię iuż ſame przez ſię ſymptomata te okażą, nayprzod wſtrzymać natychmiaſt należy przepiſywanie merkuryuſzu, rozwolnić choremu żołądek kilką łyżeczkami trunku Nro. 12. puścić mu raz krew z nogi, ieżeli iuż przeſzedł dwunaſty mieſiąc ſwego życia, albo mu też przyłożyć bańki nacinane na kark, ieżeli ieſzcze nie doſzedł ſwego pierwſzego wieku. Obłożyć mu ieſzcze potrzeba ſzyię i podbrodek kataplazmem Nro. 14. Potym ſię go przepurguie

lekarſtwem Nro. 2. a dopiero gdy iuż całkiem niebezpieczeńſtwo to przeydzie, wrocić ſię należy do przypraw merkuryuſzowych.

„Bez tych przypadkow, ktorym nie trudno ieſt zapobiedz, purgować należy dzieci w tych ſamych peryodach iak ſię przepiſało dla dorosłych. Lecz lekarſtwami odmiennemi, i w dozach proporcyonalnych do delikatności ich organow.

„W roku trzecim lub czwartym zoſtaiącym dzieciom, pomaga puſzczenie krwi, przed i po leczeniu. Jeżeliby ſię irrytacya kiſzkowa (ktora ſię często przydarza dzieciom) nie zawiśle od lekarſtw dała uczuć, puściwſzy im krew zamiaſt purganſu, rozwolnić im tylko trzeba żołądek trunkiem Nro. 12. We wſzyſtkich zaś w ogólności przypadkach gdyby napadła choroba iaka obca dla weneryczney, należy wſtrzymać wſzyſtkie na tę oſtatnią ſłużące lekarſtwa, nie powracać do nich, aż po zniſzczeniu tey komplikacyi.

„Taki ieſt ciąg leczenia wewnętrznego w bardzo wielu okolicznościach. Iſtotna atoli ieſt zważyć, że chociaż doza przepiſana merkuryuſzu doſtateczna ieſt na wyprowadzenie iadu wenerycznego, zdarzyć ſię iednakże mogą przypadki takie, ktore wymagaią, ażeby dozę tę podwyżſzyć. W takowych przypadkach przydać ieſzcze potrzeba kilka ſmarowań i kontynuować dłużey używanie ſolucyi, zawſze iednak zachowuiąc proporcyą przyzwoitą przez wzgląd na temperamenta, i uporczywość ſymptomatow.

„Nakoniec ieſzcze ważną ieſt rzeczą wiedzieć, że niektore ſymptomata iako to brodawki, bywaią częſtokroć tak uporczywe, iż cale nic wſkurać nie można lekarſtwami nayrozſą-

dniey przepiſywanemi. Gdy ſię za wiele przepiſało merkuryuſzu, byłoby rzeczą nieroſtropną trwać w uporze kontynuowania takowych lekarſtw. Przeciwnie owſzem wſtrzymać całkiem należy wſzyſtkie te lekarſtwa na iaki czas, a potym dopiero ieżeliby tego okoliczność wymagała wrocić ſię nazad do nich; ale zawſze za poradzeniem ſię wprzod ludzi w tey ſztuce doſkonałych.

LECZENIE SZCZEGOLNYCH SYMPTOMATOW FRANCY.

„ Przepiſywanie wewnętrzne lekarſtw anti wenerycznych powinno bydź wraz połączone z ſrzodkami ſkutecznemi na zapobieżenie ſymptomatom zewnętrznym francy. Prawda iż niekiedy ſymptomata te ſame przez ſię nikną bez żadnego topiku; ale pewna ieſt także, że ieżeli zbytecznie polegamy na lekarſtwach ogolnych, trafia ſię iż ſymptomata te powierzchownie tylko nikną, i że zoſtaią ich ślady oczywiſte po ſkończonym nawet leczeniu. Jad, iakoby ſpędzony do tych członkow, przyſpoſabia nową chorobę gdy ſię iuż leczenie ſkończyło, i rozpędziwſzy działanie merkuryuſzu niemaſz go iuż czym wewnątrz odpychać.

„ Ażeby więc ubezpieczyć ſię przeciwko takowym przypadkom, i uczynić leczenie prędſzym, i trwałym, wraz z przepiſywaniem lekarſtw ogolnych, wzgląd mieć należy na ſymptomata ſzczegolne, i każde z nich właściwym ſpoſobem wykorzeniać.

LECZENIE SZANKROW.

„ Spoſob leczenia ſzankrow ieſt bardzo proſty. Ukoić należy irrytacyą, ktorą one rodzą, odwilżaiąc kilkokrotnie członek dekoktem z korzeni ślazowych. Jeżeliby inflammacya była zbyt żywa, udać ſię potrzeba do puſzczenia krwi z ręki, i obmywać ie codziennie ſolucyą Nro. 7.

„ Jeżeliby ſzankry ukryte były pod obrzeżkiem, albo też znaydywały ſię ze ſtrony wędzidła, lub też na ſamym wędzidle, nienależy części tey odſłaniać ani do przypatrzenia ſię ani do goienia. Sciągania te kilkokrotnie powtorzone powiękſzaią irrytacyą, zakrwawiaią wrzod, czynią go iadowitſzym, i powiękſzaią bardziey niżby powiękſzyć mogł iad weneryczny ſam przez ſię. W przypadku takowym, powtornie ſię puści krew z ręki, przyłożą ſię na gruczoł, i obrzeżek kataplazmy miękczące, i wſtrzykać ſię będzie dwa lub trzy razy na dzień bardzo oſtrożnie za obrzeżek, albo fałd wędzidła podług mieyſca zaległego ſzankrami ſolucya poprzedzaiąca Nro. 12.

„ Przez takowe poſtępowanie przychodzi ſię do dobrego ropienia, kraie wrzodu kleſną, i rana ſię goi.

„ Szankry zaniedbane, lub zirrytowane przykładaniem maści zbytecznie ścieraiących lub oſuſzaiących odradzaią ſię w tyleż naroſtkow miękkawych, ktore wznoſząc ſię od ſpodu wrzodu podobne ſą do tyluż brodawek. Przypadki takowe niſzczą ſię za pomocą kollyru *Lanfranka* ktory bardzo ieſt poſpolity w Aptekach, powtarzaiąc przykładanie tego kollyru dwa lub trzy razy przez dzień. Poprzedziwſzy puſzczeniem

krwi, i zachowuiąc zawſze oſtrożność moczenia przez długi czas członka w wodzie ślazowey, znacznie naroſtki te maleią, i nikną.

LECZENIE BUBONOW.

Bądź bubon uformowany ieſt z zatkania iednego tylko gruczołu pośladkowego; bądź wielu razem, tak iż te wraz połączone formuią naroſtek zaſady obſzerney zalegaiącey całą rozległość pośladkową, tak w iednym iak i w drugim przypadku, gruczoł ten albo zbytecznie wyſtaie, i dolega, albo też prawie cale nie wyſtępuie nad ſtrych, i prawie ieſt nieczułym na dotykanie. Oczywiſta ieſt iż oſtatni ten gatunek bubonow, nie powinien cale ropieć, i bardziey ſię okazuie bydź ſpoſobnym do rozeyścia ſię. I w tym to przypadku przyłożyć należy na naroſtek plaſter *de vigo cum mercurio*, i ten co dwie godziny odnawiać.

„ Gatunek bubonow ropiących poznać można z wyſtawania ich nieczułego, głębokiego, rozciągłego, albo też oſtrego lecz powierzchownego. W pierwſzym przypadku ropienie prawie bywa powſzechne; naroſtek bywa poſpolicie określony, i nie czuie ſię w nim fluktuacyi, chyba aż gdy gruczoł będzie do połowy roztworzony. I w przypadku takowym nie można ſię uchronić operacyi. Nie ſtaraiąc ſię przyſpieſzyć wypłynienia tey materyi, byłoby to wyſtawiać ſię na boleści daleko dłuższe, na ropienie powolne, i na doczekanie ſię rany fiſtułowey. Operacya ta nie powinna bydź krzyżowa tak iak niektorzy Autorowie radzą, i iak wykonywaią wielu Lekarzy, ale wykonać ią należy w podłuż z gory na doł, i z zewnątrz

w wewnątrz podług fałdu pośladkowego, zawſze na punkcie ropiąym, i ku części naybardziey pochyloney. Nie należy zaś tey incyzyi wykonywać, aż gdy gruczoł wprzod będzie zmiękczony; dla przyſpieſzenia czego przykładać można kataplazm Nro. 14 w nocy, a w dzień plaſter l pki (*de mucilage*) ktory w każdey aptece znaleśdź można. Reſzta poſtępowania w tey mierze bardzo ieſt proſta, i poſpolicie na zagoenie całkowite używaią ſię tylko fleytuchy maczane w maści baſilicon, i maści matris (*de la mere.*)

„ Niekiedy brzegi incyzyi twardnieią, i dno zaraſta mięſem dziwym. Stan takowy rany wymaga powtorney operacyi. Zrzynaią ſię na ow czas kraie wrzodu nożykiem, a dno oczyſzcza ſię lekkim iakim eſkarotykiem. A tak ropienie zbawienne wkrotce ſię okaże, i rana zagoi. Wreſzcie ſpoſoby w tey mierze bardzo ſą znane Chirurgom, do ktorych my odſyłamy chorych po poradę w takowych gatunkach bubonow.

„ Drugi ſpoſob przywiedzenia bubonow do ſuppuracyi ieſt proſtſzy i nie tak boleſny. Używa ſię zaś gdy guz zamiaſt zaokrąglania ſię wyſtaie doſyć oſtro, zaſada zaś iego ieſt tak obſzerna, iż zalega częſtokroć cały fałd pośladowy i uda. W kilka dni zaczyna ſię okazywać na koniuſzczku tego naroſtka fluktuacya, lecz koniec ten ieſt lśniący ſię i powierzchowny. Przetniy więc tę ſkorkę cienką końcem lanceta, a wypłynie ztamtąd kilka kropel krwi i wodniſtości. Kontynuy przykładanie kataplazmow miękczących, wkrotce boleść uſtąpi, bubon ſię zmnieyſzy, a reſzta prawie ſię w iednym momencie rozeydzie.

„ Przytrafiaią się także pod pachami, w kątach szczęki niższey a nawet na szyi narostki gruczołkowate, natury podobney do bubonow. Narostki te dosyć często się rozchodzą, a niekiedy przychodzą oo suppuracyi. Zaczynać się zawsze powinno leczenie takowych przypadkow od kataplazmow miękczących. Rzadko kiedy one otwieraią zwłaszcza gdy się uformuią na szyi i szczęce, gdyż rany takowe bardzoby oszpecały. Scieranie dziur tych ropiących, i sposob onych goienia iest taki sam, iakiśmy przepisali w przypadkach bubonow pośladkowych.

LECZENIE BRODAWEK, CZUBOW, SZYSZEK, MORWOW, i KONDYLOMOW.

„ Narostki takowe ktore się prawie nie rożnią między sobą iak tylko samym kształtem, powinny bydź iednymże sposobem leczone. Można ie rozłożyć na dwie klassy, to iest na narostki miękkie i powierzchowne; i na twarde i głębokie. Pierwsze giną prawie zawsze od siebie, schną i odpadaią wraz ze swoią zasadą, niekiedy iednakże trwaią uporczywie. Narostki osobliwie klassy drugiey naybardziey się opieraią, gdyż podług swiadectwa naylepszych praktykow, one niekiedy trwaią ieszcze w ten czas gdy chorzy wyżyli iuż taką ilość merkuryuszu iaka wystarcza na uleczenie francy. Sposobem przeto postępowania nayprostszym iest, ażeby tak ieden iak i drugi gatunek odciąć aż do korzenia, a wreszcie pierwsze zostawić działaniu lekarstw wewnętrznych, a na drugie używać kauteryi zwody zwaney *phagedenica* ktorey robienie iest znane; a gdy iuż strup odpadnie,

wzbudzić w mieyscu kauteryzowanym ropienie za pomocą plastru diachilon gummowego.

LECZENIE KROST.

„ Symptoma to prawie się całkowicie uśmierza leczeniem wewnętrznym, i niewymaga żadnego topiku. Wielka część krost wysycha i odpada przez działanie merkuryuszu. Nie mowiemy tu o tych krostach rozciągłych iakie się przytrafiaią na goleniach w francy szkorbutyczney. Ten bowiem przypadek należy do chorob wenerycznych złożonych.

LECZENIE EXOSTOZY.

„ Exostoza świeża podobnie się także sama przez się rozchodzi bez przykładania żadnego topiku. Ile razyby exostoza takowa dolegała, może się boleść uśmierzyć puszczeniem krwi, i przyłożeniem kataplazmu Nro. 14. a potym robiąc smarowania mieyscowe pomadą Nro. 13. nie zawiśle od smarowań zwyczaynych.

LECZENIE BOLOW WENERYCZNYCH.

„ Boleści weneryczne nie mymagaią cale inszego śrzodku iak exostozy. Puszczenie krwi i też same topika łagodzące pomagaią, gdyby bole takowe były inflammatyczne, lecz nie należy iuż wykonywać frykcyi na mieyscach bolesnych po takowych topikach.

„ W trzech tych ostatnich przypadkach leczenie wewnętrzne przemagać powinno nad zewnętrzne, gdyż one bardzo łatwo ustępuią na

działanie wewnętrzne przypraw ſolno-merkuryuſzowych.

LECZENIE GONORREI, RZNIĘCIA W WORKU, PHIMOZY, i PARAFIMOZY.

„ Ze wſzyſtkich ſymptomatow wenerycznych, gonorrea była przez długi czas nayuporczywſzą. Gdy chory dotknięty ieſt tą chorobą należy iey natychmiaſt zapobiegać. Zaniedbanie powiększa poſpolicie gwałtowność ſymptomatow, i ſtaie ſię przyczyną wzmagania ſię tey zarazy, gdyż gonorrea ieſt ſymptomatem francy przynaymniey początkowey.

„ Jak ſkoro ſię przypadek ten poſtrzeże, należy kazać puścić trzy miſeczki krwi z ręki, a ieżeliby inflammacya była znaczna, powtorzy ſię ieſzcze drugi raz, w teyże ilości iak wprzod. Wraz przy tym za cały napoy niepowinno ſię używać iak tylko wody czyſtey roztwarzaiąc w każdey kwarcie drachmę ſaletry, i poł uncyi gummy Arabſkiey.

„ We dwa dni po puſzczeniu krwi przepurguie ſię chory połtorą uncyą manny, iedną uncyą catholicon dupl: w ſzklance wymoczenia kwiatow fiałkowych.

„ Nazaiutrz po tem lekarſtwie zażyie ſię łyżeczka przyprawy Nro. 6. z rana na czczo, a druga w wieczor przed wieczerzą. To zaś kontynuować ſię tak powinno aż do uſtąpienia irrytacyi, gdy iuż chory nie będzie czuł boleści podczas puſzczania uryny, i gdy iuż w wargach otworu uretry nie będzie widać czerwoności, i inflammacyi, iaką w początkach tey choroby poſtrzegamy. Na ow czas zażyć po-

trzeba trzy łyżeczki merkuryuſzu gummowego, iednę zrana na czczo, drugą wpołudnie, a trzecią na wieczor przed wieczerzą.

„ W tym peryodzie choroby, ktory zowią poſpolicie drugim, wſtrzykać potrzeba w uretrę likwor Nro. 5. i wſtrzykania te powtarzać ſię powinny có rano i wieczor poty, poki materya płynąca nie będzie biała, obracaiąca ſię w mączyſtość gdy ſię nią natrze płatek, i poki iey ledwie tylko kilka kropel na dzień wypłynie.

„ Stan ten ieſt trzecim peryodem choroby. Tu zaprzeſtać potrzeba przepiſywać merkuryuſz gummowy; wſtrzykać ſię zaś powinno w prącie trzy razy na dzień przyprawa Nro. 7. i chory wypić powinien codziennie kwartę tyzanny Nro. 10. A gdy ſię iuż upław ten zakończy, przepurguie ſię chorego lekarſtwem Nro. 1.

„ Zdarza ſię niekiedy, iż w ten czas, gdy ſię iuż płynienie zdaie kończyć, erekcye częſte, zbytek popełniony w czym od chorego albo też niedoſtateczne zagoienie rany, ſprawuie zdarcie iakowych ſiber. Na ow czas chorego napadaią kłocia, i upław naſtępny przybiera kolor zielony. Rzadko kiedy kłocia takowe wymagaią puſzczenia krwi; atoli gdyby ono było zbyt żywe, potrzebaby na ow czas puścić krew z ręki raz. Z drugiey ſtrony ſymptomata te nie powinny nas cale trwożyć. Tryb i płokania w kilku dniach uśmierzyć go potrafią. Jeżeliby upław ten powrocił powtornie do tego ſamego ſtanu, wktorym zoſtawał przedtym przypadkiem, wrocić ſię też należy do oſtatnich wſtrzykań Nro. 7. i te kontynuować codziennie wraz z tyzanną Nro. 10.

,, Jeżeliby się zdarzyło, iżby przypadek ten kilka razy się wracał, a co się nie przydarza tylko w ten czas, gdy się rana nie może zagoić stale, z przyczyny pozostałego ieszcze iadu, oczywista iest, iż doza merkuryuszu ktora się w zwyczaynych rznięciach przepisuie, nie była dostateczna. A przeto wrocić się należy do leczania złożonego przepisanego, i używać przez ten czas świeczek. Upławy takowego gatunku, skąd inąd tak uporczywe; nie wzbraniaią iednakże trzymania się porządnego trybu leczenia. Wybor i używanie świeczek kierowane bydź powinny od ludzi znaiących sztukę Lekarską doskonaley.

„ Nierostropność chorych, w używaniu za wczesnym wstrzykań stężaiących w nadużywaniu wina, likworow, i tysiączne inne podobne przyczyny zatrzymuią niekiedy ten upław, ktory w takowym przypadku ściąga się do iąder, rodzi ich nabrzmiałość czyni ie twardemi i bolesnemi. Do tych przypadkow łączy się ieszcze trudność a nawet niepodobieństwo puszczania uryny, pochodząca z ściągnienia, irrytacyi i inflammacyi kanału uretry. Potrzeba na ow czas puścić choremu krew natychmiast, i to powtorzyć raz lub dwa dla naprawy płynienia uryny, i ukoienia boleści iąder. Wraz przyłoży się zewnątrz kataplazm Nro. 15. ktory należy przytrzymać zawiązaniem zawieszaiącym (*suspensoire*) Gdy się irrytacya kanału ukoi, wkładaią się świeczki dla wzbudzenia upławu, ktorego pokazanie się iest znakiem niezawodnym bliskiego rozwolnienia zatkanych iąder. Ile razyby materya tego upławu była nazad zwrocona, i wprzod nimby bieg swoy odzyskać mogła,

gdyby się zaraza iey mogła wzmodz, i szerzyć roztropność radzi, ażeby z chorym postępować podług sposobu leczenia złożonego, ktory się iuż wyżey przepisało. Jedynym śrzodkiem do zapobieżenia temu przypadkowi, iest ażeby nosić zawiązanie zawieszaiące, iak skoro się iest dotkniętym rznięciem.

LECZENIE FIMOZY i PARAFIMOZY.

„ Pusczenie krwi kilkokrotnie powtorzone iest pierwszym śrzodkiem używanym na wyniszczenie tych przypadkow, w ktorych rzadko kiedy można się odważyć na operacyą. Po rozwolnieniu naczyń krwistych przestać potrzeba na przykładaniu topikow Nro. 15. i idzie się za trybem mięszanym zwyczaynym. Nie zawadzi atoli zważyć, że fimozys ma często bardzo za przyczynę szankry uformowane pomiędzy gruczołem i obrzeżkiem, ktore irrytuią ostatnię tę część; że ieszcze niekiedy robi się pomiędzy temi samemi częściami członka męskiego upław ze wszystkim podobny do lipkopłynu, i z tey miary nazwany lipkopłynem nieprawym (*chaudepisse batarde*) W iednym i w drugim przypadku, gdy się iuż symptomata inflammatyczne rozpędziły, i gdy obrzeżek nieco się iuż rozwolnił, wstrzykać potrzeba codziennie pod ten obrzeżek przyprawę Nro. 7. poki aż całkowite onego rozwolnienie, nie odsłoni szankrow, i niepozwoli ich leczyć sposobem zwyczaynym.

SYMPTOMATA DRUGIEGO RZĘDU (*secondaires*)

Liczą ieſzcze pomiędzy ſymptomatami francy początkowey 1. Dyzuryą weneryczną, czyli gonorreą ſuchą, ſtranguryą, gonorreą nieprawą (*batarde*) oſtalmią weneryczną, guz weneryczny na iądrach, otwor weneryczny na ſzwie. 2. Gonorreę nałogową, albo upław ſamowolny naſienia, ſtrupiałość obrzezka, i gangrenę wczęściach rodzaynych.

„ Przez dyzuryą rozumie ſię pieczenie oſtre, i pałaiące, daiące ſię czuć w kanale uretry pod czas puſzczania uryny. Przez ſtranguryą, trudność w puſzczaniu uryny, gdy uryna wypływa z podſkokiem, z przerwami, lub kropla za kroplą. Przez gonorreą nieprawą upław uformowany między gruczołem i obrzezkiem podobnie do tego iaki wychodzi z uretry w lipkopłynie. Przez oſtalmią inflammacyą błony ſpaiaiącey oczow. Nazwiſka innych przypadkow ſą doſtatecznym onychże opiſem.

„ Ponieważ ſymptomata te rzadko kiedy okazuią ſię w początkach, i nayczęściey napadaią po iakiey nieroſtropności popełnioney od chorego, przetośmy też o nich nie wſpominali aż dotąd. Podzielone one ſą na dwie klaſſy. Do pierwſzey klaſſy należące ſą inflammatyczne, wymagaią kilkokrotnego puſzczenia krwi, ſpoczynku, dyety, kąpiel ieżeli można, i przykładania topikow koiących, i łagodzących.

„ Symptomata drugiey klaſſy nie tak ſą gwałtowne, lecz uporczywſze. Tak iednych iak i drugich nie powinni ſię chorzy ſami odważać leczyć. Radziemy im udać ſię natychmiaſt do światłey rady, ktoraby zdolna była odmienić śrzodki leczenia choroby mieyſcowey po-

dług znâkow poſpolicie odmiennych w takowych okolicznościach. Gwałtowność przypadkow raz ukoiwſzy odſyłamy chorych do trybu anti-wenerycznego wyżey opiſanego, bez ktorego leczenie zyſkane za pomocą topikow, i lekarſtw powſzechnych przeciwko inflammacyi byłoby tylko powierzchowne.

„ Nie będziemy ſię iuż daley rozciągać nad leczeniem przypadkow wenerycznych. Wiele ieſzcze ieſt takich, o którycheśmy tu nic nie wſpomnieli, gdyż te ſą cechami francy zaſtarzałey, i ſkomplikowaney, a tu zamierzyliśmy ſobie tylko mówić o francy początkowey i niezłożoney. W przypadkach takowych które wielkiego wymagaią doświadczenia, nie możemy nad to powtórzyć chorym tey rady, którąśmy im powyżey przełożyli. Zawſze to prawie od dobrego lub złego ſpoſobu leczenia zależy zdrowie, czerſtwość i ſpokoyność przez reſztę dni życia. Oby ci którzy dotknięci ſą chorobą weneryczną, ludzie zwłaſzcza młodzi, uczuli raz tę prawdę i zaprzeſtali nakoniec udawać ſię po ratunek do ludzi bez żadnego zaufania, i nauki, którzy nie przeſtaiąc na wyniſzczeniu kieſzeni ruynuią ieſzcze zdrowie; niewiadomością i pośpiechem z iakim uſiłuią zgubić ſymptomata, nie zaiąwſzy ſię z gruntu chorobą.

PRZEPISY LEKARSTW ZALECONYCH W LECZENIU CHOROB WENERYCZNYCH. *Nro 1.*

PROSZEK PURGUIĄCY DLA DOROSŁYCH.

„ Weź *Socznicy d' Alep*	gran 4
Salapy	gran 20
Cukru białego	gran 24

„Zmięſzay to wſzyſtko wrać, i utrzyi na proſzek miałki.

„Zażywa ſię proſzku tego zrana na czczo, w bulionie z ziół, w ſzklance wody cielęcey, dekoktu ślazowego, albo w bulionie, pamiętaiąc przy tym pić wiele przez poranek, czy to wody cielęcey, czy ślazowey, czy bulionu zielonego, dla wſparcia ſkutku tego lekarſtwa.

„Można proſzek ten umieſzać z doſtateczną ilością ſyropu z iabłek, albo innego iakiegokolwiek purguiącego, i zrobić z tego kąſki dla tych osób, dla którychby oſtatnia ta poſtać purganſu była wygodnieyſza.

Nro 2.

PROSZEK PURGUIĄCY DLA DZIECI.

„Weź *Proſzku Cornachine* gran 18
„Rozpuść to *w dwóch uncyach ſyropu brzoſkwiniowego*, albo w iedney łyżce papki, albo nakoniec w łyżce mleka.

„Każe ſię dziecku dla wſparcia działania tego lekarſtwa napić zrana dekoktu z korzeni ślazowych, ciepłego i osłodzonego trochą cukru. Nie należy tym ſpoſobem purgować tylko dzieci zoſtaiące w pierwſzey młodości. A potym przeſtać potrzeba na rozwolnieniu im żołądka iedną lub dwiema uncyami ſyropu ſkładanego rubarbarowego.

Nro 3.

SOLUCYA ANTY-WENERYCZNA WIĘKSZA.

„Weź *Merkuryuſzu ſublimowanego żrzącego* gran 12

Roz-

„ Roztworz to w dwoch kwartach wody dyſtyllowaney.

„ Potrzeba utrzyć ſublimat ten na proſzek w moździerzu ſzklannym, za pomocą takiegoż ſamego tłuczka.

„ Nie przydano do tey ſolucyi ſyropu, gdyż mieſzanina takowa pſuie ſię po nieiakim czaſie. Lecz chorzy powinni ſobie przy każdym zażywaniu osłodzić mleko, albo inny iaki rozczyn, w którym będą zażywać bądź cukrem, bądź ſyropem iakimkolwiek.

Nro 4.

Solucya anty-weneryczna mnieysza.

„ Solucya ta nie różni ſię od poprzedzaiącey iak tylko dozą merkuryuſzu ſublimowanego, która tu mnieyſza ieſt o cztery grany; to ieſt iż ſię go tylko bierze ośm gran do dwoch kwart wody zamiaſt dwunaſtu. Spoſób zaś używania iey ieſt takiż ſam.

„ Nie powie iuż dziś zapewne nikt, żeby *ſublimatum corroſivum* tak przyprawne miało bydź trucizną. Lekarz któryby tak mniemał, alboby znał bardzo mało, alboby mówił przeciwko początkom ſwey ſztuki. Co do tych dla których ſztuka Lekarſka całkiem ieſt nieznana, i ktorzy ſię przerażaią na ſamo nazwiſko *corroſivum*, łatwo ieſt uſpokoić, przypominaiąc im doświadczenie powtarzane codziennie pod ich oczami. Czyliż ſię nie piie z roſkoſzą karafinka limonady zrobioney z teyże ſamey cytryny, która gryzie, odrętwia zęby, i zżera podniebienie? Zkądże ta różnica w ſkutkach pochodzi? Oto

ztąd, iż kwas który ieſt natężony w cytrynie, oſłabiony ieſt wodą w limonadzie. Im kwas iaki mniey w ſobie ma wody, tym bardziey gryzie, a przeciwnie kłocie to iego zmnieyſza ſię w miarę ilości wody, w którey ieſt rozpuſzczony. Toż ſamo ſię dzieie z tym ſublimatem zrzącym, ſól ta nie poſiada ſwey własności zrzącey iak tylko od natężenia kwaſu ſoli morſkiey złączoney z merkuryuſzem. Zażyta wewnętrznie w poſtaci ſuchey zżera wnętrzności, i ſtaie ſię trucizną śmiertelną, ieżeli ſię chorego wcześnie nie poratuie. Roztworzona w pomierney ilości wody, wzbudza pieczenie mocne w żołądku, za którym wkrótce napada womit. Lecz własność ta trucizniana niknie w miarę powiękſzoney obiętości wody. Jey kauſtyczność zmnieyſza ſię aż do tego punktu, iż ią nakoniec brać można bez naymnieyſzego niebeſpieczeńſtwa, zwłaſzcza ieżeli ſię zachowa miarę przepiſaną w tych formułach, i ieżeli ſię nie oddalemy od ſpoſobu leczenia wyżey wyłożonego.

Nro 5.

MERKURYUSZ SUBLIMOWANY SŁODKI.

„Weź *Wody wapienney pierwſzey* kwart 2
Sublimati corroſivi gran 12

„Utrzyi ſublimat na proſzek bardzo miałki, i rozpuść go w tym likworze.

„Przyprawa ta, równie iak i poprzedzaiąca ſłuży dla oſób delikatnych, i maiących żołądek ſłaby. Należy butelkę zamieſzać za

każdą razą, gdy się ma zażywać merkuryusz sublimowany słodki.

Nro 6.

MERKURYUSZ GUMMOWANY.

„Weź *Merkuryuszu ożywionego* (revivifié) *cynobrem* drachm 2
Gummy Arabskiey drchm. 4
Wody pospolitey funt 1
Syropu kapillorowego uncye 2

„Zrób z gummy przyprawę lipką za pomocą dostateczney ilości wody; zmieszay merkuryusz z tą przyprawą, i trzyi póki całkiem nie zniknie. Przyday potym syrop, i roztwórz tę mieszaninę resztą wody pozostałey.

Nro 7.

SOLUCYA MERKURYSZO-SATURNOWA.

„Weź tyle ile ci potrzeba Solucyi *Nro* 5 i tyląż ilość wody osuszaiącey *Nro* 8.

Nro 8.

WODA OSUSZAIĄCA I ŁAGODZĄCA.

„Weź *Wyciągu Saturna* drachm 2
Roztwórz to w dwoch kwartach wody zdroiowey.

Nro 9.

WYCIĄG SATURNA.

„Weź w częściach równych piany srebrney (*litharge*) i octu; włóż to wszystko w

naczynie gliniane polewane, i gotuy przez godzinę, mieszaiąc bezustannie kopystką drewnianą; odstaw potym rynkę od ognia i przecedź likwor przez cedzadło.

Nro 10.

TYZANNA STĘŻAIĄCA.

„ Weź *Jeżyn*,
Skrzypu, *każdego* po pół garści.
Skórek granatowych,
Korzeni wielkiey konsolidy,
po uncyi 1

„ Gotuy to wszystko w kwarcie wody, i roztwórz w tym dekokcie:

Hałunu skalistego, pół drachmy

Nro 11.

ENEMY ŁAGODZĄCE.

„ Weź garść otrąb, gotuy ie w kwarcie wody, zley dekokt i w iego ilości przyzwoitey na enemę roztworz ieden żółtek z iaia świeżego.

Nro 12.

TRUNEK ŁAGODZĄCY.

„ Weź *Oleyku z migdałow słodkich*,
Syropu Slazowego, *każdego*
po uncyi 2
Syropu Diacodium, *albo z maku białego*
uncyą 1

„ Zmięszay to wszystko wraz, na trunek do zażywania po łyżce co cztery godziny.

Nro 13.

POMADA MERKURYUSZOWA.

„ Weź *Sadła wieprzowego należycie wypłukanego,*
Merkuryuszu surowego (crud) *ożywionego cynobrem, każdego* po funcie 1

„ Zmięszay to dokładnie tak, iżby merkuryusz zupełnie zniknął, i żeby rozciągnąwszy pomadę tę na papierze nie widać było żadney kuleczki. Sposob przyśpieszenia takowey zniknienia merkuryuszu iest, ażeby przymieszać nieco starey pomady do sadła.

Nro 14.

KĄPIELE MIEYSCOWE.

„ Tak zowią obmywania, które sobie sami chorzy wykonywaią. Na ten koniec rozbieraią się oni do naga, i stanąwszy w naczyniu napełnionym wodą ciepłą, skrapiaią sobie samemi ciało zwłaszcza uda i golenie wyżymaiąc serwety albo gębki zmaczane w tey wodzie. Sposob takowy kąpania się nie iest tak skuteczny iak kąpiele zwyczayne, lecz on wystarcza do rozwolnienia tkanki skórney, w osobach melancholicznych, żółciowych, i tych wszystkich których włokna zbyt są wyciągnione i suche.

Nro 15.

KATAPLAZM MIĘKCZĄCY.

Weź *Chleba białego* pół funta

„ Gotuy to w trzech kwartach mleka i wody wziętych po połowie, przy końcu gotowania się przyday:

Szczyptę Szafranu.

„ Rozetrzyi potym ośrzodek chleba i niech to tak wszystko zgęstnieie na ogniu, póki nie nabędzie zśiadłości kataplazmu. Ile razy zechcemy użyć tego topiku, potrzeba rozciągnąwszy go na płótnie skropić iedną lub dwiema łyżkami wody osuszaiącey *Nro* 8.

POSTRZEZENIA.

„ I. Pewna mamka karmiąca dziecko zarażone francą, w kilka dni została sama zarażoną w piersi lewey, a potym w prawey. Gruczoły szyi i mandle zatkały się, spód gardła zwrzodowaciał, a ztamtąd zaraza zniżaiąc się ku częściom rodzaynym, okazała się przez szyszki, kondylomy i szankry strupiaste, które sączyły humor ropiasty podobny do gonorrycznego. Pośladek równie także był zaległy brodawkami, i kondylomami. Mąż tey mamki wkrótce także uczuł symptomata tegoż samego nieszczęścia. Jedno z ich dzieci w roku czwartym będące miało kondylomy w brzegu pośladkowym, z przyczyny tey iż spało przy matce. Postrzeżenie to zdarzyło się w Paryżu 1772 roku i chorzy ci wszyscy leczeni byli i wyprowadzeni kosztem Rządcy generalnego Policyi.

„ II. Troie dzieci nieco dawniey było także uleczonych dobroczynnością teyże samey zwierzchności. Tą razą nie miano tey pe-

wności o uczciwości mamki iak w przypadku poprzedzaiącym. Miano nawet pozor do ſądzenia, że choroba którą ona powiadała iż zaciągnęła od dziecka, była ſkutkiem iey rozwolnionych poſtępkow.

„Dwoie z iey dzieci, iedno w roku ſzóſtym, drugie w dzieſiątym, nałożone ſypiać z matką w iednym łożku, doſtały ſzyſzek i kondylomow w brzegu pośladkowym. To które było u pierſi, wkrótce także zoſtało zarażone. Podeſzła iedna niewiaſta która dziecko karmiła papką, dotknąwſzy kilka razy ſwoiemi uſtami podług zwyczaiu łyżeczkę, doſtała wrzodow w gardle.

„III. Bardzo także nie dawno inna znowu mamka zaraziwſzy ſię francą przez karmienie, zaraziła nią ſwe właſne dziecko w trzecim roku będące, które wraz z nią na iednym ſypiało łóżku.

„IV. Nakoniec inna mamka choduiąc dziecko, którego ſtan zdrowia bardzo był wątpliwy, uczuła zrazu ból w pierſiach tak iak poprzedzaiące. Ztamtąd to złe przeſzło do gardła, a potym zſtąpiło do części rodzaynych, w których ſię okazało w ſymptomatach nayciężſzych.

„Poſtrzeżenia te które wiele dodać mogą światła w przypadkach takowego rodzaiu, przytoczyliśmy tu iedynie dla zalecenia iak naywiększey w tey mierze oſtrożności, tak ze ſtrony dzieci iako i ze ſtrony mamek. *Manière ſûre & facile de traiter les maladies vénériennes par JJ. Gardane.*

WERONIKA (Bot:) *Veronica.* Jeſt to roślina, którey Botaniści bardzo wiele naznaczaią gatunkow: my o tych tu tylko mówić będziemy, które maią użycie w ſztuce lekarſkiey.

Weronika leśna, *chamædris ſpuria minor rotundifolia*, *C. B. P. chamædris ſpuria latifolia*, *J. B. veronica minor folijs imis rotundioribus.* Inſt: R. H. *veronica rotundifolia.* Offic. bardzo poſpolitą ieſt po laſach, rośnie także pod płotami, i po paſtwiſkach. Kwiaty iey ſkładaią ſię z iedney tylko ſztuki, ułożone w kſztałt laſki bachuſowey (*thyrſus*), koloru błękitnego, na ogonkach krotkich. Po opadnieniu kwiatow, formuią ſię torebki naſienne ſpłaſzczone, podzielone na dwie połowy, i pełne naſionek maleńkich okrągłych. Korzeń tey rośliny ieſt nitkowaty, czołgaiący ſię, i ſzczupły; Puſzcza on z ſiebie kilka łodyg wyraſtaiących bliſko na ſtopę; łodygi te ſą walcowate, ſłabe, koſmate, otoczone liściami wyraſtaiącemi w przeciwległości, ząbkowatemi po kraiach, koloru zielonawego, pomarſzczone, zaokrąglone zbliżaiące ſię doſyć do liści ożanki. Kwiatki tey rośliny wyraſtaią z pomiędzy ſoſzek liściowych w Kwietniu i Czerwcu. Co ſzczególnieyſzego w tey roślinie poſtrzegamy, tedy to iż ogonki liściow wierzchołkowych, dłuższe ſą przeciwko ogólney regule niż ogonki liſtkow niżſzych.

Weronika kłoſowa, *veronica ſpicata major & minor*, *J. B. veronica ſpicata minor*, *C. B. P. veronica ſpicata* Offic: rośnie po gaiach i paſtwiſkach piaſczyſtych, łodyga iey wyra-

sta na pół stopy, a nawet więcey. Łodyga ta w pewnych odległościach otoczona iest listkami kosmatemi, ostremi i wąskiemi; kończy się zaś długim kłosem złożonym z kwiatow błękitnych, który kwitnie powoli od dołu do gory w Lipcu i Sierpniu. Po opadnieniu tych kwiatow, formuią się z nich torebki spłaszczone w kształt serca, i podzielone na dwie komory, w których zawarta iest wielka liczba nasionek drobnych i okrągławych. Korzeń tego gatunku weroniki iest ukośny, włoknisty i krzewiący się.

Weronika samica zwana inaczey *przetacznik*. Obacz ten artykuł.

Weronika samiec, albo herbata Europeyska, *veronica mas supina, & vulgatissima C. B. P. veronica mas* Offic: *veronica spicatis floribus, foliis oppositis, caule procumbente* Linn: *veronica vulgatior folio rotundiore J. B.* często się trafia po lasach, zaroślach, mieysciach nieuprawnych, suchych, kamienistych, i pastwiskach; widzieć ią także można niekiedy rosnącą pod płotami, i po mieyscach otwartych ku słońcu. Kwiatki ma błękitnawe, niekiedy białe, małe, ułożone w kształt kłoska, tak iak ozanka. Każdy z nich iest rożyczką podzieloną na cztery kwaterki; z tych dopiero zawięzuie się owoc serduszkowy, podzielony na dwie torbeczki, które zapełnione są nasionkami drobniuchnemi, okrągłemi, koloru czarniawego. Liście ma kosmate, z ząbkowatemi kraiami, smaku ostrego i gorzkiego, dosyć podobne do śliwowych, wyrastaią w przeciwległości. Łodygi iey są słabe, walcowate, kolankowate, ko-

ſmate, poſpolicie leżące na ziemi. Korzeń ma rozraſtaiący ſię. Roślina ta kwitnie na wioſnę, i w lecie. Pierwſzeńſtwo naznaczaią dla tey, która wyraſta z pod pniakow dębowych; zieloność ſwoię utrzymuie przez cały rok.

Weronika łąkowa, czyli ozanka bękart, *chamædris ſpuria anguſtifolia J. B. chamædris ſpuria major anguſtifolia C. B. P. Veronica pratenſis* Offic: znayduie ſię poſpolicie po łąkach, po nad brzegami wód bieżących, rzadko kiedy po laſach. Kwiatki ma błękitnawe, te wyraſtaią na łodygach podzielaiących ſię ku wierzchołkowi na dwie lub trzy gałązki; z tych formuią ſię torebki podobne do owocu Weroniki ſamca', które zapełnione ſą maleńkiemi okrągłemi naſionkami. Liście iey wyraſtaią w przeciwległości, ſą zaś obdłużne i ząbkowate. Łodygi iey poſpolicie ſą czołgaiące ſię po ziemi, niekiedy atoli trzymaią ſię nieco proſto. Długość ich wynoſi na około pół ſtopy, a niekiedy dochodzi do całey ſtopy; ſą zaś koſmate, okrągłe, drzewiſte; gatunek ten Weroniki kwitnie w Maiu i Czerwcu a nawet i późniey, zwłaſzcza w kraiach zimnych, iako to w Angiii.

Weronika ſamiec ieſt ze wſzyſtkich tych gatunkow któreśmy dopiero opiſali nayczęściey używaną. Pomieſzczona ona ieſt wrzędzie lekarſtw proſtych, rannych, ścieraiących, i pędzących. Poczytuią ią za bardzo ſkuteczną na oczyſzczenie płuc z materyi kleiſtych i ropiaſtych, któreby ſię tam zebrać mogły. Jakoż w rzeczy ſamey tyzanna zrobiona z tey rośliny, i ſyrop z iey ſoku i

cukru, bardzo ſą pomocne w kaſzlach ſuchych w dychawicy, w ftyzyi, i pluciach krwią. Weronika ſamiec ieſt także bardzo zachwaloną i zaleconą w żółtaczce, i chorobach długich, pochodzących z obſtrukcyi wątroby, i gruczołow meſenteryi. Przepiſuią używanie iey bardzo ſkutecznie oſobom dręczonym od kamienia, kolki nefretyczney, i tym którym ſię uryna zatrzyma: używaią iey także ieſzcze równie ſkutecznie na migrenę, ciężenie głowy, odurzenia, i ociężałość. Spoſób naypoſpolitſzy używania Weroniki ſamca ieſt wymoczenie liści tey rośliny nakſztałt herbaty, w dozie iedney ſzczypty do każdey kwaterki wody, albo też w dozie iedney garści do bulionu. Zalecaią bardzo na kolkę częſto używanie enem zrobionych z funta dekoktu tey rośliny, iedney uncyi cukru i tyleż maſła. Syropu Weroniki ſamca przepiſuie ſię od iedney do dwoch uncyi.

Co do używania zewnętrznego Weroniki ſamca, bardzo ona ieſt ſkuteczną na rany goleniowe, na ſwierzb, parchy, i plamy ſkórne, a nawet na raka, podług zdania wielu lekarzy. Na uśmierzenie takowych chorob obmywać należy członki dotknięte dekoktem albo też wodą pędzoną z tey rośliny, używaią także i naparzań albo fomentacyi z niey zrobionych.

Liście Weroniki ſamca wchodzą do wody ranney, i wody powſzechney, do balſamu rannego, do lekarſtwa oczyſzczaiącego opichowego (*mondicatif d'ache*) w Farmacyi Paryzkiey. Sok z niey wchodzi do plaſtru

Opprodelthos. Granice któreśmy temu dziełu przepisali, nie pozwalaią nam zastanawiać się tu nad wszystkiemi własnościami przepisywanemi Weronice samcowi, kto z czytelników życzyłby sobie w tey mierze zaspokoić swą ciekawość, udać się może do dzieła wydanego w Paryżu a znanego pod tytułem: *Thé de l'Europe.*

W niedostatku Weroniki samca można używać innych gatunkow, których opisy podaliśmy: posiadaią one też same własności, tylko w stopniu daleko słabszym.

WERONIKA WODNA (Bot:) *Beccabunga.* Jest to rodzay rośliny którą dzisieysi botaniści umieścili w rzędzie gatunkow Weroniki. Kwiatki iey układaią się w różyczkę, są błękitne, rozdzielone na cztery części, z których iedna zawsze iest mnieysza niż trzy inne. Liście tey rośliny maią kolor ciemno zielony, są zaś okrągławe, lśniące się, grube, i pomarszczone. Po aptekach znayduią się dwa gatunki tey rośliny, iedna wielka i o tey tu mówiemy, druga zaś mnieysza.

Roślina ta iest iednym z lekarstw antiszkorbutycznych naydzielnieyszych; przekładana ona iest nad inne rośliny w szkorbucie maiącym za przyczynę zbyteczną gorącość, i złączonym z rozwolnieniem krwi, z gorączką, i plamkami sinemi. P. *Geoffroi* radzi ią w tym przypadku przepisywać ze szczawiem, szczawikiem (*alleluia*) i sokiem limoniowym albo pomarańczowym.

Używaią liści Weroniki wodney do apozemow roztwarzaiących, i przeciw szkorbu-

tycznych; i biorą iey do tey przyprawy od iedney do czterech garści. (*Patrz* Antyszkorbutyczne) Doza soku iest uncyi cztery, wyciągu drachma iedna, a konserwy iedna uncya.

Można także i zewnętrznie przykładać liście weroniki; doświadczenie okazało po kilkakrotnie, iż tym sposobem uleczone były wrzody szkorbutyczne, wspomagaiąc leczenie to przepisywaniem lekarstw wewnętrznych; poczytuią ieszcze liście te za maiące skutki ranne, tudzież za skuteczne bardzo na hemoroidy nie chcące się otwierać. W tym przypadku przykładaią ie przegotowane w wodzie w postaci kataplazmu. Woda i syrop z tey rośliny są bardzo skutecznemi przeciw szkorbutowi. Liście iey wchodzą do wody powszechney, do dekoktu przeciwszkorbutycznego księgi Paryzkiey, tudzież do wina i syropu przeciwszkorbutycznego.

VERREA (Szt: Aptek:) Nazwisko te nadano lekarstwom płynnym które są iednego rodzaiu z trunkami, zażywaią się w iedney tylko dozie.

VERREA ABSORBENS.

Weź *Wody Cykoryowey* uncyi 6
Koralu czerwonego przparowanego drachmę 1
Syropu cykoryi składanego z rubarbarum uncyą 1

Zmieszay to na lekarstwo.

VERREA KOIĄCA.

Weź *Wody liliowey* uncye 3
Oleyku migdałow ſłodkich uncyą 1
Olbrotu pół drachmy
Syropu fiałkowego uncyą 1

Zmieſzay.

VERREA ANTI-DISSENTERICA.

Weź *Tynktury rożaney* uncyi 6
Diaſcordium albo Konfektu hiacyntowego drachmę 1
Syropu z róż świeżych uncyą 1

Zmieſzay.

VERREA ANTI-EPILEPTICA.

Weź *Kamfory roztworzoney w troſze oleyku z migdałów ſłodkich* gran 8
Wody z maku czerwonego, uncyi 3
Syropu ślazowogo pół uncyi

Zmieſzay.

VERREA BECHICA.

Weź *Kwiatow malwy*, *i dziewanny* każdego po ſzczyptce 1

Naley na to ſześć uncyi wody wrzącey, przecedź i przyday do wygotowania jednę uncyą ſyropu z maku polnego.

VERREA CATHARTICA.

Weź *Soku tamaryndowego* uncyą 1

Mocz to ciepło przez całą noc w sześciu uncyach serwatki, przecedź, i przyday do tego dwie uncyi manny.

VERREA DIURETICA.

Weź *Wymoczenia nasion lnianych* uncyi 4
Soku pietruszczanego, uncyi 2
Soli tamaryszkowey, pół drachmy
Syropu fiałkowego uncyą 1

Zmieszay.

VERREA EMMENAGOGICA.

Weź *Szafranu*, pół szkrupułu.

Mocz to ciepło przez godzinę w ośmiu uncyach wody; przecedź i przyday pół uncyi soku pomarańczowego. Lekarstwo to pomaga w przypadkach nagłey suppressyi.

WESZ (Sz. Lek. i Mat: Szt. Lek:) Jest to robak ktory acz brzydki na spoyzrenie ściągnął iednakże na siebie uwagę naysławnieyszych ludzi, ktorzy się poświęcili Historyi naturalney. Czepia się on wszystkich części ciała ludzkiego nayszczegolniey iednakże zalęga się na głowie; w sukniach lu-

dzi ubogich, maytkow, żołnierzy, i żebraków, i w ogolności tych wszystkich, ktorzy zamiłowawszy nieochędostwo rzadko kiedy odmieniaią bieliznę. Ponieważ robak ten sączy sobie krew przegryzłszy skorę, ztąd się przeto częstokroć formuią krosty, ktore niekiedy zwłaszcza wdzieciach przemieniaią się w świerzb i parchy. Wielu Lekarzy pisze, iż na bardzo wielu osobach postrzegli choroby śmiertelne zrodzone z zbytecznego zalężenia się wszy, ktore po całym ciele robią rany przenikaiące aż do kości. Historya wspomina o wielu ludziach dotkniętych chorobą wszawą, ktorzy w niey, acz z inney miary doskonale zdrowi ginąć musieli. Nikomu nie iest tayno, że to była trzecia plaga, ktorą Bog przypuścił na cały Egipt.

Zastanowiwszy się nad postawą obrzydliwą, i czuciem przerażaiącym ktore widok tego robaka rodzi w wielu osobach, iest prawie rzeczą nie podobną do wierzenia iż są niektore zwierzęta, a nawet i ludzie ktorzy ie z ukontentowaniem iedzą. Są iednakże bez wątpienia Hottentoci z po między ludzi, a małpy z po między zwierząt, ktorzy ie za nayśmacznieyszą potrawę poczytuią.

Coż należy czynić dla uchronienia się wszy? Lekarzy niektorzy radzą ażeby nie brać za pokarm mięs soczystych; utrzymywać się w ochędostwie. zwłaszcza ieżeli kto nosi suknie wełniane; brać często na purgans, ieżeli chcemy zapobiedź sameyże chorobie; smarować się czosnkiem lub musztardą; połykać dryakiew; ieść pokarmy słone, i ko-

i korzenne; brać kąpiele, i fomentacye z dekoktu słonecznika rączystego, albo galasu. Lecz zewszystkich lekarstw nayskuteczniey-szemi się bydź okazuią proszki z nasion gnidoszowych; siarka, tabaka, i merkuryusz.

Wszy policzone są także w rzędzie istot roztwarzaiących, i fibrifugow. Sprawuią one podług zdania wielu Lekarzy skutki cudowne dla panienek dotkniących białą chorobą. Wielu utrzymuie iż pięc lub sześć tych robakow w iaiu mękim połknięte naczczo są dobrym lekarstkem na żołtaczkę. Wsadzone żywe do kanału uretry, sprawu-ią małe kąsanie w tym kanale, ktory posiada naydotkliwsze czucie i tym sposobem przy-muszaią spinkter do rozwolnienia się; a tym samym bydź mogą skuteczne w zatrzymaniu uryny; lecz ponieważ mamy w tey mierze lekarstwa mniey przykre, a pewniey-sze, przeto środek ten raczey odesłaćbyśmy powinni Hottentotom, ktorzy pospolicie robaki te gdy ie przy sobie znayduią ziadaią.

WĘZOWNIK (Bot.) *Dracunculus major*. T. *Inst. rei Herb* Jest to rodzay roślin maiących kwiaty iedno-listne, nieforemne, kształtem podobne do ucha zaięczego.

Z kwiatu tego zawięzuie się iagoda okrągława, soczysta, smaku palącego, zamykaiąca w sobie iedno lub dwa ziarka okrągławe, i twarde.

Roślina ta iednę tylko puszcza łodygę, wysoką na trzy stopy, grubszą od palca wielkiego, prostą, okrągłą, kosmatą, pokrytą

ſkorą centkowatą, nakſztałt ſkory wężowey. Liście iey wyraſtaią na liſtkach gębczaſtych i długie ſą na dziewięć calow; ſą zaś wycięte głęboko na ſześć lub ſiedm odcinkow, co im daie kſztałt nieiakoś podobny do ręki. Korzeń roślina ta ma gruby, mięſiſty iakoby cebulowy, koloru żółtawego zewnątrz, a' białawego wewnątrz,

Korzeń wężownika ieſt roztwarzaiący i pędzący, pomaga on w obſtrukcyach, i kachexyi, lecz go nie bardzo przepiſuią.

Liście iego zażyte nakſztałt herbaty uchodzą za żołądkowe, ſzczypiące, i przeciw ſzkorbutyczne.

WĘZOWNIK WIRGINSKI (Bot) *Viperina ſive ſerpentaria Virginiana* T. *Inſt. rei herb.* Jeſt to rodzay rośliny o ktorey Botaniści nie zgadzaią ſię. My przeſtaniemy tu na opiſaniu tylko właſności Lekarſkich tey roliny. zoſtawuiąc tym ktorych iedynym przedmiotem ſą badania botaniczne, naznaczenie właściwego mieyſca tey roślinie w Syſtemacie botanicznym.

Korzeń tey rośliny ieſt lekarſtwem doſyć pewnym przeciw febrze, za iego użyciem uleczono pokilkakrotnie febry kwartanny zaſtarzałe, przeciwko ktorym kinkina nic cale pomodz niemogła. Naznaczaią mu także pierwſzeńſtwo przed dzięglem, miſtrzownikiem, i innemi roślinami aromatycznemi ſłużącemi na umocnienie wnętrzności, a zwłaſzcza żołądka, i mozgu. Dla tey ci to ſwey właſności uchodzi on do proſzku oczu raczych. Procz tego przepiſuią ieſzcze ten

korzeń w hidropizyi iako lekarſtwo toniczne wyborne; nie mniey on także ieſt ſkutecznym przeciw-robacznym. Daie ſię go w ſubſtancyi od pół do iedney całey drachmy. I w tey ci to poſtaci zażywać ſię go powinno w febrach przeſtankowych na dwie godziny przed paroxyzmem. Gdy ſię go ma zażywać w infuzyi, podwoić należy dozę tego korzenia.

WEZYKATORYA (Szt. Aptek.) Jeſt to topik za ktorego przyłożeniem formuie ſię na ſkorze pęcherz doſyć częſto zapełniony wodniſtością. Kilka ieſt gatunkow wezykatoryi: to ieſt proſte, ſkładane, łagodne, i mocne; wezykatoryami proſtemi łagodnemi ſą liście iaſkołczego ziela, konitrudu, korzenie zębownika, czoſnku, i cybuli; proſtemi mocnemi ſą liście ranunkułowe i figowe, korzenie ciemięrzycy, naſiona gorczy, mlecznika i kantarydy. Składanemi łagodnemi, i mocnemi, ſą ſoki i proſzki z liści i korzeni roślin dopiero wyliczonych. Mlecznik złączony z kantarydami daie wezykatorye naytężſze; lecz zewſzyſtkich tego gatunku lekarſtw ſkładanych, nayprzenikliwſzym i naypoſpolitſzym ieſt to, ktorego zaſadą ſą kantarydy. Iſtoty pryſzczące ſtarte na proſzek, powinny bydź urobione z iaką przyprawą ſprzyiaiącą ich działaniu, przez przykleienie ich ściśle do ſkory. Znayduią ſię po Aptekach plaſtry maściowe i kataplazmy wezykatoryine. Owoż ieſt przepis każdego z tych gatunku.

PLASTER WEZYKATORYINY DLA LUDZI DOYZRZAŁYCH.

Weź *Much kantaryd startych na proszek*
drachm 2
Wosku żołtego,
Terpentyny,
Smoły białey,
każdego po drachm 5

Zrob z tego plaster: chcąc mieć więcey takowey massy powiększyć należy proporcyonalnie dozę każdey przyprawy.

KATAPLAZM WEZYKATORYINY.

Weź *Much kantaryd w proszku* uncyi 1½
Nasion goryczy,
Korzeni zębownika startych na proszek po drachmie 1
Starego kwasu na Ciasta uncyą 1

Zmieszay to wszystko z dostateczną ilością octu winnego mocnego, i zrob z tego kataplazm.

MASC WEZYKATORYINA.

Weź *Much Kantaryd w proszku*
drachm 2
Mlecznika
Terpentyny po drachmie 1

Zmieszay na maść.

Ponieważ kantarydy bardzo dzielnie działaią na pęcherz i kanały urynne; nie źleby zatym było przydać do plastrow, kataplazmow, i maści wezykatoryinych ktorych dopiero podaliśmy przepisy, proszku z nasion gorźkich, albo kilka kropel oleyku anyżowego.

Gdy Lekarz przepisze postawienie plastru wezykatoryinego, potrzeba ażeby nayprzod cyrulik ogolił mieysce, iezeli na nim porastaią włosy: powinna się potym część ta natrzeć płatkiem zmaczanym w occie winnym. Plaster przytrzymać się powinien zawiązaniami przyzwoitemi, pospolicie zostawuią się one na skorze przez dwanaście godzin. Po wyszłym tym czasie należy ie odiąć, i otworzyć pryszczel, ktory naciągły. Jeżeli chcemy utrzymać dłużey płynienie wodnistości, użyć należy maści wyżey opisaney. Chcąc ią zaś zatrzymać, przykładać należy na ranę istoty osuszaiące.

Rzeczą iest niezawodną, iż przykładanie wezykatoryi iest iednym z naydzielnieyszych śrzodkow Sztuki leczenia; za ich ci to pomocą wzbudza się upław zbawienny, przez ktory się krew czyści; upław ktory bardzo często staie się nader pomocnym w rozmaitych długo-trwałych chorobach, opieraiących się wszelkim innym śrzodkom. Bardzo pomyślnie przykładać się zwykły wezykatorya w chorobach głowy pochodzących z wodnistości, po za uszami, na wierzchu głowy, na karku, na ramionach, rękach, i łytkach. Wielu Lekarzy zaleca mocno stawianie wezykatoryi w leczeniu ospy,

i podagry ſcyatyczney. Nikomu nie ieſt tayno, iż znayduią ſię rozmaite choroby oſtre, ktore ſię kończą na otoku krytycznym, gdy ſię ten uformuie w części iakiey wewnętrzney ciała. Jeſt to kryza bardzo okropna, a nayczęściey nieſzczęśliwa; przeto nie należy nic takiego zaniedbywać coby potrafiło zwrocić ku ſkorze lub ku powierzchni ciała, ten ściek humorow zbieraiących ſię; i ten to ſkutek przynieść mogą wezykatorye. Udaią ſię one ieſzcze cudownym prawie ſpoſobem w apoplexyi, ſpiączce, letargu, paraliżu, w oftalmiach uporczywych, i gorączkach zindliwych. Należy ſię zaś wſtrzymać od ich używania w chorobach inflammatycznych dolnego brzucha.

Zakończemy artykuł ten poſtrzeżeniem bardzo ważnym, to ieſt, że gdy ſię poſtawią muchy kantarydy, ktore iakośmy powiedzieli ſą zaſadą naybardziey używaną wezykatoryi, napada bardzo częſto trudność w puſzczaniu uryny, albo ſię też ona całkiem zatrzymuie, a niekiedy nawet napada mocz krwawy. Zapobiega ſię albo ſię też leczą takowe przypadki daiąc chorym pić mleko, ſerwatkę, emulſye &c.

WĘZYMORD (Bot.) *Viperina ſive ſerpentaria quorund. Echium vulgare.* C. B. P. Roślina ta rośnie po mieyſcach nie uprawnych, po między zbożami, po drogach, i murach. Kwiaty iey ktore całą otaczaią łodygę, maią kſztałt dzwonkow koloru błękitno-purpurowego: z tych formuią ſię cztery naſionka wraz zroſłe, i pomarſzczone,

ktore oddzielone maią kſztałt głowy wężowey, ſkąd też roślina ta wzięła ſwoie nazwiſko: liście ma obdłużne, wązkie, koſmate, twarde, ſmaku nieprzyiemnego. Puſzcza łodygi wyżey nad dwie ſtopy; okrągłe, koſmate mocne, zielone popſtrzone centkami czarniawemi, nakſztałt ſkory wężowey, u gory poſpolicie zakrzywione nakſztałt ogona ſkorpionowego. Korzeń ma długi, gruby na cal i drzewiſty, Kwitnie w Czrewcu i Lipcu. Zieloność ſwoię utrzymuie przez zimę, i rok naſtępuiący, ginie wypuściwſzy łodygi, i gdy iuż naſiona doyzrzeią. Jeſt ieſzcze gatunek tey rośliny, ktory ma kwiatki białe.

Wężymord ma właſność odwilżaiącą pierſiową, i miękczącą: fałſzywie niektorzy ſądzą, że liście iego wymoczone w winie ſą ſkuteczne od ukąſzenia iaſzczurki, i że korzeń tey rośliny ieſt anti-epileptykiem, iak utrzymywał *Jan Bauhin.*

WIATRY. (Szt. Lek:) Przez wiatry albo wzdęcie rozumie ſię materya płynna, czyli nieiakiś gatunek waporu powietrznego i ſprężyſtego, ktory uſiłuiąc rozſzerzyć ſię rozciąga gwałtownie kanał pokarmowy w ktorym ieſt zawarty; i ſtaie ſię iuż ściśnionym i zebranym w iednem mieyſcu, iuż przebiega rozmaite zakręty tego kanału; częſto robi ſobie wyiście zewnątrz; i tym ſpoſobem ſprawuie bole, rznięcia i inne ſymptomata.

Choroby wietrzne przybieraią rozmaite nazwiſka, podług ich ſiedliſka i rozmaitych

przypadkow, iakie ſię do nich łączą: nikomu nie ſą tayne nazwiſka wiatrow odbiiaiących ſię uſtami, lub wychodzących ſtolcem: gdy wiatry przebiegaią z ſzeleſtem, i bez boleści zakręty kanału kiſzkowego, nazywa ſię to *Borborygmus* Obacz *ten art:*

Jeżeli wiatry wraz i z gwałtownością wypadaią obydwiema drogami zowią to *cholerą ſuchą*. Gdy wiatry z ſzeleſtem i gwałtownością zbieraią ſię z iedney ſtronie dolnego brzucha do drugiey, i ſprawuią bole oſtre, zowią to *kolką wietrzną nieſtałą, rznięciem*. Gdy ſię wiatry zbieraią gwałtownie, i zoſtaią ſkupione w mieyſcu iakim kanału pokarmowego, gdzie rodzą okropne boleści, formuią pod ow czas to co nazywaią *kolką wietrzną prawdziwą ſtałą*. Poſpolicie miewa ona ſwoie ſiedliſko w żołądku; to ieſt gdy powietrze będzie zatrzymane i ściśnione między dwiema iego otworami ſkurczonemi; pociąga za ſobą pod ow czas poſpolicie wiele ſymptomatow okropnych: błony żołądkowe bywaią tak mocno rozciągnione, iż zdaie ſię, że ſię rwać maią, oddech bywa ſtrudniony, napada niezmierna nieſpokoyność, ſiły ſłabieią, części końcowe ziębną, omdlewania częſto napadaią; przytrafiaią ſię także palpitacye ſerca, drżączka, i boleści w innych częściach ciała. Gwałtowność tey choroby wzmaga ſię codziennie, bardzo czeſto widziano rodzące ſię ztąd żołtaczki, zawroty, ſynkopy, a nawet apoplexyą. Z tym wſzyſtkim rzadko kiedy choroba dochodzi do tego ſtopnia: natura wzbudzaiąc wyrzut obfity, i popę-

dliwy wiatrow gorą, leczy i kończy tę chorobę.

Bardzo częſto wiatry bywaią zebrane i zgęſzczone w kiſzce wielkiey. albo też w kiſzkach pomarſzczonych; i ztąd rodzi ſię *kolka wietrzna kiſzkowa*, ktora niemniey ieſt okrutna iak i żołądkowa: bywa ona poſpolicie złączona z konſtypacyą uporczywą, z oziębieniem części końcowych, z palpitacyą, opadnieniem z ſił: daie częſto okazyą do zawrotu, do lipotymii, żołtaczki, i rozjątrzenia macicznego: poſpolicie atoli wypadnienie wiatrow gorą lub dołem kończy ſzczęśliwie tę chorobę.

Jeżeli wiatry ſą przyczyną nagłego rozciągnienia żołądka i kiſzek, tak iż cały dolny brzuch znacznie obiętość ſwą powiękſzy, a zwłaſzcza około hypokondr; nabrzmiałość ta bądź ona będzie dolegaiącą lub nie, nazywa ſię w ogolności *meteoriſmus*.

Nakoniec ieżeli ſię wiatry ſkupiaią powoli w żołądku, i kiſzkach w doſyć znaczney ilości, i przez doſyć długi czas, tak iż formuią naroſtek zwyczayny i trwały w dolnym bruchu, ktory ieſt wytężony i ſprężyſty, i ktory brzmi tak iak bęben za uderzeniem, choroba ta rzadka i ſzczegolna zowie ſię *wzdęciem brzucha* (tympanité:) OBACZ *ten artykuł*.

Wiele ieſt takich oſob ktore razem kilka w ſobie doświadczaią tych gatunkow ktoreśmy dopiero opiſali, i ktore cierpią za naymnieyſzą okolicznością, albo razem albo naſtępnie ciągnienie gwałtowne, nabrzmiałość żołądka, i kiſzek, odbiiania ſię,

kardyaki, rznięcia, boleści i ciągnienia w częściach przyległych pępkowi, koło epigastry, w hipokondrach, tudzież palpitacyi serca &c. Stan ten okrutny, i uporczywy zowią passyą wietrzną: wiatry wzbudzaiące się często, i w obfitości, ktore mieszaią całą ekonomią zwierzęcą, i pociągaią za sobą liczne symptomata, są iey charakterem.

Passya wietrzna taka iakeśmy ią dopiero opisali, dzieli się nie bez przyczyny na trzy gatunki. Jeden iest w ktorym choroba ta iest łagodnieysza, powolnieysza, i nie tak okrutna: gatunek ten niepociąga za sobą tak wiele symptomatow iak inne, i te nie są tak straszne: wiatry w tym stanie są prawie niewzruszone, albo przynaymniey powoli się przenoszą, i zdaią się pospolicie mieć przepisane granice w dolnym brzuchu, w ktorym mało co albo cale żadney nie sprawuią dolegliwości.

Większa i widoczna gwałtowność iest charakterem drugiego gatunku passyi wietrzney; w tym wiatry formuią się i przechodzą, iż tak rzekę z zapędem. Już przębiegaią z naywiększą szypkością rozmaite zakręty naczyń pokarmowych, iuż ściśnione po między dwiema zawadami, usiłuią ie zwalczyć, i wyiść. I tym to sposobem przynoszą one rznięcia, wiatry, kolki, meteoryzmy, ciągnienia bardzo bolesne, kardyalgie, palpitacye, zawroty synkopy &c, wyprężenie części dolney kiszek bywa pospolicie w tey chorobie tak wielkie iż częstokroć niepodobna iest wepchnąć w otwor

rurki na danie enemy: przeto też i konſtypaoya bywa nieamiernie uporczywa.

Można ieſzcze na koniec naznaczyć trzeci gatunek paſſyi wietrzney, ktory podobno częściey ſię przydarza niż dwa pierwſze, a ktory poſpolicie napada po tamtych i ktory niemaiąc ani zbytniey żywości iednego, ani powolności drugiego przewyżſza obydwa w uporczywym trwaniu. Wiatry ktore gatunek ten wzbudza, ſprawuią niekiedy przykre wzdęcie brzucha i kiſzek; ktore on iuż rozciąga z boleścią nieznośną, iuż razem rozne ſprawia ſkutki, ale w rożnych częściach brzucha.

Naybardziey podległemi pierwſzemu gatunkowi paſſyi wietrzney zdaią ſię bydź flegmatycy, i ludzie temperamentu wilgotnego: dzieci, ſtarcy, oſoby udręczone ſtrapieniem lub chorobą, ci ktorych żołądek ieſt zimny, ktorzy zbytecznie używaią pokarwow oleynych, lipkich, ktorzy zbyt obficie piią wodę, i mleko, ci ktorzy iuż doświadczali attakow apoplexyi, albo paraliżu.

Drugi gatunek bywa poſpolitym udziałem niewiaſt waporycznych i macicznych, i hypokondrykow. Wſzyſcy ci ktorzy zaięci ſą tym żeby niebyli hipokondrykami, rownie także podlegaią temu gatunkowi choroby, o ktorym tu mowiemy: dla tegoć to melancholicy, ludzie temparamentu żołciowego, literaci, ci ktorzy maią umyſł przenikliwy, i żywy, ktorzy z zbytecznym zapałem poświęcaią ſię na powaby nauki, ktorzy przepędzaią nocy nad xiążkami; ci

nakoniec, ktorzy maią umyſł często miotany iaką paſſyą gwałtowną, bardzo mu ſą podlegli, paſſya także ta dotyka ieſzcze często pletorykow, i krwiſtych, zwłaſzcza ieżeli ſą podlegli, lub ſkłoni do hemoroid. Niewiaſty ktorym ſię upławy peryodyczne zatrzymały z iakieykolwiek bądź przyczyny rownie iey także podlegaią.

Zbieg ſzczegolny przyczyn rozmaitey natury, powyżey wyłożonych, temperament ſkłonny, okoliczności, i dyſpozycya ſzczegolna, i trudna do opiſania, rodzą poſpolicie oſtatni ten gatunek paſſyi wietrzney. Ci ktorzy maią tkankę ciała, ani zbyt miękką ani ściśnioną ale raczey umiarkowanie wytężoną, ktorzy nie ſą ani nad to żywi, ani flegmatycy, ale temperamentu umiarkowanego, zdaią ſię bydź nayſkłonnieyſzemi do niey. Pierwſze dwa gatunki aby tylko cokolwiek potrwały przybieraią cechę tego oſtatniego, a nawet ſię całkiem weń przemieniaią.

Wſzyſtkie trzy gatunki paſſyi wietrzney o ktorycheśmy mowili, mogą bydź zrodzone oboiętnie od rozmaitych przyczyn, nadewſzyſtko przez niezachowanie przyzwoitego trybu, i nieumiarkowanie wſzelkiego rodzaiu, tudzież przez używanie pokarmow zwanych poſpolicie mnożącemi wiatry. Takiemi ſą pokarmy zbyt tęgie, lipkie, wiele w ſobie maiące powietrza, ſkłonne do fermentacyi, albo zgnilizny, iak ſą owoce, iarzyny, mleczywo, chleb ieſzcze zbyt gorący, ciaſta, kaſztany, bób, groch &c.

Niebędziemy się tu zapuszczać w rozmaite układy, ktore rożni potworzyli Lekarze na wytłomaczenie początku wiatrow: i ponieważ żadnego z nich niemasz takiego, przeciw ktoremu nie możnaby zarzucić wątpliwości niepodobnych do rozwiązania, przeto osądziliśmy iż takowe tłomaczenia śmiało opuścić możemy.

Chorcby wietrzne nie mogą bydź uleczone iednym tylko gatunkiem lekarstw. Podzielaią na sześć gatunkow lekarstwa posiadaiące tę własność, a ktore zowią pospolicie *uspokaiaiącemi wiatry* (carminatifs) lecz ktore sprawiedliwiey nazwaćby należało *antipneumatykami.*

Pierwszy gatunek zaymuie lekarstwa skuteczne na wyprożnienie dołem sokow grubych, i szkodliwych, ktore zatrzymuiąc się w kanale pokarmowym staią się obfitym źrzodłem wiatrow: i temi są purganse lekkie (*minoratfs:*).

Drugi gatunek zaymuie lekarstwa ktore wstrzymuią zbyteczny zapęd powietrza i gwałtowną moc, z ktorą się one przedrzeć usiłuie. Dokonywaią one skutku tego obwodząc powietrze nieiakimś gatunkiem waporu subtelnego, i tym sposobem ie wciągaiąc; tak iż osłabiaią albo wyniszczaią zupełnie iego sprężystość, i nie dozwalaią mu bardziey rozszerzać się

W trzecim rzędzie zaięte są lekarstwa, ktore leczą lub przynaymniey zmnieyszaią rozwolnienie spazmodyczne powłok żołądkowych, i kiszkowych: przynoszącemi takowe skutki są. *1mo.* Lekarstwa wyprożnia-

iące ſtolcem wſzyſtkie materye oſtre, ktore irrytuią pierwſze naczynia, to ieſt też ſame ktoreśmy w pierwſzy gatunek zaięli. 2do. Te ktore koią, i przeiſtaczaią nieiako materye oſtre, i odeymuią im wſzyſtkie własności ſzkodliwe, iakiemi ſą ciała chłoniące. 3tio. Te ktore rozwalniaią, i miękczą ſzczegolniey przez ſwoie cząſteczki wodniſte, część wytężoną zbyt ſuchą i tęgą, i razem wyprowadzaią zewnątrz nieczyſtości oſtre, i ſzkodliwe 4to. Te ktore przez ſwoie cząſteczki łagodne, lipkie lub oleyne rozwalniaią, i koią część dotkniętą, i przez to uſpoſabiaią ią do oparcia ſię irrytacyi, i razem obwodzą i przytłumiaią przyczynę irrytuiącą. 5to. Nakoniec ściągnienie ſpazmodyczne fiber, bywa ſkutecznie zniſzczone lekarſtwami wſtrzymuiącemi zapęd, a nawet i przypieranie płynu nerwowego, rozwalniaią cały układ nerwow, przytłumiaią czucie w części dotkniętey, i przynoſzą ſen. Lekarſtwa tego gatunku zowią ſię narkotykami.

Czwarty gatunek lekarſtw koiących wiatry ſkłada ſię z lekarſtw, ktore wzmagaią tęgość omdlałą żołądka i kiſzek.

Piąty ſkłada ſię z tych ktore w ſobie łączą razem własność toniczną, i umacniaiącą, rozwalniaiącą, i koiącą.

Każdy ſobie łatwo wnieſie, iż oſoby podległe wiatrom zachowywać powinny iak nayściśley tryb życia przyzwoity.

Nikt podobno niewątpi iak oſtrożność ta ieſt nieuchronną.

SPOSOB LECZENIA KOLKI WIETRZNEY.

Choroba ta wymaga leczenia roznego i odmiennego podług rozmaitości przyczyn licznych, ktore ią sprawić mogą. Nie od rzeczy będzie poznać nayprzod sposob leczenia tego gatunku, ktory się nayczęściey przydarza, to iest tego, ktory pochodzi ze spazmy.

LECZENIE KOLKI WIETRZNEY I SPAZMODYCZNEY.

Jako bardzo iest pożyteczne w tey chorobie wypędzenie wiatrow dołem, przeto też nadewszystko polegać należy na lekarstwach miękczących, i purguiących w enemach. Zacznie się więc leczenie przepisaniem na dwa razy enemy następuiącey, ktora iest ulżywaiącą i uśmierzaiącą wiatry.

Weź *Liści fiałkowych, i liści barszczu prostego* (brancursine) każdych po garści 1.
Kwiatow malwy, i dziewanny każdych po garści 2.
Nasion lnianych, i anyżowych po drachmy 2
Nasion kminu drachmę 1.
Kwiatow kommonicy swoyskiey i rumieniowych po szczyptce 1.

Gotuy to wſzyſtko w doſtateczney ilości wody ſludzienney; przecedz likwor i wyciśniy; i do każdego funta tego likworu przyday iednę uncyą oleyku świeżego z migdałow ſłodkich, i tyleż oleyku rumieniowego na iednę enemę, ktorey połowa dać ſię powinna natychmiaſt, a druga połowa w dwie godziny poźniey.

Lecz ieżeliby enemy acz kilkakrotnie powtorzone mały przynoſiły ſkutek, a zwłaſzcza ieżeli ſiedliſko choroby będzie w kiſzkach pokręconych, albo w żołądku, udać ſię koniecznie należy do innych ſrzodkow. Trunek naſtępuiący przynoſi ſkutki cudowne.

Weź *Wody z kopru i liliy* każdey po uncyi 2.
Wody z kwiatow pomarańczowych ſzkrupuł 1
Starey dryakwi; kropel 6.
Kwaſu ſaletrzanego ułagodżonego (dulcifié) kropel 6.
Laudanum płynnego kropel 24.
Oleyku z migdałow ſłodkich ſwieżego, i otrzymanego bez ognia uncyi 1½.
Oleyku anyżowego krople 3.

Zmieſzay to wſzyſtko, i zrob z tego trunek, ktory daſz zażyć na trzy razy, daiąc te dozy w dwie godziny iednę po drugiey.

P. *Chirac* pierwſzy Lekarz Krola Francuzkiego zaczynał leczenie tey choroby, o ktorey

rey tu mowiemy od enemy purguiącey, i uśmierzaiącey wiatry, iak ieſt naſtępuiąca:

Weź *Dekoktu z kwiatow rumieniowych, i kommonicy ſwoyſkiey, i naſion anyżowych* każdego po funcie 1.
Diafenixu, i benedictæ laxativæ po uncyi 1.

Zmieſzay to na enemę.

Poczym przepiſywał dopiero naſtępuiącą.

Weź *uryny ſwieżey dziecinney*, i day ią natychmiaſt w enemie.

Przepiſywał on ieſzcze tegoż ſamego dnia ulepek naſtępuiący.

Weź *Wody Cykoryowey i portulakowey* każdey po uncye 3.
Kryſztału mineralnego drachmy ½
Syropu Limoniowego uncyą 1.
Laudanu gran 1.
Soli Ammoniackiey gran 15

Zmieſzay to wſzyſtko na ulepek.

LECZENIE KOLKI WIETRZNEY, SPAZMODYCZNEY, I KRWISTEY.

Jeżeli ſię zażega gorączka, albo ieżeli puls ieſt pełny i mocny, tudzież inne znaki okazuiące zbytek krwi, albo ieżeli choroba ta ma za przyczynę zatrzymanie upławow mieſięcznych, albo hemoroid, albo nakoniec ieżeli bole ſą zbyt gwałtowne, pu-

ſzczenie krwi na ow czas bardzo ieſt pomocne.

LEKARSTWA ZEWNĘTRZNE PRZECIWKO KOLCE WIETRZNEY, I SPAZMODYCZNEY.

Niemożemy tu przemilczeć lekarſtw zewnętrznych, ktore ſą wielkim ratunkiem w kolce wietrzney i ſpazmodyczney, to ieſt fomentacyi i kataplazmow z roślin miękczących, i uſpokaiaiących wiatry, iak ieſt malwa, ziele pomurne, fiałki, rumień, kommonica i koper warzone w wodzie; ſmarowania oleykami z migdałow ſłodkich, lnianym, rożanym, rumieniowym, i maścią ślazową; połkąpiele zrobione z dekokcyi roślin miękczących, i uſpokaiaiących wiatry. Sądziemy iż nam tu naybardziey zalecić potrzeba połkąpiele oliwne.

Charakter ſpazmodyczny tey choroby niedozwala używać purganſow, nawet nayłagodnieyſzych: gdyż ich kłocie doymowałoby do żywego, a tym ſamym ściągałyby bardziey kiſzki iuż zamknięte przez ſpazmę: przeto nienależy dawać purganſow w początkach tey kolki: lecz gdy iuż boleść uſtąpi, gdy ſię domyslać możemy, iż pierwſze naczynia zarażone ſą ſokami zepſutemi zebranemi i przytrzymywanemi przez eretizm, na ow czas przepiſać można purgans lekki: nayprzykład dwie lub trzy uncye manny, roztworzone w wodzie kurczęcey: w wieczor na ukoienie rzuczania ſię, ktoreby ſprawił purgans, kazać po-

trzeba zażyć ſyrop de diacode albo też laudanum płynne.

TRYB KTORY ZACHOWAC NALEZY W KOLCE WIETRZNEY I SPAZMODYCZNEY.

Lekarſtwa, o ktorych mowiliśmy, nie wyſtarczyłyby na zniſzczenie tey okrutney choroby, gdybyśmy do nich nie przydali ratunku przez zachowanie trybu przyzwoitego. Podczas ſamego przyſtępu kolki, chory brać powinien buliony cienkie, i mleko bardzo lekkie przyprawne trochą naſion uśmierzaiących wiatry, albo trochą cynamonu, i tych dawać ſię mu powinno przynaymniey co cztery godziny. Jeżeli bol ieſt w ſtanie gwałtownym, przeſtać potrzeba na dawaniu choremu pić wody kurczęcey, w ktorey ſię przewarzyło nieco ziarek anyżu, i kopru. Trzymać go należy na łożku ciepło, i przykładać ſię mu powinny chuſty ciepłe na brzuch i nogi Nie należy mu cale dawać pokarmow ſtałych, poki aż boleść kolki całkiem iuż nie uſtanie.

LECZENIE KOLKI WIETRZNEY POCHODZĄCEY Z ZEBRANIA SIĘ MATERYI NIESTRAWNYCH W PIERWSZYCH NACZYNIACH.

Jeżeli zapewnieni ieſteśmy, iż choroba ta pochodzi ztąd, że chory zbytecznie iadł, i że pierwſze naczynia pełne ſą nieczyſtości; potrzeba, przepiſawſzy tryb nieco po-

ſilaiący, wyproznić te materyę przez ſamo picie w obfitości wody ciepłey; albo ieżeli to nie wyſtarcza kilką granami tartari emetici roztworzonemi w ſzklance wody. Ten womit iednakże nie powinien bydź używany, tylko w ten czas, gdy choroba ieſt niedawna i gdy natura ſama wzbudzaiąc odbiiania ſię, pokazuie ścieſzkę, za ktorą poſtępować należy. Jeżeli nie maſz żadney ſkłonności do womitu, zacznie ſię od przepiſania choremu enem, o ktoreycheśmy wyżey mowili; po ktorych można mu dadź zażyć purgans łagodny, naprzykład z trzech uncyi manny, z połtory uncyi ſyropu cykoryi ſkładanego, i iedney uncyi oleyku migdałow ſłodkich w wygotowaniu kwiatow rumieniowych, i naſion kminu; ieżeli po kilka godzinach żołądek ſię nie otwiera, wſpomodz potrzeba zbyt ſłabe działanie purganſu enemami, daiąc mu wypić kilka ſzklanek wody kurczęcey, albo ſerwatki, albo kilka łyżeczek oleyku z migdałow ſłodkich.

W przypadku gdyby purgans ieſzcze żadnego nie przyniosł ſkutku, uſiłowaćby należało rozwolnić i otworzyć naczynia, przepiſuiąc narkotyk na trzy lub cztery godziny przed purganſem.

LECZENIE KOLKI WIETRZNEY POCHODZĄCEY Z POKARMOW WZDYMAIĄCYCH.

Jeżeli ſię domyślamy, iż kolka wietrzna wzbudzona była od pokarmow mnożących wiatry, i pełnych powietrza, ſtarać ſię ie należy wyprożnić: na ten koniec ieżeli one

wzięte były od niedawnego czasu, a zwłaszcza ieżeli chory doświadcza odbiiania się, i czuie skłonność do womitu, udać się potrzeba do łagodnego iakiego emetyku. Przepisze się mu także w tym samym czasie napoy uśmierzaiący wiatry nieco aromatyczny, albo kwaśny i siarczysty, a w wieczor narkotyk. Lecz ieżeli niewidać wielkiey skłonności do womitu, użyie się purgansu łagodnego. Jeżeli materya ta bawiła iuż kilka dni wpierwszych naczyniach, i ieżeli ona iest przyczyną bolu gwałtownego, nie można bez popełnienia nieroſtropności wzbudzać zbyt wcześnie wyprożnienia oney - że za pomocą dyuretykow lub purgansow; ale ią raczey potrzeba ułagodzić, wstrzymać, i ustalić nieiakoś powietrze wydobywaiące się, i razem utrzymywać sposobami łagodnemi i iednostaynemi sprężystość kanału pokarmowego: widoki te szczęśliwie dopełnione bydź mogą za pomocą roztwarzaczow wodnistych i ciepłych, lekko aromatycznych siarczystych lub kwaskowatych.

Pryncypalnemi z pomiędzy takowych lekarstw są wymoczenia kwiatow rumieniowych, krwawnikowych, dziewanny, kommonicy, skorek cytrynowych pokraianych drobno, iagod bobkowych; iałowcowych, nasion anyżu, kminu polnego i ogrodowego, albo liści miętczanych, i melissowych, albo nakoniec infuzya sasafrasowa. Można podług rozmaitych zamiarow przydadź do tego wszystkiego pewną ilość soku cytrynowego, dziesięć do dwunastu gran kwasu saletrzanego ułagodzonego w małey dozie.

Owoż podaiemy kilka przepiſow tego gatunku napoiow.

Weź *Kwiatow komonicy*, *i ziarn kminu polnego* każdych po ſzczyptce.
Liści miętczanych ſzczypty ½.

Wymocz to w ośmiu ſzklankach wody ciepłey, a potym przyday ſoku cytrynowego, tyle ile potrzeba, ażeby przyprawa ta nabyła ſmaku kwaſkowato-przyiemnego, i dzieſięć kropel oleyku pędzonego z anyżu. Chory co godzina wypić powinien dwie ſzklanki tego napoiu.

Weź *Naſion dzięglu włoſkiego* ſzczyptę 1.
Sześć iagod iałowcu utłuczonych.

Mocz to tymże ſamym co wyżey ſpoſobem w ośmiu ſzklankach wody ciepłey, a potym przyday ſoku cytrynowego. Chory pić powinien to wymoczenie tym ſamym ſpoſobem iak poprzedzaiące.

Lekarz niezapominaiąc nigdy iż wtym gatunku kolki rownie iak i we wſzyſtkich innych kolkach wietrznych ieſt zawſze coś ſpazmodycznego, śmiało używać powinien ale iednakże roſtropnie narkotykow.

Gdy iuż choroba będzie całkowicie prawie uśmierżona, zakończy ſię leczenie łagodnym purganſem, ktory ſię powtorzy raz lub dwa, przepiſuiąc lekarſtwo koiące tegoż ſamego wieczora.

LECZENIE KOLKI WIETRZNEY POCHODZĄCEY Z EFFERWESCENCYI.

Gdy zapewnieni iesteśmy, iż się znayduie w pierwszych naczyniach efferwescencya pochodząca z soli maiących własności przeciwne sobie, i że kolka wietrzna iest ich skutkiem, usiłować należy uśmierzyć ten gwałtowny spor soli, a tym samym uleczyć chorego, roztwarzaiąc ie wielką ilością wody, rozdzielaiąc i obwodząc ie cząstkami oleynemi. Pić zatym należy nakazać w obfitości napoie wodniste, ciepłe, lekko aromatyczne, i uśmierzaiące wiatry: przepisze się także picie po kilka razy oliwy, oleyku z migdałow słodkich, lnianego, albo też emulsyi w dość znaczney ilości: do czego przyda się ieszcze używanie pomierne narkotykow, niezaniedbuiąc enem przytym, gdy iuż wszystko będzie uspokoione, przepisze się purgans łagodny, końcem wyprożnienia nieczystości, ktoreby się ieszcze w żołądku pozostać mogły.

LECZENIE KOLKI WIETRZNEY POCHODZĄCEY Z FERMENTACYI.

Gdy kolka wietrzna pochodzi z fermentacyi pokarmow, należy natychmiast ieżeli można, wyprożnić materyą fermentuiącą za pomocą wymiotowego; lecz ieżeli Lekarz przyzwany będzie zbyt pożno, i gdyby gwałtowność tey choroby była niezmierna, używać należy wszelkich usiłowań na ukoienie iey, nie tylko za pomocą lekarstw sku-

tecznych na ustalenie powietrza, ale ieszcze zapomocą tych, ktore wstrzymuią, i przeszkadzaią fermentacyi, iakiemi są sole kwaśne albo alkaliczne, przepisane w dość znaczney ilości, ciała chłoniące ziemne, pewna ilość oleiu zażytego przez usta, i napoy zimny. Jeżeli fermentacya, ta ktora rodzi wiatry, złączona iest z kłociem w żołądku, z bolem gwałtownym, i pragnieniem, i gdy ona grozi chorobą znaną pod nazwiskiem *cholera morbus*, iako się to przytrafia gdy się znayduie pryncypalnie ściśnienie spasmodyczne, ktore chorobę tę przynosi, i onęż utrzymuie: na ow czas bywa to pospolicie fermentacya winna, albo spirytusowa, daleka od zgnilizny: w tym przypadku sok cytrynowy, albo sam przez się albo zmięszany z wodą, kwas saletrzany ułagodzony, albo spirytus siarczany zmieszany z wodą, aż do przyiemney kwaskowatości, lub inne podobne kwasy zażyte wosfitości na zimno, woda ięczmienna, a nadewszystko kurczęca służyć będą za pryncypalne srzodki.

Lecz ieżeli konstytucya słaba i omdlałość wnętrzności służących do trawienia, i zmnieyszenie się ciepła dały początek fermentacyi, ta będzie zazwyczay zakiśniałą lub kwaśną. Nayprzyzwoitszemi zatym lekarstwami pod ow czas będą sole alkaliczne, iako to sol waysztynowa, piołunowa &c. ciała chłoniące ziemne, oczy racze preparowane, kreda, ciała żołądkowe gorące, napoie uśmierzaiące, wiatry, i aromatyczne gorące.

Oleie mogą także bydź pożyteczne przeciwko tey chorobie. Można przepisać oleie łagodne i świeże, o ktorych iuż mowiliśmy, w dozie kilku uncyi z sokiem cytrynowym i kilką kropel laudanu płynnego: rownie iako i masło świeże, i bulion tłusty; emulsye przyprawne owocow, i nasion oleynych. Lekarstwa te częstokroć bardzo bywaią skuteczne w pierwszym gatunku, ktoryśmy wyżey wyłożyli: w drugim oleyki przepędzane z anyżu, kopru, kminu, i rumienia w dozie dziesięć lub dwanaście kropel zmieszane z infuzyą uśmierzaiącą wiatry i aromatyczną będą pożytecznemi. W tym rodzaiu kolki wietrzney, rownie iak we wszystkich innych, nie należy zaniedbywać używania narkotykow, i enem laxuiących Gdy szum ustanie, potrzeba dać purgans łagodny, a wieczor tegoż samego dnia dozę przyzwoitą diascordium, albo syropu diacodium.

LECZENIE KOLKI WIETRZNEY POCHODZĄCEY Z ZGNILIZNY POKARMOW.

Gdy kolka wietrzna pochodzi z materyi zatrzymaney w żołądku, lub kiszkach, i tamże gniiącey: potrzeba iak nayprędzey wyprożnić tę materyą iakowym emetykiem, albo purgansem ieżeli choroba nie iest ieszcze zadawniona. Nie zaniedba się także przepisania tegoż samego dnia w wieczor trunku kwaśnego i koiącego, iak iest ten ktory niżey przepiszemy.

Lecz ieżeli choroba ta trwa od nieiakiego czasu, i gdy roztropność nie radzi używania womytowych lub purgansow, trzeba na ow czas roztworzyć, i ułagodzić materyą zepsutą, wstrzymać gwałtowne wydobywanie się powietrza, uiąć to ktore się iuż wydobyło zpomiędzy swych zapor, ukoic pieczenie pałaiące pierwszych naczyń, rozwolnic oraz kanał kiszkowy, a potym dopiero wyproźnić z pilnością zgniliznę.

Zakazać należy natychmiast wszystkich pokarmow z rodzaiu zwierząt; roślin aromatycznych, ostrych, i alkalicznych. Karmic się będzie chorego pokarmami i napoiami zbliżaiącemi się do kwaskowatości iak są dekokty mączne, kleiki ięczmienne, lub ryżowe lekkie, soki i galarety z owocow słodkich i kwaśnych. Każe się mu pić w obfitości wodę zmieszaną z dobrą dozą soku limoniowego, albo też spirytusu siarczanego. aż do zadania iey przyiemney kwaskowatości. Dawać mu się także kiedy niekiedy powinno w wodzie sałacianey, albo grzybieńcowey, lub inney iakiey chłodzącey, albo też w dekokcie ięczmiennym kilka kropel kwasu saletrzanego ułagodzonego.

Rownie także używać się będzie roztwarzaczow wodnistych i mącznych, iak iest woda ryżowa, ięczmienna, emulsye czterech nasion zimnych większych, i mnieyszych, z migdałow słodkich, wymoczenie nasion lnianych, ulepki przyprawne z wod chłodzących i syrop z ciernia białego, z limonii, granatow i fiałkow: tyzanny saletrzane, i oleyki koiące są ieszcze także bardzo sku-

teczne. Przyda ſię do tego wſzyſtkiego narkotykow w dozie umiarkowaney. Przez cały czas choroby, dawać potrzeba choremu enemy łagodzące i miękczące.

Gdy ſię iuż ſtan okropny przez te rozmaite ſrzodki cokolwiek ukoi, ieżeli ſię ieſzcze pozoſtaie iakowa nieczyſtość zgniła, trzeba ią natychmiaſt roztworzyć, zapomocą iakowego łagodnego lekarſtwa mydlaſtego albo kwaśnego, iak ieſt oxymel, z dekokcyą ięczmienną, a potym wyprożnić zapomocą trunku purguiącego łagodnego, niezaniedbuiąc przepiſania w wieczor trunku koiącego i uśmierzaiącego wiatry, iakim ieſt naſtępuiący:

Weź *Soku limoniowego,*
Oleyku z migdałow ſłodkich, każdego po uncyi 1.
Oleyku liliowego uncyi 3.
Kwaſu ſaletrzanego ułagodzonego Glaubera kropel 6.
Laudanum płynnego kropel 20.
Wody z kwiatow pomarańczowych łyżeczkę 1.

Zrob z tego trunek.

Gdy zgnilizna pokarmow, ktore ſię iadło, pochodziła pryncypalnie ze ſłabości pierwſzych naczyń, odrzucić całkiem należy ciała oleyne, z więkſzą oſtrożnością używać narkotykow, i niedawać w tak wielkiey obfitości napoiow roztwarzaiących. Procz kwaſow, o ktorych mowiliśmy powyżey, mieſzać ieſzcze po-

trzeba do napoiow ſok wina niedoyzrzałego, ſok niedoyzrzałych granatow, pigwowy, i porzyczkowy; albo ſię też w nich przegotuią roże, kwiaty krwawnikowe, albo korzenie ſzczawiu, porzyczkow, kobylego ſzczawiu, ażeby temi lekkiemi ſtężaiącem ożywić tęgość omdlałą kanału pokarmego.

LECZENIE KOLKI WIETRZNEY POCHODZĄCEY Z ZBYTECZNEY GORĄCOSCI.

Jeżeli zapewnieni ieſteśmy iż kolka pochodzi z zbyteczney gorącości całego ciała a pryncypalnie żołądka i kiſzek, tak ſobie poſtąpić należy. Zacznie ſię leczenie od puſzczenia krwi, ktore ſię mniey lub więcey razy powtorzy, podług okoliczności. Napoie kwaśne, dekokty mączne, woda kurczęca, ulepki łagodzące, i kwaſkowate, ſacetra zażywana w dwie godziny w dozie czterech gran, ſerwatka, emulſye, *ſyrop de diacode*, albo laudanum w małey dozie, enemy chłodzące, używaiące, oleyne, ſaletrzane, fomentacye, kataplazmy i kąpiele z wody letniey, ſą ſrzodkami nayſkutecznieyſzemi, iakich używać można na tę chorobę. Owoż iakim ſpoſobem powinniśmy rozporządzić te lekarſtwa. Z rana przepiſzą ſię ulepki chłodzące. Przez dzień każe ſię pić w obfitości dekokt mączny, albo kwaſkowaty, albo woda kurczęca, ſerwatka czyſzczona, lub tyzanna ſaletrzana. Z rana i wieczor dawać ſię będą enemy rozwalniaiące. Każe ſię zażywać nie tylko w wie-

czor, ale ieſzcze kilka razy przez dzień po kilka kropel laudanum płynnego, z oleykiem z migdałow ſłodkich, i ſok cytrynowy w wodzie liliowey albo grzybieńcowey.

Picie wody zimney bardzo ſię często udawało w podobnych przypadkach, lecz należy ſię od niego z uſilnością wſtrzymać, ieżeli inflammacya grozi choremu. Ponieważ pokarmy brane trawią ſię źle, i z łatwością obracaią ſię w zgniliznę, pod ten czas gdy w pierwſzych naczyniach ieſt wielki upał: dobrze ſię częſtokroć zdarzyć może zakończenie leczenia łagodnym purganſem kwaſkowatym, i oleynym, iakim ieſt dekokt tamaryndowy w ſerwatce, z manną i oleykiem z migdałow ſłodkich.

LECZENIE KOLKI WIETRZNEY POCHODZĄCEY Z ATONII PIERWSZYCH NACZYN.

Gdy bezwładność kanału pokarmowego ieſt pryncypalną przyczyną kolki wietrzney, całe leczenie dążyć powinno, do ożywienia ſprężyſtości osłabioney pierwſzych naczyn, do wſtrzymania ſiły rozſzerzaiącey powietrza, i rozpędzenia tym ſpoſobem wzdęcia. Przepiſze ſię przeto naſamprzod enema naſtępuiąca, końcem ściągnienia wiatrow dołem.

Weź *Liści miętczanych,*
Poleiu,
Lebiotki, każdych po garści ½
Naſion kminu polnego,
minu poſpolitego,

Nasion Kopru, każdego po drachmie 1.
Wierzchołkow kopru,
Kwiatow bzowych,
Kwiatow rumieniowych, każdego po szczyptce 1.
Jagod iałowcowych poł szczyptki.

Gotuy to wszystko w dostateczney ilości wody tak ażebyś miał funt ieden, przecedź wygotowanie, i przyday:

Oleyku rumieniowego uncyą 1.
Oleyku bobkowego drachm 2.
Mydła Weneckiego drachmę 1.

Na iednę enemę.

Niedożyć iest dawać enemy uśmierzaiące wiatry; potrzebne ieszcze są purguiące ażeby lepiey oczyścić kiszki, Taką iest następuiąca.

Weź *Liści rucianych i piołunowych,*
Kwiatow kommonicy swoyskiey, każdego po garści 1.
Nasion kopru i anyżu, każdych po szczypty 2.

Gotuy to w dostateczney ilości wody, przecedź z wytłoczeniem i przyday.

Oleyku kminkowego przyprawnego przez infuzyą uncyą 1.
Katolikon iak naylepszego uncyi 1½
Soli oczkowey drachmę 1.

Na iednę eneme.

Gdy tym ſpoſobem wyprożnią ſię materye z grubſzych kiſzek za pomocą enem, ktoremi ſię otworzy droga na doł, i ściągnie ſię tym ſpoſobem wiatry ku tey ſtronie, potrzeba ie mocniey popędzić za pomocą lekarſtw wewnętrznych, tonicznych i umaniaiących. W tym przypadku, można użyć dekoktu naſtępuiącego:

Weź *Wierzchołkow piołunu pospolitego*	ſzczypty ½
Naſion kminu	drachmy 2.
Kwiatow rumieniowych i rozmarynowych, każdych po	ſzczyptce 1.
Kubeby	drachmy ½

Gotuy to wſzyſtko w doſtateczney ilości wina białego muſzkatowego; przecedz dekokt, przyday do niego ilość proporcyonalną cynamonu i cukru, i podziel to lekarſtwo na dwie dozy. Oleiek iſtotny kminu polnego, albo każdy inny oleiek uśmierzaiący wiatry, zażyty w dozie pięciu lub ſześciu kropel, w wodzie miętczaney, albo w winie ieſt także bardzo dobry.

Wino powſzechne, ieſt podobno nayle-pſzem uśmierzaiącem wiatry w takowym, o iakim tu mowiemy, przypadku: gdyż ono bardzo ieſt ſkuteczne na oſłabienie ſprężyſtości powietrza przez ſwoie cząſtki tłuſte, i kwaśne, na zaoſtrzenie całego kanału pokarmowego przez ſwoie cząſtki ſpirytuſowe, i przywrocenie im tęgości oſłabioney.

Procz lekarſtw, ktoreśmy dopiero zalecili, pożyteczne będzie używanie kiedy nie kiedy za napoy ordynaryiny wymoczenia krawnikowego, meliſſy albo ſaſafraſu.

Nigdy ſię nieprzydarza atonia w pierwſzych naczyniach, ażeby razem nie miała za ſobą pociągnąć osłabienia ſprawy trawiącey, i ażeby tym ſamym z tey złey ſtrawności nie zbierały ſię nieczyſtości: przeto też z tego względu choroba ta wymaga purganſow, i te dawać potrzeba bez zwłoki, ukoiwſzy iuż cokolwiek boleść enemami, i trunkami przyzwoitemi. Powtorzy ſię purgans ieżeli ieſt potrzebny. Ten zaś ſkładać ſię będzie z wymoczenia, albo lekkiego przegotowania ſeneſu, rubarbarum, ſoli piołunowey, anyżu, i kopru, do czego ſię przyda trochę manny i ſoli Seignetta; a wieczor tegoż ſamego dnia każe ſię zażyć drachmę iednę diaſcordii. Podczas gdy boleść trwać będzie, nie należy choremu dawać za pokarm iak tylko buliony przyprawne cynamonem, gozdzikami ſklepowemi, albo też trzebulą; gdy bole iuż uſtąpią, można im pozwolić pokarmow nieco mocnieyſzych.

LECZENIE PASSYI WIETRZNEY.

Paſſya wietrzna opiera ſię poſpolicie wſzyſtkim prawie lekarſtwom, acz przepiſywanym z naywiękſzą doſkonałością, i zręcznością. Podług podziału danego powyżey tey choroby na trzy gatunki, podamy także troiakie plany rozmaitego ſpoſobu poſtępo-

ſtępowania względnie do każdego gatunku.

ŁECZENIE PIERWSZEGO GATUNKU PASSYI WIETRZNEY.

Zacząć należy leczenie tey choroby od przepiſania choremu enemy purguiącey, a nazaiutrz da ſię mu do zażycia trunek naſtępuiący.

Weź *Seneſu oczyſzczonego* drachmy 2.
Rhuburbarum przebranego i pokraianego drachmę 1
Soli wayſztynowey drachmy $\frac{1}{2}$
Wierzchołkow piołunowych,
Naſion anyżu i kminu, każdych po ſzczyptce 1.

Gotuy to wſzyſtko w doſtateczney ilości wody tak, ażebyś po wygotowaniu otrzymał ſześć uncyi; przecedz likwor z wytłoczeniem, i roztworz w nim dwie uncye manny, i iednę drachmę elektuaru cytrynowego, na ieden trunek, ktory chory zażyć powinien z rana na czczo.

Udać ſię nakoniec w tym przypadku potrzeba do wod Balaruckich, ktore ſię pić powinny co rano, przez trzy dni, w dozie piętnaſtu albo ośmnaſtu ſzklanek. Pierwſzego dnia roztworzyć potrzeba w pierwſzey ſzklance, i trzeciego dnia w oſtatniey poł uncyi ſoli Epſomſkiey, i dwie uncye manny

Oczyściwſzy iuż tym ſpoſobem pierwſze naczynia, pracować potrzeba nad przy-

wroceniem im tęgości, za pomocą ſrzodkow, ktore niżey zaraz opi ſzemy.

Jeżeli ſłabość żołądka, i kiſzek napadły po długiey gorączce przeſtankowey, po znaczney utracie krwi, albo po inney iakiey długo trwałey chorobie, ktora wyniſzczyła chorego ſiły; naylepſzym ſrzodkiem naprawienia ich ieſt używanie pokarmow tuczących, i doſtarczaiących ſokow dobrych, lecz nieco przyprawnych pieprzem, albo iakim aromatem, iakim ieſt cynamon, i gałka muſzkatowa.

Srzodkami przyzwoitemi w tym ſtanie ſą te, ktore maią przymioty lekko ſzczypiące, iak ſą wymoczenia, lub dekokty ciepłe aromatyczne, i uśmierzaiące wiatry, o ktorych wyżey mowiliśmy, zażywane kiedy niekiedy kilka razy przez dzień: iakiemi ſą dekokt lekki z cynamonu, i iagod iałowcowych; wymoczenie z liści meliſſy, mięţki, i kwiatow rumieniowych. Proſzek naſtępuiący ma właſność uśmierzaiącą wiatry, i żołądkową, dobry zatym będzie do zażywania po braniu pokarmow.

Weź *Anyżu cukrowanego* uncyi ʒ.
Naſion kopru, uncyi 1½
Koryandru preparowanego uncyą 1.
Kminu ſwoyſkiego,
Polnego,
Czarnogłowu (ſeſéli) *zmacerowanych w winie białym*

dla ułagodzenia ich smaku, każdego drachmę 1.
Skorek suchych cytrynowych i cynamonowych, każdych po skrupuły 4.
Cukru miałkiego dwa razy tyle ile wszystkiego razem.

Zrob z tego proszek ktorego zażywać się powinno po łyżeczce po braniu pokarmow nie pijąc już więcey nic.

Jeżeliby się ieszcze choroba i na te srzodki opierała, zwrocić się potrzeba w inną stronę: przeto przepurgowawszy wprzod chorego dawać się mu będzie co rano przez dni sześć opiat następuiący:

Weź *Konserwy piołunowey,*
Wyciągu iałowcowego, każdego po drachmy 3
Korzeni dzięglowych,
Skorek cytrynowych w konfiturze każdego po drachmy 2.
Skorek cachou,
cynamonu,
Nasion kopru każdego po drachmie 1.
Kminu skrupuły 2.

Starłszy na proszek to co bydź starte powinno, urob wszystko w dostateczney ilości syropu miętczanego, przyday do tego dwanaście kropel essencyi anyżowey, i zrob

z tego opiat, ktory podzielifz na fześć dozow.

W poł godziny po zażyciu iedney dozy opiatu, chory zie ieden bulion cielęcy lub barani, w ktorym fię gotowało przez poł godziny, trzy lub cztery raki rzeczne, obmyte w wodzie ciepłey, i utłuczone, do ktorego fię ieszcze przy końcu gotowania przyda garść liści cykoryi leśney, fzczyptę liści miętczanych, tyleż kwiatow rumieniowych i tęż dozę kwiatow krwawnikowych.

Po użyciu tych śrzodkow, każe fię choremu zażyć purgans łagodny

Jeft ieszcze wiele innych lekarftw, ktorychby używać można w tym gatunku pasfyi wietrzney, iak ieft elektuar z iagod bobkowych w dozie iedney drachmy, przydawfzy do tego proporcyonalną miarę hidryakwi, diafcordium, albo konfektu hiacyntowego, i popiiaiąc potym dekokt, albo wymoczenie ufpokaiaiące wiatry.

LECZENIE DRUGIEGO GATUNKU PASSYI WIETRZNEY.

Na uleczenie tego drugiego gatunku pasfyi wietrzney, ktory ieft daleko częftfzy od pierwfzego, ftarać fię należy znieść ściągnienie fpazmodyczne żołądka, i kifzek, ktore ieft iego pryncypalną przyczyną Zakazać potrzeba choremu, wina, likworow pieczących, ciał folonych, pieprznych, korzennych, oftrych, podległych fermentacyi, i zgniliźnie. Prace nieumiarkowane;

roſkoſze ſzkodliwe, paſſye gwałtowne, rozmyslania uſilne ſą mu także bardzo ſzkodliwe. Niepowinien on używać, iak tylko pokarmow łagodnych, i łatwych do ſtrawienia, iak ieſt kleiek ięczmienny, owſiany, i ryżowy, napoie lekkie, mięſo cielęce, iagnięce, i baranie gotowane; pic powinien przed i po braniu pokarmow ſzklankę wody ciepłey. Jeżeli pacyent ieſt ieſzcze w wieku młodym, i pletoryczny, zacząć potrzeba leczenie go od puſzczenia krwi. W wieczor tegoż ſamego dnia, każe ſię mu wziąść enemę rozwalniaiącą: nazaiutrz purgans łagodny; nakoniec dawać ſię mu będzie zrana przez ſześć dni, bulion naſtępuiący, ktory ieſt razem chłodzący, uśmierzaiący wiatry, i ulżywaiący.

Weź młode kurcze obdarte ze ſkory, i wyprożnione wewnątrz, i nadziane poł uncyą czterech naſion maku białego; iedną drachmą naſion anyżowych, i tyleż naſion dzięglu włoſkiego (*livéche*); gotuy ie tak przyporządzone przez dwie godziny, w doſtateczney ilości wody rzeczney, albo deſzczowey bardzo czyſtey; przyday potym cztery udka z żab rzecznych, obdartych ze ſkory, utłuczonych, i obmytych, gotuy to ieſzcze wraz przez godzinę, i przy końcu gotowania wrzuć do likworu garść liści ſałacianych, ſzczyptę liści meliſſy, i tyleż liści dziewanny; przecedz i wyciśniy, będzieſz miał bulion na raz.

Po używaniu bulionow, nie potrzeba powtarzać purganſu, chyba iżby tego gwałtowna iaka potrzeba wymagała, lecz cho,

ry używać powinien przez ośm do dziesięciu dni opiat następuiący.

Weź *Dryakwi starey,*
Oczu raków rzecznych prepa-rowanych.
Nasion maku białego, każde-
go po drachmy 2.
Kwiatow rumienia rzymskiego,
Nasion anyżowych,
fiałkowych,
dzięglu włoskiego, ka-
żdego po drachmie 1.
Saletry oczyszczoney,
Bursztynu żoltego, każdego
po szkrupuły 2.

I za pomocą dostateczney ilości syropu limoniowego, i kilku kropel essencyi anyżowey, zrob opiat, ktory podzielisz na dziesięć dozow.

Opiat ten zażywać powinien chory z rana; i w krotce wypić szklankę serwatki, w ktorey się wprzod lekko przewarzyło szczyptę kwiatow rumieniowych. Można w przypadku gwałtownym przydadź to tego opiatu, nieco laudanu w substancyi, albo kilka kropel laudanu płynnego, co lekarstwo to uczyni skutecznieyszym, a nadewszystko antispazmodycznym.

Enemy, fomentacye, kataplazmy, i smarowania, o ktorych wyżey mowiliśmy, są także bardzo skuteczne w tym gatunku choroby. Przeto dobrze bardzo iest odwilżać często wnętrzności, enemami rozwalnia-

iącemi, oleynemi, i uśmierzaiącemi wiatry, przykładać fomentacye na dolny brzuch, z dekoktow zioł, kwiatow, nasion i korzeni także uśmierzaiących wiatry, gotowanych w wodzie lub mleku. Gdy choroba iest uporczywa, można choremu przepisać kąpiele, albo poł-kąpiele przez dziewięć dni. Przez ten czas gdy zostawać będzie w wodzie, można mu dawać infuzyą z liści melissy, kwiatow rumieniowych, i dziewanny w serwatce. Lecz wprzod nim chory weźmie kąpiele, dobrze iest dawać mu pić przez siedm lub ośm dni wody mineralne kwaskowate, iak są wody z Lodeve, Vals &c. tudzież wody z Bath, Barége, Bagnols, Saint-Laurent, także się bardzo często udaią w podobnych przypadkach,

Ukoiwszy iuż wszystkiemi temi srzodkami, o ktorych mowiliśmy gwałtowność choroby, nieodrzeczy będzie radzić choremu używanie mleka ośliczego.

Jeżeli ściągnienie spazmodyczne pochodziło, i było utrzymywane przez zbyteczną obfitość krwi, ktorą naczynia są zatkane, zmnieyszyć potrzeba iey obfitość przez upuszczenie.

Jeżeli krew zalewa zbytecznie naczynia kiszek przeto iż bieg iey w wątrobie iest opoźniony; starać się potrzeba roztworzyć ią, rozwolnić naczynia wątroby zatkane, przywrocić im ich sprężystość, ktorą utraciły, i przywrocić cyrkulacyą w całey massie wątroby; nie zaniedbuiąc wrąz lekarstw skutecznych na wstrzymanie zapędu i gwałtowności wiatrow. Na ten koniec, po upu-

ſzczeniu krwi, i lekkim przepurgowaniu, każe ſię zażywać z rana przez dziewięć do dzieſięciu dni, buliony rozwalniaiace, i roztwarzaiące, kurczęcy, cielęcy, iagnięcy, albo barani z korzeniami cykoryi, ſzczawiu, poziomkow, albo kobylego ſzczawiu, pſiey paſzy, i rety; liście cykoryi i biedrzeńca, albo rzepiku, albo paprotki, i dwa lub trzy raky rzeczne. Po używaniu bulionow powtorzy ſię znowu purgans, potym dawać ſię będzie choremu co rano przez dni dwanaście lub piętnaście iedna uncya lub dwie ſoku papawy, cykoryi leśney, paprotki, trzebuli, albo też rzerzuchy, zmieſzane z ſerwatką klarowaną, w ktorey ſię wprzod przegotowało lekko kilka z roslin uśmierzaiących wiatry, o ktorych dotąd mowiliśmy.

Jeżeli choroba nie uſtępuie tym ſrzodkom udać ſię potrzeba do proſzku złożonego z dwudzieſtu czterech gran tartari vitriolati, ſześciu gran cynobru naturalnego, piętnaſtu gran korzeni kurkumy, iednego ſzkrupułu nąſion anyżowych, dwunaſtu gran ſtonogow preparowanych, dzieſięciu gran naſion kminowych, i tyleż ſaletry oczyſzczoney, wſzyſtko razem ſkropiwſzy kilką kroplami eſſencyi rumieniowey. Proſzek ten zażywać ſię będzie z rana, i do popicia przepiſze ſię infuzya z liści meliſſy, kwiatow krwawnikowych i rumieniowych. Używać ſię powinno tego proſzku i tey infuzyi około przez dzieſięć lub dwanaście dni, a potym nienależy zapomnieć przepurgować, końcem wyproźnienia nieczyſtości z pier-

wſzych nączyń, tey części humoru, ktorą ciała roztwarzaiące oddzieliły.

Jeżeli krew zatyka w naczyniach kanały pokarmowe, z przyczyny zatrzymanych mieſiączek, ſtarać ſię należy wſzelkiemi ſrzodkami przywrocić ie iak nayprędzey. Na ten koniec, przepurgowawſzy łagodnie, używać ſię będzie ſkutecznie bulionow rozwalniaiących, i roztwarzaiących, potym połkąpieli, moczenia nog, emmenagogow iak ieſt ſzafran, borax, i mirra połączone wraz z uśmierzaiącemi wiatry. Puſzczenie krwi z nogi w tym czaſie, w ktorym ſię mieſiączki zwykły pokazywać, ieſt także ieſzcze bardzo pomocne.

Dla przywrocenia upławu hemoroidalnego, ktorego zatrzymanie ſię ſprawuie tak częſto ſtężanie ſię krwi w naczyniach żołądka, i kiſzek, wſadzić potrzeba chorego do połkąpieli miękczącey i laxuiącey, i żeby w niey przez nieiaki czas zoſtawał; potem mu trzeć poſladek chuſtką twardą, albo też liściami figowemi, albo też ieſzcze poſtawić mu tamże piiawki, a nakoniec puścić krew z nogi.

W paſſyi wietrzney, ktora towarzyſzy roziątrzeniu macicznemu, udadź ſię potrzeba do lekarſtw używaiących, koiących, uſypiaiących i uśmierzaiących wiatry złączonych z przeciwmacicznemi. Zalecić potrzeba choremu rozmaite zabawki, iak ieſt przechadzanie ſię, ieżdżenie bądź poiazdem, bądź konno, wożenie ſię po wodzie, i ſpektakle. *Obacz* KOLKA SPAZMODYCZNA, MACICZNA CHOROBA.

LECZENIE TRZECIEGO GATUNKU PASSYI WIETRZNEY.

Poprzedziwſzy wprzod enemą miękczącą, i lekkim trunkiem purguiącym, a nawet niekiedy upuściwſzy krwi, ieżeli tego potrzeba: przepiſywać ſię zwykł, z bardzo pomyślnym ſkutkiem z rana przez dziewięć lub dzieſięć dni bulion z kurczęcia nadzianego naſionami aniżu, kminu, i maku białego, albo też bulion cielęcy gotowany wraz z temiż ſamemi naſionami zawiązanemi w woreczku, dwa raki rzeczne obmyte i utłuczone, iednę drachmę korzeni piwonii ſamca, poł drachmy korzeni omanowych, garść liści podrożnika białego, ſzczyptę kwiatow krwawnikowych, i tyleż kwiatow rumieniowych. Potym przez piętnaście lub dwadzieścia dni, chory pić będzie z rana po dobrey ſzklance ſerwatki, w ktorey ſię wprzod przegotowało ſzczyptę kwiatow hyperikon, albo krwawnikowych, i liści meliſſy, i do ktorey ſię także wprzod wlało łyżeczkę iednę lub dwie ſoku oczyſzczonego miętczanego z cukrem: niekiedy podług okoliczności niezawadzi umieścić po między temi lekarſtwami, iakich purganſow łagodnych, ktoreby mogły wyprożnić przez burzenia, nieczyſtości rodzące ſię bardzo częſto w tey chorobie z złey dygeſtyi.

Gdy choremu doymować będzie boleść gwałtowna, przepiſać mu można niebezſkutecznie poł lub całą drachmę dryakwi, wraz z łyżeczką ſoku limoniowego, kilką kroplami eſſencyi anyżowey i laudanum płynnego.

Połkąpiele, i kąpiele w wodzie miękkiey, wody cieplicznè, iak ſą Bourbonſkie Balaruckie, z Vichy ſą ieſzcze także wielkim ratunkiem w tey okrutney chorobie.

Niebędziemy ſię iuż więcey rozſzerzać nad chorobami wietrznemi. Iużeśmy wyłożyli ich cechy, i ſpoſoby poſtępowania z każdym wſzczegolności gatunkiem, tak iak można było naydokładniey. Artykuł ten wyięty ieſt z Pneumatopathologii P. *Cambaluſier*, ktorego oryginał przyięty z wdzięcznością od uczoney publiczności rowną zapewne ziedna zaletę dla kopii.

WIATRY USPOKAIAIĄCE (Mat. Szt: Lek.) Lekarſtwami tego gatunku ſą te, ktore determinuiąc żołądek, i kiſzki do mocnieyſzego ściągnienia ſię, i onez umacniaiąc, przynoſzą wypędzenie wiatrow i wzbudzaią tranſpiracyą. Lekarſtwa te ſą gorące, zamykaią one w ſobie wiele cząſtek ſpirytuſowych, i ſoli lotney; ſą one tym ſamym żołądkowemi, gdyż wzmacniaią żołądek, gdy ten był osłabiony przez choroby długo trwałe, albo utraty znaczne, iak ieſt hemorragia noſem, pąchwą, lub pośladkiem, poty zbyteczne &c. Koią także bole ſpazmodyczne, leczą choroby nerwowe; i przywracaią kanałowi kiſzkowemu, i żołądkowi tę gibkość ktorą były utraciły przez ſpazmy, i wypędzaią wiatry. Poſtrzegamy w rzeczy ſamey iż oſoby dotknięte waporami hypokondryackiemi i macicznemi, bardzo ſą podległe wiatrom, gdyż wytężenie żołądka i kiſzek nie dozwala, ażeby pokar-

my były należycie wyrobione, tak iak bydź powinny, i tym samym przymuszaią ie do bawienia zbyt długo w kanałach służących dodygestyi. Gorącość wypędza powietrze z massy. pokarmowey; płyn ten zatrzymany i zebrany rozciąga błony i staie się przyczyną tych wszystkich przypadkow, ktore są nie oddzielne od choroby wietrzney. *Patrz* BORBORYGMUS.

Lekarstwa uśmierzaiące wiatry dwa skutki przynoszą. Umacniaią one, i rozwalniaią razem części zostaiące w stanie spazm. Pomocne przeto są wszystkim osobom konstytucyi słabey, kakochymikom, albo flegmatykom, ktorych fibry są rozwolnione, bądź z natury samey, bądź z iakowego przypadku Lecz byłyby szkodliwe dla temperamentow mocnych i otyłych: zamiast bowiem ulżyć takowym osobom powiększyłyby ieszcze to złe, ktore mamy w zamiarze uśmierzyć.

Wrzędzie lekarstw tego gatunku policzone są wszystkie rośliny aromaytczne, anyż, cytwar, koper, cynamon, koryander, korzenie mistrzownika, dzięglu zarzyczki, gencyany, omanu, i baldryanu; mieczyk, *calamus verus*, *costus arabicus*, galanga, wężownik wirgińłki; trzebula, estragon, ambrozya, boże drzewko, chamedris, mała centurzya i herbata Cztery kwiaty zwane uspokaiaiącemi wiatry to iest kopru, maruny, rumienia, i komonicy swoyskiey; iagody bobkowe, i iałowcowe; skorki pomarańczowe, i cytrynowe; gałka muszkato-

wa, gozdziki sklepowe, amomum w gronach, kardamon; kawa, kakao, czokołata; nasiona anyżu, ammi, opichu, kminu polnego, kopru, kminu pospolitego, gorczycy: kopr włoski, kinkina, kinakina. Simaruba, kassya drzewna, mastyk, mirra. aloes, bursztyn i kamfora. Balsamy naturalne, wina likworowe, iak iest wino Hiszpańskie i Cypryiskie, z Malaga, Alikantskie, albo Kanaryiskie. Wielka liczba gatunkow wod mineralnych żelaznych iak są z Passy, z Cransac, z Balaruc, z Baréges, z Mont d'Or, z Vichy, z Bourbone, z Miers, de la Motte i Dieulefit w Delfinacie, Sedlickie w Czechach &c.

Sztuka Aptekarska wyciąga wody uspokaiaiące wiatry ze wszystkich roślin aromatycznych; i tak znayduią się po Aptekach woka *de goudron*, wino piołunkowe, Balsam Fiorawentego, i Kommandora de Perne; Syropy piołunowy, podrożnikowy, szczyrowy, z roż suchych, pigwow, i mirry; wyciąg rubarbarowy, iałowcowy, piołunowy, omanowy; konserwa z cynorrodon, z kwiatow pomarańczowych, i korzeni omanowych, opiat Salomona, diascordium, orwietan, dryakiew, konfekt hiacyntowy, elektuar z iagod bobkowych; sol piołunowa, i małey centurzyi; elixyry de Garus, proprietatis, de Stougthon; likwor ulżywaiący, mineralny Hoffmanna, i krople ulżywaiące tegoż samego Lekarza, essencya, i skorki cytrynowe &c: &c.

APOZEM USPOKAIAIĄCY WIATRY.

Gotuy w czterech funtach wody dwie drachmy korzeni .omanowych pokraianych w talerzyki, po wrzeniu przez kwadrans, wrzuć do wody odstawiwszy ią od ognia szczyptę wierzchołkow gęsiego poleiu (*scordium:*) małey centurzyi i rutki ptaszey, Przyday do tego skorkę świeżą z iedney cytryny, I niech to wszystko tak moknie razem, aż poki woda nieostygnie, przecedz potym i przyday do dekoktu cztery uncye syropu składanego podrożnikowego.

TRUNEK USPOKAIAIĄCY WIATRY.

Weź *Wody miętczaney, podrożnikowey, i z iagod iałowcowych* każdey po uncye 2
Kachou, i soli piołunowey po pół szkrupułu
Nasion anyżowych startych na proszek szkrupuł 1
Syropu Gencyany uncyą 1

Zmieszay to dostatecznie na ieden trunek.

BULION USPOKAIAIĄCY WIATRY.

Weź *Korzeni Gencyany i omanu* drachmę 1
Wierzchołkow gęsiego poleiu i wrotyczu każdego po pół garści
Rogu ieleniego skrobanego zawiązanego w woreczki pół uncyi

Zrob z tego bulion włożywszy kawałek cielęciny, i poł kurczęcia.

WINO USPOKAIAIĄCE WIATRY.

Weź *Korzeni omanowych, i mieczykowych pokraianych w talerzyki* każdego po uncyi 1
Kiny w proszku uncyą 1
Bobrowego stroiu i cytwaru po gran 15
Wierzchołkow małey centurzyi, garść 1

Mocz to przez dni dwa na gorącym popiele lub na słońcu w trzech funtach wina białego.

ELEKTUAR USPOKAIAIĄCY WIATRY.

Weź *Proszkow z rozgi złotey, z żeleznika, cząbru, majoranu, tymu, i nasion anyżowych*, każdego drachmę 1
Kolofonii, drachm 6
Mitridatu pół uncyi
Miodu zeszumowanego uncye 2
Zrob z tego elektuar podług prawideł Sztuki.

KĄSEK USPOKAIAIĄCY WIATRY.

Weź *Konserwy cynorrhodon*, puł uncyi
Opiatu Salomona, szkrupuły 2
Soli piołunowey, gran 10

Urob to doſtatecznie i porob z tey maſſy kąſki małego laſkowego orzecha.

PLASTER USPOKAIAIĄCY WIATRY.

Weź *Terpentyny Weneckiey* drachmę 1
Soli lotney z ſoli Ammoniackiey ſzkrupuły 2
Kamfory ſzkrupuł 1
Oleyku bobkowego, kropel 16

Umieſzay to wſzyſtko w moździerzu, a potym weź,

Plastru z iagod bobkowych pół uncyi
Zywicy poſpolitey drachmę 1
Woſku żołtego pół drachmy

Roztop te oſtatnie przyprawy, a gdy iuż zupełnie prawie mieſzanina ta oſtygnie umieſzay ie z poprzedzaiącemi.

Plaſter ten bardzo ieſt zalecony na rozwolnienie humorow zſiadłych w iakowey części. Umacnia on te członki ktore utraciły ſwą tęgość i ſprężyſtość. Używa w bolach ſtawowych. Przykładaią go na żołądek, na zapobieżenie chorobom wodniſtym, dotykaiącym tę wnętrzność; albo też na brzuch końcem rozpędzenia kolek wietrznych, atonii pęcherzowey, i wzdęcia brzucha.

WIĄZ (Bot.) *Ulmus.* ieſt to drzewo wielkie iedno z naypoſpolitſzych, gałęziſte, pień ma gruby, korę popadaną, twardą, giętką koloru popielatego zewnątrz, białawego

ławego wewnątrz; drzewo iego ieſt gęſte, twarde, i żołtawe, liście ſzerokie, pomarſzczone koloru zielonego. Kwiat ma iednoliſtny, kſztałtu dzwonka, z wielą pręcikami nieznacznemi; z tych formuie ſię owoc błoniaſty, ſpłaſzczony właśnie iak liſtek owalny wycięty poſpolicie u gory. Korzeń iego rozpościera ſię w ziemi na wſzyſtkie ſtrony.

Liście, wierzchołki i kora tego drzewa ſą ſtężaiącemi. Podług *Dioſcoridesa*, liście zmacerowane w octcie maią bydź bardzo ſkuteczne od trądu.

Drzewo to pełne ieſt ſoku lipkiego, i balſamicznego, ktory ie tym ſamym czyni ſkutecznym na ſpaianie ran. Dekokt z korzeni tego drzewa więcey takowych cząſtek w ſobie ma, aniżeli z innych części tey rośliny. Przeto też pomaga on bardzo w hemorragiach, ktore chcemy zaſtanowić. Kataplazm zrobiony z kory tego drzewa gotowaney w winie, i przykładany ciepło ieſt cudownym prawie lekarſtwem przeciwko ociekłości i puchlinie podług świadectwa P. *Poppius*; należy ten kataplazm przyłożony do ciała trzymać poty, poki zupełnie nie wyſchnie. P. *Rey*, zapewnia iż dekokt zrobiony z kory gotowaney poty poki rozciek nie nabędzie zſiadłości ſyropu, przydawſzy do niego trzecią część gorzałki, bardzo ma bydź dobry na ukoienie bolu ſeyatycznego, ieżeli ſię z niego zrobi fomentacya, i przyłoży na członek chory.

Znayduiemy niekiedy na liſtkach wiązu nieiakieś pęcherzyki, ktore ſię wzdymaią aż do wielkości pięści; pęcherzyki te maią w

ſobie likwor czyli balſam, w ktorym poſtrzegamy pływaiące robaczki; pęcherzyki te formuią muſzki, ktore przegryzły liſtek wiązowy w czaſie wioſny, i ktore tym ſamym otworzyły drogę ściekowi i zbieraniu ſię ſoku liściowego. Balſam ten bardzo ieſt dobry na rany świeże, i na ſtłuczenia przykładaiąc go na takowych mieyſcach.

WIELONOG (Mat. Szt. Lek.) *Sepia.* Każdemu znaiomy ieſt ten gatunek ryb, nie będziemy ich tu opiſywać, gdyż rozciąganie ſię nad tym wyprowadziłoby nas za granicę dziełu temu zamierzone, ciekawi czytelnicy udać ſię po tę wiadomość mogą do Dykcyonarza Hiſtoryi naturalney przez P. *Valmont de Bomare*, albo do nieśmiertelney ſławy dzieła P. *de Buffon.* Oſoby pragnące poznać ſpoſob kſztałcenia ſię likworu czarnego wielonoga, wraz z iſtotą ſlipką tkanki Negrow, czytać mogą pamiętnik bardzo ciekawy P. *le Cat*, w ktorym Autor ten światły wyſtawia bardzo iaſno przyczynę i początek koloru czarnego Negrow. Co do nas ktorzy nie mamy w zamiarze uważać tu tey ryby w względzie Hiſtoryi naturalney, ale tylko w względzie Lekarſkim, mowić tylko będziemy o iey kościach, ktore ſą iedyną iey częścią maiącą iakiekolwiek użycie w Sztuce Lekarſkiey.

Kość wielonoga ieſt wielka i płaſka, długości ręki, gruba około na dwie grubości palca około ſwego śrzodka, cieńſza zaś około kraiow; ieſt lekka, biała, i bardzo krucha.

Liczą ią w rzędzie ciał chłoniących i ſtężaiących. Używaią iey w gonorreach, i upławach białych. Jeſt ona nieco pędzącą, i umacniaiącą. Jednakże bardzo mało używaią ią wewnętrznie. Używaiąc zaś przepiſuią iey od iednego ſzkrupułu aż do drachmy. Przykładaią ią częściey zewnętrznie iako ścieraiącą, i oſuſzaiącą iuż to na ſpędzenie plam twarzy iuż na oczyſzczenie zębow.

WIELORYBIE bielmo *Patrz* OLBROT.

WIEK (Fiz.) Nazwiſkiem tym oznaczamy podział życia ludzkiego na wielorakie epoki. Perwſza zaymuie czas od urodzenia, aż do tego momentu, w ktorym człowiek zaczyna używać rozumu. W tym to momencie zaczyna ſię wiek poraſtania młodzieńſkiego, ktory przypada około czternaſtego roku w chłopcach, a w dwunaſtym lub trzynaſtym w panienkach. Po tym wieku naſtępuie młodzieńſki, ktory ſię rozciąga aż do dwudzieſtego piątego roku. Daley wſtępuie ſię w wiek męſki, i ten ſię kończy w czterdzieſtym piątym do pięciudzieſiątego roku. Tu ſię dopiero zaczyna ſtarość, ktora ſię znowu podziela na trzy okreſy. na ſtarość właściwie zwaną, wiek ſłabości, i zgrzybiałość.

Każdy wiek ma ſwoie poſtępy, rewolucye, i choroby, co zależy od płynności likworow, i ſtopnia tęgości, z iaką ſię ich działaniu opieraią części ſtałe.

Dzieci zaledwo otworzą oczy na światło, gdy iuż podległe ſą tyſiącznym chorobom; womitom, oſypaniu, kaſzlom, kiłom, fluxyom, dyarryom, konwulſyom, zwłaſzcza gdy ſię im

zaczynaią kluć zęby. Potym czaſie zaczynaią podlegać chorobom *rachitis*, wyrzutom ſkornym, inflammacyom, parotydom, odrze, oſpie epilepſyi. *Patrz* DZIECI.

Wiek poraſtania młodzieńſkiego podlega hemorragom, gorączkom oſtrym: panienki podległe ſą chorobie białey, i choroba ta pociąga za ſobą tyſiąc innych. *Hippokrat* mowi, iż wiek ten ieſt rzeczywiście krytycznym, i muſi bydź, przydaie ten oyciec Sztuki Lekarſkiey, końcem chorob dziecinnych, albo te trwać będą długo, i będą zbyt uporczywe. *Cels* utrzymuie iż czas w którym płeć męſka zaczyna nayprzod poznawać żeńſką, ieſt okreſem rewolucyi ſzczęśliwey w ekonomii zwierzęcey.

W wieku młodzieńſkim, przypada znaczne tężenie części ſtałych; poniewaź w ten czas ciało więcey odbywa ruchow, przeto też ſekrecye bywaią obſitſze i ſoki lepiey udoſkonalone, i rozrzedzone, ztąd ſię rodzą gorączki inflammatyczne i zgniłe, perypeumonie, plwanie krwią i phtyzya tak poſpolita w tym wieku &c. nakoniec wſzyſtkie choroby oſtre, ktore ſię w tym czaſie okazuią, a ktore po naywiękſzey części ſą ſkutkami okropnemi rozwolnienia, i nieumiarkowania.

Wiek męſki wypłaca poſpolicie wady młodzieńſkie. Na ow czas to człowiek przyſzedłſzy do rozumu, poświęca ſię ambicyi, pracy i paſſyom gwałtownym: podlega on w tym okreſie pleurom, dychawicy, letargom, frenezyi, gorączkom pieczącym, dyarryom długim i uporczywym, i hemoroidom. Staie ſię hypokondrykiem, bywa dotykany waporami, ſchnieniem &c.

W ſtarości fibry wyſychaią, ſtaią ſię twardſzemi, i tracą ſwą ſprężyſtość, naczynia ſię zatykaią, i otwory wyziewne, i wziewne ściſkaią ſię, i tranſpiracya iuż nie bywa tak obfita. Wypadnie więc koniecznie, że materya przedechowa muſi ſię rzucać na część iakową; i ponieważ te metaſtazy uderzaią poſpolicie na części nayſſabſze a nadewſzyſtko na płuca, przeto też ſtarcy miewaią poſpolicie oddech krotki, trudny; podlegaią oni rymie nieznośnie ich dręczącey, kaſzlom uporczywym, i katarom; ſtaią ſię ciężarem dla tych oſob, ktore ich otaczaią, przez ſwe plwania; ſok pokarmowy gęſtnieie w tym wieku w ſtawach, ſkąd ſię rodzą bole, na ktore ſię częſto ſtarcy ſkarżą, rumatyzmy, dyarrye, ſtranguryе, dyzurye, paraliż &c.

Każdy wiek wymaga odmiennego i ſobie właściwego trybu życia, ktore czytelnik znaydzie pod artykułem TRYB.

WIENIEC WENERY (Szt. Lek.) Tak nazwano pewien gatunek choroby zwaney *gutta rosea*, ktora ma za cechę kroſteczki koloru rożowego, twarde, ſtrupiaſte, okrągłe, płaſkate, i wrzodowate przy wierzchołkach, ſuche i nie maiące nic ropy. Niekiedy znowu wyrzut ten bywa wilgotny, poſokowy, ſtrupiaſty, i żołty.

Siedliſkiem tey choroby ieſt naypoſpoliciey czoło, na ktorym kroſteczki te oſiadać zwykły, nakſztałt wieńca, ſkąd tez i nazwiſko ſwoie wzięły. Gdy choroba ta nie pochodzi iak tylko ſzczególnie z proſtego upału krwi, poſtąpi ſię z nią tak iakeśmy powiedzieli pod artykułem GUTTA ROSEA; lecz ieżeli ona ma z inney ſtrony ſymptomata ſrancowate, leczyć ią po-

trzeba tak iak wyłożone iest w osobnym artykule. Obacz FRANCA.

WIERZBA WŁOSKA (Bot.) *Agnus castus officinarum, Vitex foliis angustioribus cannabis modo dispositis.* Jest to krzak ktory sam przez się rośnie po nad brzegami rzek, i strumykow we Włoszech, i kraiach południowych; gałęzie iego są giętkie i trudne do złamania, liście długie na ieden lub na dwa cale złożone z maleńkich listeczkow ostro-zakończonych, wąskich, długich, ząbkowatych po kraiach, koloru zielono-białawego, ułożone w ksztalt ręki i rozdzielone nakształt konopianych.

Kwiatki wyrastaiące na końcach gałązek formuią kłosy koloru purpurowego, długie niekiedy na stopę, każdy kwiat formuie trąbkę krociuchną, podzieloną na pięć lub na sześć zacięciow. Owoc tey rośliny iest okrągły nakształt ziarek pieprzowych, smaku ostrego. Wszystkie części tey rośliny wyziewaią zapach nie bardzo przyiemny.

Używaią się w Sztuce Lekarskiey liście i nasiona wierzby Włoskiey. Liście policzone są w rzędzie rozwalniaiących; przykładaią ie przeto na stwardniałości śledziony. Przepisane w infuzyi maią własność emmenagogiczną.

Nasiona maią w sobie wiele cząstek lotnych. Lekarze przepisuią ie iako macicznę; mniemano dawniey, że nasiona te są wędzidłem na pożądliwości; przyprawiano nawet z nich wodę, ktora z tey miary zwała się *wodą czystości.* Lecz własność ta iako całkiem uroiona mało iuż znayduie wiary pomiędzy Lekarzami. Nasiona wierzby Włoskiey przepisuią się od poł, do całey drachmy. Do emulsyi zaś lub infu-

zyi biorą ich w dozie podwoyney, a nawet i potroyney.

WIESIOŁEK (Bot.) *Onagra.* Roślina ta puſzcza łodygę wyſoką, grubą na palec, u dołu okrągłą, a gałęziſtą i zywiczną u góry, ſzarawą i centkowaną około części wierzchołkowey kropkami czerwonemi. Liście ma długie, wąſkie, ułożone naprzemian, z ząbkowatemi kraiami; kwiaty także wielkie, złożone poſpolicie z czterech liſtkow ułożonych w rożę; kwiaty te maią zapach doſyć przyiemny, lecz nie długo trwaią. Naſiona wieſiołkowe ſą graniaſte. Korzeń długi, grubſzy niż na palec, biały, otoczony kilką włoknami. Naſiona tey rośliny przywiezione były z Ameryki. Sieią ią i pielęgnuią po wielu ogrodach; nie puſzcza łodygi aż roku drugiego. Nie używa ſię iey cale, iako niemaiącey znaiomych dotąd własności Lekarſkich.

WIĘZY (Ch'r.) Jeſt to gatunek wſtążki iedwabney, niciańey lub wełniańey, ſporządzoney na wſtrzymanie chorych zwłaſzcza w operacyi wyrzynania: poſadziwſzy chorego na ſtole, dwoch pomocnikow wziąść powinno dwie takowe wſtęg, ktorychby każda miała pięć lub ſześć łokci długości. ſkładaią ie we dwoie, zakładaią ſrzodek po za kark chorego i puſzczaią ie obwiiaiąc do koła każdą rękę. A podłożywſzy mu, nogi pod poſladek, ściągnąć powinni razem ręce, nogi i uda z obydwoch ſtron, tak iż chory naymnieyſzey nie będzie miał mocy ruſzenia ſię. Ponieważ przygotowanie takowe ma coś okropnego, przeto Litotomiści uſiłowali odkryć ſpoſob wygodnieyſzy, a mniey

ſtraſzliwy. P. *Raw* nie używał tylko ſideł (*lais*) dla utrzymania rąk z nogami, za pomocą proſtego okręcenia wſtęgą. P. *Ledran* wynalazł wiązania naywygodnieyſze: każde z tych dwoch więzow, mowi on, ieſt plecionką nicianą, mocną i ſzeroką na dwa cale, a długą bliſko na dwie ſtopy, i maiącą dwa końce zſzyte razem, tak iżby nim można było opiſać koło; gdy ta plecionka tak złożona będzie, niema iuż długości tylko na ſtopę; węzeł poſuwaiący ſię iednoczy razem obydwa końce tey plecionki tak iż ſię z tego robi figura podobna do 8. węzeł ten poſuwać ſię może podług upodobania ku iedney lub drugiey ſtronie plecionki. Każdy pomocnik wkłada iednę rękę chorego w ieden przedział i przytwierdza ią tym węzłem; tymże ſamym ſpoſobem zakładaią ſię mu nogi w drugą plecionkę.

WILCZE MLEKO (Mat. Szt. Lek.) *Thapſia turbith garganicum semine latiſſimo.* J. B. Jeſt to roślina wyſoka na dwie lub na trzy ſtopy, ktorey łodyga i liście ſą podobne do kopru; korzeń iey ieſt grubości ſrzedniey, niezbyt długi, koſmaty w części wyżſzey, koloru ſzaro-białawego, a niekiedy czarniawego zewnątrz pełny ſoku mlecznego, zbyt oſtrego, żrzącego i gorzkiego. Roślina ta rośnie po mieyſcach gorzyſtych: ſuſzą iey korzeń na chowanie; bardzo on ieſt podobny kſztałtem do turbitu; lecz ieſt od niego lekſzy, bielſzy i oſtrzeyſzy. Należy wybierać świeży, czyſty, całkowity, zbity i nie ſpruchniały, lub ſtoczony od robakow; działa on z taką gwałtownością; iż użycie iego wewnętrznie całkiem ieſt zabronione. W rzeczy ſamey wzbudza on konwul-

ſye bardzo niebezpieczne, ktorych, iak mowi *Cluſius*, uśmierzyć nie można iak tylko za pomocą ciał kwaśnych i oleynych. Używaią go zaś zewnętrznie, zmięſzanego z maściami na świerb i inne choroby ſkorne.

WILCZY MLECZ (Bot.) *Tithimalus*. Rodzay roślin, ktore maią kwiaty iednoliſtne, otoczone dwoma liſtkami, ktore zdaią ſię zaſtępować mieyſce kielicha. Słupek bywa poſpolicie troyścienny; wyraſta on od dna kwiatowego, a potem ſię przemienia w owoc takiegoż ſamego kſztałtu iak był ſłupek, ktory podzielony ieſt na trzy komorki, w ktorych ſię znayduią naſionka obdłużne.

Niemaſz zaiſte rozciągleyſzego rodzaiu roślin w gatunki iak ta o ktorey mowiemy. *Tournefort* rachuie ſześćdzieſiąt i trzy gatunkow, w ktorych liczbie wiele ieſt zagranicznych Te ktore Lekarze naylepiey z użycia znaią ieſt wilczy mlecz bagniſty *tithimalus paluſtris, fruticoſus*; wilczy mlecz wielki, *tithimalus folio pini*; *forte Dioscoridis pithyusa*; mały mlecz *lithymalus cypariſſias*; poſpolity *tithimalus latifolius cataputia dictus*; wilczy mlecz mały z liściami migdałowemi, *tithimalus amygdaloides, anguſtifolius*

Wſzyſtkie te gatunki wydaią ſok mleczny, ktory w niektorych z nich ieſt mniey lub więcey koſtyczny. Sok ten ieſt prawdziwą żywicą, roztworzoną w znaczney ilości wody. I z przyczynić to tego ſoku, rośliny tego gatunku ſą purganſami gwałtownemi. Wſzyſtkie poſiadaią iedneż własności Lekarſkie. Nayſzczegolniey używano naſion ich i korzeni na użycie wewnętrzne. Naſiona całkiem połknięte, i korzenie

ſuche ſtarte na proſzek ſą purganſami bardzo gwałtownemi, ktorych Lekarze całe iuż nie przepiſuią; nawet w hidropizyach, albo rozwolnieniu nayoczywiſtſzyni, i nay większym.

Nayſzczególniey z czwartego gatunku wilczego mlecza używaią wieśniacy naſienia; a zdrugiego i trzeciego korzeni. Aptekarze ſądzą iż poprawuią zbyt wielką dzielność tych roślin, preparuiąc ie. Preparacya ta należy na moczeniu korzeni maiących ſię używać w mocnym occie winnym. Przez tę operacyą, tak można dzielność lekarſtwa tego (podług zdania niektorych Lekarzy) umiarkować, że ſię aż całkiem prawie ſiła ta w nich osłabi. Dozą korzenia mleczowego ieſt podług Autorow Sztuki Lekarſkiey od iednego ſkrupułu do iedney drachmy w ſubſtancyi. Proſzek z korzeni mleczowych nie ieſt iuż teraz więcey iak tylko lekarſtwem ciarlatanow; wielu przepiſuią na febry przeſtankowe korzeń mlecza migdałowego ſtarty na proſzek i zażywany w bulionie przez trzy dni naſtępnie. Dozą iego ieſt pół, do iedney drachmy na iedno zażycie podług ſtanu ſił chorego, lekarſtwo to purguie gwałtownie gorą i dołem. Ludzie godni wiary, doſtatecznie znaiomi Chimii, i Sztuki Lekarſkiey zapewniali iż proſzek *d'Ailland*, ktorego używanie dosyć nieſzczęśliwe okazało ſkutki ſmutne, a nawet okropne, nie ieſt czym innym iak tylko proſzkiem z korzenia gatunku mlecza nazwanego *tithimalus amygdaloides, anguſtifolius.*

Sok mleczny wſzyſtkich gatunkow tey rośliny wyſtawiony na dygeſtyą wraz z ſolą wayſztynową, a potym zſiadły, daie materyą, ktorą P. *Chomel* w ſwym traktacie o roślinach użytecznych porownywa co do własności, do ſoczni.

cy Smyrneńskiey; zdaie się iey nawet ieszcze naznaczać pierwszeństwo; iednakże *Boerhave* znayduie ią bardziey ostrą, kaustycznieyszą, a tym samym niebezpiecznieyszą.

Używaią zewnętrznie soku mlecznego tych roślin, na zgładzenie brodawek, i rozpędzenie liszaiow; iest to także ciało wygubiaiące włosy za posmarowaniem członka iakowego obrosłego.

WILCZE ŁYKO. (Bot.) Roślina ta drzewna znana iest od Botanistow pod nazwiskiem *thymelæa*.

Wilcze łyko z liściami lnianemi, *thymelæa foliis lini*, ma własność przynoszenia takowych skutkow, iakie czynią wezykatorye; *cateretica*; kładą kawałek korzenia tey rośliny w dziurkę wydrążoną w skrzydle ucha; ponieważ wzbudza ropienie; używany też bydź może zam ast zawłok. W tym to samym zamiarze przykładaią po zausznicami korę tego drzewa, ktore tam zastępuie mieysce wezykatoryi. Obacz to cośmy mowili o użyciu wilczego łyka APERTURA.

Te dwa sposoby używania wilczego łyka, ktore iest we zwyczaiu pomiędzy wieśniakami, leczą ostalmie nayuporczywsze; są one ieszcze srzodkami na zapobieżenie i rozpędzenie fluxyi dotykaiacych głowę. Wiadomo iż sławny ieden Lekarz Paryski radzi zwyczaynie przykładać na rękę wilcze łyko w fluxyach piersi ropiących.

Jest ieszcze inny gatunek wilczego łyka, ktory Francuzi zowią *laureole* a Łacinnicy *laureola*, & *thymelæa lauri folio*, *semper virens*.

Liście, kora, i owoc tego oſtatniego gatunku ſą lekarſtwami purguiącemi gwałtownemi, ktorych Lekarze nie przepiſuią całe, chyba w przypadkach naygwałtownieyſzych, i gdy iuż im zbywa na wſzelkich innych ſrzodkach.

Dozą kory, i liści, przyprawionych wprzod przez maceracyą w octcie winnym, ieſt od dzieſięciu do dwudzieſtu gran, gdy ſię ich używa w ſubſtancyi. Na wymoczenie zaś bierze ſię ich w dozie podwoyney.

Wieśniacy połykaią dwie do czterech iagod tey rośliny na ſprawienie ſobie purganſu; nayczęściey lekarſtwo te przynoſi im womit, ſprawuie rznięcia, i zbyteczny purgans albo dysſenteryą.

Liście oſtatniego gatunku utarte i przyłożone na ſkórę ſprawuią ieſzcze ſkutki lekarſtw kauſtycznych.

WILCZY JAD (Bot.) *Aconitum.* Wiele znayduie ſię gatunkow tey rośliny; te rożnią ſię między ſobą liściami, ale wſzyſtkie podobne ſą kwiatem. Kwiaty ich maią kſztałt bardzo nieſoremny. Wyobrażaią one przez nieiakieś podobieńſtwo głowę mnicha zakapturzonego. I to ieſt charakterem iſtotnie rozrożniaiącym wſzyſtkie akonity.

Aconitum foliis platani, flore luteo pallescente ieſt trucizną dla koni. Rośnie on po mieyſcach gorzyſtych, i wznoſi ſię na dwie ſtopy. Kwiaty wyraſtaią na wierzchołkach łodyg. Jeſt ieſzcze wiele innych gatunkow wilczego iadu, rownie niebezpiecznych: maią one ieſzcze nazwiſko toiadu. *Patrz* TOJAD.

Gdy konie ziedzą wilczego iadu, wpadaią w nieiakiś gatunek konwulſyi. Potrzeba im na

ow czas puścić krew, i dać im połknąć infuzyą z nasion pietruszki dzikiey, w bulionie albo soku rucianym, zmieszanym z dwa razy tyle wina czerwonego lub białego.

Ze wszystkich gatunkow wilczego iadu niemasz tylko ieden, ktoryby mogł bydź używany w Sztuce Lekarskiey a ten zowią botaniści *aconitum salutiferum*, *sive anthora*, ktorego korzeń iest skutecznym przeciw truciznie *Thora*. *Obacz ten artykuł*. Tenże sam gatunek może ieszcze skutecznym bydź na ukąszenie zwierząt iadowitych, przepisuią go w proszku w winie białym. Można go także przepisywać na prezerwowanie humorow od korrupcyi, wczasach chorob epidemicznych. Korzeń iego ma kształt rzepy; liście zaś ma podobne do liści ostrożki.

WILK (Mat. Szt. Lek.) Przypisywano wszystkim niemal częściom wilczym własności Lekarskie. *Schroder* utrzymuie, że zęby, serce, wątroba, sadło, gnoy, skora, i kości tego zwierza wielką są pomocą w znaczney liczbie chorob. Zrob, mowi on, ząb (*bawidło dziecinne*) z zębow wilczych, a dzieci twoie dostaną zęby bez naymnieyszego bolu; zrob przepaskę ze skory wilczey, zawiązuy ią gdy cię dręczyć zaczną kolki, a w momencie będziesz uleczony. Trudno zaiste iest poiąć iak można zawierzyć takowym baśniom; iednakże dziś ieszcze znaleźdź można niemałą liczbę ludzi uczonych, ktorzy baśnie te utrzymuią za prawdy nieomylne, wszyscy niemal Aptekarze Paryzcy chowaią wątrobę wilczą w proszku: lekarstwo te, mowią oni, iest wybornym na choroby wnętrzności, zwłaszcza przeciw puchlinie ma-

ącym za przyczynę zły ſtan tey wnętrzności; i zalecaią ią na ten koniec w dozie iedney drachmy.

WILK (Szt. Hod. Byd.) Wiele osob godnych wiary zaświadczaią, iż niemaſz pewnieyſzego ſpoſobu oddalenia wilkow od owczarni iak ſmarować owce ich łaynem; nie można nadto radzić doświadczenia ſpoſobu tego wieśniakom: na ten koniec roztwarza ſię łayno wilcze w wodzie a potym ſię nią ſmaruie grzbiet, gardziel, i boki owcom; wnoſzą ſobie iż odor tych zwierząt tym ſpoſobem uzbroionych, przymuſza do ucieczki zwierzą tego żarłocznego, iak ſkoro ſię do nich zbliży.

WILK (Chir.) Tak nazywaią ieſzcze wrzody ſzankrowe formuiące ſię na goleniach; dla tego ie zaś tak nazywaią iż one zżeraią przez podobieńſtwo do wilkow ciało im przyległe. Przyczyny, ſymptomata, charaktery, i ſpoſoby leczenia tey choroby ſą też ſame ktore ſłużą na raka. *Obacz ten Artykut.*

WILK (Szt. Hod. Byd.) Choroba ta ieſt gorączką inflammatyczną, albo zgniłą, w ciągu ktorey formuią ſię niekiedy naroſtki dosyć podobne do karbunkułu.

Zwierzęta dotknięte tą chorobą opadaią z ſił; zoſtaią w drżączce, omdlałosci kładą ſię i nie wſtaią tylko końcem ochłodzenia ſię, gdy ſię im pokaże woda. Trzymaią głowę zwieſzoną; uſzy im wiſną; zdaią ſię bydź ſmutnemi, oczy maią płaczliwe, i zaczerwieniałe, ſkorę pieczącą i ſuchą; oddech częſty, i trudny. W miarę wzmagania ſię tey choroby, boki zwierzę-

cia często biią; często kszle; i wydaie oddech smrodliwy; ięzyk i podniebienie maią wyschłe, ktore potym nabywaią koloru czarnego; zwierzę traci apetyt, i ustawicznie puszcza mocz, a ten bywa czarniawy. Brzuch miewaią ściśniony; wyrzuty ich twarde, i czarniawe w początkach; niekiedy także zwierzę dostaie dyaryi, ktora się potym odradza w dyssenteryą.

Woły przestaią na ow czas zżuwać, a krowy tracą mleko: w iednych formuią się narostki, iuż na piersiach, (to iest przed sercem) iuż na brzuchu, iuż na wymieniu, iuż na częściach rodzaynych: co ie znacznie wzdyma, i przykrym sprawuie puszczanie uryny.

Narostki te nie oszczędzaią nawet części wewnętrznych; dotykaią one wszystkie prawie wnętrzności dolnego brzucha, piersi, a nawet sam mozg. Narostki te bywaią żywo zapalone, i staią się karbunkułem ziadliwym, ieżeli się zwierzęcia wcześnie nie zaratuie. Cała skóra pokrywa się narostkami podobnemi do świerzbu, i szyszek, i te symptomata bywaią następnemi.

Trwałość wielka nie iest oznaczona: zależy ona od natury srzodkow, i prędkości z iaką się do nich udaiemy. Smierć przypada czwartego dnia choroby, albo się zwierzę wyrywa z niebespieczeństwa, ieżeli symptomata będą gwałtowne. Gdy choroba ta przedłuży do siodmego dnia, i ieżeli ten dzień będzie szczęśliwy, zapewnionym bydź można niewątpliwie o uleczeniu zwierzęcia.

Symptomatami naygorszemi w tey chorobie są wzdęcie brzucha, ryczenie, omdlałość, i osłabienie niezmierne, drzenie, konwulsye, za-

trzymanie uryny, dyarrye długie, i dyssenterya.

Znakami dobremi przeciwnie są obfitość uryn ktore są mętne, i zostawuią osad białawy, obfite stolce wyrzutow miękkich, i niesmrodliwych; miękkość skóry, wyrzucanie się krosteczek, ustąpienie pieczenia w narostkach, powrot apetytu, nabrzmienie nog, obłażenie sierci, i w wołach żżuwanie na nowo.

Wilk rownie dotyka konie, iak i bydło rogate. W roku 1762. choroba ta mniey była straszliwą dla wołow, niż dla koni, stosunek zdechłych w tych dwoch rodzaiach zwierząt był iak i do 2. choroba ta pospolicie panuie w lecie: często staie się epidemiczną. Rzadko ią kiedy zdarza się widzieć w zimie: mnieysze ona przynosi szkody na wiosnę niż w jesieni. Trzody pasżące się na mieyscach przystępnych dla wiatru, i wyniosłych, nie tak podlegaią tey chorobie: przeciwnie się zaś dzieie z temi, ktore się pasżą po mieyscach wilgotnych, i błotnistych.

P. *Regnier* Lekarz Getyndzki, ktoremu winniśmy wyborną dyssertacyą o tey chorobie, poczytuie wilka za gorączkę zgniłą ziadliwą: przyczynę iey przypisuie on solom alkalicznym, ktore się nagle roztwarzaią w ciałach zwierzęcych. *Sylvius*, *Boerhaave*, i *Machart*, przypisywali przyczynę tę poieniu zwierząt wodą tą w ktorey wieśniaczki piorą chusty; szkodliwe przymioty wody, i paszy, fatygi ktore tego rodzaiu zwierzęta wytrzymuią, niedostatek starania o ich stayniach, i zwierzętach samychże w nich zamkniętych, nieochędostwo, ktorego nie przestrzegamy &c. są tyląż przyczynami szczególnemi sprowadzaiącemi tę cho-

robę

robę. (*Patrz* Pasterz, Bydło, Owca) Przyczyny te sprawuią rozcieczenie zgniłe części płynnych: sole irrytuią nerwy, wzbudzaią gorączkę, psuią ciało, czynią ie ociężałym, nieczułym, a na końcu wdaie się gangrena.

Dwom zamiarom zadosyć uczynić należy w leczeniu wilka.

Pierwszy, ażeby zapobiedź inflammacyi, i zgniliźnie tak w częściach stałych iak i w płynnych; zatamować wzmaganie się ich, i oneż uleczyć.

Drugi, ażeby wstrzymać, iżby gangrena niedotykała gruczołow, albo przynaymniey ieżeli ie iuż opanowała, żeby wstrzymać iey wzmaganie się. Lekarstwa rozpuszczaiące, i chłodzące wewnętrzne dopełnią pierwszego zamiaru: lekarstwami zaś temi są woda czysta, sok sałaciany, potocznikowy, i małego rozchodnika; dekokty ięczmienne, otrębowe, nasion zimnych &c, mdzna, ieżeli choroba iest gwałtowna, przydaź do tych lekarstw saletry, krysztalu mineralnego &c. Przepiszą się także enemy przynaymniey co sześć godzin, wraz z rapoiami, ktoreśmy wymienili, albo dekoktami potoczniku, ziela starzec, szczyru, sałaty, malwy, ślazu, octu winnego, i saletry.

Nastawać się będzie na zgniliznę przepisywaniem kwasow: lecz pomiędzy wszystkiemi tego rzędu istotami, przekładać należy ocet nad inne: cytryny, sok szczawiowy, sumak, sok wina niedoyrzałego, kremortartari mogą zastąpić niedostatek octu.

Gdyby się zgnilizna coraz bardziey wzmagała, należałoby przepisać kinkinę, albo korę młodego iesionu w infuzyi lub w proszku; lekarstwo te bardzo zaleca *Helvig*, ktoremu on nadaie nazwisko kinkiny Europeyskiey.

P. *Reignier* pisze, iż w roku 1757, uleczył niewiastę ktorey się iuż była wdała gangrena w rękę, kazawszy iey przykładać na tę rękę, płatki zmaczane w dekokcie kory iesionowey; lecz na to wybierać potrzeba korę iesionow, ktore wyrosły na mieyscach suchych.

Kinkina w proszku przepisywać się powinna z pierwszeństwem; zrobi się zwierzęciu iedna lub dwie zawłoki, końcem zrobienia odchodu dla sokow zepsutych: otwor zaś ten zrobić należy na piersiach, albo na dolnym brzuchu, gdyż narostki nayczęściey się na tych częściach formuią. Pozwolić należy płynąć tey zawłoce, aż do doskonałego uleczenia. Postrzeżenia uczą, iż lekarstwa potne nie naywięcey skutkuią w chorobie o ktorey tu mowiemy, i że purganse są dla niey szkodliwemi: rownie także nie należy się podawać lekarstwom pędzącym. Jeżeli się narostki pokażą na ciele zwierzęcia: strzedź się bardzo należy puszczania mu krwi, zwłaszcza ieżeli iuż minie kilka dni choroby. Należy ie otworzyć brzytwą, a potym na nie przyłożyć kataplazm zrobiony z piołunu, ruty, mirry, centurzyi, małego rozchodnika, świni wszy, kory kinkiny, i iesionowey, soli ammoniackiey, i octu winnego; gotować się to wszy-

ſtko każe przez kwadrans, a potym ſię przyłoży na naroſtek.

PRZEPISY LEKARSTW SKUTECZNYCH NA WYPROWADZENIE WILKA.

TRUNEK CHŁODZĄCY PRZECIW-ZGNILIZNIE.

Weź pięć, lub ſześć garści ſałaty, malwy, albo ſzczyru, i pokray ie, gotuy potym w pięciu lub ſześciu funtach wody przez kwadrans; przecedź i przyday do wygotowania dwie uncyi kryſztału mineralnego, i tyleż octu do dawania bydlęciu co dwie godziny; można zamiaſt iednego dekoktu z roślin dopiero wymienionych wlać dwie uncye octu winnego, tyleż kinkiny, albo kory ieſionowey w proſzku.

INNY TRUNEK PRZECIW-ZGNILIŹNIE.

Weź dwie uncye kinkiny w proſzku, pół drachmy kamfory, iednę uncyą kremortartary, albo dwie uncye wayſztynu ſurowego.

Hypecacuana ieſt dzielnym lekarſtwem przeciw wilkowi: działa one iako potne, i anti-ſeptyczne.

KATAPLAZM DO PRZYKŁADANIA NA GRUCZOŁY.

Weź dwie garści ſałaty, malwy, ſzczyru, potoczniku, i małego rozchodkniku; dwie uncye kory zieloney ieſionowey i pół uncyi ſoli ammoniackiey; pokray to wſzyſtko razem i naley na to ſiedm do óśmu

uncyi octu winnego; gotuy dobrze, a potym przyłożysz na gruczoły. Istotną iest rzeczą, ażeby przez cały czas choroby utrzymywać iak naystaranniey bydlęta; utrzymywać ochędostwo w stayniach, odmieniać w nich często powietrze, przestrzegać ażeby zdechłe grzebano natychmiast, a to w mieyscach odległych od pastwisk i strumykow.

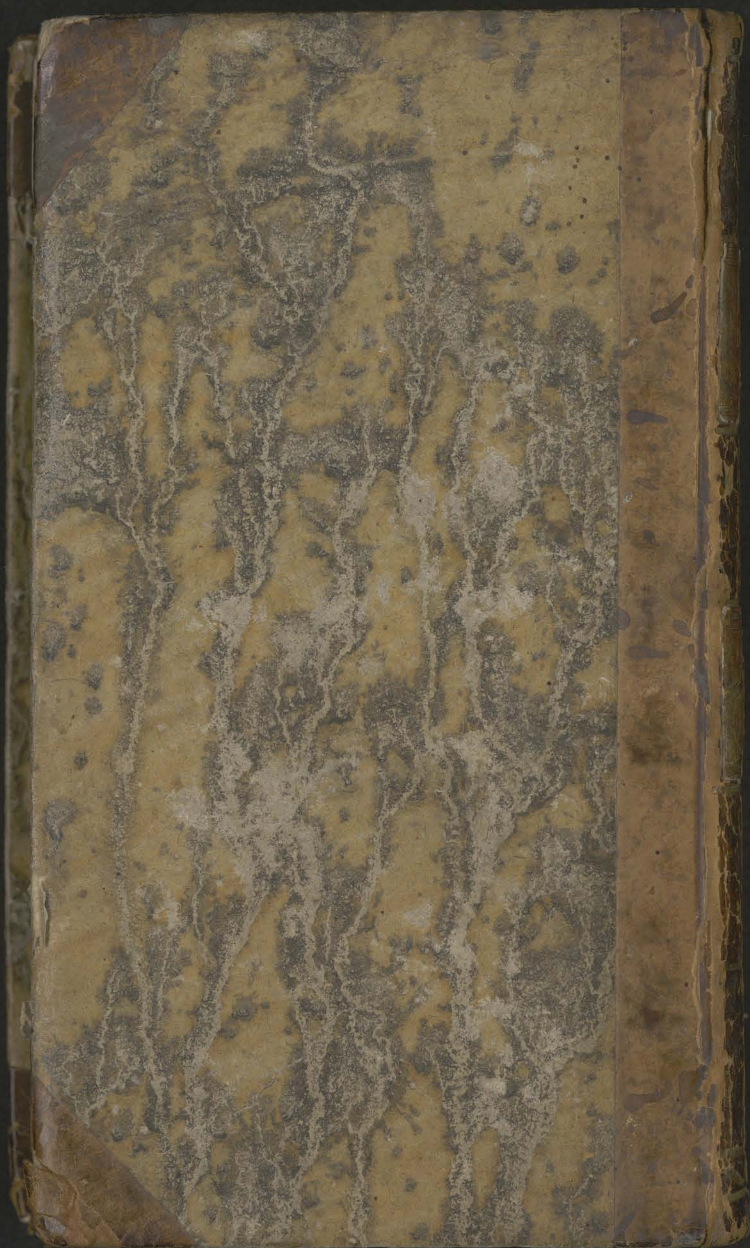
WILK ZIELONY (Bot.) *Hypocystis offic. orobanche quæ hypocystis dicitur.* Jest to roślina maiąca kwiat ksztaltu dzwonkowego, z iedney tylko sztuki złożony, i białawy; z kwiatow tych formuie się owoc miękki, kleiowaty, i podzielony na kilka promieni, w ktorych zawarte są nasiona; z tego to owocu przyprawia się wyciąg tey rośliny; liście iey właściwie mowiąc nie są iak tylko łuskami purpurowemi; łodygi nie wyrastaią wyżey nad pół stopy.

Sok tey rośliny iest stężaiącym naydzielnieyszym, z teyże samey przyczyny uważany iest iako tonik albo umacniaiący: używaią go wewnętrznie na zatrzymanie hemorragii, i umocnienie organow służących do dygestyi.

Doza iego iest od iednego szkrupułu do dwoch zażywaiąc to w iakim syropie lub konserwie przysposowaney; zewnętrznie sok ten używa się w epitemach, ktore przykładaią na żołądek końcem zatrzymana womitow: wchodzi on także często do gargaryzmow odbiiaiących (*repercussifs.*)

KONIEC TOMU VII.

DYKCYONARZ
POWSZECHNY
CHIRURGII

OD. S — W.